ISSN 2708-5759

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМӮЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

(Серияи 2. Педагогика ва психология, методикаи таълими фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ)

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

(Серия 2. Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин)

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY Publication of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni

(Series 2: pedagogy and Phychology, Theory and teaching methods)

№2 (6)

Душанбе – 2021

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмии пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2708 - 5759
Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik.tgpu@gmail. com

Сомонаи маҷалла:
http: //vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода *– доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Муовини сармуҳаррир: Мирзораҳимов Акобир Каримович *– доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Котиби масъул: Одинаев А.Н.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. http: //elibrary.ru

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Маҷидова Б. *- доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Нуъмонов М. *– доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Шарипова Д.Я. *– доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Иматова Л.М. *- доктори илмҳои педагогӣ, дотсент*
Сайфуллоев Х.Г. *- доктори илмҳои педагогӣ, дотсент*
Алиев С.Н. *- доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Нуров А. *- доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Абдуллоева Р.Х. *– номзади илми педагогӣ, дотсент*

© ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2021

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:
http: //vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде - *доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни*

Зам. главного редактора: Мирзорахимов Акобир Каримович - *доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни*

Ответственный редактор: Одинаев А.Н.

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. http: //elibrary.ru

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Маджидова Б. - *доктор педагогических наук, профессор*
Нугмонов М. - *доктор педагогических наук, профессор*
Шарипова Д.Я. – *доктор педагогических наук, профессор*
Иматова Л.М. - *доктор педагогических наук, доцент*
Сайфуллоев Х.Г. – *доктор педагогических наук, доцент*
Алиев С.Н. - *доктор педагогических наук, профессор*
Нуров А. - *доктор педагогических наук, профессор*
Абдуллаева Р.Х. - *кандидат педагогических наук, доцент*

© ТГПУ имени С. Айни, 2021

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: http: //vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda *- doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni*

Deputy Editor-in-chief: Mirzorahimov Akobir Karimovich *- doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni*

Executive Editor: Odinaev A.N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. http: //elibrary.ru

THE EDITORIAL BOARD:

Majidova B. *- doctor of pedagogical sciences, Professor*
Nugmonov M. *- doctor of pedagogical sciences, Professor*
Sharipova D.Y. *- doctor of pedagogical sciences, Professor*
Imatova L.M. *- doctor of pedagogical sciences, Associate Professor*
Saifulloev H.G. *- doctor of pedagogical sciences, Associate Professor*
Aliev S.N. *- doctor of pedagogical sciences, Professor*
Nurov A. *- doctor of pedagogical sciences, Professor*
Abdullayeva R. KH. *– candidate of pedagogical sciences, Associate Professor*

© Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, 2021

МУНДАРИҶА /СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Назариев Р.З.
Применение толерантных аспектов учений восточных мыслителей в образовательном процессе для профилактики религиозного радикализма среди молодёжи Таджикистана......... 8
Одинаев Н., Бандаев С., Баротзода К.А.
Солим нигоҳдории фаъолияти донишҷӯён - ташаккули тарзи ҳаёти солим............................ 11
Баротова Г.Ю.
Модели по формированию феномена «профессионально-педагогическая культура в условиях инклюзивной среды» у студентов педагогических вузов 17
Намозов Т.Б.
Формирование здорового образа жизни у детей разного возраста.. 21
Мирганова Н.Р., Курбанова Р.Т., Кодирова Б.А.
Педагогическое тестирование –надёжность и валидность теста 24
Саидиброимов Ш.С., Саидиброимов Ш.О.
Нақш ва ҷойгоҳи падару модар дар таълимоти мутафаккирони асрҳои X-XI-и тоҷику форс.. 27
Миров Ф.С., Давлатова Ш.Д.
Мониторинги сифати таълим омили рушди низоми таҳсилот... 31
Дустов Ҷ.М., Сангов Н.Н.
Инкишофи салоҳиятҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-компютерии донишҷӯён ҳамчун омили баланд бардоштани сифати таълими политехникӣ 38
Карим-Заде Х., Содиқова Ш., Тиллозода Г., Эргашева М.
Усул ва маводҳои барномавӣ дар моделсозии функсионалии сохторӣ 41
Наврузова Г.Т., Курбанова Р.Т.
Основные параметры формирования национального самосознания в условиях поликультурной среды в Таджикистане..50
Абзалов И.А.
Пайгирии принсипҳои омӯзиши педагогию техникии сабки гимнастика 55
Саидов Н.Т., Ҳасанзода А., Ҳамидова Н.С.
Информационный век и теория Л.С. Выготского.. 59
Бобокалонов С., Маҳкамов Д.
Нақши бозиҳои компютерӣ дар ташаккули зӯроварӣ дар донишҷӯён ва роҳҳои пешгирии он 63
Хафизова Б.А.
Информационный этап развития таджикского общества и место образования в ней.............. 67
Аҳадова А., Саидмирова С.
Нақши бозӣ дар рушди зеҳнии толибилмони зинаи аввали таҳсилот.. 72
Бозоров С.Б., Ҳусейни Б.
Вазъи мактаб-интернатҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар нимаи дуюми асри XX 76
Мамадносирова М.М., Юсупова Г.Ҳ.
Афсонаҳои халқӣ сарчашмаи тарбияи насли наврас 81
Давлатшоева Р.Х.
Влияние нравственного воспитания на личность школьника 86
Даминзода Х.А.
Асосҳои назариявии идоракунии низоми таҳсилот... 89
Мансурова Ф.М.
Роҳ ва усули корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ дар мактабҳои ҳамагонӣ.................... 93

Бакиров Е.А.
Учет внешних и внутренних факторов в подготовке и реформировании профессионально-технического образования трудовых ресурсов в Республике Казахстан ... 95
Ҳусейни Б., Бозоров С.Б.
Таъмини мактабҳои вилояти Кӯлоб бо кадрҳои баландихтиссосӣ омӯзгорӣ ... 100
Ҷумаев М.Р.
Ҷанбаҳои педагогӣ–иҷтимоии ташаккули шахсияти кӯдакони беназорат ... 105
Эшова Г.С.
Омодагии омӯзгорон ба фаъолияти инноватсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ... 110
Ёрибеков Ф.А.
Иброҳими Ҳалабӣ: ошноӣ ба ҳаёт ва методҳои таълифи ӯ ... 117
Дрозденко Л.А.
К вопросу о формировании познавательных и интеллектуальных знаний студентов ... 123
Кайсова Ш.А.
Актуальные методы и формы внеаудиторной работы со студентами в преподавании русского языка ... 130
Ёқубов А.А.
Нақши осори ҳунармандии Осиёи Марказӣ дар рушди минбаъдаи санъати меъморӣ ... 135
Кузиева Р.М.
Ташаккул ва инкишофи тафаккури экологӣ аз замони бостон то замони мо ... 141
Ҷалолов Б.Ф.
Экспозитсия шакли асосии илмӣ-намоишӣ ва тарғиботии осорхона ... 148

ИЛМҲОИ ПСИХОЛОГӢ / ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Воҳидова З.Р.
Муаммоҳои психологию педагогӣ дар баландбардории фаъолияти маърифатии донишҷӯён ... 152
Назарова Х.
Мафҳуми шахс, мақом, сохт, ва ташаккули он дар марҳилаҳои гуногуни ҷамъият ... 157
Бобоева С.Б.
Назаре ба пайдоиш ва ташаккули консепсияҳои зеҳни эмотсионалӣ ... 160
Фаризаи Ф.
Тести Равен ва имкониятҳои он дар ташхиси қобилияти ақлии наврасон ... 164

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ГУМАНИТАРӢ ВА ТАБИӢ / МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ И ЕСТЕСТВЕННЫХ ДИСЦИПЛИН

Раҷабов Т.Б., Фозилов С.М., Шомуродов Ҷ.
Ташаккули маҳорати таҳиякунии граф-схема дар раванди ҳалли масъалаҳои математикаи мактабӣ ... 168
Сафарова М.Р.
Основные цели обучения русскому речевому этикету в условиях межкультурной коммуникации ... 172
Шарипов Н.З., Мирзоева М.С.
Усулҳои фаъолгардонии омӯзиши донишҷӯён аз фанни математика дар таълими фосилавии мактаби олӣ ... 174

Ходжаева М.Дж., Ишматова Ш.А.
Особенности формирования языковой профессиональной компетенции на основании коммуникативно-деятельностного подхода при обучении русскому языку студентов инженерных специальностей 180
Баротзода К.А., Хидиров Ғ.
Асосҳои дидактикии тайёрии касбии омӯзгорони оянда зимни истифодабарии салоҳиятнокӣ дар дарсҳои методикаи таълими биология 183
Бобоҷонов А.А., Бердиева П.И.
Мулоҳизаҳо оид ба ҳалли баъзе масъалаҳои мушкил аз химияи органикӣ 188
Аҳадов З. Бобоев С.
Таълими ҷумлаи пайрави макон бо истифода аз усулҳои ҳамфаъол дар синфи 9 191
Мирзоева Ш.И.
Систематическое использование учебного словаря 193
Буриев Ф.К.
Истифодаи омодагии математикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди ҳалли мустақилонаи масъалаҳои матнӣ 195
Бобохонова Ш.Н.
Баъзе шаклҳои фаъолгардонии раванди таълими фанни физика дар низоми кредитии таҳсилот 201
Ашурова Т.М.
Страноведческий материал по русскому языку для учащихся таджикской школы 205
Кодирова Б.
Организации ролевой игры и ее внедрение в процесс обучения для развития индивидуальных способностей студентов экономических специальностей 210
Алиназарова М.Р.
Хусусиятҳои дидактикии технология иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) дар таълими биология 215
Асқарова У.Ҳ.
Асосҳои дидактикӣ ва методҳои истифодаи технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар омӯзиши забони англисӣ дар мактабҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон 219
Одинаев К.Б.
Моҳияти мукаммали равишҳои илмӣ ба ташаккули салоҳияти дидактико – филологии омӯзгори оянда 225
Хабибова О.М.
Внеклассная деятельность школьников как важнейшее условие выявления и развития своих способностей и возможностей 231
Мансурова Л.Б.
Выявление коэффициента трудности теста и тестовых заданий по английскому языку 235
Хабибова О.М.
Значение форм внеклассных работ в развитии способностей самооценки учащихся путём организации и проведения предметных конкурсов 239

ПРИМЕНЕНИЕ ТОЛЕРАНТНЫХ АСПЕКТОВ УЧЕНИЙ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ДЛЯ ПРОФИЛАКТИКИ РЕЛИГИОЗНОГО РАДИКАЛИЗМА СРЕДИ МОЛОДЁЖИ ТАДЖИКИСТАНА

Назариев Р.З.
Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Общеизвестно, что одной из серьёзных угроз, которая может дестабилизировать обстановку в постсоветских суверенных республиках центральноазиатского региона, выступает религиозный радикализм. Он особо опасен для самого уязвимого социального слоя в этих государствах (да и в других странах СНГ, в частности Российской Федерации) - молодежи. Безусловно, религиозный радикализм, как негативное социальное явление, где и в каких бы формах оно ни проявилось, отвлекает членов общества от конструктивных действий, реализации ими намеченных позитивно преобразующих проектов. Он, вне всякого сомнения, является преградой для стабильного развития современного общества.

В связи с этим, возникает острая необходимость всестороннее изучать это негативное явление, разработать эффективные способы и методы его профилактики возникновения, как в Республике Таджикистан, так и в других бывших союзных республиках, особенно для независимых государств центральноазиатского региона. Выявление и устранение, детерминирующих религиозного радикализма, факторов в молодежной среде, является, прежде всего, потребностью обеспечить устойчивое развитие этих традиционных обществ. К тому же, повышенный теоретический интерес, который проявляется со стороны исследователей, к данной проблеме предопределяется необходимостью целостного осмысления генезиса и наличия религиозного радикализма среди молодежи в странах центральноазиатского региона. Поскольку они существенно подвергаются этой угрозе, поэтому необходимо выработать необходимые практические меры против всяких негуманистических и антиобщественных актов, нацеленных на разжигание вражды в таджикском обществе.

Естественно, для того, чтобы работа в этом направлении двигалась эффективно, необходимо использовать все имеющиеся способы и средства проведения идейно-воспитательных работ среди населения, особенно среди самой уязвимой в этом отношении его части – молодёжи.

Одним из таких механизмов выработки методов противодействия распространению радикализма среди молодых граждан, по нашему мнению, может стать глубокое знание толерантных аспектов учений наших мыслителей в прошлом, и целенаправленное их использование, как в учебном процессе в образовательных учреждениях, так и в проводимых с ними мероприятиях идейно-воспитательного характера.

Общеизвестно, что в истории мусульманских народов были (и есть) очень много выдающихся личностей и мыслителей, которые в своих воззрениях и учениях уделяли должное внимание проблеме веротерпимости и толерантных отношений к последователям других религиозных конфессий. Естественно, перечислять всех их имена и учений нет необходимости, но в качестве образцов гениального решения вопроса взаимоотношений между представителями различных наций и религий, можно назвать некоторых из них.

Величайший исламский факех (фикх – мусульманское право; правовая доктрина Ислама) Нумон ибн Собит, известный под именем Имом Абу-Ханифа, является одним из таких мыслителей. Среди современников, последователей и мыслителей более позднего времени развития мусульманской культуры о величии этого гениального теоретика и практика исламского права был распространен такой экзальтированный эпитет, что, «…если вера удалится к планете Зухра (Венеры), ее на землю вернет Имам Абу-Ханифа» [3, с. 5].

Обращаясь к богатому наследию Абу-Ханифы, можно выявить, что он всегда призывал мусульман к добродетели и терпению, а также своей дальновидностью и толерантности, показывая личный пример, приглашает последователей других религий к таким же благородным действиям.

Следует подчеркнуть, что школа факехов, которая была основана им и учения, созданные представителями этой школы, не утратили свою актуальность и в нынешнее время. Примечательно, что основные принципы толерантности в учении этой исламской правовой школы суннитского толканашли своё отражение в таких трактатахНумона ибн Собит, как «Аль-Фикхаль-Акбар» (Величайшее знание), «Васия фи ат-Таухид» (Завещание о единобожии), «Аль-Фикх аль-Абсат» (Упрощенное зание), «Аль-Алимва аль-мутааллим» (Учитель и ученик) и другие. При растолкавании своих толерантных воззрений Абу-Ханифа, прежде всего, опирается на принцип, согласно которомулюдей,по признаку их духовности, можно делить на разные группы.

Он подчеркивает: «Люди бывают трех видов: верующие, искренние к вере своей; неверные, отрицающие (истину) в неверии своей; лицемеры, притворяющие в лицемерии своем. Бог предписал верующим деяние, неверным – веру, лицемерам - искренность. Ибо сказано им: «О люди! Бойтесь Господа своего!»(4;1), что значит: о, верующие, будьте богопослушны! О, неверные, уверуйте! О, лицемеры, будьте искренни!» [5, с. 143].

Нумон ибн Собитс в соём известном труде «Аль-Алимва аль-мутааллим» (Учитель и ученик), как выдающийся мыслитель, гуманист и глубоко знающий исламское право, опираясь на логику,и сформулировав своёвидение духовных предпосылок толерантности, акцентирует ее экзистенциальные начала следующим образом: «Человек может ничего не говорить об, имеющихся между людьми, разногласиях. Но он не может, услышав о них, сдержать своё сердце. А сердце может лишь не согласиться с одной или обеими из точек зрения, однако оно и не может одновременно принять два противоположных мнения. И если сердце, таким образом, склонится к кривде, то оно склонится и к его приспешникам. Полюбив же подобных людей, человек становится из их числа! Если сердце склонится к истине и её поборникам, то человек станет их сторонником» [5, с.190].

Анализ трудов Абу-Ханифы, большинство из которых пронизано духом толерантности по отношению к представителям других религиозных конфессий, особенно содержание его оригинального трактата под названием «Васия фи ат-Таухид» (Завещание о единобожии), позволяет заключить, что он был высоко набожной и праведнойличностью. Как великий мыслитель и мудрый факех, он призывал мусульман к толерантным поступкам и рассудительным действиям по отношению друг к другу и последователям всех других религий, проживающих рядом с ними.

Уместно отметить, что Имоми Аъзам, проявляя дальновидность мудреца, вызывает людей к терпимости и терпеливости относительно друг другу, ввопросах возникновения и решения противоречий между религиозными течениями и различными верованиями. Он настойчиво рекомендует, что в таких ситуациях мусульманин не должен поддаваться эмоциям, а, наоборот, обязан трезво и справедливо оценивая положение противоположной стороны, относится к ней соответствующе толерантно.

В этой связи уместно вспомнить один из заветов Абу-Ханифы, адресованный своему ученику Юсуфу Сами Басри, где он говорит: «Будь всегда терпеливым, имей доброе сердце, и хорошее поведение… Избавься от высокомерия… Выполни, данное тобой другим, обещание, следуй по пути истины и прояви терпимость (толерантность) по отношению к людям другой веры» [3, с. 62].

Совершенно очевидно, что учения Нумона ибн Собит, имеющие толерантное содержание, основываются, главным образом, на глубокий смысл аятов Священного Корана и хадисов Пророка Мухаммада (с). Они имеют, безусловно, гуманистическое содержание. Великий мыслитель, кроме блестящего знания науки фикх, на высоком уровне рассуждал по вопросам истории, политики и культуры, где он также, исходя из веления Аллаха и слов Его Пророка (с), призывает мусульман быть толерантными, и во имяобеспечения мира исогласия в обществе советует импредотвратить возникновение недоразумений и конфликтов между ними и последователей других религий.

Другим, не менее известным в исламском мире великим мыслителем, который в истории восточных народов прославился своими толерантными взглядами, является Джалолуддин Балхи, известный под псевдонимом – Мавлоно Руми. В своем бессмертном и уникальном произведении «Маснавии маънави» («Поэма о скрытом смысле»), которого выдающиеся мыслители Востока называли еще образно «Кораном на языке пахлави», он очень обстоятельно и понятно всем проповедует идеи веротерпимости и толерантности.

Джалолуддин Балхи убеждён, что индивид в выборе веры, по сути, должен быть свободным, так как принцип единобожия, который лежал в основе его исповедуемойрелигии, предполагает, что человек различными путями достигает единой цели: лицезрения истины, или абсолюта. Подтверждением этому может служить притча мыслителя о покупателях винограда:

Шли вместе турок, перс, араб и грек,
Им дал дирхем какой-то человек [4, с. 68].

В этом тезисе, как видно, ставится вопрос о единстве человеческогорода, выработано единое глобальное понятие «человек», без всяких внутренних и внешних различий, что вытекает из теории «вахдат-ал-вуджуд» - единства сущего, в которой мир рассматривается как единое проявлениеТворца, а все Его творения - едиными созданиями Бога.

При покупке винограда на рынке эти четверосвоё желаниевыражаютна своём родном, т.е. на разных языках, и не поняв друг друга, воспользовавшись силой,они передрались. Мавлоно Руми убеждён, что невежество и нетерпимость, вызывающие злобу,становятся причиной всякого непонимания, разногласия иссоры, и очень прозорливо отмечает, что:

«И не знали, называя виноград,
Что об одном и том же говорят.

Невежество в них злобу разожгло,
Ущерб зубам и рёбрам нанесло.
Слова несведущих несут войну,
Мои же, - единство, мир и тишину» [4, с. 68].

Безусловно, учение о толерантности верующих разных религийпорождало глубокое уважение у последователей других конфессий по отношению к Джалолуддину Балхи. Он на личном опыте показывал, как следует жить человеку, считающемуся достигшим совершенства и уничтожившему в себе никчемные земные качества: чувство религиозной розни, фанатизм, презрение к людям других религий, наций и народов. О своей же религии он говорит следующее:

«Гум шудан дар гум шудан – дини ман аст,
Нести дар ҳасти оини ман аст.
По пиёда меравам дар куи дуст,
Сабз хинги чарх дар зини ман аст».
(Растворение в растворении – это моя религия.
Небытие в бытии – это моя вера.
Пойду пешком и предстану перед другом,
Ибо, зелёный конь Веселенной мною оседлан) [1, с. 102].

В этическом учении Джалолуддина Руми прослеживается концепция терпения и толерантности к негативным поступкам людей, к причиненному злу, - всепрощения. В теории непротивления злу Мавлоно проповедует не просто пассивное терпение, а волевое, выработанное этическое качество, результат долгих и глубоких духовных построений в человеческой нравственности. Простое терпение Мавлоно сравнивает с отклонением в психике («Терпение в каменистой пустыне есть глупость»), что позже было названо в психологии «мазохизмом» [2, с. 87].

Общеизвестно, что непротивление злу составляет основу ведийской морали - «Воздержание как всеобщий долг» и проповедуется в этических воззрениях буддистов. «Не сердись на рассерженного, отвечай мягкостью на грубость, спокойно переноси поношения, ни на кого не гневайся, ни с кем не враждуй ради бренного тела» и подобные им воззрения являются представлениями о терпимости, покорности и не противодействие злу в этих учениях.

Согласно Руми, прощение является одним из качеств Бога, которое должен в ходе самосовершенствования привить себе путник. Прощение Бога отличается от человеческого тем, что Он все прощает. Поэтому важно не только уметь просто прощать, важно освоить божественную способность к всепрощению. С этой позиции становится возможным отношение к злу, как к антиномии добра, а также сторониться его. Глубокий гуманизм этого понятия выражается более ярко в следующих его стихах:

«Мо шохи баландем, пур аз меваи тавхид,
Хар рахгузаре санг занад, кор надорем».
(Мы высокая ветвь и полны плодов единения,
Какой бы путник не кинул в нас камень, мы не противимся) [1, с. 107].

В этих словахпроявляются моральные нормы, провозглашающие высокую человеческую толерантность.

С свободой воли связана и веротерпимость Руми, которая провозглашает равенство людей на земле. Веротерпимость развивается мыслителем на основе универсального понятия «человек», которое он определяет как сообщество равных по всем параметрам людей, искусственно разделяемых в силу различных объективных и субъективных причин. Однако Мавлоно утверждает, что человечество составляет единое целое. Учение о веротерпимости Руми наполняет последующую этическую мысль гуманизмом и закладывает основу учений о толерантности, миролюбивом мышлении, мирном сосуществовании людей на Земле.

Общеизвестно, что в Таджикистане, наряду с Исламом, осуществляют свою деятельность свыше 70-ти различных религиозных конфессий. В них объединены около шести процентов населения республики. С удовлетворением можно отметить, что за всю историю их существования ни разу не было разногласий, тем более конфликтов, между ними по вопросам их отношений, связей и осуществления религиозных обрядов.

Если этому, с одной стороны, способствует конструктивная политика государства по отношению к религиозным объединениям и организациям, с другой стороны, фактором стабильного отношения и мирного сотрудничества различных религиозных конфессий в Таджикистане выступает целенаправленное обучение и воспитание молодёжи в средних и высших учебных заведений страны в духе толерантности к людям других вероисповеданий.

С уверенностью можно сказать, что вопросы, связанные с воспитанием студентов в духе терпимости и уважения к представителям других национальностей и религий в учебных учреждениях Республики Таджикистан, выступают приоритетными в процессе учебно-

воспитательной работе, и, несомненно, они могут способствовать профилактике радикализма и экстремизма среди молодёжи страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мавлоно Руми. Девони Шамси Табрези. / Р. Мавлоно - Тегеран, 1363.
2. Назаров У.С. Нравственные и правовые аспекты учения Нумон ибн Собит. / У.С. Назаров – Душанбе, 2016.
3. Мавлоно Руми. Поэма о скрытом смысле. // Р. Мавлоно – М., 1986.
4. Рустам Батыр. Абу-Ханифа. Жизнь и наследие. *Ч. 1. - Нижний Новгород.* / Р. Батыр - *Ярославль*, 2007.

ПРИМЕНЕНИЕ ТОЛЕРАНТНЫХ АСПЕКТОВ УЧЕНИЙ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ДЛЯ ПРОФИЛАКТИКИ РЕЛИГИОЗНОГО РАДИКАЛИЗМА СРЕДИ МОЛОДЁЖИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье подвергнуто анализу толерантные аспекты таких, выдающихся в исламском мире мыслителей, как Нуъмон ибн Собит (Имам Абу-Ханифа) и Джалолуддина Балхи (Мавлоно Руми), которые актуальны для современности в условиях обострения межрелигиозных и межконфессиональных противоречий.

Здесь отмечается, что эти гениальные представители средневековой мусульманской культуры в своих трактатах и произведениях разработали основные принципы и нормы толерантности по отношению к последователям других религий, и призывали верующих быть снисходительными и терпеливыми по отношению друг другу. Более того, они на личном примере показали другим, как на высоком моральном уровне необходимо относиться к людям другой веры.

Использование учения этих мыслителей о толерантности в образовательном процессе, безусловно, способствует профилактики религиозного радикализма среди молодёжи Таджикистана.

Ключевые слова: *толерантность, религия, образовательный процесс, молодёжь, Абу-Ханифа, Мавлоно Руми, гуманизм, религиозный радикализм, Таджикистан и др.*

APPLICATION OF TOLERANT ASPECTS OF THE TEACHINGS OF ORIENTAL THINKERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS FOR PREVENTION OF RELIGIOUS RADICALISM AMONG YOUTH OF TAJIKISTAN

The article analyzes the tolerant aspects of such outstanding thinkers in the Islamic world as Nu'mon ibn Sobit (Imam Abu Hanifa) and Jaloluddin Balkhi (Mavlono Rumi), which are relevant to the present in the context of aggravation of inter-religious and inter-confessional contradictions.

It is noted here that these brilliant representatives of medieval Muslim culture in their treatises and works developed the basic principles and norms of tolerance towards followers of other religions, and called on believers to be indulgent and patient towards each other. Moreover, they showed others by personal example how it is necessary to treat people of other faiths on a high moral level.

The use of the teachings of these thinkers about tolerance in the educational process, of course, contributes to the prevention of religious radicalism among the youth of Tajikistan.

Key words: *tolerance, religion, educational process, youth, Abu Hanifa, Mavlono Rumi, humanism, religious radicalism, Tajikistan, etc.*

Сведение об авторе:

Назариев Рамазон Зибуджинович *– доктор философических наук, профессор кафедры философии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни*

About the author:

Nazariev Ramazon Zibudjonovich - Doctor of Philosophy, Professor of the Department of Philosophy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

СОЛИМ НИГОҲДОРИИ ФАЪОЛИЯТИ ДОНИШҶӮЁН - ТАШАККУЛИ ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ

Одинаев Н., Бандаев С., Баротзода К.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Солимӣ – дарки зарурат ва арзиши бебаҳои инсон мебошад. Солимии хуб – шарти асосӣ барои аз ҷониби инсон иҷро намудани вазифаҳои биологӣ ва иҷтимоӣ, заминаи худаамалинамоии шахсият мебошад. Мусаллам аст, ки беморӣ ва носолимӣ – ин маҳдудият дар ҳаёти озоди худ мебошад.

Мафҳуми тарзи ҳаёти солим бисёрпаҳлӯ буда, ҳанӯз ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст. Дар баробари ин дар сатҳи дарки ҳамарӯза тасаввурот оид ба тарзи ҳаёти солим садсолаҳо боз мавҷуд мебошад. Ташаккули тарзи ҳаёти солим – ҷараёни мушкили бонизом мебошад, ки ҷузъҳои зиёди тарзи ҳаёти ҷамъияти муосир ва соҳаҳои асосӣ ва равандҳои фаъолияти ҳаёти одамонро дар бар мегирад.

Аз мавқеи муносибати бонизом солимии инсон, дорои нишонаи устуворӣ- ҳамчун қобилияти нигоҳ дошта тавонистани худ дар шароитҳои тағйирёбанда ва муҳит мебошад.

Ворид намудани дараҷаҳои солимӣ қаблан дида баромадани консепсияҳои асосии солимиро талаб менамоянд. Д. Сиерс ва В. Гавидия 4 консепсияи асосии солимиро, ки тасаввуроти маъногии шахси калонсолро оид ба солимӣ тасвир менамояд, пешниҳод мекунанд.

1. Солимӣ – ин мавҷуд набудани беморӣ ва дорои ҳолати беҳамтои осудаҳолӣ, вобаста аз сохтори хуби ҷисмонӣ ё тавлид шудан дар макони муайян мебошад. Мутобиқи чунин мафҳуми солимӣ дар ҷараёни таълим, асосан ба ташаккули дониш дар бораи солимӣ аз нуқтаи назари биология ва тиб тавaҷҷӯҳ менамояд.

2. Солимӣ – ин мавҷуд набудани бемориҳо мебошад, аммо он аз фаъолияти касбии инсон вобаста аст, яъне бо усул ва тарзи ҳаёт муайян карда мешавад. Чунин мафҳум равона намудани таҳсилро ба додани маълумот оид ба қоидаҳои ҳаёт ва рафтор дар вазъиятҳои муайян, ки барои нигоҳ доштан ва мустаҳкам кардани солимӣ, бо интихоби даркшавандаи рафтори мувофиқ ва бо ин ба пешгирии солимии худ машғул шудан, имконият медиҳанд, пешниҳод менамояд.

3. Солимӣ – ин раванди бонизоми захираҳои хусусии табиӣ, ки дар он ҷузъи асосиро рафтори хусусии инсон ташкил менамояд. Чунин муносибат маънои дар ҷараёни таҳсил ташаккул додани фарҳанги махсуси солимӣ ва ҷавобгарии шахсии инсонро барои рушди захираҳои хусусӣ, ки пайдошавии бемориҳоро пешгирӣ менамоянд, дорад. Дар ин ҷо мафҳуми солимӣ инкишофёбӣ ва самти эҳсосотию шахсиятӣ, ташаккули рӯҳӣ, болиғии рӯҳии инсонро дорад.

4. Солимӣ – ин доштани захираҳо, ҳолатҳо, имкониятҳои мушаххасе мебошад, ки инсон аз лаҳзаи таваллудаш дар ихтиёр дорад. Омили асосӣ ва мунтазам амалкунанда, ки ба ҳолати солимии инсон таъсир мерасонад, муҳити атроф мебошад. Аз ин лиҳоз ҷараёни таҳсил омӯзиши имкони таъсири муҳити атроф ба солимии инсон ва тамоюли фаъолии хусусии ӯро оид ба истифодаи мақсадноки захираҳои муҳит дар бар мегирад. Солимии хусусӣ аз берун, аз низоми «инсон-муҳит» тасҳеҳ мешавад ва аз лиҳоз таҳсил бояд ба низоми мазкур таваҷҷӯҳ намояд. Ба мафҳуми мазкур тарҳи экологии таҳсил мувофиқат менамояд [14].

И.А. Аршавский қайд менамояд, ки организм дар тӯли тамоми инкишофёбии худ, доимо дар ҳолати бароварвазнӣ қарор надорад. Иллатҳо дар ҳамаи сатҳҳо ба устувории он таъсир мерасонанд.

Солимии инсон дорои нишонаи устуворӣ ҳамчун қобилияти нигоҳ дошта тавонистани худ дар шароитҳои тағйирёбанда ва муҳит мебошад. Ҳанӯз В. Кеннон қайд карда буд, ягонагӣ ва устувории муҳити дарунии организм бо қиммати ҷараёнҳои мушкил ва гуногуннамуд, ки дар он системаи таваҷҷӯҳӣ-адреналӣ мавқеи асосӣ дорад, нигоҳ дошта мешавад. Дар психофизиологияи муосир муқаррар карда шудааст, ки системаи таваҷҷӯҳӣ-адреналӣ дар механизмҳои аксуламалҳои эҳсосотӣ аҳамияти махсус дорад [1.3]. «Системаҳои зинда қобилияти дар як вақт фаъолона нигоҳ доштани ташкили худ, худпешбарӣ, инкишофёбии худро дорад». Устуворӣ танҳо ба нигоҳ доштани ҳолатҳои муайян анҷом намеёбад, балки он қисмати инкишофёбӣ ё як паҳлуи мутобиқшавӣ ба ҳисоб меравад [4]..

А.А. Баранов устувориро ҳамчун «ташкили махсуси мавҷудияти шахс ҳамчун низоме, ки самаранокии максималии фаъолият намудани онро таъмин менамояд» муайян менамояд. Масъалаи устувориро ба асабоният баррасӣ намуда, А.А. Баранов ба табиати дугонаи он – ҳамчун хусусияти ба натиҷаи фаъолият (муваффақӣ-номуваффақӣ) таъсиррасонанда ва ҳамчун хусусияти таъминкунандаи гомеостази шахсият ҳамчун низом, таваҷҷуҳ менамояд. Аз диди мазкур устувориро ба асабоният метавон ҳамчун нишондоди фаъолиятнокӣ ва шахсият баррасӣ намуд [2].

Ба тадқиқотҳои дар боло овардашуда такя намуда, қайд намуд, ки ҳангоми мувофиқат накардани имкониятҳои иқтидории инсон ба шароитҳои фаъолияти мушаххас «дарунӣ» ҷузъи хусусии устуворӣ ба асабоният худро дар коркарди чунин системаи муҳофизат аз омилҳои асабониятӣ, ки устувории инсонро аз ҳолатҳои рӯҳафтодагӣ таъмин менамояд, нишон медиҳад.

Дар яккатор тадқиқотҳо (В.П. Казначеев, А.С. Мещеряков, Р.В. Рожнов, А.С. Степочкин) қайд карда мешавад, ки солимӣ – ин на ҳолат, балки ҷараёни ба чунин ҳодисаҳои динамикӣ ба мисли нигоҳ доштани гомеостаз, мутобиқат ва инкишофёбӣ вобаста буда, мебошад.

А.С. Мещеряков, Р.В. Рожнов ва А.С. Степочкин тарҳи ташхисии солимиро, бо ҷудо намудан аз он солимии инфиродӣ, ки дар туди фаъолияти ҳаёт мубрам мешавад ва солимии иҷтимоӣ, ки дар фаъолияти таълимӣ ва касбии ҳаёт айён мегардад, пешниҳод менамоянд. Дар ҳар яки онҳо муаллифон ҷанбаҳои асосӣ: инфиродӣ, шахсиятӣ, субъектиро баррасӣ менамоянд ва маҳакҳои

солимиро вобаста аз консепсияи инкишофёбии пурраи инфиродият ва муносибати иҷтимоӣ муайян месозанд [6].

Онҳо қайд мекунанд, ки «инкишофёбӣ аз афзоиш ва болиғшавӣ бо иштироки фаъоли субъект дар муайян кардани роҳи ҳаёти худ ва таъсиррасонии хос нисбат ба омилҳои муҳит фарқ мекунад» [12].

Қайд намуд, ки «захираҳои зиёди солимии иҷтимоӣ ва равонӣ дар рушди чунин сифатҳои шахсият ба мисли ҷанҷолӣ набудан, худназоратнамоӣ, бонизомии эҳсосотӣ» пинҳон мешавад ва мушоҳида нишон медиҳад, ки «вазифаи рушди худназоратнамоӣ ва бонизомии эҳсосотӣ аз қабл дида мубрамтар мешавад. Мувофиқи пешниҳоди К.М. Гуревич, то 40%-и шаҳрвандон дар ҳолати асабӣ, яъне дар сарҳади иллатҳои рӯҳӣ қарор доранд» .

В.Д. Шадриков қайд менамояд, ин кори барои субъект мушкил буда, кумак ва дастгирии мутахассисони гуногунро талаб менамояд. Раванди мазкур бояд «пеш аз ҳама ба инсон ҳамчун шахсият такягоҳ дода, тарафҳои боқувват, чунин сифатҳои инфиродии ӯро муайян намояд, ки тавонанд маҳвораи шахсият шуда, роҳи ҳаётро муайян созанд»

Ӯ ҳолати рӯҳиро муборизаи дохилии нек ё бадии маънавӣ бо ақл, ки бо шиддатгирии эҳсосотӣ мегузарад, меномад [15].

Б.М. Бим-Бад дар бораи бемориҳои рӯҳӣ сухан карда, қайд менамояд, ки «дар байни бемориҳои равонӣ ва рӯҳӣ, ташкилаҳои нодурусти равонӣ ба мисли одамтарсӣ ва ғайраҳо махсусан хатарнок мебошанд» [11].

В.П. Казначеев ишора менамояд, ки солимии фардро «метавон ҳамчун раванди бонизоми нигоҳ доштан ва рушди вазифаҳои биологӣ, физиологӣ ва равонӣ, қобилияти мувофиқи корӣ ва фаъолнокии иҷтимоӣ ҳангоми давомнокии максималии ҳаёт, муайян намуд». Ба ақидаи ӯ дар мафҳуми мазкур пуррагии иҷроиши вазифаҳои асосии иҷтимоию-биологӣ ва мақсадҳои инфиродии фард ба инобат гирифта шудаанд. В.П. Казначеев аҳроми имконпазири мақсадҳоро дар ҳайвонот ва инсон баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки дар инсон «амалӣ кардани фаъолияти иҷтимоӣ-меҳнатӣ ҳангоми давомнокии максималии ҳаёти фаъол, нигоҳ доштани маводи генетикӣ, тавлиди насли солим, таъмин намудани нигоҳдорӣ ва рушди солимии насли ҳозира ва оянда, дар мавқеи аввал меистад». Ҳамин тариқ, муаллиф мафҳуми солимиро бо маънои томаш баррасӣ намуда, чунин мешуморад, ки дар аҳроми талаботҳои солимии инсон, солимӣ бояд дар мавқеи аввал ҷой дода шавад. Мавқеи мазкурро ҷарроҳи мазкур С.Я. Долетский низ дастгирӣ менамояд. Ӯ чунин мешуморад, ки манбаи асосии аксари нохушиҳо сарбории зиёди майнаи сар мебошад ва муаллиф «муносибати равониро ба ҳалли шумораи зиёдтарини мушкилиҳо ва пеш аз ҳама мустаҳкамнамоии солимӣ» пешниҳод менамояд. С.Я. Долетский мафҳуми «захираи солимӣ» - ро истифода намуда, онро ба «захираи устувории маънавӣ» нисбат медонад. Захираҳои мазкурро ҳамарӯза устуворона бо тартиб, «реҷаи сарбории зиёд ва маҳдудиятҳо» - «нигоҳдории стандарт» ё «нигоҳ доштани дилхоҳ нишондодҳои сифатӣ дар тамоми самт» нигоҳ доштан лозим аст [5].

А.Я. Иванюшкин 3 сатҳро барои тафсири солимӣ ҳамчун арзиш пешниҳод менамояд:

1. биологӣ – солимии заминавӣ такмили худтанзимнамоии организм, мувофиқати равандҳои физиологӣ ва инчунин мутобиқшавии ҳадди ақалро дар бар мегирад;

2. иҷтимоӣ – солимӣ амали фаъолнокии иҷтимоӣ, муносибати фаъолнокии ҷамъиятии инсон ба дунё мебошад;

3. шахсиятӣ, равонӣ – солимӣ ин мавҷуд набудани бемориҳо, бештар рад намудани онҳо, бо маъноии рафъи онҳо мебошад. Солимӣ дар ҳолати мазкур на танҳо ҳамчун ҳолати организм, инчунин ҳамчун «стратегияи ҳаёти инсон» мебошад» [10].

С.Я. Долецкий солимии рӯҳиро ҳамчун қобилияти инсонро барои муқовимат бо сарбориҳои зиёд ё ками рӯҳӣ шарҳ медиҳад. Ҳолати солимии рӯҳиро метавон мувофиқи нишонаҳои эҳсосотии инсон, худбаҳодиҳии ӯ дар вазъиятҳои гуногуни ҳаёт, мувофиқи қобилияти (ё надоштани қобилияти) интихоби масъулиятноки ин ё он рафтор; мувофиқи он ки то кадом андоза зуд инсон ба муҳити хурд, нисбат ба гурӯҳҳои муайяни одамон, аз ҷумла ба одамоне, ки ба доираи бевоситаи муоширати шахси мазкур дохил намешаванд, мутобиқ мегардад, шарҳ дод.

Мафҳуми «солимии рӯҳӣ» аз ҷониби Ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ ворид карда шуда буд. Дар маърӯзаи Комитети экспертони ТУТ «Солимии рӯҳӣ ё инкишофёбии равонию иҷтимоии кӯдакон» (1979) гуфта шудааст, ки иллатҳои солимии рӯҳӣ ҳам бо бемориҳои соматикӣ ё нуқсонҳои инкишофёбии ҷисмонӣ ва ҳам бо омилҳои нохушу асабониятҳое, ки ба ҳолати равонӣ таъсир мерасонанд ва бо шароитҳои иҷтимоӣ вобаста мебошанд, алоқаманд аст».

Дар байни хусусиятҳои солимии рӯҳӣ С.А. Кабешов бо хурсанди дарк намудани дунё, эътимод, олиҳиматӣ, дӯст доштани ҳаёт, ғамхорӣ, ҳисси эътибору манзалати шахсӣ, маҳорати ба мувофиқа омадан ва ғайраро ишора менамояд. Муаллиф нишон медиҳад, ки мувофиқати мусбӣ байни дастовардҳои варзишии наврасон ва солимии рӯҳии онҳо мавҷуд мебошад. [11].

Ҳамин тариқ, солимӣ ҳамчун хусусияти якҷояшавии шахсият, ки ҳам дунёи дарунӣ ва ҳам тамоми муносибатҳои мутақобилаи хос бо муҳитро дар бар мегирад ва ба он ҷанбаҳои ҷисмонӣ, зеҳнӣ, иҷтимоӣ ва рӯҳӣ шомил мегарданд; ҳамчун ҳолати таносуб байни имкониятҳои мутобиқшавии инсон ва шароитҳои мунтазам тағйирёбандаи муҳити атроф баррасӣ карда мешавад. Ҳамзамон, онро ҳамчун худи мақсад баррасӣ карда мумкин нест, вай мавод барои роҳандозии пурраи иқтидори ҳаётии инсон мебошад. Солимӣ мувофиқати инкишофёбии шахсият: пуррагии сохтори он, устуворӣ ба иллатҳои гуногуни соҳаи даркнамоӣ, эҳсосотӣ, маънавӣ ва рафториро таъмин менамояд.

Маҳакҳои масъулиятнокии умумии аз ҷониби И.А. Зимняя чудо карда шуда, барои пешниҳод кардани тарҳи беҳамтои ТҲС ҳамчун дастоварди олитарини шахсият, ки ӯ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаёти худ, аз ҷумла дар ҷараёни таҳсил ба даст овардааст, имконият медиҳад. Бо намуди умумӣ ТҲС-ро метавон ҳамчун ҳастии инсон ҳамчун мавҷудоти иҷтимоӣ, на фақат мавҷудоти биологӣ, ки дар дарки муҳимияти солимӣ, тарзи ҳаёти солим барои тамоми фаъолият дар давоми ҳаёт, қобилиятнокӣ ва омодагии инсон барои назорат намудани ҳиссиёти худ ва ҳолати солимии ҷисмонӣ, зеҳнӣ, маънавӣ ва рӯҳӣ, сари вақт вокуниш намудан ба «нуқсонҳо»-и вазъияти мувофиқи баамаломада, бо нигоҳ доштан, мустаҳкам кардан ва барқарор кардани захираҳои он айён мегардад, муайян намуд.

К.В. Сергеева, низоми инкишофёбии касбӣ-шахсиятии донишҷӯёнро мавриди тадқиқ қарор дода, яккатор тағйироти манфиро, ки дар раванди тайёрии касбии омӯзгорон-табиатшиносон талаб менамояд, мушоҳида кард. Ба шумори тамоюлҳои манфӣ муаллиф бологирии бартарияти рафтор, бовариро ба худ, мустақилият, майл ба якҷоянамоии шароитҳои иҷтимоӣ, Харҳаша кардан, якравӣ ва хашмгинӣ, паст шудани қабул кардани стандартҳои маънавиро шомил менамояд. Муаллиф *мурофиқати маҷмуии равонӣ-педагогиро* пешниҳод намудааст, ки он давраи назариявӣ, амалӣ ва машғулиятҳои омӯзгорон барои «таъмин кардани бартарафнамоии сифатҳои манфӣ» имконият медиҳанд [12.13].

С.Ю. Толстова *мурофиқати солиминигоҳдорандагии* раванди тарбияро дар муассисаи таълимии томактабӣ тадқиқ намудааст. Муаллиф мурофиқати солиминигоҳдорандаро ҳамчун «низоми амалҳои мутақобили субъектҳои ҷараёни таҳсил, ки ба фароҳам овардани шароитҳои комилан мувофиқ ва маводҳои педагогии ташаккул, нигоҳдорӣ ва мустаҳкамнамоии солимии кӯдакон, инчунин заминаҳо барои тарзи ҳаёти солими омӯзгорон равона карда шудааст» муайян намуда, онро шарти самараноки раванди тарбияи кӯдаки солим дар муассиаи таҳсилоти то мактабӣ медонад [6,11,12].

Мафҳуми нисбатан амиқ ва васеи гурӯҳҳо аз тарафи В.В. Колбанов оварда шудааст: «Мурофиқати солиминигоҳдорандаи ҷараёни таҳсил – ин маҷмуи чорабиниҳои хизматрасонии махсусгардонидашудаи муассиаи таълимӣ мебошад, ки таҳлил ва тафриқи роҳҳои таълими хонандагонро дар таносуб бо нишондоди муваффақияти таҳсил, натиҷаҳои ташхис, пешгӯӣ ва тасҳеҳи ҳолати вазоифии ҳар як хонандаро бо дарназардошти дараҷаи мутобиқшавӣ, қобилияти корӣ ва солимӣ дар бар мегирад» [13].

Мафҳуми мазкурро, мо ҳамчун асос қарор дода, қобили қабул будани онро ба вазифаҳои тадқиқоти мо ба тарзи зерин муқаррар менамоем: мурофиқатҳои равонӣ-педагогӣ, иҷтимоӣ ва солиминигоҳдорандаи ҷараёни таҳсил – ин маҷмуи чорабиниҳои марказҳои махсусгардонидашудаи донишгоҳҳо мебошад, ки ташхиси моҳият ва таркиби мушкилии дар донишҷӯён дар соҳаи қобилияти корӣ ва солимии ӯ баамаломада, ки бо болиғии нокофии шахсияти вай, бо ТҲС вобаста мебошанд, маълумотнокиро оид ба имкониятҳои дар вазъияти мушаххаси мазкур, бо дарназардошти захираҳои дар ихтиёри ӯ қарор дошта, қабул намудани қарор (ё муносибат ба онҳо); расонидани кӯмак ва дастгирии инфиродӣ дар марҳилаҳои роҳандозии онҳоро таъмин менамояд.

Таъмин намудани мурофиқати солиминигоҳдорандаи ҷараёни таҳсил дар муассисаи олии касбӣ инчунин дар доираи фаъолияти марказҳои махсусгардонидашуда ва амалҳои мутақобилаи мувофиқакардаи онҳо, ки кумаки инфиродии тахассусии педагогӣ, тиббӣ ва равонӣ, дастгирии иҷтимоӣ-педагогии донишҷӯёнро дар кушишҳои онҳо барои мустаҳкам намудан ва барқарорнамоии солимӣ дар марҳилаҳои гуногуни роҳҳои таҳсил таъмин менамояд, роҳандозӣ карда мешаванд.

Дар ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ чунин марказҳои махсусгардонидашуда ташкил карда шудаанд:

1. Маркази ҳамоҳангсозии равонӣ-педагогӣ (МҲРП) дар назди кафедраи тарбияи ҷисмонӣ, ки омӯзгорони факултет ва кафедраҳоеро, ки давраҳои ба солиминигоҳдорӣ равонакардашударо пеш мебаранд ва ташхиси инкишофёбии самти зеҳнӣ ва эҳсосотӣ-иродавии ТҲС донишҷӯ, кӯмаки инфиродии педагогии мушкилиҳои ҷойдоштаро дар коркарди роҳҳои инфиродии ташаккули ТҲС роҳандозӣ менамоянд, мутаҳид месозад.

2. Маркази тиббӣ-педагӣ (МТП), ки он хизматрасонии тиббии муассисаи олии таълимиро дар бар мегирад. МТП назорати ҳолат солимии таълимгирандагонро ҳангоми дохилшавӣ ва назорати

ҷориро амалӣ месозад ва диспансеркунонии аввалияро, ки мувофиқи он донишҷӯёнро ба гурӯҳҳои солимӣ, барои дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ҷудо менамоянд ва инчунин барои назорати минбаъда ба қайд мегиранд, мегузаронад.

Имрӯзҳо хизматрасонии тиббии донишҷӯён ба таври дигар роҳандозӣ карда мешавад. Хизматрасониҳои дармонгоҳиро бисёри донишҷӯён мувофиқи макони зисташон (қайди макони зист) мегиранд. Дар доираи донишгоҳ маркази табобатӣ-пешгирой таъсис дода шудааст, ки вазифаи ташхис, пешгирӣ ва табобати бемориҳои донишҷӯёнро бомуваффақият иҷро менамояд. Ғайр аз ин вай назорати аввалия ва ҷории ҳолати саломатии донишҷӯёнро роҳандозӣ менамояд. Масалан, ҳамаи донишҷӯёни ба бахши якум дохил шуда, дар ин ҷо диспансеризатсияи аввалияро мегузаранд, ки мувофиқи натиҷаҳои он, донишҷӯён ба гурӯҳҳои солимӣ барои гузаштани дарси тарбияи ҷисмонӣ ҷудо карда шуда, инчунин барои назорати минбаъдаи солимӣ ба қайди тиббӣ гирифта мешаванд. Барои ҳар як донишҷӯи бахши якум картаи тиббӣ кушода мешавад, ки минбаъд ҳангоми ҳар як муроҷиат ба марказ бо маълумоти нав пур карда мешавад.

3. Маркази экологӣ-педагогӣ (МЭП) фаъолияти худро дар шароитҳои заминаи солимгардонии истироҳати тобистонаи донишҷӯён, бо ҷалби омӯзгорон, ки таҷрибаомӯзии саҳроии донишҷӯёни биология, химия ва географияро ташкил менамоянд, ба роҳ мемонад. Кормандони педагогӣ ва тиббии маркази мазкур, на танҳо корҳои тарғиботиро бо динишҷӯён, оид ба масъалаҳои солиминигоҳдоранда, ташаккули тарзи ҳаёти солим, балки фаъолияти гуногунро оид ба ташаккули ТҲС донишҷӯён пеш мебаранд. Маркази мазкур ба мурофиқоти тағриботӣ-фаъолиятнокии таркибдиҳандаи ТҲС донишҷӯён таваҷҷӯҳ медиҳанд.

Амалҳои мутақобилаи мувофиқакардашудаи марказҳои мазкур, барои ба амал овардани фазои хоси таҳсил, ки субъектҳои онро бо мурофиқоти равонӣ-педагогӣ дар минтақаҳои душвори роҳҳои таҳсил, ки солими масраф мешавад ва дар вазъиятҳои мушкили ҳаёт, ки барои ҳаёт ва солимӣ хатарнок мебошанд, таъмин менамояд, барои ҳамкорӣ дар бартарафнамоии мушкилӣ ва монеаҳо имконият фароҳам меоварад.

АДАБИЁТ

1. Айзман Р.И. Технологияҳои солиминигоҳдоранда дар таҳсил: дастури таълимӣ барои балакавиатураи академӣ / Р.И. Айзман, М.М. Мельников, Л.В. Косованов. – нашрияи 2-ум., тағйирот ва иловаҳо, М.: Нашрияи Юрайт, 2018. - 282 с.
2. Баранов А.А. Устувори ба ассабоният ва маҳорати омӯзгорӣ. / А.А. Баранов - Ижевск: Нашрияи Донишгоҳи давлатии Удмуртск. - 1997.- 107с.
3. Бехатарӣ ва солимии кӯдакон дар шароитҳои муосир // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ (22-23 апреля 1999 с.). - СПб., 1999.
4. Битянова М. Мо ба хотири чӣ кӯдакро ба мактаб равон мекунем? //Таҳсилоти халқӣ. - 2002. - №2. - С.46-54.
5. Долецкий С.Я. Ҳама чиз аз кӯдакӣ оғоз мегардад. - М: Сов. Россия. - 1983.- 208с.
6. Жариков Е.С. Воситаҳои равонии устуворӣ ба асабоният. -М.: Маркази кадрии Москова. -1990. - 31с.
7. Засобина Г.А. Тайёрии касбии омӯзгори оянда ба нигоҳдории солимии мактаббачагон./ Г.А. Засобина, В.И. Назаров, Л.В. Куклина - Иваново: ДДИВ. - 2001. - 215с.
8. Зимняя И.А. Масъулиятҳои калидӣ – тафсири нави натиҷаҳои таҳсил / И.А. Зимняя // Таҳсилоти олӣ имрӯ, 2003. - № 5.
9. Зимняя И.А., Алексеева О.Ф., Князев А.М., Кривченко Т.А., Лаптева М.Д., Морозова Н.А. Тасвири таркиби масъулиятҳои калидии иҷтимоӣ дар матнҳои ГОС ВПО амалкунанда (таҳлили назариявӣ-эмперикӣ) // Масъалаҳои сифати таҳсил: Кт.2. Масъулиятҳои калидии иҷтимоии донишҷӯ. - М. - 2004. - С.3-5.
10. Иванюшкин А.Я. "Солимӣ" ва "беморӣ" дар низоми тамоюлҳои арзишии инсон // Паёми АИТ ИҶШС. - 1982. - Т.45. - №1. - С.49- 58. - №4.- С.29-33.
11. Колеченко А.К. Шахсияти инкишофёбанда ва технологияҳои педагогӣ. / А.К. Колеченко - СПб.: СПбГУПМ. - 1992. - 103с.
12. Куклина Л.В., Минеева Л.Ю. Стратегияи акмеологии нигоҳдории солимӣ дар тайёр намудани омӯзгор. 1993, 654с.
13. Мещеряков А.С., Рожнов Р.В., Степочкин А.С. Худшиносии касбии донишҷӯёни донишгоҳи муқаррарӣ ҳамчун нишонаи солимии равонӣ ва иҷтимоӣ / А.С. Мещеряков, Р.В. Рожнов, А.С. Степочкин // Омӯзгори асри XXI.- 2005. - №4. - С.55-61,
14. Сиерес Д. Оид ба муносибатҳои гуногун ба мафҳуми «солимӣ» / Д. Сиерес, Д. Гавидия // Мактаби солимӣ, 1998. - Т.5. - №1. - С. 7-16.
15. Шадриков В.Д. Фаъолият ва қобилият. / В.Д. Шадриков - М.: Нашриёти иттиҳодияи «Логос». - 1994. - 320с.

РАЗВИТИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТУДЕНТОВ-ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

С позиций системного подхода данная форма (здоровье человека), как и любая другая, обладает признаком устойчивости, как способности сохранять себя в условиях изменяющейся, в некоторых пределах, среды. Как показал ещё В. Кеннон, единство и постоянство внутренней среды

организма поддерживается ценой сложных и многообразных процессов, где важная, почти универсальная роль принадлежит симпатико-адреналовой системе. В современной психофизиологии установлено, что особое значение симпатико- адреналовая система имеет в механизмах эмоциональных реакций. «Живые системы способны в одно и то же время к активному самосохранению своей организации и к самодвижению, к саморазвитию». Соответственно устойчивость нельзя сводить только к поддержанию определённых состояний, она является частью развития, стороной адаптации.

А.А. Баранов определяет устойчивость как «особую организацию существования личности как системы, которая обеспечивает максимально эффективное её функционирование.

Рассматривая проблемы стрессоустойчивости, А.А. Баранов обращает внимание на её двойственную природу — как свойства, влияющего на результат деятельности (успешность-неуспешность) и как характеристики, обеспечивающей гомеостаз личности как системы. С этих позиций можено рассматривать стрессоустойчивость как показатель деятельности и личности». Ссылаясь на ранее проведённые исследования, автор показывает, что при несоответствии потенциальных возможностей человека условиям конкретной деятельности внутренний» личностный компонент стрессоустойчивости проявляет себя в выработке такой системы защиты от стресс-факторов, которая обеспечила бы устойчивость (защищённость) человека от дистрессового состояния.

***Ключевые слова**: здоровый, специализированный центр, здоровый образ жизни, студент, болезнь, основные факторы,*

DEVELOPMENT OF STUDENTS' IMPROVEMENT - THE FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE

From the standpoint of a systems approach, this system (human health), like any other, has a sign of stability as the ability to preserve itself in a changing environment, within certain limits. As W. Cannon showed, the unity and constancy of the internal environment of the body is maintained at the cost of complex and diverse processes, where an important, almost universal role belongs to the sympathetic-adrenal system. In modern psychophysiology, it has been established that the sympathetic-adrenal system is of particular importance in the mechanisms of emotional reactions. "Living systems are capable at the same time of active self-preservation of their organization and of self-movement, for self-development." Accordingly, stability cannot be reduced only to maintaining certain states; it is a part of development, a side of adaptation.

A.A. Baranov defines sustainability as "a special organization of the existence of an individual as a system, which ensures its most effective functioning.

Considering the problems of resistance to stress, A.A. Baranov draws attention to its dual nature - as a property that affects the result of activity (success-failure) and as a characteristic that provides homeostasis of the individual as a system. "From these positions, one can consider resistance to stress as an indicator of activity and personality". Referring to previous studies, the author shows that if a person's potential capabilities do not correspond to the conditions of a specific activity, the "internal" personal component of stress resistance manifests itself in the development of a system of protection against stress factors that would ensure the stability (protection) of a person from a distress state.

***Key words**: healthy, specialized center, healthy lifestyle, student, illness, main factors,*

Сведения об авторах:

***Одинаев Носир** – старший преподаватель кафедры общая биология и методика препадавание биологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 918761597.*

***Бандаев Сироджиддин** – доктор химический наук, профессор кафедры органическая химия Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 907747409.*

***Баротзода Камолиддин Ашур** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общая биология и методика препадавание биологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 934050446.*

About authors:

***Odinaev Nosir** - Senior Lecturer of the Department of General Biology and Methods of Teaching Biology at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: (+992) 918761597.*

***Bandaev Sirojiddin** - Doctor of Chemical Sciences, Professor of the Department of Organic Chemistry Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: (+992) 907747409.*

Barotzoda Kamoliddin Ashur *– Candidate pedagogical sceinces Associate Professor of the Department of General Biology and Teaching Methodology Biologists of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel.: (+992) 934050446.*

МОДЕЛИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ФЕНОМЕНА «ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОЙ СРЕДЫ» У СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Баротова Г.Ю.
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Разработанная модель представляет собой «функционирующую материальную систему, которая, замещая прежнюю, являлась воспроизводством другой системы – оригинала. Оригинальная модель взаимодействовала с последней в контексте отношений сходства (подобия). В силу этого при экспериментальном исследовании, разработанная модель способствовала получению информации об оригинале» [6, с.124].

При проведении анализа, связанного с образовательными явлениями и объектами, используется ряд различных моделей, классифицируемые в рамках конкретных критериев. При использовании моделирования, направленного на повышение качества в образовательной деятельности, целесообразно основываться на следующих видах моделей:

1. Моделью, связанной с процессом по становлению изучаемого феномена, как целостной саморазвивающейся системы, рассматриваемой в виде свойств, качеств или типов деятельности.
2. Моделью, направленной на педагогические условия, рассматриваемые как педагогическая среда, которой обусловлено становление конкретных свойств.
3. Моделью, связанной с профессиональной деятельностью педагогических кадров в контексте организации деятельности воспитанников (или педагогических условий) [1, с.11].

При помощи моделирования педагогического процесса предоставляется возможность получить реальное - наглядное и схематичное - представление о специфике протекающего педагогического процесса. В.И. Загвязинским в своих исследованиях отмечается, что педагогической моделью «…отражается не только реально протекающий педагогический процесс, но и предоставляется возможность рассмотрения идеального варианта по его протеканию», но и может отражаться в структуре модели «…идеальный образ желаемого будущего и тенденции его развития» [3, с.23].

При разработке модели по формированию феномена «Профессионально-педагогическая культура в условиях инклюзивной среды» у студентов педагогических вузов учитывается, что современная профессиональная педагогика на сегодня представлена тремя конкурирующими, и вместе с тем взаимно дополняющими подходами к формированию личности педагога-профессионала:

1. Акмеологическим подходом (А.А. Деркач, И.Н. Семенов, М.Б. Похлебаева и др.) в контексте современной системы по педагогическому знанию рассматривается обеспечение стимулирования: профессиональной мотивации; творческого потенциала; резервов личности, направленных на достижение высокого уровня в результатах профессиональной педагогической деятельности.
2. Профессиографическим подходом (А.К. Маркова, Л.Ф. Спирин и др.) в педагогическом знании рассматривается подготовка будущих специалистов к профессиональной деятельности путем их многостороннего изучения, ознакомления со спецификой профессиограмы.
3. Компетентностным подходом (И.А. Зимняя, Э.Ф. Зеер, Н.М. Назарова, О.В. Тесленко и др.) предусматривается рассмотрение результата в образовании, который представлен не в виде совокупности усвоенных знаний, а через способности специалистов осуществлять деятельность в условиях разнообразных проблемных ситуаций. Сущность компетентностного подхода раскрывается через цель, сориентированную на усвоение навыков, которые способствуют эффективному и качественному выполнению профессиональных функций и обязанностей в рабочей среде.

Практическое применение некоторых аспектов при разработке модели, связанной с формированием профессионально-педагогической культуры личности преподавателя по инклюзивному образованию.

Проектирование процесса подготовки студентов педагогического направления к осуществлению педагогической деятельности в условиях инклюзивного обучения предусматривает проектирование обучающего процесса, опирающегося на комплекс нормативных документов [2, с.13].

Требования, связанные с реализацией по основным профессиональным образовательным программам высшего образования по направлению подготовки – Психолого - педагогическое

образование (уровень бакалавриата), представлены образовательным стандартом по высшему образованию Республики Таджикистан, представленного набором компетенций (общекультурными (ОК), общепрофессиональными (ОПК), профессиональными (ПК), которые должны быть освоены выпускником в рамках направления подготовки. Общекультурными и общепрофессиональными компетенциями представлена общность в подготовке педагогов-бакалавров по всем направлениям. Профессиональными компетенциями (ПК) конкретизируется специфика по каждой отдельной специализации.

Анализом профессиональных компетенций, которые должны быть задействованы для выполнения педагогической деятельности в сфере дошкольного и начального общего образования, выявлено, что компетенции преподавателей, которыми осуществляется психолого-педагогическое сопровождение детей, имеющих отклонения в здоровье, охвачены недостаточно полно. Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что компоненты, охватывающие инклюзивную готовность для педагогических кадров по дошкольному и начальному образованию не входят в число обязательных, что противоречит современным требованиям системы образования. Однако Государственным образовательным стандартом высшего профессионального образования - ГОСТ ВПО – предусматривается право за вузами по своему усмотрению осуществлять дополнения по набору компетенций по каждому направлению подготовки, в частности набор компетенций может быть дополнен компетенциями, которые инвариантны к сфере деятельности и специальными компетенциями. Так, инвариантные компетенции к сфере деятельности могут быть представлены рядом общекультурных и общепрофессиональных компетенций, а специальные – предусматривают их разработку в соответствии с областью деятельности по конкретным направлениям и специальностям [5, с.177].

В качестве примера были рассмотрены процесс подготовки по студентам-бакалаврам, которые обучаются по направлению «Дошкольное образование – Логопед», в Таджикском государственном педагогическом университете имени Садриддина Айни. Студентами как будущими специалистами в сфере психолого-педагогического знания изучается ряд дисциплин в контексте утвержденного учебного плана, такие как «Основы дефектологии», в объеме 1 кредита (36 часов) на 1 курсе, а также «Клиническая психология детей и подростков» в 10-м семестре 5-го курса (в объеме 4 кредита). Профессиональные компетенции, которые должны формироваться по ходу освоения данных дисциплин, частично составляют теоретическую подготовку студентов, необходимую для выполнения ими инклюзивного обучения (инклюзивная теория).

Профессиональные компетенции по ГОСТ ВПО связаны с психолого-педагогическим сопровождением детей с ОВЗ и должны быть представлены рядом профессиональных компетенций (ПК) таких как: способность к организации совместной и индивидуальной деятельности с детьми, имеющих различные нарушения в развитии, в рамках их возрастных, сенсорных и интеллектуальных особенностей; готовность к использованию методов и технологий, рекомендованных как способствующие решению задач диагностического и коррекционно-развивающего характера; способность к осуществлению сбора и первичной обработке информационных материалов, связанных с историей заболевания детей, имеющих ОВЗ; способность к выполнению функций, связанных с психологическим просвещением специалистов в сфере образования и родителей в сфере конкретизации особенностей по психическому развитию детей, имеющих различные типы нарушений в развитии.

Профессиональная компетенция, представленная «способностью осуществлять сбор и подготовку документации о детях для обсуждения их проблем при организации психолого-медико-педагогического консилиума в образовательной организации» формируется у студентов по ходу освоения дисциплины «Психолого-педагогическая диагностика» на третьем курсе обучения.

Однако ПК, представленные способностью осуществлять контроль стабильности по собственному эмоциональному состоянию при взаимодействии с детьми, имеющими ОВЗ, и их родителями (или законными представителями); способностью осуществлять эффективное взаимодействие с педагогическими работниками в общеобразовательных организациях и другими специалистами, связанные с вопросами развития обучающихся через коммуникативную, игровую и образовательную деятельность у студентов, как будущих педагогических кадров начального звена системы общего образования практически не формируются, в силу того, что необходимые умения и навыки, на недостаточном уровне актуализируются в процессе изучения учебных дисциплин.

Профессиональная подготовка студентов в вузе предусматривает следование профессиональному стандарту преподавателей, утвержденного на правительственном уровне. Данный документ является ключевым документом, охватывающим совокупность личностных и профессиональных компетенций специалистов. В рамках профстандарта педагога 2019 года,

утвержденного правительством РТ от 2019 в сфере образования утверждены и действуют 5 профессиональных стандартов: педагога-психолога, специалиста в области воспитания, педагога начальных классов (учителя, воспитателя), педагога дополнительного образования, педагога высшего образования (профессионального обучения) с конкретизацией ведущих компетенций в их профессиональной деятельности.

Появление профессиональных стандартов – это сложившаяся мировая практика, основная цель которой предполагает планомерное их внедрение во все сферы образования.

На основе профессионального стандарта проводится аттестация преподавателей и присвоение им квалификационных категорий. Профессиональные нормы, заложенные в профессиональном стандарте, служат руководством при приеме на работу педагогических кадров, закладывая оплату их трудовой деятельности. На основе конкретизации знаний и умений, востребованных для педагогических работников, профессиональным стандартом в подробностях отображаются их профессиональные действия и осуществляется дифференциация их по модулям. Профессиональным стандартом предполагается: повышение мотивации к трудовой профессиональной деятельности и повышению качества в образовании у педагогических работников; установление единых требований для содержания профессиональной педагогической деятельности в целях конкретизации квалификационного уровня преподавателей во время приема их на работу, проведения аттестации, планирования карьеры, разработки инструкций в сфере должностных обязанностей и совершенствования государственных образовательных стандартов по педагогическому образованию.

Профессиональным стандартом преподавателя (педагогическая деятельность по дошкольному, начальному общему, основному общему, среднему общему образованию) охватываются трудовые функции преподавателей, дифференцированных на 4 раздела и представленных:

I. Общими сведениями.

II. Описанием функций по трудовой деятельности, включенных в профессиональный стандарт (в виде функциональной карты по виду профессиональной деятельности).

III. Характеристикой обобщенных трудовых функций.

IV. Сведениями по организациям-разработчикам профессионального стандарта.

Параграф 3.13, раскрывающий «Трудовые функции» и названный «Развивающая деятельность» посвящен актуализации компетенции, связанной с «освоением и применением психолого-педагогических технологий (в частности, инклюзивных), востребованных в работе с обучающимися разных категорий: одаренными, социально уязвимыми, попавшими в трудные жизненные ситуации, детьми-мигрантами, сиротами, детьми, имеющими особые образовательные потребности (аутисты, СДВГ- Синдро́м дефици́та внима́ния и гиперакти́вности и др.), детьми, имеющими ограниченные возможности в здоровье, детьми, представленными девиантным поведением, имеющим различные зависимости».

В целом, содержание профессионального стандарта свидетельствует о большой значимости профессиональных компетенций в сфере организации обучающей инклюзивной деятельности.

Таким образом, для эффективной профессиональной деятельности в сфере инклюзивного обучения преподавателю дошкольного и начального звена системы образования следует владеть рядом компетенций, которые способствуют осуществлению им психолого-педагогического сопровождения детей, имеющих ограниченные возможности в здоровье.

Компетентностная модель преподавателя инклюзивной начальной школы рассматривается нами на Рисунке 3.

Представленная в исследовании модель педагога начального образования, имея в своей основе теоретическую и практическую готовность, представлена и компонентом инклюзивной готовности, что способствует эффективному решению образовательных задач в инклюзивной среде. При формировании дополнительных компетенций можно использовать образовательные ресурсы по программным дисциплинам.

Рисунок 3. Компетентностная модель профессионально-педагогической культуры личности педагога инклюзивного образования

Профессиональные компетенции педагога инклюзивного образования

Ключевые компетенции

Общекультурные компетенции	Общепрофессиональные компетенции	Профессиональные компетенции
Этическая, гражданская, мотивационная, коммуникативная, рефлексивная, культурологическая, социально- личностная	Исследовательская, профессионально-личностного самосовершенствования, методологическая, информационно-коммуникативная, компетентность в области здоровьесбережения	Предметная, организационно-методическая, аналитико-оценочная, инновационная, технологическая, диагностическая, прогностическая

Специальные компетенции

ППК личности педагога в условиях инклюзивной среды: компоненты			
Инклюзивная этика		**Инклюзивная теория**	**Инклюзивная практика**
Ценностно-мотивационный ценностное отношение, личностная направленность, мотивация на достижение успеха в организации инклюзивного образования	*Личностный* совокупность профессионально-важных для работы в инклюзивной среде личностных качеств	*Когнитивный* наличие специальных знаний, необходимых для реализации инклюзивных принципов	*Деятельностный* умение организовать взаимодействие между всеми субъектами инклюзивного образовательного процесса

Личность педагога инклюзивного образования

Вместе с этим, такая компетентностная модель феномена – «Профессионально-педагогическая культура в условиях инклюзивной среды» задает выпускникам педагогических вузов ориентир в постдипломном образовании, если они стремятся повышать свой уровень, связанный с инклюзивной готовностью. Компетентностную модель по феномену - «Профессионально-педагогическая культура в условиях инклюзивной среды» можно рассматривать в виде «несущей конструкции» по всему образовательному процессу, ибо ею охватываются возможности в выстраивании целостной технологической системы, которой предусматривается получение требуемых образовательных результатов, представленных компетенциями, необходимых для специалистов [4,308].

Таким образом, разработанная практико-ориентированная модель по формированию феномена «Профессионально-педагогическая культура в условиях инклюзивной среды» для студентов вузов педагогической направленности рассматривается в виде основы при подготовке педагогических кадров в сфере инклюзивного образования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борытко Н.М. Моделирование в психолого-педагогических исследованиях / Н.М. Борытко [Текст] // Известия Волгоградского государственного педагогического университета, 2006.-№1.-С.11-15.
2. Емельянова Т.В. Компетентностный «портрет» будущего педагога инклюзивного образования Т.В. Емельянова [Текст] // Вестник гуманитарного института ТГУ. – 2014. - №1. - С.13-17.
3. Загвязинский В.И. Педагогический словарь: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.И. Загвязинский //Под ред. В.И. Загвязинского, А.Ф. Закировой [Текст]. – М.: Академия, 2010. – 352 с.
4. Носко И.В. Компетентностная подготовка магистров к инклюзивной образовательной деятельности / И.В. Носко // Инновационные формы и технологии и комплексном сопровождении детей с отклонениями в развитии: материалы Международной научно- практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых (Казань, 11–12 ноября 2014 г.) [Текст]. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2014. – С.307-314.
5. Тесленко О.В., Артамонова Е.И. Формирование профессионализма педагога: компетентностный подход / О.В. Тесленко, Е.И. Артамонова // Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития [Текст]. – М.: МАНПО, 2016. – С. 166-183.
6. Штофф В.А., Марков Б.В. Проблемы проверки научного знания / В.А. Штофф, Б.В. Марков [Текст] // Теория диалектики и вопросы методики ее преподавания в высшей школе. – СПб,1997. – С.115-133.

МОДЕЛИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ФЕНОМЕНА «ПРОФЕССИОНАЛЬНО ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОЙ СРЕДЫ» У СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Преподаватель, эффективно осуществляющий профессиональную инклюзивную деятельность, представляет собой образец высокого уровня профессионально-педагогической культуры, на который и должен быть сориентирован целостный процесс по подготовке в вузе будущих педагогических кадров. Требования к профессионально-педагогической культуре педагога инклюзивного образования в контексте его личностных качеств позволяют целостно и системно представить метод моделирования, отражающий перечень профессионально значимых качеств учителя, необходимых для успешного формирования его профессионально-педагогической культуры, обеспечивающей эффект в плодотворной профессиональной работе по данному направлению.

***Ключевые слова**: инклюзивное образование, инклюзивная культура, профессионально-педагогическая культура, модель, компетентностная модель, готовность к работе в условиях инклюзивного образования.*

MODELS FOR THE FORMATION OF THE PHENOMENON OF "PROFESSIONAL PEDAGOGICAL CULTURE IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT" AMONG STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

A teacher who effectively carries out professional inclusive activities is an example of a high level of professional and pedagogical culture, which should be the focus of the integral process of training future pedagogical staff at the university. The requirements for the professional and pedagogical culture of a teacher of inclusive education in the context of his personal qualities make it possible to present a holistic and systematic method of modeling, reflecting the list of professionally significant qualities of a teacher, necessary for the successful formation of his professional and pedagogical culture, which provides an effect in fruitful professional work in this area.

***Key words*:** inclusive education, inclusive culture, professional and pedagogical culture, model, competence model, readiness to work in inclusive education.

Сведения об авторе:

***Баротова Гульчехра Юсуфджановна** – кандидат педагогический наук, старший преподаватель кафедры «Общая и педагогическая психология» Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.*

Тел: (+992) 918170700 , E-mail: gulchehrabarotova@mail.ru

About the autor:

***Barotova Gulchehra Yusufjanovna** - candidate of pedagogical sciences, senior Lecturer, Department of General and Pedagogical Psychology of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 918170700, E-mail: gulchehrabarotova@mail.ru*

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У ДЕТЕЙ РАЗНОГО ВОЗРАСТА

Намозов Т.Б.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Таджикский народ всегда бережно относился к здоровью подрастающего поколения, так как оно является важнейшей категорией, характеризующей экономическое, социальное и нравственное благополучие общества. В воспитательной работы у детей разного возраста что по-прежнему не обеспечивает формирования здорового образа жизни детей в разного возраста.

Здоровый образ жизни, который закладывается с раннего возраста, поскольку качества, привитые с детства, всегда оказываются наиболее прочными и активно воздействуют на весь дальнейший процесс формирование личности. На формирование системы знаний и умений в области познания ребенка самого себя, своих возможностей и способов их развития и приумножения наибольшего влияния оказывают у детей разного возраста, [1, с.22] на которые возлагаются задачи по формированию культуры здорового образа жизни у детей разного возраста.

Выходит, что даже при нормальных качественных показателях организм может быть чрезвычайно уявимым, а значит, не абсалютно здоровым. И совершенно справедливо предлагает академик Амосов Н.М. ввести новый термин «количество здоровья» для обозначения меры резервов организма.

Современные темпы развития общества предъявляют все более высокие требования к человеку и объему его деятельности, в силу чего вопрос резкого и значительного повышения физического и духовного потенциала становится первостепенным. Следует отметить, что сохранению и

укреплению здоровья способствует система здоровье сберегающих форм жизнедеятельности человек.

Тем не менее, и следует отметить, что в педагогической науке накоплен значительный опыт знаний, [4, с.519] опираясь на которые можно провести специальное по проблеме формирования здорового образа жизни детского разновозрастного коллектива с учётом современных тенденций и реалий. Гиппократ в своём трактате «О здоровом образе жизни» рассматривал данный феномен как некую гармонию, к которой следует стремиться путём соблюдения целого ряда профилактических мероприятий. Он акцентирует внимание в основном на физическом здоровье человека и отмечал «Здоровье – есть высочайшее богатство человека», которое как он считает, является основным критерием для обеспечения интеллектуального развития подрастающего поколения.

Формирования потребности в здоровом образе жизни детей в каникулярное время в внешкольных образовательных учреждений. [2,с.256, 3,с.8]

1. Педагогические основы формирования здорового образа жизни детей разного возраста в каникулярное время в внешкольных образовательных учреждениях.

2. Состояние воспитательские работы в летних оздоровительных лагерях по формирование здорового образа жизни у детей разного возраста.

3. Воспитание потребности в труде в летних каникулярное время, как один из важных факторов формирования личности и здорового образа жизни у детей разного возраста.

4. Все проблемы философские, психологические, педагогические, этнопсихологические и нравственные выявлено условия выбора теми для формирования здорового образа жизни у детей разного возраста.

«Факторы практической реализации формирования здорового образа жизни у детей разного возраста и их адаптация в процесса жизни и деятельности [5, с.156] в каникулярное время в внешкольных образовательных учреждениях» состоящая из трёх параграфов:

1. «Ценностная ориентация и потребности разновозрастного детского коллектива в содержании работы по формированию здорового образа жизни в каникулярное время в внешкольных образовательных учреждениях»;

2. «Рациональное и эффективное использование досуга детей в режиме дня в каникулярное время в внешкольных образовательных учреждениях направленного на формирование здорового образа жизни детей разновозрастного детского коллектива».

3. Один из основных факторов организация физической культуры - в каникулярное время в внешкольных образовательных учреждениях считается: организация оздоровительных работы, физкультурные мероприятия и воспитательные часи. Все это направленно для пропаганды здорового образа жизни при участии всего отдыхающих, а также родители.

На основе разработанных положений в ходе экспериментальной работы данных, изучения практического материала по внедрению в процессе [2,с.260, 4, с.564] формирования здорового образа жизни инновационных педагогических технологий, сформулированы следующее рекомендации:

1. Формировать здоровый образ жизни детей, обеспечить их соответствующей методической литературой, программами и практическими разработками;

2. Улучшить подбор воспитателей, которые бы обладали значительным опытом работы в сфере воспитания в каникулярное время в пришкольный площадках;

3. Улучшение медицинского обслуживания в летных в каникулярное время в внешкольных образовательных учреждениях с целью оказания качественной медицинской помощи;

4. Обеспечение качественного питания, отвечающего рекомендациям услуги Министерство здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан;

5. Совершенствование воспитательного процесса с использованием интерактивных и национальных подвижных игр в летных в каникулярное время в внешкольных образовательных учреждениях и пришкольных площадках;

6. Для поддержки, развития формирования здорового образа жизни детей разновозрастного детского коллектива, в каникулярное время в внешкольных образовательных учреждениях и сельской местности необходимо осуществление взаимодействия между районов республики;

7. Необходимо увеличить финансирование из Государственного и местных бюджетов, подержания детских летних лагерей пришкольных площадок;

8. Для совершенствования условий работы по здоровому образу жизни детей необходимо укрепление материально – технической базы соответствующих учреждений культуры, улучшение их работы с в каникулярное время в внешкольных образовательных учреждениях и пришкольных площадок;

9. С целью внедрения инновационных технологий воспитания у детей в каникулярное время в внешкольных образовательных учреждениях и пришкольных площадок, осуществить подготовку

специалистов, таких как педагог – организатор детского досуга, «менеджер-организатор детского досуга», «организатор воспитательной работы с детьми и подростками»;

10.Необходимо изучение практики деятельности у детей в каникулярное время в пришкольных площадок соседних республик, в плане улучшение работы по формирования здорового образа жизни детей разновозрастного детского коллектива, в каникулярное время.

Крупская Н.К. рассматривала игру как средство всестороннего развития ребенка: игра–способ познания окружающего и в то же время она укрепляет физические и лидерские способности, творчество, объединяет коллектив.

Все это позволит нам определить проблему у детей разного возраста в каникулярное время в внешкольных образовательных и пришкольных площадок способов их развития и оказывают для здорового образа жизни у детей разного возраста.

В итоге работы на основании педагогических данных можно сделать выводы.

1. Опытное проведение зарядки и подвижные игры в каникулярное время в внешкольных образовательных и пришкольных площадок.
2. Основные методическими требованиями предъявлениями к специальной обучения здорового образа жизни.
3. Физической изучения и подготовка у детей разного возраста в упражнениях.
4. Регулярность проводит постепенное повышение физической нагрузки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Попова С.Н. Лечебная физическая культура. / С.Н. Попова - Москва-1978, С. 18-30
2. Эльконин Д.Б. Психология игры. / Д.Б. Эльконин - Москва-1978, С. 246-270
3. Пинегина И.В. Пяти минутка бодрости. / И.В. Пинегина - Москва-1998, С. 3-12
4. Сафаров Ш.А. Националные игры таджикского народа. / Ш.А. Сафаров - Душанбе-2017, С. 516-568
5. Саидов М. Психология. / М. Саидов – Душанбе, 2018. С.153-158.

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У ДЕТЕЙ РАЗНОГО ВОЗРАСТА

В статье автор проводит исследования по практике у детей разного возраста в каникулярное время в внешкольных образовательных и пришкольных площадок для формировании здорового образа жизни общества, которые направлены на укрепление выносливости, гибкости и бодрости у детей разного возраста. Здоровый образ жизни, который закладывается с раннего возраста, поскольку качества, привитые с детства, всегда оказываются наиболее прочными и активно воздействуют на весь дальнейший процесс формирование личности.

Современные темпы развития общества предъявляют все более высокие требования к человеку и объему его деятельности, в силу чего вопрос резкого и значительного повышения физического и духовного потенциала становится первостепенным. Следует отметить, что сохранению и укреплению здоровья способствует система здоровье сберегающих форм жизнедеятельности человека.

Ключевые слова: *забота, развития, отдых, здоровья, воспитания, знания, учёба, общества, подвижные игры, физкультура, решения.*

FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE IN CHILDREN OF DIFFERENT AGES

In the article, the author conducts research on the practice of children of different ages during the holidays in extracurricular educational and school grounds for the formation of a healthy lifestyle of society, which are aimed at strengthening endurance, flexibility and cheerfulness in children of different ages. A healthy lifestyle, which is laid down from an early age, since the qualities instilled from childhood are always the most durable and actively affect the entire further process of personality formation.

The modern pace of development of society imposes increasingly high demands on a person and the volume of his activity, which is why the issue of a sharp and significant increase in physical and spiritual potential becomes paramount. It should be noted that the system of health-saving forms of human life activity contributes to the preservation and promotion of health.

Keywords: *care, development, recreation, health, education, knowledge, study, society, outdoor games, physical education, solutions.*

Сведения об авторе:

Намозов Тошкул Буриевич *- канд.пед.наук, профессор, заведующий кафедрой физического воспитания и гражданского оборана Таджикского государственного педагогического университета им.С.Айни. Тел.: (+992) 918812521. E-mail: namozovt@mail.ru*

About the author:
Namozov Toshkul Burievich - *Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Shef of the Department of Physical Education and Civil Defense of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.tel: (+992) 918812521. E-mail: namozovt@mail.ru*

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ТЕСТИРОВАНИЕ –НАДЁЖНОСТЬ И ВАЛИДНОСТЬ ТЕСТА

Мирганова Н.Р.
Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни
Курбанова Р.Т.
Филиал МГУ имени М.В Ломоносова в г. Душанбе
Кодирова Б.А.
Таджикский государственный финансово-экономический университет[2]

В настоящее время определено, что педагогические тесты помогают получить более объективные оценки уровня знаний, умений, навыков, проверить соответствие требований к подготовке выпускников вузов заданным стандартам, выявить пробелы в подготовке студентов [1, с.14].

НАДЕЖНОСТЬ

Степень надежности определяется результатами тестов, которые не имеют погрешностей измерения.

AERA и APA[1]*, 1999 год*

Надёжность теста Относительное постоянство, устойчивость, согласованность результатов **теста** при первичном и повторном его применении на одних и тех же испытуемых; независимость методики от действия случайных факторов [4, с. 125].

Учащиеся, которые тестируются предложенными нами тесты должны быть уверены в том, что, если их снова протестируют при тех же условиях, их оценки будут теми же. Иными словами, ученик должен доверять тому, что его или ее результат прохождения теста отражает истинный уровень его способностей и не зависит от конкретных обстоятельств, при которых они были проверены. Этот желаемый результат тестов называют **надежность**.

С практической точки зрения, надежность – это какая-то степень при которой оценки студента остаются относительно стабильными по повторно проведенной администраций «того же самого теста». Тем не менее, мы должны понять, что подразумевается здесь под «тем же самым тестом». Например, конкретный тест по химии состоит из 40 заданий с множественным выбором. Тем не менее, создатель теста мог бы выбрать 40 различных заданий из той же экзаменационной программы. Если наш тест по химии является надежным, то студенты должны разместиться в том же порядке, который соответствует их оценкам – студенты с высокими баллами по обоим версиям теста. Теперь рассмотрим язык теста, на котором студенты должны написать длинное эссе, которое оценивается ответственным за это человеком. На каждое эссе выделяется оценщик (или, в случае если экзамены на аттестат зрелости выделяют пару оценщиков) в зависимости от случая. Если наш языковой тест является надежным, то оценка студента не будет зависеть от того, кто из оценщиков рассмотрит его или ее эссе. Эти примеры показывают, что существует множество возможных источников неопределенности, которые могут снизить надежность теста [2, с. 14].

На самом деле, нереалистично ожидать то, что если студенты проходят тестирование дважды, их результаты будут точно такие же по обоим заданиям, - нужно ожидать, что обязательно будет несколько вариантов. Это создает серьезную проблему для классической теории тестов - как мы можем определить надежность оперативной точки зрения и какие методы можно использовать, чтобы оценить в количественном выражении, надежность наших тестов?

Общее решение, основанное на классической теории тестов, позволяет предположить, что надежность тестов можно оценить по двум основным направлениям [7, с. 69].

1. Через сравнение результатов повторных измерений, то есть с помощью различных проведений параллельных (альтернативных) тестов на различные промежутки времени.
2. Через одну меру, то есть через одно проведение в определенное время, сравнивая результаты составных частей теста (например, путем разделения теста на две половины).

От этого происходят три практических методов оценки надежности результата:

1. Метод альтернативных или параллельных форм.
2. Метод разделения пополам.
3. Метод внутренней согласованности.

Метод альтернативной формы предполагает полную эквивалентность двух тестов. Это означает, что эти два задания могут быть взаимозаменяемы, и все кандидаты получат идентичные

результаты по обоим тестам. Кроме того, если два студента имеют одинаковый уровень способностей, то они оба получат баллы независимо от тестовых форм, которые им были предоставлены. Если две формы действительно эквивалентны, то корреляции между общей оценкой этих тестов будет идеальным ($\rho = +1$). Отсюда следует, что для двух одинаковых форм, соотношение общего балла позволяет судить о надежности независимых баллов теста [3, с. 86].

Ясно, что этот метод является очень сложным, поскольку задания в двух тестах должны быть равны в плане того, что они измеряют, но они не могут быть идентичными (в противном случае они будут точно такие же, и вы только пройдете один тест!). Вы можете доказать, что тесты параллельны, демонстрируя, что их средние предполагаемые баллы совпадают, а также дисперсии (вариации) в своих оценках. Кроме того, оба теста должны иметь равные корреляции с другими вариациями.

«Половинный» метод требует только одного теста, и поэтому прост в применении и более эффективен, чем метод альтернативный формы. Тест состоит из двух параллельных половин, равных по длине и, желательно, равных по сложности. Для каждой половины рассчитывается общий балл и начисляется проходящему за каждый тест. Затем рассматриваются соотношения между баллами первой и второй половин. Если обе половинки действительно параллельны, то соотношение «полу-тестов» будет идеальным ($\rho = +1$). Для реальных тестов, соотношение между двумя половинами является оценка надежности каждой половины теста. Так, например, соотношение +0,8 означает, что две половины теста более надежны, чем в тесте, который дает соотношение, скажем, +0,6.

Конечно, каждый студент имеет обе половинки теста и таким образом общая надежность полного теста выше, чем в одной из частей. Поэтому для определения надежности полного теста, должна быть применена коррекция. Оценки надежности полного теста можно определить с помощью формулы Спирмена-Брауна, которая касается надежности длины теста (см. ниже).

Если половинки теста не полностью параллельны, ожидаемый коэффициент надежности полученный с помощью этого метода будет недооценкой истинной надежности теста. Чтобы избежать проблем, не будучи полностью параллельными с двумя частями, надежность можно оценить, используя метод внутренней согласованности [5, с. 218].

Корреляции между предполагаемыми оценками и реальными баллами равна соотношению стандартного отклонения от реальной оценки к стандартному отклонению предполагаемых баллов.

Квадрат коэффициента корреляции указывает на долю вариаций разделенных взаимосвязанными переменными. Мера надежности r_{xx} поэтому может быть определена соотношением истинной оценки вариаций по предполагаем

$$r_{xx} = [\rho(X,T)]^2 = \frac{\sigma_T^2}{\sigma_X^2}.$$

Из этого определения коэффициента надежности следует, что его квадратный корень равен корреляции между предполагаемыми и реальными оценками, - данное соотношение называется *показателем надежности*.

Обычно существуют практические проблемы при попытке протестировать студентов заново, которые очень похожи на применяемые ранее. Поэтому достаточно сложно на практике использовать метод повторного тестирования оценки надежности - особенно экзаменов с высокими ставками. Поэтому часто используются методы, основанные на внутренней согласованности теста, в том числе разделение на половинные процедуры [6, с. 167].

Метод внутренней согласованности основан на идее, что каждый отдельный элемент в тесте можно рассматривать как отдельный тест. Наиболее распространенной мерой внутренней согласованности является коэффициент альфа, также известный как коэффициент (Кронбаха) альфа. Он основан на корреляции внутри заданий. Если некоторые элементы измеряют различные вещи, то их корреляция с другими заданиями, будет ниже. В результате повысится внутренняя согласованность теста, если увеличится количество аналогичных заданий, так как это повышает «среднюю корреляция между заданиями». Иными словами, долгий тест, содержащий много подобных заданий, будет более последовательным внутри, и, следовательно, даст более надежные результаты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анастази А., Урбина С. **Психологическое тестирование** / А. Анастази - Питер. 2001.

2. Государственная программа развития образования республики Таджикистан на 2010–2015 годы Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от «29» апреля 2009 года, №254.

3. Гуревич К.М. Психологическая диагностика. / К.М. Гуревич Учебное пособие. М., 1997.
4. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика: / К. Ингенкамп Пер. с нем. М., Педагогика, 1991.
5. Крокер Л., Алгина Д. **Введение в классическую и современную теорию тестов**./ ISBN: 0030616344. США., 2016.
6. Рональд К.Х. Теория ответа на задание: принципы и применение / К.Х. Рональд, Х. Сваминатан / Kluwer, Boston/Lanscaster, 2011.
7. Майоров А.Н. Конструирование заданий для тестов школьных достижений. / А.Н. Майоров СПб.: Фонд «Культурная инициатива», 1995.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ТЕСТИРОВАНИЕ-НАДЁЖНОСТЬ И ВАЛИДНОСТЬ ТЕСТА

*В статье раскрывается инновационные технологии **в** образовательном процессе, исследуется повышение требований к качеству профессиональной подготовки педагогических кадров. Также в статье раскрывается значение современных образовательных технологий в обучении учащихся. Надёжность и валидность «заданий», это понятие и критерии обычно относятся к тестовым результатам. В таком обновлённом истолковании надёжность и валидность продолжают оставаться главными для теории и практики педагогических измерений и сейчас.*

Надёжность теста является одним из критериев качества теста и показывает, насколько точно данный тест измеряет изучаемое явление, его устойчивость к действию помех (состояния испытуемых, их отношения к процедуре тестирования, случайным ошибкам и т.д.). Тест называется надежным, если он является помехоустойчивым, т.е. при проведении тестирования в других условиях он дает сходные результаты.

Сейчас понятие "валидность задания" часто заменяется понятиями дифференцирующей или, что лучше, различающей способности задания. Лучше хотя бы потому, что содержание понятий валидность и надежность гораздо шире; последние относятся ко всему тесту и потому их использование для оценки заданий как объектов частных и элементарных несопоставимо, как несопоставимо единичное и общее в философии.

Однако по мере становления новых теорий педагогических измерений и расширения практики тестирования стала пониматься необходимость увеличения также и числа критериев оценки результатов.

Ключевые слова: *педагогические измерения, результат тестов, эффективность, инновационные технологии, комбинация задач, тестовые задания, степень трудности задач, педагогическое задание, тестовые формы.*

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The article reveals innovative technologies in the educational process, examines the increase in requirements for the quality of professional training of teachers. The article also reveals the importance of modern educational technologies in teaching students. The standards of the second generation aim the teacher at the formation of universal educational actions among schoolchildren, which can be provided only as a result of the student's activity in the conditions of choice and when the teacher uses individually oriented technologies, which makes the development and implementation of the latter especially relevant.

The procedures of mass pedagogical testing in the Republic of Tajikistan have been implemented for more than 10 years. We have accumulated extensive experience in the development and preparation of tasks in the test form, created and continues to improve the system of training tests, created and improved the procedure of the centralized entrance exam (CEE), which gives grounds to qualify pedagogical testing as an innovative technology in modern education.

Technologies of education quality assessment, as pedagogical and methodological testing requirements are also considered. The author focuses on the question of professionalism in testing both in the process of creating approbation and evaluation of tests, and at the user level. The possibilities of a significant improvement in the quality of education, based on the expanded use of tasks in the test form, not only for control, but also for the formation of a knowledge system, are also investigated.

This application of tasks gives rise to a new educational technology in the Republic of Tajikistan. The importance of the education system, human resources as criteria for the level of social development, pedagogical test, a system of parallel tasks of uniformly increasing difficulty, allowing to assess the structure and qualitatively measure the level of preparedness of the subjects.

Key words: *efficiency, innovative technologies, educational activity, methodical techniques, educational technologies, traditional training, combination of tasks, test tasks, degree of difficulty of tasks, pedagogical task.*

Сведения об авторах:

Мирганова Нигина Рауфовна *– кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой современного русского языка и общего языкознания Таджикского*

государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Тел.:(+992) 900525232, E-mail: niginaraufovna@mail.ru.

Курбанова Робия Туйчиевна** - кандидат педагогических наук, начальник воспитательного отдела филиала МГУ им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе. **Адрес:** 734019, Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Навои 35, кв. 15. E-mail: robiahon@mail.ru, Тел **2219937.

***Кодирова Бунафшамох Азизуллоевна** – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедрой русского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета Адрес: город Душанбе, ул. Нахимова 64 Тел**:** (+992) 937753636 E. - mail: bunafcha@mail.ru*

About the authors:

***Mirganova Nigina Raufovna** - candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the Department of modern Russian language and General linguistics of the Tadjik state pedagogical university of the name Садриддина Ainy, tel: (+992) 900525232, E-mail: niginaraufovna@mail.ru*

***Kurbanova Robiya Tuychievna** - candidate of pedagogical sciences, head of the educational department of the branch of Moscow State University. M.V. Lomonosov in Dushanbe. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, A. Navoi street 35, apt. 15. E-mail: robiahon@mail.ru, Telephone 2219937.*

***Kodirova Bunafshamoh Azizulloevna** - Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Department of Russian Language, Tajik State Financial and Economic University Address: Dushanbe, st. Nakhimov 64 Mob .: +992 937753636 E. - mail: bunafcha@mail.ru*

УДК 12
ББК 74

НАҚШ ВА ҶОЙГОҲИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМОТИ МУТАФАККИРОНИ АСРҲОИ X-XI-И ТОҶИКУ ФОРС

Саидиброимов Ш.С.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
Саидиброимов Ш.О.
Институти ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони системаи маориф дар ВМКБ

Падару модар офарандаи беҳамтои табиат, асоси саодат, умеди имрӯзу фардои зиндагӣ, пешбарандаи фаъоли ҷомеа аст. Сарфарозиву саодати мардумро бе ҳастӣ ва ҳидояти неки падару модар тасаввур кардан аз имкон дур аст. Зиндагии ҳар фарди ҷомеа аз меҳру муҳаббати самимӣ, сидқу вафодории ин ду гавҳари бебаҳо маншаъ мегирад. Ободии ҷомеа, сарсабзии рӯзгор аз фазилати чароғи мунаввари хонадон, таъкимбахши ахлоқи ҳамидаи инсонӣ талошҳои пайвастаи падару модар сарчашма мегирад. Месазад, ки онҳоро ҳама вақт эҳтиром намуд.

Эҳтиром ба падару модар ҷузъи ҷудонопазири мактаби ҳаёти инсоният буда, он аз анъанаи неки ниёгони мо сарчашма мегирад ва дар осори адибону донишмандони тоҷик ин мавзӯъ баланд садо медиҳад. Мавзӯи фавқуззикр дар фолклор, адабиёти қадими халқи тоҷик ҷойгоҳи махсус дошта, дар осори намояндагони адабиёти асрҳои X-XI низ аз мадҳи назар дур намондааст.

Масалан, Фирдавсӣ аввалин шахсест, ки дар тасвири образи занону духтарон саҳм гузошта, қайд менамояд, ки онҳо дар ватандӯстӣ, чолокӣ, кирдори нек, далерӣ, қаҳрамонӣ, ҳунарнамоӣ, донишпазирӣ, покдоманӣ, муҳаббати самимӣ ва амсоли инҳо аз мардон ҳатто бартарӣ доранд. Ин нукта далели фикр аст: «…дар «Шоҳнома» образи Меҳрак ном духтаре тасвир ёфтааст, ки ӯ нисбати мардон бартарӣ доштааст» [1, с. 12].

Роҷеъ ба эҳтироми тарафайни падару модар ва фарзандон бошад, Фирдавсӣ ақидаҳои ҷолибтарро баён мекунад. Ӯ менависад, ки ҳурмату эҳтиром намудани падару модар муҳим аст, аммо набояд ин чиз яктарафа бошад, падару модар низ дар ин замина вазифадоранд, ки ҷавоби ин рафторро ба ҷо оранд:

Чу фармонпазиранда бошад писар,
Навозанда бояд, ки бошад падар [1, с.68].

Фирдавсӣ инчунин дар тарбия намудани насли наврас дар рӯҳияи эҳтиром ба падару модар ташвиқу тарғиби истифодаи хирадро муҳим ва аввалиндараҷа меҳисобад. Барои он ки насли наврас қадамҳои дуруст гузорад ва аз кардааш дар оянда пушаймон нашавад, муҳим аст, ки аз хирад оқилона истифода барад, роҳи дурустро пеша намояд ва бо ин васила дар байни аҳли ҷомеа низ шуҳрату эҳтиромро касб намояд:

Касе к-ӯ хирадро надорад зи пеш,
Дилаш гардад аз кардаи хеш реш.
Ҳушивор девона хонад варо,
Ҳамон хеш бегона хонад варо [1, с. 27].

Шоири бузург Аӯалӣ ибни Сино дар китоби «Зафарнома» манзалати модарро ба нуқтаи баландтарин расонида, сухани ӯро барои фарзанд «фармон» ва манзалати фармонашро баробари фармони Худо ва оқилон меҳисобад: «…Гуфтам: «Аз фармонҳо кадом фармонро хор набояд дошт?» Гуфт: «Се: аввал фармони Худои азза ва ҷалла; дуввум - фармони оқилон; саввум-фармони падару модар»» [2, с. 85]. Дар ин замина насли наврасро тарбият бояд намуд, ки иҷрои фармони падару модар барояшон бояд ҳам қунун бошаду ҳам фарз.

Ба ҷо овардани эҳтироми падару модарро шоири машҳури асри XI Унсурулмаолии Кайковус низ дар асари машҳури хеш «Қобуснома» ташвиқу тарғиб мекунад. Аввалан Кайковус падару модарро ба дарахт ва фарзандонро ба меваи дарахт монанд карда, мегӯяд, ки меваҳои дарахт ҳамон вақт ширин мешаванд, ки агар дарахт бе нуқс бошад. Пас падару модарро намунаи ибрати фарзандон будан муҳим аст. Ва дар боби 5-уми ин китоб, ки «Андар шинохти қадри падару модар» ном дорад, Кайковус насиҳат мекунад, ки қадри падару модарро шинохтан вазифаи аввалиндараҷаи фарзандон аст. Ӯ фарзандаш Гелоншоҳро насиҳат карда мегӯяд: «….ҳамедун аз муҷиби хирад бар фарзанд аст худро ҳурмат доштан ва тааҳҳуд кардан ва низ воҷиб аст асли худро тааҳҳуд кардан ва ҳурмат доштан ва асли ӯ ҳам падару модар аст» [10, с.25]. Дар расидан ба қадри падару модар ва дар маҷмӯъ ахлоқи ҳамидаи инсонӣ У. Кайковус низ нақши хирадро асосӣ мешуморад

Маҳз андешаи хирадмандона насли наврасро ба хислати баланди одамгарӣ, ки як ҷанбаи он шинохти қадри падару модар аст, оварда мерасонад.

Ситоиши падару модар, ба қадри онҳо расидан, пайравӣ намудан аз рафтори неки онҳо ва тайёр будан ба гирифтани эстафетаи падариву модарӣ на танҳо дар осори шоирони асрҳои X-XI, балки дар фаъолияти эҷодии шоирону донишмандони асрҳои баъдӣ ва муосирон равшан ба назар мерасад. Масалан, шоири машҳури асри XIV Абдураҳмони Ҷомӣ “тоҷи шараф”-ро “гарде аз роҳи модарон” [8, с.119] унвон мекунад. Нависандаи машҳури рус А.М. Горкий бошад, қайд мекунад, ки бе офтоб гулҳо намешукуфанд, бе муҳаббат хушбахтӣ нест, бе зан ишқ нест, бе модар шоир нест, қаҳрамон ҳам нест. Яъне ба қавли Горкий қаҳрамонон ҳам бе зан-модар ба рӯи олам наомаданд ва василаи ба мартабаи қаҳрамонӣ расидан низ падару модар мебошанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон манзалати падару модарро дар суханрониҳояш ба дараҷаи баланд бардошта, шинохти қадри падару модарро барои фарзандон муҳим ва аввалиндараҷа мешуморад. Дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26-уми декабри соли 2018 Пешвои миллат гуфта буданд: «Мо ба азму ирода ва масъулиятшиносии занон ҳамчун неруи бузурги ҷомеа эътимоди комил дорем. Баробари ин медонем, ки зан модар аст, яъне ягона мавҷудест, ки инсонро ба дунё меорад ва ба ӯ ҳаёт мебахшад. Ба ин хотир мо масъул ҳастем, ки ба ин мавҷуди офарандаи инсоният арҷ гузорем, ранҷу машаққат ва заҳмату хизматҳои ӯро қадр намоем». Дар партави ин ҳидоятҳо муҳим аст, ки дар кори таълиму тарбия, дар гузаронидани чорабиниҳои беруназсинфӣ, аз қабили соати тарбиявӣ, соати синфӣ, семинару конфронс, хонишҳои бадеӣ, маҳфилҳои адабӣ, дарсҳои иловагӣ ба ин масъала диққати зиёдтарро равона намуда, роҳҳои фаъоли таълими ин мавзӯро истифода барем, то ки натиҷаи дилхоҳ ба даст ояд.

Оре, падару модар ашхосе мебошанд, ки бо хиради волои хеш ба тарбияи фарзанд машғул мебошанд. Мехоҳанд, ки фарзандонашон намунаи ибрати дигарон бошанд. Чун модару падар худ хирадманд мебошанд, сифатҳои Худовандӣ, бахшандагиву меҳрубонӣ дар ниҳоди онҳо ҷойгоҳи махсус доранд. Пас ҳар фарди ҷомеаро ба ҳайси фарзанд зарур аст, ки аз хислатҳои наҷиби ин бузургон пайравӣ намуда, дар ин самт меросхӯри онҳо бошад:

Эй дарего, ки хирадмандро, Бошад фарзанду хирадманд не.
В-ар чӣ адаб дораду дониш падар,
Ҳосили мерос ба фарзанд не [7, с.119].

Қобили ёдоварист сухани Муҳаммад Ҳиҷозӣ, гуфтаанд, ки ягона доваре, ки гуноҳи моро ҳарчӣ бошад мебахшад, модар аст. Пас бесабаб нест, масали машҳури мардуми Бадахшони Тоҷикистон, ки падарро «шоҳсутуни хонадон» ва модарро «Каъбаи мақсуд» меноманд.

Агар солҳои 90-уми асри гузашта, яъне нооромӣ ва ҳодисаҳои нанговари ба сари халқу милллати давлатамон омадаро ба ёд орем, ҳазорон падарону модарон баҳри пойдорӣ, таъмин сулҳу ваҳдат ҷонбозиҳо намуда, даст намедоданд, ки ҳасудон ба нияти нопоки худ ноил гарданд. Ҳол он, ки бисёрии модарону падарон дар он вақт аз шавҳар, зан, фарзандон, аз хонаву дар бенасиб монда, сарсону саргардон буданд. Бо вуҷуди ҳамаи ин мушкилиҳо ва душвориҳои зиндагии ба сари падару модари тоҷиконмада қомати онҳоро хам ё шикаста нагардонид. Сабру тоқат, матонати халқи тоҷик ё

падарону модарон буд, ки шаби тори ноумедӣ ба субҳи сафо мубаддал гашт, чун Истиқлолияти давлатӣ ва Ваҳдати комили миллӣ ба даст омад.

Маълум ва равшан аст, ки имрӯз бисёре аз гӯшаҳои дунё нооруму ноамнанд ва зери таъқибу фишори гурӯҳҳои бадхоҳи терористиву экстримистӣ қарор доранд. Аммо мардуми тоҷик мардуми хирадманд, бофарҳанг, соҳибтамаддун, сулҳофару сулҳхоҳ аст, зеро падарону модарони фарзандони тоҷик худ ба шинохти падару модар оқилона расида, муҳаббати падару модарро аз ҷони хеш волотар дониста, ин муҳаббро ба фарзандон интиқол медиҳанд. Насли ҷавони тоҷик, ки зодаи модарони шарафманди миллати шарифанд дар ин самт низ бояд пайравони падарону модарони хеш бошанд.

Таърих гувоҳ аст, ки падарону модарони тоҷик ҳеҷ гоҳ дар дили хеш кинаву адоват ба касе наварзидаанд ва шиорашон «Чизеро, ки ба худ раво надорӣ ба дигарон ҳам матписанд» буд, аст ва хоҳад монд. Дар боло аз бахшандагии зан-модар ва падар ёдовар шудем, вале ногуфта намонад, ки боиси бахшиш фарзанде мегардад, ки падару модар аз ӯ розӣ бошанд. Фарзанде, ки дар пайи озори дигарон аст, ҳеҷ гоҳ дар ду олам модар инро ба ӯ нахоҳад бахшид. Расули акрам (с) фармудаанд, ки «Ризогии Худо дар ризогии падару модар аст» [11, с. 26]. ва аз ин ҳадис бар меояд, ки Худо замоне аз бандаи хеш розӣ мешавад, ки агар падару модар аз ӯ розӣ бошанд.

Унсурмаолии Кайковус низ падару модарро воситае байни Офаридагор ва бандагон дониста, шинохти қадри онҳоро муҳим ва зарур мешуморад: «Ва камтар ҳурмати модару падар он аст, ки іар ду воситаанд миёни ту ва Офаридгори ту. Пас чандон ки Офаридгори худро ва худро іурмат дорқ, воситаро низ» Кайковус» [10, с.127].

Шинохти қадри падару модар, расидан ба қадри онҳо, пайравӣ аз рафтору суханони модар моро ба масири ватандӯстиву ватандорӣ ва таъмини суботи ҷомеа раҳнамун месозад. Донишманди машҳур Жан Жак Руссоро гуфтаанд: «Агар тамоми неъмати дунё аз байн биравад, ба шарте, ки зан дар саҳнаи ҳаёт вуҷуд дошта бошад, зиндагӣ боз ҳам қобили таҳаммул аст». Бале, модар нафарест, ки зиндагӣ мебахшад ва дар набарди ҷовидонии ҳаёту марг зиндагиро зинда нигоҳ медорад, файзу баракати зиндагӣ аз ӯ вобастагии куллӣ дорад. Баракати зан-модар аст, ки мақоми зан дар оилава ҷомеаи тоҷикон ҳамееша баланд буд ва баланд хоҳад монд, зеро иффату зебоӣ, фурӯтаниву маърифатнокӣ хоси зан буда ба зиндагии мард ва фарзандон илҳому умед баояндаи нек мебахшад. Боиси ифтихор аст, ки бо шарофати Пешвои милат ва истиқлолияти давлатии Тоҷикистон мақоми зан дар кишвари азизи мо боз ҳам баландтар гардида, зан-модар дар оилаи тоҷик бооз ҳам нақши ҳассосро касб кард. Насли наврасро зарур аст, ки аз иқдоми Сарвари мамлакат ибрат гирифта, дар эҳтироми падару модар камар барбандад ва ин анъанаи неки ниёгонро ҳифз намоянд.

Бояд қайд кард, ки дар паратави чунин ғамхориҳо падару модар низ вазифадоранд, ки фарзандони хешро дар чаҳорчӯбаи ахлоқи инсонӣ тарбия кунанд ва худ намунаи ибрат барои фарзандони хеш ва аҳли ҷомеа бошанд. Таърих гувоҳ аст, ки халқи тоҷик аз оғози ҳаёт дар рӯи замин то ба имрӯз ба маърифатнокшавии зан аҳамияти хоса дошта, кӯшидааст, ки занон дар ҷомеа пешоҳанг бошанд, зеро онҳо модарони ояндаву тарбиятгари насли наврас мебошанд.

Дар зиндагӣ пешоҳанг будани модару падар ва маърифатнок будани онҳо имкон медиҳад, ки сатҳи маънавии оила баланд шуда, фарзандон дар рӯҳияи ахлоқи намунавӣ тарбият ёбанд. Фарзандони чунин падару модар соҳиби дониши баланд гардида, аз нозукиҳои оиладорӣ, одоби муошират, муносибат, хуллас аз маҷмӯи талаботи моддиву маънавӣ огоҳӣ дошта бошанд.

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома, иборат аз 9 ҷилд. Ҷ. 3. Ҳайати таҳририя: М. Осимӣ, К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ, А. Маниёзов, М.Н. Османов, Х. Шарифов, М. Қаноат. - Душанбе: «Адиб»,1987.- 478 с.
2. Дурдонаҳои наср. Тартибиҳандагон: А. Афсаҳзод, А. Алимардонов, Ҷ. Додалишоев. Душанбе: Ирфон, 1987. - 556 с.
3. Ҷ. Амир, М. Холов. «Нақши ориёиҳо дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ (хулосаи мақола ва гузоришҳои конференсия)». -Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2006. - 134 с.
4. Ҷамшеди Азимпур. «Сафири хуршед Ҳусайни Мансури Ҳаллоҷ». / А. Ҷамшеди - Душанбе: Кайҳон, 2008. - 320 с.
5. **Му**ҳаммад Рашод. «Фалсафа аз оғози таърих». / Р. Муҳаммад - Душанбе: Ирфон, 1990. - 478 с.
6. Ҳ.В. Кошифӣ «Футувватномаи Султонӣ», «Ахлоқи мӯҳсинӣ», «Рисолаи Ҳотамия». / Ҳ.В. Кошифӣ - Душанбе: «Адиб», 1991. - 320 с.
7. Осори Рӯдакӣ. Дар таҳти таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. Сатлинобод, 1958. 541 с.
8. Атаханов Т. Очеркҳои афкори педагогӣ (воситаи таълим). Т. Атаханов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов. - Душанбе, 2005. - 224 с.
9. У. Назиров. ««Авасто» мероси муштараки ҷаҳониён». -Маҷаллаи «Адаб», №1. 2004 . - 64 с.
10. Унсурулмаолии Кайковус. Қобуснома. / У. Кайковус - Душанбе: Маориф, 2016.-239 с.
11. Р. Ваҳобов. Панҷсад ҳадис. - Москва, 1991.- 74 с.
12. https://allinweb.ru/pedagogika/1265/

РОЛЬ МУДРОСТИ В ПРИЗНАНИИ ЦЕННОСТИ РОДИТЕЛЕЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МЫСЛИТЕЛЕЙ X-XI ВЕКОВ

Уважение к родителям - священный долг каждого ребенка. Этот вопрос занимает особое место в культуре таджикского народа и стал традицией. Данная тема веками привлекала внимание ученых и писателей, и в этом направлении было проведено множество исследований. Однако многие аспекты этого вопроса еще предстоит изучить.

Именно в статье о признании ценности родителей с точки зрения мыслителей X-XI веков и позже представлены взгляды современных мыслителей на эту тему, подчеркивающих роль мудрости в признании ценности родителей.

Родители - это люди, которые своей высшей мудростью занимаются воспитанием своих детей и желают, чтобы их дети были примером для других. Эта часть вопроса также освещена в статье. Например, в статье говорится: «Поскольку матери и отцы мудры и владеют такими атрибутами Бога, как прощение и доброта, занимающие особое место в их природе, каждый член общества в качестве потомка должен следовать благородным качествам этих великих людей и унаследовать их».

В следующей части статьи обсуждается падение морального духа молодых людей и подростков в наше время, а также приводятся идеи и предложения по устранению этих явлений.

Ключевые слова: *отец, мать, ребенок, мудрость, признательность, воспитание, обучение, традиции, мыслители.*

THE ROLE OF WISDOM IN RECOGNIZING THE VALUE OF PARENTS FROM THE POINT OF VIEW OF THINKERS OF THE X-XI CENTURIES

Respect for parents is the sacred duty of every child. This issue holds a special place in the culture of the Tajik people and has become a tradition. This topic has attracted the attention of scientists and writers for centuries, and many studies have been carried out in this direction. However, many aspects of this issue remain to be explored.

It is in the article on the recognition of the value of parents from the point of view of thinkers of the X-XI centuries and later that the views of modern thinkers on this topic are presented, emphasizing the role of wisdom in recognizing the value of parents.

Parents are people who, with their highest wisdom, are engaged in raising their children and want their children to be an example for others. This part of the question is also covered in the article. For example, the article says: "Since mothers and fathers are wise and possess such attributes of God as forgiveness and kindness, which occupy a special place in their nature, each member of society as a descendant should follow the noble qualities of these great people and inherit them."

The next part of the article discusses the decline in the morale of young people and adolescents in our time, as well as ideas and suggestions for eliminating these phenomena.

Key words: *father, mother, child, wisdom, appreciation, education, training, traditions, thinkers.*

Сведения об авторах:

Саидиброимов Шомуким Саидисмоилович *- кандидат философских наук, преподаватель кафедры «Философия культуры» Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, Адрес: Таджикистан, г. Душанбе, пр-т Рудаки, 121. E-mail: saidismoil82@mail.ru, Тел: (+992) 934151113*

Саидиброимов Шозодаиброхим Одилшоевич *– кандидат педагогических наук, заместитель директора по образовании, науке и инновациям Филиала Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников системы образования в ГБАО* ***Адрес:*** *736000, Таджикистан, г. Хорог, улица С. Абдурахмонов 104. E-mail: shozoda07.71@mail.ru Тел: (+992)935277171*

About the authors:

Saidibroimov Shomuqim Saidismoilovich *- Candidate of Philosophy, lecturer of the Department of Philosophy of culture, Tajik State Pedagogical University named after from S. Aini, Address: Tadjikistan, Dushanbe, street Rudaki, 121. E-mail: saidismoil82@mail.ru, Тел: (+992) 934151113*

Saidibroimov Shozodaibrohim Odilshoevich *- The deputy director for Education, Science and Innovation of the Branch of the Republican Institute for Professional Development in Education in GBAO, Saidibroimov Shozoddaibrohim is the candidate of pedagogical science. Address: 104 Abdurahmonov Street, Khorog, GBAO, Tajikistan, 736000, E-mail address: shozoda07.71@mail.ru, Telephone (+992) 935277171.*

УДК: 301:32

МОНИТОРИНГИ СИФАТИ ТАЪЛИМ ОМИЛИ РУШДИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТ

Миров Ф.С., Давлатова Ш.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

“Мо ба соҳаҳои илму маориф эътибори аввалиндараҷа дода, ислоҳотро дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бомаром идома медиҳем ва мушкилоти мавҷударо давра ба давра бартараф мекунем”.

Эмомалӣ Раҳмон

Тағйироти иҷтимоӣ-иқтисодие, ки солҳои охир дар Тоҷикистон руй медиҳанд, боиси шиддат гирифтани рақобат дар бозори меҳнат ва афзудани талабот нисбати мутахассисони соҳаҳои гуногуни фаъолияти иҷтимоӣ мегарданд. Дар чунин вазъият вазифаҳо ва масъулияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тайёр кардани мутахассисони касбии рақобатпазире, ки ба талаботҳои рӯзафзуни бозори меҳнат ҷавоб гуфта тавонанд, бамаротиб зиёд мегардад.

Яке аз воситаҳои омода намудани мутахассисони ба талаботи муосири бозори меҳнат ҷавобгӯ, пеш аз ҳама, баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. “Баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар зинаи таҳсилоти олӣ ҳамчун яке аз масъалаҳои асосӣ боқӣ мемонад... Ҳоло дар баробари ин масъала, ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳу усулҳои пешқадаму муосири таълим, мустаҳкам намудан ва ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ гардонидани пояҳои моддиву техникии муассисаҳои таълимиву илмӣ, васеъ ҷорӣ кардани технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, ба роҳ мондани ихтисосҳои нави ба талаботи иқтисоди миллӣ ҷавобгӯй ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилот дар маркази таваҷҷуҳи таҳсилоти олии касбии кишварамон қарор дорад... Таъмин намудани таҳсилоти босифат яке аз роҳҳои ворид шудан ба фазои байналмилалии таҳсилот мебошад” [14].

Такмил, рушд додан ва назорати сифати таълим яке аз самтҳои муҳимтарини ташаккули низоми таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, зеро тараққиёти дигар соҳаҳои фаъолияти ҷамъиятӣ аз вазъ ва ҳолати институти таҳсилот вобастагии калон дорад. “Имрӯз дар раванди пурзӯр гаштани рақобатҳо дар дунё ҳадафи давлатӣ дар самти илму маориф пеш аз ҳама, ба таҳсилоти босифати мувофиқ ба талаботи ҷомеаи муосир дастрасӣ пайдо кардан ва ба ин восита таъмин намудани рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-маънавии шаҳрвандон мебошад” [6].

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” муассисаҳои таълимӣ вазифадоранд, ки амали мусоиди раванди таълим ва натиҷаҳои босифати таҳсилотро вобаста ба стандартҳои таълимӣ таъмин намоянд. Ҳар як муассисаи таълимӣ бояд вобаста ба дастовардҳои низоми таҳсилоти ҷаҳонӣ раванди таълимро ба роҳ монад ва мутахассисони ба талаботҳои муосири бозори меҳнат ҷавобгӯйро омода намояд. Тайёр намудани мутахассисони соҳаҳои гуногуни фаъолияти иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, ба сатҳу сифати таҳсилот ва назорати пайвастаи он алоқамандии зич дорад.

Оид ба мафҳуми “сифати таълим” фикру ақидаҳо гуногун аст, зеро мазмунӣ ин мафҳум тағйирёбанда ва бисёрҷанба мебошад. Зери мафҳуми “сифати таълим” маҷмӯи хусусиятҳои низоми таҳсилотро дида баромадан мумкин аст, ки сатҳи мувофиқати натиҷаҳои воқеии таҳсилот ва шароитҳои таъминоти раванди таълим ба талаботҳои меъёрӣ ва интизориҳои ҷамъиятию шахсиро инъикос менамояд. Ба ибораи дигар сифати таълим вобаста ба стандартҳои меъёрӣ ва талаботҳои рӯзафзуни ҷомеа ба роҳ мондани раванди таҳсилот ва ба даст овардани натиҷаҳои чашмдоштро ифода менамояд.

Инчунин дигар таърифҳои сифати таълим пешниҳод шудаанд, ки ҳарчанд шаклан фарқ кунанд ҳам, аммо мазмунан ба якдигар алоқамананд. Сифати таълим – ин тарзи ташкили дуруст ва самараноки раванди таълим, ки дар натиҷаи он шахс соҳиби таҳсилот мегардад [8]. Сифати таҳсилот қобилияти амалӣ намудани хизматрасониҳои таълимӣ ва бадастории сатҳи маърифатнокии таълимгирандагон маҳсуб ёфта, дар асоси ин хизматрасониҳои бадастомада, ба талаботи истифодабарандагони натиҷаи таълим ҷавобгӯ аст [3]. Сифати таълим – ташкили ҷараёни таълим

аст, ки дар натиҷаи он шахсият ва сифатҳои марбут ба таълиму тарбия ташаккул меёбанд [2]. "Сифати таҳсилот мутобиқати таҳсилот (ҳамчун натиҷа, ҷараён ва низоми ҷамъиятӣ) ба талаботи гуногунҷабҳа, манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлат мебошад. Сифат як навъ маҷмӯи муназзами хусусиятҳои моҳиятан муҳимми иҷтимоии таҳсилот аст" [16, с.44].

Идора кардани сифати таълим раванди мақсадноки таъсир расонидан ба таълим ва унсурҳои алоҳидаи он бо мақсади мувофиқ намудани натиҷаҳои он ба талабот, меъёрҳо ва стандартҳои муайяншудаи мебошад [4]. Идоракунии сифати таҳсилот бо усулҳои баҳогузории дохилӣ ва берунӣ дар асоси натиҷаҳои мониторинг ва қабули қарорҳои идоракунӣ дар муассисаҳои таълимӣ амалӣ мегардад.

Назорати сифати таълим вазифаи бисёрҷанба ва нисбатан доманадоре мебошад, ки на танҳо аз тарафи мақомоти давлатӣ (назорати давлатӣ), балки аз ҷониби худи муассисаи таълимӣ низ ба амал бароварда мешавад. Назорати сифати таълим назорати хонишу муваффақияти хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ, аттестатсияи мунтазам ва давра ба давраи омӯзандагон, аттестатсияи ҷамъбастии хатмкунандагон ва тафтиши фаъолияти муассисаҳои таълимӣ аз тарафи мақомоти давлатиро дар бар мегирад.

Дар моддаи 28-уми "Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф" омадааст, ки "Назорати давлатӣ дар соҳаи маориф фаъолияти таълимии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро оид ба риояи иҷрои талаботи стандартҳои давлатии таҳсилот, нақша ва барномаҳои таълимӣ бо мақсади таъмини сиёсати ягонаи давлатӣ пешбинӣ менамояд. Назорати давлатӣ дар соҳаи маориф тавассути мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи маориф ва мақомоти маҳаллии идоракунии маориф амалӣ мегардад" [8]. Назорати давлатӣ дар соҳаи маориф бо роҳи назорати ҷорӣ, фосилавию нақшавӣ ва бо тарзҳои зерин амалӣ мешавад:

- иҷозатномадиҳӣ;
- баҳогузории маҷмӯӣ ба фаъолияти муассисаҳои таълимӣ;
- аттестатсияи давлатӣ;
- аккредитатсияи давлатӣ;
- назорати риояи талаботи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф.

Қоидаҳои назорат ва баҳодиҳии сифати таълим вобаста ба вақту замон бетағйир наменонад ва бо ин сабаб барои саривақт ошкор намудани норасоиҳо ва такмили минбаъда ба мушоҳидаю баррасиҳои доимӣ зарурат дорад. Барои расидан ба ин мақсад аз мониторинг истифода бурда мешавад. Мониторинг – ин мушоҳидаи мунтазами муташаккил аз болои ягон раванд бо мақсади муқоиса намудани ҳолати мавҷуда бо натиҷаҳои чашмдошт ё бо нишондиҳандаҳои дақиқ муайяншуда (стандартҳо, меъёрҳо) мебошад.

Мониторинги сифати таълим қоидаҳои бонизом ва муназзами ҷамъоварии ахбор оид ба ҷанбаҳои муҳими таълимӣ дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ мебошад [10]. Мониторинги сифати таълим мушоҳидаи стандартии раванди таълимӣ ва натиҷаҳои он мебошад, ки тавассути он ба тағйироти субъектҳои таълим ва низоми таълимот баҳо гузошта шуда, раванди рушди таълимот ва дурнамои он муайн карда мешавад. Рушди бошиддати ҷомеаи муосир зарурaтеро ба миён овардааст, ки бояд сатҳи рушди таҳсилот мунтазам таҳқиқ гардад ва сифати таълим ҳамчун категорияи иҷтимоӣ вобаста ба мувофиқат намудани он ба талаботҳои воқеии ҷомеа мавриди омӯзиш қарор гирад.

Мониторинги сифати таълимро ҳамчун низоми ҷамъоварӣ, коркард, ҳифз ва паҳн намудани ахборот дар бораи низоми таълим ва ҳамачун воситаи ба даст овардани ахборот тавассути гузаронидани тадқиқоти илмӣ номидан мумкин аст [7, с. 35]. Сифати таълим тавассути як қатор нишондиҳандаҳо, мисли мазмуни таълим, шакл ва методҳои таълим, базаи моддию техникӣ, ҳайати кадрӣ ва дигар меъёрҳои таълим муайян карда мешавад. Дар раванди мониторинги сифати таълим маҳз ин омилҳо ва равандҳои таълим таҳқиқ мегарданд.

Мониторинги таълим нисбати дигар намудҳои тадқиқот аз он фарқ мекунад, ки ба воситаи меъёрҳои қаблан муқарраршуда мунтазам гузаронида мешавад ва натиҷаҳои он муқоиса карда шуда, раванди ҷараёнгирӣ ва тағйироти таълим муайян карда мешавад. Мониторингро бо мақсади ба даст овардани ахбороти объективӣ ва дуруст оид ба ҳолати таълим дар дараҷаҳои гуногуни таълимӣ барои назорат, таҳлил ва идоракунии сифати таълим гузаронида мешавад. Вазифаҳои мониторинги сифати таълимро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

- мунтазам ва бетанаффус мушоҳида намудани вазъи раванди таълимӣ;
- саривақт ошкор намудани омилҳои тағйироти раванди таълимӣ;
- муайян ва пешгирӣ намудани тамоюлҳои номатлуб дар ташкили раванди таълим;
- муайян намудани дурнамои рушди тамоюлҳои муҳимтарини раванди таълим;
- баҳодиҳии самаранокии таълим ва ғайраҳо [11].

Ба таркиби мониторинги сифати таълим объект ва субъекти раванди таълимӣ, нишондиҳандаҳои сифати таълим, воситаҳои таълим, базаи ахбор, методикаи коркард, таҳлил ва

шарҳдиҳии ахборот ва воситаҳои барномавии коркарди ахборот дохил мешаванд. Дар раванди мониторинги сифати таълим дуруст интихоб кардани объекти мониторинг аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Дар маҷмӯъ объекти мониторинги сифати таълим раванди таълим ва натиҷаҳои он, тавсифи ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим (донишҷӯён, ҳайати омӯзгорон, муассисаҳои таълимӣ ва низоми таълим дар маҷмӯъ), талаботҳо ва муносибати онҳо ба муассисаи таълимӣ мебошад.

Ба меъёрҳои баҳодиҳии сифати таълим баҳодиҳии дохилии барномаҳои таълимӣ, баҳодиҳии ҳайати омӯзгорон, баҳодиҳии дастовардҳои фардии хонандагон, намудҳои дигари худбаҳодиҳии муассисаҳои таълимӣ, баҳодиҳии муассисаҳои таълимии аз ҷониби макомоти идоракунии низоми таҳсилот, баҳодиҳии рейтинги маъруфияти ҷамъиятӣ ва ғайраҳо шомил шуда метавонанд. “Барои он, ки ин тавсифоти сифати таҳсилот таъмин шаванд, омилҳои муайянкунандаи сифати таҳсилотро қайд кардан бамаврид аст, ки муҳимтаринашон банақшагирии муҳтавои таълим, таъмини заминаи методӣ ва моддию техникии раванди таълим, таъмини раванди таълим бо кадрҳо (нерӯи зеҳнии муассисаи таълимӣ), ташкили усули таълим, ҳавасманд кардани таълимгирандагон барои гирифтани таҳсилоти босифат, назорати сифати таҳсилот мебошанд. Махсусан омили кадрӣ, такмили ихтисоси онҳо дар баробари дигар омилҳо аввалиндараҷа аст, ки аз системаи сезинагии такмили ихтисос сахт вобастагӣ дорад” [9].

Дар раванди мониторинги сифати таълим чунин нишондиҳандаҳо ё меъёрҳои баҳодиҳии сифати таълим истифода мешаванд:
- таъминоти моддӣ-техникӣ;
- шароитҳои раванди таълим;
- нишондиҳандаҳои иқтидори кадрӣ;
- тавсифи ҳайати омӯзгорон;
- шумораи хонандагон ва сатҳи иштироки онҳо дар раванди дарсҳо;
- сатҳи ташкили раванди дарс;
- истифодаи методҳои муосири таълимӣ дар раванди дарс;
- истифодаи маводи айёнӣ дар раванди дарс
- истифодаи технологияи муосир дар раванди дарсҳо;
- сатҳи донишазхудкунии хонандагон;
- муносибати тарафайни омӯзгор ва донишҷӯ
- таъминоти маводи дарсӣ ва ғайраҳо.

Дар мониторинг ва баҳодиҳии сифати таълим методҳо ва воситаҳои гуногуни ба даст овардани ахбороти зарурӣ истифода мегарданд, аз ҷумла:
- таҳлили ахбороти оморӣ;
- анкетаи сотсиологӣ;
- баҳодиҳии экспертӣ;
- таҳлили контентӣ [4];
- мушоҳида;
- муқоисанамоӣ;
- баҳодиҳии сохтори идоракунии сатҳои гуногуни таълим ва ғайраҳо.

Муассисаҳои таълимӣ асосан ба муҳити дохилии Тоҷикистон такя менамоянд ва фаъолияти онҳо ба истеъмолгарони худ нигаронида шудааст. Бо назардошти он, ки аҳолии қобили меҳнати Тоҷикистон зиёд аст, бояд мутахассисони омоданамудаи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар талаботҳои на танҳо бозори меҳнати миллӣ ё дохилӣ, балки бозори меҳнати хориҷӣ низ ҷавобгӯ бошанд.

Муассисаҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон бо назардошти афзудани шумораи аҳолӣ, махсусан, наврасону ҷавонон ва захираҳои меҳнатии ҷавон ботадриҷ зиёд мешавад. То замони истиқлол дар Тоҷикистон ҳамагӣ 13 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бо 69000 донишҷӯ фаъолият мекард. Имрӯз шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба 41, донишҷӯён ба 245 ҳазор ва бо иловаи донишҷӯёне, ки дар хориҷи кишвар таҳсил мекунанд, ба 285 ҳазор нафар расидааст” [12].

Яке аз самараҳои асосии фаъолияти донишгоҳу донишкадаҳо дар раванди омӯзиш ба донишҷӯён додани дониш ба ҳисоб меравад. Дониш танҳо аз конспекти лексия иборат набуда, балки натиҷаҳои санҷиши тестӣ, супоридани имтиҳонҳо, ҳимояи лоиҳаҳо ва корҳои тахассусии хатмкуниро дар бар мегирад. Донишу малакаҳое, ки донишҷӯён бо кӯмаки омӯзгорон, мустақилона аз сарчашмаҳои гуногун, лабараторияҳои илмии донишгоҳ ва таҷрибаомӯзии истеҳсолӣ ба даст меоранд, натиҷаи ниҳоии фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб меравад. Ин донишу малакаҳоро худи истеъмолгарон – хатмкунандагони донишгоҳу донишкадаҳо бояд идора кунанд ва босифат баҳогузорӣ намоянд.

Низоми кафолатҳои омода намудани мутахассисон ба мувофиқ омадани барномаҳои таълимӣ, захираҳои моддӣ, таъминоти илмӣ-методӣ, мутахассисон ва низоми идоракунӣ ба талаботҳои муайяни аз тарафи ҷомеа, шахсон ва давлат пешниҳодшуда асос ёфтааст. Дар донишгоҳу

донишкадаҳо мақомоти асосии маъмурии ташкилнамоӣ, банақшагирӣ, назорат ва идоракунии раванди таълим шӯъбаи идораи таълим ба ҳисоб меравад. Ин идора дар зери итоати ноиби ректор оид ба корҳои таълим қарор дорад ва вазифаҳои худро дар зерии роҳбарии ӯ ба амал мебарорад. Тамоми кори идораи таълим барои ҳалли масъалаи асосии донишгоҳ-омода намудани мутахассисони баландихтисоси дорои малакаҳои баланди назариявию амалӣ дар ихтисоси интихобкарда, дорои қобилияти ташкили фаъолияти истеҳсолӣ ва маҳорати кор бо коллективи меҳнатӣ нигаронида шудаастигаронида шудааст.

Банақшагирӣ ва идоракунии стратегӣ дар самти сифати таълим бе алоқаи мутақобила бо истифодабарандагони мутахассисони оянда ғайриимкон аст. Аммо бештари муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Тоҷикистон имкониятҳои маҳдуди маблағгузории соҳаи маориф ва неруи нокифояи сармояи инсонӣ барои ботадриҷ гузаштани муассисаҳои олии кишвар аз низоми анъанавӣ ба низоми таҳсилоти кредитӣ ва самаранок ба роҳ мондани ин раванд як платформаи мувофиқро омода карда натавонистанд. Ин ҳолат ба таҳриф шудани худи идеяи низоми таҳсилоти кредитӣ оварда расонид, ки ба сифати таҳсил дар муасиссисаҳои олии Тоҷикистон таъсири манфӣ мерасонад ва монеҳою зуҳуроти манфии ҷойдоштаро дар мактабҳои олӣ баратараф карда наметавонад.

Дар соҳаи таҳсилоти олӣ коркарди низоми назорати дохилии сифати таълими муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ташкил додани асосҳои методии баҳодиҳии дараҷаи омодагии хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба амал бароварда мешавад. Соли 2013 Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи идоракунии сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул намуд, ки дар доираи он дар ҳар як муассисаи таҳсилоти олӣ шуъбаи Мониторинг ва баҳодиҳии сифати таълим таъсис дода шуд. Аммо ин сохтор то ба ҳол барои ошкор намудани зуҳуроти манфӣ дар муассисаҳои таълимӣ фаъолияти пурраи худро ба роҳ намондааст. Шуъбаи мониторинг ҳангоми гузаронидани пурсишҳои анкетавӣ ба саволҳо ва масъалаҳои умумӣ маҳдуд мешавад, ки натиҷаҳои он барои ислоҳи раванди таълимӣ имкониятҳои заруриро фароҳам сохта наметавонад.

Вазифаи асосии муассисаҳои олии Тоҷикистон дар ин марҳилаи рушди Тоҷикистон омода намудани кадрҳои ба талаботи бозори меҳнатии миллӣ ва ҷаҳонӣ ҷавобгӯ мебошад. Аммо мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар амалӣ намудани ин вазифаи калидӣ муассисаҳои олии Тоҷикистон ба як қатор монеаҳои ҷиддӣ гирифтор шудаанд. Ба сифати чунин монеаҳои ҷиддӣ зуҳроти манфӣ, ба мисли коррупсия, имкониятҳои ночизи маблағгузории соҳаи маориф, паст будани сатҳи сифати таҳсилот, паст будани сатҳи дониши довталабони мактабҳои олӣ, маҳалгароӣ ва ғайраҳо баромад мекунанд.

Дар Тоҷикистон дар маҷмӯъ мониторинги сифати таълим дар сатҳи ҷумҳурӣ аз тарафи Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварда мешавад. Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон — мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия буда, дар доираи салоҳияти худ сиёсати давлатӣ ва батанзимдарории меъёрии ҳуқуқиро дар соҳаи маориф ва илм масъул аст. Бо мақсади таъмини назорати давлатии самараноки сифати таҳсилот дар муассисаҳои таълимӣ, арзёбии шаффофу воқеъбинона ва одилонаи мақоми муассисаҳои таълимӣ ва имконияти мустақилона қабул намудани қарори дахлдор, дар заминаи пояи моддию техникӣ ва иқтидори кадрии Хадамоти давлатии назорат дар соҳаи маориф бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2020, №1430 Хадамоти давлатии назорат дар соҳаи маориф ба Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд. Сипас, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июни соли 2020, №1557 “Дар бораи Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” Низомнома, сохтори дастгоҳи марказӣ ва нақшаи идоракунии он тасдиқ гардид.

Ҳадафи асосии Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардани самтҳои амалӣ намудани сиёсати ягонаи назорати давлатӣ дар соҳаи маориф ва илм буда, иҷрои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва стандартҳои давлатии таҳсилотро дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ ва тобеияти идорӣ назорат мекунад, ҳуҷҷатҳои таҳсилоти дар хориҷи кишвар гирифташударо эътироф ва баробарарзишӣ менамояд ва ба ҷараёни таълиму тарбия, сатҳи сифати дониши хонандагон, шунавандагону донишҷӯён, магистрантон, докторантон, тайёр намудани мутахассисон ва дигар самтҳои фаъолияти муассисаҳои таълимӣ баҳо медиҳад.

Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин вазифаҳо дорад:

– бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аттестатсия, аккредитатсия, баҳогузории маҷмӯӣ ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимӣ, муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзиро мегузаронад, мақоми онҳоро муайян менамояд, инчунин фаъолияти муассисаҳои онро дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри

Душанбе ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ оид ба гузаронидани аттестатсия, аккредитатсия, баҳогузории маҷмӯӣ ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимӣ назорат намуда, дар ҳолати риоя нагардидани шарту талаботи иҷозатнома ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф ва илм оид ба манъи фаъолияти минбаъдаи онҳо тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ қарор қабул менамояд;

– тартиби коркард, истифода ва нигоҳдории маводи таълимӣ-илмӣ ва шароити ҷобаҷогузории онро портали шабакаҳои иттилоотии интернетии муассисаҳои таълимӣ назорат менамояд;

– нақшаи гузаронидани аттестатсияи муассисаҳои таълимӣ, илмӣ-таҳқиқотиро новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ ва тобеияти идоравии онҳо таҳия ва тасдиқ намуда, ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои маълумот пешниҳод менамояд;

– ташкил ва гузаронидани санҷишҳои тестӣ, корҳои хаттӣ, пурсиши шифоҳиро дар раванди аттестатсия ва назорати сифати таҳсилот дар муассисаҳои таълимӣ амалӣ менамояд;

– оид ба масъалаҳои ба ваколати Агентӣ тааллуқдошта ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ машварат медиҳад;

– татбиқи барномаҳои ба масъалаҳои сифати таҳсилот ва идоракунии он мансуббударо назорат мекунад;

– тартиб ва меъёрҳои гузаронидани рейтинги муассисаҳои таълимиро новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ ва тобеияти идоравии онҳо муқаррар менамояд;

– пойгоҳи моддию техникӣ, илмӣ ва педагогии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ ва ташкилотҳои илмии ҷумҳуриро омӯхта, барои додани иҷозатномаи пешбурди фаъолияти таълимӣ аз рӯи ихтисоси магистратура, интернатура, ординатура (резидентура), аспирантура, докторантура аз рӯи ихтисос (доктори фалсафа (PhD)-доктор аз рӯи ихтисос), докторантура ва постдокторантура ва доктор ҳабилитат қарор қабул менамояд;

– ҳолатҳои риоя нагардидани қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба самти фаъолияти Агентӣ ошкор ва пешгирӣ менамояд;

– раёсат ва шуъбаҳои Агентиро дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ ва дигар маводи иттилоотӣ таъмин менамояд;

– ҳифзи иттилоот ва дигар маълумоти махфии давлатиро дар доираи ваколатҳои худ таъмин менамояд [1].

Дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон барои мониторинг, назорат ва баҳодиҳии сифати таълим "Шуъбаи назорати сифати таҳсилот" амал менамояд. Дар асоси низомномаи "Шуъбаи назорати сифати таҳсилот", шуъба ҳуқуқ ва вазифаҳои зеринро дорад:

Ҳуқуқҳои шуъба:

1) сифати таҳсилотро дар донишгоҳ новобаста аз ихтисос ва шакли таҳсил (шӯъбаи рӯзона, таҳсилоти фосилавӣ, ғоибона ва магистратура) назорат ва натиҷагирӣ намояд;

2) бо мақсади амалигардонии вазифаҳои дар назди шуъба гузошташуда дар гурӯҳҳо санҷишҳои тестӣ, корҳои хаттӣ, пурсишҳои даҳонӣ ва варақавӣ гузаронад;

3) сифати таҳияи маводҳои таълимию методиро назорат намояд. Дар мавридҳои ба талаботи пешниҳодшаванда мутобиқ набуданашон чопи онҳоро боздоронад;

4) бо супориши раёсат ва Шӯрои олимони донишгоҳ санҷишҳои фосилавии фаврӣ гузаронида, оид ба натиҷаҳои он ба раёсати донишгоҳ маълумот пешниҳод намояд;

5) бо мақсади баҳодиҳии объективӣ дар мавридҳои зарурӣ тибқи ҷадвали тасдиқшуда бидуни огоҳ намудани омӯзгорон дар машғулиятҳои онҳо иштирок намояд;

6) ба раёсати донишгоҳ оид ба масъалаҳое, ки ба салоҳияти шуъба дохил мешаванд, таклифу дархостҳо пешниҳод намояд.

Вазифаҳои шуъба:

– ташкил ва гузаронидани чорабиниҳо оид ба назорати сифати таҳсилот дар факултетҳо;

– гузаронидани санҷиш, таҳлил ва хулосабардории сифати таълим дар кафедраю факултетҳо;

– ташкил ва гузаронидани баҳогузории рейтингӣ дар якҷоягӣ бо факултетҳо бо мақсади баланд бардоштани сатҳи донишазхудкунӣ ва сифати таҳсилот дар донишгоҳ;

– гузаронидани санҷиш, таҳлил ва хулосабарории сифати таълим дар бахши магистратураи донишгоҳ;

– ба амал баровардани назорат ва тавсияҳои методӣ оид ба истифодаи самараноки технологияҳои иттилоотӣ дар ҷараёни таълим, мониторинги сатҳи маҳорату малакаи истифодаи технологияи иттилоотӣ аз ҷониби омӯзгорон ва донишҷӯён дар ҷараёни машғулиятҳои дарсӣ;

– тартиб додани маводҳои баргузории санҷишҳои экспертӣ (тестҳо, саволномаҳо, варақаҳои диктант) барои гузаронидани мониторинги сифати таҳсилот;

– таҳия ва такмили технологияҳои назорат ва худбаҳодиҳӣ ба сифати таҳсилот;

– таҳлили комплексии натиҷаҳои санҷиш ва баҳодиҳӣ ба дониши донишҷӯён;

– таъмини талаботи ягона ҳангоми гузаронидани мониторинг, санҷиш ва баҳодиҳӣ ба сифати таҳсилот;

– ташкил ва рушди системаи иттилоотӣ дар соҳаи мониторинг, назорат ва баҳодиҳӣ ба сифати таҳсилот;

– ташкили конфронсҳо, маҷлисҳо, семинарҳо бо мақсади такмили машғулиятҳои назариявӣ, амалӣ, лабораторӣ ва корҳои мустақилона вобаста ба таҳлил ва ҷамъбасти маводҳои вобаста ба сифати таълим;

– таҳия ва пешниҳоди маълумот оид ба натиҷаҳои мониторинг, назорат ва баҳодиҳӣ ба сифати таҳсилот ба Шӯрои илмию методӣ, Шӯрои олимон ва раёсати донишгоҳ;

– пешниҳоди нақшаи чорабиниҳо оид ба бартараф кардани камбудиҳои ҷойдошта дар ҷараёни таълим ва мукаммал гардонидани сифати таҳсилот ба Шӯрои илмию методӣ, Шӯрои олимон ва раёсати донишгоҳ;

– мунтазам ширкат кардан дар машғулиятҳои дарсии омӯзгорон бо мақсади таҳлили сифати таҳсилот;

– санҷиши фаъолият ва чорабиниҳои садорати факултет ва кафедраҳо оид ба назорати сифати таҳсилот;

– санҷиши вазъи ҳуҷҷатгузорӣ дар самти таъмини сифати таҳсилот дар садоати факултетҳо ва кафедраҳо;

– гузаронидани мониторинг таввасути пурсиши варақавӣ (анкета) дар байни донишҷӯён дар мавзӯи «Омӯзгор аз нигоҳи донишҷӯ»;

– таъмини иҷрои қарорҳои Шӯрои олимон ва Шӯрои илмию методии донишгоҳ оид ба баланд бардоштани сатҳ ва сифати машғулиятҳои дарсӣ;

– гузаронидани санҷиш оид ба иҷрои нақшаи дарсҳои кушод ва баҳамдигардароии омӯзгорон;

– санҷиши вазъи таҳияи васоити таълимӣ, китобҳои дарсӣ, аёниятҳо аз тарафи омӯзгорон;

– ба роҳ мондани қабули омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба масъалаҳои баланд бардоштани сифати таҳсилот” [17].

Нишондиҳандаҳои мониторинги сифати таълим на таҳо барои низоми таълим, балки барои баҳодиҳии сиёсати давлатӣ дар соҳаи мориф хеле муҳим мебошад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста таъкид менамоянд, ки “аз ҷониби роҳбарони Вазорати маориф ва илм, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар масъалаи қабули довталабон ва тарбияи кадрҳо, пеш аз ҳама, ба сифат эътибори аввалиндараҷа дода шавад” [12]. Сарвари давлатамон барои беҳтар намудани сифати таълим дар муассисаҳои таълимии Тоҷикистон дар Паёми навбатии хеш ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» як қатор таклифу супоришҳо доданд: “Аз соли 1991 то ба имрӯз дар мамлакат 3020 иншооти соҳаи маориф бо зиёда аз 1 миллиону 300 ҳазор ҷойи нишаст сохта, ба истифода супорида шудааст. Мо барои беҳтар кардани сатҳу сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бояд тамоми шароити заруриро муҳайё карда, дар ин раванд масъулияти падару модар, аҳли ҷомеа ва омӯзгоронро боз ҳам баланд бардорем. Дар ин ҷода муассисаҳои типи нави замони истиқлол – мактабҳои президентӣ ва литсею гимназияҳо пешсаф буда, ҳар сол беш аз 97 фоизи хатмкунандагони ин муассисаҳо сазовори номи донишҷӯи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ва хориҷ аз он мегарданд. Вазорати маориф ва илмро зарур аст, ки ташаббусу таҷрибаи ин мактабҳоро доир ба баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар ҳамаи муассисаҳои таълимии кишвар васеъ татбиқ намояд” [12].

Хулоса, талаботи ҷомеа ва муассисаҳои таълимӣ барои ахбороти объективӣ дар бораи ҳолати таълим боиси аҳамиятнок гардидани мониторинги сифати таълим гардид [1]. Ахбороти дар натиҷаи мониторинг ҷамъовардашуда барои муайян кардани ҳолати раванди таълим, сатҳу сифати таълим, мушкилоти низоми таҳсилот ва роҳҳои бартараф намудани онҳо мусоидат менамоянд. Тавассути мониторинги сифати таълим сатҳи истифода шудани навовариҳои низоми таҳсилот, технологияи муосири коммуникатсионӣ дар раванди таълим ва сатҳи мутобиқшавии низоми таҳсилоти кредитӣ дар муассисаи таълимӣ муайян ва баҳогузорӣ мегардад.

Дар натиҷаи мониторинги сифати таълим роҳбарони донишгоҳҳо ва омӯзгорон барои беҳтар намудани фаъолияти худ кӯшиш менамоянд. Махсусан, масъулияти омӯзгорон барои беҳтар намудани раванди таълим зиёд мегардад. Мутаассифона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол масъалаи мониторинги сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлили илмӣ-сотсиологӣ қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ, омӯзиши масъалаи мазкур дар илми сотсиология аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [манбаи электронӣ]. URL: https://ansmi.tj/dar-borai-agenti/malumoti-umumi.html (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021)

2. Атахонов Т. Фарҳанги истилоҳоти маориф / Т. Атахонов, А. Муллоев. – Душанбе: "Ирфон", 2011. – 184 с.

3. Барномаи идоракунии сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон №8/17, аз 29.06.2017).

4. Бондарева О. Мониторинг качества обучения студентов как средство управления образованием [электронный ресурс]. URL: http://vio.uchim.info/Vio_56/cd_site/articles/art_1_6.htm (дата обращения: 10.05.2021)

5. Вовна В.И. Мониторинг качества обучения как важнейший инструмент управления образованием / В.И. Вовна, В.В. Короченцев // Инновации в образовании. – 2005. – № 5. – С. 23-29.

6. Ғарибшоев Ғ. Такмили ихтисос омили беҳдошти сифати таълим [манбаи электронӣ]. URL: http://www.marifatiomuzgor.tj/blog-detail.php?id=234(санаи истифодабарӣ: 10.05.2021)

7. Горб В.Г. Педагогический мониторинг развития учебных групп в вузе / В.Г. Горб // Стандарты и мониторинг. – 2000. – № 5. – С. 33-37.

8. Қонуни ҶТ «Дар бораи маориф» Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: 22.07.2013 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, № 7, мод. 1 - 28с.

9. Қурбонов Ғ. Алоқамандии такмили ихтисос ва сифати таҳсилот [манбаи электронӣ]. URL: http://www.marifatiomuzgor.tj/blog-detail.php?id=320 (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021).

10. Мониторинг качества образования [электронный ресурс]. URL: http://bank.orenipk.ru/Text/t32_192.htm (дата обращения: 10.05.2021). //

11. Мониторинг качества образования [электронный ресурс]. URL: http://cyclowiki.org/wiki/ (дата обращения: 10.05.2021).

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021 [манбаи электронӣ]. URL: http://president.tj/node/25005 (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021).

13. Петрухин В.В. Проблема организации и апробации системы педагогического мониторинга в образовательном учреждении / В.В. Петрухин // Информатика и образование. – 2007. – № 3. – С. 4–9.

14. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш аз 17.08.2020 [манбаи электронӣ]. URL: http://www.vhk.tj/tj/462-sukhanronii-prezidenti-um-urii-to-ikiston-peshvoi-millat-mu-taram-emomal-ra-mon-dar-r-zi-donish(санаи истифодабарӣ: 10.05.2021)

15. Трубина И.И. Мониторинг качества образования: проблемы и подходы / И.И. Трубина // Информатика и образование. – 2005. – № 5. – С. 102-104.

16. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ. Монография / Ф. Шарифзода. –Душанбе: Ирфон, 2010. – 543 с.

17. Шуъбаи назорати сифати таҳсилоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: https://tnu.tj/index.php/tj/shubai-nazorati-sifati-ta-silot/ (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021).

МОНИТОРИНГ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

В своей статье авторы исследуют понятие, сущность и основы мониторинга качества образования. В статье отмечается, что подготовка специалистов в различных сферах социальной деятельности, прежде всего, зависит от постоянного мониторинга и контроля уровня и качества образования в образовательных учреждениях. По мнению авторов, уровень качества обучения зависит от ряда факторов, таких как уровень знаний студентов, преподавателей, учебных материалов, качество учебного процесса, качество материально-технической базы учебного заведения, качество управления образованием.

Авторы отмечают в своей статье, что одним из способов подготовки специалистов, отвечающих современным требованиям отечественного и зарубежного рынка труда, является, прежде всего, повышение уровня и качества образования в высших и средних профессиональных учебных заведениях. Под «качеством образования» авторы понимают организацию учебного процесса и достижение ожидаемых результатов в соответствии с нормативными стандартами и растущими потребностами общества.

В статье подчеркивается, что правила мониторинга и оценки качества образования меняются с течением времени, поэтому необходимо своевременно выявлять недостатки и в дальнейшем улучшать их посредством регулярного мониторинга и проверки. Для достижения этой цели используется мониторинг качества образования. В статье рассматриваются критерии оценки качества образования, методы мониторинга качества образования и показатели уровня и качества образования в высших учебных заведениях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *образование, обучение, качество образования, мониторинг, контроль качества образования, управление учебным процессом, оценка учебного процесса, показатели качества образования, учебные пособия, учебная программа, рынок труда.*

EDUCATIONAL QUALITY MONITORING A FACTOR OF DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM

In their article, the authors explore the concept, nature and basis of monitoring the quality of education. The article notes that the training of professionals in various fields of social activity, first of all, depends on the constant monitoring and control of the level and quality of education in educational institutions. According to the authors, the level of quality of education depends on a number of factors, such as the level of knowledge of students, teachers, teaching materials, the quality of the educational process, the quality of the material and technical base of the educational institution, the quality of education management.

The authors note in their article that one of the means of training specialists who meet the modern requirements of the domestic and foreign labor market is, first of all, improving the level and quality of education in higher and secondary vocational education institutions of the Republic of Tajikistan. By "quality of education" the authors understand the organization of the educational process and the achievement of expected results in accordance with the normative standards and the growing demands of society.

The article emphasizes that the rules for monitoring and evaluating the quality of education do not change over time, and therefore it is necessary to identify shortcomings in a timely manner and further improve them through regular monitoring and review. To achieve this goal, monitoring of the quality of education is used. The article discusses the criteria for assessing the quality of education, methods of monitoring the quality of education and indicators of the level and quality of education in higher education institutions of the Republic of Tajikistan.

Keywords: *education, training, quality of education, monitoring, quality control of education, management of educational process, evaluation of educational process, indicators of quality of education, teaching aids, curriculum, labor market.*

Сведения об авторах:

Миров Фируз Сафаралиевич *– Таджикского национального университета, кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедры социологии факультет философии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17; E-mail: mirov.firuz.s@gmail.com; mirov2010@mail.ru. Тел.: (+992) 937333311*

Давлатова Шаходат Диловаровна *– Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры социологии факультет философии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Тел.: (+992) 915392021*

About the authors:

Mirov Firuz Safaralievich *– Tajik National University, candidate of Philosophic Science, Associate professor, Head of sociological department of. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17; E-mail: mirov.firuz.s@gmail.com; mirov2010@mail.ru. Phone: (+992) 937333311*

Davlatova Shahodat Dilovarovna *– Tajik National University, doctoral student, Doctor of Philosophic Science, department of sociology faculty of philosophy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki str. 17. Phone: (+992) 915392021*

УДК: 338.43 (576.4)

ИНКИШОФИ САЛОҲИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ-КОМПЮТЕРИИ ДОНИШҶӮЁН ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМИ ПОЛИТЕХНИКӢ

Дустов Ҷ.М., Сангов Н.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Сиёсати маорифпарваронаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф барои расидан ба мақсадҳои олии сатҳи тараққиёти ҷаҳонии таҳсилот ва ба ин васила ба рушди босуръати нерӯи ақлию зеҳнии ҷамъият равона карда шудааст.

Аз ин ҷост, ки борҳо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониҳои худ маорифро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, қайд мекунад, ки дар ин раванд як нуқтаро дар назар бояд дошт: дар ҷаҳони сатҳи маърифат дар ҷомеа таваҷҷуҳи хоса зоҳир кард,техникаву технологияи навро ба таври васеъ дар амал ҷорӣ менамояд.

Ислоҳоти соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд намудани сифати таҳсилот ва ба меъёрҳои ҷаҳонӣ баробар намудани он ба воситаи баланд намудани маҳорати касбии

кадрҳои омӯзгорони муассисиҳои таҳсилоти миёна,ибтидоӣ, миёна ва олии касбии кишвар хоса ба тадбиқи Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муносибати босалоҳият ба таълим ба ҳисоб меравад. Яке аз омилҳои баланд бардоштани сифати таҳсилоти политехникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин такмил додани мазмуну мундариҷаи барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, муносибат ба таълим, маҳорати касбии омӯзгорон, тарғибу тадбиқи усулҳои босифату инноватсионии таълим ва технологияи муосири педагогӣ мебошад. Зеро омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи дуру наздик нишон медиҳанд, ки манбаи асосии рушди босуръати иҷтимоию иқтисодии кишвар хоса дар замони ҷаҳонишавӣ таҳсилот аст. Вобаста ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2016-2030, Барномаҳои Давлатии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди маориф то соли 2020 ва Барномаи давлатииислоҳот ва рушди таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии маорифи ҶТ дар давраи солҳои 2012-2020 раванди навкунонии соҳаи Маориф гузарнида шуданд. Раванди навкунонӣ барои инкишофи илм,техника ва соҳаҳои гуногуни истеҳсолот нақши муҳимро мебозад.

Замони муосирро бе истифодаи компютер ва татбиқи технология нав тасаввур кардан ғайриимкон мебошад, зеро бо ёрии он масъалаҳои бамиёномада зудтар ва самараноктар ҳалли худро меёбанд. Ин кор дар раванди таълим низ бояд хуб ба роҳ монда шавад. Дар қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 декабри соли 2014, №765 «Номгӯйи самтҳои афзалиятноки рушди илм, техника ва технология дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020» бо инкишофи донишҳои техникӣ ва истифодаи технологияи нав диққати махсус дода мешавад. Дар асоси қарори мазкур дар назди устодони мактабҳои олию миёна вазифа гузошта мешавад, ки дар раванди таълим усулҳои нави таълим, техника ва технологияи навро босамар татбиқ намоянд, то ки мутахассисони ҷавон ба талаботи имрӯзаи бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошанд. Устодону омӯзгорон ва падару модарон бояд кӯшиш намоянд, ки диққати наврасон ва хонандагонро барои азбар намудани донишҳои муосир ҷалб намоянд. Омӯзиши технологияи иттилоотию коммуникатсиониро ба роҳ монда, ба касбомӯзии шогирдон эътибори ҷиддӣ дода, онҳоро дар рӯҳияи донишомӯзӣ ва меҳнатдӯстӣ тарбия намоянд.

Гарчанде самараи истифодаи технологияи итилоотии таълимро аксарияти омӯзгорони фаъолу эҷодкор, шогирдон ва волидайн дарк намудаанд, теъдоди зиёди омӯзгорон аз усулҳои фаъоли таълим васеъ истифода мебаранд, ҳамзамон дар гузаронидани машғулиятҳо зарурияти ҷустуҷӯҳои эҷодӣ, истифодаи воситаҳои аёнӣ, иттилоотию коммуникатсионӣ, интернет, аудио, диску воситаҳои гуногун, зарур аст, ки дар истифодаи баъзе аз онҳо маҳорату малакаи омӯзгор сайқал дода шавад.

Истифодаи усулҳои инноватсионӣ дар ҷараёни таълиму тарбия заминаи воқеии инкишоф ва истифодаи имкониятҳои ҳар як донишҷӯйро фароҳам меоранд. Амалияи истифодаи технологияи коммуникатсионӣ мусоидат менамояд, ки донишҷӯи нававар нав обаста аз синну сол, мавқеъ, вазъи иҷтимоӣ, макони таҳсилу зист мавриди эҳтиром қарор гирад ва барои дарки арзишу мақоми худ шароит ва имконият пайдо намояд. Муҳимтар аз ҳама, истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар зинаи аввали зиндагии шахс дар ҷомеа, молик будан ба фаъолияти фикрронӣ, ташаккули маҳорати зеҳнию тафаккур, маърифатнокии илмию техникӣ мусоидат менамояд.

Самимият, донишазхудкунӣ, озодандешӣ, эҳтироми шахсият ва ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, истифодаи имкониятҳои мавҷуда, ҳамкорию муносибати самимонаю инсондӯстона, сатҳи баланди камолоти маънавӣ, мустақилият, ошкор гардидани лаёқат, истеъдод ва адолатшиносӣ – ин аст номгӯи нотамоми он сифатҳое, ки шахсият аз овони хурдӣ тавассути истифодаи усулҳои инноватсионии таълим ва омилҳои асосии он ба даст оварда метавонад.

Омӯзиши технологияи итилоотӣ дар гузаронидани машғулиятҳо қадамест, ки дар бедор намудани майлу рағбат ба донишомӯзӣ ва кӯшиши бедор намудани мақсади омӯзиш дар донишҷӯён саҳми арзанда дорад. Дар марҳилаи аввали ин зина донишҷӯён ба фаъолияти азхудкунӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Аз ин рӯ, муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбиро зарур аст, ки ҷавононро барои зиндагӣ кардан дар шароити комилан нав омода намоянд. Аммо, танҳо бо додани маҷмӯи донишҳо, ки вазифаи асосии таълими анъанавӣ ба ҳисоб мерафт, қодир нест, ки ҷавононро ба ҳаёт, дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи технологияи иттилоотӣ дар сатҳи баланд тайёр намоянд.

Муҳимтарин шарти асосӣ ташкил кардани чунин раванди омӯзиш аст, ки донишҷӯ барои ба даст овардани донишу таҷриба аз соҳаҳои мухталифи зеҳнӣ истифода бурда тавонад. Муҳимияти ҳалли проблемаи ташаккулёбии салоҳиятнокии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-компютерии донишҷӯён дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба таҳсилот қайд карда шудаанд. Таркиби барномаҳои таълимӣ-омӯзиши курсҳои ҳамгиро,ки азхудкунии донишу малакаҳои касбҳои бо ҳам наздикро дар ҳама соҳаҳои иқтисодии бо технологияҳои баланд иҷрошаванда ва бо фаъолияти касби алоқамандро дар назар мегирад. Инкишофи саноати рақамӣ ба дигар соҳаҳо таъсири назаррас мерасонад. Аз ин сабаб инкишофи соҳаи технологияи иттилоотӣ аз ҷониби Ҳукумати ҶТ аҳамияти калон дода мешавад. Кӯшиши ворид намудан ва такмил додани технологияҳои иттилоотӣ, азнавкунии заминаи техникии онҳо ва таъминоти барномавӣ, масъалаи доимо нав намудани барномаҳои таълимӣ ва маводҳои методиро барои омӯзиши фанни технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсиониро

мегузорад. Ҳадафи асосии тайёрии техникӣ ва технологии донишҷӯён пеш аз ҳама ба омода намудани онҳо ба ҳаёти мустақилона, интихоби бошууронаи касбҳо ва тайёр будани онҳо барои оянда, тайёрии касбӣ мебошад. Тайёр намудани мутахассисониояндаи соҳаҳои гуногуни истеҳсолӣ пеш аз ҳама салоҳиятнокии касбӣ ва сатҳи мувофиқро ба талаботи бозори меҳнат талаб менамояд.

Истифодаи захираҳои иттилоотӣ аз шабакаи Интернет, маводҳои гуногуни электронӣ, луғатҳо ва маълумотномаҳо,маводҳои дидактикӣ, муаррифи намудан,барномаҳо, назорати автоматиконидашудаи донишҳо, тестҳо, санҷишҳо, пурсишномаҳо, ки бо воситаи забони барномасозӣ таҳия карда мешаванд, барои омӯзгори фанҳои гуногуни таълимӣ имкониятҳои васеи методию дидактикиро муҳайё менамояд.

Омӯзгор технологияҳои иттилоотӣ-компютериро дониста онро дар раванди таълимӣ барои беҳтар намудани сифати азхудкунии донишу малакаҳои донишҷӯён дар омӯзиши фанҳои таълимӣ истифода мебарад ва худ низ маҳорати педагогии худро инкишоф медиҳад. Дар луғати педагогии Г.М. Коджаспирова мафҳуми "маҳорати педагогӣ" ҳамчун "сатҳи баланди донистани фаъолияти касбӣ, маҷмӯи донишҳо, малака ва маҳорати махсус, сифатҳои касбии шахс, ки ба омӯзгор имкон медиҳад фаъолияти таълимӣ-даркнамоии донишҷӯёнро самаранок идора намояд ва таъсири педагогӣ ва ҳамгироии мақсаднок амалӣ намояд"[2, с.16]. Бешубҳа барои омӯзгор, маҳорати касбӣ-ин маҳорати педагогӣ мебошад. Технологияҳои иттилоотӣ-компютерӣ дар фазои таҳсилоти муосир ҳамчун воситаи такмилдиҳии маҳорати педагогӣ баромад мекунад.

"Дар зери мафҳуми салоҳиятнокии технологияҳои иттилоотӣ-компютерӣ гуфта омодагӣ ва қобилияти мустақилона истифода бурдани технологияҳои иттилоотӣ-компютерӣ дар фаъолияти педагогӣ барои ҳалли доираи васеи вазифаҳои таълимӣ ва балоиҳагирии роҳҳои такмил додани тахассус дар ин соҳа фаҳмида мешавад"[3.саҳ15].

Қаблан муносибатҳое мавҷуд буданд,ки салоҳиятнокиро ҳамчун (аз лот. compete – ноил шудан, мувофиқат менамоям, наздик омадан) дониш ва таҷриба дар ин ё он соҳа шарҳ медоданд. М.А. Горюнова «салоҳиятнокиро ҳамчун қобилияти шахс барои ҳалл намудани вазифаҳои гуногуни воқеӣ (таълимӣ, касбӣ ва ҳаётӣ), омода будан ба фаъолият, шарҳ медиҳад"[1.саҳ6]. Дар таҷрибаи таҳсилоти ҷаҳонӣ мафҳуми салоҳиятнокӣ ба сифати мафҳуми "гиреҳӣ" фаҳмида мешавад, ки дар худ на танҳо таркибияти когнетивӣ (зеҳнӣ) ва амалиётӣ-технологиро ифода менамояд, инчунин он хусусиятҳои мотиватсионӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва рафториро низ шомил менамояд.

Онҳо натиҷаи таълим (дониш ва маҳорат), низоми арзишҳо,одатҳо ва ғайраро якҷоя менамоянд. Инчунин,фаҳмиши салоҳиятнокӣ на танҳо мавҷудияти донишу таҷрибаро баҳо дода мешавад,он маҳорати истифода бурдани онҳоро ифода мекунад, ки қобилияти фаъолият намудани шахсро вобаста ба ҳолатҳо нишон медиҳад. Ба ақидаи И.А. Колесникова «мафҳуми салоҳиятнокӣ ҳангоми муайянкунии меъёри касбии инсон истифода бурда мешавад ва ҳамин тариқ салоҳиятнокии касбии мутахассис, ҳаракатнокӣ ва самтнигории онро ба фаъолияти амалӣ нишон медиҳад"

АДАБИЁТ

1. Горюнова, М.А. Распределенная модель повышения квалификации педагогов в сфере информационных и коммуникационных технологий : автореф. дисс. ... канд. пед. наук: / М.А. Горюнова. – СПб, 2006.-6 с.

1. 2.Коджаспирова, Г.М. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М.: Академия, 2000. – 82 с.

2. 3.Куликова, Ю.К. Формирование информационно-коммуникационной компетенции преподавателей специальных дисциплин в среднем профессиональном учебном заведении : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Ю.К. Куликова. – Нижний Новгород, 2008.-15 с.

3. 4.Урсова, О.В. Развивающий потенциал - технологий в системе повышения квалификации учителей предметников дис. … канд. пед. наук: 13.00.08 / О.В. Урсова. – Новгород, 2006. – 51с.

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОМПЬЮТЕРНОЙ ТЕХНОЛОГИИ, КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПОЛИТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье, автор согласно Национальной стратегии развития образования в Республике Таджикистан особое внимание уделяет компетентному подходу в образовании, как основного фактора развития качества политехнического образования. Автор перечисляет факторы которые непосредственно влияют на компетентности подготовки будущих специалистов такие как: содержание образовательных программ,учебники,отношение к образованию, профессиональные качества преподавателей, агитация и внедрение современных инновационных методов в образовании и обучения, применение современной педагогической технологии. Автор стати подчеркивает ,что главная цель технической, технологической и политехнической подготовки будущих специалистов заключается прежде всего в приобретении профессиональных компетенций которые востребованы рынком труда. Применения информационно-компьютерной

технологии даёт преподпавателью технологии широкие возможности для повышения качества преподавания политехнических знаний,умений и навыков студентов, а также для повышения качества своих педагогических навыков.

Ключевые слова: *Информационно-компьютерная технология, компетентность, подготовка, инноватционные методы, качества, педагогические навыки.*

DEVELOPMENT OF COMPETENCE IN THE USE OF INFORMATION AND COMPUTER TECHNOLOGY AS A FACTOR IN IMPROVING THE QUALITY OF POLYTECHNIC EDUCATION

In the article, the author, according to the National Strategy for the Development of Education in the Republic of Tajikistan, pays special attention to the competent approach in education as the main factor in the development of the quality of polytechnic education. The author lists the factors that directly affect the competence of training future specialists, such as: the content of educational programs, textbooks, attitude to education, professional qualities of teachers, agitation and the introduction of modern innovative methods in education and training, the use of modern pedagogical technology. The author of the article emphasizes that the main goal of technical, technological and polytechnic training of future specialists is primarily to acquire professional competencies that are in demand by the labor market. The use of information and computer technology gives the technology teacher ample opportunities to improve the quality of teaching polytechnic knowledge, skills and skills.

Keywords: *Information and computer technology, competence, training, innovative methods, pedagogical skills.*

Сведения об авторах:

Дустов Джамшед Махмадкаримович *– старщий преподаватель кафедры экспериментальной физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Контакты: тел. (+992) 985458428. Электронная почта: safina881@mail.ru*

Сангов Н.Н. *- кандидат педагогических наук, доцент кафедры обшетехнических диціплин и машиноведения Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Контакты: тел. (+992) 931003657. Электронная почта: sangov051257@mail.ru*

About the authors:

Dustov Jamshed Makhmadkarimovich*-senior lecturer of the Department of Experimental Physics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Contacts: tel. (+992) 985458428. Email: Safina881@mail.ru*

Sangov N.N.*-Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of General Technical Disciplines and Machine Science of the Sadriddin Aini Tajik State Pedagogical University. Contacts: tel. (+992) 931003657. Email: Sangov051257@/.mail.ru*

УСУЛ ВА МАВОДҲОИ БАРНОМАВӢ ДАР МОДЕЛСОЗИИ ФУНКСИОНАЛИИ СОХТОРӢ

Карим-заде Х., Содиқова Ш., Тиллозода Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Эргашева М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар солҳои охир инсоният дар тамоми самтҳои фаъолияти худ аз дастовардҳои техникаи компютерӣ ва технологияи навтарини коркарди информатсия баҳравар гардида истодаанд, дида мешавад. Саҳми информатсия дар қабули қарорҳои идоракунии истеҳсолот, ҷамъият, тафаккур ва ҳалли масъалаҳои рӯзмарра ба дараҷае расидааст, ки инсон қарни нав мазмуну мундариҷаи ҳаёт ва фаъолияти ақлонию ҷисмонии худро дар такя ба онҳо ба низом медарорад.

Дар айни замон дар хамаи соҳаҳо коркарди системаи автоматикунонии идоракунӣ (САИ) васеъ паҳн шуда истодааст, аз он чумла, омилҳои муҳимтарини он дар автоматикунонии истеҳсолот ва баланд бардоштани сифатии назорати равандҳои технологӣ бо мақсадҳои гуногун табдил ёфта, такмил додани усулҳои лоихакашии системаҳои идоракунӣ бо воситаи компютер вазифаи таъхирнопазир гардидааст, дидан мумкин аст.

Таъсиси маҷмӯаҳои барномаҳои идоракунӣ, ки моҳият ва сифати вазифаҳои функсионалии ҳалшавандаро барои системаи мушаххаси идоракунӣ муайян мекунанд, ба соҳаи лоиҳаҳои оммавии саноатӣ ва истеҳсолот бо раванди мушаххаси технологӣ ва воситаҳои автоматизатсия табдил меёбанд, мисоли ин гуфтахо шуда метавонанд.

Масъалаи техникӣ-иқтисодӣ, пеш аз ҳама, аз афзоиши назарраси ҳаҷми истеҳсоли барномаҳо, коҳиш ёфтани мӯҳлати лоиҳакашӣ ва кам шудани арзиши сохтани комплексҳои коркарди барномаҳои компютерӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии барномасозон иборат аст [2, 3].

Аз рӯи сохтори худ, объекти лоиҳакашӣ (маҷмӯи барномаҳои САИ) системаи мураккабест, ки мураккабии онро на танҳо ҳаҷми умумии унсурҳои барнома, ки ба он дохил карда шудаанд, балки инчунин бо ҳамкории қисмҳои таркибии он муайян мекунанд. Хусусияти комплексҳои барномаҳои САИ дар он аст, ки онҳо бевосита ба ҳалқаи идоракунӣ дохил мешавад ва дар вақти воқеӣ кор мекунад, вақте ки коркарди иттилоот аз манбаъҳои беруна, таҳияи амалҳои идоракунӣ ва интиқоли мустақим ба объектҳои идорашаванда ба амал оварда мешавад, динамикаи фаъолияти объекти идоракунӣ дар он вакт муайян карда мешавад. Ин ба он оварда мерасонад, ки омили муҳими маҳдудкунандаи иҷрои барномаҳои назоратӣ вақти воқеӣ мебошад, ки дар доираи он ба даст овардани натиҷаҳо, барои истифодаи онҳо барои халли масъалахои гузошташуда бо воситаи компютерхо мувофиқи мақсад аст. Барои ин иттиолоти лозимаи барои коркарди барномахо пешаки ба ягон шакли муайян тартиб додан лозим аст. Набудани иттилооти коркардашаванда, ки аз ҷониби барномаҳои идоракунӣ коркарда шудааст, дар муддати муайян метавонад ба натичаи нодуруст оварда расонанд.

Аз ин рӯ, талабот ба сифати барномаҳои назорат бо маҳдудиятҳои қатъӣ дар вақти иҷро ва миқдори хотираи ишғолшуда гузошта мешавад. Аз ин сабаб, барои аксарияти системаҳои идоракунии вақти воқеӣ, комплекси барномаҳои бо забонҳои идорашаванда-забонхои барномасозӣ сохта мешаванд, зеро барномасозӣ бо забонҳои сатҳи баланд сифатҳои барномаҳои кориро муайян мекунанд.

Аз ин рӯ, хусусиятҳои амалии барномаҳои САИ бояд ба истифодаи оқилонаи захираҳои компютерҳои идоракунӣ мувофиқат кунанд. Дар ин ҳолат, сохтори комплексҳои барнома, диаграммаи ҷараёни маълумот, механизми банақшагирии корҳои ҳисоббарорӣ ва ташкили иҷрои онҳо дар САИ аз хусусиятҳои иҷрои сифати барнома, ба монанди вақти иҷрои барнома ва миқдор вобаста аст, хотираи барои иҷрои он зарурияти хос дорад. Барои пешниҳоди минбаъда, мо таърифи баъзе мафҳумҳоро пешниҳод мекунем: сохтори барнома аз блоки функсионалии системаи идоракунӣ вобастаанд.

Сохтори барномавии САИ ҳамчун маҷмӯи барномаҳои идоракунии соҳаҳо бо ҳам зич алоқаманд аст.

Блоки функсионалии система ҳамчун дастгоҳи муайяни коркарди маълумот фаҳмида мешавад.

Хусусияти автоматизатсияи структураи системаҳои идоракунӣ ва сохтори қисми барномавии онҳо дар он аст, ки таҳияи масъалаҳои лоиҳавӣ аксаран ғайрирасмӣ мебошанд, иттилооти аввалин ва натиҷаҳои зарурии лоиҳакашӣ дар бисёр ҳолатҳо ба расмият даровардa намешаванд. ба расмиятнопазирии нопурраи он, характери такрорӣ дошта, тамоси такрорӣ ва фаврии таҳиягаронро барои муайян намудан дар компютерҳо талаб мекунад.

Аз ин рӯ, дар автоматикунонии лоиҳавии системаҳои идоракунии моделсозии имитатсионӣ васеъ истифода мешавад, ки ин имкон медиҳад, ки раванди сохтани оқилонаи модели система дар речаи муколамаи "инсон-компютер" автоматӣ карда шавад. Модели имитатсионӣ [8] воситаи универсалии таҳлили сифати қарорҳои лоиҳавӣ, новобаста аз он, ки ин қарорҳо чӣ гуна қабул карда мешаванд, амал мекунанд. Дарвоқеъ, моделсозии имитатсионӣ воситаи ягонаест, ки ҷорӣ намудани ҳиссаи тачриба ва таҷрибаи дизайнерро ба раванди тарроҳии компютерӣ таъмин мекунад [9], зеро он имкон медиҳад, ки мақбул ва сифати ҳалли лоиҳавии натиҷа гирифташударо ба таври ғайрирасмӣ талаб мекунад.

Моделсозии имитатсионӣ ба таҳиягарон воситаи омӯзиши объектҳои моделронидашавандаро дар муносибатҳои системавии онҳо бо баррасии хеле пурраи омилҳои амалкунанда муайянмекунад. Аммо, бояд дар хотир дошт, ки дар ин ҳолат моделсозӣ танҳо усули махсуси миқдорӣ боқӣ мемонад, ки ҳудуди истифодаи онро дорад.

Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои мухими коркарди назария ва усулҳои моделсозии математикӣ-моделсозии имитатсионӣ мебошад [10], бо дарназардошти талаботҳои пайдарҳамӣ ва автоматизатсияи лоиҳавӣ, ки на танҳо намунаҳои масъалаҳои омӯхташаванда, балки таҳлили динамикаи онҳо ва қобилияти назорат, инчунин ба дараҷаи муайян баҳо додан ба мувофиқати моделҳои офаридашуда, системаҳои таҳқиқшаванда, хосиятҳои дохилии онҳо, ки ба арзёбии ҳудуди татбиқ ва ташкили дурусти таҷрибаи моделиронӣ имкон медиҳанд. Бинобар ин максади асосии мо барои халли ин проблемахо лоиҳаи кории мазкурро дурустар ба рох монда, лар натичаи истифода ва интихоби барномахо, дар холати интихоби барномахои компютерӣ ба даст овардани онхо бо харочоти камтарин ва ноил гардидани фоидаи зиёдтарин мебошад. Дар ин холат методологияи моделсозии масъалаи сохаи муайян гардида, модели сохтории масъалаи гузошташуда, сохтори объект, сохтори функсионали объект, сохтори идоракунӣ, сохтори ташкилӣ, холатхои объективии

таъсироти беруна ва гайрахоро пурра ба назар гирифтан лозим аст. Методологияи функсионалӣ ва объективӣ барои тавсифи модели он масъала вобастагии калон дорад.

Яке аз методҳои функсионалии сохтори объекти омӯхташаванда ин методологияи функсионалии IDEF мебошад, ки ин моделсозии ҳалли масъалаҳои системаҳои мураккаб, ки ба мо имконият медиҳад, ки намунаҳои фаъолияти як қатор системаҳои мураккабро дар намудҳои гуногун нишон диҳем ва таҳлил кунем. Ҳамзамон, системаи татқиқшаванда васеъ ва аниқи санҷиши равандҳо аз ҷониби худи таҳиягар муайян карда мешавад ва ин имкон медиҳад, ки намунаи барномаро бо маълумоти нолозим кор накунад.

IDEF (I-CAM DEFinition or Integrated DEFinition) - методологияҳои оилаи ICAM (Integrated Computer-Aided Manufacturing) мебошад, ки барои ҳалли масъалаҳои моделсозии системаҳои мураккаб имкониятҳои зиёде медиҳанд

ICAM – забони расмии барномасозӣ буда, ки он аз маҷмӯи қоидаҳое иборат мебошанд, ки ба компютер имконияти раванди муайяни ҳисоббарориро иҷро ва идоракунии объектҳои гуногунро ташкил мекунанд ва ғайра. Ин забони барномасозӣ барои муошировати байни одамон ва компютер дар раванди амалиёт ҳам истифода бурда мешаванд. Аксари забонҳои барномасозӣ сохторҳои махсусро барои муайян ва идораи сохторҳои маълумот ва идоракунии равандро барои ҳисоб истифода мебаранд.

Усулҳои IDEF дар чаҳорчӯбаи барномаи ICAM оид ба компютерикунонии саноат, ки аз ҷониби нерӯҳои ҳавоии ИМА пешниҳод шудааст, сохта шудаанд, ки дар рафти татбиқи он зарурати таҳияи усулҳои таҳлили равандҳои ҳамкорӣ дар системаҳои истеҳсолӣ пайдо шудааст. Талаботи асосӣ дар рушди методологияи баррасишаванда имкони мубодилаи самарабахши иттилооти байни ҳамаи мутахассисони иштирокчии барномаи ICAM шуда метавонад. (аз ин рӯ номаш: Icam DEFinition - IDEF; варианти дигар - DEFinition Integrated) мегардад. Пас аз интишори стандартӣ, он дар соҳаҳои гуногуни тиҷорат бомуваффақият татбиқ шуда, худро ҳамчун воситаи муассири таҳлил, лоиҳакашӣ ва намоиши равандҳои корӣ нишон додааст. Пас бо истифодаи густурдаи IDEF ва методологияи қаблӣ – SADT пайдо шудааст.

Имитатсия бевосита бо мушкилоти интихоби забон барои пешниҳоди қарорҳои лоиҳакашӣ алоқаманд аст, ки то ҳадди имкон истифодабарандагони ояндаи система ба таҳияи он ҷалб карда шаванд. Забони моделсозӣ ин нишонаи асосан графикӣ мебошад, ки барои тавсифи лоиҳаҳо истифода мешавад. Имитатсияи маҷмӯи объектҳои графикии дар модел истифодашаванда мебошад. Маълумот синтаксиси забони моделсозӣ мебошад. Забони моделсозӣ, аз як тараф, бояд гуё бошад, аз тарафи дигар ба масъалаи гузошташуда мувофикат карда, онро пурра инъикос намояд.

Меъёри асосии мувофиқии модели сохтории масъала дар пуррагии функсионалии идоракунии информатсияхои таҳияшуда мебошад.

Ҷанбаҳои талаботҳои моделсозии доменҳо бо нишондиҳандаҳои таҳияшудаи самаранокии равандҳои автоматикунонидашуда алоқаманданд, ки инҳоро дар бар мегиранд:

• вақт барои ҳалли масъала;

• хароҷоти коркарди маълумот;

• эътимоднокии раванд;

• нишондиҳандаҳои ғайримустақими самаранокӣ, ба монанди ҳаҷми истеҳсолот, ҳосилнокии меҳнат, гардиши сармоя, даромаднокӣ ва ғайра.

Усулҳои гуногуни моделсозии домени IP ба принсипҳои тафсилоти пайдарпайи категорияҳои масъалаи гузошташуда асос ёфтааст. Одатан, моделҳо дар се сатҳ сохта мешаванд: сатҳи беруна (таърифи талабот), сатҳи консептуалӣ (мушаххасоти талабот) ва сатҳи дохилӣ (татбиқи талабот). Пас, дар сатҳи беруна, модел ба саволе ҷавоб медиҳад, ки система бояд чӣ кор кунад, яъне таркиби ҷузъҳои асосии система муайян карда мешавад: объектҳо, функсияҳо, рӯйдодҳо, воҳидҳои ташкилӣ, воситаҳои техникӣ. Дар сатҳи консептуалӣ, модел ба саволе ҷавоб медиҳад, ки система бояд чӣ гуна кор кунад? Ба ибораи дигар, хусусияти ҳамкории ҷузъҳои системаи намудҳои якхела ва гуногун муайян карда мешавад. Дар сатҳи дохилӣ, модел ба савол ҷавоб медиҳад: барои татбиқи талаботҳои система кадом воситаҳои барнома истифода мешаванд? Аз нуқтаи назари давраи мавчудияти системаи информатсионӣ, сатҳҳои тавсифшудаи моделҳо мутаносибан дар марҳилаҳои таҳлили талабот, лоиҳаҳои мантиқӣ (техникӣ) ва физикӣ (корӣ) сохта мешаванд. Хусусиятҳои сохтани моделҳои домейнҳоро(маълумот) дар се сатҳи тафсилот дида мебароем.

Сохтори объектӣ. Объект маводест, ки ҳангоми иҷрои ягон вазифа ё амалиёт (табдил, коркард, ташаккул ва ғ.) истифода мешавад. Объектҳо метавонанд хусусияти динамикӣ ё статикӣ дошта бошанд: объектҳои динамикӣ дар як давраи такрористеҳсолкунӣ истифода мешаванд, масалан, фармоиш ба маҳсулот, фактура барои пардохт, пардохт; объектҳои статикӣ дар бисёр давраҳои такрористеҳсолкунӣ истифода мешаванд, масалан, таҷҳизот, кормандон, захираҳои моддӣ.

Дар сатҳи беруна тафсилоти модел, намудҳои асосии ашёи моддӣ (масалан, ашёи хом ва мавод, маҳсулоти нимтайёр, маҳсулоти тайёр, хидматҳо) ва намудҳои асосии ашё ё ҳуҷҷатҳои иттилоотӣ (масалан, фармоиш, ҳисобнома-фактураҳо, ҳисобномаҳо ва ғ.) таъкид карда мешаванд.

Дар сатҳи консептуалии сохтани модели домейнӣ, таркиби синфҳои объектӣ аниқ карда мешавад, аломатҳо ва робитаҳои онҳо муайян карда мешаванд. Ҳамин тариқ, намояндагии умумии сохтори масъалаи гузошташуда сохта мешавад.

Ғайр аз он, модели консептуалӣ дар сатҳи дохилӣ дар шакли файлҳои пойгоҳи додаҳо, ҳуҷҷатҳои даромад ва барнома намоиш дода мешавад. Масалан: гузашта аз ин, объектҳои динамикӣ бо воҳидҳои иттилооти тағйирёбанда ё ҳуҷҷатҳо ва объектҳои статикӣ - бо воҳидҳои иттилооти шартӣ доимӣ дар шакли рӯйхатҳо, номенклатурҳо, барчаспҳои нархҳо, маълумотномаҳо, таснифкунандагон пешниҳод карда мешаванд. Модели пойгоҳи додаҳо ҳамчун манбаи иттилоотии доимо нигоҳдошташуда нигоҳдории иттилооти тағйирёбандаи шартӣ-доимӣ ва ҷамъшавандаро инъикос мекунад, ки дар равандҳои такрории иттилоотӣ истифода мешаванд.

Дар айни замон барномаҳои мураккаби имитатсияи системаҳои идоракунӣ ва барномаҳо дар аксари ҳолатҳо мустақилона танҳо вазифаҳои имитатсияи барномаҳои системаи идоракуниро иҷро мекунанд ва дар марҳилаи таҳияи барномаҳои воқеии рақамӣ ҷузъи таркибии онҳо нестанд. Набудани чунин муттасилӣ истифодаи самарабахши имитатсияро дар вазифаҳои лоиҳавии компютерии барномахо барои системаҳои автоматикунонидашудаи идоракунии равандро душвор месозад. Гузашта аз ин, маълум аст [13], ки хароҷоти моделсозӣ дар бисёр ҳолатҳо бо хароҷоти лоиҳавӣ мувофиқанд. Аз ин рӯ, дар асоси он, ки модели система тавсифи сохтор ва алгоритми кори система бо забони муайян аст, масъалаҳои таҳияи чунин обзорҳои моделсозӣ, ки имконияти ба таври автоматӣ аз барномаҳои моделсозӣ ба барномаҳои воқеии идоракунӣ мегузаранд ва ин системаҳо аҳамияти махсус пайдо мекунанд. Таркиби моделҳои дар ҳар як лоиҳаи мушаххас истифодашуда ва дараҷаи тафсилоти онҳо дар ҳолати умумӣ аз омилҳои зерин вобастаанд:

• дониш ва малакаи иштирокчиёни лоиҳа;
• вақт барои лоҳакашӣ ҷудо карда шудааст.

Моделсозии визуалӣ ба рушди барномавии TS(технологияи системави) дар маҷмӯъ ва асбобҳои CASE таъсири калон мерасонд. Консепсияи CASE (Engineering Computer Aided Software Engineering) дар айни замон ба маънои хеле васеъ истифода мешавад. Маънои ибтидоии ин мафҳум, ки танҳо бо вазифаҳои автоматикунонии таҳияи барномахо маҳдуд аст, ҳоло маънои нав пайдо кардааст, ки аксари равандҳои давраи ҳаётро дар бар мегирад.

Технологияи CASE ин маҷмӯи усулҳои тахлили барномахо, инчунин маҷмӯи воситаҳое мебошад, ки ба мо имкон медиҳанд, ки минтақаи мавзӯъро ба таври визуалӣ моделсозӣ кунем, ин моделро дар ҳама марҳилаҳои таҳия ва нигоҳдории барнома таҳлил намоем ва барномаҳоро мутобиқи талаботи иттилоотии корбарон таҳия кунем . Аксари асбобҳои мавҷудаи CASE ба усулҳои таҳлилӣ ва тадкики сохторӣ ё объектӣ нигаронида шудаанд, ки мушаххасотро дар шакли диаграмма ё матн барои тавсифи талаботҳои беруна, муносибатҳои байни моделҳои система, динамикаи рафтори система ва меъмории барнома истифода мебаранд.

Таҳлил ва тарроҳии сохторӣ барои тавсифи моделҳои гуногун истифода мебарад:

1. Сохтори функсионалии система;
2. Пайдарпаии амалҳои иҷрошуда;
3. Интиқоли иттилоот байни равандҳои функсионалӣ;
4. Муносибатҳои байни маълумот.

Намунаҳои маъмултарини се гурӯҳи аввал инҳоянд:

• модели функсионалии SADT (Таҳлили сохторӣ ва техникаи тарроҳӣ);
• модели IDEF3;
• DFD (Диаграммаҳои ҷараёни маълумот) - диаграммаҳои ҷараёни маълумот

Моделҳои SADT (IDEF0) одатан барои моделсозии системаҳои ташкилӣ (равандҳои бизнес) истифода мешаванд. Бояд қайд кард, ки усули SADT танҳо ҳангоми тавсифи равандҳои мушаххас ва стандартидашудаи тиҷорат дар корпоратсияҳои хориҷӣ бомуваффақият кор мекунад, аз ин сабаб он дар Иёлоти Муттаҳида ҳамчун усули маъмулӣ қабул карда мешавад. Афзалиятҳои истифодаи моделҳои SADT барои тавсифи равандҳои бизнес инҳоянд:

• пуррагии тавсифи раванди тиҷорат (менеҷмент, ҷараёнҳои иттилоотӣ ва мавод, алоқа);
• талаботи қатъии усул, ки гирифтани моделҳои навъи стандартиро таъмин менамояд;
• мутобиқати муносибат ба тавсифи равандҳо ба стандартҳо амал мекунанд.

Усули моделсозии IDEF3 [22], ки ба оилаи стандартҳои IDEF дохил мешавад, дар охири солҳои 80-ум барои лоиҳаи пӯшидаи нерӯҳои ҳавоии ИМА таҳия шудааст. Ин усул барои моделҳои раванд пешбинӣ шудааст, ки дарки пайдарпаии амалҳо ва вобастагии байни онҳо муҳим аст. Гарчанде ки IDEF3 ба мақоми стандарти федералии ИМА нарасидааст, он дар байни таҳлилгарони система ҳамчун илова ба усули моделсозии функсионалии IDEF0 васеъ паҳн шудааст (моделҳои IDEF3

метавонанд барои парма кардани блокҳои функсионалии IDEF0 истифода шаванд, ки диаграммаи таҷзия надоранд). Асоси модели IDEF3 сенарияи ба ном раванд мебошад, ки пайдарпаии амалҳо ва зерпроцессҳои системаи таҳлилшударо нишон медиҳад.

Аз тарафи дигар, ин навъҳои воситаҳои таҳлили сохторӣ аз ҷиҳати имкониятҳои воситаҳои моделсозии визуалӣ тақрибан якхелаанд.

Воситаи маъмултарини моделсозии маълумот (домейн) модели Entity-Relationship (ERM) мебошад [12]. Аввалин бор онро Питер Чен соли 1976 муаррифӣ кард. Ин модел одатан дар таҳлили сохторӣ ва тарроҳӣ истифода мешавад, аммо дар асл, ин як зергурӯҳи модели объекти домейнӣ мебошад. Яке аз навъҳои модели муносибати шахсӣ дар усули IDEF1X истифода мешавад, ки қисми оилаи стандартҳои IDEF мебошад ва дар як қатор воситаҳои маъмули CASE амалӣ карда мешавад (алахусус, AllFusion ERwin Data Modeler).

Усулҳои таҳлили объективӣ ва тарроҳии барнома. Забони UML

Асоси консептуалии таҳлили объективӣ ва тарроҳии барномаи модели объект(ТБМО) мебошад. Принсипҳои асосии он (абстраксия, инкапсулятсия, модулият ва иерархия) ва мафҳумҳо (объект, синф, атрибут, амалиёт, интерфейс ва ғ.) Аз ҷониби Грейди Бух дар китоби бунёдии худ [2] ва асарҳои минбаъдааш возеҳтар таҳия шудааст. Аксари усулҳои муосири ТБМО [5], [9], [14], [20] ба истифодаи забони UML асос ёфтаанд. Забони ягонаи моделсозӣ UML (Забони ягонаи моделсозӣ) [3], [19], [21] забонест барои муайян, муаррифӣ, тарроҳӣ ва ҳуҷҷатгузории системаҳои барнома, системаҳои ташкилӣ ва иқтисодӣ, системаҳои техникӣ ва дигар системаҳои дорои хусусияти гуногун аст. UML маҷмӯи стандартҳои диаграммаҳо ва қайдҳои намудҳои гуногунро дар бар мегирад. UML дар охири солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-ум ба вуҷуд омадааст. Таъсиси UML воқеан дар охири соли 1994, вақте оғоз ёфт, ки Грейди Буч ва Ҷеймс Рамбо барои якҷоя кардани методҳои Booch ва OMT (Object Modeling Technique) -и худ таҳти сарпарастии Software Rational шурӯъ карданд. Дар охири соли 1995, онҳо аввалин мушаххасоти усули ягонаро сохтанд, ки онро Усули Воҳид, версияи 0.8 номиданд. Сипас соли 1995 Ивар Ҷейкобсон, созандаи усули OOSE (Object-Oriented Software Engineering) ба онҳо ҳамроҳ шуд. Ҳамин тариқ, UML муттаҳидкунии мустақим ва муттаҳидсозии усулҳои Бук, Рамбо ва Ҷейкобсон мебошад, аммо ба онҳо имкониятҳои нав илова мекунад. Ҳадафҳои асосии рушди UML инҳо буданд:

• ба корбарон як забони омодагии ифодаи моделсозии визуалӣ, ки барои таҳия ва мубодилаи моделҳои пурмазмун имкон медиҳад;

• механизмҳоро барои тавсеаи мафҳумҳои асосӣ ва тахассус таъмин менамояд;

• таъмини мустақилият аз забонҳои мушаххаси барномасозӣ ва равандҳои рушд.

• барои дарки ин забони моделсозӣ заминаи расмӣ фароҳам оварад (забон бояд ҳам дақиқ ва фаҳмо бошад, бидуни формализми нолозим);

• ҳавасмандгардонии афзоиши бозори воситаҳои ба объект нигаронидашуда;

• таҷрибаи пешқадамро муттаҳид менамояд.

UML дар раванди стандартизатсия аз ҷониби OMG (Object Management Group), созмони стандартизатсия дар соҳаи усулҳо ва технологияҳои ба объект нигаронидашуда, ҳоло ҳамчун забони моделсозии стандартӣ қабул карда шудааст ва дар соҳаи иаъминоти барномавӣ дастгирии васеъ пайдо кардааст. UML қариб ҳамаи ширкатҳои бузурги барномасозон (Microsoft, Oracle, IBM, Hewlett-Packard, Sybase ва ғайра) қабул карда шудаанд. Ғайр аз ин, тақрибан ҳамаи истеҳсолкунандагони ҷаҳонии асбобҳои CASE, ба ғайр аз IBM Rational Software, UML -ро дар маҳсулоти худ дастгирӣ мекунанд (Oracle Designer, Together Control Center (Borland), AllFusion Component Modeler (Computer Associates), Microsoft Visual Modeler ва ғайра). Тавсифи пурраи UML -ро дар http://www.omg.org ва http://www.rational.com пайдо кардан мумкин аст.

Стандарт UML 1.1, ки аз ҷониби OMG дар соли 1997 қабул шудааст, маҷмӯи диаграммаҳои зеринро дар бар мегирад:

• Моделҳои сохторӣ:

o диаграммаҳои синфӣ - барои моделсозии сохтори статикии синфҳои система ва робитаҳои байни онҳо;

o диаграммаҳои компонентӣ - барои моделсозии иерархияи ҷузъҳои система (зерсистемаҳо);

o диаграммаҳои ҷойгиркунӣ - барои моделсозии меъмории физикии система.

• моделҳои рафторӣ:

o диаграммаҳои парвандаро истифода мебарад - барои моделсозии талаботҳои функсионалӣ ба система (дар шакли сенарияи ҳамкории корбар бо система);

Диаграммаҳои мутақобила:

Diagram диаграммаҳои пайдарпаӣ ва диаграммаҳои ҳамкорӣ - барои имитатсияи раванди мубодилаи хабарҳо байни объектҳо;

o диаграммаҳо барои моделсозии рафтори объектҳои система ҳангоми гузариш аз як ҳолат ба ҳолати дигар;

о диаграммаҳои фаъолият - барои моделсозии рафтори система дар ҳолатҳои гуногуни истифода ё ҷараёнҳои назорат.

ҳолат истифодаи ҳуҷҷатгузории талаботҳои функсионалӣ дар шакли умумиашон мебошад, бинобар ин онҳо бояд то ҳадди имкон оддӣ нигоҳ дошта шаванд.

Парвандаи истифода ин пайдарпайии амалҳо (муомилот) мебошад, ки система дар вокуниш ба ҳодисаи аз ҷониби баъзе ашхоси беруна ба амал омада иҷро мекунад. Парвандаи истифода ҳамкориҳои маъмулии байни корбар ва системаро тавсиф мекунад ва назари рафтори системаро аз нигоҳи корбар инъикос мекунад. Дар ҳолати соддатарин, ҳолати истифода бо истифода аз муҳокимаи вазифаҳое, ки ӯ мехоҳад иҷро кунад ё ҳадафҳояшро дар робита бо системаи таҳияшаванда муайян мекунад.

Тарафҳои модели услуби истифода аз он иборатанд, ки:

• корбарон ва ҳудуди системаро муайян мекунад;
• интерфейси системаро муайян мекунад;
• барои муоширати байни корбарон ва таҳиягарон қулай;
• барои навиштани тестҳо истифода мешавад;
• барои навиштани ҳуҷҷатҳои корбарӣ асос мебошад;
• ба ҳама гуна усулҳои тарроҳӣ (ҳам ба объект нигаронидашуда ва ҳам ба сохтор) мувофиқ аст.

Диаграммаҳои пайдарпаӣ пайдарпаии муваққатии ҳодисаҳоро нишон медиҳанд, ки дар ҳолати истифода руй медиҳанд, дар ҳоле ки диаграммаҳои кооперативӣ ба муносибатҳои байни ашё диққат медиҳанд.

Диаграммаи синфи намудҳои синфҳои система ва намудҳои гуногуни муносибатҳои статикиро, ки дар байни онҳо вуҷуд доранд, муайян мекунад. Диаграммаҳои синфӣ инчунин хусусиятҳои синфӣ, амалиётҳои синфӣ ва маҳдудиятҳоро, ки ба муносибатҳои байни синфҳо дахл доранд, тасвир мекунанд. Намуд ва тафсири диаграммаи синф аслан аз нуқтаи назар вобаста аст (сатҳи абстраксия): синфҳо метавонанд шахсони доменро (дар раванди таҳлил) ё унсурҳои системаи барномаро (дар равандҳои тарроҳӣ ва татбиқ) намояндагӣ кунанд.

Диаграммаҳои ҳолат ҳама ҳолатҳои имконпазирро муайян мекунанд, ки дар онҳо объекти мушаххас буда метавонад, инчунин раванди тағирёбии ҳолатҳои ашё дар натиҷаи рух додани ҳодисаҳои муайян. Диаграммаҳои ҳолатро барои ҳар як синф сохтан лозим нест, онҳо танҳо дар ҳолатҳои мураккаб истифода мешаванд. Агар объекти синф метавонад дар якчанд ҳолат вуҷуд дошта бошад ва дар ҳар яки онҳо рафторҳои гуногун дошта бошад, барои он чунин диаграмма талаб карда мешавад.

Диаграммаҳои фаъолият, ба фарқ аз аксари дигар асбобҳои UML, аз якчанд усулҳои гуногун, аз ҷумла усули моделсозии давлатии SDL ва шабакаҳои Petri ғояҳо мегиранд. Ин диаграммаҳо махсусан барои тавсифи рафтор бо шумораи зиёди равандҳои ҳамзамон муфиданд. Диаграммаҳои фаъолият инчунин дар барномарезии ҳамзамон муфиданд, зеро мо метавонем ҳамаи шохаҳоро ба таври графикӣ тасвир кунем ва муайян кунем, ки кай онҳо бояд ҳамоҳанг карда шаванд.

Диаграммаҳои компонентӣ қабати физикии системаро моделсозӣ мекунанд. Онҳо ҷузъҳои барнома ва муносибатҳои байни онҳоро тасвир мекунанд. Дар чунин диаграмма одатан ду намуди компонентҳо фарқ карда мешаванд: ҷузъҳои иҷрошаванда ва базаи кодҳо.

Диаграммаҳои фаъолият, бар хилофи аксари дигар асбобҳои UML, идеяҳоро аз якчанд усулҳои мухталиф, аз ҷумла усули моделсозии давлатии SDL ва шабакаҳои Петри қарз мегиранд. Ин диаграммаҳо махсусан барои тавсифи рафтор бо шумораи зиёди равандҳои ҳамзамон муфиданд. Диаграммаҳои фаъолият инчунин дар барномарезии ҳамзамон муфиданд, зеро мо метавонем ҳамаи шохаҳоро ба таври графикӣ тасвир кунем ва муайян кунем, ки кай онҳо бояд ҳамоҳанг карда мешаванд.

Диаграммаҳои фаъолият метавонанд барои тавсифи ҷараёни ҳодисаҳо дар ҳолатҳои истифода бурда шаванд. Тавсифи матниро барои тавсифи ҷараёни рӯйдодҳо истифода бурдан мумкин аст, аммо дар ҷараёнҳои мураккаб ва печида бо бисёр шохаҳои алтернативӣ дарки мантиқи рӯйдодҳо душвор хоҳад буд. Диаграммаҳои фаъолият ҳамон як маълумотро бо тасвири матнии ҷараёни ҳодисаҳо, аммо дар шакли возеҳи графикӣ пешниҳод мекунанд.

Диаграммаҳои ҳолат ҳама ҳолатҳои имконпазирро муайян мекунанд, ки дар онҳо объекти мушаххас буда метавонад, инчунин раванди тағирёбии ҳолатҳои объект дар натиҷаи руй додани ҳодисаҳои муайян. Диаграммаҳои ҳолатро барои ҳар як синф сохтан лозим нест, онҳо танҳо дар ҳолатҳои мураккаб истифода мешаванд. Агар объекти синф метавонад дар якчанд ҳолат вуҷуд дошта бошад ва дар ҳар яки он рафторҳои гуногун дошта бошад,

Диаграммаҳои компонентӣ қабати физикии системаро моделсозӣ мекунанд. Онҳо ҷузъҳои барнома ва муносибатҳои байни онҳоро тасвир мекунанд. Дар чунин диаграмма одатан ду намуди компонентҳо фарқ карда мешаванд: ҷузъҳои иҷрошаванда ва базаи кодҳо.

Ҳар як синфи моделӣ (ё зерсистема) ба компоненти коди сарчашма табдил дода мешавад. Вобастагиҳо байни ҷузъҳои алоҳида, ки ба вобастагӣ дар вақти тартиб додан ё иҷрои барнома мувофиқанд, тасвир карда мешаванд.

Диаграммаҳои компонентиро он иштирокчиёни лоиҳа истифода мебаранд, ки масъули тартиб додан ва васл кардани система мебошанд. Онҳо дар ҷое, ки тавлиди код оғоз меёбад, лозиманд. Ин воситаи хубест барои нишон додани ҷойгиркунии ашё ва ҷузъҳо дар системаи тақсимшуда.

Диаграммаи ҷойгиркунӣ муносибатҳои физикии байни барнома ва ҷузъҳои мураккаби системаро нишон медиҳад.

Диаграммаи ҷойгиркунӣ ҷойгиршавии физикии шабака ва ҷойгиршавии ҷузъҳои гуногуни дохили онро нишон медиҳад. Унсурҳои асосии он гиреҳ (манбаи компютерӣ) ва пайвастшавӣ - канали ҳамкории гиреҳҳо (шабака) мебошанд.

UML механизмҳои васеъшаванда дорад, ки ба таҳиягарон имкон медиҳанд, ки забони моделсозиро бидуни тағир додани метамодели он ба талаботи хоси худ мутобиқ кунонанд. Механизмҳои васеъкунӣ UML -ро аз абзорҳои моделсозӣ, ба монанди IDEF0, IDEF1X, IDEF3, DFD ва ERM куллан фарқ мекунанд. Забонҳои номбаршударо метавонанд ҳамчун қавӣ (бо қиёси забонҳои барномасозӣ) чоп карда шаванд, зеро онҳо ба тафсири худсаронаи семантикаи унсурҳои модел иҷозат намедиҳанд. UML, ки ба ин тафсир иҷозат медиҳад (асосан тавассути қолибҳо), забони суст чопшуда мебошад. Механизмҳои васеъкунии он иборатанд аз:

• стереотипҳо;

• арзишҳои ишорашуда (номбаршуда);

• маҳдудиятҳо.

Стереотип ин навъи нави унсури моделест, ки дар асоси унсури мавҷуда муайян карда мешавад. Стереотипҳо сабти намунаро дароз мекунанд ва метавонанд ба ҳама унсурҳои модел татбиқ карда шаванд. Стереотипҳои синфӣ механизми гурӯҳбандии синфҳо мебошанд. Таҳиягарони барнома метавонанд маҷмӯи стереотипҳои худро эҷод кунанд ва бо ин зер зергурӯҳҳои махсуси UML -ро ташкил диҳанд (масалан, барои тавсифи равандҳои тиҷорӣ, веб-замимаҳо, пойгоҳи додаҳо ва ғ.). Чунин зергурӯҳҳо (маҷмӯи стереотипҳо) дар стандарти UML профилҳои забон номида мешаванд.

Арзиши номшуда як ҷуфт сатрҳои "tag = value", ё "name = content" мебошад, ки маълумоти иловагиро дар бораи ягон унсури система, масалан, вақти эҷод, таҳия ё ҳолати санҷиш, вақти ба охир расидани кор дар он, ва ғайра ...

Маҳдудият ин маҳдудияти маъноӣ дар шакли ифодаи матни Забони Объекти (OCL) мебошад, ки бо истифодаи аломати UML ифода карда намешавад.

Ҳамин тариқ, муносибати сохторӣ то ҳол аҳамияти худро нигоҳ медорад ва дар амал васеъ истифода мешавад. Дар мисоли UML равшан дида мешавад, ки муаллифони он чизи оқилонаеро қабул кардаанд, ки аз усули сохторӣ гирифта мешавад: унсурҳои таҷзияи функсионалӣ дар диаграммаҳои ҳолатӣ, диаграммаҳои ҳолат, диаграммаҳои фаъолият ва ғайра. Маълум аст, ки дар лоиҳаи мушаххаси системаи мураккабро танҳо бо як усули ҷудошавӣ иҷро кардан ғайриимкон аст. Мо метавонем парокандагиро бо ҳар роҳе оғоз кунем ва сипас бо истифода аз натиҷаҳои ба даст овардашуда, кӯшиш кунем, ки система аз нуқтаи назари дигар баррасӣ карда шавад. Асоси муносибати байни равишҳои сохторӣ ва объективӣ умумияти як қатор категорияҳо ва мафҳумҳои ҳарду равиш (раванд ва истифодаи ҳолат, мавҷудият ва синф ва ғ.) мебошад. Ин муносибат метавонад дар шаклҳои гуногун зоҳир шавад.

Ҳамин тавр вариантҳои имконпазир истифодаи таҳлили сохторӣ ҳамчун асос барои тарроҳии ба объект нигаронидашуда мебошад.

Пас аз анҷом додани таҳлили сохтории худ, мо метавонем ба муайян кардани синфҳо ва объектҳо бо роҳҳои гуногун шурӯъ мекунем.

Равиши сохторӣ-функсионалӣ ба таҳияи барнома ва моҳияти муносибати сохторӣ ба таҳияи барнома аз он иборат аст, ки тақсими функсияҳои автоматикунонидашуда мавҷуд аст: система ба зерсистемаҳои функсионалӣ тақсим карда мешавад, ки дар навбати худ ба зерфунксияҳо, ба вазифаҳо тақсим карда мешаванд ва ғайра. ба расмиёти мушаххас муайян дохил мегардад.

Ҳама методологияи маъмултарини равиши сохторӣ ба принсипҳо асос ёфтаанд, ба монанди: хурдтаре, ки барои фаҳмидан ва ҳал карданашон осон аст;

• • принсипи мураттабсозии иерархӣ - принсипи ташкили қисмҳои таркибии масъала дар сохторҳои дарахтони иерархӣ бо илова кардани тафсилоти нав дар ҳар сатҳ.

Таҳлили сохторӣ гурӯҳҳои воситаҳоро барои тасвири функсияҳои система ва робитаҳои байни маълумот истифода мебарад. Ҳар як гурӯҳи маблағҳо ба намудҳои муайяни моделҳо (диаграммаҳо) мувофиқат мекунанд, ки маъмултарини онҳо инҳоянд:

• • усули SADT (Structured Analisis and Design Technique) - усули таҳлили сохторӣ ва тарроҳӣ, моделҳо ва диаграммаҳои мувофиқ;

• • Усули DFD (Диаграммаҳои ҷараёни маълумот) - диаграммаҳои ҷараёни маълумот;

• • усули ERD (Диаграммаҳои шахсият-робита) - диаграммаҳои "муносибат-шахс" (модели маълумот).

Моделҳои номбаршуда якҷоя тавсифи пурраи барномаро, новобаста аз мавҷудият ё таҳияи нав, медиҳанд. Таркиби диаграммаҳо дар ҳар як ҳолати мушаххас аз пуррагии зарурии тавсифи барнома вобаста аст.

Дар системаҳои мавҷуда ин усулро барои таҳлили функсияҳои иҷрокунандаи система истифода бурдан мумкин аст.

Техникаи ба объект нигаронидашуда. ва дар асоси системаҳои идоракунии молиявӣ ба воситаи барномаи офисии Microsoft Excel ва функсияи оморӣ ҳам пешниҳод кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Липаев В.В. Состояние и проблемы производства программного обеспечения для систем управления и обработки информации. / В.В. Липаев -УСИМ, 1980, № 1. - С.9-15.
2. Зелкович М. Принципы разработки программного обеспечения. / М. Зелкович, А. Шоу, Дне Гэннон М.: Мир, 1982 - 386 с.
3. Мартин Дж. Программирование для вычислительных систем реального времени. М.: Наука, 1975. - 360 с.
4. Тимофеев Б.Б. Расширение возмжжностей транслирующих систем мини-ЭВМ для эффективного программирования задач АСУ. В кн.: / Б.Б. Тимофеев, В.А. Ушаков // Автоматизация проектирования систем управления. -М.: Статистика, 1978, С.100-124.
5. Никитин А.И. Общее программное обеспечение систем реального времени. / А.И. Никитин // АН УССР, ИК/ Киев.: Наукова думка, 1980 -134 с
6. Мамиконов А.Г., Цвиркун А.Д., Кульба В.В. Автоматизация проектирования / А.Г. Мамиконов - АСУ. М.: Энергоиздат, 1981 - 328 с.
7. Бусленко Н.П. Моделирование сложных систем. / Н.П. Бусленко М.: Наука, 1978. - 399 с.
8. Чоговадзе Г.Г. Применение имитационного моделирования в системах автоматизированного проектирования. / Г.Г. Чоговадзе // В кн.: Автоматизация проектщювания систем ущравления. М.: Финансы и статистика, 1981-С.I72-I8I.
9. Калашников В.В., Лутиков В.И., Нельчиков Б.В. Вопросы разработки имитационных систем. Электронная техника. Серия 9. Экономика и системы управления, Выпуск I (34), 1980 - С.71-87.
10. Автоматизация проектирования вычислительных систем. Языки, моделирование и базы данных. /Пер. с англ., под ред. М. Брейера. М.: Мир, 1979. - 463 с.
11. Архангельский Б.В. О возможности автоматической оптимизации программ в системах реального времени. / Б.В. Архангельский, А.И. Никитин -УСиМ, 1976, - № 2, - С.48-54.
12. Максимей И.В. Об автоматизации моделирования сетей СМО с динамической структурой. / И.В. Максимей, Ю.А. Семишин УСиМ, 1981, № б - С.16-22.
13. Погребной В.К. Автоматизация проектирования систем управления. / В.К. Погребной - изд. ТПИ Томск, 1980. - 95 с.
14. Погребной В.К. Построение и исследование графовых моделей алгоритмов в АСУ. В кн.: / В.К. Погребной Автоматизация проектирования систем управления. М.: Статистика, 1978 - С.68-99.
15. Шеннон Р. Имитационное моделирование искусство и наука. / Р. Шеннон - М.: Мир, 1978. - 418 с.
16. Липаев В.В. и др. Отладка систем управляющих алгоритмов / В.В. Липаев и др ЦВМ реального времени. М.: Сов.радио, 1974. - 327 с.
17. Липаев В.В., Колин К.К., Серебровский Л.А. Математическое обеспечение управляющих / / В.В. Липаев, К.К. Колин ЦВМ. М.: Сов.радио, 1972. -528 с.
18. Колин К.К., Липаев В.В. Проектирование алгоритмов управляющих ЦВМ. М.: Сов.радио, 1970. - 343 с.
19. Лопарёв В.В. Имитационное моделирование алгоритмов / В.В. Лопарёв // АСУ ТП на графовых моделях. В кн.: Методы и программы решения оптимизационных задач на графах и сетях: Тез.докл.второго Всесоюзн. Совещ. Улан-Удэ, 1982 - С.114-116.
20. Мартин Ф. Моделирование на вычислительных машинах. Ф. Мартин -М. :ч Сов.радио, 1972. - С.2-7

МЕТОДЫ И ПРОГРАММНЫЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ В ФУНКЦИОНАЛЬНОМ СТРУКТУРНОМ МОДЕЛИРОВАНИИ

В статье рассматривается сущность методологии функционального структурного моделирования, науки и процесс применения концепций и методов математики в естественных, технических и социально-экономических науках для количественного анализа изучаемых явлений. Математическое моделирование, концепции информационных технологий и программы, применяемые во всех сферах человеческой деятельности. Также о методологии рационального моделирования решаемых задач. Структурная модель этих задач, объективная структура проблемы, функциональная структура, структура управления, организационная структура, функциональная и объективная методология описания предметной области. Функциональная

методология IDEF. Методы потока данных. Объектно-ориентированные методы. Сравнение существующих методик. Сказанно о синтетических методах программирования.

Проектирование, информационная система, модель, предметная область, моделирование, степень, максимальная степень, организационные, нотация, представление, функциональная полнота, динамический, имитационный, анализ, структурный,имитационное моделирование, максимальная степень,функциональная полнота, статистаческие методы, динамический метод, классификатор, требований, системный анализ, бизнес-модель, стоимостный анализ, операция, классификатор, бизнес процесс, структурная модель, IDEF, функциональная схема, mechanical, DFD, обратная методика, внутреннее событие, функциональная модель, функциональная спецификация, управляющий процесс, сценарий использования, объектно-ориентированный подход, поток объектов, структурный подход, функциональный подход, ER-диаграмма, поток работ.

***Ключевые слова:** объект, функциональная методика, структура организации, функциональное моделирование, IDEF0, SADT, диаграмма потока данных, функциональные требования, уникальный индекс, внешняя сущность, таблицы событий, последовательный алгоритм,*

METHODS AND SOFTWARE IN FUNCTIONAL STRUCTURAL MODELING

The article examines the essence of the methodology of functional structural modeling, science and the process of applying the concepts and methods of mathematics in the natural, technical and socio-economic sciences for a quantitative analysis of the phenomena under study. Mathematical modeling, information technology concepts and programs applied in all spheres of human activity. Also about the methodology of rational modeling of the problems being solved. Structural model of these tasks, objective structure of the problem, functional structure, management structure, organizational structure, functional and objective methodology for describing the subject area. Functional methodology IDEF. Data flow methods. Object oriented methods. Comparison of existing techniques. It has been said about synthetic programming methods.

Design, information system, model, subject area, modeling, degree, maximum degree, organizational, notation, presentation, functional completeness, dynamic, simulation, analysis, structural, simulation modeling, maximum degree, functional completeness, statistical methods, dynamic method, classifier , requirements, system analysis, business model, cost analysis, operation, classifier, business process, structural model, IDEF, functional diagram, mechanical, DFD, reverse technique, internal event, functional model, functional specification, control process, use case, object-oriented approach, object flow, structured approach, functional approach, ER diagram, workflow.

***Keywords:** object, functional methodology, organization structure, functional modeling, IDEF0, SADT, data flow diagram, functional requirements, unique index, external entity, event tables, sequential algorithm,*

Сведение об авторе:

***Каримзаде Халима** – дотсент кафедры информационные и коммуникационные технологии Тадикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Email: Halima.k@mail.ru Тел:: (+992) 919000523.*

***Эргашова Мавлудахон** - Доцент кафедры вычислительной математики и механики Таджикского национального университета.*

***Садыкова Шарифа Ахмаджоновна – старший преподователь кафедры** Основы информационных технологий Тадикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.*

***Тиллозода Гулрафтори Кадриддин** - 1 курс магистра по специальности информатика, математический факультет Тадикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.*

About the authors:

***Karim-Zade Halima** - Associate Professor of the Department of Information and Communication Technologies Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Email: Halima.k@mail.ru Tel: (+992) 919000523.*

***Ergashova Mavludakhon** - Associate Professor of the Department of Computational Mathematics and Mechanics of the Tajik National University.*

***Sadykova Sharifa Ahmadjonovna** - Senior Lecturer of the Department of Fundamentals of Information Technologies, Tadik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.*

Tillozoda Gulraftori Kadriddin - *1st year MSc in Computer Science, Faculty of Mathematics, Sadriddin Aini Tadik State Pedagogical University.*

ОСНОВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В УСЛОВИЯХ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Наврузова Г.Т.
Таджикский государственный финансово-экономический университет
Курбанова Р.Т.
Филиала Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе

Современные условия поликультурной среды связаны с новыми реалиями – общечеловеческой культурой, положенной в основу формирования национального самосознания подрастающего поколения, на которое возлагается ответственность в построении единой планетарной цивилизации XXI века. Последнее ориентировано на уважение этнокультурных традиций и межкультурных связей, сохранение и приумножение национальных и общечеловеческих ценностей.

В период глобализации общества возрастание антинациональных настроений в западной культуре и, в противовес ей, общенародным движением, направленным на «национальное возрождение» обусловили интерес к проблеме формирования национального самосознания в условиях современной культуры.

Процессы реформирования системы образования постсоветского пространства, предполагающие учет исторических предпосылок в национальном педагогическом опыте для четкого формулирования государственного заказа, сориентированного на формирование высоконравственных, творчески развитых граждан, обусловили проблему формирования национального самосознания в контексте развития системы образования современного постсоветского пространства.

Тем не менее, целевое и содержательное наполнение данной категории, представленной многочисленными государственными программами и концепциями, нормативно-правовыми документами и т.п. - еще не определено. Современные исследования указывают на отрицательное влияние социокультурного развития в постсоветском обществе, ориентированное на западные ценностные элементы. Сегодня все больше нарастает уровень убежденности педагогической общественности в востребованности и актуальности организации собственной уникальной системы образования в основе на составляющие национального самосознания: духовность, нравственность, справедливость, добро и красоту и т.п. Современность нуждается в собственной национальной школе, сформировавшейся по ходу становления современного поликультурного общества на всем постсоветском пространстве.

Национальное самосознание – очень абстрактное понятие, которое в социокультурной традиции таджиков ассоциировалось с всенародным патриотизмом, представлено глубокими корнями. Национальное самосознание в культуре таджиков рассматривается через общественную связь, объединяющую нацию в нужной ситуации посредством проявления таких национальных качеств как: патриотизм, чувство в самосохранении и стремлении сберечь собственный дом – в данном случае, представленное государством, своей страной.

В этом плане, если рассматривать патриотизм – как верность человека своей родине, то национальное самосознание предстает как совокупность представлений представителей нации, позволяющих воспроизводить эту общность людей как целое и причислять каждого индивида к данной социальной целостности.

В Таджикистане, специфика национального самосознания, определяемая ее синкретической связью с патриотизмом, имеет давнюю традицию. Она особенно заметна в персидско-таджикской литературе и культуре IX-XIII вв. – Восточном Ренессансе, в котором тема патриотизма и национальной гордости была представлена центральной идеей. В IX-X века в литературном творчестве шло широкое освещение патриотических идей, которыми формировалось самосознание таджикской нации, представленное процессами становления таджикской народности и государства, единого национального литературного языка. Творческим результатом данных процессов является шедевр Фирдоуси «Шахнаме» – в виде оригинального синтеза иранского (арийского) сознания и привнесенной религии семитов, которым было сформировано новое национальное самосознание. Вместе с тем идеи, связанные с национальным самосознанием проявились и в классической

литературно-эстетической мысли. В частности, в памятниках таджикско-персидской литературы и философско-эстетической мысли.

Национальное самосознание представлено трудами ученых Таджикистана современного периода, в которых освещаются проблемы истории и философии в феномене национального самосознания. Исторический аспект прослеживается фундаментальными исследованиями Б. Гафурова [2], М. Шукурова, Н. Негматова, Р. Масова и др. В философском аспекте обращают на себя труды А.Х. Самиева [8], М. Диноршоева [3], И.Ш. Шарипова [10], П.Д. Шозимова [11] и др.

Возникновение и становление древнейших государств, нуждавшихся в сохранности своей территориальной независимости и безопасности, природных богатств, языка, традиций, проявлявшихся через привязанность к родной земле, языку, культуре, обуславливают возникновение национального самосознания как сложнейшего социального и психолого-педагогического феномена. Именно поэтому национальное самосознание представляет собой объединяющую и цементирующую силу не только в национальных, но и в многонациональных объединениях с момента возникновения первых государств и по сегодняшний день.

В культуре таджикского народа национальное самосознание, скрепленное духом патриотизма, предстает в виде универсального нравственного идеала, питающегося глубокими историческими и социальными корнями.

«Республика Таджикистан, возродившаяся в виде достойного преемника династии Саманидов, – величайшее историческое достижение» [6,7]. Данная мысль Президента Таджикистана Эмомали Рахмона показывает исторически сложившиеся предпосылки формирования национального самосознания и патриотизма у таджикского народа.

Фундаментальной идейной базой национального самосознания таджикского народа представлено его историческое прошлое, которое бессменно служит воспитанию национального самосознания новых поколений. Совершение такого экскурса вглубь веков позволяет лучше осознать выдающееся произведение Абулкасима Фирдоуси – «Шахнаме» («Книгу царей»), в которой наличие национального самосознания, проявляясь как патриотизм для защиты Отчизны от многочисленных врагов, понималось как священный долг.

Поэма Фирдоуси, пронизанная вопросами мира, нравственности, дружбы, разума, патриотизма, национальной сплоченности, единения, правды и справедливости [5,21].

Сегодня формирование национального самосознания подрастающего поколения занимает достойное место в государственной политике Республики Таджикистан, решение которого было осложнено гражданской войной. Именно поэтому отечественной педагогической наукой предусматривается творческое использование наследия классического творчества Востока, представленного произведениями великих поэтов и мыслителей – А. Рудаки, А. Фирдавси, Абуали ибни Сино, Носири Хусрава, Хафиза и Саади, Амир Хусрава Дехлави, Камола Худжанди и Абдурахмана Джами, Ахмада Дониша, Садриддина Айни и др., содержащих огромный потенциал для обогащения и углубления новых граней в формировании национального самосознания подрастающего поколения через духовно-нравственное развитие личности.

Решение проблем по национальному самосознанию в контексте его связи с патриотическим воспитанием молодежи представлены в трудах ученых-педагогов, психологов и методистов Республики Таджикистан: М. Лутфуллоева, Х.А. Джураева, А. Каландарова, А. Пахлавонова, К.Б. Кодирова, Ф. Шарипова. В их трудах прослеживается тенденция, связанная с поиском национально-патриотических ценностей и традиций в области воспитания национального самосознания на основе востребованности исторической памяти таджикского народа для совершенствования профессиональной деятельности учителей и всех работников сферы образования.

Особым вниманием к проблеме формирования национального самосознания представлены и Государственные программы, принятие которых обусловлены инициативой Президента Республики в целях конкретизации главных задач и направлений в формировании национального самосознания молодежи. Данными документами предусматривается ряд мер по организации социологических и других исследований по национальному самосознанию, посвященных нравственному и физическому воспитанию молодежи, формирующих у них патриотические чувства и убеждения, любовь к Родине, ее безопасность, укрепление независимости и благополучия. Развитие комплекса этих важнейших качеств у гражданина-патриота, обладающего сформированным национальным самосознанием, следует рассматривать в контексте влияния семьи, всей системы образования и общественных организаций [4].

Именно первыми уроками, полученными в семье, осуществляется формирование привычек, жизненных принципов у подрастающего поколения. Отношениями в семье, семейными ценностями и интересами определяются основы национального самосознания у молодежи, проявляющиеся через уважение к старшему поколению, осознанием гражданственности и патриотизма.

Сложностями современного периода в социальном развитии определяется и внутренняя жизнь Таджикистана. Хотя, по завершению гражданской войны для таджикского общества обозначилось стремление к миру и укреплению государства, Таджикистаном, как страной, пережившей гражданскую войну, представлен практический опыт в разрешении сложных конфликтных ситуаций, принятых Организацией Объединенных Наций в виде рекомендаций для ряда государств, в разрешении у них аналогичных проблем.

Культура отечественного национального самосознания таджиков представляет собой самобытное, духовно богатое, эмоционально-насыщенное и идейно-укорененное воззрение представителей народной педагогики, а ее трансферт в национальное образование и воспитание подрастающего поколения и молодежи рассматривается через преломления в национальную культуру личности.

Проблема формирования национального самосознания студентов в вузах Таджикистана требует своего рассмотрения в контексте национальной концепции воспитания и стратегии развития в Республике Таджикистан. Распад Советского Союза и гражданская война (1992-1997 гг.) в Республике Таджикистан привело к осознанию необходимости разработки современной модели формирования национального самосознания. Оно должно вбирать в себя гражданско-патриотическое воспитание подрастающего поколения, ибо за эти годы у молодого поколения появилось новое понимание гражданственности, правовой культуры, патриотизма и любви к Родине.

Следует отметить, что в решении этой проблемы формирование национального самосознания студентов рассматривается в виде важнейшего фактора в решении данной проблемы потому, что основной задачей студенческой молодежи является гармонизация взаимоотношений в условия социокультурного окружения поликультурной среды.

В настоящее время начался новый период формирования национального самосознания молодого поколения, получившее широкое внедрение в виде комплекса мероприятий. В частности, организовываются центры в контексте патриотического и правового воспитания студенческой молодежи средствами родного и русского языков, которые нацеливают на выработку гражданской, нравственной и патриотической позиции. Проводятся мероприятия в виде конференций, диспутов, дискуссий, конкурсов, тематических вечеров, военно-патриотических сборов, игр, смотрин т.п.

Культура отечественного национального самосознания в современной ее трактовке связана с чувствами человеческого сознания, призванного дать новый импульс к совершенствованию духовного оздоровления молодежи, созданию здорового гражданского общества в условиях поликультурной среды.

Формирование национального самосознания является приоритетным в сфере государственной политики Республики Таджикистан, касающейся обучения и воспитания молодежи [7].

Цель формирования национального самосознания молодежи определяется повышением уровня в социальной активности молодых граждан. Оно рассматривается через гражданскую ответственность, развитие духовности в формировании личности на основе позитивных качеств, совпадающих с интересами Родины по укреплению государственности для обеспечения жизненно важных факторов в устойчивом социальном развитии.

Национальная концепция воспитания Республики Таджикистан предусматривает формирование национального самосознания молодежи через целенаправленное воздействие на сознание и чувства обучающихся, привитие конкретных личностных качеств в сфере развития национального самосознания в виде патриотической воспитанности, установок, мотивов, понятий, принципов, ценностей, идеалов, черт характера, поведения, деятельности и межличностного общения. В частности, педагогический процесс в вузе предполагает активное осуществление целенаправленной деятельности студентов, внутренне отражающейся на духовное развитие личности студенческой молодежи.

Национальное самосознание состоит из комплекса взаимосвязанных качеств личности в виде единого системного качества. Важнейшие сущностные характеристики национального самосознания раскрываются следующими положениями:

Во-первых, национальное самосознание рассматривается в ряду ведущих ценностей, проявляющейся в многообразной сфере общественного и государственного развития, представляет высший уровень в личностном развитии через ее активно-деятельностную самореализацию на благо нации [9].

Во-вторых, национальное самосознание является своего рода фундаментом в общественной и государственной системе, идеологической опорой в жизнеспособности нации, являясь значимым условием для эффективного функционирования всей государственной системы, представленной социальными и государственными институтами.

В-третьих, национальное самосознание является самым глубоким осознанием, переживанием своей родственности с народом, на основе укорененности в его существовании.

В-четвертых, национальное самосознание противопоставляется проявлениям национального шовинизма и расовой дискриминации. Являясь типом национального сознания, национальное самосознание признает равенство всех его носителей и представителей других народов в основе на их свободное развитие, национально-культурную самобытность, традиционный для них образ жизни, присущие им ценности, нормы, традиции и не считает возможным навязывание другим своих представлений и национальных стереотипов [1].

Воспитанием национального самосознания предполагается формирование у граждан социально значимых ориентиров через гармоничное сочетание личных и общественных интересов, путем преодоления чуждых для общества процессов и явлений, которые связаны с разрушением его устоев и созидательного потенциала. Тем самым, технологией формирования национального самосознания предусматривается ее направленность на организацию условий, ориентированных на национальное возрождение.

В современной педагогической науке выделено несколько направлений по формированию национального самосознания, четко прослеживающихся в национальной стратегии по воспитанию национального самосознания молодежи в Таджикистане.

Нам представляется, что формирование национального самосознания, связано с ценностями, чувствами и отношениями, убеждениями и мотивами честного служения Родине, в контексте организации эмоционально-ценностного отношения и действенно-практического опыта, через различные виды патриотически-ориентированной активной деятельности в процессе обучающей и внеурочной деятельности.

Современное национальное самосознание приобретает новую функцию, предполагавшую не только защиту страны от видимых врагов, как это проявлялось в историческом прошлом. Национальное самосознание увязывается с борьбой против застоя и рутины, либерализма и космополитизма, которыми предполагается насаждение в государствах СНГ, в том числе и в Таджикистане, принципов и норм западной цивилизации, вне зависимости от целесообразности данного процесса, как для Таджикистана, так и для всех государств СНГ, без учета их специфики и самобытности.

Позиция национального самосознания в этом контексте определяется стремлением к модернизации на основе резкого повышения эффективности экономики, концентрации всех социальных сил постсоветского пространства для поступательного движения вперед, в противовес затянувшейся апатии и безразличию к собственному настоящему и будущему.

Современный период в построении правового демократического государства представлен консолидацией таджикистанского общества на основе национальной политики и национальной и духовной культуры общества, выстраиваемой на фундаменте национальной идеи. Так, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон постоянно отмечает значение для таджикистанского общества национальной и духовной культуры: «Новым мироустройством предполагается высокая нравственность и духовность. Именно ими должны быть представлены главные механизмы в посткризисном переустройстве мира в целом, в нашей республике, в частности. Ибо достояние человечества в целом должно быть представлено всем лучшим, что имеется в культуре у каждого народа. Подобное общество представлено исчезновением таких качеств, как взаимная подозрительность, дискриминация по религиозной и иной принадлежности. Это будет сообществом, где не только количество в материальных благах будет ассоциироваться с прогрессом, но будет особенно важна высокая нравственность и ответственность каждого» [170].

Развитие национального самосознания осуществляется попыткой создания новой национальной идеи, которая «содействовала бы обеспечению общества новым уровнем осмысления национальной жизни путем межнационального взаимодействия» [6].

Современность, представленная демократическими преобразованиями в основе на национальную идею, ориентированную на возрождение национального языка, культуры. Ибо развитие национальной культуры предполагает исследование возникновения ее предпосылок до осознания самых высоких пластов в духовном и материальном творчестве.

Отсюда, современным образовательным процессом предполагается включение исторических ценностей национальной духовной культуры, ибо формирование личности во многом определяется гуманистическими идеями и духовно-нравственными ценностями общества: взаимоуважением среди национальных культур; равными правами в социально-экономическом и общественно-политическом развитии для всех народов, чем и объясняется факт рассмотрения гуманизации и гуманитаризации образования как путь будущего формирования и воспитания личности в условиях развития демократического общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бузский М.П., Вырщиков А.Н., Кусмарцев М.Б. Феномен патриотизма в жизненном пространстве российского общества / М.П. Бузский, А.Н. Вырщиков, М.Б. Кусмарцев [Текст].-Волгоград: Прин Терра, 2008.-88 с.
2. Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. В 2-х томах / Б. Гафуров [Текст]. – Т.1. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 379 с.
3. Джононов С. Некоторые проблемы национального самоопределения в условиях государственного суверенитета / С. Джононов [Текст] // Известия АН Республики Таджикистан. Серия: философия и право. – Душанбе: Дониш, 2003. - № 1-4. – С. 41- 49.
4. Здравомыслов А.Г. Релятивистская теория нации: новый подход к исследованию этнополитической динамики России / А.Г. Здравомыслов [Текст]. - М.: РАИСиНП, ПСА, 1998. – 200 с.
5. Китайгородская Г.Л. Интенсивное обучение иностранным языкам: теория и практика / Г.Л. Китайгородская [Текст]. - М., 2009. – 277 с.
6. Рахмон Э. Развитие образования – основа укрепления государства (на таджикском языке) / Э. Рахмон [Текст]. – Душанбе, 2009. – С.334.
7. Рогова А.В. Воспитание человека культуры в контексте философско-педагогической мысли русского зарубежья первой половины XX в.: Монография / А.В. Рогова [Текст]. - Чита: Изд-во ЗабГПУ, 2004. - 132 с.
8. Санжиева Я.Б. Гуманизация и диалог культур в школьном образовании: учеб. пособие / Я.Б. Санжиева [Текст].- Усть-Ордынский ИПКРО, 2000. - 144 с.
9. Тарасов Е.Ф. Язык и культура: методологические проблемы/ Е.Ф. Тарасов [Текст] // Язык, культура, этнос: сб. науч. тр. / Под ред. С.А. Арутюнова. - М.:Наука, 1994.- С. 105-112.
10. Шарифзода Файзулло (Шарифов). Актуальные проблемы современной педагогики. Кн. 1. / Ф. Шарифзода [Текст].- Душанбе: Ирфон, 2009. - 500 с.
11. Шпет Г.Г. Введение в этническую психологию / Г.Г. Шпет [Текст]. -СПб., 1996. – 155 с.

ОСНОВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В УСЛОВИЯХ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Современная социально-политическая ситуация особенно сказывается в среде студенческой молодежи, чем и объясняется особая актуальность проблемы формирования национального самосознания молодежи, в основе которого лежит интеграция общечеловеческих ценностей.

В статье авторами рассматриваются основные параметры формирования национального самосознания у молодежи, неотъемлемым компонентом в котором является и патриотизм. Также, говорится о специфике национального самосознания в Таджикистане, определяемой ее синкретической связью с патриотизмом, имеющей давнюю традицию, чему приводятся некоторые примеры, связи формирования национального самосознания, с ценностями, чувствами и отношениями, убеждениями и мотивами честного служения Родине, в контексте организации эмоционально-ценностного отношения и действенно-практического опыта, через различные виды патриотически-ориентированной активной деятельности в процессе обучающей и внеурочной деятельности.

Ключевые слова: *национальное самосознание, патриотизм, поликультурная среда, специфика, неотъемлемая часть, традиции, мотив.*

MAIN PARAMETERS OF THE FORMATION OF NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS IN THE CONDITIONS OF A POLYCULTURAL ENVIRONMENT IN TAJIKISTAN

The entry of the Republic of Tajikistan into the world space, determined by globalization and integrative processes, actualizes the problem of preserving its own socio-cultural identity in conditions of cultural diversity. The orientation aimed at preventing manifestations of chauvinism, national and religious exclusivity ensures the unity of processes in the context of mutual convergence and interpenetration of different cultures. The modern socio-political situation especially affects the environment of student youth, which explains the special urgency of the problem of forming the national self-consciousness of youth, which is based on the integration of universal values.

The article examines the main parameters of the formation of national self-awareness among youth, in which patriotism is an integral component. It also talks about the specificity of national identity in Tajikistan, determined by its syncretic connection with patriotism, which has a long tradition, of which some examples are given.

The formation of national identity is associated with values, feelings and attitudes, beliefs and motives of honest service to the Motherland, in the context of organizing an emotional-value relationship and effective

practical experience, through various types of patriotic-oriented vigorous activity in the process of teaching and extracurricular activities.

Key words: *national identity, patriotism, multicultural environment, specificity, integral part, traditions, motive.*

Сведения об авторах:

Наврузова Гулшан Турсуновна – кандидат педагогических наук, *заведующая кафедрой русского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета Тел: (+992)900900978, E-mail: navruzova72@mail.ru*

Курбанова Робия Туйчиевна *- кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры Социально-гуманитарных наук, руководитель образовательного проекта филиала МГУ имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе Адрес: г. Душанбе. Ул.Бохтар, 35/1, Тел:(+992) 935562626, E-mail: robiahon@mail.ru*

About authors:

Navruzova Gulshan Tursunovna *- candidate of pedagogical sciences, head of the Russian Language Department of the Tajik State Financial and Economic University Phone: (+992) 900900978, E - mail: navruzova72@mail.ru*

Kurbanova Robiya Tuychievna *- candidate of pedagogical sciences, teacher of the Department of Social and Humanitarian Sciences, head of the educational project of the branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe*

Address: Dushanbe, Bokhtar St., 35/1, Phone: (+992) 935562626, E-mail: robiahon@mail.ru

УДК: 796.41:37.012

ПАЙГИРИИ ПРИНСИПҲОИ ОМӮЗИШИ ПЕДАГОГИЮ ТЕХНИКИИ САБКИ ГИМНАСТИКА

Абзалов И.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Таърихи тарбияи ҷисмонӣ ва сабки гимнастика як соҳаи махсуси илмӣ буда, ба мақсади ташхиси назариявӣ ва амалии методҳо ва шаклҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши пагоҳирӯзии инсон дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ оварда шудааст, кушодани характери маънавӣ синфии таърихи тарбияи ҷисмонии антагонии ҷамъиятие вуҷуд дошт, ки фақат баъди барҳам додани истисмори синфӣ ва ба сари ҳокимият омадани синфи меҳнаткаш тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дастрас ба оммаи халқ мегардид ва ба халқи меҳнаткаш хизмат мекард.

Инчунин вазифаи тарбияи ҷисмонӣ ва назарияи услуби гимнастика аз барқарор кардан ва равнақ додани тарбияи ҷисмонӣ баҳри ҷомеа Ватан иборат аст.

Давлати мо кушиш ба харҷ медиҳад, ки шаклҳои ҷудогонаи методҳои нави тарбияи ҷисмонӣ ва услуби гимнастика тақвият бахшад, ки ба тарбияи насли навраси ҷомеаи мо муносиб бошад ва дар миқёси дунё сазовори мақоми шоиста бошад.

Назария ва услуби гимнастика ва варзиши сабук аз тамринҳои аслии роҳгардӣ, зебоии иҷрои машқ, ҷаҳидан, назорати мушакҳои бадан ва алвоҷ додан иборат аст. Мунтазам машғул шудан ба чунин машқҳо инкишофи қувва, суръатнокӣ, чолокӣ, тоқатоварӣ ва дигар сифатҳои ҷисмонии инсонро сайқал медиҳад, ба шарте, ки иҷрои ин машқҳо ҷузъи доимии зиндагии ӯ гардад. Вале новобаста ба иҷрои машқҳои аслии услуби гимнастика, барои ноил шудан ба натиҷаҳои баланди варзишӣ боз сатҳи қобилияти аълои ҷисмонӣ доштан ва иҷрои дурусти техникаи варзиши зарур аст. Агар иҷрои амали техникӣ дар мафкураи шахси таълимгир нодуруст қабул гардад, дар баландшавии натиҷаи варзишии ӯ халал ворид мегардад ва қафомонӣ ба вуҷуд меояд. Мутассифона, баъзан мураббиён ва омӯзгорон аз надоштани таҷрибаи кофӣ дар рафти машғулиятҳо ба хатогиҳо роҳ медиҳанд ва ҳатто варзишгарони болаёқат аз тарки ҳаракат ва амали техникии нодурусте, ки дар марҳилаи якуми тамринӣ ба мафкураи ӯ нақш бастааст, озод шуда наметавонанд.

Ба муваффақиятҳои хуби варзишӣ ҳамон мураббиён ва омӯзгороне ноил мегарданд, ки мунтазам аз пайи такмили савияи дониши худ мебошанд ва маҳорати педагогиашонро сайқал дода барои варзишгарон имкониятҳои иҷрои дурусти амалҳои техникии ин ва ё он намуди назария ва услуби гимнастикаро пайдо мекунанд. Бо мақсади ёрии амалӣ ба мураббиён ва омӯзгорон дар ин мақола таҷрибаи кории бисёрсолаи коллективи кафедраи «Назария ва услуби гимнастика»-и шаҳри Москва, Санкт-Петербург, Киев ва дигар институтҳои тарбияи ҷисмонӣ барои таълими шахсоне, ки акнун ба варзиши сабук шуғл мешаванд, таҳлил мегардад. [1, с.16].

Раванди омӯзиши техникаи намудҳои услуби гимнастика дар асоси методҳои умумии педагогӣ ба роҳ монда мешавад. Дастёбӣ ба натиҷаҳои хуби варзишӣ бо роҳи ба таври васеъ ва гуногуншакл истифода бурдани методҳо ва воситаҳои таълимӣ муяссар мегардад. Зимни интихоби воситаҳо ва

методҳои омӯзиш дар назар доштани гуногуншаклии намудҳои варзиш, таълими гурӯҳӣ ва ё инфиродии ҳар як узви гурӯҳ муҳим мебошад. Омӯзиши техникаи намудҳои услуби гимнастика бо таълими назариявӣ ба роҳ монда, дониши азхудкардаро ба воситаи иҷрои машқҳои амалӣ таҳким бахшидан зарур аст.

Дониши техникаи услуби гимнастикаро дар рафти сӯҳбат, нишон додани ҷузъиёти техникӣ, тамошои киносужаҳо дар якҷоягӣ фаҳмонидани он аз тарафи мураббӣ ва инчунин омӯзиши адабиётҳои махсус аз худ кардан мумкин аст. Ҳаракатҳои дурусти техникӣ дар вақти иҷрои амалии машқҳои пайдарпайи махсуси гимнастика аз худ карда мешавад. Барои бо зуддӣ ва дуруст аз худ кардани техникаи иҷрои машқҳои услуби гимнастика дониши назариявӣ ниҳоят муҳим мебошад. Вале барои амалан дуруст иҷро намудани элементҳои услуби гимнастика мураббӣ аслан принсипи аз мафҳуми асосӣ ба фаръиро такрор ба такрор истифода мебарад, ки ин ба таълими педагогӣ муносиб мебошад. [3, с.231].

Вале ҳолатҳои зиёде мешавад, ки барои омӯзиши ҷузъиёти техникӣ аз машқҳои сода оғоз намуда, мунтазам азхудкунии ҷузъиёти техникиро васеъ мекунанд, ки ин аз нуқтаи назари педагогӣ афзалияти зиёд дорад. Масалан, дар мавриди омӯзиши техникаи иҷрои усули омӯзиши чарх задан дар турник аз ҳолати овезон будан, барои иҷро намудани ин машқ бояд аввал хуб чарх заданро гимнаст (варзишгар) бо кӯмаки мураббӣ омӯзад ва ҳангоми чарх задан баданро ба пуррагӣ боло бардошта аз турник дур нигоҳ доштанро омӯзад.

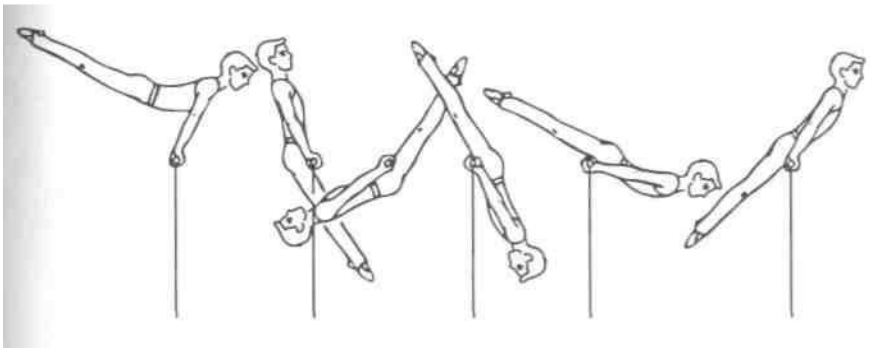

Баъди ба таври амудӣ ба поён фаромада, бо воситаи дастҳо фаъолона кӯшиш кунад то ба восилаи мушакҳо вазни худро бардошта, пойҳоро ба самти ҷаҳиш равона намуда, дар болои дастон бо як марҳилаи минбаъдаи парвоз ҷаҳишро дар кунҷи ҳадаф ба охир бояд расонад ва баъдан мебояд, ки зуд китфонро ба тарафи турник гардонида, пас аз он чолокона бо дастон ба ҳолати овезоншавӣ гузарад.

Унсури аз ҳама муҳими иҷрои ин машқ ба анҷом расонида тавонистан, бардоштан ва ҳамзамон фаровардани дастон дар давоми ҷахиш ба кунҷ, дастгирӣ дар марҳилаи чархзанӣ ва гузариши нисбатан ҳамвор дар ҳолати овезоншавӣ мебошад. Диққати асосиро варзишгар бояд ба азхудкунии маҳз ҳамин қисми машқ равона созад, дар он сурат метавонад дигар машқҳои пешниҳодшударо ба осонӣ иҷро намояд.

Дар бисёри ҳолатҳо омӯзиш бо принсипи аз маълум ба номаълум. Масалан дар вақти иҷро намудани техникаи иҷрои усули омӯзиши чарх задан дар турник аз ҳолати овезон будан, истифода бурдани ҷузъиёти давраҳои азхудкардаи чарх задан ва ҳолати овезон дар турник, ҷаҳидан ва ба замин фуруд омадан бо пойҳои теладиҳанда ва ҳаракати баъдина. Чунин принсипи омӯзишро дар намуди ҷаҳидан аз болои аспи безин аз ҳисоби захираҳои азхудкардашудаи дигар ҷузъҳои намуди услуби гимнастика истифода бурдан мумкин мебошад.

Бо дарназардошти принсипҳо ва омӯзиши ҷузъиёти техникӣ, дар баъзе ҳолатҳо бо тартиби иҷрои пайдарҳамие, ки вуҷуд доранд машқҳо иҷро карда мешаванд (ҷаҳидан аз болои аспи безин), дар ҳолати дигар оғози омӯзиш аз охир (алвонҷдиҳӣ дар болои ғӯлачӯбҳо) дар ҳолати сеюм дар ҳолати иҷрои тартиби ихтиёран (иҷрои ҷузъиёти акробатикӣ, бардоштани вазн дар банд ва халқаҳои овезон) анҷом дода мешавад. Тақсимкунии ҳар як машқи пурраи гимнастика дар ҳолати омӯзиши техникӣ ба инобат гирифта мешавад, ки ин ҷамъи ҳаракатҳои содда намебошад ва дар вақти оғози иҷро ва хотимаи он тағйиротҳои куллиро ба вуҷуд меорад. Аз ин ҷиҳат мураббӣ бояд ҳаракат кунад, ки машқро ба қисмҳо ҷудо намояд ва иҷрои онро то ба ҳадди автоматизм нарасонида, аз пайи омӯзиши қисмҳои ҷузъи он бошад, то дар иҷрои пайдарҳамии машқ мушкилӣ ба вуҷуд наояд.

Агар техникаи иҷроиши машқ сода бошад, ҳаракат кардан зарур аст, ки онро ба қисмҳо ҷудо накарда, ба қисмҳои муҳими он диқати зарурӣ дода омӯзонидан зарур аст. Ҳангоми банақшагирии раванди таълим бояд вазъи ҳаматарафаи таълимгирандагон, қобилияти ҷисмонии аҳли гурӯҳ ва ҳар яки онҳоро дар назар гирифтан зарур аст. Омӯзиш бояд муфид ва мунтазам бемашаққат бошад [6, с.154].

Бо мурури аз худ намудани машқҳо, омӯзишро ҳамчунин метавон бо тоъри тезонидан ба роҳ монд. Тайёрии ҷисмонии варзишгарон дар раванди омӯзиш нақши муҳимро мебозад, чӣ қадаре ки сатҳи суръатнокӣ, чолокӣ, тоқатоварӣ ва ҳадди қуввати варзишгар зиёд бошад, ҳамон қадар сатҳи азхудкунии ҷузъиёти техникӣ дар ӯ зудтар ба вуҷуд меояд.

Дар мавриди таълими гурӯҳӣ на ҳамаи таълимгирандагон қобилияти якхелаи азхудкунии элементҳои варзиширо доранд, таълимро тавре ба роҳ мондан зарур аст, ки ба таълимгирандагони пешсаф барои пешрафташон халал ворид нагардад, инчунин таълимгирандагони қафомонда боварии қобилияти ҷисмониашонро гум накарда, ба машғулиятҳо ҷиддӣ рафтор намоянд. Ҳама вақт дар ёд доштан зарур аст, ки барои як шахс иҷрои ҷузъи техникӣ метавонад осон ва сабук бошад, вале барои шахси дигар метавонад аз ҳад зиёд мушкил бошад.

Дар раванди таълим машқҳои наверо интихоб намудан зарур аст, ки барои ҳар як варзишгар дастрас бошад, вале барои ҳамаи гурӯҳи таълимӣ диққатҷалбкунанда ва шавқовар бошад.

Омӯзиши техникии варзишгарони гимнастҳо бояд фосилаи тӯлонӣ надошта бошанд, яъне дар як ҳафта 2-3 маротиба анҷом дода шавад. Аз ин муҳлати нишондодашуда зиёд машқ варзидан метавонад натиҷаи хуб диҳад, ба шарте ки дар организми онҳо мондашавӣ мушоҳида нагардад.

Вазифаҳо ва воситаҳои омӯзиши техникаи иҷрои усули омӯзиши чарх задан дар турник аз ҳолати овезон будан.

Вазифаҳо	Воситаҳои асосӣ	Воситаҳои иловагӣ барои сайқалдиҳии ҷузъиёти техникӣ ва бартараф намудани камбудиҳо
1.Шинос намудани омӯзандагон ба техникаи иҷрои усули чарх задан дар турник аз ҳолати овезон будан. 2. Ба таълимгиран-дагон омӯзонидани тарзи ҳаракати пойҳо ва чамбар (таза). 3.Омӯзонидани ҳаракати дастон ва китфон ба таълимгирандагон. 4.Сайқалдиҳии техникаи иҷрои усули чарх задан дар турник дар ҳолати овезон будан.	Намоиши тарзи ҳаракати техникии иҷрои усули чарх задан дар турник аз ҳолати овезон будани гимнаст аз тарафи омӯзгор ва фаҳ-монидани асосҳои он (фаҳмонидан ва нишон додан). 1. Усули чарх задан дар турник дар ҳолати овезон будан вақте, ки пойҳо дар ҳолати якҷоя рост буда, кифтон озода ва сар ба пеш рост нигоҳ бошад. 2. Айнан чунин ҳаракат, вале бо ишораи ҳаракати ғулачӯбҳо дар гирди асоси уфуқӣ. 3. Иҷрои усули чарх задан дар турник дар ҳолати овезон будан дар хати рост, пойҳо ба пеш гузошта мешавад, баъди як қадар тоб додани бадан ҳаракатҳои тақлидии дастон бо харакати бадан бояд муодил бошад. 4. Иҷрои усули чарх задан дар турник дар ҳолати овезон будан бо суръатнокии гуногун (миёна, бо-суръат) дар як радиус бошад.	Намоиши кинограмма, кинокалсовка ва плакатҳо оиди техникаи иҷрои усули чарх задан дар турник дар ҳолати овезон будан. 1. Аз ҳолати исти муқарарӣ бо гузаронидани вазни бадан ба овезоншавӣ ва алвонҷдиҳӣ. 2. Айнан чунин ҳолат, вале ҳаракати чарх задан дар турник бо дасти рост ва пойҳои қатнашуда. 3. Иҷроиши машқҳо дар ҳолати овезон ва харакатҳои мавзуни дастон ва пойҳо. 4. Услуби чарх задан ва назорати бадан дар вақти иҷрои машқ. 5.Иҷрои усули чарх задан дар турник бо суръат тоб додани чамбар дар гирди асоси уфуқӣ. 6. Сайқалдиҳии техникаи усули чарх задан дар турник ва пас аз он босуръат гардиш додани аъзои бадан бо ёрии чамбар 7. Иҷрои усули чарх задан дар турник ва риояи техникаи машқ. 8. Иҷро кардани машқҳо барои қуватнокии дастон. 9. Машқҳои иҷрои давр задан дар замин ва иҷрои ҷузъиёти он. 10. Усули иҷрои машқҳои ҷудо-ҷудо ва якҷоя. 11.Машқҳои варзишии пагоҳирузӣ оиди устувор кардани бадан дар замин.

Барои ноил шудан ба қувват ва тоқатоварӣ машғулияти варзиширо оид ба услуби гимнастика дар замини нарм, қум, алафи ғафс, дар об, дар кӯх интихоб намудан зарур аст. Барои сайқал додани техника ва принсипҳои омӯзиши гимнастика ҳамаи машқҳои дар боло навишташударо зимни иҷрои ин ва ё он қисми ҷузъиёти техникӣ истифода бурдан ҷоиз аст.

Дар омӯзиши техникаи иҷрои машқҳои гимнастика, ҷиҳати эстетикии онро фаромӯш кардан лозим нест. Зебоии бадан, қомати рост, ҳақиқӣ, одӣ, ва фақат камо беш аз рафтори муқарарӣ фарқ мекунад. Диққати асосӣ ба шакли зоҳирӣ ва қадди зебои гимнаст (варзишгар), ба мушакҳои мимикии рӯй, ки дар он озор ва машаққат ҳувайдо набошад, чунки ба атрофиён таъсири бад мерасонад [2, с.183].

Аз ҷиҳати дигар машқварзон иҷрои ҳақиқии машқро мебинанд ва ба иҷрои вазифаи дар наздашон гузошташуда боварии комил ҳосил мекунанд. Нишондоди омӯзгор бояд ибратомӯз бошад. Агар ин машқро омӯзгор бо сабукӣ, дуруст, озод иҷро карда тавонад, чунин нишондоди машқ дар омӯзиши кӯдакон ҳамчун намунаи ибрат қабул мекунанд. Фақат дар ҳолатҳои зарурӣ омӯзгор метавонад, ки машқро ба воситаи шогирдони лаёқатмандаш нишон диҳад, вале истифодаи чунин нишондод барои омӯзгорони ҷавон, хусусан барои омӯзгороне, ки аввалин маротиба бо гурӯҳи машқварзон машғулият гузаронида истодаанд, қобили қабул нест. Дар ин ҳолат обрӯи омӯзгори ҷавон дар назди шогирдон паст мешавад. Ҳолатҳое мешавад, ки нишондоди зинда камбудиҳои худро дорад. Машқҳо дар услуби гимнастика бо суръати бениҳоят баланд иҷро карда мешавад, ки ҳатто мураббиёни таҷрибанок қобилияти пурра дидани иҷрои қисмҳои машқро пайдо карда наметавонанд. Лекин баъзан машқҳои гимнастикиро бо суръати паст иҷро кардан номумкин мебошад. Барои ноил шудан ба мақсади гузошташуда бояд машқро такрор ба такрор якчанд маротиба иҷро намояд, вале дар қобилияти ҷисмонӣ шахси иҷрокунанда мондагӣ ба вуҷуд меояд ва қобилияти дуруст иҷро кардани машқро гум мекунад. Ин ба мафкураи таълимгирандагон таъсири бад мерасонад. Аз ин лиҳоз, давоми таълими техникии иҷрои машқро ба воситаи намоиши аксҳо, кинограммаҳо, графикҳо такрор ба такрор дар ҳолати ҳаракатҳои сусткардашуда намоиш додан зарур аст. Яке аз методҳои универсалии омӯзиш барои варзишгарони дараҷаи баланд, намоишҳои кинофилмҳои таълимӣ, (киноколсовкаҳо) мебошад, ки ҳар як қисми машқро ба миқдори зарурӣ такроран бо суръати сусткардашуда аз худ кардан имконпазир мебошад. Воситаҳои техникии муосир ба мураббиён ва таълимгирандагон имкониятҳои зиёди таълимиро фароҳам меоварад. Масалан, иҷрои машқ бо суръати тезонидашуда, сусткардашуда, ба қисмҳо ҷудокардашуда, такрор ба такрор аз қисми зарурӣ намоиш додан ва ғайраҳо, ки таълимгиранда ва мураббӣ камбудӣ ва хатогии таълимгирандаи худро дар саҳна (экран) пайдо карда метавонанд ва мураббӣ дурустии суханони омӯзишии худро дар назди дастпарвараш нишон медиҳад. [9, с.67].

Бинобар ин, мо дар ин мақола истифодаи технология ва принсипҳои омӯзиши ҳамаи машқҳои гимнастикаро истифода бурда, иҷрои ин ва ё он қисми ҷузъиёти техникиро пешкаши омӯзгорон ва мураббиённи ҷавон дар раванди таълим, ки барои беҳбудӣ ва рушди варзишгарон кӯшиш ба харҷ медиҳанд, усулҳои таълимии онро пешниход намудем.

АДАБИЁТ

1. Коробова А.В. – «Школа легкой атлетики» - издательство «Физкультура и спорт». / А.В. Коробова Москва 1968 – 16с.
2. Ипполитов Ю.А. «Соревнование по гимнастике» - издательство / Ю.А. Ипполитов «Физкультура и спорт» - 1968-183с.
3. Мустафакулов Т.Х. «Учебное пособие по гимнастике». / Т.Х. Мустафакулов Издательство Душанбе – 2000-231с.
4. Пуни А.Ц. к.п.н. доцент – «Волевая подготовка спортсмена» / А.Ц. Пуни - РСФСР Москва 1960.
5. Родионов А.В. «Исследование стартовых состояний у спортсменов с различными особенностями нервной системы». / А.В. Родионов Москва – 1997.
6. Рудик П.А. - профессор: «Проблемы психологического спорта». / А.В. Рудик // Издательство физкультуры и спорта – 1962-154с.
7. Смирнов Б.Н. – «Проявление решительности и смелости гимнастами старших разрядов» / Б.Н. Смирнов - издательство «Физкультура и спорт»
8. Смирнов Б.Н. к.п.н. доцент – «Некоторые итоги исследования волевой подготовки гимнастов » / Б.Н. Смирнов - Москва. 1963.
9. Филиппович В.И. «Теория и методика гимнастики» издательство / В.И. Филиппович «Просвещения» Москва – 1973-67с.

СЛЕДОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИМ ПРИНЦИПАМ В ОБУЧЕНИИ ТЕХНИКЕ СПОРТИВНОЙ ГИМНАСТИКИ

В статье рассматриваются практика и специальные исследования, которые показали, что процесс обучения легко достигает своей цели, если он проводится с занимающимися, не утомлёнными предыдущей нагрузкой, то есть в начале урока после разминки или в крайнем случае, после выполнения скоростных упражнений. Если занимающийся не утомлен, он лучше координирует движения и может более тонко контролировать свои действия даже при быстром выполнении упражнений. Целесообразно изучая педагогические принципы в обучении технике спортивной гимнастике вслед за первыми успехами в становлении навыка в изучаемом упражнении. При этом нужно паралельно совершенствовать навыки и технику в ранее освоенном упражнении. В данном исследовании усвоение изучаемого идет успешнее. Это связанно с эмоциональными факторами, с поддержанием интереса к занятиям и закреплением отношения к прцессу обучения. Немаловажное значение имеет и использование положения И.П. Павлова об активном отдыхе.

Ключевые слова: *спортивная гимнастика, принципы, спортивная техника, педагогический профессионализм, общая методика, педагогика, кинограмм, киноколцовок, турник, спортивные снаряды, обручи и страховачные ремни.*

STICKING TO PEDAGOGICAL PRINCIPLES IN THE PROCESSING OF THOSE GYMNASTICS DATA

The article deals with practice and special research that have shown that the learning process achieves its goal easily if it is carried out with students who are not tired of the previous load, that is, at the beginning of the lesson after a warm-up or, in extreme cases, after performing speed exercises. If the student is not tired, he coordinates his movements better and can control his actions more subtly while performing exercises quickly. It is advisable to study the pedagogical principles in teaching the technique of gymnastics after the first successes in the formation of the skill in the studied exercise. At the same time, you need to simultaneously improve the skills and techniques in the previously mastered exercise. In this study, the assimilation of the studied is more successful. This is due to emotional factors, maintaining interest in classes and strengthening the attitude to the learning process. The use of I.P. Pavlov's position on active recreation is also of great importance.

Keywords: *gymnastics, principles, sports technique, pedagogical professionalism, general methodology, general methodology, pedagogy methodology, public methodology, pedagogy methodology, general methodology, pedagogy, kinematics, kinematics, kinematics, sports, sports, samples, samples, samples and monks popular belts.*

Сведения об авторе:

Абзалов Имом Азизхуджаевич- *кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры физической подготовки и гражданской обороны, Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.* ***Адрес:*** *Республика Таджикистан г. Душанбе ул. Шотемур 73 «а» кв. 14 моб. тел:(+992) 935410344.*

About the author:

Abzalov Imom Azizkhujaevich- *Candidate of Pedagogical Sciences, Senior lecturer in the Department of Physical Training and Civil Defense, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Shotemur str. 73 " a " apartment " 14. Phone: (+992) 935410344.*

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ВЕК И ТЕОРИЯ Л.С. ВЫГОТСКОГО

Саидов Н.Т., Ҳасанзода А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Ҳамидова Н.С.

Инженерно-педагогического колледжа г. Душанбе.

Начало двадцать первого века ознаменовалось выходом в свет кампьютерных технологий, что явилось революционным преобразованием в использовании технических средств в сфере образования и массовой коммуникации. В свою очередь это потребовало от мирового сообщества нового подхода к получению научных знаний и распространению новых открытий в области науки и техники. По нашему мнению, теория Л.С. Выготского может реально использоваться и для оценки влияния компьютеров на развитие психики детей (проблемы такого использования обсуждались в одной из наших предыдущих работ – см. [6]). В настоящей статье предпринята попытка показать, как и почему информатика и информационная технология (прежде всего в форме диалоговых компьютерных систем) делают необходимым далнейшее развитие самой теории Выготского.

Прежде всего, следует напомнить некоторые положения данной теории. К сожалению, они не всегда правильно интерпретируются, и в результате «высшими» называются такие процессы, которые на самом деле таковыми не являются. Например, «решение задач», которые объявляется «высшей психической функцией»; неправильными, на мой взгляд, являются попытки отрицать эвристическую ценность самого различения функций по уровнию их развития.

Согласно теории Выготского, образование имеет исторические корни. Так, основными средствами передачи информации в первобытном обществе послужили вспомогательные материалы, как узелки на память, зарубки и т.п.Такие исторические памятники, по мнению Л.С. Выготского, доказывают эффективность педачи информации населению. Язык и мнемотехнические знаки – вот та «информационная технология», которую он анализировал. Письменность – предельная точка исторического, онтогенестического и функционального развития,

которая была доступна аналитической мысли Выготского, проводивщего различие между «сигнализацией» и «сигнификацией». Как бы предвосхищая будущие исследования в области искуственного интеллекта, Выготский говорил о письменности как «искусственной (курсив мой. – О.Т.) памяти человечества».

Выготский считал, что с помощью появления языковых символов, произошла эволюция в развитии психических познавательных процессов. Особенно это важно для развития внутренней речи так как этот процесс тесно связан с мыслительными процессами. Очень важно пронаблюдать за произвольной речевой деятельностью детей в процессе общения. И здесь очень пригодится идея Льва Семеновича по обнаружению Зоны ближайшего развития ребенка с использованием кампьютерных технологий. С одной стороны такое общение – это ребенок, который получает и дает информацию. А с другой строны - это кампьютер, который знакомит ребенка с учебной и научной информацией. Таким образом устанавливается произвольный диалог, результатом которого является осмысление полученных знаний.

Необходимость развития теории высших психических функций вытекает не только из теоретического анализа, она побуждается также и эмпирическими исследованиями.

Одна из важнейших характеристик высших психических функций их произвольность. Сущность произвольных актов Выготский видел в создании искусственных стимулов и в овладении собственным поведением. Теория Выготского противостоит широко распространенным попыткам редуцировать произвольность до уровния оперантного обусловливания (Б.Ф.Скиннер и др.).

По результатпм нашего исследования, работа с кампьютером в процессе учебного процесса требует произвольности по достижению намеченных учебных целей. Из этого следует что получение знаний возможно без вербального(речевого) объяснения. Естественно такое получение знаний требует от учащихся большого запаса учебного материала и практического опыта работы.

епции Выготского, ожидать появления новых качеств осознанности и произвольности.

и опыта работыи опыта нашей лаборатории были проведены экспериментальные исследования одного из видов произвольных процессов в диалоге с компьютером как интерпсихической функции: произвольного целеобразования. Цель понималась как вербализованное предвосхищение будущего желаемого результата действия. Была показана принципиальная возможность расширить диапазон произвольной активности человека, что выражалось как в увеличении общего количества формулируемых целей, так и в повышении их оригинальности [3]. Показано также, что использование данных компьютера приводит к качественному изменению процессов целеобразования. Это выражалос в раскрытии принципиально новых, недоступных без использованния компьютера свойств предметной ситуации, в изменении предметного содержания формулируемых при решении целей, его структуры, в расширении зоны самостоятельного селективного поиска и изменении его уровня [3].

Информационная технология преобразует целеобразование уже у дошкольников. Появляются цели поиграть с компьютером, «поиграть с компьютером в конкретную игру», по ходу осуществления задания ставить промежуточные цели, недостижимые без компьютера (например, в игре конструктор – стирать, увеличивать, уменьшать совмешать элементы изображаемой фигуры [5]). Больщую роль в сохранении готовности к актуализации целей, связанных с использованием компьютера, играют эмоционально окрашенные образы, относящиеся к ситуации использования компьютера.

Таким образом, эти исследования показывают: высшие психические функции неоднородны; внутри того класса процессов, который охватывается этим понятием, выделяются процессы, реализуемые только с применением компьютера. Вместе с тем расширяющееся использование информационной технологии поставило новую задачу: необходимость дифференциации творческих и нетворческих функций, которая отсутствует в концепции Выготского.

Влияние языков программирования на целеобразование в деятельности ползователя информационной технологии изучалоь Н.И. Повяксаль. Было показано, что язык программирования является одним из ведущих факторов, определяющих содержание, степен полноты и своеобразие целей, а также продуктивность целеобразования в деятельности программирующего пользователя компьютера. Свойства языков программирования обусловливают содержательную и операциональную сторону процессов образования собственных целей и формулирования целей для компьютера. Уровень обобщенности и степень детализации в описании операций компьютера, рассматриваемые как важнейшие психологические свойства языков программирования, обусловливают степень упорядоченности и направленности целеобразования, а также структуру и динамику целей в ходе разработки программ. Профессиональная подготовленность к программированию, к решению определенного класса задач, степень их сложности оказывают значимое влияние на особенности и продуктивность целеобразования, могут усиливать или ослаблять определяющее влияние языков программирования на содержательную и

операциональную сторону целеобразования. Использование непроцедурных языков в деятельности программирующего пользователя положительно влияет на творческую компоненту целеобразования: усиливается ее своеобразие, четче определяется динамика трансформации целей и растет самостоятельность в их образовании, появляются новые их виды, облегчается включение естественного языка в системы компьютерных целей при разработке программы для компьютера.

Виды преобразования интеллектуальной деятельности (высших психических функций в условиях диалога с копьютером) специально изучались А.В. Губановым [6]. Показано, что организация диалога пользователя с компьютером, являясь фактором, опосредствующим их взаимодействие, определяет преобразования интеллектуальной деятельности пользователя в условиях ее компьютеризации.

Нами доказано, что преобразование исполнительной стадии общения, опосредствованного компьютером, заключается в формирования новой специфической формы речевого общения, объединяющего элементы устной и письменной, диалогической и монологической речи, а также автокоммуникации. Ориентировочная стадия опосредствованного компьютером общения преобразуется за счет включения таких параметров ориентировки, выявление которых осуществляется только с помощью компьютера; контрольная стадия – с опорой на такие внешние средства контроля, которые не могут быть применены без обрашения к компьютеру; мотивационная сторона общения – это возникновение побуждений к общению, формирование социально – перцептивных мотивов и мотивов предпочтения данного вида общения другим видам.

Операционально-технический состав общения расширяется в результате включения операций по взаимодействию с компьютером и сужается за счет операций общения, передаваемых компьютеру. Компьютеризация может способствовать интенсификации общения, выражающейся в увеличении числа коммуникативных взаимодействий и возрастнии доли неформального общения между людьми.

Необходимость учета социальных групп к использованию информационной технологии. Показано различие в отношениях обследуемых администраторов и психодиагностов, с одной стороны, и населения – с другой, к компьютерным диагностическим системам [4]. В контексте социальных взаимодействий существенное значение имеют цели использования информационных технологий, степень их доступности. Очевидно, что влияние одной и той же технологии будет разным в тоталитарной и демократической социальной структуре, в условиях, благоприятствующих экономическому развитию страны, и в ситуации кризиса.

Информационные технологии выступают и как средство изучения самих высших психических функций. В настоящее время разрабатываются методики экспериментально-психологического исследования мышления человека в диалоге с компьютером [4]. Используются такие параметры анализа, как единичный и неоднократный запросы человека, адресованные компьютеру; частота подобных запросов, селективность обследования условий с помощью компьютеризированных данных; контроль человека за решением задач; оценка достоверности данных; временная характеристика процесса решения задач с помощью компьютера.

В работе О.Н. Арестовой [2] изучалась мотивация мыслительной деятельности в условиях компьютерного психологического эксперимента. Было показано, что преобразующее влияние компьютеризации деятельности затрагивает не только операционально-технические ее аспекты, но также целеполагание и мотивацию. При этом актуализируются как внешние, так и внутренние по отношению к содержанию осуществляемой деятельности мотивы, реализуемые в виде определенной стратегии. Качественное отличие компьютерного эксперимента от традиционного связано с изменением мотивирующей направленности экспериментального взаимодействия. Компьютерный эксперимент ослабляет фактора социальной желательности, повышает вероятность проявления присущих субъекту индивидуальных форм мотивации, связанной со спецификой осуществляемой деятельности.

Необходимым условием устойчивости деятельности при применении информационной технологии является сформированность интериоризированных форм контроля на основе внутренних, содержательных форм мотивации. В этих условиях взаимодействия может снижаться субъективная ответственность за собственные действия из-за отсутствия непосредственного внешнего социального контроля, его опосредствованности информационной технологией и отсроченности во времени. Одним из факторов направленного воздействия на формирование мотивации субъекта в условиях использования компьютера является эмоциональная насыщенность диалога с компьютером.

В результате широкого развития компьютерных психодиагностических исследований актуальным стал анализ психологических последствий компьютеризации деятельности психодиагностов. Компьютеризация сама есть деятельность, поэтому ее цель (например, повышение продуктивности компьютеризированной деятельности) может рассматриваться в качестве критерия

оценки ее психологических последствий. По этому критерию были выделены оценочные шкалы: «позитивные – негативные», «реальные – потенциальные», «управляемые – неуправляемые» последствия. С использованием данных шкал Л.П. Гурьевой [6] был проведен анализ противоречивых изменений мотивов компьютеризированной психодиагностической деятельности, процессов целеобразования, операционального состава. В исследовании Е.Е. Лысенко [5] раскрыто психодиагностическое значение компьютерных игр.

Эмпирические исследования подтверждают необходимость дифференциации уровней развития высших психических функций, выделение нового, особого уровня, созданного под влиянием информационной технологии. Кроме того, важно ввести понятие об уровниях произвольностьи высших психических функций, о различиях творческого и нетворческого их осуществления.

На материале исследований целеобразования подтверждено предположение о расширении зоны ближайшего развития: получены такие эффекты развития, которые недостижимы без компьютера ни в индивидуальной, ни в совместной деятельности. Изменения «интерпсихологических» функций приобретали форму готовности к использованию информационной технологии, включающей как когнитиные (языковые), так и личностные (мотивационные) компоненты.

В современной психологии развитые психические функции рассматриваются часто как особые формы деятельности субъекта, включающие такие структурные компоненты, как мотивы, цели и операции. Если Выготский проводил аналогию между орудиями физического труда и знаками как «психологическими орудиями», то сегодня популярна аналогия между предметно-практической и собственновнутренней деятельностью человека [6]. Эти аналогии, на мой взгляд, нуждаются в синтезе. В рамках такого подхода оценка влияния информационных технологий на высшие психические функции включает в себя оценку их воздействия на мотивы, цели, операции той деятельности, в которой «работают» функции. Все эти компоненты существенно преобразуются, вызывая вторичные изменения собственно функций. Вместе с тем возникла необходимость дальнейшей дифференциации изменений путем различения реальных и потенциальных, управляемых и неуправляемых, позитивных и негативных изменений; высшие функции могут не только, образно говоря, становиться еще более высокими, но и снижаться.

Итак, переход в информационный век, формирование новой информационной культуры открывают богатые возможности развития высших психических функций человека, способствуют появлению новых форм опосредствования и достижению нового уровня произвольности. Все это требует дальнейшей разработки культурно-исторической теории, а в практической работе по информатизации – ориентации на более высокой уровень развития высших психических функций.

Конечно, теория Л.С. Выготского – лишь одна из возможных теорий для оценки последствий влияния информационного века на психическое развитие человека и психологическую науку. Поэтому ее нужно сравнить с другими психологичемкими теориями, но это – уже самостоятельная задача.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абульханова Славская К.А., Брушлинский А.В. Философско-психологическая. С.Л. Рубинштейна. М. 1989. - С.62-63
2. Арестова О.Н. Мотивация мыслительной деятельности в условиях компьютерного психологического эксперимента: / О.Н. Арестова // Автореф. дис. … канд. психол. наук. М. 1988. - С.34-35
3. Бобоева Ю.Д. Целеобразование в интеллектуальной деятельности в условиях с диалога ЭВМ: / Ю.Д. Бобоева Автореф. дис. … канд. психол. наук. М. 1979.
4. Белавина И.Г. Применение ЭВМ в режиме диалога для экспериментально-психологических исследований мышления: / И.Г. Белавина Автореф. дис. … канд. психол. наук. М. 1981.-С-14.
5. Выготский Л.С. Развитие высших психологических функций. / Л.С. Выготский М. 1959. С-92-93, 119-121.
6. Саидов Н.Т. Педагогические основы планирования вариативности обучения как средство интеллектуального развития учащихся начальных классов: / Н.Т. Саидов Автореф. дис. канд. пед. наук. Душанбе. 2019. - 33с.

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ВЕК И ТЕОРИЯ Л.С. ВЫГОТСКОГО

В данной статье автор исследовал проблемы необходимости дальнейшего развития теоретических и высших практических проблем Л.С. Выготского в условиях информационного общества.

Следует отметить, что проблема данного исследования на высоком уровне произвольных и посреднических функций читателей выявляется только тогда, когда возможно использование информационных технологий. Дано краткая информация предполагает диалог между человеком и компьютером. В данной статьи теория Л.С. Выгосткого рассмотрено в сравнения с информационных условиях века. Также с учетом развития информационной технологии рассмотрены соответствие аспектов учебного процесса интеллектуальному развитию учеников. Обоснованы особенности психического развития учеников в зависимости от учебной деятельности

в современных условиях. А также показано, что с использования компьютерной информации можно достигнуть изменении качество развития целей.

***Ключевые слова**: развития, интеллект, высшая нервная функция, самостоятельность, промежуточность, информатизация, компьютер, диалог, техническая культура, индивидуальность, мотивация, учебный процесс.*

THE INFORMATION AGE AND THEORY OF L.S. VYGOTSKY

In the given article he author researched the probles of need for further development of theoretical of higher practical problems of L.S. Vygotsky in a condition of informational society.

It should be noted, that problem of given researching in a high level of arbitary and intermediation acting functions of readers is revealed only when it is possible to use information technology. The short information example between human and computer is given in dialogue. In this article, the theory of L.S. Vygotsky by the informational conditions is asked. Also, inspite of

developing of progress of information technologies, the adaptation of aspects of the educational process to the intellectual development of students is taken attrackt attainion. The features of the spychological formation of students in relation to educational activities in modern conditions have been maintained. Also it has shown that the use of computer information caused to change quality in the processes of the maim goals.

***Keywords:** research, development, intelligence, high mental functions, autonomy, mediation, informatization, computer, dialogue, technical culture, personality, motivation (trend, reality), learning process.*

Сведение об авторах:

***Саидов Низомиддин Тоджиддинович** – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического унверистета имени Садриддина Айни, Адрес: проспект Рудаки 121, 734003 г. Душанбе тел: (+992) 201095000;*

***Хасанзода Абдулхамид Хасан** соискатель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни,*

Адрес: проспект Рудаки 121, 734003 г. Душанбе тел: (992) 001888777

***Хамидова Нилуфар Саидкуловна** преподаватель психологии кафедры автомобили-машиностроения инженерно-педагогического колледжа г. Душанбе. Адрес: проспект Борбад 19- г. Душанбе, тел: (+992) 908441200*

About the Autors:

***Saidov Nizomiddin Tojiddinovich** – candidate Pedagogical Sceinces of the Departamente General pedagogy of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Address Rudaki Avenue 121, 734003 Dushanbe Phone: (+992) 201095000;*

***Hasanzoda Abdulhamid Hasan** - is a candidate for the Department of General Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Address: Rudaki Avenue 121, 734003 Dushanbe Phone: tel.:(992) 001888777.*

***Khamidova Nilufar Saidkulovna** teacher of psychology at the Department of Automobile Engineering, Engineering and Pedagogical College in Dushanbe. Address: Borbad avenue 19-Dushanbe, Phone: tel (+992) 908441200*

НАҚШИ БОЗИҲОИ КОМПЮТОРӢ ДАР ТАШАККУЛИ ЗӮРОВАРӢ ДАР ДОНИШҶӮЁН ВА РОҲҲОИ ПЕШГИРИИ ОН

Бобокалонов С.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода

Маҳкамов Д.

Пажуҳишгоҳи рушди маорифи Тоҷикистон ба номи А. Ҷомӣ

Мавқеи бозиҳои компюторӣ дар ташаккули зӯроварӣ, бархилофи тамоми гуфтаҳои дар боло ишорагардида, бояд қайд кард, ки дағалӣ на ҳамеша зӯҳуроти номатлуб ва бади иҷтимоӣ мебошад. Баръакс, зоҳир намудани ғазаб бо мақсади бартараф намудани монеаҳои иҷтимоӣ, ки дар ҳолатҳои гуногуни ҳаётӣ вомехӯранд, на танҳо манфиатовар мебошанд, балки баъзан омили зарурӣ мебошанд. Маълум аст, ки дар байни рафтори хуб ва бад сарҳад гузоштан мушкил аст. Лекин, дар натиҷаи тарбияи оилавӣ ва мактабӣ бачагон бояд малакае ҳосил намоянд, ки хубро аз бад ҷудо карда тавонанд. Дар ин раванд назари танқидии ҷавононро ташаккул додан зарур аст. Дар он ҳолат донишҷӯ метавонад дилбастагии хешро ба бозиҳои компюторӣ, оқибати бад доштани онро дар оядаи хеш дарк намуда, нисбати муносибаташ бо аъзоёни оила ва волидон хулосаи зарурӣ барорад. Баъзан ҷавонону наврасон дар назди калонсолон якравӣ ва итоатнакунӣ зоҳир менамоянд, ки чунинҳоро илми педагогика ва психология моҷароҷӯ ва зӯровар меҳисобанд. Волидон бояд ҳамеша

кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки фарзандонро эрка тарбия нанамоянд. Худ итоаткори фарзандон не, балки фарзандонро дар итоати хеш нигоҳ доранд. Аммо якравӣ ва саркашии ҷавон дар инкишофи шахсиятии онҳо ва ташаккули мустақилиятиашон ниҳоят хуб ва зарурӣ мебошад.

Мутобиқи андешаи З. Фрейд, мавҷуд набудани имконияти зоҳир намудани қаҳру ғазаб ба берун, онро дар дохили ҷисм ҷамъ гардонида, зуроварии дохилиро ба вуҷуд меорад, ки дар охир аз худ нишонае боқӣ мегузорад. Дар ин ҳолат зоҳиршавии қаҳру ғазаб ду баробар меафзояд ё дар ҳолати онро зоҳир карда натавонистан ин захира инсонро ба беморӣ психологӣ мерасонад.

Бисёр таҳқиқотчиён ба он боварӣ доранд, ки дар асоси нигоҳдорӣ ва азхудкунии бисёр фаъолиятҳои зӯроварии одамон он ба омили характери иҷтимоӣ қарор мегирад, ки хоҳ нохоҳ дар ин ё он шакл зоҳир мегардад ва зиёни хешро мерасонад [177, с.24- 27].

Аз рӯи андешаи онҳо, муҳайё намудани шароити зарурии иҷтимоӣ ва муттадил гардонидани шароити иҷтимоӣ- иқтисодии ҳаёт ба тарафи беҳбудӣ, асоси самараноки бартараф намудани рафтори дағал ва кушишҳои зоҳир намудани зӯроварӣ дар ҷавонон шуда хизмат менамояд. Ба ин андеша розӣ набудан ҳеҷ мумкин нест, зеро тамоми бадбахтиҳои инсоният, дағалӣ, дуруштӣ аз шароити иҷтимоӣ- иқтисодӣ сарчашма мегирад.

Зоҳир намудани эҳтироми волидон, агар рисолати фарзанд бошад, эҳтироми шахсияти фарзанд ҳам яке аз талаботҳои ҷиддӣ аз ҷониби волидон мебошад. Волидон бояд шахсияти кӯдакро ба кучаку калон будани ӯ нигоҳ накарда ҳурмат кунанд, аз тарзу усулҳои поймол кардани ҳуқуқи онҳо худдорӣ намоянд, ҷавобгарии муайянро барои хашмнокии фарзандон ба дӯш гиранд, муносибати дӯстона ва боварибахшро ҳам бо бачагони боахлоқ ва беахлоқ баркарор намоянд. Волидон ба фарзандон дар ҳалли проблемаҳои гуногуни иҷтимоӣ ҳамкорӣ намоянд, ҷавонони майл ба рафтори дағал ва зӯроваридоштаро низ ҳавасманд гардонанд.

Мавриди муҳокима қарор додани худи мафҳумт хашму ғазаб ҳамчун амсилаи рафтори иҷтимоӣ, пеш аз ҳама аз дараҷаи маълумотнокии умумӣ, меъёри маданӣ, арзишӣ вобаста мебошад, ки дар ин ё он шакл дар ҷамъият мавҷуд аст. Чунин масъалагузориро ба инобат гирифтан зарур аст, ки имрӯз дар ғарб тамоми амсилаҳои ахлоқӣ дар шакли рафтори дағал ва зӯроварӣ зоҳир мегарданд. Ин маънои онро дорад, ки дар муносибат бо тамоми зуҳуротҳои шакли дағал эҳсосои инсон афзоиш меёбад, ки мақсади асосии он расонидани зарари ҷисмонӣ ё маънавӣ ба одамони дигар мебошад. [171, 94-102]

Гар чанде, ин мафҳуми ишорагардида дар гузаштаи наздик, дар ғарб ба ҳуҷуми рост ё бевосита шарҳ дода мешуд, мақсади асосии он расонидани зарар ба дигар фардҳо ё мавҷудот буд. Имрӯз дар мамлакатҳои қитъаи осиё қариб мафҳуми зӯровариро ҳамин тавр мефаҳманд.

Дар китоби “Гулистон” ва “Бӯстони” Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ, “Баҳористони” Абдураҳмони Ҷомӣ ва “Кобусномаи” Кайковус дар бораи робитаҳои байни оилавии башарият андешаҳои ниҳоят ҷолибе мавҷуданд, ки дар таълиму тарбияи насли наврас аз манфиан холӣ нестанд.

Дар ин ҷо аз ҳама муҳим ошкор сохтани сабаби дағалрафтории ҷавонон дар муносибат бо волидон ва ошкор сохтани хатогии волидон дар таълим ва тарбияи фарзандон дар оила мебошад. Агар дигархелтар карда гӯем, одамон, новобаста аз фарқиятҳои иҷтимоӣ, аз ҳолатҳои зоҳир намудани қаҳру ғазаб дар раванди ҳаёт дар канор намебошанд. Қайд кардан бамавридод аст, ки ҳамаи ин дар решаи муайяни меъёрҳои иҷтимоӣ- маданӣ, ки инсон дар он зиндагӣ ва кор мекунад рӯй медиҳад.

Аз ин рӯ, дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон, бояд фаҳманд ва тадбиреро андешанд, ки одамон дар решаи тамоми рафторҳои иҷтимоии агрессивӣ даст ба зӯроварӣ, рафторҳои номатлуб ва куштор назананд. Ба ҳамдигар зарари ҷислонӣ ва маънавӣ нарасонанд, дар он ҳолат робитаҳои дохилиойлавӣ солим мемонанд. Имрӯз дар зери таъсири бозиҳои компюторӣ ва дигар омилҳо, робитаҳои дохилиоилавӣ ниҳоят суст гардидаанд. Ин муносибатҳои дохилиоилавӣ ба он оварда мерасонанд, ки рӯз то рӯз ҷудошавии оилаҳо афзоиш ёфта, ятим мондани кӯдакон ҳис карда мешавад, ки барои ҷамъият ниҳоят ҳифзи оила муҳим мебошад.

Дар маҷмӯъ имрӯз мушоҳида мегардад, ки фарзандони оилаҳои камбизоат ва миёнаҳол муносибаташон байни ҳамдигар муттадилтар гардидааст ва дар байни онҳо эҳтирому муҳаббати байни ҳамдигарӣ зиёдтар мушоҳида карда мешавад. Онҳо дар маҷмӯъ бештару бештар рафторҳои дағалонаи фарзандонро зери назорат қарор медиҳанд, ки талаботи асосии қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзандон” мебошад.

Тобегии мавҷудаи психологии ҷавонон аз бозиҳои компюторӣ дар мутахассисони соҳаи педагогика, психология ва кормандони муассисаҳои иҷтимоӣ аз барвақт дудилагиро ба вуҷуд намеорад. Теъдоди одамони ба бозиҳои таҳаюллотӣ сару кор дошта торафт афзуда, эҳтиёткорона муносибат намуданро талаб менамояд. Ҳоло ба таври назариявӣ исбот гардида, дар озмоишҳои педагогӣ тасдиқ гардидааст, ки бозиҳои компюторӣи характери бераҳмӣ ва зӯроваридошта ба равони ҷавонон ва кӯдакон чӣ тавр таъсири бад ворид менамоянд.

Тобегии компютерӣ яке аз бадбахтиҳои асри XXI ба шумор рафта, дар шароити муосир қайд кардан мумкин аст, ки тобеъгии компюторӣ бо мубталоии маводҳои мухаддир ва нӯшокиҳои спиртӣ аз рӯи хатарнокӣ дар як қатор меистад. Ба тобегии бозиҳои компюторӣ ва муошират дар олами таҳаюллотӣ афтида, ҷавонон ва одамони баркамол завқу ҳавасро ба зиндагии воқеӣ аз даст медиҳанд ва он гаҳ муносибатҳои дохили оилавӣ халалдор мегарданд.

Онҳо метавонанд якчанд соати вақти худро дар бозиҳои компюторӣ гузаронида, ба ҳодисаҳое дар атроф рӯй диҳанда диққат надиҳанд. Дар чунин ҳолат мутобиқи нишондоди илми педагогика дар ҷисм беқувватӣ ба вуҷуд омада, вазифаҳои узвҳои бадан дар маҷмӯъ вайрон мешаванд, ки хоҳ нохоҳ оқибати бад дорад.

Воситаҳои ахбори омма моро огоҳ менамоянд, ки тобеъгии бозиҳои компюторӣ ба ҳаёти тамоми одамони рӯи замин таҳдид менамояд ва хатар дорад. Дар соли 2005 волидон мурдаи духтари хитоиеро пайдо намуданд, ки якчанд шабу рӯз аз бозии компюторӣ набаромада буд. Дар соли 2007 ҷавони британӣ аз сабаби волидон ба ӯ манъ кардани бозии компюторӣи Halo 3, волидонро паронида ба марг расонид.

Ба наздики дар ш.Уфаи Россия дар назди монитори компютор ҷавон ҷон дод, ки бозии охирони худро дар DotA мегузаронид ва аз сабаби дурру дароз беҳаракат дар паси монитор қарор гирифтан узвҳо канда гардиданд (тромб) ва ба марг расид. Ин ҳолатро директори Донишкадаи солимии наркологии миллат Олег Зыков чунин шарҳ дод: «Ҳамаи он чизҳое, ки тобегиро ба вуҷуд меоранд, инсонро ташаккул дода, ба монанди маводҳои мухаддир ба ӯ таъсир мекунанд. Инсон дар давраи бозӣ кушиш менамояд, ки ҳарчи бештар фараҳ гирад. Ин ҷараён ҳамин қадар бештар ангезишҳои биохимиявиро даъват менамояд: дар чунин ҳолаи инсон гаммонҳои зиёди хурсандиро хориҷ менамояд. Бозингар ҳамин тавр тавассути бозӣ аз проблема озод гардад, лекин дар ҷамъбаст ҷисмаш вайрон мешавад».

Проблемаи дилбастагии кӯдакон ва ҷавонон ба бозиҳои компюторӣ ба яке аз мушкилоти асосии оила, муассисаи таълимӣ ва ҷамъият дар шароити муосир табдил ёфтааст. Тобегии ҷавонон аз инкишофи компютер ва интернет вобастагии канданашаванда дорад. Табиатан, агар решаи ин бадбахтиро кобем, маълум мешавад, ки сабаби асосии он волидон мебошанд. Онҳо шароит муҳайё намуданд, фарзанди хешро дар сари столи компютор шинониданд, ки ба касе халал нарасонад. Дар баробари ин, ба ҷои бо ӯ гап задан, намоиш додани муҳаббати хеш, ӯро якаю танҳо дар муошират бо компютор гузоштанд [4, с.8].

Бари инсони ба тобегияти бозиҳои компюторӣ расида аз ҳама кори муҳимтарин дар ҳаёти ӯ бозиҳои компюторӣ мебошад. Ба ҳолати бозӣ ворид гардида, инсон ба воқеияти дигар ворид гардида, аз он рангҳои гуногуни ҳаётро дарк намуда ҳаловат мебарад. Дар ҳаёти ҳаррӯза ин, чун одат, ягон чизи ҷудонашаванда, зоҳиркунандаи хеш набуда, инсонро ба инсони ба худаш хос табдил медиҳад. Воқеияти таҳаюллотӣ ба онҳо имконият медиҳад, ки хешро моҳиятнок дарк намуда, аз ин нақши таҳаюллотии хеш боланд ва хурсанди намоянд.

Ба таърихи мубталошавӣ ва инкишофи бозиҳои мафтункунанда муроҷиат карда, бо бисёр гуфтаҳои халқҳои Ҳиндустон, Филиппин, Хитой, Япония ошно гардидан мумкин аст. Дар онҳо нақл карда мешавад, ки мардҳо ба сифати гарав дар чунин бозиҳо зан, духтар, хоҳар, модар ё қисми узви баданашонро бохтаанд.

Олими соҳаи психология К.В. Зорин дар он бора андешаронӣ менамояд, ки дар мамлакати мо бозиҳои зиёди диққатҷалбкунандаи «зӯроварӣ ва таърихи фоҷиавӣ» мавҷуданд. «Дар Россияи православӣ диндорон ва ҳокимият,- хатари бозиҳои дилхуширо дарк намуда,- ба воеводҳо супориш доданд, ки аз болои одамони дар бозиҳои сархушкунанда ширкатварзанда ҷиддӣ назорат баранд». [3, с.86].

Дар замони ҳукумронии Петри I дар Россия райият ҳуқуқ надошт, ки бо пул картабозӣ кунад, агар ошкор карда мешуд ба ҷазои сахт гирифтор мекарданд. Пас аз инқилоби Октябри соли 1917 тамоми казино ва хонаҳои бозӣ нест карда шуданд, нисбати онҳо ҷазои ҷиноӣ дида мешуд. Сабаби асосии он аз хатар ҳифз намудани оила, ҷамъият ва бехатарии давлат буд.

Имрӯз дар мамлакати мо муҳимияти ин масъаларо дарк намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул намуд, ки яке аз мақсадҳои марказии он ба танзим даровардани масъулияту рисолати волидон дар тарбияи фарзанд ва беназорат нагузоштани фарзандон дар бозиҳои дилхушӣ мебошад.

Ҳатто волидон аз рафти ба хона баргаштани фарзандон дар вақт ва соати муайян масъуланд ва дар назди қонун ҷавобгаранд. Ин як омилест, ки робитаҳои байниоилавиро устувор мегардонад ва ҳар аъзои оиларо масъулиятшинос менамояд.

Дар достони Достоевский «Бозингар» оварда шудааст, ки ҷавони дар зери таъсири бозиҳои дилхушӣ монда, худашро дигар идора карда наметавонад ва то он даме дар бозӣ ширкат меварзад, ки охирин тангаашро бой надодааст. Дар ин таҳқиқот мебинем, ки ҳатто шахси боақл ва дорои

таҷрибаи калони ҳаётӣ наметавонад бо дилхушӣ муқобил истанд, аз ин рӯ ба худ тассавур кунед, ки бо ҷисму ҷони кӯдаку ҷавон дар ҳолати майл пайдо намудан бо бозиҳои компюторӣ чӣ таҳдид менамояд.

Илман исбот карда шудааст, ки бозиҳои дилхушӣ дар ҷисми инсон реаксияҳои химиявиро ба вуҷуд меоранд. Бозингар ҳамеша тавакал намуда, дар зери таъсири эҳсос ва эҳтиёткорӣ қарор мегирад. Дар ҳолати бурд ё бохти начандон хурд ё калон дар хуни онҳо адреналин партофта мешавад, ки ҷисм ба он одат пайдо менамояд.

Майлу хоҳиши баланд ба бозиҳои компютерӣ тобеъгиро ба вуҷуд оварда, таркиби кортизолро баланд бардошта (гормони зери гурдаҳо), ба табадулоти моддаҳо таъсир ворид менамояд. Ҷошидани картизол дар зери таъсири дофамин – ашёи тавлидкунандаи фараҳмандӣ рӯй медиҳад. Дофамин инчунин дар ташаккул ёфтани тобегии нӯшокиҳои спиртӣ ва маводҳои мухаддир ширкат меварзад ва аз ин рӯ бозиҳои компютори бо маводҳои мухаддир ва нӯшокиҳои мадҳушкунандаи спиртӣ дар як қатор меистад.

Тобегии бозиҳои компютериро шартан ба ду намуд ҷудо кардан мумкин аст: а) тобегии интернетӣ, б) тобегии бозиҳои компюторӣ. Лекин дар синну соли ҷавонӣ бачаҳо бештар ба тобегии бозиҳои компютерӣ гирифтор мегарданд, лекин дар давраи камолот бештар онҳоро тобегии интернетӣ таҳдид менамояд. Бачагон ва ҷавонон ба ин ҳолат аз беназоратӣ ва бетафовутии падарону модарон гирифтор мегарданд.

Барои волидон аломатҳои асосии тобегии компюторӣи бачагон ва ҷавононро номбар менамоем:

- бача майлу хоҳишро ба дигар машғулиятҳо гум мекунад;
- ҳамеша интизори ворид гардидан ба шабака мебошад;
- аз худи пагоҳӣ мехоҳад интернетро кушояд;
- аз хӯрок, гигиенаи шахсӣ даст кашида, кӯшиш менамояд, ки тамоми вақти дар ихтиёраш доштаро дар компютор сарф намояд;
- назорати вақти дар экран мегузаронидагиашро аз даст медиҳад;
- бемақсад роҳгум задан дар шабака ва ҷустуҷӯи ҳатто ахбори тамоман нодаркор;
- оҳиста- оҳиста робита бо волидон суст гашта (инро «бегонашавии эҳсосотӣ» меноманд), маълумоти муоширaт бо онҳо ба минимум паст мегардад;
- реаксияи ғазабноки дар бача баланд гардида (зӯроварӣ, хашмгинӣ, дағалӣ, гиря, воҳима) дар тамоми шакли манъкунии кор бо планшет, компютор, телефон дарк карда мешавад;
- дар ҳолати дар компютер банд будани онҳо баръакс таъби болида дарк карда мешавад.

Падару модар бояд мушоҳидакор бошанд ва ба худ савол гузоранд, ки чаро писарашонро аз телевизор ба осонӣ ҷудо кардан мумкину аз компютор не? Сабаб дар чист, ки писарашон ба осонӣ аз тамошои кино даст кашида, барои иҷрои супориши онҳо рафт, аммо ӯро аз назди монитор ҷудо кардан номумкин нест? Ба ҳамагон маълум аст, ки тамоми кинои хубтарин ибтидо ва интиҳо дорад, аммо бозиҳои компюторӣ хотима надоранд, онҳо адонашаванда, мафтункунанда ва ба худ ғуломкунанда мебошанд, ки дар ҳолати дилбохтагӣ инсон иродаашро аз даст медиҳад.

Падарону модарон, роҳбарони синфу кураторон бояд дуруст дарк намоянд, ки чаро пешвоёни инқилоби-ТИ (технологияи иттилоотӣ) фарзандони худро намегузоранд, ки вақти зиёди хешро дар бозиҳои компюторӣ гузаронанд. Масалан, Стив Ҷобс – ихтирокори айфон мебошад, аммо ба фарзандонаш танҳо машғул шудан бо компютерро танҳо дар рӯзҳои истироҳат ва бегоҳӣ пас аз ҷамъ шудани аъзоёни оила дар сари хӯроки шом иҷозат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Абульханова-Славская, К.А. Особенности типологического подхода и метода исследования личности / К.А. Абульханова-Славская // Принцип системности в психологических исследованиях: Сб. тр. М.: Наука, - 1990. -С. 20-28.
2. Анастази, А. Психологическое тестирование / А. Анастази, С. Урбина. -СПб.,-2001.-688 с.
3. Андреева, Г.М. Психология социального познания. / Г.М. Андреева, -М.: Аспект Пресс, 1997. - 240 с.
4. Андреева, Г.М. Социальная психология. / Г.М. Андреева, — М.: Аспект Пресс, 1998.-173 с.
5. Акопов, Г.В. Психология сознания: Вопросы методологии, теории и прикладных исследований / Г.В. Акопов. М.: Институт психологии РАН, 2010.-272 с.
6. Аксенова, Ю.А. Символы мироустройства в сознании детей / Ю.А. Аксенова, - Екатеринбург: Деловая книга, 2000.-272 с.
7. Аронсон, Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию / Э. Аронсон / Пер. с англ. М.А. Ковальчука под ред. В.С.Магуна. М., 1998.-517 с.
8. Артемьева, Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е.Ю. Артемьева / Под ред. И.Б. Ханиной. М.: Смысл, - 1999. - 350 с.
9. Бабаева, Ю.Д. Взаимодействие человека с компьютером. / Ю.Д. Бабаева, А.Е. Войскунский // Психологический журнал, — 1998.-№ 1.-С.89-100.

10. Белавина, И.Г. Психологический аспект компьютерных форм детского творчества / И.Г. Белавина // Пользоват. интерфейс: исслед., проектирование, реализация, 1993.-№ 2.-С. 19-23.

11. Бубнова, С.С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система / С.С. Бубнова // Психологический журнал. 1999-№ 5.-С.38-44.

12. Бурлаков, И.В. Homo Gamer. Психология компьютерных игр / И.В. Бурлаков. М.: «Класс», - 2000. - 144 с.

13. Войскунский, А.Е. Психологические аспекты деятельности человека в Интернет-среде. / А.Е. Войскунский, Режим доступа: URL: htth:// web.psychology.ru/internet/ecjlogy/01.stm.

РОЛЬ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР В ФОРМИРОВАНИИ НАСИЛИЯ В УЧАЩИХСЯХ И СПОСОБЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ЭТОГО

Вопреки всему вышесказанному, следует отметить, что грубость не всегда является нежелательным и плохим социальным явлением. В этом процессе необходимо формировать критическое отношение к молодежи. Поэтому во всех странах мира необходимо понимать и принимать меры для предотвращения совершения людьми насилия, ненадлежащего поведения и убийств, лежащих в основе любого социально агрессивного поведения. Сегодня под воздействием компьютерных игр и других факторов семейные узы ослабли. Компьютерная зависимость - одно из бед 21 века, и в современных условиях можно отметить, что компьютерная зависимость - одно из самых опасных наркомании и алкоголизма. Проблема пристрастия детей и молодежи к компьютерным играм стала одной из главных проблем семьи, образовательного учреждения и общества в современных условиях.

Ключевые слова: *молодежь, агрессивное, поведение, здоровые дети, компьютерные игры, образовательное учреждение, опасность, насилие, социальные, родители, студенты.*

THE ROLE OF COMPUTER GAMES IN FORMING VIOLENCE IN STUDENTS AND WAYS TO PREVENT IT

Contrary to all the above, it should be noted that rudeness is not always an undesirable and bad social phenomenon. In this process, it is necessary to form a critical view of young people. Therefore, in all countries of the world, it is necessary to understand and take measures to prevent people from committing violence, inappropriate behavior and murder at the root of all socially aggressive behavior. Today, under the influence of computer games and other factors, family ties have weakened. Computer addiction is one of the misfortunes of the 21st century, and in modern conditions it can be noted that computer addiction is one of the most dangerous drug and alcohol addictions. The problem of children's and young people's attachment to computer games has become one of the main problems of the family, educational institution and society in modern conditions.

Keywords: *youth, aggressive, behavior, healthy children, computer games, educational institution, danger, violence, social, parents, students.*

Сведение об авторах:

Бобокалонов Сухроб, Махкамов Достам - *Старший преподаватель кафедры информатики и естественно-математических наук Таджикский Государственный институт языков им. Сотим Улугзоде, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/1 Тел. (+992 37)933171742 E-mail: ddzt tarikh @ mail. ru.*

About the autors:

Suhrob Bobokalonov, Machkamov Dostam - *Senior teacher of the Department of informatics and Mathemetical Sciences of the Tajik state Institute of Languagis named after Sotim Ulugzoda, Dushanbe, Muhammadiev street 17/1 tell: (+99237) 933-17-17-42 E-mail ddzt tarikh @mail. ru*

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ЭТАП РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОГО ОБЩЕСТВА И МЕСТО ОБРАЗОВАНИЯ В НЕЙ

Хафизова Б.А.

Таджикский государственный педагогический университет им С. Айни

В начале нового тысячелетия доминирующей тенденцией развития цивилизации считывается ее переход к информационному обществу, в котором объектами и результатами труда подавляющей части населения становились информационные ресурсы и знания, соответственно требующие основательной подготовки всех членов социума к использованию информационно-коммуникационных технологий в своей профессиональной деятельности. Безусловно, формирование нового современного общества происходящие в эпоху информатизации и

характеризующие использованием средств информационно-коммуникативных технологий во всех сферах человеческой деятельности, в том числе в сфере образования становится важным направлением внедрение современной технологии в предметные и методологические сферы. Целесообразное соединение традиционных образовательных средств с современными информационными и компьютерными технологиями (далее - ИКТ) в соответствие с функциями и задачами процессов обучения, является одним из возможных путей эффективного решения поставленных задач отвечающие требованиям реформ и модернизации образования. Тем не менее, на заре нового тысячелетия в западной педагогической науки появляются такие идеи, как: «С развитием новых медиа-технологий и глобальным охватом высококонцентрированных культурных индустрий масштабы и влияние образовательной силы культуры на формирование и преобразование всех аспектов повседневной жизни кажутся беспрецедентными. К тому же, как правило, игнорируется мощное педагогическое влияние поп-культуры, а также ее последствия для формирования учебных программ, подвергая сомнению концепции высоко статусных знаний и пересматривая отношения между культурой обучения и культурой повседневной жизни». [10, с.198]

Республика Таджикистан, пережившая гражданского потрясения в начале своего суверенитета, к тому периоду ещё, не было готово к полномасштабному реформированию своих систем. Естественно, сфера образования РТ сталкивалась с рядом трудностей и не сразу подключилась к новым реалиям, включая интеграцию информационных и коммуникационных технологий в преподавание и обучение, разработки учебных программ и изменение методов, направленных на развитие у учащихся навыков обучения на протяжении всей жизни. Но несмотря на это руководство страны, уделял особое внимание информационной технологии в реформирования системы образования часто указывает на эффективность процессов связанные с современной технологии «…в этом процессе надо иметь в виду одну истину: в современном мире достигнет больших успехов та страна, которая уделяет большое внимание повышению уровня образования в обществе и внедряет в жизнь новую технику и современную технологию...» [3, с. 109].

Сама стратегия внедрения информационных и коммуникационных технологий в таджикском обществе начинается в 2001 году, когда были приняты Законы Республики Таджикистан «Об информатизации» и Закон «Об электронном документе», но разработки планов и программ по применение ИКТ в сфере образовании начинается на несколько лет позже. Хотя, принятия государственной стратегии «Информационно-коммуникационные технологии для развития Республики Таджикистан», (утвержденная Указом Президента Республики Таджикистан от 5 ноября 2003 года № 1174,) и утверждению Программы по ИКТ («Государственная программа развития и внедрения ИКТ в РТ», 2004), ускорили внедрения ИКТ и в сфере образования.

Информатизация образования по своей сути является процессом обеспечения сферы образования теорией и практикой разработки и использования современных информационных технологий, ориентированных на реализацию психолого-педагогической цели обучения, так как уже в странах постсоветского пространство по рекомендации ЮНЕСКО разрабатываются новые методы, к примеру такое высказывания: «Системный метод создания, применения и определения всего процесса преподавания и усвоения знаний с учётом технических и человеческих ресурсов и их взаимодействия, ставящей своей задачей оптимизацию форм образования» по документам ЮНЕСКО [Цит. по 2, с. 5], вполне мог отвечать вызовам времени. Также здесь можно напоминать слова Ф.С. Воройского (одного из авторов первого объемистого энциклопедического словаря по Информатики) в предисловие к новому изданию своего труда отмечает, что: «… техника и телекоммуникации глубоко вошли во все сферы человеческой деятельности и стали их неотъемлемой частью. Поэтому овладение немалым объемом знаний в области современных информационных технологий и инструментальных средств их обеспечения столь же необходимо каждому, как и элементарная грамотность» [3, с.768].

Пути применения ИКТ в образовании на начальном этапе, в соответствие с опытом соседей на постсоветском пространстве, считались: создание информационных сред учебных заведений; создание педагогических программных средств (ППС); применение информационно-коммуникационных технологий при осуществление проективного и исследовательского обучения; применение мультимедийных средств обучения; разработка дистанционных курсов и применение информационных технологий в управлении учебным заведением; использование информационных сетей с целью поиска информации, разработки программно-методического обеспечения учебных заведений, профессионального и психологического консультирования; осуществлении профориентационной работы в учреждениях образования; разработка и использование контролирующих программных продуктов; создание электронных библиотек, медиатек и тому подобное. [4, с. 140]

Основные причины, которые приводили к необходимости использования ИКТ в РТ, в том числе в сфере образования можно сгруппировать в таком порядке: изменения в экономике, изменения в

социальной сфере и в реформе образовательной и педагогической науке в соответствие с потребностями общества, охарактеризовать которых можно следующим образом:

1. Экономические изменения связаны с интеграцией информационных технологий в различные области национальной экономики. Компьютеризация различных сфер экономики росли, поэтому было потребность в квалифицированных специалистов в области ИКТ.

2. Социальные изменения связаны с обилием информации, развитием коммуникационной сети, которые открывали новые возможности для получения и распространения информации.

3. Педагогические изменения связаны с возможностью лучшего использования информационных технологии и приобретать знания по различным предметам и навыком более высокого порядка.

При внедрения новшество система образования РТ сталкивается с самой большой проблемой, связанной с информационными и коммуникационными технологиями, Естественно, когда образование должно реагировать на экономические и социальные изменения, при передаче качественного образования молодому поколению, обладающему новейшими знаниями и навыками (включая ИКТ), готовым противостоять вызовам постоянно меняющегося мира, то стратегии, планы и руководящие принципы внедрения ИКТ в образовательные системы опираются на опыте соседних стран, что стало неотъемлемой частью образовательных реформ, начатые в республике. Начатие реформы предусматривали инвестиции в компьютеризацию школ и расширение инфраструктуры компьютеров. Законом РТ «Об образовании» предусмотрены возможности повышения квалификации учителей, однако интеграция информационных и коммуникационных технологий в систему образования - более сложный процесс, связанный с изменением преподавания.

Интеграция информационных технологий в систему образования обсуждалась рядом таджикских авторов, таких как А Гараевой, Ф.Х. Ахмедовой, С. Саидовой, Г. Нурджановой, Ф. Юсуповой, И. Уроқовой и другие. Было подчеркнуто, что изменения в преподавании и обучении при интеграции информационных и коммуникационных технологий — это длительный процесс, который требует больших ресурсов и зависит от каждого отдельного учителя, создавая тем самым ряд препятствий и трудностей. Это предполагает цель данной статьи, то есть проанализировать препятствия на пути интеграции ИКТ в преподавание / обучение и сформулировать рекомендации, как преодолеть эти препятствия.

Известное высказывание Н. Ротшильда о соразмерности владением современным миром с владением информации никогда не теряет своей обоснованности, тем более, когда в современном понимании эту высказыванию можно перефразировать так, «Кто владеет информационными технологиями и английским языком, тот владеет современным глобальным миром». ИКТ являются основой современного развития владением знаний по профессиональным стандартам, потому что именно они способствуют развитию личностных профессиональных качеств, а владение английским языком добавляет к тому же вариативности и индивидуализации знаний. Современные ИКТ обеспечивают активное, творческое овладение учащимся изучаемого предмета, позволяют изложить материал на новом качественно высоком уровне. Их применение открывает новые возможности в организации учебного процесса.

Использование ИКТ в процессе преподавания и изучения иностранных языков исследуют А.К. Гараева, Л. Морская, В. Краснопольский, Е. Полат, И. Роберт, Д. Таушан П. Сердюков, и др. Эта проблема также является насущной и для педагогов практиков, поскольку она широко обсуждается на педагогических совещаниях, в виртуальных учительских сообществах, на страницах методической прессы, но стоит заметить, что вопрос проведения урока по иностранному языку с использованием ИКТ остается недостаточно разработанным в научной литературе.

Теперь важно направлять старания педагогов к усвоение новых технологий и их применения в сфере образования, т.к.: они основывают искусственные языковые сферы, позволяющие обеспечение обучения иностранного языка в индивидуальных курсах, повышают самостоятельность и ответственность обучающихся, даже при организации обучение иностранных языков для всех возрастов, выстраивая обучения иностранным языкам в соответствии с интересами, целями и включая в изучение иностранного языка межкультурного компонента.

Сегодня мультимедийные технологии представляют собой новые и, пожалуй, беспредельные возможности произведения средств изобразительной наглядности. Кроме того, интенсивная организация учебного процесса предусматривает наличие оперативной обратной связи, быстрого получения объективной информации о ходе педагогического процесса, о уровне подготовленности учащихся в процессе проведения опросов, тестирований, контрольных работ, а также оперативного регулирования и коррекции учебно-познавательной деятельности. В этих условиях компьютерный контроль и самоконтроль становится эффективным средством обратной связи, на что обращают внимание многие исследователи. [3, с.335]

И только на последнем этапе внедрения ИКТ в системе образования планируется задачи соответствующее: сквозному использованию средств современных ИТ в обучении; пересмотр формы и содержания всех видов непрерывного образования на основе полного информатизации процессов обучения; поэтапное изменение методической базы и освоения всем педагогам и персоналам нового круга методов и организационных форм обучения на базе соответствующих средств информационной технологий.

Завершая анализ влияния информатизации обучения на основные факторы интенсификации процесса обучения иностранным языкам, отметим тот факт, что большинство ученых придерживаются мнению о том, что использование средств ИКТ способствует повышению эффективности обучения в условиях правильного выбора педагогами всех компонентов педагогического процесса (цели, содержания, форм, методов и средств), соответствующие техническим возможностям имеющихся средств ИКТ и комплексному использованию в учебном процессе различных возможностей этих средств.

В этом смысле слова таджикского исследователя М.Д. Рахманова, о том, что «Интеграция в процессе обучения английскому языку. «Интегрируя несколько языковых дисциплин (английский, русский и таджикский язык) с профессиональными дисциплинами, можно добиться эффективного формирования профессионально-коммуникативной компетентности студентов, что в свою очередь способствует формированию всесторонне развитой и гармоничной личности» [3, с.70].

В качестве одного из путей модернизации образования многие исследователи рассматривают рациональное сочетание традиционных образовательных технологий, современных ИКТ и владение иностранным языком. Развитие информационных технологий и обучения иностранного языка начинают рассматриваться, как часть более широкого процесса развития современного общества в целом, движущей силой которого являются возрастающие материальные и духовные потребности людей, то есть потребности экономики и производственной практики с одной стороны, и совершенствование систем образования с «искусственным интеллектом», с другой стороны, позволяют обществу избавиться от обычных умственных операций и найти больше времени для решения творческих задач с помощью информации и технологии. Таким образом, ИКТ как технический инструмент выполняют функцию автоматизации интеллектуальной деятельности. Хотя в 70-е годы двадцатого века, особенно в системе советской науки, значительные успехи в развитии компьютерных технологий привели к идее, что «искусственный интеллект» может полностью заменить естественные функции человека. Например, Ю. Давыдов проанализировал духовное состояние культуры того периода, обращал внимание на «экзистенциальное отчуждение людей» назвав искусственного интеллекта и человека чуждыми. [1, с.287]

Традиционные технологии обучения иностранного языка ограничены в возможности смоделировать иноязычную среду, учесть индивидуальные различия учащихся и создать условия для подлинного общения на изучаемом языке. Поэтому педагогика включает в учебный процесс компьютерную и телекоммуникационную технику и разрабатывает способы ее применение. Обучение иностранному языку опирается на комплексное применение технологий с целью формирования необходимого образовательного информационно коммуникативной среды. Использование ИКТ на уроке иностранного языка обеспечивает имитацию иноязычной среды, создает условия для аутентичного общения, позволяет учитывать индивидуальные особенности учеников, дает возможность повысить эффективность и мотивацию обучения как родного языка, так и одновременно несколько иностранных языков, в том числе интенсификации умений и навыков для освоение специфических особенностей предмета. На современном этапе также не секрет, что интерактивное компьютерное обучение иностранному языку считается одним из важных форм и направлений компьютерного обучения. Очень важно мотивировать студентов к речевому межличностному, межкультурному и профессиональному взаимодействию и взаимопониманию; сформировать у них профессиональные и коммуникативные умения, в том числе умения вести поиск и извлекать необходимую информацию; научить их решать профессионально-коммуникативные задачи самостоятельно, творчески мыслить и делать соответствующие выводы» [3, с.87].

Учитывая вышеизложенное, возникает необходимость теоретического обоснования и разработки методики применения ИКТ в обучении английского языка. С этой целю мы постараемся найти решения таких научно-прикладных задач:

1) определение основных этапов урока английского языка, где наиболее эффективно могут применяться ИКТ;

2) исследование существующих в информационном пространстве ИКТ на предмет их пригодности и эффективности в процессе обучение английскому языку;

3) выработка основных форм и методов обучения английскому языку с ИКТ;

4) формулировка отдельных предложений по расширению сферы использования и видов ИКТ в процессе изучение английского языка.

Основными направлениями использования новых ИКТ в обучение английскому языку считаются: использования в целях обучения путем их смоделированное применение для наглядного представления социокультурных языковых и речевых процессов и явлений; организация тренировки в использовании учебного материала (Формирование речевых умений и языковых навыков) контроль и оценка уровня сформированности умений и навыков, хранения, сбор и обработка статистической информации; обеспечение диалога, коммуникации с помощью компьютерных сетей.

Итак, современные достижения в области новых высоких технологий открывают перед учителями иностранного языка широкие потенциалы для дальнейшего улучшения учебного процесса и повышения качества получения знаний. Употребление мультимедийных технологий в языковом образовании — это одно из эффективных курсов информатизации учебного процесса. Черты мультимедийных программ поддерживают решить главную задачу языкового образования - формирование у учащихся устойчивой коммуникативной компетенции в мудром руководстве опытного учителя, но путем приложения самостоятельных усилий самого ученика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давыдов Ю.Н. Этика любви и метафизика своеволия: Проблемы нравственной философии / Ю.Н. Давыдов. - М.: Молодая гвардия, 1982. - 287 с.
2. Педагогические технологии [Текст] / Под общ. Ред. В.С. Кукушкина. – М., Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 336 с.
3. Послание Президента Республики Таджикистан от 24 апреля 2010.
4. Пралиев С.Ж., Бидайбеков Е.Ы., Гриншкун В.В. Теоретико-методологические основы (концепция) формирования информационной образовательной среды КазНПУ им Абая/Монография. Алматы: КазНПУ им. Абая, 2010. – 140 с.
5. Рахманова М.Д. Интеграция в процессе обучения английскому языку// Проблемы педагогической инноватики в профессиональном образовании. Первые Макаренинские чтения: Материалы XVIII Международной научно-практической конференции/ Отв. ред. Е.И. Бражник, Н.Н. Суртаева – СПб.: Изд. РГПУ им. А.И. Герцена, 2017. – 498 с.
6. Проблемы педагогической инноватики в профессиональном образовании. Первые Макаренинские чтения: Материалы XVIII Международной научно-практической конференции/ Отв. ред. Е.И. Бражник, Н.Н. Суртаева – СПб.: Изд. РГПУ им. А.И. Герцена, 2017.
7. Теория и практика использования компьютерных технологий в общеобразовательных и профессиональных учебных заведениях Польши /Г. Кедрович; [пер. с польск. И.А. Цисованой]. - М.: Высшая школа, 2001. - 335 с.
8. Энциклопедический словарь-справочник: введение в современные информационные и телекоммуникационные технологии в терминах и фактах. М.: 2006. - 768 с.
9. Benefits and drawbacks of controlled laboratory studies of second language acquisition. Yang LR Cambridge: Cambridge University Press, 2001. - С. 173-193.
10. Giroux H., Impure Acts: The Practical Politics of Cultural Studies (New York and London, Routledge, 2000), p. 32.

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ЭТАП РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОГО ОБЩЕСТВА И МЕСТО ОБРАЗОВАНИЯ В НЕЙ

Данная статья посвящена рассмотрению особенностей информационного этапа развития таджикского общества и место образования в ней. В статье подчеркивается об актуальности рационального сочетания традиционных методов и современных ИКТ. Приводятся примеры перспективных нормативно-правовых и законных мер, предпринятых в начале нового тысячелетия, и обосновываются старания руководство страны к использованию ИКТ в процессе развития таджикского общества, в том числе сфере образования, подчеркивается о целесообразности информатизационного и автоматизированного контроля знаний. Автором устанавливается, что применение различных средств коммуникационной технологии при обучении является важным этапом на примере изучения иностранных языков, в том числе английскому языку, который дает возможность создание перспективного индивидуального образовательного пространство.

В рамках данной статьи проанализированы основные формы и направления использование информационно-коммуникационных технологий в процессе обучения английскому языку учащихся и студентов, охарактеризованы некоторые особенности использование интерактивных методики обучения на примере выполнения задач на уроках английского языка, сформулированы отдельные предложения по расширению направлений использования ИКТ в учебном процессе.

Ключевые слова: *информационное общество, современные технологии, мультимедийные технологии, компьютер, сфера образования, учебные программы, внедрения новых технологий и т.п.*

INFORMATION STAGE OF DEVELOPMENT OF TAJIK SOCIETY AND PLACE OF EDUCATION IN IT

This article is devoted to the consideration of the particular qualities of informational phase of the development of Tajik society and the place of education in it. The article emphasizes the relevance of a common combination of traditional methods and modern ICT. Examples of promising regulatory and legal measures taken at the beginning of the new millennium are given, and the efforts of the country's leadership to use ICT in the development of Tajik society, including the field of education, are substantiated, and the feasibility of informatization and automated control of knowledge is emphasized. The author establishes that the use of various means of communication technology in teaching is an important stage on the example of learning foreign languages, including English, which makes it possible to create a promising individual educational space.

Within the framework of this article, the main forms and directions of the use of information and communication technologies in the process of teaching English to pupils and students are analyzed, some features of the use of interactive teaching methods in an example of performing tasks in English lessons, formulated separate proposals for expanding the directions of using ICT in the educational process.

Key words: *information society, modern technologies, multimedia technologies, computer, education, curriculum, introduction of new technologies, etc.*

Сведения об авторе.

Хафизова Барно Амиралиевна- *старший преподаватель кафедры теории перевода и стилистики факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни. Тел: (+992) 919503500, Barnosha700@gmail.ru.*

About the author:

Khafizova Barno Amiralievna *- Senior Lecturer of the Department of Theory of Translation and Stylistics, English faculty, Tajik state pedagogical university named after S. Aini, Тел: (+992) 919503500 E-mail: Barnosha700@gmail.ru.*

НАҚШИ БОЗӢ ДАР РУШДИ ЗЕҲНИИ ТОЛИБИЛМОНИ ЗИНАИ АВВАЛИ ТАҲСИЛОТ

Аҳадова А., Саидмирова С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар илми равоншиносӣ оид ба рушди зеҳни инсон ақидаҳои мухталиф ҷой доранд. Аз ҷумла, равоншинос Говард Гарднер таъкид мекунад, ки зеҳни инсон падидаи одии аз қобилиятҳои гуногун иборат набуда, балки навъҳои гуногуни зеҳн мавҷуд аст ва ҳар яки онҳо ба якдигар новобаста ва муҳим мебошанд, ки инро бояд ҳар як омӯзгор, хоса омӯзгори синфҳои ибтидоӣ донад[1, с.12]. Бояд тазаккур дод, ки зеҳн воситаи ғизодиҳанда барои ақл мебошад. Ба саволи он ки оё зеҳнро ривоҷ додан мумкин аст, ҷавоб додан лозим аст, ки албатта , мумкин аст ва ба ин шубҳае нест. Назарияи гуногунии зеҳни Г. Гарднер маротибаи аввал соли 1983 дар китоби «Чорчӯбаи ақл: назарияи гуногунии зеҳни инсон» чоп шуда буд. Гарднер таъкид мекунад, ки ҳар як инсон, на камтар аз 8 навъи зеҳнро, ки дараҷаи ифодааш гуногун аст, соҳиб мебошад:

1. Зеҳни мантиқӣ - риёзӣ (дорандаи ин зеҳн хисоб ва кор кардан бо рақамхоро дӯст медорад, мафҳумҳои риёзиро хуб мефаҳмад, ҳал кардани масъала ва ҳар гуна бозиҳои риёзиро дӯст медорад, назар ба рафиконаш дар бораи мафҳумҳои абстрактӣ бештар маълумот дорад ва алоқаи байни сабаб ва натиҷаро хуб мефахмад). [2, с.36]. Ин навъи зеҳн дар раванди бакамолрасӣ бо баланд шудани фаҳмиши кӯдак ба фанни риёзӣ ташаккул ёфтан мегирад. Аз ин диди нигоҳ, омӯзгорро зарур аст, ки аз бозиҳои гуногуни дидактикӣ дар ҷараёни дарсҳои риёзӣ ба таври васеъ истифода намояд. Мисол: Агар булбул ба гул як-як нишинад, як булбул зиёдатӣ мекунад, агар ба гул ду-ду нишинад, як гул зиёдатӣ мекунад. (Ҷавобашро ёбед: чанд гул ва чанд булбул? Ҷавоб: 3 гул ва 4 булбул)

2. Зеҳни визуалӣ (биноӣ)-фазоӣ (дорандаи ин зеҳн аз рӯйи дидаҳояш фикр мекунад, аз матн дида харита, ҳар гуна схема ва диаграммаҳоро бештар мефаҳмад, бисёр хаёл мекунад, ба санъат машғул мешавад, месозад; масалан, бо истифода аз бозии ЛЕГО; дар вақти хондани матн аз расмҳои додашуда бештар маълумот мегирад. Ба дорандаи ин шакли зеҳн ҳисси биноӣ ва қобилияти тасаввур кардани ашёҳо дар хаёл имконият медиҳад, ки образҳои гуногунро дар майнааш офарад. Ин навъи зеҳн асосан ба рассомон, ҳайкалтарошон, меъморон, ихтироъкорон ва шоҳмотбозон хос аст. [3, с.44-45].

3. Зеҳни муҳаррикӣ - ҳаракатӣ (моторӣ) (дорандаи чунин зеҳн натиҷаҳои баланди варзишӣ нишон медиҳад, ба осонӣ ҳаракат, мимика ва рафтори дигаронро тақлид мекунад, ҷисмҳоро ба қисмҳо ҷудо карда, боз ҷамъ меоварад, чизеро, ки ба чашмаш расад, даст мерасонад, давидан,

паридан ва муҳорибаро дӯст дошта, ҳама ҳунархоро хуб меомӯзад. Чунин шахсон ба ҳаракатҳои ҷисмонӣ ва донистани имкониятҳои дохилии организми худ бо иловаи он қисми майнаи сар, ки барои ҳаракати мушакҳои бадан ҷавобгӯ аст, маълуманд. Ин навъи зеҳн дар раванди таҷриба ташаккул ёфта, дар байни онҳо раққосон, ҳунармандони театру кино ва варзишгарон бештар дида мешаванд.

4. Зеҳни мусикӣ - ритмикӣ (дорандаи чунин зеҳн мусиқии сурудҳоро ба хотир мегирад, асбобҳои мусиқиро менавозад, овози хуб дорад; ғайриихтиёр замзама мекунад, дар вакти ба ягон кор банд будан, дар болои миз бо ангуштонаш мусиқӣ менавозад. Дорандаи ин навъи зеҳн охангҳои гуногунро (аз ҷумла, овозҳои моро иҳотакарда) хуб мешиносад ва он бештар дар навозандагон, ҳофизону ракққсон ва оҳангсозон хуб ташаккул ёфтааст.

5.Зеҳни шифоҳӣ - забонӣ. (дорандаи ин зеҳн хонданро дӯст медорад, хотираи хуб ва бойи луғавӣ дорад, эҷодкорона навиштанро дӯст медорад ва ғайра). Ин шакли зеҳн дар шоирон, нависандагон ва нотиқони забардаст дида мешавад.

6.Зеҳни байнишахсӣ (дорандаи чунин зеҳн бо ҳамсолонаш муошират карданро дӯст медорад; дар ҳолатҳои гуногун пешоҳанг аст; бо дигар кӯдакон бозӣ кардан ва ба онҳо ёд додани бозиҳоро дӯст медорад; дилсӯз буда, нисбати одамон ғамхорӣ изҳор мекунад, кӯдакони дигар кӯшиш мекунанд, ки бо ӯ бошанд. Ин навъи зеҳн асосан дар муоширатҳои байнишахсӣ кор бо гуруҳро дар шароити ҳамкорӣ ва инчунин кобилияти муошырати забонӣ ва гайризабониро бо одамони дигар доро аст. [4, с.61-62].

7.Зеҳни дохилишахсӣ (дорандаи он хисси мустакилӣ ва кувваи иродаро намоиш медихад; тарафхои заиф ва қавии худро медонад; вазифаҳои супоридашударо хуб иҷро мекунад, ба шарте ки касе ба вай халал нарасонад, худро идора карда метавонад, ҳиссиёти худро дуруст ифода карда метавонад, аз хатоҳояш меомӯзад; дар танхоӣ кор карданро дӯст медорад, ҳисси баланди худшиносӣ дорад. Ин навъи зеҳн имконият медиҳад, ки ба ҳолати ботинии худ ошно бошӣ, қадаме ба ақиб гузошта ба худ аз як тараф, ба монанди мушоҳидачии беруна нигоҳ кунӣ).

8.Зеҳни натуралистӣ (зеҳни муҳаққиқи табиатшинос)- дорандаи чунин зеҳн ба табиат ва ҳдисахои табиӣ, ҳайвонот, наботот, диққат дода, қобилияти фаҳмидани олами табиатро зоҳир карда, аломат ва хусусиятҳои муҳити атрофро тасниф мекунад. Гарднер таъкид мекунад, ки дараҷаи муайяншавӣ ва ташаккули ин ё он навъи зеҳн ба таҷрибаи ҳаётии ҳар як фард вобаста аст. Чӣ қадаре ки бештар ҳар одам ин ё он навъи зеҳнро истифода барад, ҳамон кадар имконияти омӯхтан бештар мешавад ва ин навъи зеҳн дар шахс ташаккул меёбад. Хулоса, ҳамаи 8 навъи зеҳн байни худ дар алоқа буда метавонанд. Вале ҳар яки онро дар алоҳидагӣ низ хеле хуб ташаккул додан мумкин аст.

Истифодаи назарияи гуногунии зехн дар мактаб ба назардошти хусусиятхои гуногуни кӯдакон ва роҳҳои гуногуни истифодаи кор бо чунин кӯдакон асос меёбад. Фарз кардем, ки «назарияи гуногунии зеҳн» дар бораи хусусиятҳои гуногуни одамон аз рӯйи қобилиятҳояшон маълумоти пурра медода бошад, пас қайд кардан лозим аст, баъзе кӯдакон, нисбат ба дигарон аз рӯйи қобилияти бештар бартаридоштаашон омӯхта метавонанд». Вариантҳои истифодаи назарияи Гарднер дар мактабҳои гуногун, хеле гуногун буда метавонад. Аз ҳама шарти асосӣ тавре ташкил кардани раванди омӯзиш мебошад, ки кӯдакон барои ба даст овардани дониш ва таҷриба аз соҳаҳои гуногуни зеҳниашон истифода бурда тавонанд ва ба ин дар таҳия, ташаккул ва истифодаи барномахои нав дастрас шудан мумкин аст. [5, с.50].

Гузаштан аз усулҳои якранги мактаби имрӯза ба истифодаи назарияи гуногунии зеҳни кӯдакон ва фаъолиятҳои гуногун дар барномаҳои навташаккулдодашуда имконият медиҳад, ки орзуи дар романи Б. Акунин «Азозил» тасвиршуда: «Дар муайян кардан ва ташаккул додани истеъдоди кӯдак ба ӯ роҳро барои фатҳи ҳама гуна қуллаҳои баланд фароҳам меорад» амалӣ мешавад. [6, с.17-18].

1. Бо назардошти чунин андешаҳо омӯзгор муаззаф аст, ки раванди таълиму омузишро тавре ба роҳ монад, ки дар вақти омӯхтан (дониш, таҷриба гирифтан) кӯдакон аз соҳаҳои гуногуни зеҳниашон истифода бурда тавонанд. Масалан, як бозии дигари дидактикиро дар намуди тест меорем: Пайдарҳамии дурусти тайёр кардани оши палавро муайян кунед:

а) биринҷ б) равған

в) гӯшт г) пиёз д) сабзӣ

Ҷавоб: 1- Б, 2 - Г, 3 - В, 4 - Д, 5 - А [7, с.6-7].

Дар баробари ин, муаллим дар назди худ як қатор саволҳоро мегузорад: Чӣ тавр хониш, навиштан ва ҳикояро дар нутқи шифоҳӣ истифода барам? Чӣ тавр ададҳо, амали тарҳ ва ҷамъро истифода кунам? Чӣ тавр ранг, нақша, расм ва санъатро истифода кунам? Чӣ тавр мусиқӣ, наво, савт, ҳаракат ва нақшбозиро дохил намоям. Чӣ тавр интихоби инфиродӣ ва вақтро барои фаъолияти мустақилона, кор дар гурӯҳ, мубоҳиса бо ҳамсинфон ва муколама дар алоқамандӣ истифода барам?

Бояд тазаккур дод, ки асоси раванди баҳодиҳӣ мушоҳидаи доимии кӯдакон ҳангоми дарс мебошад. Агар дар натиҷаи фаъолияти иҷрокардаистода кӯдакон ташаккул меёфта бошанд, пас баҳои онҳо пешравӣ ва муваффақияти онҳоро нишон медиҳад. Агар сифат ва дараҷаи корҳои

кӯдакон беҳтар нашавад, пас усули интихобкарда самаранок нест ва барои чунин кӯдакон муносибати инфиродӣ ва усули дигарро интихоб намудан зарур аст, то ба ташаккули истеъдоди онҳо мувофиқат кунад. Дар ин замина омӯзгор бояд ҳассос ва дақиқназар бошад, зеро маҳз чунин фазилатҳо метавонанд ба ташаккули истеъдоди кӯдак мусоидат намоянд, кӯшиш ба харҷ дода, роҳу воситаҳоеро ҷустуҷӯву дарёб намояд, ки барои рушди зеҳнии кӯдакон заминаи мусоид фароҳам меорад. Таъкид ба ёдоварист, ки андаке рафтори ноҷоя ё муносибати нодурусти муаллим барои рушди зеҳнии кӯдакон монеа эҷод мекунад. Бо ба инобат гирифтани чунин нуқтаи назар яке аз педагогони машҳур навишта буд: «Ба чунин хулосаи даҳшатбор омадам, ки ман чун муаллим дар синф шахси асосӣ ҳастам. Бо рафтори шахсӣ дар муносибатҳоямон ман муҳити синфро ба вуҷуд меорам. Ман, муаллим, дар сари кӯдакон қудрати комил дорам, ман ҳаёти ҳар кадоми онҳоро вайронкардаметавонам, ё баръакс, онҳоро хушбахт мекунам. Ман метавонам аслиҳаи тазйиқ бошам ё сарчашмаи илҳом» [8, с.31-32].

АДАБИЁТ

1. Асосҳои назариявии таълим ва омӯзиши ҳамфаъол: Дастури таълимӣ.-Душанбе, 2007.-С.44-45.
2. Бабанский, Ю.К. Педагогика/ Ю.К. Бабанский.-М., 1988.-С.50.
3. Баҳодиҳии дониши хонандагон дар муҳити ҳамфаъол.-Душанбе, 2007-С.36
4. Лихачев, Б.П. Педагогика. Курс лекций/ Б.П. Лихачев.-М., 1993.-С.17-18.
5. Подласый, И.П. Педагогика/ И.П. Подласый.-М., 2000.-С.6-7.
6. Раҳимов, Х. Педагогика/ Х Раҳимов, А. Нуров. Душанбе: - 2011.-С.61-62.
7. Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаъол: Дастури таълимӣ. Модули 5. 2.-С.12
8. Харламов, И.Ф. Педагогика/ И.Ф. Харламов.- М., 1990.-С.31-32.

РОЛЬ ИГРЫ В РАЗВИТИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПЕРВОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

В данной статье рассматривается роль игры в развитии интеллектуального первого образования читателей. В своей статье автор проанализировал особенности игры и ее пользу в развитии интеллектуальности детей. Кроме того, тема топика является одной из аргументированных и распространяемых тем и до сих пор не нашла решение самой, отделенной. Тем самым, к одной небольшой статье, которую мы исследовали, эта проблема была не в пользу. Следует отметить, что игра является одним изглавным образом обучения и мотивации читателей к классу.

***Ключевые слова**: роль, игра, развитие, образование, интеллектуал, дети, тема, проблема, главным, обучение, воспитание, читатель, класс, школа, образование, средний, диплом, шаг за шагом, дисциплина, сфера, учитель, процесс, организация урока, выражение, говорящий, прослушивание и т. д.*

THE ROLE OF PLAYING IN THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL OF THE FIRST EDUCATIONAL OF READERS

This article deals with the role of playing in the development of intellectual of the first educational of readers. An author has analyzed of the feature of playing and its benefit in development of intellectual of the children in his article. In additional, about the theme of the top is one of the theme argued and spread-out and till now do not find solved itself, to the separated.Thereby, to the one a little article we have researched this problems was not from benefit. It should be noted that, the playing is one of the mainly of the education and motivation of readers to the class.

***Keywords:** role, playing, development, educational, intellectual, children, theme, problem, mainly, educate, reader, class, school, education, middle, degree, step by step, discipline, sphere, teacher, process, organization of the lesson, express, speaker, listening and etc.*

Сведение об авторах:

***Ахадова Афшона** - ассистент кафедры обшей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 931699932*

***Саидмирова Савринисо** – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры обшей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 901053030*

About the authors:

***Akhadova Afshona** – an assistant in the department wideuniversity of the psychological of Tajik state pedagogical University named after S. Aini, tell: (+992) 931699932*

Saidmirova Savriniso *– candidate pedagogy of sciences, a senior teacher in the department wideuniversity of the psychological of Tajik state pedagogical University named after S. Aini, tell: (+992) 901053030*

УДК-947/575.3/ (2-точ)
Б-78

ВАЗЪИ МАКТАБ-ИНТЕРНАТҲОИ МИНТАҚАИ КӮЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XX

Бозоров С.Б., Ҳусейни Б.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ибтидои садаи XX марҳилаи сифатан нави давлатдории тоҷикон ва сарнавишти миллати тоҷикро асос гузошт. Ин марҳила зарурати омӯзиш ва таҳқиқи амиқи арзишҳои бисёрҳазорсолаи таърихӣ ва фарҳангии миллатро дар асоси воқеияти таърихӣ ба миён овард. [1, с.5]. кишвар бо рушди маориф алоқаманд аст. Маҳз сатҳ ва мақоми иҷтимоии шахс ва миллатҳоро дар ҷаҳони мутамаддин муайян мекунад. Маориф на танҳо объект, балки субъекти навсозии ҷомеа, фишанги тавоно ва захираи дохилии он низ мебошад[8].

Маълум аст, ки мушкилоти таърихи татбиқи таълими ҳамагонии насли наврас бо равандҳои рушди иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии давлатҳои соҳибихтиёри иттиҳод зич алоқаманданд[5]. Ятимон ва кӯдакони бидуни парастории волидайн ба категорияи кӯдакон дар шароити фавқулодда вазнини ҳаёт дохил мешаванд, ки барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти асосӣ дар рушди психологӣ, ҳифзи эмотсионалӣ ва иҷтимоӣ имконият намедиҳанд. Ғайр аз ин, ин категорияи кӯдакон наметавонанд дар фазои иҷтимоии комилҳуқуқ рушд кунанд[7].

Дар асоси қарори съезди XX ҲК ИҶШС дар соли таҳсили 1956/57 дар Тоҷикистон 2 мактаб-интернат (дар н. Шаҳринав ва н.Уротеппа ҳозира Истаравшан) ташкил карда шуд, ки дар онҳо 827 нафар хонандагон тарбия мегирифтанд. Дар ҷумҳурӣ дар баробари мактаб-интернатҳо дар мактабҳо гурӯҳҳои машғулияташон давомдор ташкил меёфтанд[3, с.91].

Шумораи мактаб-интернатҳо дар ҶШС Тоҷикистон, махсусан, дар қишлоқҷойҳо низ меафзуд. Чунончӣ, дар соли 1964 аз 33 мактаб-интернати мавҷуда 13-тоаш дар қишлоқҷойҳо воқеъ гардида буд. Дар 33 мактаб-интернати амалкунандаи ҷумҳурӣ 14000 нафар тарбият- гирандагон ба таълиму тарбия фаро гирифта шуда буданд. Дар давоми солҳои 1959-1963 барои мактаб-интернатҳо 31 бинои таълимӣ иборат аз 8370 ҷой нишаст сохта ба истифода дода шуд. Баъзе колхозҳои Ҷумҳурӣ бо маблағҳои худ биноҳои зебои мактаб-интернатҳо сохта ба истифода доданд: чунончӣ, колхози «Москва» ноҳияи Хуҷанд колхози ба номи Ленини ноҳияи Восеъ[3, с.92].

Мактаб-интернатҳо дар солҳои мавҷудияти худ дар байни аҳолии ҷумҳурӣ хеле машҳур гардиданд. Ба кори мактаб-интернатҳо мутахассисони дорои маълумоти олии педагогӣ, ки таҷрибаи бой доштан, роҳбарӣ мекарданд. Дар соли таҳсили 1963-64 дар мактаб-интернатҳои Ҷумҳурӣ бештар аз 800 муаллим ва зиёда аз 550 мураббӣ кор мекард. Дар аксарияти мактаб-интернатҳо барои тарбиягирандагон синфҳои васеъ, равшан, китобхонаҳо, утоқ устохонаҳои нағз ҷиҳозонидашуда, толорҳо ва майдончаҳои варзишӣ, хобгоҳҳои тозаю бароҳат, хонаҳои истироҳатӣ бо асбобҳои мусиқӣ, бозиҳои гуногуни шавқовар, радио, телевизор, ошхона, ҳаммом барои инкишоф ва тараққии ҳаматарафа ва маишати мадании кӯдакон заруранд, муҳайё карда шудаанд.

Дар кори таълими мактаб-интернатҳо аз усулҳои гуногуни таълимию тарбиявӣ истифода бурда мешуданд, ки бо ёрии онҳо хонандагон дониш, маҳорат ва малакаҳои даркорӣ ба даст дароварда, онҳоро дар амал мустақилона ба кор мебурданд.

Дар шароити Тоҷикистон мактаб-интернатҳо барои рушди маълумоти миёна аҳамияти калон доштанд. Ҳамин тавр, то миёнаи солҳои 70-ум дар ҷумҳурӣ 41 мактаб-интернат ва 14 мактаб-интернати махсус мавҷуд буданд, дар ки аз онҳо 13 хазор нафар бачаҳо мехонданд[2, с.385]. Аммо, беш аз 1,5 ҳазор нафар дар руйхати интизори ворид шудан ба мактаб – интернатҳо буданд[11, с.32]. Дар мактаб-интернатҳо кори таълиму тарбия бо меҳнати ҷамъиятӣ, бо фаъолияти гуногуни меҳнатии хонандагон пайваста ба роҳ монда мешавад. Ин аз намудҳои оддитарини меҳнат худхизматрасонӣ ва меҳнати фоиданоки ҷамъиятӣ чи дар дохили мактаб-интернатҳо ва чи берун аз онҳо, аз иштироки бачагон ба меҳнати маҳсулнок дар устохонаҳо, дар қитъаҳои таълимӣ-таҷрибавӣ, дар корхонаҳо, дар колхозҳо иборат мебошад.

Дар аксарияти мактаб-интернатҳои ҷумҳурӣ асосҳои фанро аз худ кардани хонандагон назар ба мактабҳои муқаррарӣ беҳтар буд. Дар соли таҳсили 1958/59 дарсазхудкунии хонандагон дар мактаб-интернатҳо 91,5% ва дар соли таҳсили 1963/64 94,5%-ро ташкил мекард[3, с.93-94].

Масалан, деҳаи Саричашма аз соли 1947 то замони барҳамхурии ноҳияи Шӯрообод (моҳи марти соли 1959) маркази маъмурии он буд. Баъд аз як моҳи барҳамхурии ноҳия, дар заминаи идораҳои маъмурии он биноҳои кумитаи ҳизбӣ, бонк ва почта мактаб-интернат таъсис дода шуд ва

Вазорати маорифи Тоҷикистон собиқ мудири шуъбаи маорифи ноҳияи Шурообод Ҳамроҳ Раҷабоврo ба он директор таъйин намуд. Ҳамон сол бо фармони Вазорати маорифи Тоҷикистон Самад Фаттоев дирекгори мактаб-интернати навтаъсис таъйин карда шуд ва Ҳ. Раҷабоврo ба ҳайси ҷонишини директор ба мактаби миёнаи умумии №10-и ба номи А. Лоҳутии деҳаи мазкур таъйин намуданд. Директори нав таъйингардида корро ҷиддӣ оғоз намуда, дар кӯтоҳтарин фурсат ба як қатор муваффақиятҳои назаррас ноил гардид[2, с.7].

Дар соли аввали барқароршавии мактаб-интернат ҳамаги 150 нафар тарбиягиранда шомили он буд. Дар соли аввали таҳсил (с. 1959) ин теъдод хонандагони синфҳои V-VIII буданд. Дар ибтидо аз ҳисоби омӯзгорони соҳибтаҷриба комиссияи махсус таъсис дода шуда буд, ки онҳо дохилшавандагонро имтиҳон гирифта, баъд қабул мекарданд. Ба мактаб-интернат омӯзгорони варзида ва беҳтаринҳо аз гӯшаю канори ҷумҳурӣ ба кор ҷалб шуда буданд. Ташкили интернатҳо он солҳо падидаи нав буд ва аз ин рӯ, ба рушди онҳо таваҷҷуҳи махсус дода мешуд. Мактаб-интернати деҳаи Саричашма, ки ба тозагӣ ташкил шуда буд, синфхонаҳо ва хобгоҳи хонандагон шароити зарурӣ надоштанд ва гузашта аз ин, дар як маҳалли беоб ва бедолу дарахт ҷойгир буд. Дар роҳи обод кардани мактаб-интернат монеаҳои зиёд вуҷуд доштанд. Дар мактаб-интернат тартибу низоми нимҳарбӣ ҷорӣ буд, Талаба тӯли 24 соат зери назорати муаллиму мураббӣ буд. Хонандагон бо хобгоҳ, сару либоси махсус ва хӯрок таъмин карда мешуданд. Дар мактаб-интернат системаи махсуси таълиму тарбия ҷорӣ буд. Қабули хонандагонро ба мактаб-интернат танҳо аз синфи 5 ҷорӣ намуданд. Шумораи хонандагон тадриҷан аз 150 нафар то 320 нафар расида буд. Аз синфи V то VIII назорати ҷиддии муаллимону мураббияҳо ва аз синфи IX то XI системаи худидоракунӣ ба роҳ монда шуда буд. Омӯзгоронро директори мактаб қабул ва озод мекард, на шуъбаи маорифи ноҳия. Муаллимони фаъолу таҷрибанокро интихобан ба мактаб-интернат даъват мекарданд. Ин буд, ки дар як муддати кутоҳ Каримов Қосим Алӣ Эгамқулов, Барот Муродов, Эмомалӣ Содиқов, Масамӣ Абдураҳмонов, Нур Насимов, Раҷабалӣ Шокиров, Вазир Назиров, Ҳабибулло Табаров, Шавсан Кабирова, Машариф Одинаев, Иззатулло Исматов, Назир Тошматов, Назар Зикруллоев, Мирзо Ӯзбеков, Тоҷиддин Қурбонов, Назаралӣ Давлатов, З. Холназаров барин омӯзгорони донишманду бомаҳоратро аз ҳар гӯшаю канор даъват намуда, як коллективи хуб ташкил карда шуд[1, с.6-7].

Аз ҷониби коллективи педагогии мактаб-интернат ба тарбияи меҳнатии хонандагон аз рӯзҳои аввали ташкилшавиаш диққати махсус зоҳир карда мешуд. Ҳарчанд ки дар нимаи аввали солҳои 60-уми асри гузашта дар иҷрои ин вазифаи пурмасъул заминаи моддӣ-техникии интернат чандон мусоидат намекард. Вале тадриҷан дар ин ҷо кабинетҳои хуб таҷҳизотонидашудаи физика, химия ва биология, устохона-ҳои дӯзандагӣ, пойафзолдӯзӣ ва механикӣ пайдо шуданд.

Дар ин давра (солҳои 1961-1962) дар мактаб-интернат маҳфили «Хайётон» ба фаъолият шурӯъ намуд, ки дар ибтидо 13 нафар хонандагони синфҳои VIII-XI дар бар мегирифт. Дар солҳои минбаъда шумораи маҳфили мазкур тадриҷан ба 35 нафар расида буд. Аъзоёни маҳфил корҳои духтудӯз (масалан, аз нав шинондани тугмаҳои шиму костюму палтоҳо, тайёр кардани бандинаҳои навбатдорӣ, каллапӯшҳою галстукҳои пионерӣ ва амсоли инҳо)-ро ба сомон мерасониданд. Қисме аз аъзоёни маҳфил ба таъмиру тармим кардани пойафзолҳои ҳаммактабони худ шуғл меварзиданд. Дар ин ҷода ба устоҳои ҷавон пойафзолдӯзи гулдаст Абдусаттор Зарифови қистакӯзӣ, ки дар дӯхтану тайёр намудани пойафзол шуҳрати калон дошт, ёрии амалӣ мерасонид. Аксарияти аъзоёни маҳфил на танҳо пойафзолро хуб тармим мекарданд, балки тайёр намудани туфлӣ (ботинкаҳо)-и мактабиро низ ёд гирифта буданд.

Пойафзолдӯзони ҷавон таъмири пойафзоли хонандагони синфҳои поёниро худ анҷом медоданд.

Ба мактаб-интернат, ки аз тамоми шаҳру деҳоти ҷумҳурӣ бачагон ба таълиму тарбия фаро гирифта мешуданд. Аксари онҳо рӯзҳои аввали ба мактаб-интернат омадан ҷойхоби худро ғундошта наметавонистанд, инчунин оддитарин қоидаҳои истифодаи асбобу анҷомҳои мавҷударо низ намедонистанд. Ба ин хотир, аз байни хонандагон комиссияи санитарии мактаб ташкил шуда буд ва дар баробари ин омӯзгорон корҳои зиёди фардию комплексӣ низ мегузарониданд. Мураббиён аз рӯи нақшаи пешакӣ тартибдодашуда фаъолият карда, дар таҷрибаи худ методҳои мухталифро истифода мебурданд, роҳу воситаҳои мусоиди ҷалб намудани тарбиягирандагонро бо меҳнати хоҷагӣ амалӣ менамуданд.

Тарбиядиҳандагон Савсан Кабирова, Масамӣ Абдураҳмонов, Исматов Изатулло, Табаров Ҳабибулло, Шокиров Раҷабалӣ, Сафаров Санг кӯшиш мекарданд, ки фориғ аз дарс хонандагон ба корҳои манфиатбахш фаро гирифта шаванд. Аз ин рӯ, ба онҳо эҳтиёткорӣ, тозакорӣ, маҳорати дарки арзиши асбобу ашёҳои гирду атроф ва боинтизом буданро ташвиқ мекарданд, ки чунин корбариҳо натиҷаҳои мусбат медоданд. Хонандагон акнун худашон тадриҷан аз уҳдаи иҷрои ҳама корҳо мебаромадагӣ мешуданд.

Ҳамин гуна заҳматҳои бардавоми тарбиядиҳандагон буд, ки ҳуҷра ва синфхонаҳоро гулҳои зиёди рангоранге, ки онҳоро худи бачаҳо парвариш мекарданд, зиннат медоданд. Гулдонҳоро

бошад, худи бачаҳо, аъзоёни маҳфили «Гулдаст» дар устохонаи мактаб тайёр мекарданд. Гулҳои замини назди мактабиро низ бачаҳо нигоҳубин менамуданд.

Ҳамчунин дар мактаб-интернат маҳфили «Чеварон» амал мекард. Ин маҳфил дар аввал чор нафар духтар ва дар охири нимаи дуюми солҳои 60-ум 12 чевардухтарро дар худ муттаҳид карда буд. Дар маҳфил духтарон ба дӯхтану тайёр намудани тоқиҳои чакани бачагона, куртаҳои чакан, бофтани ҷӯробҳои занонаю мардона, кашидадӯзиҳо, дӯхтани рӯйпӯшҳои гулдӯзишуда барои болинҳо, пардаҳои тирезаҳо ва амсоли инҳо машғул мешуданд. Барои дар сатҳи баланд гузаронидани кори маҳфил маъмурияти мактаб-интернат, хусусан бо ташаббуси ҷонишини директор оид ба таълим Қосим Каримов дар баробари он ки бо духтарон роҳбари маҳфил кор мебурд, аз деҳаи Саричашма дӯзандаҳои моҳиру машҳур Бибӣ-апаю Холиса-холаро низ даъват карда буданд. Ин модарони ҳунарманди шинохта, ки шуҳрати дастранҷи онҳо дар саросари кишвар маълуму машҳур шуда буданд, ба маҳфил омада ба кори духтарон маслиҳатҳо дода, дар сифатан хуб баромадани маҳсули дасти онҳо ёрии амалӣ мерасониданд. Ин буд, ки сифати маҳсули дасти духтарон дар андак вақт шуҳрат ёфта, ҳатто дар саросари ҷумҳурӣ овозадор шуд.

Махсусан, гулдӯзиҳои Шарифова О., Раҳматова Д., ки яке расми асосгузори Давлати Шӯравӣ В.И. Ленин ва дигаре обанбори ГЭС-и Норакро кашидадӯзӣ намуда буданд, толори Намоишгоҳи Комёбиҳои Хоҷагии Халқи Ҷумҳурии Тоҷикис-тонро зиннат медоданд[2, с.16].

Ба варзиш ҷалб намудани тарбиягирандагон низ дар мадди аввал меистод. Дар таълимгоҳ муҳассилин ба маҳфилҳои (сексияҳои) гуногуни варзишӣ аъзо буда, дар лаҳзаҳои фориғ аз дарс маҳорати худро сайқал медоданд. Нозукиҳои варзишро аз роҳбарони маҳфилҳо меомӯхтанд. Аъзоёни ҳамаи маҳфилҳо бо либосҳои ягонаи варзишӣ, ки дар он солҳо ин ягонагӣ дар дигар мактабҳо тамоман набуд ё аҳён-аҳён дида мешуд, ба пуррагӣ таъмин буданд.

Аксар вақт спартакиадаи мактаббачагони мактабҳои ноҳия дар майдончаи варзишии интернат, ки он зиёда аз 3 га-ро дар бар мегирифт ва шароитҳои хуби гузаронидани мусобиқаҳои варзиширо доро буд, гузаронида мешуд. Аксар вақт варзишгарони навраси интернат дар ҳамаи намудҳои варзиш: давидан ба масофаҳои гуногун, ҷаҳидан ба баландию дарозӣ, волейболу баскетбол, футболу шоҳмот ва амсоли инҳо ба варзишгарони мактабҳои дигар дастболо мешуданд.

Масъалаи дар руҳияи одобу ахлоқи ҳамида тарбия намудани духтарони таълимгоҳ дар мадди аввал меистод. Барои таълими хуб гирифтану тарбияи ҳаматарафа дидани духтарон муаллимаи таҷрибанок депутати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ду даъват) Шавсан Кабирова (ёдаш ба хайр) мутасаддӣ буд. Муаллима Ш. Кабирова ҳамроҳи духтарон кору фаъолият намуда, дар лаҳзаҳои фориғ аз дарс корҳои ташвиқотӣ-тарғиботӣ бурда, дар ташаккули шахсият ва рушди ҷаҳони маънавии онҳо нақши муҳим мебозид. Ҳамеша кӯшиш мекард, ки духтарон меҳнатдӯсту хушрафтор ва донову покахлоқ ба воя расида, дар рушду нумӯи Тоҷикистони азиз ҳиссагузор гарданд. Ин буд, ки фориғ аз дарсҳо ва дар рӯзҳои истироҳатӣ бо духтарони таълимгоҳ корҳои зиёди фаҳмондадиҳӣ ва ташвиқотию тарғиботиро ба роҳ монда мекӯшид, ки онҳо номбардори Ватан бошанд.

Бо ин мақсад байни тарбиягирандагон, бахусус духтарон дар мавзӯъҳои «Нақши занон дар ҷомеа», «Духтарон-модарони оянда», «Духтарон-симои Тоҷикистон», «Оянда зи туст духтари тоҷик», «Ҳунар омӯз», «Интихоби касб ва духтарон» «Ҳаё- меваи ҳаёт», «Шуҳрати зан- ҳаёи ӯ», «Ҳунар мебояд духтарро» ва амсоли инҳо бо маърӯзаҳо баромад намуда, дар тарбияи ахлоқии онҳо заминагузор буд. Онҳоро ба меҳнати софдилона, аъло хондану рафтори намунавӣ доштан ҳидоят мекард. Пайи он заҳмат мебурд, ки духтарони интернатро чун фарзандони хеш тарбия намояду дар ҷомеа ба таври устувор мавқеи худро ёфта, баҳри халқу Ватан хизмат намоянд.

Яке аз хислатҳои хуби Шавсан Кабирова он буд, ки корҳои тарғиботию ташвиқотиро натанҳо байни духтарони мактаб-интернат ба роҳ мемонд, балки ҳангоми ташкилу гузаронидани чорабиниҳои тарбиявӣ хонандагон – духтарони мактабҳои миёнаи атрофи деҳаи Саричашмаро низ ҷалб менамуд. Тавассути даъватномаҳои махсус, ки ба номи сарварони ҳамсоямактабҳо фиристода мешуд, духтарони мактабҳои мухталиф ба чорабиниҳо ҷалб мешуданд. Ин усули кор дӯстии байни духтарони мактабҳоро таъмин намуда, ба васеъ гардидани дониш, ақлу хирад ва ҷаҳони маънавии онҳо боис мегардид. Дар баробари тарбиягирандагони ин таълимгоҳ духтарони мактабҳои гирду атроф, ки муаллима Шавсан Кабирова бевосита ба онҳо мавзӯъ ва ё супорише медод, бо маърӯзаҳои худ баромадҳо мекарданд.

Принсипи асосӣ дар мактаб-интернат «ҳама чизро худат анҷом бидеҳ» буд. Аз ин рӯ, хонандагон худашон медӯхтанд, пойафзолҳоро таъмир мекарданд, либос мешустанд, дар ошхона ёрӣ мерасониданд ва синфҳоро тоза мекарданд.

Дар баробари муаллимону мураббиён хонандагон низ масъулияти зиёд ба уҳда доштанд ва бо талқини роҳбарияти мактаб худро соҳиби ҳақиқии ин муассисаи таълимӣ медонистанд. Ташкилотҳои талабагӣ ва комсомолӣ дар мактаб амал мекард, ки тамоми рафти таълиму тарбияро назорат мекарданд.

Аввалин раиси ташкилоти талабагӣ дар мактаб-интернат марҳум Ҳабибулло Солиев таъйин гардид ва солҳои 1959-1963 ин вазифаро иҷро намуда буд. Котиби ташкилоти комсомолии талабагӣ Ҷангӣ Шамсиддинов интихоб шуда буд. Ӯ ба ёд меорад: «ман аз рӯзҳои аввали таҳсил то давраи хатми мактаб-интернат (соли 1963) котиби ташкилоти комсомолии талабагӣ будам. Аввал 15 нафар ва баъд 80 нафар аъзои комсомол доштем. Соли дуюм радиоузел ташкил кардем ва барандагии онро ҳам ба уҳдаи ман гузоштанд. Ҳар саҳар радиолинейка мегузаронидем. Овози радиоро ҳатто нисфи аҳолии Саричашма мешуниданд ва аз мазмуну мундариҷаи фаъолияту таҳсили мо огоҳ мегардиданд. Радио барои пешрафти таълиму тарбия таъсири бисёр хуб мерасонид. Соли 1961 маро вакили анҷумани XV ЛКСМ Тоҷикистон интихоб карданд. Баъди анҷуман ғояҳои онро ба хонандагони мактаб-интернат ва ҳатто як қисми аҳолии деҳа тавассути радиоузел пурра расонидам»[4, с.19].

Мактаб-интернати дигаре, ки дар минтақаи Кӯлоб фаъолият менамояд, ин мактаб-интернати №2 ба номи Ф. Энгелс, ки соли 1958 дар деҳаи Кадучии ноҳияи Васеъ таъсис ёфтааст, буд. Мактаб-интернат аз соли 1973 ба номи интернати санатории кӯдакони синни мактабӣ барои касалиҳои сироятии сил (Туберклёз) ташкил ёфт, ки дар он 320-нафар хонанда дар хобгоҳ зери назорати табибони ҷумҳуриявӣ қарор гирифта буд. Ин номгӯи мактаб-интернати санаторӣ то соли 1986 давом кардааст. Аз соли 1986 то соли 2004 мактаб-интернат бо номи кӯдакони ятиму бепарастор ташкил карда шуд. Шумораи хонандагон 414 нафар буда, 360 нафари онро писарон ташкил медиҳад. Хонандагоне, ки дар хобгоҳи мактаб-интернат шабонарӯзи мезистанд, 70-нафарро ташкил медиҳад.

Ҳоло мактаб-интернат дорои 5-адад синфхонаҳои фаннӣ, буда, 2 адад синфхонаҳои иттилоотӣ, бо 21 адад компютер ва тахтаи электоронӣ ва утоқи мусиқӣ бо таҷҳизотҳои лозима муҷаҳаз мебошад.

Раванди таълим дар мактаб-интернат хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Дар он зиёда аз 60 омӯзгорони маълумоти олидошта кору фаъолият намуда истодаанд[7].

Котиби ташкилоти комсомолии талабагии мактаб-интернат он солҳоро ба ёд оварда мегӯяд, ки мо, комсомолон баъди дарс, шабҳои моҳтобӣ бо азму хоҳиши худ белу каланд гирифта, теппаҳоро нарм, пастиҳою баландиҳоро ҳамвор мекардем, ниҳол мешинондем, аз ҳавз бо сатил об кашида, дар бехи ниҳолҳо мерехтем. Алаф даравида, бехи ниҳолҳоро бо мақсади нигоҳ доштани намнокӣ мепӯшонидем. Болои алафҳоро хок мерехтем, то ин ки нами бехи ниҳолҳо аз таъсири офтоб тез буғ нашавад. Ин усул барои аҳолии муқимии Саричашма наву тааҷҷубовар буд. Онҳо механдиданд, тамасхур мекарданд, вале диданд, ки ниҳолҳо то тирамоҳ сабз истода, нашъунамо карда истодаанд, ангушти ҳайрат газиданд.

Синфҳо байни худ мусобиқа доштанд ва ин мусобиқа тамоми фаъолияти хонандагонро дар бар мегирифт. Сар карда аз интизоми намунавӣ доштан. Агар интизоми синф қаноаткунанда – хуб хол дода мешуд, ғайриқаноатбахш бошад 40 хол ҷарима гузошта мешуд. Ё агар ҳамон рӯз аз дарсҳо ягон нафар баҳои «2» нагирифта бошад, 15 хол ба синф дода мешуд ва агар нафаре баҳои «2» мегирфт, ба синф 30 хол ҷарима монда мешуд. Ҳамин тавр тозагии хобгоҳ, синфхона ва дигар паҳлуҳои фаъолияти хонандагони мактаб ба ҳисоб гирифта мешуд ва ҳар бегоҳ баъди соати 22-и шаб комиссияи махсуси талабагӣ тамоми бурду бохти якрӯзаро ҷамъбаст менамуд. Рӯзи душанбеи ҳар ҳафта ҷамъомади саҳарӣ пеш аз дарс гузаронида мешуд ва мувофиқи ҷамъбасти комиссия ҷойҳои ифтихорӣ муайян карда мешуд. Ғолибон таҳсину офарин ва онҳое, ки қафомонда буданд, танқид мешуниданд. Синфе, ки бо гуноҳи ин ё он талаба дар ҷамъбаст холи паст гирифтааст, аз тарафи ҳамсинфонаш танбеҳ медид, то ки вай ислоҳ шавад. Аз ҷумла баҳои «2» нагирад, интизомро вайрон накунад ва ғайра.

Талабагон ҳар саҳар соати 6:00 аз хоб хеста, то соати 8:00 ба тарбияи бадан машғул мешуданд, ҷои хобашонро ба тартиб медароварданд, субҳона тановул мекарданд, дар ҷамъомади пагоҳирӯзӣ (линейка) иштирок карда, ба дарс омода мешуданд.

Баъд аз дарс хӯроки нисфирӯзӣ ва сонӣ ду соат барои истироҳат ҷудо шуда буд. Баъди истироҳати нисфирӯзӣ ба синфхонаҳо баргашта, зери роҳбарии мураббиҳо ба тайёр намудани дарсҳо машғул мешуданд. Чи мушкилоте, ки дар рафти дарстайёркунии мустақилона пайдо мешуд, мураббӣ дарҳол омӯзгори ҳамон фанро ба синф даъват менамуд ва мушкилӣ бартараф карда мешуд.

Баъди дарстайёркунии мустақилона хонандагон ду соати дигар истироҳат мекарданд ва аз рӯи шавқу рағбати худ ба бозиҳои гуногуни варзишӣ машғул мешуданд. Баъди тановули хӯроки бегоҳӣ ба синфхонаҳо баргашта, машғули дарстайёркунӣ мешуданд. Хонандагони синфҳои V-VIII то соати 22:00 ва синфҳои IX-XI то соати 23:00-и шаб мустақилона дарс тайёр мекарданд…[2, с.22].

Дар баробари муаллимону мураббиён аз ҳисоби фаъолони синфҳои болоӣ барои назорат ба дарстайёркунии синфи V-VIII роҳбарон таъйин шуда буданд ва ба рафти дарстайёркунии онҳо назорат мебурданд. Дар синфҳои болоӣ (IX-XI) бошад, сардорони синфҳо назорату роҳбарӣ мекарданд.

Дар он солҳо қувваи барқи марказонидашуда набуд. Мактаб-интернат стансияи дизелӣ дошт, ки то соати 12:00-и шаб қувваи барқ медод. Лекин хонандагоне, ки шавқу ҳаваси илмомӯзӣ доштанд, бо истифодаи лампаҳои керосинӣ дарс тайёр мекарданд...

Аввали солҳои 60-уми асри XX дар тамоми мактабҳои Иттиҳоди Шӯравӣ методи таълими муаллимони шаҳри Липетск овоза дошт. Маъмурияти мактаб-интернат барои татбиқ намудани баъзе нуқтаҳои ин метод кӯшиши зиёд менамуданд. Ва ин заҳматҳо ба он оварда расонд, ки муҳассилин барномаи мактаби миёнаро пурра аз худ намуда, роҳи ояндаи худро бошуурона интихоб менамуданд.

Дар таълимгоҳ дараҷаи тахассусии муаллимон ва кормандони ёрирасон хеле баланд гардид, аксари синфхонаҳо ба кабинет табдил дода шуданд, кабинетҳо бо воситаҳои аёнӣ ва техникаи замонавӣ ҷиҳозонида шуданд, системаи таълими кабинетӣ ҷорӣ гардид, ки он солҳо ин тарзи таълимро таҷрибаи наву пешқадам ва шаклу усули пурмаҳсули таълим меҳисобиданд. Заминаи моддиву таълимии мактаб-интернат васеъ ва мустаҳкам гардидан мегирифт.

Дар мактаб-интернат таълими политехникӣ ҷорӣ шуд. Тарбиягирандагон касбҳои механизаторӣ, харротӣ, челонгарӣ, механикӣ, дӯзандагиро меомӯхтанд, мутахассисони электротехника ва ғайра ба воя мерасиданд.

Тахти сарварии С. Фаттоев дар солҳои шастум фазои ин даргоҳи таълиму тарбия ба фазои якдигарфаҳмӣ, дӯстию рафоқат ва меҳнатдӯстии омӯзгорону мураббиҳо табдил ёфта буд. Аз як тараф теъдоди муаллимони маълумоти олидору соҳибтаҷриба ба маротиб афзуд ва аз тарафи дигар шумораи ба мактабҳои олии мухталиф шомил гардидани хатмкунандагон 94-95%-ро ташкил медод[2, с.23].

Мактаб-интернати Саричашма ҳарчанд аз марказ хеле дур воқеъ гашта бошад ҳам, он дар солҳои аввали мавҷудияти худ дар ҷумҳурӣ хеле машҳур гардид. Ба кори мактаб-интернат мутахассисони дорои маълумоти олии педагогӣ ва таҷрибаи бойдошта кору фаъолият мекарданд ва ҳамаашон маълумоти олии педагогӣ доштанд. Чунин мактабе, ки дар охирҳои солҳои 60-уми асри гузашта омӯзгоронаш 100% маълумоти олӣ дошта бошад, дар ягон гӯшаи ҷумҳурӣ набуд. Вале ин масъала дар интернат ҳалли худро ёфта буд.

Дар мактаб-интернат барои таҳсили хонандагон шароити хуби таҳсилу зиндагӣ муҳайё шуда буд: Синфхонаҳои васею равшан, кабинету устохонаҳои муҷаҳҳаз, майдончаҳои варзишӣ, хобгоҳҳои тозаю бароҳат, хонаи пионерон, хонаи маданият, толори консертӣ, ҳаммом, ошхона, бунгоҳи тиббӣ, хуллас- тамоми шароитҳое, ки барои инкишоф ва тараққии ҷаҳони маънавӣ ва маишати мадании хонандагон зарур буданд, муҳайё буд.

Мактаб-интернати ёрирасони №1-и шаҳрии Кӯлоб, асосан, соли 1960 ҳамчун муассисаи таълимии мактаб-интернати таҳсилоти умумӣ барои кӯдакони бепарастор ва оилаҳои камбизоат ба фаъолият шурӯъ намудааст. Мактаб-интернат ҳамчун мактаб-интернати колхози ба номи Шаталов, ки тобеи ноҳияи Восеъ буд (дар аввал ва баъди соли 1969 ин мактаб-интернати таҳсилоти умумӣ ба шумор мерафт, ба мактаб-интернати ёрирасони №1 табдил дода шуд) ба фаъолият шурӯъ кард.

Мактаб-интернат дорои 18 синфхона ва се иморати хобгоҳи якошёна буда, барои 180-нафар тарбиятгиранда сохта шуда буд. Ба мактаб-интернат кӯдакони дорои имкониятҳояшон маҳду (шаклҳои гуногун) дар дараҷаи сабук қабул карда мешаванд. Қабули тарбиятгирандагон ба мактаб-интернат бо роҳхати Раёсати маорифи шаҳру ноҳияҳо ва дар асоси хулосаи комиссияи тиббӣ-педагогӣ шаҳри Кӯлоб сурат мегирад. Таҳсил дар мактаби мазкур ба забони тоҷикӣ ба роҳ монда шуда буд. Мӯҳлати таҳсил дар мактаб-интернат 9-сол буда, тарбиятгирандагон баъди хатми мактаби мазкур соҳиби касб мешуданд ва соҳиби шаҳодатномаи муқаррагардида оид ба хатми мактаби таҳсилоти махсуси асосӣ мешуданд. Ба синфи 1 кӯдакони синни 7 то 10 сола аз ҷиҳати ақл қафомонда қабул карда мешуданд. Миқдори тарбиятгирандагон дар ҳамаи синфҳо то 12-нафар ва синфи махсус то 8-нафар ва дар гурӯҳҳои тарбиявӣ то 12-нафарро ташкил медоданд. Асосан, бештари тарбиятгирандагон аз ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ба таълиму тарбия фаро гирифта шудабуданд.

Муассисаи таълимие, ки то ҳол фаъолияти худро барои ин қишри ниёзманди ҷомеа ба роҳ монда истодааст мактаб-интернати ҷумҳуриявии кӯдакони ятим дар шаҳри Кӯлоб ба ҳисоб меравад. Муассиса сол 1961 бо мақсади ба таълиму тарбия фаро гирифтани кӯдакони ятиму бепарастор ва оилаҳои камбизоат таъсис дода шуда, фаъолияти густурда дорад. Муассисаи мазкур аз се бинои асосии дуошёнаи дорои 28 синфхонаи таълимӣ ва хобгоҳи замонавӣ барои 110 нафар иборат буда, ҳамчунин, ошхона барои 144 нафар ва ҳаммом дар хизмати тарбиятгирандагон қарор дорад. Дар мактаб-интернати ҷумҳуриявии кӯдакони ятим аз синфи 5 сар карда, бо хоҳиши хонандагон ва падару модарону парасторашон қабул карда мешаванд.

Дар мактаб-интернат аз шумораи 113 нафар кӯдак, 4 нафар ятими кулл, 8 нафар бепарастор, 101 нафар аз оилаҳои нимятим ба таълиму тарбия фаро гирифта шудаанд. Хонандагон дар ошхонаи мактаб-интернат бо се вақт хӯроки гарм таъмин буда, ошпазҳову мураббияҳои мактаб-интернат

кӯшиш мекунанд, ки таркиби хӯроки тайёркардаи онҳо аз маҳсулоти гуногуни сабзавот ва серғизо иборат бошад. Раванди таълиму тарбия дар мактаб-интернат аз рӯйи равияи умумӣ ҷараён дошта, назорати сифати таълиму тарбияро аъзои гурӯҳи идоракунии сифати таҳсилот дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондаанд, ки дар натиҷа сол то сол омӯзгону хонандагон ба дастовардҳои назаррас ноил мегарданд[5].

Соли 1991 теъдоди муассисаҳои интернатӣ ҳамаги 38- торо ташкил мекард, соли 1996 ин рақам ба 44 – то расид, ки ба 7-тои он мақоми ҷумҳуриявӣ дода шуд[6, с.209]. Имрӯзҳо дар тамоми шаҳру ноҳияҳои кишвар мактаб-интернатҳои ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ, дорои шароити олии донишандӯзӣ, муассисаҳои махсуси таълимӣ барои маъюбон ва дигар иншоот барои табақаи ниёзманди ҷомеъа бунёд карда шудааст. Илм ва маориф бешубҳа аз омилҳои муҳимтарини ташаккули сармояи инсонӣ ба шумор рафта, дар ҳар давру замон барои рушди ҷомеа ва гузариш ба марҳилаҳои нави фарҳангӣ нақши муҳим бозидааст[9, с.17].

Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд, ки дасти ёрӣ дароз кардан ба нафарони ниёзманд аз беҳтарин хислатҳои инсонӣ маҳсуб ёфта, ин амалоро дар ҷумҳури чун анъанаи накуи ниёгон шахсони саховатпеша ва хайрхоҳ пайваста анҷом медиҳанд.

Боиси хушнудист, ки имрӯзҳо таваҷҷуҳ ва дастгириҳои пайваставу беназири давлату Ҳукумати Ҷухурии Тоҷикистон, бахусус, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба ятимону бепарасторон назаррас арзёбӣ гардида, бо мақсади таъмини шароити зиндагии арзанда, рушди баркамол ва соҳибилму соҳибмаърифат гардидани онҳо тамоми шароитҳои муосир фароҳам оварда шудааст.

Пешвои миллат ҳамеша бо хислати нодири раъиятпарварии хеш дар фикри беҳбудии шароити зиндагии мардуми эҳтиҷманд, ятимон, барҷомондагон ва шахсони бесаробону камбизоат буда, таваҷҷуҳи махсус зоҳир кардан ба ин табақаи ниёзмандро аз аҳли ҷомеа борҳо талаб менамояд. Ва ҳамин аст, ки пайваста таъкид медоранд, ки «Ман ҳеҷ вақт ягон ятимро дар нимароҳ намемонам, меомӯзонам, тарбия мекунам ва ба ҳаёти мустақилона гусел менамоям».

АДАБИЁТ

1. Алиев А.Х. Традиции обучения и воспитания предков-таджиков в контексте современных проблем образования: на материалах арийской цивилизации / А.Х. Алиев // Автореферат. Душанбе – 2012. – 26 с.
2. История таджикского народа. Том VI. (Новейшая история) – Душанбе: «Империал-Групп», 2011 - 688
3. Карим Давлат. «Агар дар ҷаҳон набвад омӯзгор…». Душанбе.- 2005.- 225 с.
4. Обидов Ибрагим Обидович. Краткий очерк истории народного образования в Таджикистане. / И.О. Обидов - Душанбе, 1965.- 208 с.
5. Обидова, М.И. История становления и развития системы народного образования в Северных районах Республики Таджикистан (1917-1941). https://www.dissercat.com/content/istoriya-stanovleniya-i-razvitiya-sistemy-narodnogo-obrazovaniya-v-severnykh-raionakh-respub (санаи муроҷиат: 20.05.2021)
6. Фархуддинов И. Вазъи маорифи халқи тоҷик дар даврони истиқлолият. Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. № 1(14) 2016 - С.274
7. Стрельцова М.В. Педагогические условия социальной адаптации и реабилитации детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. https://www.dissercat.com/content/pedagogicheskie-usloviya-sotsialnoi-adaptatsii-i-reabilitatsii-detei-sirot-i-detei-ostavshik (санаи муроҷиат: 20.05.2021)
8. Сулейманова Л.Ш. История становления и развития национальных общеобразовательных школ и педагогических учебных заведений в Башкортостане, 1900 - начало 70-х гг. XX в. https://www.dissercat.com/content/istoriya-stanovleniya-i-razvitiya-natsionalnykh-obshcheobrazovatelnykh-shkol-i-pedagogichesk (санаи муроҷиат: 20.05.2021)
9. Файзов Н.Н. Ҳамкориҳои илмӣ – фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар даврони истиқлолият. / Файзов Автореферат). Душанбе – 2019 - 47с.
10. Шариф Абдулҳамид. Масоили ҳалталаб дар мактаб-интернат боқи мондааст. / Ш. Абдулҳамид// Омӯзгор.-2020.- 19 ноябри .-№ 47 (12271).
11. Шукуров М. Культурная жизнь Таджикистана в условиях развитого социализма. – Душанбе - 1980. 422с.

ПОЛОЖЕНИЕ ШКОЛ-ИНТЕРНАТОВ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

В этой статье мы постарались дать информацию о положении школ-интернатов в Кулябском районе Хатлонской области во второй половине XX века. Новые образовательные учреждения и школы-интернаты были созданы в советское время и играют важную роль в обучении подрастающего поколения. Краткое изложение информации.

В обучении в школах-интернатах использовались разные образовательные методы, с помощью которых учащиеся приобретали необходимые знания, навыки и умения и самостоятельно применяли их на практике.

После распада Советского Союза традиционные подходы к организации жизни, воспитанию и обучению детей-сирот и детей, оставшихся без родителей. Существующие государственные учреждения не могли удовлетворить определённые требования общества. Национальный менталитет, питающий культурные основы человека был сломан. Однако за короткий промежуток времени, по инициативе Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, дела пошли на поправку. Фактически, сегодня Президент страны Эмомали Рахмон подчеркнул, что помощь нуждающимся - одно из лучших человеческих качеств, и это всегда делается в стране по доброй традиции предков, щедрых людей.

Ключевые слова: *образование, интернат, регион, учащиеся, дети-сироты, воспитание, учителя, навыки, компетенции, знания.*

THE SITUATION OF BOARDING SCHOOLS IN KULOB REGION OF KHATLON PROVINCE IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY

In this article, we tried to give at least some information about the situation of boarding schools in the Kulob district of the Khatlon region in the second half of the twentieth century. New educational institutions and boarding schools were created during the Soviet era and play an important role in educating the younger generation. Summary of information.

In teaching in boarding schools, various educational methods were used, with the help of which students acquired the necessary knowledge, skills and abilities and independently applied them in practice.

After the collapse of the Soviet Union, traditional approaches to organizing life, raising and educating orphans and children left without parental care in the existing state institutions could not satisfy the changed society. The national mentality that feeds the cultural foundations of man is broken. However, in a short period of time, on the initiative of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, things got better. In fact, today the President of the country Emomali Rahmon stressed that helping those in need is one of the best human qualities, and this is always done in the country according to the good tradition of ancestors, generous people.

Keywords: *education, boarding school, region, students, orphans, upbringing, teachers, skills, competencies, knowledge.*

Сведения об авторах:

Бозоров Салим Бобоевич *- соискатель кафедрой истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: (+992) 907406687.*

Хусейни Бободжон *- ассистент кафедра истории таджикского народа Кулябский государственный университета имени А. Рудаки, Адрес: С. Сафарова 16. Тел: (+992) 988481604.*

About the authors

Bozorov Salim Boboevich,- *postuates of the Department of History of the Tajik People of the Abuabdullo Rudaki Kulob State University. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, S. Safarov street, 16. Phone: (+992) (+992) 907406687*

Husaiuni Bobojon *- Kulob State Univetresity named after A Rudaki: Assistant of o the Department of History of the Tajik People. Adres:734065, Republic of Tajikistan, Kulob, Safarov Street,16.Tel: (992) 988481604.*

АФСОНАҲОИ ХАЛҚӢ САРЧАШМАИ ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС

Мамадносирова М.М.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ
Юсупова Г.Ҳ.
Донишкадаи тарбияи ҷисмонӣ ба номи С.Раҳимов

Афсонаҳои халқӣ – ин боигарии маънавӣ ва дурдонаҳои ақлу заковати халқ мебошад. дар онҳо психологияи халқ, муносибати халқ ба тамоми паҳлуҳои зиндагӣ хеле образнок, вале оддӣ ифода ёфтааст. Барои ҳамин ҳам афсонаҳои халқӣ ба дили, хусусан, кӯдакону наврасон, ҷавонону калонсолон низ тез роҳ ёфта, онҳоро ё мафтун мегардонад, ё ба хашму ғазаб меорад. Маҳз ҳамин ҷиҳати афсонаҳо ба руҳи инсон, таъсири калони психологӣ мерасонанд. Андешаҳои шодравон академик Раҷаб Аминов, ки дар сарсухани «Афсонаҳои халқии тоҷик» (Душанбе «ирфон» 1998, с. 3) нисбати ин масъала оварда шудааст, аз он равшан гувоҳӣ медиҳад. Ӯ овардааст, ки: «Ман як шахси солхӯрдаи рӯзгордида, баъзан аз худ мепурсам, ки кай ва барои чи афсонаро дӯст доштам. Ва ин маврид ёди замони кӯдакӣ мекунам.

Афсона дар тарбияи ахлоқии кӯдакон дар оила нақшии басо муҳимро ишғол мекунад. Аксарияти бачаҳои хурдсол гӯш кардани афсона, хондани китобчаҳои шавқоварро дӯст медоранд. Аммо худашон китобро интихоб карда наметавонанд. Бинобар ин, бисер мухим аст, ки калонсолон ба дар хондан ва мутоилаи китобҳо ба кӯдакон кӯмак кунанд.

Ба китобхонии кӯдакон аҳамият дода истода, шавқу завқи фардии кӯдаконро ба хисоб бояд гирифт. Бачагон хусусан писарон, аксар вақт ба адабиёти саргузаштӣ майлу рағбат доранд.

Аз ин рӯ, ҳатман ба он бояд кӯшид, ки китобҳо аз ҷиҳати мавзӯъ гуногун бошанд: афсонаҳо, ҳикояҳо дар бораи ҳайвонот, саргузаштҳо, афсонаҳо дар бораи қаҳрамонҳо, тилисмшиканхо, оид ба меҳнати осоиштаи калонсолон ва кӯдакон, дар бораи Ватан ва ғайраҳо.

Барои кӯдакони хурдсол дар оила падару модар, ё ин ки бобою бибиашон афсонаҳои аҷибу ғарибро нақл кунанд, китобчаҳо ё рӯзномаҳоро бо овози баланд хонанд.

Барои шавқу ҳаваси кӯдакро нисбат ба китобхонӣ бедор кардан байни падару модарон лексияҳои педагогӣ-психологиро ташкил намудан лозим аст. Нақшаи тахминии онро тартиб дода чунин сӯҳбатҳоро ба нақша гирифтан мумкин аст:

1. Интихоби китоб барои хондан.
2. Чӣ бояд кард, ки агар кӯдак хонданро дӯст надорад.
3. Китобҳо чӣ гуна бошанд ва ғайраҳо.

Ҳангоми гузаронидани чорабиниҳо дар баҳсу мунозираи мавзӯҳо аксарияти волидайн аз таҷрибаи хеш ҳарф мезаданд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки дар қисме аз оилаҳо ба хондани китобҳо, ё ин ки нақли афсонаҳо ҳикояҳо ба кӯдакон диққати ҷиддӣ медиҳанд. Гапҳо умумӣ нашаванд аз таҷрибаи яке аз волидони синфи 2 мисол меорам.

Модари толибаи синфи 2 Умеда – апа аз таҷрибаи хеш чунин нақл кард: «Дар кӯдакони ман завқи китобхониро бибиҷонашон бедор кард. Бибиашон зани рӯзғордидаю меҳнаткаш ба фарзандонамон афсонаҳои гуногунро аз ҳаёти он замон, қисмашро худашон бофтаю сохта карда нақл мекард. Бачаҳо бо тамоми завқ ба бибиашон гӯш мекарданд. Ман, пай бурдам, ки кӯдаконам ба қаҳрамононе, ки дар афсона бадхоҳанд, нафрат мехонданд ва ба қаҳрамонҳои мусбӣ пайравӣ мекарданд».

Вакте ки бибиашон афсонаи «Кали айёр» – ро нақл кард: Бачаҳо чунон бо завқ гӯш мекарданд, ки гуё худашонро дар нақши «Кали айёр» тасаввур намуданд. Модоме, ки афсона тамом шуд ба бибиашон чунин ваъда доданд, ки мо «Кали айёр мешавем, савдогарҳои ҳаромхӯрро боб мекунем».

Ҳатто кӯдаконам чунин одат карданд, ки то бибиҷонашон ягон афсона нагӯянд, хоб намерафтанд. Бибиҷонашон, ки зани оқилу доно буд, бо онҳо чунин шарт гузошт:

-Канӣ, рӯзномаҳоятонро нишон диҳед, агар баҳои «3» ё «2» дошта бошед дигар афсона намегӯям. Бачаҳо кӯшиш мекарданд, ки ҳамеша баҳои «4» ва «5» гиранд.

Як нафар шогирди сустхон буд. Гуфтан мумкин нест, ки Усмон китобро дӯст намедошт. Ӯ китобро дар дасти худ мегирифт, суратҳояшро тамошо мекард, аммо хонданро нагз намебинад.

Падараш чунин роҳҳои тарзи мутолаи китобро бо ӯ ташкил намудааст: «Ман ба писарам фақат китобчаҳои хурди афсонаҳоро ёфта меовардам.Қисме аз афсонаро мехондаму ҷое, ки бисер шавқовар аст, намехондам. Усмонҷон, ки мехост то охир воқеаро фаҳмад, аммо маҷбур мешуд китобро мутолиа мекард, ба ӯ хондан душворӣ мекард, баъзе калимаҳоро нодуруст мехонд, андаке азоб кашида, Усмон назди модараш ё апаш рафта илтимос мекард»: «Китобро хон». Баъзан ягон кас ғамхорӣ карда, ба Усмон китоб мехонд.Ҳамин тавр, дар Усмон шавқи китобхонӣ бедор шуд.Падару модар бояд барои инкишофи санъати китобхонӣ ба кӯдак ёрӣ расонанд.

Афсона бачаҳои бечуръаттаринро ба гап дароварда, фикри бачаҳои сустаринро бедор мекунад. Бинобар ин, падару модарон вазифадор ҳастанд, ки ба кӯдаконашон китобхонаи шахсӣ ташкил намояд, дар он китобҳои ба синну соли онҳо мувофиқро ҷамъ оваранд. Худи волидайн ба китобхонӣ машғул шаванд, дар баҳсу мунозираи фарзандон шарик бошанд.

Маълумоти донишҳои маънавӣ дар протссеси таҳсил махсусан, дар дарсҳои забон ва инкишофи нутқ пайдо мешавад. Ҳанӯз К.Д. Ушинский барои ташаккулёбии маънавии кӯдак аҳамияти китобхонии бачагонро қайд карда буд. Ӯ гуфта буд, ки ҳар як асар ин ё он тарафи ҳаётро ба кӯдакон мефаҳмонад. Адабиёти бадеӣ оид ба ғояҳои маънавӣ материали боеро дар худ дорад. Ин ё он китобро хонда истода, мактаббачагони хурдсол кӯшиш мекунанд, ки ба рафтори маънавии қаҳрамонон тақлид намоянд. Онҳо дар баҳодиҳии некию бадӣ ҳакгӯю созишнопазиранд, ки ҳамроҳи қаҳрамонони китоб барои ҳақиқату адолат мубориза баранд.

Сарчашмаи асосии ҳосил намудани дониш – нақл аз рӯи расмҳои ситсиманок, афсонаҳо, ҳикояҳо, панду андарзҳо ва зарбулмасалу чистон, суруду таронаҳо мебошад.

Аз ин чо дар китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ як қатор афсонаҳо дар бораи ҳайвонот, рафоқат ва дӯстӣ, дар бораи некӯкорӣ, хайрхохӣ ва хоксорӣ, дар бораи бовиҷдонӣ ва ростқавлӣ, дар бораи оштинопазирӣ нисбат ба бадӣ ва бепарвоӣ пешкаш гардида таълим дода мешаванд.

Дар синфи 1 – ум афсонаҳои «Рӯбоҳи зирак ва гурги ғофил», «Гург ва шағол», «Рӯбоҳи фиребгар ва бузи содда», «Мурғобияки худписанд», «Мурғ, мурғобӣ ва муш», «Хурӯсаки далер», «Писарбачаи зирак», «Саги чашмгурусна», «Лаклак – табиб», «Рӯбоҳ ва хирс», «Харгӯшаки ҳавобаланд», «Рӯбоҳ, шағол ва шер», «Рӯбоҳ ва шағол», «Рӯбоҳ ва паланг», «Чаро бинии нахӯдак кач шуд», «Ҳезумкаш ва хирс», «Пиёлаи гули нор» дастрас гардидааст,

Барои кӯдакони синфи 1 интихоб кардани афсонаҳо, ки дар шароитҳо ба ҳам монанд усулҳои гуногуни рафторро пеш мегиранд, ба мақсад мувофиқ аст. Ҳангоми хондан ё нақл кардани афсонаҳо, ҳодисаҳо чунон авҷ мегиранд, ки бачагон дар онҳо мураккабии пайдоиши сифатҳои маънавиро мебинанд, масалан алоқаи накӯкорӣ ва беғаразии афсонаи «Рӯбоҳи фиребгар ва бузи содда» меҳрубонии лаклак ва бераҳмии гург нисбати лаклак дар афсонаи «Лаклак -табиб».

Афсонаҳо ба кӯдакон ёрӣ мерасонанд, фаҳманд, ки некӯкори ҳиссиёти мураккабест, дар он ҳис карда тавонистани дарди шахси дигар ва бо ӯ ҳамдардӣ кардан яке аз роҳҳои накӯкорист. Нек будан – маънои бо бад мубориза бурданро дорад, вале барои ин ҷасур қатъӣ ва субботкор будан лозим аст. Дар он ҷое, ки як кас, мубориза бо бадӣ, беадолатӣ камқувватӣ мекунад, якҷоя бояд амал кард. Якдигарро дастгирӣ бояд кард, дар он сурат некӣ ғалаба мекунад. Албатта, кӯдакон ҳама чизро якбора ва пурра намефаҳманд, лекин ҳатто фаҳмидани мураккабӣ, мухолифати рафторҳо ва ҳиссиёти одамон барои муаяйншавии мафҳуми ахлоқ аҳамияти калон дорад.

Дар китоби дарсии синфи 2 –юм афсонаҳои «Девбарзангӣ», ки дар ин афсона хонандагон ба донои, зиракию хушёри ва ҷаққонию далерии духтарак шинос шуда, ба рафтори ӯ таҳсин мегуфтанд ва кӯшиш мекарданд. ки рафторҳои далеронаи духтаракро дар худ бипарваранд.

Дар афсонаи «Миралӣ, Мирвалӣ, Миркарим» бошад, кӯдакон баръакс ба ин ҷӯраҳо нафарт оварда, онҳоро лаънат мехонданд.

Афсонаи «Қози якпо»-и Муҳаммад Субҳон, ки дар қисми аввали афсона мурғобӣ шишахои холиро ҷамъ.намуда ба дӯкони шишақабулкунӣ месупорид, хонандагон кори хайри мурғобиро писандиданд. Дар қисми 2-юми афсона аз хандаю мазоқи қашқалдоқ, мурғобӣ шишахои холиро ба даруни об партофта, қоз ба даруни об даромада шино карда, ногоҳ шиша пояшро мебурад. Баъди мутолиаи афсона бачагон рафтори қаҳрамонони ин афсона ва муносибати онҳо бо якдигарро муҳокима мекунанд.

Дар афсонаҳои «Тақсими панир» таҳияи Баҳроми Шермуҳаммад. «Осмон ба замин меафтад» (афсонаи халқии франсавӣ). «Тӯҳфаи наврӯз» – и Муҳаммадраҳими Сайдар, «Ду шайху як. деҳқон» нодонӣ, фиребгарӣ, хушёриву зиракӣ барин мавзӯҳои. ахлоқӣ мухокима карда мешаванд.

Инчунин дар синфи 2 -юм афсонаҳои «Донак» (афсонаи халқӣ) -накӯкории тифлак ва бадхоҳии кампири ҷодугар», «Тортанаки хира» -фиребгарию қаллобӣ, «Хоин бадкирдорию дурӯягӣ – яке аз мавзӯҳои_асосӣ буда, дар тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол мақоми хоса доранд.

Ҳунармандӣ, дӯстию рафоқат, меҳру муҳаббат, аҳлу тифок дар афсонаи «Се бародар» – и бародарон Грим муҳокима гардид.

Дар кор бо хонандгони синфҳои 1 – 2 нақли муаллим, аз тарафи ӯ таҳлил кардан ва баҳо додан ба воқеаҳои гуногун нисбатан мавқеи калонро ишғол менамояд.

Дар синфҳои 3-4 ҳаҷми нақлкунии худи бачагон, мустақилона баҳо додани онҳо ба ҷиҳатҳои маънавии воқеаҳои муҳокимашаванда меафзояд.

Аз ин рӯ, дар синфи 3 афсонаҳои «Харгӯшаки доно», «Подшоҳ ва шоҳин», «Каду, каду» (афсонаҳои халқӣ), «Девбарзангӣ»- «Кӯрмуш», «Хари хиллагар» (афсонаҳои халқӣ), «Сангпушт ва каждум», «Калила ва Димна», «Дӯстони бовафо», «Гурбачаи содда», «Аз ҳама зӯртар кист?», «Зоғ_ва мор» (аз китоби Калила ва Димна), «Достони гургу уштуру рӯбоҳ» (аз Синбодномаи Зоҳири Самарқандӣ), «Шери мариз» (масал), «Ҳунар» (масал), «Ду рафик» (аз Калила ва Димна) таълим дода шуда, ҳар яке он ҷиҳатҳои тарбияи ахлоқӣ дощта хонандагон дар рӯҳияи дӯстӣ, рафоқат, адолатхоҳӣ, вафодорӣ, меҳнатдӯстӣ, доноию хирадмандӣ, ватандӯстию. сулҳпарварӣ ва ғайра тарбия меёбанд.

Инчунин дар китоби забони модарии синфи 4 – ум «Гунҷишк ва мор», «Саъба ва фил», «Мурча ва пашша», «Рӯбоҳи чашмгурусна», «Пушаймонӣ»-и Ҳусайн воизи Кошифӣ. «Хар ва Шутур» – и Маҷди Хафӣ, «Зулм окибат надорад» – и Зиёуддини Нақшабӣ. «Зоғ ва кабӯтар», «Сангпушт ва Каждум»-и Ҳусайн воизи Кошифӣ, «Боз, чуғз, зоғ, рӯбоҳ ва кабк», «Ҳезумкаш ва мор», «Гуг ва мор» барин афсонаҳо гирд оварда шудааст, ки ҷиҳатҳои тарбияи ахлоқии ин афсонаҳо дар боло қайд карда шудааст.

Чӣ бачагони синни хурди томактабӣ, чи бачагони сини хурди мактабӣ ба шунидани афсонаҳо шавқу ҳаваси калон доранд.

Шуҷоати беамсоли қаҳрамонони афсонаҳои сеҳрнок ҳиссиёти эстетики бачагонро бедор карда, онҳоро ба «корнамоӣ» рӯҳбаланд менамояд, яъне амалиёти он қаҳрамонҳо дар бозиҳои бачагон ифода меёбад. Масалан, дар афсонаи «Эраҷпаҳлавон» (ҳаҷман калон буда, ба синфи 4 тавсия кардан

беҳтар аст) ҳаёти реалӣ бо амалиёти афсонавӣ омезиш - ёфта, аҳамияти калони тарбиявӣ – эстетикӣ касб кардааст.

Вақте ки муаллим дар машғулияти беруназсинфӣ ин афсонаро таҳлил менамояд, бояд ба бачагон дар бораи жанри афсона ва сюжете «Эрачпаҳлавон» тасаввуроти пешакӣ дода, чунин саволҳоро ба миён гузорад: муайян кунед, ки кадом қисмҳои асар воқеаҳои ҳаёту манзараҳои табиатро тасвир мекунаду кадои қисмҳояш ҳодисаю предметҳои афсонавиро? Муаллим мевармояд, ки асарро пурра хонда бароял ва ианзараи табиатро ҷудо кунанд.

Бачагон чунин манзараро ҷудо мекунанд:

«Аввали баҳор шуд. Иди Наврӯз омад. Аҳолии деҳа либосҳои идона пӯшида дар майдоне, ки дар канори деҳа воқеъ шуда буд, ҷамъ шуданд. Бузкашӣ, чавгонбозӣ, гӯштингирӣ сар шуд. Навозандагон, ҳофизон, ширинкорон ҳунарҳои худро намоиш медоданд».

Муаллим чунин саволҳо медиҳад:

- Барои чӣ одамон дар деҳа нею берун аз он ҷамъ омаданд?

- Бузкашӣ, чавгонбозӣ, гӯштингирӣ, мусиқинавозӣ, суруд ба чӣ муносибат буд?

Саволи якум бачаҳоро ба фикркунӣ водор мекунад, яъне вай машқи инкишоф додани фикр ва хаёли эҷодӣ мебошад.

Афсрнаи «Духтари ҷасур» ҳам ба мавзӯи қаҳрамони бахшида шудааст (синфи 4). Аммо сюжети ин афсона аз сюжети «Эрачпаҳлавон» ба куллӣ фарқ мекунад. Бар акси ақидаҳои бой – феодалӣ нисбат ба зан дар ин афсона қаҳрамонҳо аз духтарон интихоб карда шудаанд. Мақсади қаҳрамонҳои афсона ба даст овардани ашёҳои табиат – дарахт аз меваи он дору тайёр кардашаванда ва худи дору мебошад. Ҳар ду афсона танҳо аз он ҷиҳат ба якдигар қаробат доранд, ки Эрачпаҳлавон барои аз банди девҳо халос кардани падараш, духтар бошад барои аз нобиноӣ наҷот додани падараш бо девҳо рӯ ба рӯ мешавад.

Дар ин афсона духтар коре мекунад, ки мардҳо аз ӯҳдаи он намебароянд. Чи дар афсонаи «Эрачпаҳлавон» ва чи дар афсонаи «Духтари ҷасур» мубориза инсон ба дев инъикос ёфтааст. Ба хонандагони синфҳои ибтидои ин афсонаҳоро омӯзонда, бо ҳаёти имрӯза вобаста кардан, яъне образи девҳоро ба гитлерчиёни хунхор дар давраи ҷанги Бузурги Ватанӣ, душманони хунхор дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ дар кишварамон образи Эраҷу духтари пирамардро ба Ҳодӣ Кенҷаев, Эргаш Шарифов, Ҳайдар Қосимов, Эмомалӣ Раҳмон ва даҳҳо дигарон, ки дар ҷанги зиддӣ дев – фашизми хонумонсӯз қаҳрамонии бемисл нишон додаанд, ба садҳо қаҳрамони меҳнати сосиалистӣ, ки табиатро ба ҳукми худ даровара дигаргун сохтаанд ва зебоии худро дар ҷидду ҷаҳд, мубориза, меҳнати пурмаҳсул мебинанд, монанд кардан аҳамияти калони эстетикӣ – тарбиявӣ дорад.

Барои бачагони 7 – 8 сола афсонаи «Донак» характернок аст. Дар он психологияи бачагонро равшан мебинем. Сюжети афсона барои онҳо хеле мароқовар аст.

Ғояи афсона худ аз худ маълум аст. Афсонаи мазкур дар замони феодализм ба майдон омадааст. Дар он замон боғу замини камбағалонро бо макру ҳила ва дуғу пӯписа аз худ мекарданд, баробари ин онҳоро хизматгори дари хонаи худ месохтанд, дар мавридҳои зарурӣ аз куштани онҳо рӯ намегардонданд. Албастӣ образи ҳамон феодалост, ки дарахти бо меҳнат ва бесабрӣ сабзондан кӯдакро аз они худ карданӣ мешавад.

Вале, хушбахтона, аз як тараф ҳушёрӣ, аз тарафи дигар, дарахти сафедор Баҳромро аз марг наҷот медиҳад. Баҳром на танҳо халос мехӯрад, балки инчунин душмани нодони худро ба марг мерасонад.

Дар афсона сабабгорони асосии ин воқеаи оптимистӣ донак – ашёи табиат ва модар – ду чашмаи хушкнашавандаи ҳаёт, ду манбаи афзояндаи иқтидори табиат ва ҷамъият мебошанд.

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ, хусусан синфҳои 1 – 2 баъди шунидан ё хондани ин афсона ба ҳушёрӣ, ботадбирии Баҳром қоил шуда, сафедорро нағз медидагӣ мешаванд. Онҳо метавонанд дар асоси сюжети ин афсона бозӣ ташкил намоянд.

Ғайр аз ин барои бачагони сини хурди мактабӣ аз қабили «Хурмачаи шӯлапазак», «Бибигамбусак», «Булбулаки саргашта», «Гунҷишк», «Нахӯдак», «Кулӯлабаҳодур» (синфҳои 1 - 2) бисёр афсонаҳои ҷолиби диққат дар китоби «Афсонаҳои халқи тоҷик» гирд оварда шудаанд, ки онҳо дар инкишофи идрок ва ҳиссиёти эстетики хонандагон аҳамияти калон доранд. Дар баъзеи онҳо манзара ё ашёи табиат ба қаҳрамонон мадад мерасонанд ё садди роҳ мешаванд, дар баъзеашон ашёҳои табиат чун одамон амал ва гуфтугӯ мекунанд, дар қисми дигар барои ба даст овардани ашёҳои табиат мубориза меравад ва ҳоказаҳо.

Афсонаҳо аз дигар намудҳои эҷодиёти бадеӣ, пеш аз ҳама бо он фарқ мекунанд, ки дар онҳо чизҳои хаёлӣ монанди дев, парӣ, албастӣ бештар амал мекунанд ва қудрати онҳо ба дараҷаи аз ақл берун тавсиф карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Афсонаҳои халқи тоҷик. Бозгӯи Раҷаб Амонов. Душанбе, «Ирфон», 1990 - С.3-4.
2. Атахонов Т. Очеркҳои афкори педагогӣ. / Т. Атахонов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов - Душанбе, 2005.

3. Баён Р. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик. / Б. Рахимов, А. Нуров – Душанбе: «Шарқи озод», 2008
4. Горкий А.М. О литературе. / А.М. Горкий – Москва, 1953.
5. Гнездилов, А.В. Авторская сказкотерапия: дым старинного камина. Сказки доктора Балу / А.В. Гнездилов. - СПб.: Речь, 2002. - 290 с.
6. Зинкевич-Евстигнеева, Т.Д. Волшебный источник творчества сказкотерапия: [О курсе психотерапевт. коррекқии, разраб. авт. ст.] / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева // Вестн. психосоқиал. и коррекқ. реабилитақ. работы. - 1997. - № 3. - С. 15-26
7. Қодиров К.Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик, / К.Б. Қодиров Душанбе, 1998
8. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи аҷам, / М. Лутфуллоев Душанбе «Маориф» 1997.
9. Нуров А. Арзишҳои миллию умумибашарӣ, заминаҳои пайдоиш, инкишоф ва нақши онҳо дар тарбияи инсон. / А. Нуров Душанбе, «Ирфон» 2003.
10. Нуров А. Нақши арзишҳои маънавӣ дар тарбияи мактабиёни хурдсол, / А. Нуров Душанбе «Матбуот» 2002.
11. Нуров А. Раҳимов Х. Методикаи корҳои тарбиявӣ дар синфҳои ибтидоӣ, / А. Нуров Х. Раҳимов Душанбе, 2005.

НАРОДНАЯ СКАЗКА ИСТОЧНИК ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮШЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Сказки игры фонотазии-всемирно известный источник детского мышления эмоции стремлений активно мобилизует работу связывает островки мысли прочьными нитями.Через сказочные образы слово проникает в детского сознание тончайшими оттенками становится средой куховкой жизни ребёнка через выражение мыслей и чувство настояшим способам мышление и речь ребёнка как определеный этап человеческого мышления и речи без интересной и чудесной сказки охватывающей сознание и эмоции ребёнка является .Дети очень счастливы что их разум живёт в мире сказок .Ребёнок может рассказывать одну и ту же история пять или десять раз и каждый раз он обнаруживает что-то новое.

Ключивые слова: *сказка, дети, семья, папа и мама, бабушка, правственная, педагогика, людей, образования.*

A FJLK TALE THE SOURCE OF THE UPBRINGING OF THE YOUNGER DENERATION

Fairy tales, games, fantasies are a universal source of a child's thinking, emotions source and noble aspirations . Many years of experience convince me that aesthetic, spiritual and intellectual feelings that arise in a child's heart from the imagination of a fairy tale are a source of inspiration actively connects the islands of thought with strong threads through fairy tales the word penetrates info children's minds with its most subtle nuances it becomes an environment of the child's spiritual life though the expression of thoughts of thinking under the influence of emotion . it is impossible to imagine a child's thinking and speech without a fascinating and miraculous fairy tale that encompasses a child's consciousness and emotions.

Children are very happy that their thoughts live in the world of fairy tales . A child can tell the same story five or ten times and discover something new in it every time.

Keywords: *fairy tales children family parents, grandparents, morality pedagogy of education.*

Сведение об авторе:

Мамадносирова Мобегим Мирзомамадовна *– старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного педагогического университет имени Садриддина Айни.**Адрес** 734025, Таджикистан,город Душанбе, проспект Айни 126. E - mail: omuzgor@ ddot. tj, mamadnosirova68@inbox.ru Тел: (+992) 934633693*

Юсупова Гулҷаҳон Ҳамроевна *- преподаватель кафедры языкознание Институт физическая культура имена С. Рахимов Адрес: Республика Таджикистан, Душанбе, р. Сино, пр. Лучоб 53, кв 9. Тел: (+992) 900880440.*

About the authors:

MamadnosirovaMobegimMirzomamadovna *- the senior teacher of the pedagogic and psychology chair of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. **Addres:ь** Tajikistan, 734025, Dushanbe prospect Aeni 126. E - mail: omuzgor@ ddot. tj, mamadnosirova68@inbox.ru Phone: (+992) 934633693*

Yusupova Guljahon Khamroevna *- Teacher of the languages department of the S. Rakhimov Institute of Physical Culture. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, p. Sino, pr. Luchob 53, apt 9, Phone: (+992) 900880440*

ВЛИЯНИЕ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ НА ЛИЧНОСТЬ ШКОЛЬНИКА

Давлатшоева Р.Х.
Литсей касбии хизмат ва туризми ш. Душанбе

На протяжении многих лет термин «нравственное воспитание» определялся многими учеными по-разному.

Педагог Обушак С.И. отмечает, что «Во все века люди высоко ценили нравственную воспитанность. Воспитание – это не что иное, как питание физическое и питание духовное (питание души). Воспитание души (т.е. духовно-нравственное воспитание) – это непрерывный процесс, он начинается с рождения человека и продолжается всю жизнь.» [5, с.113]

А также есть высказывания Бернарда Шоу, где он отмечает: «Теперь, когда мы научились летать по воздуху, как птицы, плавать под водой, как рыбы, нам не хватает только одного: научиться жить на земле, как люди» (Б. Шоу).

Однако, чтобы понять это простым и понятным языком, мы можем сказать, что моральное воспитание - это обучение ценностям, которые разделяют добро и зло. Именно этот набор ценностей в конечном итоге определяет ваше поведение и намерения по отношению к окружающим.

На протяжении веков академики и интеллектуалы спорят во всем мире о том, следует ли преподавать моральные ценности в школах или нет. Некоторые считают, что моральным и этическим ценностям нельзя научить, их можно усвоить только через действия сверстников и старших.

В этом случае главный вопрос, который может возникнуть, - как отличить правильное действие от неправильного, если нас не учат тому же. Одно действие может считаться правильным для одного человека и неправильным для другого.

Следовательно, становится необходимым повсеместно консолидировать определенный набор ценностей и морали, чтобы позволить жить в сообществе. Моральные ценности в образовании так же важны, как и доктор философских наук.

Теодор Рузвельт отмечает: «Воспитывать человека в уме, а не в морали - значит воспитывать угрозу для общества». (Т. Рузвельт)

Благодаря быстрому развитию Интернета и технологий за последние несколько лет мир превратился в глобальную деревню. Благодаря сокращению расстояний, высокоскоростной связи и более тесному взаимодействию между различными группами мир превратился в единое сообщество, связанное между собой телекоммуникациями.

В этом быстро меняющемся мире возникла необходимость во внедрении этических норм, ценностей и морали, чтобы способствовать жизни сообщества.

Опросы показывают, что в начале 1990-х годов наблюдалось резкое снижение академической успеваемости и поведенческих моделей учащихся. Именно тогда педагоги вновь ввели термин «персонаж» в свои занятия.

Характер можно определить как моральные качества, присущие отдельному человеку. Педагоги сделали упор на знакомство учеников с хорошим характером и устранение вредных привычек.

Педагоги считали, что раннее знакомство с хорошими привычками или этическими ценностями способствует построению гармонии в обществе.

Как однажды сказал Альберт Эйнштейн: «Самым важным человеческим усилием является стремление к нравственности в наших действиях. От этого зависит наше внутреннее равновесие и даже само наше существование. Только нравственность в наших действиях может придать жизни красоту и достоинство» (А. Эйнштейн)

Термины мораль и этика чаще используются как синонимы, хотя на практике эти два слова имеют совершенно разные значения.

Мораль больше похожа на ценности, определяющие человека в обществе. Мораль - это ценности, которые защищают и уважают жизнь.

Не только жизнь самого себя, но и жизнь всех вокруг. Все моральные ценности служат для улучшения качества жизни. Здесь уместно отметить, что моральные ценности могут различаться в зависимости от ситуации, в которой человек находится.

Например, одна из основных моральных ценностей в современном обществе - это честь и уважение к себе и другим. Однако эта же честь может быть истолкована как неуважение и тщеславие по отношению к другому человеку с целью защиты собственного достоинства.

«Следовательно, настоящая моральная ценность чести должна преподавать как всеобщее уважение и честь другой жизни независимо от других катализаторов.» [3;78]

С другой стороны, этику можно определить как человека, который обладает моральными ценностями и выражает готовность поступать только правильно, несмотря на трудности в совершении нравственно правильного поступка. Человек считается этичным, если он обладает моральными ценностями и придерживается их.

Перечислить набор определенных моральных или этических ценностей - нереальная задача.

Однако религиозные тексты, философы и проповедники установили принцип моральных и этических ценностей, которым должен следовать каждый человек для создания гармоничного общества.

Однако этика и мораль имеют мало общего с религией. Ценности больше связаны с доброжелательной и дружелюбной жизнью в цивилизованном обществе.

«Образование без морали похоже на корабль без компаса, который просто никуда не блуждает ». отмечал Мартин Лютер Кинг

Приобщение ребенка к нравственным ценностям начинается со старших дома. Однако это образование не заканчивается в годы формирования и до того, как ребенок будет готов к школе.

Для передачи ценностного образования требуются годы понимания и усвоения. Каждый возраст и стадия развития ребенка влечет за собой разные уровни восприятия.

Следовательно, становится абсолютно необходимым, чтобы учителя продолжали это образование в школах, чтобы обеспечить непрерывность нравственного воспитания старшими дома.

Школа - это сердце и душа жизни ребенка. Годы становления ребенка - самые важные. Именно в это время можно сформировать и определить характер ребенка.

Школьные учителя и сверстники оказывают наибольшее влияние на эти впечатлительные умы. Установление стандартного набора ценностей и морали, которым нужно учить в школе, может иметь большое значение для воспитания характера учащегося.

Как школы могут применять лучшие методы нравственного воспитания учащихся?

Приобщение студентов к нравственным ценностям - непростая задача. Удерживать учащихся в занятиях, основанных на ценностях, может быть непростой задачей.

Молодые умы часто блуждают и вскоре отвлекаются. Ключевым моментом является поддержание заинтересованности студентов и в то же время привитие моральных ценностей.

Один из опробованных и проверенных методов во многих школах - это введение общественных мероприятий в виде назначенных дат, таких как день протянуть руку помощи, день улыбки или даже посещение детского дома или дома престарелых.

Практические занятия, предполагающие помощь сообщества, могут дать учащимся непосредственный опыт. Такие занятия могут привить чувство принадлежности прямо с нежного возраста.

В связи с этим возникает вопрос: В каком возрасте нужно учить учащихся моральным ценностям?

Поскольку не существует определенного набора правил, конкретной учебной программы или программ, связанных с нравственным воспитанием, возникает вопрос, когда начинать это ценностное образование.

Есть подходящий возраст? Бывают ли времена, когда становится слишком поздно начинать обучение ценностям? Чтобы ответить на эти вопросы, нужно обязательно задуматься о жизни в целом.

Ценностное воспитание начинается в очень нежном возрасте. Процесс роста и развития предполагает привитие ценностей. Научиться делиться, научиться уважать, научиться помогать нуждающимся - все это добродетели, которые мы впитали в годы нашего становления. Некоторым из этих ценностей даже не учат. Их учат на собственном опыте.

На более поздних этапах жизни человек может совершать ошибки, мелкие или серьезные ошибки. Такие ситуации требуют повторения ценностей. Здесь образовательные учреждения играют важную роль.

Нет определенного возраста, который считается подходящим возрастом для нравственного воспитания учащихся. Чем раньше вводится нравственное и ценностное воспитание, тем легче сформировать характер. Нравственное воспитание - это навык обучения на протяжении всей жизни.

В заключение необходимо отметить, что привитие нравственного и ценностного образования в школе так же важно, как и предмет по математике или естествознанию.

Знания определенно дадут нам силу, но хороший характер заслужит уважение. Об истинности характера судят по выбору действий. Эти действия руководствуются моральными принципами, усвоенными годами.

Таким образом, люди всех возрастов высоко ценят нравственное воспитание. Образование - это не что иное, как физическое питание и духовное питание (питание души). Воспитание души (т.е.

духовное и нравственное воспитание) - это непрерывный процесс, он начинается с рождения человека и продолжается на протяжении всей жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кларин, М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках / М.В. Кларин. – М., 1994. – 223 с.
2. Козырев, В.А. Компетентностный подход в педагогическом образовании / под ред. В.А. Козырева, Н.Ф. Радионовой. – СПб.: Изд-во РГПУ, 2004.
3. Лутфуллозода М., Бобизода Ғ. Андешаҳо перомуни тарбияи ахлоқи ва ташаккули онҳо / М. Лутфуллозода, Ғ.Бобизода. –Душанбе, 2017.
4. Нежурина, Н.Ю. Разработка модели формирования коммуникативно-речевой компетенции обучающихся на основе дебатной технологии / Н.Ю. Нежурина // Вестник ВГТУ. – 2013. – Т.9 – С. 88-91.
5. Обушак, С.И. Педагогический аспект формирования нравственного воспитания учащихся / С.И. Обушак // Вестник Российской академии естественных наук. – 2011. – № 15(2). – С. 113-118.
6. Полат, Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб.пособие / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина. – М.: Академия, 2001. – 230 с.
7. Роберт, И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы, перспективы использования / И.В. Роберт. – М.: Школа-Пресс, 2014. – 205 с.
8. Сериков, В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В.В. Сериков . – М.: Логос, 1999.
9. Фомин, А.П. Педагогическое сознание в социальном образовательном пространстве / А.П. Фомин // Образование и здоровье в педагогике ненасилия. – 2008. – С. 62-70.
10. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики: в 2 кн. / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон. – Кн. 1. – 2009. – 459 с.
11. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы / Б.С. Гершунский. - М.: Педагогика, 1987. - 265 с.
12. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е.С. Полат. - М., 2000.

ВЛИЯНИЕ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ НА ЛИЧНОСТЬ ШКОЛЬНИКА

В статье речь идет о влияния нравственности на личность учащихся. В области личностного развития образование школьников должно обеспечивать: готовность и способность к духовному развитию, нравственному совершенствованию, индивидуально ответственное поведение; Развитие умения формулировать собственные моральные обязательства, осуществлять моральный самоконтроль, требовать от себя выполнения моральных и этических норм, давать моральную оценку своим собственным и собственным действиям.

Авторы отмечают, что приобщение ребенка к нравственным ценностям начинается со старших дома. Однако это образование не заканчивается в годы формирования и до того, как ребенок будет готов к школе.

Для передачи ценностного образования требуются годы понимания и усвоения. Каждый возраст и стадия развития ребенка влечет за собой разные уровни восприятия.

Следовательно, становится абсолютно необходимым, чтобы учителя продолжали это образование в школах, чтобы обеспечить непрерывность нравственного воспитания старшими дома.

Ключевые слова: *нравственность, образование, школа, личность, ученик, учитель, воспитание, общество*

THE INFLUENCE OF MORAL EDUCATION ON THE PERSONALITY OF A STUDENT

The article deals with the influence of morality on the personality of students. In the field of personal development, the education of schoolchildren should ensure: readiness and ability for spiritual development, moral improvement, individually responsible behavior; The development of the ability to formulate one's own moral obligations, exercise moral self-control, demand from oneself to fulfill moral and ethical standards, give a moral assessment of one's own and one's own actions.

The authors note that introducing a child to moral values begins with the elders at home. However, this education does not end during the formative years and before the child is ready for school.

It takes years of understanding and learning to convey value education. Each child's age and stage of development entails different levels of perception.

Consequently, it becomes absolutely necessary that teachers continue this education in schools in order to ensure the continuity of moral education by the elders at home.

Keywords: *morality, education, school, personality, student, teacher, upbringing, society*

Сведение об авторе:
***Давлатшоева Рухшона Хотамшоевна** - директор Профессионального лицея сервиса и туризма г. Душанбе. Душанбе Тел: (+992) 935083613*
About the autor:
***Davlatshoeva Rukhshona Khotamshoevna** - Director of the Professional Lyceum of Service and Tourism of Dushanbe. Dushanbe Tel: (+992) 935083613*

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТ

Даминзода Х.А.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Идоракунии вазифаи низомҳо ташкили дорои вижагиҳои гуногун (техникӣ, биологӣ, иҷтимоӣ) мебошад, ки ҳифзи сохтори онҳо, нигоҳдории давлати муайян ё гузариш ба давлати дигарро мутобиқи қонунҳои воқеии мавҷудияти ин низом, татбиқи барнома ё ҳадафи огоҳона муқаррар менамояд [16].

Мудирият ҳамчун илми мустақил аз соҳаҳои истеҳсолот огоз меёбад. Дар айни замон ягон соҳаи фаъолият вуҷуд надорад, ки ба мудирият диққати махсус дода нашавад. Онҳо дар таърифи мафҳуми «мудирият («идоракунӣ», «роҳбарӣ», «мудирият») дар асарҳои мухталифи олимону муҳаққиқон муносибати гуногун доранд. Дар навбати аввал онҳо аз ҳадафҳои фаъолияти мудирият ва такмил додани вазифаҳои он фарқ мекунанд. Дар тадқиқоти худ мо онҳоро аз рӯи намудҳои илм баррасӣ намудаем.

Назарияи мудирият дар соҳаи истеҳсолот ва иқтисодиёт (П.Ф.Драккер, А.А. Радугин, И.И. Сигов, Е.А. Уткин, Ф. Фатхутдинов) ва ҳосилаҳои он: назарияи асосҳо ва усулҳои маркетинг (Е .Полявка Голубков, В.Е. Хрутский, Ф. Котлер, В.Е. Демидов, П.С. Завялов ва ғайра), назарияи мудирияти рушди иҷтимоию иқтисодӣ (В.П.Михалев, В.Г. Чумаков, Комлев, Н.П. Хватков, Ю.В. Рябченюк, Н.С. Комлев ва дигарон), парадигмаҳои нави мудирият (Р.Уотерман, Т. Петерс, И. Ансофф, П.Ф., Дрейкер ва ғайра), аз ҷумла дар назарияи мудирият и стратегӣ (Р. Грант, П. Друкер) равишҳои вазъиятию низомнок ба тариқи васеъ истифода мешаванд. Равиши вазъиятӣ раванди мудириятро ҳамчун фаъолият барои ноил шудан ба ҳадафҳои муассиса баррасӣ мекунад [4;10;11;17]. Мудирият иборат аст аз: вазифаҳои истеҳсолӣ, тиҷоратӣ, молиявӣ, қарзӣ, баҳисобгирӣ ва маъмурӣ, мудирияти воситаҳо барои пешгӯӣ ва банақшагирӣ, ташкил, идора, ҳамоҳангсозӣ ва назорат [5, с.11] . Раванди мудирият ҳаҷми умумии ҳамаи функсияҳоро фаро мегирад, аммо дар айни замон вобаста ба вазъ зинавӣ (иерархӣ) ба ҳам мепайвандад. Функсия (лот. functio) - вазифа, мақсад, вижагии фаъолият, иҷрои вазифаҳо [8].

Аввалин вазифаҳои мудирият аз ҷониби А. Файоле ибтидои асри XX ҷудо карда шудааст - банақшагирӣ, ташкил, ҳамоҳангсозӣ, мудирият ва назорат. Дар оянда маҷмӯи вазифаҳои мудирият ҳамчун такмил ва фарогирӣ арзёбӣ гаштааст. Ва имрӯзҳо таснифоти мухталиф вуҷуд дорад. Гузашта аз ин, имрӯз вазифаҳои мудирият бо усулҳои муосири иқтисодӣ таҷдид карда мешаванд.

Мувофиқи равишҳо, мудирият ҳамчун равандест, ки маҷмӯи фаъолиятҳои мутақобилаи (амали ва амалиётии) муттасил мебошад. Намудҳои фаъолияти роҳбар, ки ба тақсимот ва ҳамкориҳои мудирият асос ёфтаанд, ки гуногунрангӣ, итминон, мураккабӣ ва устуворӣ тавсиф мешаванд, вазифаҳои мудирият номида мешаванд. Ҳар як функсия ҳамчунин равандро ифода мекунад, зеро он, дар навбати худ, аз як қатор амалҳои ба ҳам алоқаманд иборат аст.

Равиши низомнок (низомнок) ҳамчун методологияи илмӣ, аз як тараф, фаҳмиши нисбатан шадидтари истилоҳи «низом» («низом »)-ро истифода мебарад. Объекти таҳлил ва таъсири мудирият дар алоҳидагӣ баррасӣ карда намешаванд, балки дар иртибот бо бисёре аз ашё ва падидаҳои дигар арзёбӣ мегарданд.

Дар робита ба ин, зарурати аниқ кардани мафҳуми «низом» («низом ») вуҷуд дорад: (аз юнонӣ) - маҷмӯи мукаммал аз қисмҳо - ҷомеаи унсурҳое, ки дар муносибат ё робита бо ҳамдигар ҳастанд, дорои ягонагии муайян ва бутуният мебошанд [8]. Мафҳуми «низом» («низом») бо маънои махсуси он ҳамчун маҷмӯи ашёҳои мушаххас, мавҷудият ё давомнок истифода мешавад, ки бо сабаби шароити кофии мушаххас ба ҳам пайвастанд. Вижагиҳои нисбатан бештари низом (низом) мураккабии объект, якпорчагии он, қобилияти одатан ба зернизомҳо тақсим шудан, одатан, унсури низоми баландтари тартибот, ташаккул додани ваҳдати махсус бо муҳит мебошанд. Тавассути муассисау муассиса ҳар як қисми низом бо дигарон дар раванди интиқоли иттилоот ва танзим ҳамкорӣ мекунанд, ки ҳадафи он ҳифз кардани ҳам худ ва ҳам қисмҳои низом мебошад. Тамоми объектҳо, қисмҳо (зернизомҳо) дар вақт ва фазо фаъолият мекунанд ва дар маҷмӯъ рушд меёбанд. Омӯзиши қисмҳои ҷудогона дар бораи низом маълумоти кофӣ дода наметавонад. Низом, дар маҷмӯъ, тақсим мешавад, он аз унсурҳо иборат аст; вижагиҳое, ки мансубияти онҳо ба як низоми

муайян вобастаанд ва вижагиҳои низом ба вижагиҳои унсурҳои он коҳиш меёбанд [1;2;6;7]. Ҳама унсурҳои низом дар муносибатҳои мураккаб ва ҳамҷоягӣ ҳастанд ва аз онҳо муҳимтаринеро муайян кардан лозим аст, ки барои низом муайян мекунад, тарике ки гуфта мешавад - "муносибатҳои ташаккулёфтаи низом". Ҳар яке аз ҷузъу унсурҳои низом бо сабаби вижагиҳои хоси худ мустақил мебошанд, аммо дар ҳолати мавҷудияти дигар ҷузъу унсурҳо татбиқи зарфияти ҳар яке аз ин унсурҳо имконпазир мегардад. Ғояи идеалии муносибати байни ҳадаф ва натиҷа "омили ташаккулёбанда" мебошад. Маҷмӯи унсурҳо ва муносибатҳо дар бораи сохтори объектҳои низом тасаввурот дода метавонад [12;13;14;17].

Барои тадқиқоти мо мудирияту маркетинг муҳиманд - равиши байнисоҳавӣ ба мудирият тавассути омӯзиши назарияи педагогӣ ва иқтисодӣ бо Ҳадафи дарёфт кардани ҷузъҳои умумии мудирияти муассир [15]. Мудирияту марктинг - низоми ҷиҳози бозорёбии ширкат маҳсубанд. Пайдоиши мудирияти маркетинг бо пайдоиши мубодила ва пайдоиши бозор зич алоқаманд аст. Маркетинг бо бозор барои мубодилаи афкор кор мекунад, ки Ҳадафи он қонеъ кардани ниёзҳо ва талаботи инсон мебошад. Маркетинг - маҷмӯи чораҳо дар соҳаи омӯзиши фаъолияти фурӯш ва маркетинги муассисаю муассиса барои омӯхтани тамоми омилҳое, ки ба раванди истеҳсол ва пешбурди мол ва хидматҳо аз истеҳсолкунанда то истеъмолгар таъсир мерасонанд. Ҳадафи фаъолияти маркетингии таҳқиқоти маҳсулот аз муайян кардани талаботҳои бозор ба маҳсулот (хизматрасониҳо), такмил ё замонавӣ кардани маҳсулоти мавҷуда иборат аст. Зимни гузаронидани таҳқиқоти бозор барои дарёфти роҳҳои самараноки пешбурди мол дар бозор роҳбарияти ширкат муайян мекунад, ки кадом низоми ҳавасмандсозӣ ба мудирияти самараноки ин раванд имкон медиҳад, ки вазифаи мудирияти маркетинг аст.

Ҳадафҳои дар боло номбаршуда ва вазифаҳои мудирият ба маҳсулот ё хидмат тамаркуз шудаанд. Илова бар ин, соҳаи фаъолияти маркетингӣ барои истеъмолгар, барои қонеъ кардани талабот ва ниёзҳои ӯ равона шудааст.

Мақсадҳои мудирияту маркетинг дар самти зерин баррасӣ карда мешаванд: - ноил шудан ба истеъмоли аз ҳад зиёди имконпазир; -ноил шудан ба ҳадди аксари қаноатмандии мизоҷон; -таъмини интихоби васеътарин.

Мудирияти ин таҳлил, банақшагирӣ, амалисозӣ, мониторинги фаъолият барои расидан ба ҳадафҳои муассиса мебошад. Бо вуҷуди ин, мудирияту маркетинг танҳо яке аз низомҳои мудирияти бозор буда, стратегияи омӯзиши бозор таҳия ва ба талаботи истеъмолгар фаъолона таъсир мерасонад. Калимаи калидӣ дар мудирияту маркетинг ин стратегия аст. Таърифи луғатии стратегия онро ҳамчун санъату маҳорати банақшагирии сарварӣ дар асоси пешгӯиҳои дуруст ва дуру дароз нишон медиҳад. Стратегия ҳамчун як лоиҳаи умумии глобалӣ вижагии муваққатии протсессуалӣ дорад. Ин банақшагирии дарозмуддат барои татбиқи ҳадафҳои фаъолият дар асоси пешгӯии вижагии рушд ва тағйирот дар объекти банақшагирӣ мебошад. Стратегия муайян кардани ҷонибҳои манфиатдор, таҳия ва паҳн кардани онҳоро тибқи вазифаҳои дахлдор, ҳамчунин таҳияи роҳҳо, усулҳо ва шаклҳои ташкилиро дар бар мегирад. Дар мудирияту маркетинг стратегияҳои зерин ҷудо карда мешаванд: 1) ҳифзу нигоҳдошт, 2) тағйир, 3) рушд, 4) пешгирӣ.

Умуман, стратегия, ки дорои як параметрҳои вақту замон аст, бо дарназардошти пешбинии тағйирот дар вижагии рушди объекти банақшагирии дарозмӯҳлати иҷрои ҳадафи фаъолиятро таҳия менамояд. Стратегия сохтори амалиётҳои мудириятро барои муайян кардани субъектҳои фаъолият ва таҳияи усулҳо, шаклҳои ташкилӣ, ки иҷрои ҳадафҳоро аз ҷониби шахсони алоҳида таъмин мекунад, дар бар мегирад. Дар ин ҷо воситаҳои маркетинг ба монанди мудирияти дониш, таҳияи қобилиятҳои нави ташкилӣ, муайянсозии рушд, истифодаи захираҳо ва қобилиятҳои муассиса тавассути мудирияти стратегӣ рушд мекунанд.

Мудирияти стратегӣ стратегияи илмӣ дар шакли мафҳум мебошад. Дар асарҳои охирини иқтисодиёт дар охири асрҳои XX ва XXI, Питер Дрейкер, Роберт Грант, Грейсонс, Борис Лейбинский аллакай консепсияи илмии мудирияти стратегиро таҳия кардаанд. Масалан, Роберт Грант стратегияҳоро ҳамчун вазифаҳои асосии мудирият шарҳ медиҳад: 1) стратегия ҳамчун пурзӯр кардани ҳалли масъала, 2) стратегия ҳамчун механизми ҳамоҳангсозӣ, 3) стратегия ҳамчун ҳадаф..

Мудирияти стратегӣ ба мудирияте равона шудааст, ки ба фаъолияти самараноки мудирият нигаронида шудааст. Тафовути байни стратегия ва банақшагирӣ дар он аст, ки он нақшаи муфассали дастурҳо нест; он мавзӯи муттаҳидкунандаест, ки ҳамбастагиро таъмин мекунад ва самти умумиро барои амалҳо ва қарорҳо муқаррар мекунад. Гузашта аз ин, на ҳамчун қоидаҳои таҳияи стратегия ё қоидаҳои татбиқи он, ба мисли бисёре аз китобҳои дарсии стратегия таълим дода мешаванд. Боварӣ дорем, ки ин масъалаҳо метавонанд аз ҳамдигар ҷудо карда намешаванд. Ин стратегия таҳия бе дарназардошти татбиқи он мавҷуд аст. Ҳамзамон, бо шарофати татбиқи амалӣ, пайдоиш ва мутобиққунии стратегияҳо ба амал меоянд.

Консепсияи мудирияти стратегӣ, ки аз ҷониби Питер Дракер, Роберт Грант, Грейсонс, Борис Лейбинский таҳия шудааст, аллакай мафҳумҳо, нақшаҳо, усулҳои муқарраршударо муайян

кардааст. барои мудирияти муассир муфид аст; он дар муассиса нақшҳои зиёдеро мебозад; қодир аст имконоти ба вуҷуд омадаро муайян кунад ва самти фаъолият ва чандириро барои арзёбии объективии захираҳо ба тариқи возеҳ баррасӣ кунад. Низоми банақшагирии стратегӣ тавозуни байни банақшагирӣ ва тасмимро муайян мекунад ва дорои усулҳое мебошад, ки мудириятро фароҳам меоранд. Сирри муваффақияти қарорҳои мудирият дар доираи стратегия ин аст: мутобиқсозии осон, тағйирпазирӣ, ҳамгироӣ, ҳамчун стратегияи қаблан ба нақша гирифташуда, дар раванди кор, он ба стратегияи татбиқшаванда табдил меёбад ва баъд ба стратегияи ғайричашмдошт мубаддал мегардад. Стратегияҳои ногаҳонӣ ин қарорҳое мебошанд, ки дар натиҷаи равандҳои мураккаб ба вуҷуд меоянд, ки дар давоми он субъектҳои мудирият стратегияи банақшагирифташударо шарҳ медиҳанд ва онро ба шароити тағйирёбандаи беруна мутобиқ мекунанд.

.Ҳамин тариқ, стратегия дар ин ҷо ҳам ҳамчун ҳадаф ва ҳам барои тақвияти қарорҳо ва ҳамчун арзёбии самарабахшии фаъолияти мудирияти ҳамоҳангсоз амал мекунад. Мафҳуми самаранокии мудирият бо ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти муассиса алоқаманд аст: расидан ба ҳадафи фаъолият ва наздик шудан ба ҳадди ниҳоӣ, самаранокии механизми мудирият ва иҷрои пурраи вазифаҳои мудирият, истифодаи оқилонаи захираҳо ва мувофиқгардонии равандҳо дар муассиса.

Мафҳуми мудирияти низомҳои иҷтимоӣ тибқи андешаи муҳаққиқон М. Маркова, В.Г. Афанасева муқобилияти низомҳои "назоратшаванда ва идоракунандаро" пахш мекунад. Вазифаҳои мудирият: тарроҳӣ, тавсифӣ, дастурӣ, иҷрои ва ретроспективяти тартиб ва амалиётро дар бар мегиранд. Вазифаи воқеӣ эътирофи мушкилот ва ташаккули ҳадаф мебошад. Вазифаи тавсифӣ ҷамъоварӣ ва коркарди маълумотест, ки барои ноил шудан ба ҳадаф заруранд. Вазифаи дастурдиҳӣ иловаи иттилооти тавсифӣ ба фармон мебошад. Вазифаи иҷроиш - ташкили иҷроиши даста аст. Вазифаи ретроспективӣ - таҳлил, ҷамъбаст, арзёбии натиҷаҳои бадастомада аст.

АДАБИЁТ

1. Афанасьев, В.Г. Общество: системность, познание, управление / В.Г. Афанасьев.-М.: Политиздат, 1981 .- 432с.
2. Блауберг, И.В. Системный подход и системный анализ / И.В. Блауберг, Э.М. Мирских, Н.В. Садовский // Системные исследования:ежегодник.- М.:Наука,1982.-С.47-64.
3. Блауберг, И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин.-М.:Наука,1973.-270с.
4. Драккер, П.Ф. Управление, нацеленное на результаты:пер. с англ. / П.Ф. Драккер.-М.:Технолог, школа бизнеса,1992.-192с.
5. Комлев,Н.С.Управление социально-экономическим развитием муниципального образования / Н.С. Комлев.-Саранск, 2003.
6. Конаржевский, Ю.А. Концепция внутришкольного управления / Ю.А. Конаржевский.-Алма-Ата,1991.-204с.
7. Королев, Ф.Ф. Системный подход и возможность его применения в педагогических исследованиях /Ф.Ф.Королев //Советская педагогика.- 1970.-№ 9.-С.103-116.
8. Лехин, И.В. Словарь иностранных слов/И.В.Лехин, Ф.Н. Петров.-М., 1954.
9. Михайленко,Н.Я.Дошкольное воспитание/Н.Я.Михайленко, Н.А. Короткова.-1992.-№ 5-6.-С.17-27.
10. Портнов, М.Л. Азбука школьного управления/М.Л.Портнов.-М.: Просвещение,1991.-191с.
11. Рындак,В.Г.Непрерывное образование и развитие творческого потенциала учителя (теория взаимодействия):монография/ В.Г. Рындак. - М.:Педагогический вестник, 1997.-244с.
12. Савинков, Л.А. Педагогическое обеспечение преемственности управления образовательным процессом гимназии: дис. …канд.пед. наук/Л.А.Савинков.-Магнитогорск:МГПИ,1998
13. Семушина, Л.Г. Исследование профессиональных функций воспитателя детского дошкольного учреждения:автореф. дис.…канд.пед. наук /Л.Г. Семушина.-М.,1979.-16с.
14. Табунидзе, Л.В. Стратегическое планирование ДОУ/Табунидзе Л.В.// Справочник руководителя образовательного учреждения.- М.,2005.-№5-9-15с.
15. Третьяков, П.И. Технология модульного обучения в школе: Практико-ориентированая /П.И.Третьяков, И.Б. Сенновский.-М.:Новая школа, 1997.-352с
16. Фалюшина, Л.И. Технология менеджмента и маркетинга в системе дошкольного образования:учебно-метод.пособие/ Л.И. Фалюшина.-М.: АРКТИ,2005. - 141с.
17. Эрлих,О.В. Модель согласования целей субъективного педагогического процесса в условиях современной школы:дис. … канд. пед. наук/О.В.Эрлих.-СПб.,1999

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ ОБРАЗОВАНИЯ

Настоящая статья посвящена описанию и рассмотрению теоретических предпосылок управления системой образования.

По мнению автора, первой задачей данного вопроса является определение и анализ подходов имеющихся теорий управления и нахождения особенностей концептуального аппарата

затруднений упрвления системы образования. Управление организованными системами имеют различные особенности (технические, биологические, социальные), сохрание их структуры, определенной организации или же переход на другую организацию устанавливает соотвественно реальными законами данной системы, реализации программы или же сознательной цели. Управление как самостятельная наука вытекает из отраслей производства. Также, одновременно, не имеется ни одна отрасль деятельности, где основное внимание не уделялось бы управлению. Они в определени понятия «управление» (правление, руководство) в разных научных работах ученых и исследователей имеют различные отношения. В первую очередь они отличаются от деятельностных целей управления и совершенствования их задач. В своем исследовании мы их рассматриваем на основе видов науки.

Таким образом, стратегия в данном отношении также действует как цель и как для усиления решений и как оценки эффективности деятельности по скоординированной деятельности. Понятие эффективного управления связана с различными аспектами деятельности учреждения: достижения цели деятельности и приближение к заключительной цели, эффективности механизма управления и полного выполнения задач управления, сознательного применения ресурсов и адаптации процессов в учреждении.

Обобщая свои суждения, автор констатирует, что задачами управления являются: проектирование, описание, распоряжения, выполнение и ретроспективности порядка и действий. Реальная задача признания трудностей является формирование цели, описательная задача сбора и обработки данных, необходимые для достижения цели.

Ключевые слова: *предпосылки, тория, управление, система образования, задача, реализация, установление, отрасль деятельности, понятие, признание трудностей, сбор и обработка.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF EDUCATION MANAGEMENT

This article is devoted to the description and consideration of the theoretical prerequisites for the management of the education system.

According to the author, the first task of this issue is to identify and analyze the approaches of existing management theories and finding the features of the conceptual apparatus of difficulties in managing the education system. The management of organized systems has various features (technical, biological, social), the preservation of their structure, a specific organization, or the transition to another organization establishes, respectively, the real laws of the system, the implementation of the program, or the conscious goal. Management as an independent science arises from the branches of production. Also, at the same time, there is not one branch of activity where the main attention would not be paid to management. They are in the definition of the concept of "management" (board, leadership) in different scientific works of scientists and researchers have different relationships. First of all, they differ from the activity goals of management and the improvement of their tasks. In our study, we consider them based on the types of science.

Thus, the strategy in this respect also acts as a goal and as a way to strengthen decisions and as an assessment of the effectiveness of coordinated activities. The concept of effective management is associated with various aspects of the institution's activities: achieving the goal of the activity and approaching the final goal, the effectiveness of the management mechanism and the full implementation of management tasks, the conscious use of resources and adaptation of processes in the institution.

Summarizing his judgments, the author states that the management tasks are: design, description, disposition, implementation and retrospectiveness of the order and actions. The real task of recognizing difficulties is the formation of the goal, the descriptive task of collecting and processing the data necessary to achieve the goal.

Keywords: *prerequisites, thorium, management, education system, task, implementation, establishment, industry, concept, recognition of difficulties, collection and processing.*

Сведения об авторе:

Даминзода Хатичамо Азим *– преподаватель Кулябского государственного университета им.А.Рудаки. Адрес: РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова -16. Тел.: (+992) 918339993*

About the author:

Daminzoda Khatichamo Azim *- is a teacher of the Kulob state university of A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarova-16 St. Phone: (+992)918339993*

РОҲ ВА УСУЛИ КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ВА БЕРУНАЗМАКТАБӢ ДАР МАКТАБҲОИ ҲАМАГОНӢ

Мансурова Ф.М.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Масъалаи ташаккули қобилияти эҷодии хонандагон дар корҳои берунaзсинфӣ яке аз масъалаҳои ҳалталаб ва замонавист, зеро яке аз сарчашмаҳои асосӣ ва нишондиҳандаи шукуфоии миллат маҳз ташаккули қобилияти эҷодии мактаббача буда, дар корҳои берунaзсинфӣ ва берунaзмактабӣ инкишоф дода мешавад.

Равиши идеявӣ – сиёсии ҳамаи раванди тарбияи демократӣ ва ватандӯстӣ аз он ҷумла, фаъолиятҳои берунaздарсии мактаббачагон самти асосии ташаккули шахсият аз ҷиҳати ғоявӣ устувори ҷомеаи демократӣ мебошад. Роҳбарии асосии тарбияи идеявӣ-сиёсии мактаб-бачагон дар корҳои берун аз синф ба зимаи созмони талабагии мактаб ва ташкилоти сиёсии ҷавонон вогузор мегардад. Вале дар айни ҳол ташкили васеи тарбиявӣ, сиёсӣ, оммавитарин шаклҳои он ба масъулини дар боло номбаршуда аззътибор дур аст. Аз ин рӯ тарбияи идеявӣ-сиёсӣ дар корҳои берун аз синф дар системаи тарбияи мактабӣ, умуман дар зери роҳбарии ташкилотҳои ҳизбию иттифоқи касаба ва тамоми коллективи педагогӣ ба вуҷуд оварда мешавад.

Сӯҳбату маърӯза ва лексияҳои сиёсӣ ташкил карда шуда, хонандагонро ба муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти ҷории мамлакат, воқеаҳои байналхалқӣ, бо мубориҷаҳои ходимони барҷастаи инқилобиву ҳаракатҳои озодихоҳии халқиятҳои гуногуни ҷаҳонӣ шинос мекунанд.

Системаи дуруст таҳлилшудаи корҳои берунaзсинфӣ ва барунaзмактабӣоид ба мавзӯҳои «Иҷлосият тақдирсоз ва нақши он дар тарбияи насли наврас», «Тоҷикистон-кишвари озоди ман», «Тоҷикистон -тоҷборон мешавад» ва монанди онҳо хонандагонро аз санаҳои таърихии миллати хеш огоҳ созанд. Дар корҳои барун аз синф қайд намудани санаҳои таърихӣ ва чорабиниҳои сиёсии миллӣ нақши басо муҳим дорад. Ҳамагуна идҳои миллиро бо комёбиҳову арзишҳои давлати соҳибистиқлол, демократӣ, дунявӣ ва ягона алоқаманд намудан лозим аст, то ки дар хонандагон нисбати халқу ватан ҳисси тафовут устувор гардад. Дар айни замон мактаббачагон бояд ба фаъолияти шахсии худ баҳо дода, зарурияти қатъият ва беҳтар намудани онро дарк кунанд.

Аз ин рӯ шаклҳои гузаронидани идҳои ҳамасола қайдшавандаро гуногунранг намудан лозим аст. Агар соли гузашта иди «Наврӯз» дар муҳити мактаб гузаронида бошад, имсол дар шакли оммавӣ қайд кардан зарур меояд.

Дар амалиёти тарбияи идеявӣ-сиёсӣ гузаронидани вохӯриҳо бо собиқадорони ҷанги бузурги ватанӣ, ҷанги бародаркушӣ ва меҳнат, бо пешқадамони меҳнат ва уламои замони мусоири кишвар бевосита ҳамкорӣ намудани хонандагону муаллимон боиси он мегардад, ки онҳо ба мазмуни ҳар яки инҳо ба пуррагӣ сарфаҳм рафта, дар ҳаёт тадбиқ мекунанд. Ин гуна вохӯриҳо аз коллективи педагогии мактаб тайёрии пухтаро талаб мекунад, ки раванди вохӯрӣ дар мактаббачагон эҳсоси интизори ва хоҳиши зиёди дар он иштирок карданро барангезонад. Дар айни замон агар хушҳолии бачагон ба сабаби баромади начандон хуби шахси даъватшуда барҳам хӯрад, хеле хавфнок аст. Баромадкунанда-гонро низ тайёр кардан лозим аст: онҳо бояд чизҳоеро нақл кунанд, ки хонандагон интизор бошанд, ба чӣ ҷалб кардани диққати иштироккунандагон ва инчунин ба онҳо додани тавсияҳои мухтасар дода тавонад. Аз нуқтаю назари педагогӣ пешакӣ тайёрӣ дидан самаранокии вохӯриро баланд карда, тарбияи ҷамъиятӣ-сиёсиро пурзур мегардонад.

Матбуоти даврӣ, радио ва телевизион зарууртарин воситаи тарбияи идеявии мактаббачагон дар корҳои берун аз синф мебошад. Дар шароити имрӯза дар Тоҷикистони соҳибистиқлол газетаву маҷаллаҳои бачагона дар намудҳои гуногун нашр мешавад. Ҳаррӯз чандин соатҳо пахшҳои мустақим бо барномаҳои бачагонаву наврасона банд мешавад. Дар як рӯз зиёда аз се соат барномаи «Навори сабз» намоиш дода мешавад. Фаровонии ахбороти гуногун тақозо мекунад, ки чӣ тавр қабул ва фаҳмидашавии онҳо дар зери назорати роҳбарияти педагогӣ гирифта шавад.

Дар мактабҳо гӯшаи матбуоти даврӣ бо шумораҳои нав ба нави газетаҳо «Нури маърифат», «Ҳақиқати Суғд», «Садои мардум», «Минбари халқ», «Ҷавонони Тоҷикистон», «Адабиёт ва санъат», «Оила», «Фараҷ» ва инчунин бо шумораҳои нави бачагонаву наврасонаи маҳаллӣ мунтазам таҷҳизонида мешавад.

Бо ёрии газетаи деворӣ ҳаёти дохилии коллективӣ ва фаъолияти мактабӣ равшан шуда меистад. Қисматҳои иловагии газетаҳои деворӣ ҳаҷвӣ буда, бо номҳои гуногун ба хонандагон дастрас мегарданд.

Дар айни замон газетаҳои девории синфӣ бароварда мешаванд, ки дар онҳо фаъолияти коллективи ҳар як синфи алоҳида инъикос мегардад. Дар як сол як ё ду маротиба газетаҳои деворӣ аз назар гузаронида мешавад, ғолибон дар ин маврид бо тухфаҳо қадрдонӣ карда метавонанд. Беҳтарин газета ҳамоне ба ҳисоб меравад, ки дар он ҳаёти гуногунранги коллективи бачагон

пурратар инъикос ёфта, корҳои дохили коллективӣ бо вазифаҳои умумихалқӣ алоқаманд гардида бошанд. Инчунин бояд дар ин газетаҳо камбудиву нуқсонҳо ба таври тезу тунд ошкор ва мунтазам бароварда шаванду дорои мухбирони фаъол бошанд. Ороиши онҳо низ бояд чунин талаботи бадеиро қонеъ гардонанд: рангаву зебо, маводҳои дарҷгардида, диққати хонандагонро ба худ ҷалбкунанда, расмҳои ҳаҷвию хандаоваркашида шуда бошанд. Ҳар як газетаи деворӣ бояд ном дошта бошад, он аъзои кадом ташкилот ва аз тарафи киҳо бароварда шудааст, тасдиқ гардад. Ғайр аз ин шумораи газета низ қайд карда шавад. Дар мактабҳои беҳтарин дар ҳайъати роҳбарони корҳои эҷодии хонандагон ва мухбирони ҷавон мунтазам машғулиятҳо гузаронида, бо онҳо усулҳои нави ҷамъ намудани хабар ва навиштану расонидан, оро додани маводҳову қоидаҳои таҳрир кардани онҳо, принсипҳои саҳифабандиву ба лоиҳа гирифтани шумораи навбатӣ ёд додамешавад. Баъзан дар назди газетаҳои деворӣ маҳфилҳо ва чорабиниҳои адабӣ амал мекунад. Хусусиятҳои услуб ва намоишро омӯхта, дар иншои шеърҳо, қиссаҳо, ҳикояҳо қувваозмоӣ мекунанд. Беҳтарин намунаҳои ин гуна эҷодиётибадеиро дар дафтарҳои дастнависи синфии аз тарафи иттиҳодияҳои адабӣ баровардашуда ҷой медиҳанд.

Дар мамлакати мо дар ҳар як чоряки хониш таклифотҳои махсуси радио, телевизион барои мактаббача тартиб меёбад, ки барномаҳон ба хонандагон бахшида мешавад. Муаллимон ҳамроҳи хонандагон барномаҳои мавҷию шабакавиро шунида, корҳои тарбиявии худро бештар ба мақсад мувофиқ месозанд. Дар бисёр мактабҳо гӯшаҳои радиошунавон ва тамошобинони шабакаҳои телевизионии ҷавон тартиб дода мешавад, дар он нақшаи барномаҳо овехта, хизматҳои муҳимтарини он барномаҳо нишон дода мешавад то ки хонандагон мунтазамонҳоро гӯш карда истанд. Аз тарафи шахсони масъулдор муддати муайянгашта ҳамовозии хонандагон ба он баромадҳо нашр мегардад. Баъзан муаллимон шунидани маҷмӯи барномаҳоро ба шахси алоҳида месупоранд. Ӯ мунтазам тарномаро гӯш карда, баъдан дар маҷлисҳои синфӣ ба дигарон ахборот медиҳад. Ба хонандагон таклиф карда мумкин аст, ки барномаи ба худашон маъқулро дар фитъаҳо сабт намуда, ба коллективи синф такроран шунавонанд. Аз ҷиҳати педагогӣ дуруст ташкил кардани барномаҳои радиовию телевизионӣ, онҳоро ба манбаи инкишофи хонандагон мубаддал намуданбоиси оқилона истифодашавии вақти холии онҳо мегардад. Ҳоло аксар мактабҳо дорои таҷҳизотҳои радиовӣ ва воситаҳои техникии таълим мебошанд. Аз ин рӯ, педагогҳо ба таври васеъ ин шабакаҳоро дар корҳои беруназсинфӣ бевосита дар худи мактаб ва дар гурӯҳҳои дарозмуддат истифода мебаранд. Коллективона гӯш кардан ва тамошои барномаҳо хеле таъсирноканд, чунки онҳо хонандагонро ба ҳаяҷон меоваранд.

Дар мактабҳое, ки воситаҳои техникии таълим вуҷуд доранд, хонандагон баромадҳои худ тартибдодаро мунтазам мешунаванд. Қисме аз барномаҳо характери ташкилӣ дошта, қисми дигарашон дорои шаклҳои бадеӣ-фарҳангӣ буда, вазифаи корҳои тарбиявии равшаннамоиро ба ҷо меоваранд. Мундариҷа ва ороиши ин гуна барномаҳоро худи мактаббачагон бо роҳбарии муаллимон тайёр мекунанд. Фаъолияти эҷодии ба таври хуб ташкилшуда хонандагонро шавқманд намуда, барномаҳои тартибдодаи онҳоро байни радиошунавандагони ҷавон машҳур мегардонад.

Ҳамин тариқ ташкилотчии корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ вазифадор аст, ки баҳри баланд бардоштани сифатҳои тарбиявии хонандагон берун аз дарс бой гарданидани шаклу методҳои ташкили ҷараёни корҳои тарбиявӣ ҷойи асосиро ишғол мекунад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев И. Забони модарӣ: Китоби дарсӣ барои синфи 2. / И. Абдуллоев Ф. Икромова - Душанбе: Полиграф групп, 2005. - 254 с.
2. Ашевская Л.А. Развитие творческих способностей и личности учащихся. / Л.А. Ашевская // Русский язык в школе. – 2001. - № 6. – С. 21-25.
3. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вохури бо зиёиёни кишвар аз санаи 20.03.2013. Шабакаҳои интернетӣ.
4. Венгер Л.А. Педагогика способностей. / Л.А. Венгер - М.: Знание, 1973.
5. Винокурова Н.К. Управление процессом развития творческих способностей школьников. / Н.К. Винокурова Завуч. - 1998. - № 4. - С. 18-37.

ПУТИ И МЕТОДЫ ВНЕКЛАССНЫХ И ВНЕШКОЛНЫХ РАБОТ В ОБЩЕОБРОЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Автор выражает своё мнение данной научной статья об удаллении внимания учащихся общеоброзователь-ных школах внеклассные работы.щите

Необходиммо отметить, что в средине XXI века для развитья таких качеств как быстрого движения полно действия и принятия основани в любом начинании учащимся нужна предворительная подготовка. Этого можно достичь во внекласных и в нешкольных работах где преподователь ставит цель для развития соответствия учащихся в социальной среде, при этом развивая и криетивные способности.

Ключевые слова: *способность, внеклассные, политический, газета, любезно, заботливый быстро движущийся, школах.*

THE WAYS AND METHODS OUT OF AUDITORY AND OUT OF CLASS WORKS IN A WHOLE EDUCATIONAL SCHOOLS

The author expresses it's opinion in the given scientific article concerning paying attentionof the learnes of school's general education of out of the class work.

It is necessary to point out that in 21 century for development of these quality as a rapid movement of full action and taking of bases at any beginning of the learners to be needed the early preparation.It could be reached in out of classes and out of school works where the teachers put the purpose for the learners adequate development in social environment, in which develop their creative abilities.

Key words: *ability, extracurricular, activities, politica, newspaper, kindly, caring, fast movin, schools*

Сведения об авторах:

Мансурова Фарида Мансуровна *- старший преподаватель кафедры иностраных языков меж. факултетах Таджикского государственного университета им. С. Айни, г.Душанбе, проспект Рудаки 121., Тел: (+992) 934873222*

About authors:

Mansurova Farida Mansurovna *- Senior Lecturer of the , Tajik State University named after S. Aini, Chair of foreign languages Dushanbe, Rudaki Avenue 121., Phone: (+992) 934873222*

УДК 338.49

УЧЕТ ВНЕШНИХ И ВНУТРЕННИХ ФАКТОРОВ В ПОДГОТОВКЕ И РЕФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Бакиров Е.А.

Университета «Сырдария», г. Жетысай

В наших аналитических исследованиях мы хотели заострить всеобщее внимание на особую важность и вместе с тем довольно-таки серьезные, а также взаимосвязанные между собой внешние и внутренние пространственно-временные, социально-психологические и другие факторы, которые как бы подсказывают и предупреждают о допускаемых человеком тех или иных ошибок, не только перед окружающей его средой, но и перед самим собой и всему мирозданию в целом.

Конечно и может быть, в силу того, что переполнившие наши терпения и эмоциональные чувства, а также перетягивающие чаши наших жизненных весов - проблемы подтверждают, что сегодня весь мир ощущает и в какой-то степени уже пожинает непонятные даже науке плоды человеческих деяний.Так как, без познания, учета и постоянного внимания на проявление и воздействие внешних и внутренних факторов, все человечество будет утопать в своих пробелах и ошибках, в том числе мировая экономика, наука, образование и т.д.

В этой связи, мы решили заострить наше с Вами внимание на взаимосвязь и воздействие внутренних и внешних факторов, как жестоко-бушующей эпидемиологической пандемии коронавируса COVID-19, которая охарактеризовала себя совершенно новыми, смертельно-опасными, быстро мутирующими и социально-психологическими тяжелыми последствиями. То есть, они оказались сложными своим манипулирующими и непредсказуемыми действиями как: поражать, изолировать, менять, воздействовать и т.д., на особо-важные жизненные и общечеловеческие ценности, и вместе с тем на современную цивилизацию в целом...

Вся глобальная опасность этого внешнего фактора заключается в ее совершенно новом проявлении, как эпидемиологической пандемии COVID-19. Современное состояние и развитие всей мировой экономики и ее составляющих отраслей, которые являются важнейшими и определяющими надстройками всех понятий состояния современного общества с её государственными приоритетами, теперь уже войдут в историю мировой цивилизации - как особое и историческое событие эпохи.

Так как, весь вопрос заключается в том, что она охарактеризовала себя, своими особыми, *не контролируемыми* и непредсказуемыми взлетами в области стремительно-развивающегося научно-технического прогресса, высоких, фантастических и даже в человеко-заменяющих технологиях. В сфере космических исследованиях, аграрной промышленности, машиностроении и т.д., но интеграционная волна оказалась не готовой и беспомощной перед непредсказуемыми явлениями внутренних и внешних факторов.

Поэтому, назрел тот самый острый вопрос уже давно перешедший все допустимые и недопустимые грани нравственно-человеческих проблем, которые срочно требуют кардинальных

пересмотров и реформировании многих не только экономических составляющих, но и состояний здравоохранения, систем образования с ее важнейшей отраслью - профессионально-технической подготовки трудовых ресурсов. Также многих других инфраструктур с учетом последствий кризисно - эпидемиологической пандемии. В нынешних условиях только в системе среднего образования Республики Казахстан наблюдается проблемная гендерная не пропорциональность и феминизация профессии (81,3% учителей-женщин), низкая зарплата (около 60% от средней по стране), хотя она с 2000 года выросла на 400%, оно остается одной из низких по стране, а информационная перегрузка ведет к снижению мотивации обучения, ухудшению здоровья учащихся и ориентировано на получение формальных результатов, а не развитие личности. И еще, в системе профессионально - технического образования Республики Казахстан прослеживается не соответствие реалиям рынка труда подготовка квалифицированных специалистов (трудовых ресурсов), а имеющиеся пробелы обуславливают необходимость модернизации всей системы образования в соответствии с современными требованиями развития казахского общества и усилиями интеграции в мировое образовательное пространство [1].

В этой связи, если внимательно проследить и проанализировать современное мировое состояние, в котором находится все человечество, то без всяких усилий можно ощутить и заметить, что многие внутренние факторы как: пожары, поджоги, законодательно - правовые и криминально-преступные деяния, локальные войны, экстремизм, терроризм, экологические катаклизмы, наводнения, землетрясения и продолжающаяся волна эпидемиологической пандемии, в конечном счете приводят к вынужденным изменениям, пересмотрам, обновлениям, уничтожениям и т.д. многих общечеловеческих ценностей. Так как, опыт всего человечества подсказывает нам, что следует знать, учитывать и быть готовыми к тем или иным неожиданным явлениям, как внезапным вспышкам кризисно - катастрофических факторов, которые так или иначе будут воздействовать и отражаться во всех направления и сферах мировой экономики, социально-бытовых и других укладах народа-населения, условиях труда, состоянии медицинского обслуживания, на всю систему образования и многие другие

что эпидемиологическое состояние распространения, смертельных исходов и выздоравливания от коронавируса на 24.04.2021 (во всем мире), по последним статистическим данным Всемирной организации здравоохранения заболели 146 749 787 человек. Число выздоровевших от коронавируса составляет 124 466 169 человек, что составляет 84,8%. Количество получающих лечение 19 177 892 человек, что равно 13,1%, а число умерших составило 3 105 726, это составляет 2,1%.

Табл.1. Статистика пандемии по всему миру

Всего заражений	146 749 787	
Смертельные случаи	3 105 726	2,1%
Выздоровевшие	124 466 169	84,8%
Сейчас болеют	19 177 892	13,1%

О том, что наш современный мир очутился, находится и испытывает тяжелые последствия непредсказуемые и тяжело–кризисные внешние факторы корона вирусной пандемии с ее мутирующими (африканским, эфиопским, британским и т.д.) проявлениями оказывают непоправимый ущерб по всей мировой экономике, научно-образовательному процессу, а также и трудовой деятельности большого количества трудовых ресурсов, мировому эмиграционному процессу и многим другим направлениям общечеловеческих ценностей.

Конечно, в этой трудной ситуации и не простой социально-психологической обстановке предпринимаются все необходимые меры по сохранению, обеспечению, созданию необходимых возможностей и условий для всех возрастных категорий населений. Но тем не менее, следует отметить, о том, что в этих не утешительных положениях и критических ситуациях оказалась и самая важнейшая составляющая часть и движущая сила всей мировой экономики, как трудовые ресурсы с их не известными и много миллионными трудовыми мигрантами (резервами), в том числе и вся система образования, с ей особой и специфическим направлением обучения профессионально-техническим образованием, т.е. основной ступенью по качественной подготовке трудовых резервов требуют особых и на мировом уровне реформирования.

Если, обратить пристальное и аналитическое внимание, а также объективно проанализировать происходящие вокруг нас социальные и пространственно-временные события, с которыми взаимосвязаны те или иные явления и перемены, то можно заметить, что за последние десятилетия быстро начали меняться геополитические «дорожные карты» в отношении трудовых ресурсов (резервов, в том числе трудовых мигрантов и особенно к нелегальным), на самом деле являются важнейшими историческими составляющими и механизмами во всех направлениях и звеньях мировой экономики. Поэтому и прежде всего, видимо следует обратить внимание и сделать особый акцент на *профессионально-грамотную* подготовку и реформирование трудовых ресурсов, т.е. перспективу будущих резервов. Во-первых, вся мировая экономика с её современным и

составляющими, постепенно привыкают и в какой-то степени закрывают глаза на *качество* производимой продукции и выполнение тех или иных видов работ *специалистами*, в том числе трудовыми мигрантами и тем более нелегальными разнорабочими.

Во-вторых, системный и *профессионально-грамотный* подход по подготовке квалифицированных специалистов с профессионально-техническим образованием, несомненно, позволит совершенствовать и изменить многие давно уже не соответствующие законодательно-правовые, социально-нравственные, гражданские и многие другие международные положения, а также статус и роль человеческого фактора в осознании исторических общечеловеческих ценностей. Так как, всем известно, что основу и фундамент трудовых ресурсов Российской Федерации, Республики Казахстан и других государств современного мира, составляют трудовые мигранты из стран со слабыми экономическими положениями (Африки, Центральной Азии, СНГ и т.д.), и как подтверждают официальные данные МИД, МВД, налоговых служб и других соответствующих законодательно-правовых субъектов, в том числе и ООН, многие из представителей трудовых мигрантов находятся в нелегальном положении «…это порядка более четырех миллионов мигрантов из стран Центральной Азии - в среднем 800 тысяч киргизов и таджиков, и от 2 до 3-х миллионов узбеков – их никто не может подсчитать. Так как, среди них в связи с кризисным положением пандемии без работы остались от 30 до 50% трудовых мигрантов».

Но при всех тех или иных своих положениях, трудовые иммигранты (ресурсы) являются одним из важнейших составляющих и определяющих экономических субъектов, т.к. они зарабатывают (экономят на всем) и переводят домой (страну где проживает их семьи) получаемые за свой труд деньги, т.е. валюту. Так как, «…денежные переводы – жизненно важный источник дохода для развивающихся стран и нынешняя рецессия, обусловленная COVID-19 крайне негативно сказывается на возможности перечислять деньги домой, и делает задачу сокращения времени, необходимого для восстановления экономики развитых стран, еще более неотложной. Дело в том, что благодаря денежным переводам семьи могут позволить себе приобретение продовольствия медицинских услуг, а также удовлетворение своих базовых потребностей…».

Но при всем этом следует особо подчеркнуть, что переводимые трудовыми иммигрантами заработанные деньги составляют не малую часть государственного валютного дохода, как: в Киргизию трудовыми мигрантами, только в 2019 году было переведено из Российской Федерации более 1 миллиарда 570, 5 долларов, **что составляет 33% ВВП** этого государства, это касается Таджикистана и Узбекистана [3].

В этой ситуации, нынешнее положение социально-экономическое состояние многих трудовых мигрантов из стран Центральной Азии оказалась как никогда зависимы от денежных переводов из Российской Федерации, Республики Казахстан, Южной Кореи и других стран, что тем самым вероятно, усилит свое отрицательное влияние на социально-экономический статус Таджикистана, Киргизской и Узбекистана. Так как объем денежных переводов в свои государства сократятся на 19,7%, что составляет свыше 445 млрд долларов, от чего социально-бытовое положение многих слоев населения еще ниже опустятся допустимой черты низкого дохода…

Стратегическая важность и особенность этой экономической политики заключается в том, что трудовые ресурсы (мигранты), своим трудом и с тяжелыми жизненными условиями, создают и обогащают экономическую базу, тех государств в которых они работают.

Помимо выше отмеченных уже международных проблем, до сих пор не разрешенными остаются и многосторонние законодательно-правовые вопросы по возвращению на родину (постоянно растущего числа) трудовых мигрантов и обучающихся за рубежом студентов. Так как, желающих вернуться домой или возвратиться обратно для продолжения трудовой деятельности и обучения людей, остаются в ожидании и нормализации международных законодательно-правовых, социально-экономических и других положений.

Конечно, предпринимаются все возможные меры по возвращению трудовых мигрантов (и студентов) из зарубежных стран, но этот вопрос дорогого стоит в плане международно-экономических и других вопросов. Но при всем этом, следует подчеркнуть о особом и экономическом вкладе трудовых ресурсов (мигрантов) из Центрально-азиатских стран, который в 2019 году составил: Узбекистан – около 4 млрд. долларов, Таджикистан – 2,6 млрд. долларов, что составляет 33% ВВП страны и Киргизия – 1 млрд. 570,5 миллионов долларов [4].

Как показывает продолжающийся до сих пор тяжелый мировой кризис по борьбе с коронавирусной пандемией COVID-19, в тяжелом положении оказались и находятся почти все мировые экономические субъекты, как производственно-промышленные, наука, здравоохранение и т.д. отрасли, в том числе и вся система образования в целом. И в этой связи, все мировое сообщество начали искать наиболее оптимальные пути по выходу из этого критического положения и были вынуждены перевести всю систему образования на «удаленку», т.е. на дистанционную форму обучения.

Конечно, по данному и очень важнейшему вопросу могут быть разные суждения, споры, несогласия и другие мнения, но учитывая почти годичный и продолжающийся опыт мирового сообщества, следует учесть определенные социальные и другие проблемы, которые не так просто разрешить даже в современном XXI веке. Так как, в некоторых регионах СНГ (Средней Азии и Центральная Азия и не только…) до сих пор наблюдаются проблемы с электрической энергией, поэтому многие вопросы, связанные с внедрением дистанционных и других новых форматов обучения, а также и видов трудовой деятельности оказались бы трудно разрешимыми. Поэтому, видимо следует принять во внимание как очевидного факта, публикацию эксперта Айым Саурамбаевой, что «…работа над совершенствованием дистанционного формата и развития онлайн образовательных платформ, необходимо именно в долгосрочной перспективе, а восприятие данного формата как временного на период пандемии является ошибочным…» [5]. Так как, в ситуации и обстановке всемирной критически-инфекционной пандемии, COVID-19, везде и все направления образовательной системы в том числе и деятельность многих субъектов были переведены на новый формат дистанционной деятельности.

Вся проблема необходимой и срочно внедряемой формы дистанционного обучения на всех ступенях образовательной системы в Республике Казахстан и СНГ заключалась в том, что необычная перегруженность беспроводной сети и невозможности обеспечения бесперебойной работы Интернета, для свободного выхода на прямой эфир огромнейшего количества учащихся и других офисных сотрудников оказалось в тяжелейшем, социально-психологическом и педагогическом вакууме.

Учитывая, недостаточную оснащенность населения комплексом компьютерной техникой, системой Интернет услуг, низкой и несоответствующим уровнем государственных субъектов телефонной связив доступных и современных электронных форматах, все-таки позволили внедрению новых информационно-виртуальных технологий и программ, которые была запланированы до 2022 года и одна из них называется «Цифровой Казахстан». Хотя, «…по мнению депутата Мажилиса так средства в размере 35 миллиардов тенге, (что приблизительно составляет 84 млн. долл. США) оказались выброшены на ветер [6]. По сути, пандемия коронавируса выявила не только неподготовленность страны в контексте диджитализации образовательной среды, но и пробелы системы «e-Iearnin, провал которой отметил даже глава государства…, в том время как 93 учебных заведений, так и остались не подключенными к ней» [7].

Прежде чем приступить к написанию данной статьи, мы просмотрели и проанализировали немало информационных составляющих, в которых можно было обнаружить золотую цепочку, которая бы связывала школьное образование с требованиями времени, а именно с профессионально-технической подготовкой школьников (трудовых резервов и т.д.). Так как, опыт коронавирусной полосы подтверждает о не хватке, а если и есть, то о безграмотных специалистах, которые владели бы той или иной грамотной профессией трудового иммигранта. А для *качественного* выполнения любого труда, необходимо *грамотно* и профессионально владеть основами и навыками той или иной современной технологии. Отсюда вытекают все ответы на необходимую взаимосвязь качественного пересмотра реформы всей системы образования, в том числе и профессионально-технического формата, т.е. грамотного повышения уровня профессиональных знаний трудовых резервов (ресурсов, в том числе и трудовых мигрантов). Так как, это перспектива и успех будущего залога в качественном развитии и формировании всех экономических составляющих и её важнейшей основы – высоко квалифицированных трудовых ресурсов как в Республике Казахстан, СНГ и во всем мировом сообществе в целом.

И в этой связи, волей и неволей возникает совершенно объективный вопрос: нельзя ли, как при СССР внедрить в систему школьного образования оправданные временем педагогические принципы и методы преподавания т.е. нравственно-трудового воспитания школьников, как в городских, так и сельских условиях. Тем более, что в современных условиях сельских общеобразовательных школах можно более шире включать перечень важных профессионально-технических видов обучения, как: специальности (профессии) механизатора, водителя автомобильного транспорта и т.д., с получением документов (водительских прав) на соответствующие виды и классы сельскохозяйственных механизированных средств.

Как показывает практика и по набору и подготовке трудовых ресурсов (чаще трудовых эмигрантов), в основном и часто они носят формальный и стихийный характер, только для того, чтобы получить подтверждающий документ на искомую профессию. Такие краткосрочные формы подготовки «грамотных» профессий в основном ограничивались сроками от 10 дней, до 3-х месяцев обучения и т.д. Но и такой формат образовательно-практической подготовки трудовых ресурсов, тем более мигрантов, конечно не позволяет характеризировать о качественном уровне профессионально-технической подготовки специалистов.

Из Национального доклада о состоянии и развитии современной системы образования Республики Казахстан мы знаем, что техническое и профессиональное образование в Казахстане – наиболее доступный социальный лифт для ранней интеграции в профессиональный труд. Сегодня формальное обучение специальности можно начать либо, поступив в колледж, либо в ВУЗ. Поэтому, для школьника желающего раньше включиться в ту или иную профессию, колледж является, несомненно, верным выбором. К достижению совершеннолетия он уже получит диплом и будет иметь квалификацию и т.д. [8], а как быть старшими по возрасту категориями трудовых ресурсов, тем более трудовыми мигрантами…?

Если обратить внимание на Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан с 2000 по 2015 года вопрос профессионально-технического образования не рассматривался как важнейший, принципиально-важный и определяющий формат качественной подготовки трудовых резервов (ресурсов), в том числе и трудовых мигрантов. Поэтому, в связи с переходом на *Цели устойчивого развития* (ЦУР) до 2030 технические и профессиональное образование, непременно будет занимать востребованную ступень по приобретению тех или иных востребованных профессиональных навыков для трудовой деятельности и рынку труда.

Исходя из анализа создавшихся критических условий, которые, так или иначе уже принципиально указывают на неотвратимые и бесповоротные изменения общечеловеческих ценностей, несомненно будут пересмотру, обновлению и качественному подходу к переориентации современным условиях пространственно-временных условий, а также учитывать и подстраховывать человечество с позиции нравственно-гражданских подходов к действиям неожиданных и не предсказуемых явлений внешних факторов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2001-2020
2. Информационныеданные и новые сведения «ВОЗ». Заявление главы Всемирной организации здравоохранения господина Теодреса, Гебрейсуса. 26 февраля. Женева.
3. Федерация мигрантов России (ФМР) В. Коженов. Москва. Март 2020 г
4. Доклад президента Группы Всемирного банка Дэвида Малапасса. 22.04.2020 г.
5. Казахстан, Айрым Саурамбаева. ABAR. Asia, hittps://youtu.be/ N9N5308TDOU. Аналитика, Алматы. 24.08.2020
6. Казахстан. Комсомольская Правда; https; // www,kp/onIine/3653653/4
7. Казахстан. Казахстанская Правда; https; //kaspravda.kz/news/.я
8. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2018 года), Нур-Султан. 2019 г.

УЧЕТ ВНЕШНИХ И ВНУТРЕННИХ ФАКТОРОВ В ПОДГОТОВКЕ И РЕФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Данная статья посвящена сложным, внешним и внутренним социально-психологическим вопросам, которые связаны с экономикой, с научно-техническим прогрессом, системой образования и многими другими направлениями государственных сфер, положении и роли по сути своей принадлежности исторического, но с особыми потребностями и понятиями о ценностях современным субъектом человека, который уже столкнулся с непредсказуемыми проблемами глобального потепления, смертельно-опасной и эпидемиологической пандемией корона вируса COVID-19 и т.д. Так как, нанесенный человеком – человечеству и окружающей среде непоправимый ущерб, проявляется и воспринимается нами в виде тяжелейших и поучительных ударов, которые способны формировать совершенно новые мировоззрения в объективных и кардинальных пересмотрах, изменениях и обновлениях во многих понятиях общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: *реформирование, эпидемиологическая, инфекционный, корона вирус, пандемия, COVID-19, катаклизмы, ВОЗ, удаленка, дистанционный, диждилизация, трудовые ресурсы, трудовые мигранты, внешний и внутренний фактор, профессионально-технический, социально-психологический, локальные войны.*

ACCOUNTING FOR EXTERNAL AND INTERNAL FACTORS IN TRAINING AND REFORMING VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION LABOR RESOURCES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article is devoted to complex, external and internal socio-psychological issues that are associated with the economy, with scientific and technological progress, the education system and many other areas of state spheres, the position and role of an essentially historical, but with special needs and worldview of a modern person, who is already faced with the problems of global warming, the deadly and infectious pandemic of the

Keywords: *reform, epidemiological, infectious, coronavirus, pandemic, cataclysms, remote, remote, diligence, labor resources, labor emigrants, factor, vocational, socio-psychological, earthlings, local wars, the World Health Organization*

Сведение об авторе:

Бакиров Е.А. *- старший преподаватель. Университета «Сырдария», г. Жетысай, Туркестанская область Республики Казахстан, аспирант Киргизского Государственного университета им. И. Арабаева.*

About the author:

Bakirov E.A. *- Senior Lecturer. University "Syrdaria", Zhetysay, Turkestan region of the Republic of Kazakhstan, postgraduate student of the Kyrgyz State University. I. Arabaeva.*

УДК-37.0+377+378(2-тоҷ)
Б-74

ТАЪМИНИ МАКТАБҲОИ ВИЛОЯТИ КӮЛОБ БО КАДРҲОИ БАЛАНДИХТИССОСӢ ОМӮЗГОРӢ

Ҳусейни Б., Бозоров С.Б.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ба ҳамагон маълум аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, тахти роҳбарии Президенти мамлакат Асогузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи маорифро афзалиятнок эълон намуда, нисбат ба пешрафти он ғамхориҳои зиёде зоҳир менамояд. Бешубҳа сарвари давлат ба вазъи соҳаи мaориф ва сифати тайёр кардани кадрҳои баландихтисоси омӯзгорӣ таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамуд. Аз ии лиҳоз, омӯхтан ва таҳқиқ намудани таърихи ташаккули маорифи халқи Тоҷикистон аз ҷумла вилояти Кӯлоб барои наслҳои ҳозира ва оянда аҳмияти бузурги таърихию сиёси дорад. Маорифи халқ дар даврони Ҳокимияти Шӯравӣ низ роҳи пурпечутоби ноҳамворо тай намудааст[2, с.6].

Аз ҷумла яке аз масъалаи муҳимтарини рушди маорифи халқ дар ҳар давру замон ин тайёркардан ва тарбия намудани кадрҳои омӯзгорӣ балантахассуси омӯзгорӣ ба шумор меравад, зеро талабот ба муаллимон дар робита бо афзоиши бо суръати теъдоди хонандагон ва гузариш ба маълумоти миёнаи умумӣ назар ба омодасозии онҳо дар мактабҳои олӣ тезтар боло марафт. Бинобар ин Ҷумҳурии Тоҷикистони Шӯравӣ корро доир ба тайёркунӣ ва азнавтайёркунии кадрҳои омӯзгорӣ, тарбияи онҳо, нисбат ба таъмини мактабҳо бо омӯзгорони баландтахассус ва дигар кормандони соҳаи маорифи халқ ҳама ҷони ба вусъат бахшид. Инчунин зарур дониста мешуд, ки беҳсози ва тайёркардани муаллимони ботаҷриба барои мактабҳои ибтидоӣ ва миёна бо назардоши минбадаи пурра ба анҷом расонидани гузариш ба маълумоти миёнаи таҳсил ва пурракунии мактабҳо бо омӯзгорони дорои маълумоти олӣ, беҳтар кардани сатҳи дониши муаллимон дар муассисаҳои таълимӣ вилоят бароҳ монда шуда буд. Дар ин баробар тайёрнамудани омӯзгорон доир ба илмӣ зироат (аграномӣ) чорводорӣ, техникӣ ва дигар фанҳои махсус, баланд бардоштани илмӣ назариявии онҳо дар Донишкадаҳои омӯзгорӣ, пурзур намуданӣ аҳамияти таҷрибаи истеҳсолӣ ва педагогӣ дар тайёрнамудани муаллимони баландихтиссос яке аз роҳҳои ҳалли масъалаи маскур ба шумор мерафт[1, с.57].

Такмили сохти баландбардории тахассусӣ омӯзгорон бо роҳи таҷрибаҳосилкунӣ дар муассисаву корхонаҳои саноати бароҳ монда шуда буд. Корхонаҳои соҳавӣ яке аз усулҳои баланд бардоштани тахассусӣ омӯзгорон буд. Пеш аз ҳама, гап дар сари таҷрибаҳосилкунии муаллимони фанҳои махсус дар заводҳо ва Донишкадаҳои илмӣ-таткиқотии соҳавӣ мерафт, ки захираи беинтиҳои баландбардории иқтидори илмии мактаби олӣ ва ҷалб намудани донишҷӯён ба ҳаллу фасли вазифаҳои ҳозира ваояндаи истеҳсолот буданд. Ин чунин тавассути тачрибаҳосилкунӣ корхонаҳои саноатӣ маҳорати омӯзгорон ва донишҳои онҳо пурраю комилтар мегардад. Аз тарафи дигар, истеҳсолот барои онҳо манбаи машваратии тахассусӣ дошта мегардид.

Табиист, ки маҳз дар ин ҷо манфиятҳои мактаби олӣ ва хоҷагии халқ дар солҳои 70-90-уми асри XX таҷҷасум гардида буд. Ҳамзамон дар солҳои 70-ум дар робита ба гузариш ба маълумоти миёнаи умумӣ миқдори мактабҳои ибтидоӣ ва миёнаи нопурра коҳиш ёфта, шумораи мактабҳои миёна рӯ ба афзоиш ниҳод. Ҳангоми як бора афздани шумораи зиёди мактабҳо сифати маълумот зарар дид. Чунки сатҳи меъёрии тайёрии хатмкунандагони мактабҳои миёна рӯ ба сусти ниҳод ин чунин бояд гуфт, ки аз байн бурдани вазъияти маскури муассисаҳои олӣ таълимӣ ва миёнаи махсус акнун бо мутахасисонисатҳи дониши баланд доштаи тахассусӣ зарурирo талаб мекард. Кумитаҳои Иҷрояи вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ, Вазорати маориф ва идораҳои марбута дар маҳалҳо вазифадор карда шуд, зеро ин тадбирҳоро дар амал татбиқ намояд. Дар баробари ин ҳамзамон муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи махсусро бо муаллимони баландихтиссос таъмин намоянд, гузашта аз ин барои

аз кор озод намудани муаллимон мутобиқи қонунгузории ҷори бароҳ монанд. Бинобар ин директорон ва мудирони қисми илмии мактабҳои миёна, мактаб-интернатҳо ва мудирони шуъбаҳои маорифи халқи шаҳри ва ноҳиявӣ бо назардошти донишу таҷриба ба ин вазифаҳо таъин намуда ба ин васила таъмини муасисаҳои вилояти Кӯлобро бо муаллимонии бо таҷриба беҳтар намоянд. Дар заминаи ин Маҷлиси Шӯрои шаҳрӣ, шуъбаҳои маорифи шаҳрӣ вазифадор карда шуданд, ки дар кори хеш Қарори Шӯрои Вазирони Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳо доир ба беҳтар намудани таъминотӣ мактабҳои маълумоти умумии ҷумҳурӣ бо кадрҳои омӯзгорӣ ва кор бо онҳо»-ро ба назар гиранд ва дар кори хеш қонуни маскуро дар амал татбиқ намуда ба аз корравии муаллимони балантахассус роҳ надиҳанд ва ин чунинба кори роҳбарии муассисаҳои таълими занони маҳалиро низ пешниҳод намоянд. Дар робита ба ин баланбардории тахассусӣ муаллимони деҳоти вилояти Кӯлобро таъмин намуданд, инчунин кор бо омӯзгоронӣ ҷаваонро ташкилубароҳ монданд.

Бешубҳа дар баробари рушди чабҳои босуботи соҳаи маорифи халқи вилояти Кӯлоб инчунин камбудиҳои моддию техникӣ ва норасои мутахасисони баландпоя низ ба назар мерасид. Аз ҷумла қисме аз муаллимони муассисаҳои таълимии вилоят дарсро бо таври ахбороти илмӣ гузаронида, моҳият ва характери тарбиявии мавзӯи таълимиро ба эътибор намегирифтанд. Дар натиҷа дарсро лучу урён ва беробита ба дигар фанҳо мегузарониданд Онҳо дарсро аз як нав додани дониш иборат дониста, ташаккулдиҳии маҳорату малакаҳоро чандон ба эътибор намегирифтанд. Ин гуна муаллимон тасавур карда наметавонистанд, ки ҷараёни таълим ва тарбия ҷараёни тараққиёт ва рушду нумуи муассилин аст ва онҳо бояд ин ҷараёнро бинанд ва ҳис карда тавонанд. Дар ин баробор як қисми омӯзгорон ҳанӯз аз банди методҳои кӯҳанашудаи таълим халос нашуда буданд. Онҳо танҳо методӣ «Унверсалӣ»-и дарс омӯхтанро истифода мебурданд ва дар бораи дигар усулҳои фаъоли таълим ва барномаҳои таълимӣ тасаввуроти кофӣ надоштанд ва баъзан агар доштанд дар амал татбиқи онҳоро кори зиёдати ва серташвиш мешумориданд. Чунин ақида ва муносибати хунукназарона дар гузаронидани корҳои берун аз синфӣ: маҳфилҳои фаннӣ, шабҳои саволу ҷавоби хонандагон таъсири калони худро мерасонид. Аз ҷумла дар соли хониши 1974 дар муассисаҳои вилояти Кӯлоб 6471 нафар муаллимон кор ва фаъолият мекарданд, ки аз онҳо 3599 нафарашон дорои маълумоти олӣ, 737 нафара омӯзгорон маълумоти олии ноппура, 1631 нафарашон маълумоти миёнаи педагогӣ ва махсус, 54 нафарашон дорои маълумоти миёнаи умумӣ буданд, ки шумораи зиёди онҳо дар муассисаҳои деҳоти вилоят кору фаъолият менамуданд. Муаллимони муассисаҳои таълимии вилояти Кӯлоб дар кори таълиму тарбияи насли наврас натиҷаҳои хуб ба даст оварда буданд.Ин чунин дар вилоят бисёр муалимоне буданд, ки ҳар як дарсро бо тайёрии хуб мегузарониданд. Аз ин лиҳоз барои омӯзгорони деҳоти вилоят аз тарафи Ҳукумати Шӯравӣ имтиёзҳои муайян пешбинӣ шуда буд. Дар ин баробар таъми намудани муаллимон бо асбобу анҷомҳои рӯзгор ва лавозимоти сохтмонӣ, хонаҳои истиқоматӣ, гирифтани қарзҳои дарозмуддат, баъди хатми Донишкадаву Донишгоҳҳо ба хизмати ҳарбӣ нафиристодани онҳо дар тамоми давраи фаъолияти кориашон дар муассисаҳои таълимии деҳот ба ҳайси омӯзгор кор ва фаъолият менамуданд.

Дар солҳои мавҷудияти собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ меҳнатӣ кормандони соҳаи маорифи халқро давлат ҳама тарафа дастгири ва қадрдонӣ менамуд. Масалан, кормандони фаъолу таҷрибанок ва бо масъулиятнок барои софдилонаю содиқона кору фаъолият намуданашон дар соҳаи маорифи халқ ва дар тайёркардани кадрҳои омӯзгорӣ бо нишони «Аълочии маорифи ИҶШС», «Аълочи маорифи халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар мукофотҳои давлатӣ сарфароз гардонида мешуданд. Аз ин лиҳоз дар вилоят ба 147 нафар муаллимон бо унвону медалҳо давлати мукофотонида шуданд. Аз ҷумла, ба 31 нафар омӯзгорон унвони фахрии «Муаллими хизматнишондодаи муассисаҳо ИҶШС», ба 12 нафар омӯзгорон унвони «Аълочи маорифи ИҶШС», ба 321 нафар муаллимон унвони «Аъдочии маорифи ҶШС Тоҷикистон» сарфароз гардонида шуданд.

Бешӯбҳа муассисаҳои таълимии вилояти Кӯлоб сол то сол ба мутахассисони баландихтисоси педагогӣ таъмин мегардид. Аз ҷумла аз 7131 нафар муаллимони вилояти Кӯлоб, 4999 нафар омӯзгорон дорои маълумоти олӣ ва олии ноппура буданд, ки инадад 70,1% умумии муаллимонро ташкил медод. Афзудани шумораи мутахассисони соҳибмаълумот дар вилоят ба беҳтаршавии сифати мазмунии кори таълиму тарбияи насли наврас таъсири мусбати худро мерасонид. Аз ҷумла муаллимони мактабҳои вилоят дар таълиму тарбияи хонандагон ба як қатор комёбиҳо ноил гардиданд. Ба мислироҳбарони муассисаи таълимии миёнаи №31-и шаҳри Кӯлоб (директораш Ҳасанов Б), муассисаи таҳсилоти миёнаи №5 ноҳияи Восеъ (директораш Х. Ёраков), мактаби миёнаи №6 ноҳияи Темурмалик (директораш Д. Сайфуллоев), мактаби №17 ноҳияи Муъминобод (директорон Мираков М,), мактаби №12-ноҳияи Панҷ (директораш Г. Беков) мактаби №2. ноҳияи Фархор (директораш К. Қунгуротов) ва ғайраҳо.

Дар солҳои 70-ум ба масъалаи такмили ихтисоси муаллимон ва роҳбарони муассисаҳои вилоят диққати махсус дода мешуд. Дар давоми 5-соли таҳсил зиёда аз 10 ҳазор нафар кормандони соҳаи маорифи халқ аз курсу семинарҳо гузаштанд. Ҳукумати ҷумҳурӣ барои беҳбудии кори муаллимон

ва умуман, мактабу маориф тадбирҳои зиёд меандешидан. Яке аз ин тадбирҳои муҳим, ки бо мақсади баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгорон сурат гирифта ин тарзи корва савияи кормандон ва муаллимон буд. Дар ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Данғара, Темурмалик ва шаҳри Кӯлоб аттестатсияи муаллимон гузаронида шуд. Атестатсияи илми омӯзгорон дар солҳои таҳсили 1976-1980 сурат гирифта, аз онҳо 20-25% шумораи умумӣ муаллимон гузаштанд. Аттестатсия омӯзгорони муайян намуд, ки дар мактабҳои вилоят бисёр омӯзгороне ба монанди Ф. Нуралиев аз мактаби миёнаи №4-и ноҳияи Восеъ, Х. Қодиров аз мактаби ибтидоӣ №18-и ноҳияи Данғара М. Ашуров аз мактаби миёнаи №1-ноҳияи Фархор, Р. Мирзомуродов аз мактаби миёнаи №4- ноҳияи Темурмалик, Г. Сафаров, М. Шодиев аз мактаби миёнаи №15.ноҳияи Темурмалик Э. Туйчиев аз мактаби миёнаи №3-и шаҳри Кӯлоб, Б. Ҷураев аз мактаб-интернати №13-и ноҳияи Ҳамадони ва дигарон дарсҳояшонро бо тайёрии пӯхта мегузарониданд ва кори васеъи тарбиявӣ мебурданд.Бо фармони Вазири маорифи халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муаллимони мактабҳои миёна №№14-27 ноҳияи Ҳамадонӣ Шариф Латифов ва Раҳмон Холиқов ба унвони «Муаллими калон» сарфароз гардонида шуданд [2, с.43].

Ҳамин тариқ, дар солҳои 80-ум вилояти Кӯлоб дар рушду нумуи соҳаи маориф бо пешравию музаффариятҳои калон ноил гардид. Дар ин солҳо аз тарафи Ҳукумати Шӯравӣ меҳнати кормандони соҳаи маорифи халқи вилояти Кӯлобро қадрдони намуда ба як зумра муаллимон пешқадами ин соҳа, ки дар таълиму тарбия ва ривоҷу равнақи он саҳми муносиб гузошта, барои хизматҳояшон дар таълиму тарбияи насли наврас ба 274 нафар муаллимони вилоят унвону медалҳо ва дигар мукофотҳои давлатӣқадрдони карда шудаанд. Ҳамчуниномӯзгорӣ мактаби № 11-ноҳияи Восеъ Идӣ Халифаев дар ҷумҳурӣ дуюмин шуда ба гирифтани унвони баланди «Муаллими халқии ИҶШС» мушараф гардид. Ин чунин ба 23 нафар муаллимони пешқадами вилоят унвонӣ фахри «Муаллимони хизматнишондодаи ҶШС Тоҷикистон» дода шуда, дар ин баробар ба 708 нафари муаллимон унвони «Аълочии маорифи халқи ҶШС Тоҷикистон» ва 65 нафар муаллимон унвони «Аълочии маорифи ИҶШС» сарфароз шуданд. Ба мисили чуниномӯзгорон: Шомад С, Сафар Г, Туйчи Б, Фазлиддин Н. Хушбахт К. Олим Т, Гадо О, Хоҷарби Н, Раҷабали Э. Мустафоқул Х, Ниёзмад Г, Латифа К, Мария П ва ғайраҳо шомил гардида буданд. Дар соли таҳсили 1974 барои муаллимон мактабҳои деҳот барои харидани асбобу анҷоми рӯзгор ва масолеҳи сохтмонӣ хонаҳои истиқоматӣ 21 ҳазору 800 сӯм қарзҳои дарозмудат дода шуд[1, с.41].

Дар ин баробарсол аз сол дар вилоят шароити хизматрасонии тиббӣ ва санитарии муаллимони мактабҳои деҳот беҳтар мегардид. Дар солҳои хониши 1973-1974 2419 нафар муаллимону роҳбарон аз курсу семинарҳои омӯзиши такмили ихтисос ва баланд бардоштани савияи дониши худ аз семинарҳои омӯзишӣ гузаштанд.Ин чунин дар соли таҳсили 1975 зиёда аз 2000 нафар муаллиму роҳбарони мактабҳои вилоят барои аз курсу семинарҳои омӯзиши гузаштанд. Ин чунин барои содиқона корнамудан намуда дар сохаи маориф бо омӯзгорони пешқадам унвонҳои гуногуни давлатӣсарфарз менамуд. Масалан кормандони соҳаи маориф дар зери Дастгоҳои Марказии Вазорати маълумоти олӣ ва миёнаи махсус ва муассисаҳои таълимӣ миёнаи махсусӣ вилоят барои кори бо мувваффақият дар тайёркунии кадрҳои омӯзгорӣ бо мукофотҳои давлати қадрдони шуданд. Ғайр аз ин, давлат меҳнати бо самари муаллимонро дар тарбияи насли наврас дастгири ва қадрдони менамуда, бо ордену медалҳои давлати сарфароз менамуд. Аз ҷумла ба 4757 омӯзгорони бо таҷрибаи вилоят аз тарафи давлат онҳо бо унвонҳои гуногуни соҳаи маориф мукофотонида шуданд: Дар ин баробар ба 689 нафар омӯзгорони муассисаҳои таълимии вилоят унвонӣ фахрии «Муаллими хизмат нишондодаи мактабҳои ҶШС Тоҷикистон» сарфароз гардонида шуданд; Чуноне, киба 241 нафар муаллимони мактабҳои вилоят унвони «Аълочии маорифи ИҶШС», ба 8672 нафар, унвони «Аълочии маорифи ҶШС Тоҷикистон» супорида шуданд. Дар ин барбар наздики 500 нафар омӯзгорони муассисаҳои вилоят бо ифтихорномаҳои Президуми Шӯрои ҶШС Тоҷикистон ва 1861 нафар корманди соҳаи маорифи вилоят бо ифтихорномаҳои Вазоратҳои маорифи ИҶШС ва ҶШС Тоҷикистон сарфароз гардиданд. Ба мисли омӯзгорон Х. Каримова ва М. Маҳмудова, ки бо унвони Қаҳрамони меҳнати сотсиалистӣ» мукофотонида шуданд[4, с.50].

Ба ҳамаи ин пешравиҳо ва дастовардҳо нигоҳ накарда дар вилоят низ камбудиҳо ва норасоиҳо дар самти нарасидани кадрхои омӯзгорӣ дар муассисаҳои таълимии вилоят ба чашм мерасид. Ҳаминро зикр намуд, ки зиёда аз 251 нафар муаллимон аз фанҳои гуногуни таълимӣ дар мактабҳои вилоят намерасид: Аз он ҷумла 28 муаллими химиявию беология, 35 муаллими забони руси, 38 муаллими физикаю математика, 15 муаллими таълимӣмеҳнат ва 68 муаллими забонҳои хороиҷӣ. Дар мактабҳои ноҳияҳои вилоят муаллимони бо таҷриба ва мутахасис намерасид. Масалан, дар ноҳияи Панҷ 10 муалллими аз фанни математика, 7 муаллими аз фанни забони руси, 2 муаллим аз фанни физика, 21 муаллими синфҳои ибтидоӣ намерасидан. Муаллимони забонҳои хориҷӣ бошад қариб дар ҳамаи мактабҳои ноҳияҳои вилояти Кӯлоб намерасид. Дар соли таҳсили 1977 дар вилоят 455 омӯзгоронӣ ҷавони дорои маълумоти олӣ ва истеҳсолоти гуногун қабул карда шуданд. Ғайр аз ин мувофиқи нақша дар соли таҳсили 1974 барои муаллимони деҳот 1270 метри мураббаъ хонаҳои

истиқоматӣ сохта ба истифода додашуд, ки ин ғамхори аз тарафи давлат нисбати кормандони сохаи маорифи халқ буд. Маҳз дар соли таҳсили 1975-1976 аз ҳисоби маблағгузории давлатӣ ва колхозҳо барои омӯзгорони муассисахои таълимии вилоят 13127 метри мураббаъ хонаҳои истиқоматӣ сохтаба истифода дода шуд, ки ин амал боз ҳам руҳияи муаллимонро баланд менамуд. Аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ 200 метри мураббаъ дар шаҳри Кӯлоб ва 200 метри мураббаъ дар ноҳияи Темурмалик манзилҳои истиқомати сохта ба истифода дода шуд Дар давоми солҳоитаҳсили 1976-1980 дар вилоят барои муаллимон ба миқдори 26 ҳазор 500 метри мураббаъ манзилҳои истиқоматӣ сохтанд. Масъалаи таълиму тарбияи насли наврас дар муассисаҳои таълимии вилоят муҳим ба шумор меравад. Зеро дар таълими ханандагон ҷомеа низ вазифадор аст,ки дар тарбия намудани насли наврас ҳиссагузор бошанд. Дар соҳаи маорифи халқ омӯзгорони муассисаҳои таълимӣвилоят, бахуссус,шаҳри Кӯлоб муввафақиятҳои калон бадаст оварданд. Роҷеъ ба кори самарабахши мауллимони мактабҳои вилояти Кӯлоб мисолҳои зиёде овардан мумкин аст. Аз ҷумлаи директории мактаби миёнаи ба номи Ленини шаҳри Кӯлоб Талаб Азизов яке аз беҳтарин маллимони тарбиядиҳандаи насли наврас гардад буд[4, с.65].

Агар дар соли 1945 дар вилояти Кӯлоб 41нафар омӯзгорон маълумоти олӣ ва олии ноппура кор менамуданд, пас ин рақам дар соли таҳсили 1986 ба 8500 нафар муаллимони маълумоти олӣ расида буд. Гузашта аз ин, дар шаҳру ноҳияҳои вилоят 33 мактабҳои базавӣ мавҷуд буд, ки барои боз ҳам баланд бардоштани савияи дониши муаллимон ва хонандагони мактабҳои вилоят аҳамияти калон дошт ва яке аз масъаллаҳои муҳимие, ки дар назди шуъбаи маорифи халқи шаҳру ноҳияҳои вилоят меистод, ин тайёрнамудани кадрҳои омӯзгорӣ дар Донишгоҳҳо ва Донишкадаҳои омӯзгорӣ буд. Донишкадаҳои омӯзгорӣ ва Донишгоҳои барои тайёрнамудан кадрҳои омӯзгорӣ нақши калон доштанд.

Қарори Кумитаи Давлати нақшакашӣ, Вазорати маориф ва Кумитаи давлатии маълумоти олӣ ва миёнаи махсус ҶШС Тоҷикистонро вазифадор намуданд, ки қабули донишҷӯёнро ба шӯъбаи рӯзона, шабона ва ғоибонаи Донишгоҳҳо ва Донишкаҳои омӯзгори ҷалб намоянд ва хонандагонро ба омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ дар мувофиқа ба талаботи мактабҳо ба кадрҳои омӯзгорӣ ва мурабиявӣ ба роҳ монданд. Шӯрои Вазирони ИҶШС «Дар бораи тадбирҳо доир ба таъмини мактабҳои маълумоти умумӣ бо кадрҳои омӯзгорӣ» қабул намуд. Ҷумҳурӣ Тоҷикистон қарори мазкуро дар амал татбиқ намуда, бо мақсади таъмини мактабҳои ҷумҳурӣ ва вилоят, шаҳру ноҳияҳоро бо муаллимони баландихтисос, таъмин намуд. Баланд бардоштани тахассусӣ кори муаллимони вилоят дар соли таҳсили 1962 нақшаи периспективӣ талабот бо кадрҳои омӯзгорӣ то соли 1970 кор карда оид ба муассисаҳои олӣ ва миёнаи ҷумҳурӣ, вилоят ва шаҳру ноҳияҳо аз рӯи ихтисосҳои педагогӣ мутахасисон тайёркарда мешуданд.Дар мувофиқа бо Қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС аз 31 августи соли 1961 дар Ҷумҳурӣ Тоҷикистон курсҳои як солаи омӯзгорӣ кушода шуд. Қабули довталабон ба Донишкадаҳҳои омӯзгорӣ аз рӯи ихтисосҳои (забон ва адабиёти рус, физика ва математика, кимё ва биология, забони хориҷӣ) хеле зиёд карда шуд. Факултетҳои забон ва адабиёти рус дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон ва Донишкадаи омӯзгорӣ шаҳри Хуҷанд кушода шуд. Дар Донишгоҳи омӯзгорӣ Хуҷанд ва Кӯлоб факултети забон ва адабиёти рус кушода шуд, ки барои тайёркарданимуаллимони баландихтиссос барои мактабҳои вилояти Кӯлоб нақши муҳим доштанд. Дар бораи баланд бардоштани тахассусӣ кори ва васеъ гардонидани ҷаҳонбинии сиёсииомӯзгорон кори пайваста гузаронида мешуд, мазмуну мундариҷаи илмӣ ва ғоявӣ-сиёсии чорабиниҳо ва аз курсу семинарҳои илмӣ гузаронида мешуданд. Баландбардори мутахасисони маҳорати педагогӣ омӯзгоронро таъмин созанд. Дар назди шуъбаҳои маорифи халқи вилоят кобенетҳои методдӣ ташкил шуда буд, ки вазафашон баланд намудани савияи мутахассисони кадрҳои омӯзгорӣ буд.

Хулоса ҳаминро қайд, кардан лозим аст, ки амали гардонидани тадбирҳои муҳимтарини ислоҳоти соҳаи маориф дар шароити ҷумҳурӣ ва вилоят ба ҳалли як қатор масъалаҳои мураккаб алоқаманд буд. Яке аз масълаҳои хело муҳим таъмини мактабҳои вилояти Кӯлоб бо омӯзгорони бо таҷри ба шумор мерафт. Ҳамин тариқ, самтҳои асосии ислоҳоти системаи маорифи халқи вилояти Кӯлоб ин таъмин намудани муассисаҳои таълимии вилоят бо муаллимони баландихтиссос буд. Чунки дар солҳои 70-90 уми асри XX вилояти Кӯлоб дар рушду нумуи соҳаи маорфи халқ бо пешравию музаффариятҳои зиёд ноил гардид. Дар солҳои мавҷудияти собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ меҳнати кормандони маорифи халқ баланд сазовору баҳогузори ва қадрдони мегардид. Дар робита ба гузариши ба нақшаҳо ва барномаҳои нав дар ҷумҳурӣ доир ба азнавтайёркунии кадрҳои омӯзгорӣ корҳои зиёд анҷом дода шудаанд. Ин чунин Ҳукумати Шуравӣ ва Ҳизбӣ Коммунистӣ доимо инсонҳоро ба ояндаи дурахшон бовар мекунонид. [2, с.76-77].

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев М.Х. Маорифи халқи Тоҷикистон:Таърих ва воқеият (солҳои 60-80-уми асри хх) \ М.Х. Абдуллоев.- Душанбе: 2015 – 203с.

2. Абдуллоев М.Х. Аз таърихи мухтасари мактабҳои Шӯравӣ дар Кӯлоб \ М.Х. Абдуллоев - 2007.-48 с.
3. Абдуллоев М.Х. Аз таърихи мухтасари мактабҳои маълумоти умумӣ дар Тоҷикистони Шӯравӣ.\ Абдуллоев М.Х.-Душанбе, 2013.-197с.
4. Абдуллоев М.Х. Мақоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол\М.Х.Абдуллоев\ Душанбе, 2001.-123 с.
5. Абдуллоев М.Х. Рушди маорифи Тоҷикистон дар 25-соли истиқлолият\ М.Х. Абдуллоев-Душанбе -2006.
6. Абдуллоев М.Х. Ислоҳот ва рушди маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолияти давлатӣ \ М.Х. Абдуллоев,Х.С. Аъзамов, Ҳ.Ҳ. Аллоева-Душанбе, 2006.-100 с.
7. Бойгонии минтақавӣ дар шаҳри Кӯлоб. С.1974.-Ф.5.Д.8.
8. Бойгонии Ҳизбӣ Коммунисти вилояти Кӯлоб (Манба БҲК ВК), 3.7, руйхати. 12, д.10.-С. 28.
9. Бойгони Иниситиути таърихи сиёсии Кумитаи Маркази Ҳизбӣ Коммунисти Ҷумҳурии Тоҷикистон (манба БИ КМ ҲК ҶТ), руйхати. 129 д. 90, С.335
10. БИ ТС КМҲК ҶТ, руйхат,16, д. 49. С.104.
11. БДМ ҶШС Тоҷикистон, руйхати 21, д.-649,-С.279.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КУЛОБСКИХ ОБЛАСТНЫХ ШКОЛ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫМ ПЕДАГОГИЧЕСКИМИ КАДРАМИ

Тема данной статьи посвящена, одним из важнейших проблем развития народного образования, подготовки и воспитания педагогических кадров, поскалку за это перод спрос к учителями в связи с увеличенией численности учеников и перехода на общее среднее образавание по сравнению с их подготовкой в высщих учебных заведениях на мнго вырос.

По этому Превительство Советского Таджикистана расширило работу по подготовке и переподготовке педагагичиских кадров,чтобы обоспечеть школь высококвалифицировенными кадрами-учителиями системи народного образования. Подготовка высококвалифицировенных кадров-учителей для школ Кулябскогой области была направлена на заверщение перехода к обшему среднему образаванию.

В 1974 учебном году в школах Кулябской области работали 6471 учитель, из них 3599 учителей с высшем образаванеи,737 с неполныи высшим образаванием,1631 со средним педагогическим и специельным образаванием,54 с общим средним образаванием, учителя школ Кулябского области добились хороших резултатов в воспитаним подрастенощего поколения.

Таким образом, в 70-80-е годы Кулябская область добилась успехов в развитии образования. В годы Советского Союза высоко ценился труд народных педагогов. В связи с переходом на новые планы и программы в стране была проделана большая работа по переподготовке педагогических кадров, большое внимание было уделено повышению квалификации руководителей школ. Советское правительство и Коммунистическая партия всегда убеждали людей в блестящем будущем. За эти годы Кулябская область добилась больших успехов в развитии народного образования.

Ключевые слова: *образование, учитель, персонал, аттестация, предложение, реформа, уровень, молодежь, улучшение.*

PROVISION OF KULOB REGIONAL SCHOOLS WITH HIGH QUALIFIED PERSONNEL TEACHING

The topic chosen in this article was one of the most important issues in the development of public education, the training and education of teaching staff, as the demand for teachers was growing faster than the training of students in higher education. . Therefore, the Government of the Soviet Union of Tajikistan has expanded the work on training and retraining of teaching staff, their training to provide schools with highly qualified teachers and other staff of the public education system. The training of highly qualified teachers for schools in Kulyab Province was aimed at completing the transition to general secondary education.

In the 1974 academic year, 6471 teachers worked in the schools of Kulyab region, of which 3599 had higher education, 737 had incomplete higher education, 1631 had secondary pedagogical and special education, and 54 had general secondary education. rural schools worked. Teachers of schools of Kulyab region have achieved good results in educating the younger generation.

Thus, in the 70s and 80s, Kulyab region has made progress and success in the development of education. During the years of the Soviet Union, the work of public educators was highly valued. In connection with the transition to new plans and programs in the country, a lot of work has been done on retraining of teaching staff, much attention was paid to raising the qualification level of school management. The Soviet government and the Communist Party have always convinced people of a bright future. During these years, Kulyab region has made great progress in the development of public education.

Keywords: *education, teacher, staff, certification, supply, reform, level, youth, improvement.*

Сведенияоб авторах:
***Хусейни Бободжон** - ассистент кафедра истории таджикского народа Кулябский государственный университета имени А. Рудаки, Адрес: С. Сафарова 16. Тел: (+992) 988481604.*
***Бозоров Салим Бобоевич** - ассистент кафедра истории таджикского народа Кулябский государственный университета имени А. Рудаки, Адрес: С. Сафарова 16.Тел:(+992) 907406687*
About the authors:
***Husaiuni Bobojon** - Kulob State Univetresity named after A Rudaki: Assistant of o the Department of History of the Tajik People. Adres:734065, Republic of Tajikistan, Kulob, Safarov Street,16.Tel: (992) 988481604.*
***Bozorov Salim Boboevich** - Kulob State Univetresity named after A Rudaki: Assistant of o the Department of History of the Tajik People.Adres:734065,Republic of Tajikistan, Kulob, Safarov Street,16. Tel: (+992) 907406687*

ҶАНБАҲОИ ПЕДАГОГӢ–ИҶТИМОИИ ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ КӮДАКОНИ БЕНАЗОРАТ

Ҷумаев М.Р.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рудакӣ

Беназоратӣ нисбат ба ноболиғон як падидаи хеле шадид буда, барои давлати мо нав нест. Он ҳар гуна ҷомеаро ҳамроҳӣ мекунад. Ин падидаи манфии иҷтимоӣ мебошад, ки аз беназоратии калонсолон, алахусус волидайн, аз болои рафтори кӯдакон ба вуҷуд омадааст. Кӯдакони беназорате, ки бо оилаҳои худ дар тамосанд, аммо бо сабабҳои гуногун (камбизоатӣ, аъзои бисёри оила дар манзил, истисмори кӯдакон, бетафовутӣ, нофаҳмӣ бо волидайн, дӯстон, омӯзгорон ва ғ.) маҷбуранд, ки аксари рӯзро ва баъзан ҳатто шабҳоро, дар кӯча гузаронанд. Ин падида миқёси бухрони давлатиро касб кардааст. Кӯдакони беназорат гурӯҳи хавфи махсус ҳамчун паҳнкунандагони бемориҳои барои ҷомеа хатарнок ва ҳамчун шахсони ба қонунвайронкуниҳо ва ҷинояткориҳо моил мебошанд.

Бояд зикр кард, ки «кӯдакони хиёбонӣ»–и беназорат ва бепарастор заминаи мусоиди қонуншиканӣ мебошанд. Аз ин рӯ, ин мушкилот барои давлат яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор меравад ва барои ҳалли он, пеш аз ҳама, сабабҳои ин падидаи манфиро муайян кардан лозим аст.

Зери мафҳуми «сабаб», аввалан, падидае, ки падидаи дигареро ба вуҷуд меорад ё тавлид мекунад; дуввум, асос, баҳона барои ҳар гуна амал, рафтор (ангеза, андеша, ваҷҳе, ки боиси ҳар гуна амал мешавад), сеюм, ҳолати ғайричашмдошт, вазъиятҳои душвор фаҳмида мешавад [6, с. 24].

Табақабандии ҷомеа аз рӯи мақом, афзоиши ҳиссаи аҳолӣ, қарор доштан зери хатти камбизоатӣ ба кӯдакон таъсири дарднок мерасонад. Кӯдакони оилаҳои камбизоат мекӯшанд, ки дар кӯча зиндагии беҳтареро ҷустуҷӯ кунанд; барои ба даст овардани некӯаҳволии моддӣ онҳо, одатан, бештар ба истифодаи чораҳои ғайриқонунӣ майл доранд.

Дар байни шароит ва сабабҳои пайдоиш ва паҳншавии беназоратии кӯдакон чунин омилҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

– ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии вазъи ҷомеаи Тоҷикистон, ки паҳншавии беназоратии кӯдаконро муайян мекунанд;

– номукаммалии функсионалии оила ҳамчун омили тақвияти падидаи беназоратӣ ва бепарастории кӯдакон;

– бегонашавии кӯдакон аз муҳити мактаб ҳамчун заминаи беназоратии кӯдакон;

– камбудиҳо ва маҳдуд будани имкониятҳои иҷтимоисозии кӯдак дар муассисаҳои интернатӣ ҳамчун яке аз сабабҳои бепарасторӣ;

– мушкилоти ташкили фароғат ҳамчун омили паҳншавии бепарастории кӯдакон;

А.С. Макаренко ба рушди назария ва методикаи тарбияи кӯдакони бепарастор саҳми арзанда гузоштааст. Методҳои мутобиқсозии равонӣ – маънавиие, ки ӯ дар гурӯҳи кӯдакон таҳия карда, санҷидааст, мубрамияти худро дар рӯзҳои мо низ аз даст надодааст. Ӯ чунин мешуморид, ки тарбия ва таълими кӯдакони бепарастор махсусан дар синни то ҳаждаҳсолагӣ нақши муҳимро мебозанд. Ба ақидаи ӯ, барои он ки аз кӯдаки бепарастор инсони ҳақиқӣ тарбия карда шавад, бояд донист дар чандсолагӣ ӯ ба он табдил ёт. Агар писарбачаи бепарастори “тарбиягирифта” дар синни ҳаштсолагӣ гирифта шавад, мутмаин шудан мумкин нест, ки ӯ комилан тарбия ёфтааст, то даме ки ӯ ҳаждаҳсола нашавад [11, 46].

Баро беҳтар кардани фаъолияти раванди тарбиявӣ бо кӯдакони бепарастор А.С. Макаренко пешниҳод мекард, ки ҳамаи усулҳо истифода бурда шаванд, то ки хонаҳои кӯдакон муассисаҳои

истеъмолкунанда набуда, ба муассисаҳои тарбияи меҳнатӣ мубаддал шаванд. Дар айни замон меҳнати тарбиягирандагон бояд на танҳо ухдадорӣ, балки инчунин ҳуқуқ низ бошад. Меҳнат бидуни таҳсилот ва тарбияи ҷамъиятӣ – сиёсӣ фоидаи тарбиявӣ намеорад. Меҳнати эҷодӣ танҳо ҳамон вақт имконпазир аст, ки агар шахс ба он бо муҳаббат муносибат карда, фоида ва зарурати онро фаҳмад; барои он (шахс) шакли асосии зоҳир кардани шахсият ва истеъдод бошад. Инчунин меҳнат аҳамияти калонро дар рушди ҷисмонӣ дорад, ки унсури муҳим ва зарурии фарҳанги ҷисмонӣ маҳсуб меёбад [16, с. 149-150].

Тарбия, ба ақидаи А.С. Макаренко, на танҳо дар интиқоли тарибаи иҷтимоии насалҳои калон ба наслҳои хурд каст, балки инчунин таъсири мунтазам, мақсадно ба шуур ва рафтори инсон барои он мебошад, то ки мафҳумҳо, принсипҳо, тамоюлҳои арзишие ташаккул дода шаванд, ки шароити заруриро барои рушди шахсияти инсон ва омодасозии ҳаматарафи он ба фаъолияти ҷамъиятӣ ва фаъолияти меҳнатӣ фароҳам меоранд. А.С. Макаренко чунин мешумори, ки “...мубориза бо бепарасторӣ, бо тамоми маҷмӯи душвори он, ки онро ҳамроҳӣ мекунад, реҷа воситаи аз ҳама сарфакорона ва аз ҳама педагогӣ мебошад...” [13, с. 29].

Ба сифати воситаҳои муҳимтарини таъсир А.С. Макаренко чунин омилҳоро, аз қабили: гурӯҳи педагогӣ ё гурӯҳи тарбиягирандагон; фаъолияти ҳаррӯзаи тарбиягиранда (раванди азхудкунии донишҳо, кори пурмаҳсул, фаъолияти ҷамъиятӣ, азхудкунии дастовардҳои фарҳанг, худтарбиякунӣ ва ғайра); интизом ва реҷа; ҳавасмандсозӣ ва муҷозот; воситаҳои “бисёрсимо”: китоб, кино, театр, сафарҳо, дӯстӣ, ибрати шахсӣ, атрофи табиӣ ва ҷамъиятӣ ва ғайраро меҳисобид.

А.С. Макаренко талаботи умумиро ба ҷорӣ намудани низоми воситаҳои тарбияи инсонро таҳия кардааст: нақши пешбарандаи педагог дар тарбия ва ташкили фаъолияти хонандагон, ягонагии таълим ва тарбия, муайян кардани талаботҳои маънавӣ ба тарбиягирандагон, риояи талаботҳои ягона аз ҷониби гурӯҳи мураббиён, мувофиқати мазмун ва методҳои кори тарбиявӣ ба хусусиятҳои синну солии хонандагон, муттаҳид сохтани саъю кӯшишҳои гурӯҳи педагогӣ ва гурӯҳи мураббиён, муассирӣ, муназзамӣ, пайдарпайӣ, амалисозии вазифаҳои тарбиявӣ [13, с. 34].

Мафҳуми беназоратӣ аксар вақт бо мафҳуми оворагӣ алоқаманд аст. Дар асарҳои худ В.С. Мухина якчанд сабабҳои тамоюл ба оворагардиро муайян мекунад:

– майл ба таассуроти нав, талабот ба сафар, ба даст овардани маълумоти нав. Олимон ин ҳолатро дромомания меноманд.

– кӯдакон аксар вақт аз сабаби номусоидии фазои хурд дар оила аз хона баромада мераванд. Ҷанҷолҳои байни волидайн, парокандашавӣ ва мунокишаҳои минбаъдаи оилавӣ боиси он мегардад, ки кӯдак «дар ҷустуҷӯи фаҳмиш дар кӯча аз хона баромада меравад».

– кӯдакон метавонанд хонаро бо сабаби муносибати сахт бо ӯ аз хона баромада раванд.

Дар аксарияти кӯдакон ва наврасони беназорат мушкилот бо солимии ҷисмонӣ ва равонӣ (бемориҳои сироятӣ, неврозҳо, зеҳнӣ коҳишёфта ва дигар патологияҳои рушди организм) ба вуҷуд меоянд.

Дар байни кӯдакони бепарастор зуҳуроти рафтори девиантӣ: тамокукашӣ, майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикомания паҳн мешаванд.

Оила шарти асосӣ барои ташаккули бомуваффақияти шахсият ва рушди равонии кӯдак мебошад. Набудани таҷрибаи иҷтимоисозии оилавӣ боиси таҳрифоти рушди шахсиятӣ ва равонии кӯдак мегардад, ки бо ноумедии эхтиёҷоти асосӣ вобаста ба шароити зиндагӣ дар кӯча алоқаманд аст [15].

Зарурати ҳифзи махсуси кӯдак ҳанӯз дар Эъломияи Женева оид ба ҳуқуқи кӯдак дар соли 1924 пешбинӣ шуда буд. Ҳуқуқҳои кӯдак – ин имкониятҳои муайяне мебошанд, ки ба кӯдакон барои он пешниҳод карда мешаванд, то ки зиндагӣ кунанд ва ба воя расанд [7].

А.С. Макаренко қайд мекард: «Тарбияи фарзандон муҳимтарин соҳаи ҳаёти мо мебошад. Тарбияи дуруст – пирии хушбахтонаи мо, тарбияи бад – ғаму андӯҳиояндаи мо, ин ашкҳои мост, ин гунохи мо дар назди одамони дигар, дар назди тамоми кишвар аст» [11, с. 82]. Волидон бояд дарк кунанд, ки онҳо нақши муҳими иҷтимоӣ – тарбияи шаҳрвандони ояндаро иҷро мекунанд ва ҳар як оилаи таҳкурсии ҷомеаи солим мебошад.

Беназоратии кӯдакон ва наврасон қадами аввал дар роҳи бепарасторӣ, гадоӣ, бадрафторӣ, вайрон кардани раванди муқаррарии иҷтимоисозии кӯдакон мебошад. Паёмадҳои харобиовари беназоратӣ вайрон шудани ҷузъи эҳсосотӣ – арзишии шахсият, ба даст овардани сифатҳои манфии ҳамгироӣ (хашмгинии баландшуда, изтироб, мунокишанокӣ ва ғ.), набудани таҷрибаи мусбати ҳаётӣ, малакаҳои модели асертивии рафтор, тамоюл ба рафтори ба одатдаромада, худмидоракунии субъективӣ мебошанд.

Беназоратӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ба пайдоиши рафтори ҷабрдида дар наврасон таъсир мерасонад. Иқомати иҷбории наврасоне, ки аз парастории волидайн маҳруманд, дар гурӯҳи хавфи иҷтимоӣ боиси ба вуҷуд омадани зуҳуроти ҷабрдида дар рафтори онҳо мегардад.

Сабабҳо, шароити пайдоиш, мушкилоти беназоратии кӯдаконро баррасӣ намуда, мо чораҳои зерини профилактикиро оид ба пешгирии беназоратии кӯдакон қайд менамоем:

– расонидани кумак ба оила дар марҳилаи аввали бӯҳрон, пеш аз он ки дар ҳолати аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок қарор гирад;

– кор бо оила зимни далелҳои мавҷуда ё хавфи муносибати сахти волидайн бо фарзанд, зӯроварии равонӣ ва психологӣ дар оила;

– барқарорсозии саривақтии оила ва кӯдак, аз ҷумла бо истифода аз марказҳои махсус гардонидашудаи кумак ба оилаҳо ва кӯдакон;

– ҳамкории байниидоравӣ ҳангоми кор бо ҳар як ҳолати вайронкунии ҳуқуқи кӯдак;

– огоҳ кардани волидон дар бораи усулҳои тарбия ва роҳҳои ба роҳ мондани муносибатҳои волидон ва фарзанд;

– истифодаи васоити ахбори омма барои ба таври муфассал равшан кардани масъалаи беназоратии кӯдакон ва таблиғи арзишҳои оилавӣ – д .

Қариб ҳамаи мутахассисон (ҷомеашиносон, омӯзгорон, психологҳо, криминологҳо) ба сифати яке аз муҳимтарин сабабҳои каҷрафтории ноболиғон тарбияи оилавиро меноманд. Олимоне, ки кори худро ба мавзӯъҳои насли ҷавон бахшидаанд, бо ин ё он роҳ ба масъалаҳои некӯаҳволии оила дахл мекунанд. Маҳз оила ниҳоди асосӣ дар раванди иҷтимоисозии инсон аст, ки дар он хусусиятҳои асосии хислат, афзалиятҳо ва нуқсонҳои ояндаи он ташаккул меёбанд. Оила барои ҳар як инсон муҳим аст ва онро ягон муассисаи дигар ё муассисаи иҷтимоӣ иваз карда наметавонад.

Дар доираи психология ва педагогика назарияе мавҷуд аст, ки исбот мекунад, агар ба кӯдаки навзоди то сесола диққат дода нашавад, аз меҳрубонӣ, муҳаббат ба нигоҳубин ё аз муоширати тамосӣ бо волидон маҳрум карда шавад, пас раванди ташаккули шахсият дорои каҷравиҳои муайян мебошад, чунин кӯдак аксар вақт аз сифатҳои муҳими иҷтимоӣ, аз қабили ҳамдардӣ, раҳм, меҳрубонӣ маҳрум аст [20].

Дар таҳқиқоти марбут ба оила, криминологҳо камбудиҳо ва нуқсонҳои онро омӯхтанд. Мо таҳсилоти оилавиро интиқолдиҳандаи шароити номусоиди ташаккули шахсӣ меҳисобидем, ки дар натиҷаи он як наврасе, ки ба ҷиноят моил аст, рушд кард. Аз ин рӯ, олимон дар асарҳои худ ба мушкилоти муносибатҳои оилавӣ, бӯҳронҳои оилавӣ диққати махсус доданд. Онҳо дар омӯзиши ин масъалаҳо саҳми бебаҳо гузоштанд.

Бояд қайд кард, ки таъсири номусоиди оила пас аз солҳои зиёд дар ояндаи ҷавон инъикос меёбад. Инро асарҳои А.Б. Сахаров ва Г.М. Минковский [14] тасдиқ мекунанд, ки маводи ба низом даровардашудаеро дорад, ки сатҳи номусоидии оилавӣ ва таъсири онро ба иҷтимоишави наврасон тавсиф мекунад.

Олимон пешниҳод мекарданд хусусиятҳои зерини оила, ки ба рушди кӯдак таъсир мерасонанд, муайян карда шаванд: а) шароити зиндагӣ; б) даромади оила; в) таркиби оила; г) арзишҳо ва ташмоюлҳое, дар оила ҷонибори карда мешаванд; г) шаклҳои тарбияи оилавӣ. Ҳар як ҷузъи хусусиятҳои номбаршуда маълумотро дар бораи дараҷаи номусоидии оила дар бар мегирад. Муносибатҳои хусусияти ахлоқидошта муносибатҳои байни волидон ва фарзандонро муайян мекунанд. Намунаи бад муносибатҳои тарафайни наслҳост, вақте ки кӯдак худро дар оилааш «бегона», нолозим ҳис мекунад, алахусус вақте ки ӯ нисбати худ муносибати душманонаро ҳис мекунад [20].

Масъалаи беназоратии насли наврас мустақиман бо масъалаҳои номусоидии оилаҳо зич алоқаманд аст. Мафҳуми «беназоратӣ» бояд ҳамчун шартӣ, ки дорои хусусияти абзорӣ мебошад, истифода шавад Ин мафҳум дар ҳолате истифода мешавад, ки ноболиғон дар шароити таъсири номусоид ва манфии иҷтимоӣ аз тарафи ҷаҳони беруна дар ҳама ҳолатҳое, ки кӯдак волидони қонунӣ дорад ё надорад (аз ҷумла ятимон, бепарасторӣ ва ғ.), қарор дошта бошанд [1].

Олими маъруф Ҷ.М. Глозман таърифи мафҳуми «беназоратӣ» –ро дода, чунин мешуморад, ки кӯдакони беназорат дар натиҷаи мавҷуд набудани назорат аз ҷониби волидон ё парасторон пайдо мешаванд. Ин падида яке аз шаклҳои бадрафтории иҷтимоии ноболиғон буда, сабаби чунин паёмадҳо, аз қабили дарсгурезӣ, оворагардӣ, истеъмоли машруботи спиртӣ ва нашъамандӣ, ҷинояткорӣ, каҷраторӣ мебошад [5].

Ин мафҳум дар луғати кори иҷтимоӣ каме дигар хел тафсир карда мешавад. Ҳамин тариқ, ба ноболиғони беназорат кӯдаконеро нисбат медиҳанд, ки бо ин ё он сабаб аз ҷониби волидон таваҷҷуҳ ва тарбияи дуруст надоранд.

Беназоратӣ, аз як тараф, метавонад бо як қатор сабабҳо ба каҷрафторӣ ва, аз тарафи дигар, ба нуқтаи ибтидоии гузариши ноболиғ ба категорияи беназоратон табдил ёбад.

Олими россиягӣ П.И. Люблинский ин зуҳуротро ҳамчун «ҳолати ғайримуқаррарии иҷтимоии ноболиғ ...» медонист. Олим дар навиштаҳои худ қайд кардааст: «Беназоратӣ як ҳолатест, ки хислати кӯдак ва он муҳити иҷтимоиеро, ки вай дар он ба воя расида, тарбия меёбад, муайян мекунад» [10].

Бояд қайд кард, ки пас аз он ки кӯдак ба ҳолати бепарасторӣ мегузарад, ин маънои қатъ шудани муносибатҳои ҳуқуқии оилавиро надорад. Тамоми ҳуқуқҳо ва уҳдадориҳои аз ҷониби қонунгузории оила пешбинишуда бояд иҷро карда шаванд.

Тарбиягирандагони муҳити кӯча дар оянда аксар вақт қонуншикан ё ҷинояткор, интиқолдиҳандаи «сирояти иҷтимоӣ» – и хатарнок шуда, шумораи торафт зиёди кӯдаконро ҷалб мекунад, ки дигар онҳо наметавонанд шаҳрванди сазовори ҷомеа шаванд

Дар хориҷа, Э. Кречмер [9] ва Э. Дюркгейм асарҳои худро ба муайян кардани омилҳо ва сабабҳое, ки ба каҷрафторӣ ва содир шудани ҷиноят дар кӯдакон мусоидат мекунанд, бахшидаанд. Олимон қайд кардаанд, ки шароити муҳити атрофи кӯдак дар ташаккули хусусиятҳои каҷравии кӯдак нақши ҳалкунандаро мебозанд.

Инчунин, ин нуқтаи назарро Э Э. Торндайк [19] ва Б. Скиннер [18, с. 60-67], ҷониборӣ карда, чунин мешумориданд, ки муҳити иҷтимоии кӯдак заминаи ибтидоии зуҳури хусусиятҳои фардии шахсияти рушдёбандаи кӯдак мебошад. Дар айни замон, М. Холл нақши майлҳои табиии кӯдакро қайд карда, изҳор мекард, ки чизеро, ки аз табиат аз вақти таваллуд шудан дода мешавад, тағйир додан номумкин нест, аммо фақат ислоҳ ворид кардан мумкин аст.

Аз нуқтаи назари Ҷ. Пиаже [17] ва Ҷ. Брунер [3], инсон аз хурдӣ хусусияти таҳқиқотӣ нишон медиҳад, худаш олами атрофро меомӯзад ва вазифаи асосии волидон ва омӯзгор он аст, ки ӯро ба омӯзиши ҷузъҳои мусбати дунё ҳидоят намоянд.

Олими маъруф А. Коэн [8, с. 290-295] изҳор доштааст, ки таъсири бузургро ба рушди зуҳуроти гуногуни рафтори зиддиҷтимоӣ микромуҳит, инчунин субмаданияти ҷиноятӣ, агар фарҳанги ҷомеа ба бӯҳрони назаррас дучор шуда бошад, мерасонад. Э. Уилсон таваҷҷуҳи худро ба ҷузъҳои биологӣ, генетикӣ ва иҷтимоӣ тамаркуз кардааст. Онҳо ба рушди кӯдак, наврасе аз назари педагогӣ беназоратмонда таъсир мерасонанд. Э. Уилсон қайд мекард, ки каҷравиҳое, ки дар рафтори ноболиғон зоҳир мешаванд, бартараф кардан номумкин аст, аммо шакл ва сабабҳои онҳоро омӯхта, ислоҳ кардан мумкин аст [21].

Муаллифи таҳқиқотҳои сершумор С.А. Беличева менависад, ки «қонунвайронкунӣ – ин як навъ амалест, ки аз меъёрҳо, қоидаҳо, ба истилоҳ, дур рафтааст, ба қавле оқибатҳои хусусияти мулоимдошта, дигар зуҳуроти иҷтимоӣ дорад, ки ба ҷомеа, давлат зарари назаррас намерасонанд, дар айни замон, наврас ҳанӯз ҷинояткор нашудааст, аммо дар хати гузариш қарор дорад” [2].

Ҳамин нуқтаи назарро дар асарҳои худ М.А. Галагузов ҷонибори мекунад [4]. Вай қонунвайронкуниҳои ноболиғонро ҳамчун “кирдорҳои такрорёбандаи зиддиҷамъиятии кӯдакон ва наврасон, ки ба стереотипи муайяни устувори амалҳое ташаккул меёбанд, ки меъёрҳои ҳуқуқиро вайрон мекунанд, вале бо сабаби хавфи маҳдуди ҷамъиятии онҳо ва ё нарасидани кӯдак ба синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ дар пайи худ ҷавобгарии ҷиноятиро надоранд”.

Масъалаи шахсият ва рушди онро дар синну соли кӯдакӣ мавриди баррасӣ қарор дода, мо ҷонибдори мавқеи С.Д. Рубинштейн ва В.С. Мухина дар бораи он ҳастем, ки шахсият дар ҳастии воқеӣ ва худшиносии худ он чизест, ки шахс, худро ҳамчун субъект дарк карда, бо “Ман” – и худ меномад. “Ман” – ин шахсият дар маҷмӯъ аст, ки дар худшиносӣ инъикос ёфтааст. Рушди шахсият – ин рушди қобилияти субъект будан дар ҳаёти шахсии худ дар кӯдак мебошад.

Мо ғояи А.В. Петровскийро дар бораи он тасдиқ мекунем, ки манбаи рушд ва тасдиқи шахсият дар синну соли кӯдакӣ зиддият байни талаботи кӯдак ба шахс будан ва манфиатдории объективонаи умумияти референтӣ дар қабул кардани зуҳуроти фардияти ӯ мебошад.Давраҳои синну соли томактабӣ ва хурди мактабӣ даврони кӯдакиро ташкил медиҳанд, ки нақши он дар болоравии шасият ба камолоти иҷтимоӣ асосан аз мутобиқсозии иҷтимоӣ иборат мебошад. Маънои он аз тарбияи шаҳрванди қонунро риоякунанда бо муносибати арзишӣ ба худ ва дигарон иборат мебошад.

Рушди шахсият – ин раванди ягонаи иҷтимоишавӣ ва фардишавӣ, ки механизмҳои онҳо айниятиятдиҳӣ ва фарқноккунӣ мебошад. Азхудкунии айниятдиҳӣ ҳамчун қобилияти ба дигарон нисбат додани хусусиятҳо, майлу рағбатҳо ва ҳиссиёти худ ба дигарон ва, баръакс, эҳсос кардани аз дигариҳо ба монанди азони худ, боиси ташаккули механизмҳои рафтори иҷтимоӣ, сифатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, азудкунии нақшҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои конвентсионалӣ мегардад. Фарқноккунӣ азхудкунии рафтор, тамоюлҳои арзишӣ ва ангезаҳои инсонро фардӣ кунонида, рушди инфиродии худшиносии онро муайян мекунад (В.С. Мухина).

Ташаккули шахсияти кӯдак дар натиҷаи амали муштараки як қатор равандҳо амалӣ мешавад: ботинии алоқаманд бо тағйироти психофизиологии худ, кӯшишҳо барои худтағйирдиҳӣ, фаъолнокӣ дар азудкунии муҳити атроф, интериоризатсия (дохилӣ кардан) ва азхудкунии шахсиятии таҷрибаи иҷтимоӣ, фарҳанг, ва берунии алоқаманд бо ин ё он таъсирот ба шахсият, кии ба тарбияи он нигаронида шудаанд.

Барои кӯдакони синну соли томактабӣ ва хурди мактабӣ таъсироти муҳитӣ бо доираи ками муошират (оила, боғчаи кӯдакон, мактаб, маҳал) маҳдуд мебошанд, ки ягонагии ду зернизомҳои асосии иҷтимоӣ: зернизоми ибтидоӣ “калонсол – кӯдак” ва зернизоми ба он дар марҳилаи муайян

ҳамроҳшавандаи “кӯдак – кӯдак” – ро муаррифӣ мекунад. Бинобар махсусияти синну соли кӯдакӣ, нақши муҳимтарин дар микромуҳити иҷтимоии кӯдак ба микроҷомеаи тарбиявӣ – волидайн он ва педагогҳо тааллуқ дорад, ки таъсироти онҳо ба кӯдак метавонад дорои хусусияти самтдодашуда ва стихиявӣ, мустақим ё ғайримустақим, мусбат ё манфӣ дошта бошад. Ин таъсир бо референт будани калонсол барои кӯдак, “таъсири партав” – и педагог ва “иррадиатсия” – и эътибори он ба тамоми низоми муносибатҳо ва тамоюлҳои арзишии кӯдак, бартарӣ доштани механизмҳои айниятдиҳӣ ва мутобиқсозӣ, инчунин мавқеи иҷтимоии кӯдак “ман дар ҷомеа”, ки талаботи ӯро ба пайвастани худ ба ҷомеа татбиқ менамояд, тақвият дода шудааст (А.В. Петровский, Д.И. Фельдштейн, А.В. Мудрик, В.Г. Бочарова). Кӯдак таҷрибаи иҷтимоиро дар фаъолияти муштарак ва муошират бо калонсолон азхуд мекунад. Микромуҳити иҷтимоӣ, ки чунин ҷузъи таркибӣ, ба монанди ҷомеаи ҳамсолонро низ дар бар мегирад, манбаъ, қувваи ҳаррактдиҳандаи рушди шахсияти кӯдак, омили муҳим ва шарти тарбия ва иҷтимоишавии он мебошад. Аммо, ҳар гуна унсур ба кӯдак таври гуногун таъсир мерасонад; ҳолатҳои беруна, таълим ва тарбия ҳамеша аз тариқи шартҳои ботинӣ дар вазъияти мушаххаси рушди он амал мекунанд (Л.И. Божович, А.В. Запорожетс, В.С. Мухина).

Кӯдак махлуқи табиие мебошад, ки ба худрушддиҳӣ қодир буда, дорои истеъдодҳои табиӣ, қувваҳои ботинӣ ва ангезаҳо барои рушди беихтиёронаи онҳо мебошад. Ба қадри калоншавӣ кӯдак ҳарчи бештар ба субъекти рушди шахсии худ аз тариқи фаъолияти муштарак бо муҳити предметӣ ва иҷтимоӣ табдил меёбад, агар ҳанӯз дар синну соли кӯдакӣ ӯ дараҷаҳои кофии озодиро барои зоҳир кардани субъектӣ будан ба даст оварда бошад (Б.Г. Ананев, Л.С. Виготский, Б.Т. Лихачев, А.В. Петровский ва дигарон).

Ниҳоят, барномаи кор оид ба пешгирии беназоратии кӯдакон бояд дар асоси принсипҳои ягонагии ташхис ва ислоҳ, пайдарҳамӣ, маҷмӯавӣ ва принсипи фаъолиятии ислоҳ бунёд ёфта, аз блокҳои ташхисӣ, ташаккулдиҳанда – барқарорсозанда, назоратӣ иборат буда, чорабиниҳои тамоюли шахсиятӣ, байнишахсиятӣ ва микроиҷтимоидоштаро бо истифодаи шаклу усулҳои фаъоли кумак дар бар гирифта бошад. Сиёсати иҷтимоии давлат дар соҳаи кӯдак бояд ҳамаҷониба ба кам кардани таъсири паёмадҳои манфии равандҳои иҷтимоӣ, ки ҳоло дар ҷомеа ба амал омада истодаанд, мусоидат намуда, инчунин шароитро барои пайдоиши ниҳодои нави иҷтимоӣ, ки талабот ва манфиатҳои кӯдаконро пурратар қонеъ мегардонанд, фароҳам орад.

АДАБИЁТ

1. Антонян Ю.М. Причины преступного поведения. М., 2002; М.М. Бабаев, М.С. Крутер «Молодежная преступность» / Ю.М. Антонян Издательство: Юристь, 2006.
2. Беличева С.А. Сложный мир подростка. – Свердловск: Средне–Уральск. Книжное / С.А. Беличева-изд–во, 1984.
3. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации Пер. с англ. –/ Дж.Брунер (Общественные науки за рубежом. Философия и социология) М.: Прогресс, 1977. – 413 с.
4. Галагузова М.А. Социальная педагогика: Курс лекций. / М.А. Галагузова – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000.
5. Глозман Ж.М. Личность и нарушение общения. / Ж.М. Глозман М. 1987.
6. Зисс В.Э. Преобразование нравственной позиции педагогически запущенных подростков в деятельности, основанной на нравственном выборе / В.Э. Зисс, С.А. Расчетина. – Новосибирск: НОИУУ, 2015. – 60 с.
7. Конвенция о правах ребёнка (одобрена Генеральной Ассамблеей ООН 20.11.1989) (вступила в силу для СССР 15.09.1990).
8. Коэн А.К. Отклоняющееся поведение и контроль над ним. / А.К. Коэн // Американская социология. М., №5, 1972. С.290–295.
9. Кречмер Э. Строение тела и характер. М: Педагогика Пресс, 1995; / Э. Кречмер, Э. Дюркгейм Норма и патология. Издательство: Прогресс Место издания: Москва, 1966.
10. Люблинский П.И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте. Социально–правовые очерки / Люблинский П.И. – М.: Юрид. изд–во НКЮ СССР, 1923.
11. Макаренко А.С. О воспитании в семье. –М.: Учпедгиз, 1955. –1988. – 486 с.
12. Макаренко А.С. Пед. соч.: Т. 7. Педагогика, 1983.
13. Макаренко А.С. Пед. соч.: Т. 8, 1983.
14. Миньковский Г.М. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних. / Г.М. Миньковский М.: Госюриздат, 1959.
15. Мудрик А.В. Социальная психология воспитания. – М.: МПСУ, 2017.
16. Неустроев А.Н. Воспитательные идеи А.С. Макаренко и современная проблема детской беспризорности // Научно–методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 11. – С. 149–150. – URL: http://e–koncept.ru/2017/770184.htm.
17. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. М.,1994; Брунер Дж. Психология познания. М., 1977.
18. Скиннер Б. Оперантное поведение // История зарубежной психологии. 60–е годы XX в. / под ред. П.Я. Гапьперина, А.Н. Ждан. М., 1986. С. 60–97.
19. Торндайк Э. Принципы обучения, основанные на психологии. М., 1930.

20. Хибатова А.А. Анализ проблем безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних в научной литературе // Психология, социология и педагогика. 2018. № 6 [электронный источник]. URL: ttps://psychology.snauka.ru/2018/06/8615 (дата доступа: 29.03.2021).
21. Эдвард У. О природе человека. – Кучково поле, 2015.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ БЕЗНАДЗОРНЫХ ДЕТЕЙ

В статье рассматриваются педагогические и социальные аспекты формирования личности безнадзорных детей. Автор отмечает, что дети из бедных семей пытаются найти лучшую жизнь на улице; для достижения материального благополучия они обычно более склонны к незаконным мерам. На основании анализа многочисленных работ автор приходит к выводу, что социальная педагогика, психология, социология продолжают интенсивные теоретические, исследовательские, а также научно-практические поиски новых форм и технологий в образовательной деятельности, а также в направлении создания эффективных технологий социально-педагогической деятельности в области социализации и успешной адаптации безнадзорных детей.

Ключевые слова: *педагогическая и социальный аспект, личность, бенадзорный ребенок, родители, семья, образовательное заведение, поведение, отклонение, профилактика безнадзорности.*

PEDAGOGICAL AND SOCIAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF STREET CHILDREN

The article examines the pedagogical and social aspects of the formation of the personality of street children. The author notes that children from poor families are trying to find a better life on the street; to achieve material well-being, they are usually more prone to illegal measures. Based on the analysis of numerous works, the author comes to the conclusion that social pedagogy, psychology, sociology continue intensive theoretical, research, as well as scientific and practical searches for new forms and technologies in educational activities, as well as in the direction of creating effective technologies of social and educational activities in the field of socialization and successful adaptation of neglected children.

Key words: *pedagogical and social aspect, personality, neglected child, parents, family, educational institution, behavior, deviation, prevention of neglect.*

Сведение об авторе

Джумаев Мухиддин Рахмоналиевич *– аспирант кафедры психологии Кулябский государственный университет имени Абуабдуллохи Рудаки*

About the author

Jumaev Mukhiddin Rakhmonalievich *- post-graduate student of the Department of Psychology Kulyab State University named after Abuabdulloha Rudaki*

УКД 373 (575.3)

ОМОДАГИИ ОМӮЗГОРОН БА ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ИБТИДОӢ

Эшова Г.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар Паёми Асосгузори сулху ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид гардидааст: “Дар марҳилаи кунунии пешрафти Тоҷикистон ба соҳаҳои илму маориф афзалияти аввалиндараҷа дода мешавад, зеро онҳо дар таҳкими пояҳои давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунявӣ нақши калидӣ мебозад” [11, с.22]

Аз ин рӯ, дар омода намудани мутахассисони соҳибкасб тибқи талаботи афзояндаи бозори меҳнат муносибатро дигар намудан зарур аст. Бозори муосири меҳнат нисбат ба хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ талаботи нав ба навро ба миён мегузорад. Барои қонеъ гардонидани талаботи бозори меҳнат ба мутахассисони варзида танҳо дониши баланд кифоят намекунад, ӯ бояд соҳиби маҳорат ва малакаи кордонӣ бошад ва бисёр масъалаҳои ҳаётиро мустақилона ҳал карда тавонад.

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии Ҳукумати кишвар, пайваста кӯшиш ба харҷ дода истодааст, ки низому равиши таълимро ба талаботи замон ва дурнамои рушди мамлакат мутобиқ намуда, тадбирҳои муайяну мушаххасро дар ин самт амалӣ гардонад. Ба тасвиб расидан ва андешидани чораҳои амалӣ дар татбиқи «Стратегияи рушди маориф барои солҳои 2012-

2020», ки дар он ҷорӣ намудани низоми таълими салоҳиятнокӣ пешбинӣ гардидааст, бозгӯӣ равшани ҷаҳонишавии таҳсилот мебошад [8, с.22]

Омода будани омӯзгорон ба фаъолияти инноватсионӣ дар низоми босалоҳият шароити муҳимми инкишофи таҳсилоти касбӣ маҳсуб меёбад. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар давраи истифода бурдани технологияи озмоишу санҷиш бисёр омӯзгорон дар куҷо ва чӣ тавр гузаронидани инноватсияро намедонанд ва муносибати босалоҳиятро дуруст дарк наменамоянд.

Мақсади асосии рӯ овардани мактабу маориф ба ин шакли фаъолият ҳар чӣ тезтар аз низоми куҳнаи анъанавӣ ба фазои ҷаҳонии таҳсилот ворид гардидан мебошад. Маълум аст, ки мавқеи асосиро дар навсозиҳои касбии омӯзгори муосир фаъолияти инноватсионӣ ва муносибати босалоҳият ишғол менамояд. Омода будани омӯзгорон ба фаъолияти инноватсионӣ дар низоми босалоҳият шароити муҳими инкишофи таҳсилоти ибтидоӣ маҳсуб меёбад.

Тавассути фаъолияти инноватсионӣ тағйирот ва инкишофи ҷараёни таълимӣ-тарбиявӣ бо мақсади ноил гардидан ба натиҷаҳои баланд, соҳиб гардидан бо донишҳои нав, таҷрибаҳои сифатан нави педагогӣ рӯй медиҳанд.

Дар зери мафҳуми омодагии омӯзгор ба фаъолияти инноватсионӣ тамоми сифатҳои касбии омӯзгор, ки ба навзозии фаъолияти педагогӣ равона гардидаанд, фаҳмида мешавад. Инчунин иқтидору тавоноии омӯзгор дар масъалаи пешниҳод намудани роҳ ва тарзи ҳалли мушкилоти мубрами таълим ва пайдо намудани тарзи дурусти самараноки, натиҷа ва ҳолати мавҷуда ҳосил мегардад.[12, с.14]

Инноватсия метавонад системаи муосири таълимро шуурона муътадил гардонад. Албата, ҳатмӣ нест, ки навгонӣ бошад, аммо ҳатмӣ он аст, ки худ аз худ фаъолият ба беҳтару хубтар гардидани фаъолият нигаронида шавад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки барои таъмини самаранок ҳамчун омӯзгори соҳибтахассус дар соҳаи фанҳои таълимӣ: омӯзгори фанни ҷудогона; омӯзгор-мураббӣ; омӯзгор таҳқиқотчӣ; омӯзгор-навовар ду омил мавҷуд аст:

1) омодагии равонии омӯзгор ба фаъолияти инноватсионӣ, тавре ки таҳқиқотҳои педагогӣ нишон медиҳанд, ташаккули махсуси гурӯҳӣ, малака ва маҳорати фаъолияти рефлексӣ, аналитикӣ ва низоми тартиби фаъолияти амалӣ;

2) моил гаштани тамоми шаклҳои таҳсилоти касбӣ ба баланд бардоштани маҳорати касбии хатмкунанда, ҳамчун омӯзгор-касбият ба инкишофи бетанаффуси маҳорати касбӣ.

Дастоварди баландтарини омӯзгор дар фаъолияти педагогӣ омили асосии моҳияти инкишофи шахсият мебошад. Ба фаъолияти инноватсионӣ шуғл варзида, фаъолияти инноватсиониро инкишоф дода, омӯзгор худаш инкишоф меёбад.

Бояд қайд кард, ки кӯдакони давраи калони томактабӣ ва омодагӣ ба мактаб соҳиби таҷрибаи муайяни иҷтимоӣ буда, онҳо метавонанд мустақилона ба ҳаёти гурӯҳ ва кӯдакистон ворид гарданд. Ташкилу роҳбарии педагогӣ ба ҳаёту фаъолиятҳои кӯдакони 5-7 сола имконият медиҳад, ки омодагии онҳо ба мактаб таъмин гардад. [11, с.24]

Таҷҳизонидани хонаи гурӯҳ барои кӯдакони 5-7 сола хусусияти ба худ хос пайдо мекунад. Бо баробари он ки ҷой барои бозӣ, машғулиятҳо, мизу курсиҳо, ҷевонҳо ҷудо карда мешаванд, инчунин бозичаҳои замонавии электронӣ, оинаи нилгун, тамошои фиттаҳои махсус ва ғайраҳо дар ҳаёти кӯдакон нақши муҳим пайдо менамояд. Барои намудҳои меҳнат ва шаклҳои ташкили он шароитҳо таъмин карда мешаванд.[8, с.24]

Кӯдакон метавонанд бозиҳоро мустақилона интихоб ва ташкил намоянд. Мураббия бозиро ҳамчун як шакли ташкили ҳаёти кӯдакон дар давоми рӯз (пагоҳирӯзӣ, байни машғулиятҳо, дар машғулиятҳо, сайругашт, иду дилхушиҳо) истифода бурда онҳоро дар фаъолияти бадеӣ, эҷодкории кӯдакон ташкил менамояд. [6, с.9-18]

Маълум аст, ки кӯдакони 3-4 сола бо меҳнат, фаъолияти меҳнатии калонсолон мароқ зоҳир намуда майлу рағбати меҳнат кардан доранд ва мехоҳанд мустақилнокӣ, шахси арзишманд ва тавонгар будани худро нишон диҳанд. Бинобарин, мураббия ҳар рӯз меҳнати кӯдаконро ташкилу роҳбарӣ намуда дар ҷараёни он иҷро гардиданӣ вазифаҳои тарбияи ҷисмонӣ, ақлию зеҳнӣ, ахлоқӣ-иродавиро таъмин мегардонад. Тибқи талаботҳои барномаи таълимӣ- тарбиявии кӯдакистон номгӯй ва теъдоди машғулиятҳои таълимӣ зиёд гардида, доираи талабот ва шавқу рағбати донистагирии кӯдакон низ васеъ мешавад. [10, с.17]

Махсусан, машғулиятҳои тайёрӣ ба саводомӯзӣ, тарбияи хештаншиносӣ, ташаккулдиҳии тасаввуротҳои аввалини математикӣ фаъолгардонии кӯдакон ва истифодабарии усулҳои фаъол, ҳамфаъоли таълим, шаклҳои гуногуни ташкили фаъолияти донишомӯзониро талаб менамояд.

Дар ҳаёти кӯдакон муошират ва муносибатҳои байниҳамдигарӣ нақши муҳимро мебозад. Шакли нави муошират-муошират шахсӣ, расмӣ ва вуҷуд омода мазмуни онҳо мукаммал мегарданд. Мураббия ба тарбия намудани одоби муошират, риоя кардани қоида ва меъёрҳои рафтор дар ҷойҳои ҷамъиятӣ диққати махсус медиҳад.

Бояд қайд кард, ки ташкили раванди педагогӣ дар муассисаи томактабӣ ва самти

афзалиятбахши онро иҷро гардидани мақсаду вазифаи ташаккулдиҳии шахсияти кӯдакон, иҷро намудани вазифаҳои тарбиявӣ ташкил менамояд.

Мазмун, моҳият, мақсаду вазифаҳои тарбиявӣ вобаста ба хусусиятҳои синнусолии кӯдакон, талаботҳои барномавӣ муайян карда мешаванд. Зарурияти ташкил намудани раванди ягонаи педагогиро амалӣ гардондани Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак (аз рӯзи таваллуд то 7 (6) солагӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномавӣ-методӣ талаб мекунад. Дар ҳамаи ин ҳуҷҷатҳо ба истифодабарии арзишҳои маънавию моддӣ, тайёр намудани кӯдакон ба мактаб, тарбияи насли созандаю бунёдкор, чун вазифаи асосии волидон ва муассисаҳои томактабӣ таъкид гардидааст.

Ба пешрафти соҳаи тарбияи томактабӣ, беҳтар намудани таъминоти методию таълимии он қабул карда шудани «Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 2006-2010» таъсири калон расонид. Чунки он самтҳои асосии пешрафти соҳаро дар беҳдошти кори таълиму тарбиявӣ, баланд бардоштани сатҳи дониш, маҳорату малакаҳои касбии кормандон, ғанӣ гардонидани заминаҳои методию таълимии таълимгоҳ, коркарди барномаҳои алтернативии таҳсилотӣ, ҷалб намудани хонавода ва аҳли ҷомеа ба тарбияи кӯдакони хурдсол мебинад.

Кӯдакони мо дар давраи муҳими ташкил ва такомули низоми давлатиии таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тарбия меёбанду таълим мегиранд. Маълум аст, ки зинаи аввалини таҳсилот, таҳсилоти томактабӣ аст, ки он дар хонавода ва ҳамаи намудҳои муассисаҳои томактабӣ ба амал бароварда мешавад.

Маҳз зарурияти тарбия, таълим ва таҳсилоти томактабиро ба ҳисоб гирифта Вазорати маориф ва илми кишвар дар назди кормандорни муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, аҳли илм вазифа гузошт, ки Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ таҳия ва барои тасдиқ намудан ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шавад. Ин амал таҳти роҳбарии Академияти таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо иштироки кормандони илмӣ, педагогӣ, адибони бачагона ва мададу дастгирии ташкилоти байналмиллалии «Хазинаи кӯдакон»-и Созмони миллали муттаҳид иҷро гардид. Аввалин Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ, аввалин шуда моҳи декабри соли 2010 аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардид. [8, с.29]

Барои амали гардонидани Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ имрӯз якчанд корҳо амалӣ гардида истодаанд. Яке аз онҳо таҳия ва дар амал тадбиқ намудани Барномаҳои таъмин намудани омодагии кӯдакони ба кӯдакистонҳо, фаро гирифта нашуда ба мактаб мебошад. Маълум аст, ки бо сабабҳои гуногун 94-95% кӯдакон ба кӯдакистонҳо фаро гирифта нашудаанд ва зарурияти ба мактаб, таҳсилу тадриси мактабӣ омода намудани онҳо ба миён омадааст.

Маҳз ташкил намудани гурӯҳҳои кӯтоҳмуддат (то 3-моҳ) ва Марказҳои кӯдакони синни томактабӣ дар назди кӯдакистонҳо, мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва ҷамоатҳо имконият медиҳанд сатҳ ва меъёри муайяни омодагии кӯдакон ба мактаб таъмин гардад.

Сазовори қайд кардан аст, ки ба Қарори мушовараи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи таълимии кӯтоҳмуддати омодагии кӯдакони 5-7 (6) сола ба мактаб» тасдиқ гардид. Инчунин бо қарори мушовараи Вазорати Маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи таълимии омодагии пешазмактабии кӯдакони 5–7 (6) сола» тасдиқ гардид.

Барномаи мазкур вазифаҳои асосии тарбия, таълим ва инкишофи кудакони синни 5-7 (6) соларо муайян менамояд. Ҳама қисматҳои барнома дар мувофиқа бо нишондодҳои «Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015», «Стандарти давлатии таҳсилоти томактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мураттаб гардида, барои инкишофи ақлӣ, ҷисмонӣ, иҷтимой-шахсӣ, бадей-эстетикии кӯдакон равона шудааст ва муттасилии таҳсилоти томактабию ибтидоиро таъмин менамояд. Ба барнома натиҷаи тақиқотҳои илмии олимону мутахассисони ҷумҳурӣ, давлатҳои ИДМ дар соҳаи таҳсилоти томактабӣ ва ибтидоӣ ворид гардидаанд.

Таҷрибаи амалӣ бурду бохти ин барномаро муайян намуда, минбаъд тағйиру такмилдиҳии онро дар асоси баҳисобгирии дархосту пешниҳоди мураббиёни кӯдакистон, муаллимони синфҳои ибтидоӣ, волидон, олимонро дар назар дорад. Фарогирии кӯдакон ба мактаб аз синни 6-солагӣ, таҳлилу такмилдиҳии ҳамаи барномаҳоро талаб мекунад.

Дар давраи соҳибистиқлолии кишвар яке аз дастовардҳои муҳими соҳаи таҳсилоти томактабӣ ин мавриди истифодабарӣ қарор гирифтани барнома ва технологияи байналмиллалии таҳсилотӣ, дар хонавода, кӯдакистон ва мактабҳо мебошад.

Масъалаи дигари таҳсилоти томактабӣ ин истифодабарии унсурҳои таълим ва таҳсилоти инклюзивӣ-фарогир дар кӯдакистонҳо мебошад. Бояд ба ҳисоб гирифт, ки кишвари мо бо фазои ягонаи таҳсилотӣ ворид гардида, аз дастовардҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи таълиму тарбия, таҳсилоту маълумотгирӣ ҳамарӯза истифода мебарад.

Мувофиқи талаботҳои ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии байналмилалӣ «Декларатсия оид ба ҳуқуқи кӯдак» (1959), «Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак» (1989), ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҳукумати

Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1994, 2002), Қонуни ҶТ «Дар бораи маориф» (1993, 2004), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи оила» (1999), «Низомномаи намунавии муассисаи таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2007) ва ғайраҳо бачагони имконияти маҳдуддошта (имконияти ақлашон суст, ноқисиҳои узвҳои нутқронӣ, шунавоӣ ва биноӣ дошта, нуқсонҳои ҷисмонӣ дошта новобаста ба синну сол, ҷинс, мавқеи иҷтимоӣ, миллат) чун ҳамсолони солими худ ҳуқуқи зиндагӣ кардан, таҳсилоту маълумотигирӣ ва аз худ намудани арзишҳои маънавию моддиро доранд.[9, с.35]

Масъалаи дигари таҳсилоти томактабӣ ин истифодабарии унсурҳои таълим ва таҳсилоти инклюзивӣ-фарогир дар кӯдакистонҳо мебошад. Бояд ба ҳисоб гирифт, ки кишвари мо бо фазои ягонаи таҳсилотӣ ворид гардида, аз дастовардҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи таълиму тарбия, таҳсилоту маълумотгирӣ ҳамарӯза истифода мебарад.

Тули 20 соҳибистиқлолии кишвар ва дигаргуниҳои ислоҳоти соҳаи маориф ба фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ низ тағиротҳо ворид гардид. Сарвари кишвар Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудааст, ки «барои беҳтар намудани сифати таълиму тарбия ислоҳотро пеш аз ҳама дар муассисаҳои томактабӣ бояд тавсеа бахшид». Мо оғози дигаргуниҳои ислоҳоти соҳаи томактабиро пеш аз ҳама дар далелҳои зайл мебинем:

- таъсисёбии муассисаҳои таҳсилотии томактабии типпи нав; кӯдакистонҳои оилавӣ, хусусӣ, кӯдакистон-мактаб, кӯдакистон-гимназия;
- ҷорӣ гардидани хизматрасонии иловагии пулакӣ аз ҳисоби волидон ва шахсони ҳуқуқӣ (омӯзиши забонҳои хориҷӣ, таъмин намудани омодагии математикӣ ба мактаб);
- таҳия, нашр ва дастрас гардидани маводҳои методию таълимӣ барои волидон, кормандони кӯдакистон(бо иштироки устодони Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, Пажуҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ДҶТИБКМ, кормандони муассисаҳои томактабӣ) ва ғайраҳо. [11, с.27]

Фаъолият иҷрои амалҳои мақсаднокест, ки дар натиҷаи он алоқа ва таъсири мутақобилаи кӯдак ба ашёҳо, одамони гирду атроф таъмин карда мешавад ва дар натиҷаи таъсири фаъолиятҳо инкишофи шахсияти кӯдак таъмин карда мешавад. Фаъолияти кӯдакон аз тарафи калонсол ташкил ва роҳбарӣ карда мешавад ва он ба иҷрои вазифаҳои таълиму тарбиявӣ равона мегардад. Кӯдак дар раванди фаъолиятҳо чун объект ва субъекти фаъол иштирок намуда ҳаҷми муайяни дониш, маҳорату малакаҳоро аз худ менамояд, инкишоф меёбад.

Ба ҳамаи кӯдакон фаъолиятҳои бозикунӣ, таълимгирӣ ва меҳнат кардан хос аст. Ин фаъолиятҳо аз руи мақсад ва самти иҷро шудани худ боз ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд: маърифатӣ-донистагирӣ, таълимӣ-тасвирӣ, фароғатӣ-истироҳатӣ, бадеӣ, муошират намудан, варзишӣ, меҳнатӣ, бозикунӣ, ки дар навбати худ ҳар яки онҳо ба кӯдак ҳисси қаноатмандӣ мебахшад, иҷрои вазифаҳои таълиму тарбиявӣ, инкишофи шахсияти ӯро таъмин менамояд. Рӯҳ ва ҷисми кӯдак доимо талабот барои машғул шудан ба ин ё фаъолиятро дорад, ки он омили инкишофи шахсияти ӯ мегардад.

Бояд қайд кард, ки мазмун, мақсад ва вазифаи фаъолиятҳо вобаста ба синнусол ва мавқеи иҷтимоии кудакон тағйир меёбанд. Бинобарин дар илми педагогикаи томактабӣ ва психологияи бачагона мафҳуми «фаъолияти пешбаранда» (Л.С.Виготский, Д.Б. Элконин, А.Н. Леонтев ва дигарон) ворид карда шудааст, ки он дар раванди худ таълим, тарбия ва инкишофи кӯдакро таъмин менамоянд.

Таҷрибаи амалӣ ва тадқиқотҳои олимон нишон доданд, ки ба ҳар як давраи синнусолии инкишофи кудак фаъолятҳое хос мебошанд, ки онҳо ба талабот ва имкониятҳои кудак мувофиқат менамояд, мақсад, вазифа, иҷрои амалҳои махсусро талаб мекунад. Мазмун ва иҷро гардидани вазифаҳои таълиму тарбиявӣ дар раванди фаъолиятҳо ба шароиту имкониятҳои оила, кудакистон ва мактаб алоқаманд аст (А.Н. Леонтев, М.И. Лисина ва дигарон).

Барои кӯдакони то яксола фаъолияти аввалин ин муносибати эмотсионали ва эмотсионалӣ-ашёӣ бо калонсолон аст. Дар ҷараёни ин фаъолият дар кӯдак талабот бо таасуротҳои нав инкишоф ёфта тасаввуротҳои нав ҳосил мегардад. Бо баробари калон шудан кӯдак тарзи иҷрои амалҳоро зиёдтар аз худ мекунад, ки он воситаи зиёд шудани фаърлиятнокии ӯ мегардад. Иҷрои амалҳо ба заминаи ирсӣ-маҳорати тақлид карда тавонистан такя намуда барои идрок намудани атроф, амалҳо бо ашёҳо ва муошират бо калонсолон мадад мерасонад.[9, с.37]

Ташкил намудани муносибати эмотсионалӣ ва эмотсионалӣ-ашёӣ ба инкишофи фаъолияти донистагирӣ-маърифатӣ, амалҳо бо ашёҳо, муносибат ба одамони атроф, таъсир расонида он замина барои инкишофи минбаъда мегардад. Дар соли дуюми ва сеюми ҳаёт, ки он дар педагогикаи томактабӣ синни барвақти кудакӣ, давраи пешазтомактабӣ номида шудааст, амал кардан бо ашёҳо ва муошират бо атрофиён ба зинаи боло мебарояд. Он замина барои гузоштан барои фаъолияти бозикунии мустақилона ва фаъолияти мусаввирӣ-расмкашӣ суробсозӣ, тартибдиҳӣ ва баъдтар гулмонӣ мегардад.

Дар ҷараёни фаъолиятҳо махсусан муошират, худшиносӣ, мустақилнокӣ ва дигар сифатҳои шахсии кӯдак ташаккул меёбад.

Тадқиқотҳои олимон (Д.Б.Элконин, Т.П. Абдулова) ва таҷрибаи амалӣ нишон медиҳанд, ки дар бозиҳои гуногун фаъолнокии иҷтимоӣ, фаъолияти маърифатии кӯдакон инкишоф ёфта тасаввуротҳои онҳо оид ба ашёҳо, ҳодисаҳои иҷтимоӣ бой мегарданд.

Дар охири 2-3 солагӣ дар кӯдак майлу рағбат ба мустақилнокӣ зиёд гардида ҳангоми иҷрои амалҳо «Ман худам», «Ман метавонам»-ро истифода мебарад. Он заминаи ба вуҷуд омадани фаъолияти меҳнатӣ мегардад. Минбаъд иҷро намудани супоришҳои меҳнатӣ, меҳнати якҷоя бо ҳамсолону калонсолон имконият медиҳад, ки маҳорату малакаҳои меҳнатӣ, майлу рағбати меҳнаткунӣ ба манфиати одамони атроф, ҳаловат бурдан аз натиҷаи меҳнати худ ва дигарон ташаккул дода шавад. [13, с.15]

Фаъолияти таълимии кӯдакон дар раванди машғулиятҳои махсус ташкил кардашуда имконият медиҳад, ки ба онҳо доир ба ашёҳо, ҳодисаю воқеаҳои иҷтимоӣ, табиати иҳотакарда маълумот дода шавад, маҳорату малакаҳои иҷро намудани амалҳои фикрронӣ (таҳлил, таркиб, хулосабарорӣ, муқоисакунӣ) инкишоф ёбанд. Иҷрои амалҳои фикрӣ барои омодагии кӯдакон ба мактаб, таҳсилу тадрис хеле муҳим аст.

Дониш, маҳорату малакаҳо ва қобилияти фикрронии кудакон дар раванди меҳнат, бозиҳои гуногун ва ҳаёту зиндагии ҳаррӯза мустаҳкам ва васеъ гардонда мешаванд.Баъди ба мактаб рафтан на танҳо мавқеи иҷтимоии кудак тағйир меёбаду ба шахсияти ӯ талаботҳои нав пешниҳод карда мешавад, инчунин мазмун ва хислати фаъолиятҳо дигар мегарданд.

Таълимгирӣ дар дарсу машғулиятҳо, муошırату муносибатҳо дар доираи ҳамсолон-шарикдарсон, талабаи мактабхон будан иҷрои супоришҳои хонагӣ аз ӯ сифатҳои мустақилкунӣ, масъулиятшиносӣ, таҳаммулгароӣ, фаъолнокӣ, рафтори маданӣ, интизомнокиро талаб менамояд. [9, с.41]

Дар сарчашмаҳои илмӣ- педагогӣ самтҳои гуногуни таҳқиқоти фаъолияти инноватсионӣ тахминан чунин баён гардидаанд:

- *хусусиятҳои умумӣ ва махсуси ин шакли фаъолият дар асарҳои* Ф.Н. Гоноболина, В.И. Загвязинск, В.А. Кан-Калик, А.К. Маркова, Н.Д. Никандрова, Н.Р. Юсуфбекова мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифтаанд.

- *аз нуқтаи назари омӯзиши дастовардҳои педагогӣ ва паҳн кардани таҷрибаи пешқадам дар фаъолияти инноватсионии омӯзгорон дар асарҳои* Ю.К. Бабанский, М.М. Поташник, низ таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст.

- *оид ба хусусияти зуҳуроти инноватсионӣ дар системаи муосири таълим аз ҷониби* М.С. Бургин, В. Кларин, С.Д. Поляков, Л.С. Подымова, А.В. Хуторский пажӯҳиш анҷом дода шудааст.[2, с.174]

Дар илми педагогика фаъолияти инновационӣ, ҳамчун фаъолияти мақсадноки педагогӣ, ки ба дарки таҷрибаи амалии хеш тавассути муқобилгузорӣ ва омӯзиш нигаронида шудааст фаҳмида мешавад. Тавассути фаъолияти инновационӣ тағйирот ва инкишофи ҷараёни таълимӣ- тарбиявӣ бо мақсади ноил гардидан ба натиҷаҳои баланд, соҳиб гардидан ба донишҳои нав, таҷрибаҳои сифатан нави педагогӣ рӯй медиҳад.

Ба сифати вазифаҳои асосии фаъолияти инновационӣ тағйироти омилҳои ҷараёни педагогӣ: ба монанди мақсад, мазмуни таълим, шакл, услуб, технология, воситаҳои таълим, системаи идоракунӣ, муносибати босалоҳият ва ғайраҳо муарифӣ мешаванд. [3. С. 3-7]

Фаъолияти педагогии омӯзгор, агар дар болои методҳои кори як вақтҳо аз худ намудаи ӯ сохта шуда бошанд, арзишманд намегардад ва қимате пайдо наменамояд. Метод, дар ягон ҳолат доимӣ шуда наметавонад, он ҳамеша тағйир меёбад ва муккамал мегардад. Агар дар он чизҳои ба таври воқеъӣ мавҷудбуда барои ба даст овардани дастовардҳои баланд истифода бурда нашаванд, агар он иқтидори баланд бардоштани инкишофи шахсии омӯзгорро таъмин намуда натавонад, фаъолияти педагогии омӯзгор арзишманд гардида наметавонад. [1, с.9-15].

Албатта, характери фаъолияти инновационии омӯзгор аз шароити мавҷудаи муассисаи таълимӣ ва дараҷаи омодагии шахсии омӯзгор ба фаъолияти инновационӣ сахт вобаста мебошад. Дар зери мафҳуми омодагии омӯзгор ба фаъолияти инновационӣ тамоми сифатҳои касбии омӯзгор, ки ба навсозии фаъолияти педагогӣ равона гардидаанд фаҳмида мешавад. Инчунин иқтидору тавоноии омӯзгор дар масъалаи пешниҳод намудани роҳ ва тарзи ҳалли мушкилоти мубрами таълим ва пайдо намудани тарзи дурусти самараноки натиҷа аз ҳолати мавҷуда ҳосил мегардад. .[7, с.174].

Сарчашмаҳои ақидаҳои инновационӣ метавонанд инҳо бошанд:

- ҳодисаҳои ногаҳонӣ (барор ва нобарорӣ, ҳамчун такон ба инкишоф ё васеъ гардидани майдони фаъолият ё ба гузоштани проблемаҳо);
- фарқи номутаносибӣ (байни рафтори ҳақиқии кӯдакон, ва фаъолияти амалии омӯзгор);
- талабот ба ҷараёни педагогӣ (ҷойи сусти методиро бо андешаҳои нав пур кардан);

- пайдо намудани тамсилаҳои нави таҳсилотӣ;
- ба эътибор гирифтани факторҳои демографӣ;
- тағйирот дар арзишҳо ва омодагии кӯдакон (тағйр додани муносибати кӯдакон ба таълим, ҷустуҷӯйи шаклҳои нави муошират, баланд бардоштани рафторҳои касбӣ);
- донишҳои нав (консепсияи нав, муносибати нав бо таълим, методо ва технологияи мушаххас).

Хусусиятҳои фарққунандаи фаъолияти инновационии омӯзгор:
- навгонӣ дар гузориши мақсад ва вазифа;
- мазмуннокии амиқ;
- истифодаи нозуки методҳои пеш маъмул ва ворид намудани методҳои нав дар ҳалли вазифаҳои педагогӣ;
-коркарди консепсияи нав, мазмуни фаъолият, технологияи педагогӣ дар асоси инсондӯстӣ ва фардияти ҷараёни таълим;
- иқтидори огоҳона тағйир додан ва инкишофи хеш, ҳиссагузорӣ дар фаъолияти касбӣ; [4. С. 14].

Барои татбиқи фаъолияти инновационӣ омӯзгорон бояд дар гурӯҳҳо дар чунин шакл муттаҳид шаванд:
- иттиҳодияи методӣ аз рӯйи мавзӯи муайян ё самти фаъолият;
- гурӯҳҳои (эҷодӣ) проблемавӣ, ки дар он омӯзгорони самтҳои гуногун муттаҳид гардида, масъалаҳои ҷараёни талимиро татбиқ менамоянд;
- гурӯҳҳои, коркардкунандаи соҳаҳои ҷудогонаи аспектҳои методӣ дар ҷараёни таълим;
- гурӯҳҳои, ҳалкунандаи вазифаои муайяни давраҳои синнусолӣ дар таълим ва тарбияи кӯдакон.

Мақсади асосии фаъолияти инновационӣ - инкишоф додани маҳорати педагогии омӯзгор ва ба дараҷаи шахсияти педагогӣ расонидани ӯ мебошад. Омӯзгор дар фаъолияти педагогӣ навгониҳоро ворид намуда, ба фаъолияти самаранок дар ҷустуҷӯи мустақилонаи ҳалли вазифаҳои педагогӣ ва методӣ сафарбар мегардад.

Барои ба фаъолияти инновационӣ ворид намудани омӯзгорон бояд дар муассисаҳо оид ба ин масъала хонишҳои педагогӣ, машварат, семинар ва тренингҳо гузаронида шуда, омӯзгорон ба фаъолияти инновационӣ омода гардонида шаванд. Инчунин дар ҳар як муассиса комиссияи махсуси фаъолияти инновационӣ ташкил гардида бошад ва барои ҳавасмандии омӯзгорони натиҷаи дилхоҳро ноилгардида, тадбирҳои моддӣ андешанд.

Иштироки омӯзгор дар фаъолияти инновационӣ аз як тараф барои фаъолияти касбии ӯ агар амал манфиатовар бошад, аз тарафи дигар инновация мушкилоти зиёдро пеш меоварад, ки метавонад дар фаъолияти омӯзгорӣ бӯҳронро ворид намояд. [5, с.9-15].

АДАБИЁТ

1. Аҳмадбекова А. Бозӣ фаъолияти асосии кӯдакони синни томактабӣ / А. Аҳмадбекова // Масъалаҳои маориф. – 2015-№ 2 (39) С.9-15.
2. Баракина Т.В. Некоторые методические аспекты ознакомления младших школьников с устройством компьютера. / Т.В. Баракина // Информатика и образование, 2006.-№2.-174с.
3. Баракина Т.В. Развитие интеллекта при обучении информатике в начальной школе / Т.В. Баракина // Начальная школа плюс до и после. 2007.-№ 7.-С. 3-7.
4. Барномаи таълимии кӯтоҳмудати омодагии кӯдакони 5-7 (сола ба мактаб), Душанбе, 2010.-С.14.
5. Гуров В. Инновационная деятельность педагога / В. Гуров // Дополнительное образование и воспитание. - 2008. - № 2. - С. 9-15
6. Усова А. Роль игры в воспитании детей. / А. Усова М., 1976.-С. 9-18.
7. Калачикова О.Н. Исследование содержания и этапов вхождения педагогов в инновационную деятельность // Вестник Томского государственного университета. - 2008. - № 316. - С. 174.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маориф».-Душанбе.-2013. С.23,24,29.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон"Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон", ш.Душанбе, 26 декабри соли 2019, С. 22, 24, 27, 42, 49.
10. Разина Н.А. Профессионально-личностное развитие педагога в условиях инновационной деятельности образовательного учреждения / Н.А. Разина // Современные наукоемкие технологии. - 2008. - № 1.-С. 14
11. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Готовность педагога к инновационной деятельности / В.А. Сластенин, Л.С. Подымова // Сибирский педагогический журнал. - 2007. - № 1. – 15с.

ГОТОВНОСТИ ПЕДАГОГОВ К ИННОВАТЦИОННОМ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В НАЧАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ

В данной статье речь идёт о Послание Основателя мира и Национального единство, Лидер нации, уважаемый Эмомалӣ Раҳмон на Маджилиси Оли Республик Таджикистана от 26 декабрь 2019 и Закон Республик Таджикистана от «30» апреля 2012 года за № 200, О «Программа

государственного исправлениями развития начального и среднего профессионального образования Республики Таджикистан за 2012 - 2020».

Если педагогу, работающему в традиционной системе, достаточно владеть педагогической техникой, т.е. системой обучающих умений, позволяющих ему осуществлять учебно-воспитательную деятельность на профессиональном уровне и добиваться более или менее успешного обучения, то для перехода в инновационный режим определяющей является готовность педагога к инновациям.

Для того чтобы преподаватели вошли к деятельности инновации во всех образовательных учреждениях по етому вопросу нужно провести: педагогические чтение, собеседование, семинар ва тренинги, подготовили преподавателей к деятельности инновации. Также во всех образовательных учреждениях организовать специальной комиссии деятельности инновации, для поошерения отличивших преподавателей материальное ценностей.

Активное участие преподавателей к инновационное деятельности с другой стороны для его профисиональной деятельности если действие будит полезным, с другой стороны инноватсия приносит много трудности, это может приводить кризис в дейтельности преподавателей.

Конечно, характер инновационной дейтельности учителей от нахождениея условия образовательная учреждения строго зависить. Под словом готовности учителей к инновационном дейтельности, понимается всех професиональной качеств учителья направлено к перестройки дейтельности учителя. Также одарённость и способность учителья по вопросу предложение пути и виды решение трудности, актуальность обучение и найти рационально исползование возникшие ситуатсии.

Ключевые слова: *компетенции компетентность, инноватция, инновационный деятельность, исследователь, компетентный преподаватель, новые методы обучения, полезный, кризис, связано, актуальность, рационально.*

TEACHERS' READINESS FOR INNOVATION ACTIVITIES IN THE PRIMARY EDUCATIONAL INSTITUTION

This article deals with the Message of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, respected Emomali Raҳmon on the Majilisi Oli of the Republic of Tajikistan dated December 26, 2019 and the Law of the Republic of Tajikistan dated April 30, 2012 No. 200, and secondary vocational education of the Republic of Tajikistan for 2012 - 2020".

If a teacher working in a traditional system, it is enough to know the pedagogical technique, i.e. a system of teaching skills that allow him to carry out educational activities at a professional level and achieve more or less successful learning, then for the transition to an innovative mode, the teacher's readiness to innovate is decisive.

In order for teachers to enter into the activity of innovation in all educational institutions on this issue, it is necessary to conduct: pedagogical reading, interview, seminar and trainings, prepared teachers for the activity of innovation. Also, in all educational institutions, I organize a special commission of innovation activities, to defraud the material values that distinguished teachers.

The active participation of teachers in innovative activities, on the other hand, for his professional activities, if the action wakes up useful, on the other hand, innovation brings a lot of difficulties, this can lead to a crisis in the activities of teachers.

Of course, the nature of the innovative activity of teachers depends strictly on finding the conditions for an educational institution. The word teachers' readiness for innovative activity is understood as all the professional qualities of a teacher aimed at restructuring the teacher's activity. Also, the giftedness and ability of the teacher on the issue of proposing ways and types of solutions to difficulties, the relevance of training and finding a rational use of the situations that have arisen.

Key words: *competence competence, innovation, innovative activity, researcher, competent teacher, new teaching methods, useful, crisis, connected, relevance, rationally.*

Сведения об авторе:

Эшова Гулчеҳра Самадовна *– соискатель кафедры общий педагогика Таджикского госудаственной педагогической университет им. С. АйниАдрес. г. Душанбе, проспект Рудаки 121, тел: (+992) 935059050*

About author:
Eshova Gulchehra Samadovna *- Title Pedagogical department of the National Pedagogical University of the Tajikistan by nfme S. Ayni, Address:Dushanbe city, Avenue Rudaki 121, tel: (+992) 935059050*

ИБРОҲИМИ ҲАЛАБӢ: ОШНОӢ БА ҲАЁТ ВА МЕТОДҲОИ ТАЪЛИФИ Ӯ

Ёрибеков Ф.А.
Академияи исломии Татаристони Федератсияи Россия

Илму маориф яке аз муҳимтарин соҳаҳои рушди ҳар як кишвар ба шумор меравад. Мамолики пешрафтаи ҷаҳон на аз рӯи доштани саноати вазнину сабук ва техникаи пешрафтаву амсоли инҳо ба дараҷаҳои тараққиёту пешрафт расидаанд, балки муҳимтарин чизе, ки ба инкишофи онҳо таъсир бахшидааст, илму маърифат ва донише мебошад, ки дар ҳар давру замон ва дар ҳар вазъу ҳолат бо истифодаи оқилона аз он ба муваффақиятҳои беназир бурда мерасонад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ бахшида ба Рӯзи дониш ва 70-солагии таъсиси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (соли 2015) таъкид доштанд, ки "*Тамоми фикру андешаи ман ҳамчун Сарвари давлат дар баробари таъмин намудани сулҳу оромии мамлакат ба ҳалли масъалаҳои маориф ва дастгирии ин соҳаи барои ҷомеа ва давлат ниҳоят муҳим банд буд. Ва чунонки мушоҳида мекунед, ман ҳамаи имконоту василаҳоро ба хотири таҳким бахшидани пояҳои илму маориф равона карда, ба рушди ин соҳаҳои муҳими иҷтимоӣ диққати махсус медиҳам ва ин масъаларо ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати Давлат ва Ҳукумат бо истифода аз тамоми захираву имконот дастгирӣ менамоям*» [1].

Инчунин дар мавриди дорои аҳамияти хос будани илму маърифат таъкид карданд, ки: "*Бо дарназардошти нақши бузурги илму маърифат, Ҳукумати мамлакат дар даврони истиқлолият масъалаи рушди илму маорифро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ эълон кардааст". Аз ин ҷиҳат таъкид намуданд, ки: "Вобаста ба ин, омӯзгоронро зарур аст, ки ҷиҳати омӯхтани навгониҳои илмиву таълимӣ, таҷрибаи пешқадам ва такмили маҳорату малакаи касбии худ мунтазам кӯшиш намоянд*" [2].

Бинобар ин, тасмим гирифтем, то дар ҳошияи дастуру ҳидоятҳои Пешвои миллат доир ба илму маориф, нуктаи назари хешро иброз намуда, саҳми худро дар рушду нумуи кишвар гузорем.

Мегӯянд: "Таърих ҳамеша такрор мешавад", замоне буда, ки донишмандони форсу тоҷик барои башарият хидматҳои бузург ва шоёне кардаанд, ки ҳатто кишварҳо ва шаҳрҳо ба сабаби номҳои он фарзандони фарзона шинохта шудаанд. Мисли Самарқанду Бухоро, Тирмиз, Насо, Фороб, Ҳамадон, Истравшан ва амсоли ин шаҳру диёрҳо, ки ба сабаби фарзандони донишмандони ин манотиқ, дар олам номвар гардидаанд. Бояд аз таҷрибаи ин ҷавонмардони илм барои насли наврас пешниҳод намоем, то онҳо сабақи ибрат бигиранд ва тавонанд номи кишвару Ватанро бори дигар дар арсаи ҷаҳонӣ ба некиҳо ва хадамоти илмию маърифатиаш баланд бардоранд.

Агар ба Аврупо назар намоем, мебинем, ки дар таърихи худ ҳолатҳое дошт, ки аз кишварҳои Шарқ қафомондатар буд, вале баъд аз он ки донишмандони мусулмон, чи дар Шарқ ва чи дар Ғарб (ба моанади Андалус - (Испания), ба пешрафтҳои илмӣ расиданд, Аврупоиҳо низ аз ин илму дониш ва пешрафтҳои илмӣ хостанд биёмӯзанд ва аз он истифода намоянд. Бинобар ин, талаб карданд, то дар донишгоҳҳои Андалус таълим бигиранд. Дар натиҷа, он чӣ аз донишмандони андалусии мусулмон омӯхтанд, барои пешрафт ва тараққиёти Аврупо як такони бузурге буд. Ин мавқеъҳоро худи донишмандон ва муаррихони мунсифи аврупоӣ худ дар китобҳояшон дарҷ кардаанд, ки агар илму дониши Андалус намебуд, Аврупо панҷсад соли дигар дар торикӣ ва ҷаҳлу нодонӣ боқӣ мемонд. Яъне ба эътирофи худи онҳо, илму дониши мусулмонҳо онҳоро ба панҷсад сол пеш партофтааст.

Донишмандони мунсифи ғарбӣ эътироф намудаанд, ки тамаддуни исломӣ бар гузоштани пойдевори маданияти ғарбӣ соҳиби фазл мебошад. Чунки ӯ бо ганҷинаҳояш дар тиб, кимиё, риёзиёт ва физика, дар суръат бахшидан ба омадани асри бапохезии Аврупо ва зинда гардонидани илмҳои гуногун, саҳми арзанда гузоштааст. Ҳангоме ки маданияти исломӣ аз Шарқ то Ғарбу Андалус дорои маданият буд, Аврупо ва дигар манотиқи олам дар торикии маданӣ ва бесаводӣ ба сар мебурданд. Чандин афроде аз донишмандони Ғарб буда, ки маданияти исломро бодиққат ва таҳқиқоти ималӣ омӯхтанд ва дар таълифоти илмии таърихию иҷтимоии худ ин саҳми босазоро зикр намудаанд. Масалан, В.М. Ватт менависад: "*Бе арабҳо илм ва фалсафаи Аврупо наметавонист бо чунин суръат рушд кунад. Арабҳо на танҳо интиқолдиҳанда буданд, балки интиқолдиҳандагони ҳақиқии афкори юнонӣ буданд. Онҳо на танҳо илмҳои дарккардаашонро зинда нигоҳ доштанд, балки доираи худро васеъ карданд*» [3, с.38].

Ҷорҷ Сартон дар китобаш “Муқаддима дар таърихи илм” мегӯяд: “*Ҷониби бештаре аз вазифаҳои андешаи инсониро мусулмонҳо ба душ гирифтанд: Масъудӣ - бузургтарин ҷуғрофиёидонҳо; Табарӣ - бузургтарин муаррихон*”.

Таъсири густурдаи тамаддуни асримиёнагӣ ба кишварҳои Аврупо на танҳо дар соҳаи фалсафа, балки қариб дар ҳама соҳаҳои илмӣ низ таъсир гузошт, ки ин табиист. Б. Ибанес қайд кард, ки: “***Испанияи мусулмонӣ (асрҳои XIII-XV) зеботарин ва боҳашаматтарин тамаддунест, ки дар асрҳои миёна вуҷуд дошт***” [4, 48-51].

Аз ин ҷиҳат, барои ҷавононе, ки дар роҳи илму маърифат рағбат доранд ва мехоҳанд барои Ватану миллат ва умуман барои башарият хидматҳое пешниҳод намоянд, намунаеро аз мухтасари ҳаёт, таълифоти гуногуни донишманд Иброҳими Ҳалабӣ меорем, ки ҳам дар таълифи китобҳо, ҳам дар ҷамъу мухтасар кардани иддае аз таълифоти бузургон дар илми ҳуқуқи мусулмонӣ ва инчунин мухтасар кардани китобҳои бузурги фатво барои истифодаи мутахассисон ва оммаи мардум нақши муҳим дорад.

Дар он давру замон аҳли таҳқиқ методу усулҳоеро дар таълифи китобҳои ҳуқуқӣ истифода намудаанд, ки ин бояд барои донишмандон ва донишҷӯён намунае бошад, то дар замони худ тавонанд бо истифода аз роҳу воситаҳои навин шаклҳои муносиберо барои замони худ пешниҳод намоянд.

Ному насаб, лақаб ва нашъати донишманд: олими фозил, имом ва шайхи донишманд, аллома Иброҳим ибни Муҳаммад ибни Иброҳим ал-Ҳалабӣ, сипас Қустантинӣ, ҳанафӣ [5, 67; 295].

Насабаш ба Ҳалабӣ машҳур аст, мансуб ба Ҳалаб мебошад, ки он шаҳри бузургу паҳновар, дорои хайроти зиёду боду ҳавои пок ва замину оби шоиста аст. Он дар ин рӯзҳо ба минтақаи Ҷунди Қаннасрин машҳур аст. Ҳалаб бошад, дар луғат масдарест, ки ҳам ба маънои шир ва ҳам ба маънои нӯшидан омадааст. Заҷҷоҷӣ гуфтааст: “Ҳалаб аз он ҷиҳат номида шудааст, ки паёмбар Иброҳим (а) рамаашро дар он мавзеъ рӯзҳои ҷумъа медӯшид ва онро садақа мекард, бинобар ин, фақирон мегуфтанд: ҳалаб! ҳалаб! Аз ин ҷиҳат, чунин номугузорӣ шудааст. Котиби ин сатрҳо мегӯяд, ки ман дар ин масъала чунин назар дорам, ки зеро Иброҳим ва аҳли Шом дар он рӯзгорон аз мардуми арабзабон набуданд. Забони арабӣ аз фарзанди Иброҳим (а) - Исмоил (а) ва аз Қаҳтон мунташир шудааст. Чунки Иброҳим дар қалъаи Ҳалаб иқомат дошт, ки то ҳоло зиёрат карда мешавад. Агар ин лафзи “Ҳалаб” дар забони иброни ё суриёнӣ ягон асле дошта бошад, ин номгузорӣ ҷоиз мебуд, зеро бештари калимоти онҳо вақте муқоиса шавад, ба забони арабӣ шабоҳат доранд, танҳо каме фарқ мекунанд. Мисол, “каҳаннам” бо калимаи “ҷаҳаннам”. Гурӯҳе гуфтанд, ки Ҳалаб, Ҳимс ва Барзаъа - аз Бани Амлиқ, бародар буданд, ҳар яке аз онҳо шаҳре бино намуда, ба номи онҳо номгузорӣ шудаанд. Онҳо аз бани Мухр ибни Ҳайс ибни Ҷон ибни Муканниф мебошанд. Шарқӣ гуфтааст: Амлиқ ибни Ялмаъ ибни Оиз ибни Аслих ибни Луз ибни Сом. Ва дигаре гуфта: Амлиқ ибни Луз ибни Сом. Араб онҳоро ғариб меномид. Дар масале мегуфтанд: “Касе ғариберо итоат кунад, ғариб мегардад”, қасдашон Амлиқ ибни Луз мебошад. Ва гуфта шуда, ки боқимондаи онҳо дар миёни араб вуҷуд дорад, зеро онҳо бо арабҳо омехта шуда буданд, ки аз-Заббо аз ҷумлаи онҳост. Бинобар ин, дуруст аст, ки аҳли ин шаҳр ба забони арабӣ сухан мегуфтанд, пас мегуфтанд: “Ҳалаб” - вақте Иброҳим (а) шир медӯшид [6, 282, 283].

Нашъунамои Ҳалабӣ. Иброҳими Ҳалабӣ дар шаҳри Ҳалаб ба камол расид. Дар он ҷо дар назди уламои замонаш илм омӯхтааст. Сипас, ба Миср реҳлат намуда, дар он ҷо дар назди донишмандони илми ҳадис, тафсир, усул ва фаръиёт таълим гирифтааст. Баъд аз он ба шаҳрҳои Рум сафар мекунад ва Қустантинияро макони сукунат қарор медиҳад. Дар яке аз масҷидҳои ҷомеи он ҳамчун имом таъйин мегардад. Сипас, дар масҷиди ҷомеи Султон Муҳаммадхон дар Қустантиния имом ва хатиб гардида, дар “Дору-л-қурро”, ки онро Мавлоно Фозили Саъдии Ҳалабии Муфтӣ бино намуда буд, мударрис таъйин мегардад. Ӯ бо ҳамин ҳол дар соли 956ҳ., ки аз синни навад ҳам гузашта буд, вафот мекунад. Ӯ дар илмҳои забони арабӣ, тафсир, ҳадис, улуми қироатҳо олим ва донишманд буд. Дар илми фиқҳ ва усул низ бартарии зиёд дошт. Масъалаҳои фаръӣ бошанд, дар маркази диққати ӯ буданд. Ӯ шахси парҳезкор, тақводор, пок, зоҳид, худотарс, обиду носик буд. Ӯ талабаҳоро дарс медод ва аз зери дасти ӯ афроди зиёде ба камол расидаанд. Ҳамеша дар хонааш буда, ба илм машғул буд. Касе ӯро намедид, магар ин ки дар хонааш буд ё дар масҷид, агар дар роҳ мерафт, чашмашро аз назар кардан ба ҳар тараф фурӯ мегирифт. Аз ӯ касе нашунида, ки ягон инсонеро ба бадӣ ёд карда бошад. Ба чизе аз дунё лаззат намебурд, магар ба илму ибодат ва тасниф намудану навиштан [7, 295-296]. Ин аст табиат ва тарзи зиндагии олимон ва донишмандон дар ҳар давру замон, ки тавонистанд аз худ илмҳо ва китобҳоеро барои манфиати ояндаҳо тақдим намоянд.

Иброҳими Ҳалабӣ тақрибан дар соли 866 ҳ. (1451 м.) таваллуд ва дар соли 956 ҳ. (1549 м.) вафот карда, дар Қустантиния (Константинопол) ба хок супурда шудааст [8, 80].

Китобҳое, ки тароҷим, табақот, мероси уламо ва таърихи ислом зикр шудаанд, дар бораи онҳо мушаххасан чизе пайдо карда намешавад. Ҳар шахсияте, ки дар бораи Иброҳими Ҳалабӣ менависад, чунин менигорад, ки ӯ илмро дар шаҳри Ҳалаб гирифта, назди уламои асри худ дарс хондааст.

Сипас, ба Миср сафар намуда, назди уламои ҳадис, тафсир, усул ва фуруъ дониш омӯхтааст [9, 97]. Вале дар он ҷо номҳои устодоне, ки аз онҳо илм омӯхтааст, зикр намешавад, магар ин ки гуфта мешавад, дар назди уламои Ҳалаб дарс хонда, сипас, ба Миср сафар кард ва дар назди Имом Суютӣ ва Ибни Ҳаҷари Маккӣ ва бисёре аз уламои машҳури замон таълим гирифта, машҳур гардидааст. Баъд аз он ба шаҳрҳои Рум омада, дар Қустантиния сукунат меварзад ва ин маконро барои худ ватан ихтиёр намуда, дар масҷиди ҷомеи Абулфатҳ имом ва хатиб мегардад [10, с.46].

Доир ба шогирдонаш низ дар манобеъ ва сарчашмаҳо чизе зикр нашудааст, магар як шогирдаш, ки он ҳам Алӣ ибни Абдуллоҳи Ҳалабии Ҳанафӣ, шогирди Иброҳим Ҳалабӣ (с.в. 967ҳ.) мебошад. Сабаби зикри ӯ ҳам ин аст, ки ин шогирдаш яке аз таълифти устодаш Иброҳими Ҳалабиро, ки "Шарҳи мултақа-л-абҳур фи фуруъи-л-фиқҳи-л-ҳанафӣ" ном дорад, шарҳ додааст [11, с.746].

Ҳарчанд ки аз ҳаёту фаъолияти ин донишманди бузург барои мо ахбори зиёде боқӣ намонда бошад ҳам, вале китобҳои ӯ то ба мо расидаанд, ки донишмандон аз онҳо дар замонҳои зиёде ҳамчун китобҳои муътамад дар мазҳаб истифода намудаанд. Махсусан дар даврони Усмониҳо, аз китобҳои ӯ дар соҳаи фиқҳ, қазо ва фатво зиёд истифода шудаанд.

Абдуллоҳи Ҳалабии Ҳанафӣ дар умри хеш китобҳои зиёдеро таълиф намудааст, аз ҷумла:

1. "Ғуняту-л-мутамаллӣ фи шарҳи муняту-л-мусаллӣ" [12, с.67]. Ин китоб дар фиқҳи мазҳаби ҳанафӣ таълиф шудааст. Хусусияти ин китоб дар он аст, ки ягон масъалаи ибодотро сарфи назар накарда, магар ин ки онро дар ин китоб ворид намудааст. Дар он инчунин масоиле, ки дорои ихтилоф мебошанд, зикр гардидаанд, вале фарқияташ аз дигар китобҳо шояд дар ин бошад, ки ин масоил ба беҳтарин сурат ва нармтарин тариқа баён гардидаанд [13, с.78]. Ин китоб аз ҷуммлаи китобҳои ниҳоят муҳим, барои ҳар толибилм ва донишомӯз ба шумор меравад. Аз ҷумла номҳое, ки ин китоб ба он машҳур шудааст, "Ҳалабии кабир" мебошад.

2. "Ғуняту-л-мутамаллӣ фи шарҳи муняту-л-мусаллӣ"-ро муаллиф ба шакли мухтасар даровардааст ва бо унвони "Ҳалабии сағир" номгузорӣ намудааст.

3. "Мултақа-л-абҳур фи фуруъи-л-Ҳанафия", китоби дигари муаллиф мебошад, ки ин низ аз бузургтарин шоҳкориҳои ӯ башумор меравад. Метавон ин китобро дастоварди бузурги донишманд ва умуман дар мазҳаби ҳанафӣ ном бурд. Зеро ин китоб дарбаргирандаи масоиле мебошад, ки дар китобҳои "Қудурӣ", "Мухтор", "Канз" ва "Виқоя", омадаанд. Ин ҳама масоилро бо ибораҳои равшан баён намуда, бар он баъзе масъалаҳои "Маҷмаъ"-ро, ки ба онҳо ниёз пайдо мешавад, илова намудааст. Ҷузъе аз "Ҳидоя" низ аз қавлҳояшон он чӣ роҷеҳ ва раъйи бартар мебошад, овардааст. Ӯ таълифи китоби худро дар соли (923 ҳ.) ба итмом расонидааст. Яке аз шогирдони ӯ, ки бо, номи ал-Ҳоҷ Алӣ ал-Ҳалабӣ шинохта мешавад (с.в. 967ҳ.), онро шарҳ додааст [14, 78].

4. "Талхис ал-Ҷавоҳир ал-музиа фи табақот ал-Ҳанафия" [15, 67]. Ин китоби дигари муаллиф мебошад, ки он дар бораи табақаҳои мазҳаби ҳанафӣ сухан мегӯяд. Ӯ дар ин китоби худ танҳо донишмандонеро табақабандӣ намудааст, ки соҳиби таснифот будаанд [16, 68].

5. Таълифи дигари ин донишманд чунин буда, ки китоби "Фатҳу-л-қадир шарҳи ал-Ҳидоя"-ро ба шакли мухтасар даровардааст. Ӯ дар он мулоҳизаҳое, ки нисбат ба Ибни Ҳумом шудаанд, зикр намуда, баъзеи онҳоро зери интиқод қарор додааст, ки назаррас мебошанд [17, 68].

6. "Туҳфату-л-ахёр ало ад-дур ал-мухтор шарҳ танвиру-л-абсор" [18, 80]. Ин китоб ҳам дар фиқҳи ҳанафӣ аст.

7. "Шарҳу алфияти-л-Ироқӣ", ин китоб дар усули ҳадис таълиф шудааст [19, 383].

8. "Талхису-л-фатово а-т-тоторхония" [20, с.383]. Ин китоб низ дар фиқҳи ҳанафӣ мебошад. Онро дар як муҷаллад мухтасар намудааст. Аз он масоилеро, ки ғариб аст ё бисёр воқеъ мешавад ва дар китобҳое, ки рӯи даст мебошанд, вуҷуд надорад, интихоб намудааст. Ӯ дар ин китоб пойбанд ба ин буда, ки номҳои китобҳоро ошкоро зикр намудааст.

9. "Талхису-л-қомус ал-муҳит" [21, с.383]. Ин китоб чунонки аз номаш бармеояд, ба шакли кӯтоҳ даровардани китоби "Қомуси Муҳит" мебошад.

Ин аст он чӣ ин донишманд аз худ боқӣ гузоштааст. Гарчанде аз ҳаёташ барои мо маълумоти зиёд нарасидааст, вале ин китобҳое, ки дар онҳо илму маърифат ва тарзу методҳои мухталиф дар навиштани китоб истифода шудааст, ба мо расидааст. Ҳоло ҳам баъзе китобҳои ӯ дар ҳисоби дастхатҳо қарор доранд ва донишмандон дар садади омӯзиш ва таҳқиқи онҳо мебошанд.

Назари олимону донишмандон дар бораи муаллиф, осор ва ҷойгоҳи илмии ӯ. Ин донишманд аз бузургтарин фақеҳони ҳанафӣ буд. Ӯ имом, олими илмҳои забони арабӣ, тафсир, ҳадис ва қироатҳо буд [22, с.67]. Бадруддини Ғаззӣ дар китоби "Риҳла"-аш дар бораи ӯ мегӯяд: "Ӯ шайхи солеҳ, олими ягона, дорои хайри комил, худ устоди қироат ва соҳиби таҷвид буд". Зикр намуда, ки бо ӯ чандин маротиба вохӯрда, аз ӯ баъзе китобҳояшро орият мегирифт ва нисбат ба ӯ мадҳу ситоиш намуда, барояш дуъо кардааст [23, с.67].

Соҳиби китоби "Шақоиқ" ӯро зикр намуда, дар мадҳу санояш зиёд муболиға намудааст. Ӯ дар "Дору-л-қурро", ки муфтӣ Саъдӣ Афандӣ онро иморат намуда буд, мударрис таъйин гардид, дар илмҳои арабӣ (забон ва адабиёти араб), тафис, ҳадис, илмҳои қироот, фиқҳ, бисёр бартарӣ дошт ва

бисёр варзида буд. Бештари фаръиёти мазҳаб дар маркази диққати ӯ буданд. Ӯ донишманди парҳезкор, зоҳид, носик, аз мардум гушагир, қариб ки доим ё дар масҷид буд ё дар хонааш дида мешуд. Ба чизе лаззат намебурд, магар ба ибодат кардан, илм омӯхтан, музокира намудани илму тасниф намудан ва умуман аз бузургон, машҳурон ва аз уламои омил буд [24, с.67-68].

Саъдӣ Чалапии муфтӣ гуфтааст: "Ӯ дар илмҳои арабӣ, тафсир, ҳадис, илмҳои қироот, олим буд. Дар фиқҳ ва усул бартарӣ дошт. Масоили усул дар маркази диққати ӯ буданд. Ӯ дар хонааш менишаст ва ба илм машғул буд. Касе ӯро намедид, магар дар хонааш ё дар масҷид ва агар дар роҳ мерафт, чашмашро аз мардум фурӯ мебаст. Касе аз ӯ нашунида, ки нафареро бад гуфта бошад. Ба ягон чизе аз дунё дил набаста буд, магар ба илм, ибодат ва тасниф намудан [25, 78].

Ӯ шарҳи фарогиру бузурге дар як муҷаллад таълиф намуда, онро "Ғуняту-л-мутамаллӣ" ном гузошт. Мардум ба он рӯй оварданд ва бузургон онро қобили қабул қарор доданд [26, с.886].

Назари олимон ва донишмандон дар бораи баъзе китобҳои ӯ. Дар китоби "Кашфу-з-зунун ан асоми ал-кутуби ва-л-фунун" дар мавриди "Мултақ-ал-абҳур"омадааст, ки он яке аз китобҳои фурӯъи мазҳаби ҳанафӣ мебошад. Муаллифи он шайх ва Имом Иброҳим ибни Муҳаммад ал-Ҳалабӣ аст. Ӯ дар соли 956 вафот намудааст. Ин китоб фарогири масъалаҳоест, ки дар ин китобҳо омадаанд: 1) Қудурӣ; 2) Мухтор; 3) Канз; 4) Виқоя. Ӯ ба масоили ин китобҳо ва дигар масоиле, ки ба онҳо ниёз ҳосил мешавад, аз "Маҷмаъ" ва андаке аз "Ҳидоя" изофа намудааст.

Дар қавлҳои онҳо он чӣ бартар буда, онро муқаддам зикр намуда ва дигар қавлҳое, ки ингуна набудаанд, онҳоро ба таъхир гузоштааст. Дар мавриди ҷудо кардани қавлҳои "қавитар" ва "саҳеҳтар" ва дар ин ки ягон масъаларо аз китобҳои чоргона вогузор накунад, кӯшиши илмии худро анҷом додааст. Ин аз он ҷиҳат буда, ки овозаи он дар ҳама ҷо паҳн гардида, дар назди пайравони мазҳаби ҳанафӣ ба қабул кардани он иттифоқ намудаанд.

Ин китоб аз ҷониби афроди зиёде шарҳ шудааст, ки ин ҷо баъзе аз онҳоро зикр менамоем. Ва ин ҳам аз арзиши баланд доштани китоби мазкур шаҳодат медиҳад.

1. Яке аз шогирдонаш, ки Ҳоҷӣ Алии Ҳалабӣ ном дошт, онро шарҳ намудааст. Соли вафоти он 967 ҳиҷрӣ мебошад. Дар шарҳаш: эътирозҳо ва ҷарҳҳоро бар шарҳҳои матнҳои китобҳои чоргона ворид намудааст.

2. Мавло Муҳаммад Сайравӣ - маъруф ба Айшӣ низ, ки соли 1016 ҳиҷрӣ вафот кардааст, бар он шарҳ намудааст. Ва Муҳаммад ибни Муҳаммад маъруф ба Ибни Баҳнасӣ, ки дар моҳи ҷимодиюлохири соли 987 ҳиҷрӣ вафот кардааст, аз машоихи Димишқ буда, онро то китоби "Байъ" шарҳ намудааст.

3. Шарҳи дигари он аз ҷониби шайх Нуриддин Алӣ Боқонӣ, Қодирӣ, аз шогирдони Баҳнасӣ сурат гирифтааст, ки дар аввалҳои соли 990 ҳиҷрӣ шурӯъ намуда, дар соли 995 ҳиҷрӣ аз шарҳи он фориғ шудааст. Онро "Маҷмаъу-л-анҳур ало мултақа-л-абҳур" номидааст, ки зимни шарҳи худ ин китобро гуфтааст: чун "Мултақа-л-абҳур" аз бузургтарин матнҳои мазҳаб ва ҷомеътарини онҳо ва дорои манфиати ом буда, манфиатноктарини онҳо ба шумор мерафт, хостам онро шарҳе нависам. Баъди он ки шайхам - ягонаи замон, Муҳаммад Баҳнасӣ, соли вафоташ 987 ҳиҷрӣ, бар он шарҳ навишт ва сабаби он ҳам дар ин кораш ман будам. Сабабаш ин буда, ки ман матни ин китобро дар назди ӯ хондам ва аз ӯ талаб намудам, ҳамчуноне ки дар дебочаи китоб инро ишора намуда гуфтааст, ки ҳамоно аз ман шарҳи онро баъзе афроде, ки пешам омадурафт мекарданд, аз шахсиятҳои бузурге, ки ба таҳсили илм машғул буданд, талаб намуданд. Ин матнро дар назди ӯ касе ҷуз ман нахонда буд. Онро аз аввали китоб то китоби "Нафақот" хондам. Навиштани ӯ низ ба ин ҷо итмом ёфт. Сипас, бори дувум то китоби "Хиёру-р-руъё" хондам. Ва ӯ аз китоби "Буюъ" то ин ҷо навишт. Сипас, ба ҳаҷ сафар намуд. Баъди ин ки онро ҷамъоварӣ намуд, як сол пас вафот кард. Сипас, ман ба шарҳи он шурӯъ намудам, ки ин дар аввалҳои соли 990 ҳиҷрӣ буд. Дар ин муддат вақтҳое шуда, ки аз навиштан таваққуф намудам, ки он чандин рӯзҳои зиёдро дар бар мегирифт ва он ҳам ба сабаби ҳаҷ дар соли 993 ҳиҷрӣ буд. Ман дар он китобҳои мазҳабро гирдоварӣ намудам, ҳамчун "Ҳидоя" ва шарҳҳои он ва ғайри онро. Номи ин китобро "Маҷра-л-анҳур ало мултақа-л-абҳур" номидам .

4. Шаҳри дигари он аз ҷониби Исмоил Афандии Сивосӣ буда, он дар чор муҷаллад мебошад. Шарҳашро "Фароид" номидааст. Ӯ дар соли 1047 ҳиҷрӣ вафот кадааст.

5. Шарҳи дигари он аз ҷониби шайх, Имом Алоуддин Алӣ ибни Муҳаммади Троблисӣ ибни Носируддин - имом масҷиди ҷомеи бани Умайя, димишқии ҳанафӣ, анҷом шудааст, ки ӯ дар соли 1032 ҳ. вафот кардааст. Дар боби фароизи он шарҳ навишта, онро "Сабку-л-анҳур ало фароизи мултақа-л-абҳур" номидааст. Шарҳи ӯ низ дар соли 990 ҳиҷрӣ анҷом ёфтааст.

6. Шарҳи дигари он аз тарафи Шоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Абӯсаъуди Сиддиқӣ, Ҳанафии Маностирӣ мебошад. Ин шарҳи омехта буда, онро "Мунтаҳа-л-анҳур фи шарҳи мултақа-л-абҳур" номидааст. Хотимаи он дар соли 1077 ҳиҷрӣ сурат гирифтааст.

7. Шарҳи дигари он аз ҷониби аллома Муҳаммад ибни Алӣ ибни Муҳаммад ибни Алӣ, бо лақаби Алоуддини Ҳаскафӣ димишқӣ, ки дар соли 1088 ҳиҷрӣ вафот кардааст, мебошад. Номи шарҳи ӯ "ад-Дурр-ал-мунтақо фи шарҳи ал-мултақа" аст.

Ҷамъоварии чандин китоб дар як намуна. Як намуд ва ё методи таълифоте миёни донишмандон ба вуҷуд омада буд, ки он дар мазҳаби ҳанафӣ низ шурӯъ шуда буд ва он ба замони Наҷмуддини Ҳалабӣ (соли вафоташ 734ҳ.) рост меояд.

Хусусиятҳои ин намуди таълиф:

1. Ин намуди таълифот ду китоб ё аз он бештарро дар як китоб ҷамъоварӣ менамуд, ки барои хонандагону истифодабарандагон, чӣ дар соҳаи омӯзиш бошад ва чӣ дар соҳаи қазо, истифода карданро ниҳоят осон ва муфид мегардонид. Зеро аз як китоб метавонист масоиле, ки дар ду ё чандин китоб омадааст, баҳрабардорӣ намояд ва аз онҳо огоҳ шавад.

2. Хусусияти дуюмаш чунин аст, ки донишмандон дар таълифи ин гуна китобҳо роҳҳои соддатару фаҳмо ва равшантар намудани масъалаҳоро ба хонандагона таъмин мекарданд. Яъне дар ҷамъоварии масоил кӯшиш мекарданд аз чанд китоб беҳтарин ва равшантарин ибораҳоро ҷамъоварӣ намоянд.

3. Хусусияти дигари ин намуд таълифҳо чунин аст, ки то ҳадди имкон мекӯшанд, то масъалаҳои иттифоқӣ ва ё дар мазҳаб роҷеҳу бартарро ҷамъоварӣ намоянд, ки ин барои толибилмҳо ва махсусан барои қозиҳо корро ниҳоят осон менамуд.

4. Шояд аз хусусиятҳои дигари ин таълифот он буда, ки вақт барои мардум тангтар мегардад ва аз хондани китобҳои бузург даст мекашанд. Ин намуд китобҳо хонандаро ташвиқ менамояд, ки бо хондани як китоб, боз дар шакли мухтасар ва осону дастрас кардашуда, аз чандин китоб огоҳӣ пайдо намояд.

Аз ҷумлаи китобҳое, ки дар ин шакл таълиф шудаанд, метавон ин китобҳоро зикр намуд:

1. **"Ал-Минҳоҷ ало мазҳаб ал-ҳанафӣ"-и** Наҷмуддини Ҳалабӣ, соли вафоташ 734ҳ., ки дар он китобҳои "ал-Ҷомеъ ас-сағир" ва "Мухтасар ат-Таҳовӣ" ва "ал-Қудурӣ"-ро бо ҳам ҷамъоварӣ намудааст.

2. **"Маҷмаъ-ул-баҳрайн маъа шарҳиҳ"-и** Ибни ас-Соъотӣ, соли вафоташ 694ҳ., ки дар он китобҳои "Мухтасар ал-Қудурӣ" ва "Манзума"-и Умари Насафиро ҷамъоварӣ намудааст.

3. **"Ал-Фавоид ал-муштамала ало ал-мухтасар ват-тикмила"-и** Абулфазли Мусилӣ, соли вафоташ 683ҳ., ки дар он китобҳои "Мухтасар ал-Қудурӣ" ва "ат-Такмила"-ро ҷамъоварӣ намудааст.

4. Ал-Вофии ан-Насафӣ, соли вафоташ 710ҳ., китобҳои "Ал-Қудурӣ" ва ҳар ду "Ҷомеъ"-и Муҳаммад ибни Ҳасани Шайбонӣ: "Ал-Кабир" ва "Ас-Сағир" ва масъалаҳои хилофиётро дар ин китобаш ба танзим даровардааст.

5. **"Бидоят ал-мубтадӣ,** сипас дар шарҳи он "**Ал-Ҳидоя**"-и Марғинонӣ, соли вафоташ 593ҳ., китобҳои "Мухтасар ал-Қудурӣ" ва "ал-Ҷомеъ-ас-сағир"-и Муҳаммад ибни Ҳасанро ҷамъоварӣ намудааст.

6. Бо "**Ал-Укуд ал-муфассала фи ал-ҷамъи байна ал-мухтасари ва ал-такмилати**"-и Аҳмад ал-Аббосӣ, соли вафоташ 898 ҳ., китобҳои "Мухтасар ал-Қудурӣ" ва "ал-Такмила"-ро ҷамъоварӣ намудааст.

7. "**Мултақа ал-Абҳур**"-и ал-Ҳалабӣ, соли вафоташ 956ҳ., китобҳои "Мухтасар ал-Қудурӣ" ва "ал-Мухтор"-и ал-Мавсилиро ва "Канзу-д-дақоиқ" ва "Ал-Виқоя"-и Садрушшариъа ҷамъоварӣ намудааст.

Хулоса, пажӯҳиш ва муаррифӣ намудани шахсиятҳое амсоли Иброҳими Ҳалабӣ имкон медиҳад, ки осори мактуби то ҳанӯз номакшуфу аз манзари муҳаққиқони соҳа канормонда ба мутахассисини марбута муаррифӣ шавад ва чунин иқдом падидаест дар муаррифӣ сохтани арзишҳои илмӣ-таҳқиқотии ватанӣ.

АДАБИЁТ

1. Пешвои миллат ва рушди маориф. Илму маърифат - омили муҳимтарини таҳкими давлат ва наҷоти миллат. https://khovar.tj/2020/10/peshvoi-millat-va-rushdi-maorif-ilmu-marifat-omili-mu-imtarini-ta-kimi-davlat-va-na-oti-millat/

2. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи дониш ва ифтитоҳи бинои нави Академияи Вазорати корҳои дохилӣ. https://avkd.tj/tg/rblock/19-sukhanronii-asosguzori-sulhu-vahdati-milli-peshvoi-millat-prezidenti-jumhurii-tojikiston-muhtaram-emomali-rahmon-dar-majlisi-botantana-ba-munosibati-ruzi-militsiya.html.

3. Ниг. Уотт У.М. Таъсири ислом дар Аврупои асримиёнагӣ. Москва: Наука, 1976. -148 с.

4. Алиев А. Средневековые научные и культурные связи исламского мира и Европы // Ахбори Донишгоҳи Славянии Қирғизистон-Русия, 2014. Т. 14, No 1.

5. Тошкуброзода. Аҳмад ибни Мустафо ибни Халил, Абулхайр, Исомуддин Тошкуброзода (с.в. 968 ҳ.). Ал-Шақоиқ ан-Нуъмония фи уламои давлати-л-Усмония. Берут: Нашриёти Китоби арабӣ; Абдулқодир ибни Муҳаммад ибни

Насруллоҳ ал-Қурашӣ, Абӯмуҳаммад, Муҳйиддин ал-Ҳанафӣ: (с.в. 775 ҳ.). Ал-Ҷавоҳир ал-Музиа фи табақот ал-ҳанафия". Карочӣ, китобхонаи Мирмуҳаммад. Ҷ.1.
6. Румӣ. Шиҳобуддин Абӯабдуллоҳ Ёқут ибни Абдуллоҳи Румӣ ал-Ҳамавӣ (с.в. 626ҳ.). Муъҷам-ал-Булдон. Бейрут. Нашриёти Содир, 1995. Ҷ.2.
7. Тошкуброзода. Ал-Шақоиқ ан-Нуъмония фи уламои давлати-л-Усмония. Ҷ.1.
8. Умар Ризо Каҳола. Муъҷам ал-муаллифин. Китобхонаи ал-Мусанно, Бейрут, иборат аз 15 ч. Ҷ.1.
9. Умар Ризо Каҳола. Муъҷам ал-муаллифин. Китобхонаи ал-Мусанно, Бейрут, ч.1.
10. Ҳочӣ Халифа. Мустафо ибни Абдуллоҳи Қустантинии Усмонӣ маъруф ба "Котиби Чалапӣ" ва ба "Ҳочӣ Халифа" - С.в. 1067ҳ. Ва Салоҳуддин Уйғур. Сулламу-л-вусул ило табақоти-л-фуҳул. Истанбул. Китобхонаи Арсико, 2010. Ҷ.1.
11. Ал-Бобонӣ. Ҳадияту-л-орифин асмоу-л-муаллифин ва осору-л-мусаннифин. Берут - Лубнон,1951. Нашриёти Эҳёи Туроси Арабӣ. Ҷ.1.
12. Тақиюддин ибни Абдулқодир Ат-Тамимӣ ад-Дорӣ ал-Ғаззӣ. Ат-Табақот ас-санийя фи тароҷим ал-ҳанафийя. Ҷ.1.
13. Ал-Ғаззӣ. Ал-Кавокиб ас-саоира би аъёни ал-миати ал-ъошира. Ҷ.2.
14. Ал-Ғаззӣ. Ат-Тамимӣ. Ат-Табақот ас-санийя фи тароҷим ал-ҳанафийя.Ҷ.1.
15. Аз-Зираклӣ. Хайруддин ибни Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Алӣ ибни Форис Зираклии Димишқӣ. Ал-Аълом аз-Зираклӣ. Бейрут, 2002. Ҷ.1.
16. Ат-Тамимӣ. "Ат-Табақот ас-санийя фи тароҷим ал-ҳанафийя". Ҷ.1.
17. Ат-Тамимӣ. "Ат-Табақот ас-санийя фи тароҷим ал-ҳанафийя". Ҷ.1.
18. Умар ибни Ризо ибни Муҳаммад Роғиб ибни Абдулғанӣ Каҳҳола Димишқӣ (соли вафоташ: 1408/1987); Муъҷам-ул-муаллифин. Бейрут. Китобхонаи ал-Мусанно. Нашриёти Эҳёи туроси арабӣ. Бейрут. Ҷ.1.
19. Сиддиқ Ҳасанхон. Абутайиб Муҳаммад Сиддиқхон ибни Ҳасан ибни Алӣ ибни Лутфуллоҳ ал-Ҳусайнӣ ал-Бухорӣ, ал-Қиннуҷӣ (с.в.1307ҳ.). Ат-Тоҷ ал-мукаллил мин ҷавоҳир маосир ат-тироз ал-охир ал-аввал. Қатар,чопи аввал, 1428х/2007м.
20. Сиддиқ Ҳасанхон. Ат-Тоҷ ал-мукаллил мин ҷавоҳир маосир ат-тироз ал-охир ал-аввал. Ҷ.1.
21. Сиддиқ Ҳасанхон. Ат-Тоҷ ал-мукаллил мин ҷавоҳир маосир ат-тироз ал-охир ал-аввал. Ҷ.1.
22. Аз-Зираклӣ. Ал-Аълом аз-Зираклӣ. Ҷ.1.
23. Ат-Тамимӣ. Ат-Табақот ас-санийя фи тароҷим ал-ҳанафийя.
24. Ат-Тамимӣ. Ат-Табақот ас-санийя фи тароҷим ал-ҳанафийя.
25. Ал-Ғаззӣ. Наҷмуддин Муҳаммад ибни Муҳаммад Ал-Ғаззӣ (с.в. 1061ҳ.). Таҳқиқи Халил Мансур, ал-Кавокиб ас-саоира биаъёни ал-миати ал-ъошира. Бейрут – Лубнон: Нашриёти Кутуби илмӣ, 1418х/1997. Ҷ.2.
26. Ҳоҷӣ. Кашфу-з-зунун ан асоми ал-кутуб ва-л-фунун. Ҷ. 2. – С. 886.

ИБРАХИМ ХАЛАБИ: ВВЕДЕНИЕ В ЖИЗНЬ И МЕТОДЫ ЕГО НАПИСАНИЯ

В данной статье рассматривается жизнь Ибрагима Халаби, знатока исламского права, и приводится его краткая биография: его учеба, научная, образовательная и практическая деятельность (в качестве судьи), а также его книги.

Среди его книг – "Мультака-ль-абхур фи фуру'и-ль-ханафия", который является одним из его величайших шедевров. Эту книгу можно назвать большим достижением ученого и ханафитской школы в целом. Потому что эта книга содержит вопросы, упомянутые в книгах: "Кудури", "Мухтар", "Канз" и "Викая". Этот тип и метод сочинения книг, при котором несколько книг были собраны в одну книгу, и между ними проводились анализы, сравнения и по ним делались выводы, был новым методом, добавленным в области науки. Одним из других шедевров этого ученого является сокращенная форма книги "Фетв татархания" и "Камус-ал-мухит" под названием «Талхису-л-фатово а-т-тоторхония» и «Талхису-л-комус ал-мухит». У него также есть книга под названием «Халаби кабир», которая в настоящее время находится в списке рукописей и в настоящей времени исследуется и изучается, так что в ближайшие годы она будет доступна для использования профессионалами и широкой публикой.

IBRAHIM HALABI: INTRODUCTION TO LIFE AND METHODS OF ITS WRITING

This article is about the life of an Islamic jurist named Ibrahim Halabi, which summarizes his life, his scientific work as a scientist and about his teachers and students, his practice as a judge, and the books he wrote.

Among his books is Multaka-l-abhur fi furu'i-l-hanafiyah, which is one of his greatest masterpieces. This book can be called a great achievement of the scholar and the Hanafi school in general. Because this book contains the questions mentioned in the books: Kuduri, Mukhtar, Kanz and Vikaya. This type and method of writing books, in which several books were collected into one book, and between them analyzes, comparisons were made and conclusions were drawn from them, was a new method added in the field of science. One of the other masterpieces of this scholar is an abbreviated form of the book "Fatw Tatarkhaniya" and "Kamus-al-muhit" called "Talkhisu-l-fatovo ha-t-totorkhonia" and "Talkhisu-l-komus

al-muhit". He also has a book called Halabi Kabir, which is currently on the list of manuscripts and is currently being researched and studied so that in the coming years it will be available for use by professionals and the general public.

Keywords:

Сведения об авторе:

Ёрибеков Фаррух Асадбекович *- магистр 2 курса факультета исламских наук Исламской Академии Республики Татарстан Российская Федерация*

About the author:

Yoribekov Farrukh Asadbekovich*-Master of the 2nd year of the Faculty of Islamic Sciences of the Islamic Academy of the Republic of Tatarstan, Russian Federation*

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ

Дрозденко Л.А.

Таджикский государственный финансово - экономический университет

В условиях динамично развивающегося современного мира необходимо непрерывно совершенствовать образовательную систему. Одна из важнейших её задач – развивать возможности и способности человеческой личности. В связи с этим, за последние десятилетия в центре внимания педагогов и психологов оказалась проблема интеллектуального развития.

Есть точка зрения, согласно которой интеллект относится к одному из способов приобретения знаний. Но стоит подчеркнуть, что приобретение знаний может выступать лишь дополнительной стороной процесса применения знаний при решении задачи. Важно, чтобы эта задача была действительно новой или, по крайней мере, имела компонент новизны; поэтому с проблемой интеллектуальных знаний и навыков тесно связана проблема переноса знаний из одной ситуации на другую, из одной сферы жизнедеятельности в другую. Одним из важнейших качеств интеллекта современного специалиста является эрудиция, которая представляет собой знания из разных областей жизни, науки и искусства.

Поэтому перед современной системой образования стоит непростая задача – обеспечить рост общего интеллектуального богатства страны, в интересах настоящего и будущих поколений. Образование должно быть ориентировано на развитие общих интеллектуальных способностей каждого студента, чтобы он мог раскрыть свой потенциал и быть готовым к жизни в высокотехнологичном мире, в условиях высокой конкуренции. Необходимо выстраивать систему поиска и поддержки талантливых личностей, способную помочь их развитию, становлению и самореализации.

Цель данной статьи - продемонстрировать, при помощи каких специальных психолого-педагогических средств возможно систематически развивать интеллект студентов, их творческое мышление, формировать обобщенные знания, научное мировоззрение, ориентированное на актуальную жизненную позицию, и всячески способствовать устойчивому формированию интеллектуальных знаний.

Актуальность данного исследования заключается в том, чтобы доказать необходимость формирования непрерывного интереса студентов к получаемым знаниям, регулярному формированию и поддержке межпредметных связей для получения в итоге устойчивых интеллектуальных знаний.

Задача современной образовательной системы и каждого преподавателя – создать условия, позволяющие личности студента максимально раскрыть свой потенциал, приобрести актуальные навыки и эффективные знания. И особенно значимо здесь развитие интеллектуальных знаний и навыков обучаемых. Педагогическая практика показывает, что существует ряд проблем, без решения которых невозможно обеспечить продуктивное развитие интеллектуальных знаний и навыков. Следовательно, важно построить учебный процесс таким образом, чтобы он включал в себя научные знания, и позволял студентам осмыслять весь свой познавательный опыт таким образом, чтобы это вело к постоянному развитию познавательных способностей и творческих сил, и в конечном результате – формированию у них устойчивых интеллектуальных умений, знаний и навыков.

Образовательный процесс следует рассматривать как целостную, многогранную область человеческой деятельности. Стоит подчеркнуть, что не во всех определениях эта целостность чётко представлена. Чаще всего обучение трактуется как совокупность последовательных, взаимосвязанных действий преподавателя и студентов, направленных на усвоение системы знаний и

навыков. Это определение верно, потому что эти действия вполне реально осуществляются на каждом занятии; их можно видеть своими глазами. Но сущность обучения не лежит на поверхности, и непосредственно наблюдать ее нельзя. Чтобы раскрыть эту сущность, нужно осознавать происходящее в более широких категориях, соотнести видимые действия людей с функциями и результатами этой деятельности.

В современном мире образование и интеллектуальное развитие личности играют важную роль. Растут требования к профессионализму, уровню образования и развитию творческих способностей человека. Достичь такого результата можно только при осознанном, инициативном отношении студента, в том случае, если у него развит познавательный интерес.

Для создания предпосылок к формированию познавательного интереса у студентов необходимо учитывать этот важный аспект при подготовке к учебному году и в ходе составления планов занятий, с этой точки зрения проанализировать содержание курса.

Есть ряд методических приемов, которые можно применить для мотивирования студентов:

- рассматривать достижения и перспективы науки, раскрывать профессиональную, прикладную, социальную значимость изучаемого материала,

- демонстрировать новизну изучаемого материала, расширять и углублять ранее усвоенные студентом знания, помогать формированию внутрипредметных связей;

-реализовывать в практических работах межпредметные связи;

-использовать сведения справочной литературы;

-использовать культурный, исторический и занимательный материал.

Студентов следует знакомить не только с широко известными, но и новыми методами получения и обработки материалов, иллюстрировать рассказ примерами деятельности. Все это при умелом изложении, убедительности примеров безусловно вызовет у них интерес к предмету и профессии. Зная о силе первых впечатлений, опытные преподаватели стремятся раскрыть значимость изучаемого предмета для подготовки профессионалов в своей области уже на первых занятиях. Поэтому важно, чтобы уже первые впечатления оказались позитивными, способствовали возникновению заинтересованности - а впоследствии и устойчивого интереса к предмету, профессии. Необходимо непрерывно подчёркивать цель изучения материала, убедительно доказывать его практическую, научную значимость. Известно, что для осуществления любой деятельности, в том числе и учебной, очень важна цель. Если она ставится только преподавателем, то при всей ее важности для студентов, их работа будет носить исполнительский, неосознанный характер. Формирование положительных мотивов цели возможно только при сознательном отношении студента к учебе. Если предоставляется возможность самим, под руководством преподавателя, определять цели деятельности, у студентов появляется возможность проявить себя, проявить личную заинтересованность и творческое отношение. Тогда каждый студент хорошо понимает цель своей деятельности, необходимость постоянного контроля и мотивации от преподавателя отходит на второй план. Цель студента становится личной, его ведущим мотивом в получении знания.

Педагоги утверждают, что новое для разума человека, является, как правило, привлекательным. Раскрытие нового содержания учебного материала, сопровождающееся интересными материалами, демонстрацией фильма, необычных пособий привлекает внимание, вызывает интерес. Сама по себе новая тема может не вызвать интереса, поскольку название само по себе ничего не объясняет. Более устойчивым будет внимание и интерес, если преподаватель раскрывает важность изучения темы или сообщает новое, опираясь на уже имеющиеся знания студента, расширяя и углубляя их, перенося в новые условия и ситуации. Расширение и углубление знаний, рассмотрение уже известного материала с другой точки зрения, осуществление внутрипредметных связей представляет несомненный интерес и актуализацию, «оживление» знаний, их переход в статус интеллектуальных знаний. Новую информацию сейчас в большом объеме получают с помощью цифровых технологий. При этом она зачастую остаётся несортированной, хаотичной, бесцельной. Педагог может помочь увязать все имеющиеся знания студентов, структурировать их и направить к определённой, лично каждому студенту интересной цели, напрямую означающей профессиональную или научную деятельность. Таким образом, для формирования и развития познавательных интересов студентов, для осознания ими необходимости изучения всех предметов учебного плана, для развития интеллектуальных знаний, необходима постоянная реализация межпредметных связей.

Занимательность - это прием педагога, который позволяет сложные темы преподносить интересно и доступно, независимо от уровня способностей студентов, их прежних интересов и интеллектуального багажа. Тогда они становятся эмоционально вовлечёнными, живо откликаются на занимательное, необычное, интригующее. Курьезы, шутки, эффектные опыты, яркие наглядные пособия создают положительный фонд деятельности, располагают к выполнению тех заданий, которые студенты поначалу считают трудными. Занимательность раскрашивает учебный материал,

создает своеобразную психологическую ситуацию ожидания, делает процесс познания более привлекательным. Наиболее широко занимательность используется при первоначальном объяснении учебного материала. Необходимо отчётливо помнить, однако, что занимательность не самоцель, она должна побуждать студентов проникать в суть вопроса. Важно определить место занимательности в учебном материале, структуре конкретного урока. Используя её, побуждая любопытство и любознательность у студента, надо помнить о том, что это лишь средство для развития интереса. И чем больше внимания преподаватель уделяет творческому, прикладному овладению знаниями, умениями, навыками на основе разносторонней самостоятельной работы, тем раньше формируются у студентов глубокие и устойчивые интересы.

Творческий процесс в любой интеллектуальной среде не может осуществляться без участия целостной, интересной личности. Создание условий для интеллектуальной и творческой деятельности является основой реализации личностно-ориентированного подхода в образовании. Цель педагогической деятельности - обеспечить положительную динамику самореализации студента. Это повысит уровень развития исследовательских навыков студента, интеллекта и креативности при изучении различных дисциплин.

Необходимо внедрить в педагогическую практику такую организацию учебного процесса, которая способствует интеллектуальному развитию студентов, стимулирует самообучаемость. Педагогу необходимо создать условия для формирования профессионально необходимых навыков у студента, для приобретения студентами исследовательских умений, необходимых для дальнейшего образования. Это возможно, если содействовать поддержке внутренней учебной мотивации на основе познавательного интереса, развивать коммуникативные навыки, создать условия для раскрытия личностного потенциала, оптимального самоосознания и самореализации. Мотивом исследовательского поведения является любознательность. Это внимание ко всему, что тебя окружает, стремление найти ответы на все вопросы, удовлетворение от того, что получается, удовольствие и радость от интеллектуального труда. Любознательность невозможно представить без присутствия интеллектуальных знаний. Проблема поиска новых, более действенных средств для повышения учебной мотивации, формирования среды для развития интеллектуальных умений и навыков интересовала педагогическое сообщество давно. Но в последние годы в связи с модернизацией системы образования и изменением социального заказа она вышла на первый план.

Занятие является важным инструментом для возникновения и развития познавательного интереса. Стремление к успеху характерно для каждого студента, независимо от того, как он учится. Использование успеха для стимуляции познавательного интереса требует, чтобы преподаватель был нацелен на позитивные результаты работы со студентами. Следует иметь в виду, что, проектируя учебную деятельность, обеспечивающую успех, необходимо учитывать реальный уровень знаний и умений студентов, их индивидуальное особенности и возможности. Важным является также и психологическая подготовка студентов к тому, что их деятельность будет успешной, настрой на положительный результат учения, нужно чтобы они поверили в свои силы. Достигается это различными приемами: поддержкой стремления к успешному результату, похвалой в процессе работы, демонстрацией положительных итогов.

Также важен индивидуальный подход при организации индивидуальной работы. Когда студент остается «один на один» с заданием, мотивация его выполнить имеет большое значение. Рациональная организация такой работы начинается на занятии. Каждый должен уйти домой с интересом к ней и ясным представлением, как ее организовать, с уверенностью, что он успешно ее выполнит. Зная возможности, сильные и слабые стороны членов группы, преподаватель может предложить им посильные индивидуальные задания. Конкретизировать их. Дать план, указать способы, предостеречь от возможных ошибок, совместно выполнить образец задания. Можно применить и следующие приемы: задание предлагается в двух вариантах - обязательном и необязательном (меньшем по объему, но более трудном). Студент может выполнять любое из двух заданий или комбинировать их. Иногда его можно освободить от текущего задания, если уже имеется долгосрочная работа творческого характера. Стоит помнить, что студенты часто с воодушевлением готовятся к публичным выступлениям. Можно также организовать конкурс лучших работ: докладов, сочинений, плакатов, баннеров, презентаций и другого.

Каким бы не было интересным содержание учебного материала, если студенты не вовлечены в активную учебную деятельность, у них не развивается стойкий сознательный интерес. И, как следствие, нет должного интеллектуального усвоения знаний. Именно познавательная деятельность является один из стимулов формирования и развития познавательных интересов и развитию интеллекта.

Формированию интереса в процессе учебы способствует овладение исследовательскими умениями: работы с литературой и цифровыми технологиями, поиска источников, планирования деятельности. Интеллектуально подкреплённый интерес вызывает существенные изменения в

способах умственной деятельности, в свою очередь, обучение приемам исследовательской работы является важным источником формирования интереса к новым знаниям. Увеличение темпа работы может служить одним из индикаторов развития познавательного интереса. Вооружение соответствующими умениями способствует развитию и укреплению интереса, если планируется изучить богатый и разнообразный материал. Студенты на практике понимают значимость умения получать интеллектуальные знания, когда систематически совершенствуют эти навыки. Эффективен с точки зрения формирования интереса прием постановки проблемных вопросов, для решения которых необходимо использовать определенные знания теорий, законов и следствий. Вызывает интерес и выполнение практических работ исследовательского характера, использование в обучении интерактивных методов.

Проведённое нами исследование принесло следующие результаты. После проведения итоговой работы, была проведена письменная работа по литературе, включавшая несколько заданий. Каждое задание отличается от другого по широте знаний. Более подробно это освещено на примере заданий по литературе, предназначенных для студентов филологического факультета;

1. Что такое типичный образ? Докажите, что образы Базарова и Чацкого в произведениях Тургенева и Грибоедова типичны.

2. Почему внимание авторов привлекали люди «новой формации»? Как развивалась в его творчестве тема конфликта поколений?

Работы выполнялись студентами на занятиях самостоятельно. Преподаватель, давая задание, предлагал отвечать на вопросы обобщённо, кратко, указывая только главное, существенное. Из содержания заданий видно, что на каждом курсе ответы на первый и второй вопросы должны быть различными по объёму знаний и по материалу, а также по характеру самого знания.

Первый вопрос требовал от студентов раскрытия особенностей социальной и идейной проблематики общества той эпохи. При ответе на второй вопрос студенты должны показать более высокий уровень знаний, а также вычленить и обобщить наиболее характерные черты персонажей в произведениях.

Успешный ответ на этот вопрос возможен лишь в том случае, если в знаниях установилась связь между усвоением образной и идейной сторон художественного произведения и если студенты способны связывать эти знания с особенностями исторической эпохи, а также с социальными и мировоззренческими позициями автора.

Таким образом, данный вопрос выдвигал довольно высокие требования к синтезу знаний по литературе и истории и умению выразить их в интеллектуальной форме.

Анализ содержания всех вопросов показывает, что в них заложены требования к умениям студентов осуществлять различные виды знаний при изучении литературы:

1. Обобщённо сформулировать основную идею художественного произведения;

2. Дать сравнительную характеристику литературных персонажей.

Таким образом, в экспериментальных заданиях по литературе для каждой группы были заложены разные требования к знаниям, различавшимся не только широтой и объёмом охватываемого учебного материала, но и самим характером знаний.

Чтобы более точно проанализировать успешность выполнения заданий и выявить уровни знаний, были разработаны эталоны ответов, в которых вычленялись элементы, раскрывающие основное содержание данного вопроса.

Вот как выглядит эталон ответа по первому вопросу – В чем сходство и различие Базарова и Чацкого? – по произведениям Грибоедова и Тургенева.

Отвечая на этот вопрос, учащиеся должны были указать следующие элементы: сходство образов Базарова и Чацкого, конфликт поколений.

Как показал эксперимент, особенно трудным для студентов оказывается обобщенно изложить проблемы, поставленные автором в художественном произведении, и показать их актуальность в зависимости от социально-исторической обстановки того времени, когда создавалось художественное произведение. Это говорит о том, что в сознании студентов, если преподаватель специально не работает над обобщением знаний, отсутствуют глубокие связи между сведениями, полученными при изучении литературы и истории. На I-II курсах количество таких реципиентов довольно значительное: более 70% - 81%.

Анализ ответов показывает, что студенты слабо усваивают теоретико-литературные понятия (78%). А низкий процент владеющих умением вычленять основные проблемы произведения и социально-исторические особенности эпохи, в какой-то мере можно объяснить тем, что количество абитуриентов с низким уровнем общего развития остаётся значительным. Но не следует, на наш взгляд, ограничивать этот факт только особенностями подготовки, поскольку даже в период подготовки дипломной работы студенты зачастую слабо владеют литературными обобщениями,

плохо разбираются в сущности теоретико-литературных понятий и не умеют применять их в анализе художественного произведения.

Полученные данные свидетельствуют о том, что в период обучения студенты медленно продвигаются в овладении умениями обобщать знания по литературе. Об этом говорит тот факт, что количество реципиентов, овладевших сложными умениями делать обобщения, касающиеся идейной стороны произведения, характеристики персонажей, исторической обусловленности проблематики и теоретико-литературных понятий, не увеличивается от I к V курсу, и либо остается неизменным, либо даже несколько уменьшается.

Одной из причин трудностей, которые учащиеся испытывают при обобщении знаний по литературе, является сложный характер самих литературных знаний, умений и навыков. Они могут правильно осуществляться лишь при определенных условиях: наличии необходимого запаса знаний о жизни общества, умении управлять процессом воссоздающего воображения, умении выходить за пределы художественного текста и обращаться к быту, морали, социальным и классовым отношениям изображаемой эпохи и так далее.

Другое практическое задание для студентов, которое мы здесь приведём в качестве примера – в ходе дискуссии раскрыть многоплановость развития исторического сюжета, сложность и разнообразие связей, объединяющих на первый взгляд совершенно разные аспекты прошлого и исторических деятелей (например, по теме «Россия между Востоком и Западом»). Задание помогает студентам осознать актуальность и структуру изучаемой темы; выделить главные направления исследования проблемы; отделить главную информацию от второстепенной; сосредоточиться на существенном; проследить развитие разновекторных тенденций; наметить альтернативные выходы из складывающейся исторической ситуации.

Как мы убедились, современные приемы работы с информацией прочно основываются на опыте своих предшественников, дополняя его и даже преобразуя. От механического, а порой даже и бездумного усвоения знаний необходимо перейти к их критическому осмыслению. Способы познавательной деятельности студента, направленные на историко-логический анализ представленной информации (дискуссии, кластеры, тематические схемы и т.д.), постепенно дополняются методическими приемами и средствами, дополняющими не только содержание, но и критерии его отбора, и принципы изложения. Современные приемы работы открывают широкие перспективы для развития познавательных способностей, обновления форм изучения предмета и развития интеллектуальных знаний.

Важной особенностью является также недостаточный учет педагогами специфики усвоения наиболее общих понятий конкретных научных законов и творческих положений. Как показали наблюдения, во время занятий педагоги не всегда четко выделяют существенные признаки понятий, не всегда достаточно полно раскрывают их содержание и объем, не устанавливают их место в общей системе изучаемого материала. Некоторые педагоги, не завершив работу на одном этапе усвоения, переходят к следующему, не обращают внимания на отдельные важные звенья в системе учебного материала, не всегда учитывают влияние жизненного опыта на разных этапах развития интеллекта. Поэтому в сознании студентов не происходит достаточно глубокого усвоения связей между изучаемыми явлениями и событиями, что тормозит формирование интеллектуальных умений и навыков.

Наблюдения за учебным процессом показали, что нужно подходить к решению вопроса кардинально: постоянно проводить работу по частичному формированию интеллектуальных знаний на каждом занятии. Это послужит прочным фундаментом для успешного проведения специальных занятий: формированию интеллектуальных знаний, умений и навыков.

Это доказывает значимость создания интереса у студентов к получению новых знаний, и непрерывной работы по созданию межпредметных связей, использованию новых интерактивных методик на занятиях для формирования устойчивых интеллектуальных знаний.

Любой учебный процесс является единством многообразия. Он может быть описан различными науками – педагогикой, дидактикой, физиологией, психологией, социологией, социальной психологией, психологией обучения, психологией личности, психологией возраста, теорией информации, коммуникации (общения) и так далее.

Именно многообразие процесса обучения обусловливает зависимость качества процесса формирования интеллектуальных знаний от личности педагога, его эрудиции, опыта, от воплощаемых, в конечном счете, в педагогическом мастерстве принципов познавательной деятельности.

Знание перечисленных наук и умелое манипулирование – обязательное условие педагогического мастерства, высокого качества процесса обучения студентов, его результативности. В связи с вышеизложенным, на вопрос о том, являются ли используемые нормативные документы и научно-методические рекомендации достаточными для качественной работы, в том числе по

формированию интеллектуальных знаний, можно ответить отрицательно. Основной их недостаток состоит в том, что они не дают ответа на вопрос, каким образом должен протекать процесс преподавания и формирования интеллектуальных знаний.

Мы полагаем, что педагог должен иметь такое руководство по конструированию индивидуального проекта обучения и проведению занятий, которое позволило бы ему самостоятельно и творчески, с учетом конкретных условий, проектировать учебный процесс и достигать результата, т.е. в процессе формирования интеллектуальных знаний убедиться в их прочности, сделать конкретные выводы и предположить, где и как можно их применять. Такое руководство должно быть динамичной моделью реального учебного процесса.

Создание проекта обучения, в большей степени приближённого к жизненной реальности и реализующегося на практике, становится особенно актуальным для современной психолого-педагогической науки. Следует отметить, что эта проблема остро стоит при решении задачи формирования интеллектуальных знаний, что является конечной целью обучения.

Эта проблема давно и широко обсуждается в психолого-педагогической литературе, и по-прежнему остаётся предметом дискуссий. В связи с этим нами был разработан и успешно внедряется в процесс обучения целый комплекс средств. Это учебные планы, общие и индивидуальные программы, учебники и учебные пособия и т.д. За основу берутся современные технологии обучения, опыт передовых стран, таких как Россия, США и многие страны Европы.

Наше исследование показало, что при изучении данной проблемы необходим учет предшествующего познавательного опыта студентов, формирование поэтапного развития их интеллекта, элементарный анализ содержания знаний, формирование шагов перехода от незнания к знанию и методическая разработка каждого шага, моделирование познавательной деятельности, проектирование форм и методов обучения, реализация способов осуществления обратной связи, коррекция недостатков и многое другое.

Таким образом, результаты нашего исследования показали, что знания большинства студентов находятся на уровне локальных и частно-системных ассоциаций. Мыслительная деятельность на уровне частно-системных ассоциаций чрезвычайно ограничена по своему материалу и возможным результатам, однако она имеет все необходимые черты мыслительного акта: в ней осуществляется сравнение, вычленение и обобщение, классификация выделенных выводов и другие виды анализа и синтеза.

Следовательно, одной из задач нашей работы должно быть определение места формирования интеллектуальных знаний на уроках в системе учебных занятий в процессе обучения и разработка такой их последовательности, которая отвечала бы, с одной стороны, объективным требованиям, заложенным в содержании учебного материала, и с другой стороны, помогала бы ликвидировать недостаточность знаний учащихся о центральных понятиях и ведущих идеях в пределах больших разделов учебного материала и сквозных проблем курса.

Из вышесказанного можно сделать следующие выводы:

- Знания большинства абитуриентов носят конкретно-фактический характер. Не скрепленные общими выводами, они всегда имеют тенденцию к распаду, так как отдельные факты забываются, выпадают из сознания. Это приводит к «обвалам» в системе знаний;

- Исследование также показало, что студенты за период обучения мало продвигаются в овладении умениями обобщать и систематизировать знания.

Такое положение, на наш взгляд, можно объяснить влиянием целого ряда факторов: слабым развитием интеллектуальных умений, в частности - умения обобщать изучаемый материал. Частично это можно объяснить и влиянием нестабильности учебных программ и учебников.

Наряду с этим анализ педагогического процесса показал, что решающую роль в развитии способностей к обобщению играет целенаправленная и согласованная деятельность педагогов и студентов. Большое значение имеет установка на формирование интеллектуальных знаний в процессе обучения.

Как показало наше исследование, такая установка нередко отсутствует, а в тех случаях, когда она выступает как сознательная цель, преподаватели испытывают серьезные затруднения в организации обобщения знаний, имеют слабые представления о принципах отбора учебного материала для занятий, нуждаются в педагогических рекомендациях относительно методики их проведения.

Следовательно:

- Изучение и анализ проблемы формирования интеллектуальных знаний, умений и навыков у студентов показали недостаточный уровень данных знаний.

- Одной из причин этого является слабая организация процесса обучения и научно-технической, информационной базы учебных заведений.

- Педагогические кадры недостаточно информированы о новых достижениях психолого-педагогической и методической науки. Не все преподаватели в положенный срок проходят курсы повышения квалификации, даже если они и проходят, то ничего нового они там не получают.

- Занятия большей частью проводятся однообразно (повторение пройденного, объяснение и закрепление нового материала, задание на дом), так называемые комбинированные уроки. Недостаточно используются инновационные технологии и разнообразные методы и виды обучения.

- Другой причиной низкого качества знаний обучаемых является нестабильность программ и учебников, в которых не всегда учтена специфика усвоения общих и конкретных понятий и научных законов.

- Результаты изучения и анализ показали, что интеллектуальные знания большинства студентов находятся на уровне локальных и частно-системных ассоциаций.

- Знания большинства студентов носят конкретно-фактический характер. Не скрепленные общими выводами, они всегда имеют тенденцию к распаду.

- Студенты за период обучения медленно продвигаются в интеллектуальном развитии.

- Использование всех форм, методов и видов обучения, осознанное преподавателями и студентами, вырабатывает у студента умение и навыки делать четкие, глубокие, познавательно-эстетические выводы; находить истину, формирует навыки четкого логического выражения своих мыслей, а также формирует интеллектуальные знания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Вопросы психологии. -СПб. Союз, 2002.
2. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров- М.: Издательский центр «Академия», 2004.
3. Кукушин В.С. Учебное пособие для студентов педагогических вузов. М.: -Ростов н/Д: Издательский центр. «МарТ», 2006. -224с.

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ

В данной статье рассматриваются вопросы применения современных педагогических инструментов для формирования у студентов интеллектуальных знаний. Подчёркивается важность межпредметных связей, личной вовлеченности и заинтересованности студентов, соответствия предлагаемых материалов уровню подготовки. В данном материале предложен ряд техник, позволяющих сфокусироваться на развитии не только эрудиции студентов, но в первую очередь практически применимых интеллектуальных знаний и умений. Доказывается, что в современном высококонкурентном мире образование должно быть ориентировано на совершенствование уровня развития интеллектуальных возможностей.

Ключевые слова: *интеллект, студенты, эрудиция, развитие, образование, межпредметные связи, творчество, занимательность, процесс, интерес, познание, навыки, знания.*

TO THE QUESTION OF THE FORMATION OF COGNITIVE AND INTELLECTUAL KNOWLEDGE OF STUDENTS

This article discusses the application of modern pedagogical tools to form intellectual knowledge among students. The importance of inter subject communications, personal involvement and interest of students is underlined, compliance of the proposed materials with the level of training. This material offers a number of techniques that allow focusing on the development of not only the erudition of students, but primarily of practically applicable intellectual knowledge and skills. It is proved that in today's highly competitive world, education should be oriented towards improving the level of development of intellectual capabilities.

Keywords: *intellect, students, erudition, development, education, intersubject connections, creativity, entertaining, process, interest, cognition, skills, knowledge.*

Сведение об авторе:

Дрозденко Людмила Андреевна - *старший преподаватель кафедры русского языка Таджикского государственного Финансово-экономического университета, E-mail: slanov.life@gmail.com*

About the author:
Drozdenko Lyudmila Andreevna *- Senior Lecturer of the Russian Language Department of the Tajik State Financial and Economic University, E-mail: slanov.life@gmail.com*

АКТУАЛЬНЫЕ МЕТОДЫ И ФОРМЫ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ СО СТУДЕНТАМИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Кайсова Ш.А.
Таджикский государственный финансово - экономический университет

Современные методы преподавания русского языка разработаны совместно преподавателями многих стран мира. Цель данной методики – развитие интеллектуальных способностей обучаемых, развитие аналитического мышления, формирование ответственности за собственное обучение. Методы развивают критическое мышление учащихся всех возрастов, независимо от изучаемого предмета, и являются универсальными.

Анализ состояния преподавания русского языка, литературы и риторики показывает, что в школе недостаточно формируются навыки и умения устной и письменной речи. Теоретические сведения о русском языке, литературе, риторике не используются в полной мере для формирования практической речевой деятельности. Это означает, что проблема соотношения знаний о языке и практического владения языком еще не решена. Формирование коммуникативной компетенции в процессе обучения русскому языку, литературе, риторике - один из путей решения данной проблемы.

Повышение качества обучения является одной из самых актуальных проблем педагогики и методики в связи с тем, что в настоящее время, к сожалению, все более очевидными становятся недостатки в образовательном уровне абитуриентов. Изменения, происходящие как в стране, так и в образовании, ставят новые задачи в области определения содержания, разработки авторских программ, форм и методов работы с учащимися. В последнее десятилетие ведутся активные поиски рационального преподавания русского языка. В результате обучение русскому языку ведется по целому ряду учебных комплексов с использованием традиционных и развивающих технологий, авторских и индивидуальных программ, выбор которых предоставлен высшим учебным заведениям.

Реформы образования создают необходимость воспитания личности, стремящейся реализовать свои возможности, способной делать осознанный и ответственный выбор. Эту работу следует проводить систематически. Традиционная методика не направлена на формирование коммуникативной потребности, мотивацию к овладению и пользованию разнообразными речевыми средствами, студенты знают о них, но не умеют использовать в практической деятельности. На первый план выдвигается работа по формированию орфографических и пунктуационных умений, при этом развитию речи отводится второстепенная роль. Инновационные методики совмещают виды работ, формирующих коммуникативные компетенции (требование анализа, сравнения явлений, обоснование, аргументирование, обобщение).

Применяемые в процессе урока, технологии достижений знаний и компетентностных результатов призваны активизировать учебную деятельность. Речь - это сложнейшая человеческая деятельность, причем творческая деятельность, включающая в себя умение наблюдать, мыслить, фантазировать, а также слушать и слышать; прежде всего выучивается говорить тот, кому есть что сказать, поэтому необходимо учить не техническому оформлению высказываний, а речевому мышлению, речевому творчеству, а также адекватному восприятию чужой речи.

Инновационные методики делают уроки русского языка интереснее, ярче. Самостоятельный поиск решения, активная мыслительная деятельность способствуют повышению эффективности учебного процесса.

Правильная организация уроков с использованием инновационных технологий требует, чтобы каждый студент был занят решением посильной для него задачи, так как при этом условии можно поддержать у него интерес к учению. Поэтому перед преподавателем стоит задача: видеть в уроке не только учебно-воспитательную проблему, но и определить пути разрешения этой проблемы применительно к каждому обучаемому. Дифференцированный подход необходим на всех этапах усвоения знаний и умений.

Использование новых технологий на занятиях русского языка позволяет активизировать познавательные интересы учащихся, контролировать деятельность каждого, значительно увеличить темп работы, решить сразу несколько задач: изучить новый материал, закрепить, выполняя практическую работу, включающую разные виды упражнений, углубить знания, провести контроль.

Очень важно, что учащиеся работают с увлечением на любом этапе, и это поддерживает интерес к предмету в целом.

Использование инновационных технологий показало, что меняется отношение учащихся к предмету, они не боятся проявлять свою инициативу в решении предлагаемых заданий, высказывать свое собственное мнение, стремятся овладеть программным материалом на более высоком уровне, чтобы справиться с заданиями.

Таким образом, использование инновационных методик в преподавании русского языка позволяет учащимся не только получать новые знания, создавать речевые произведения различных жанров, но и чувствовать собственную ответственность за результат.

Одним из важных понятий в рассматриваемых методиках является критическое мышление, и именно на его развитие работают рассматриваемые методы. Мы часто отождествляем новые понятия с предвзятым отношением к чужим идеям, неприятием не своих мнений. Критическое мышление – это конструктивная интеллектуальная деятельность, оно предполагает осмысленное восприятие информации, переработку её в соответствии с определённой установкой, освоение и усвоение наиболее ценной её части, использование для достижения конкретной цели. Критическое мышление – это сложный процесс, начинающийся с информации и кончающийся принятием решения.

Рассмотрим некоторые основы обучения, состоящие из стадии вызова, смысловой стадии и стадии рефлексии.

Стадия вызова – пробуждение интереса.

Первая цель стадии вызова – вызвать интерес, способствовать тому, чтобы учащиеся начали думать о том, что они знают. Здесь осуществляется несколько важных познавательных видов деятельности.

Обучаемый анализирует собственные знания и опыт и приступает к размышлению над заданной темой (проблемой). Через эту первичную деятельность он определяет уровень собственных знаний, к которым будут добавлены новые знания. Это очень важно, так как знание становится прочным, если оно приобретается в контексте того, что человек уже знает и понимает. Если же информация не увязана с теми понятиями, которые у него уже есть, или предложена вне контекста, то она будет быстро утрачена.

Вторая цель стадии вызова – активизировать обучаемого, для того чтобы он сознательно и критически подходил к пониманию новой информации, принимал непосредственное участие в процессе учения. Участие становится активным только тогда, когда учащийся целенаправленно думает, выражая мысли и идеи своими словами.

Демонстрация знаний (себе и партнёрам) происходит при активной мыслительной деятельности в устной и письменной формах. Таким образом, полученные ранее знания выводятся на уровень осознания, становясь основой для усвоения нового материала. Это даёт студентам возможность эффективнее увязать новую информацию с ранее известной.

Смысловая стадия (Изучение нового материала, работа с информацией)

На смысловой стадии обучаемый вступает в контакт с новой информацией или идеями через чтение текста, просмотр фильма, прослушивание выступления, проведение опытов, экскурсии и т.д. Обучаемый самостоятельно и активно участвует в работе. Задачи преподавателей на этой стадии – поддерживать активность, интерес и инерцию движения, созданные во время стадии вызова, оказывая наименьшее влияние на учащегося и помогая ему отслеживать собственное понимание.

Хорошие читатели перечитывают фрагмент текста в том случае, если перестают его понимать. Внимательные слушатели, воспринимая сообщение, обычно задают вопросы или записывают то, что они не поняли, для прояснения этого в будущем. Пассивные же учащиеся обычно просто игнорируют эти пробелы в понимании содержания.

Для того чтобы понять смысл, необходимо всё время активно отслеживать восприятие информации. Только в этом случае она сознательно соотносится с уже установившимися представлениями.

Стадия рефлексии (Размышление над полученной информацией, закрепление нового материала)

Третьей фазой является стадия рефлексии, которая очень часто упускается из виду в процессе преподавания, хотя она не менее важна, чем другие. Именно в это время студенты закрепляют знания и активно перестраивают свои представления с тем, чтобы включить в них новые понятия. Именно эта стадия позволяет усвоить новую информацию надолго.

На этой стадии запланировано несколько важных целей.

В первую очередь студенты выражают новые идеи и информацию собственными словами. Это необходимо, для того чтобы выстроить новые представления. Это же обеспечивает долгосрочность

результатов обучения. Ведь мы помним лучше всего то, что осознали в собственном контексте, выражая это своими словами.

Второй целью этой стадии является живой обмен идеями между студентами, что даёт им возможность не только познакомиться с различными представлениями, но и выразить личное мнение, совершенствуя коммуникативные и интеллектуальные способности.

Кластер

В разных методических источниках этот метод называется по-разному: «карта понятий», «карта-схема», «ёж», «ассоциограмма».

Кластер – это педагогическая стратегия, которая позволяет обучаемым свободно размышлять над какой-либо темой, даёт доступ к собственным знаниям, пониманию или представлениям об определённой теме, а также развивает память и пространственное мышление.

Кластер – это гибкий и многофункциональный метод, который может применяться на всех трёх стадиях занятия для изучения новой темы, закрепления, повторения и контроля. Его можно составить индивидуально, в группах или всей группой.

Разбивка на кластеры проходит следующим образом:

- **на стадии вызова** – в середине листа студенты пишут ключевое слово (тему) и вокруг начинают записывать слова, словосочетания или предложения, которые приходят на ум в связи с данной темой. На этой стадии кластер стимулирует мыслительную деятельность до того, как определённая тема будет изучена более тщательно, и восстанавливает в памяти соответствующий словарный запас; а также можно использовать этот метод в начале занятия для контроля и повторения ранее изученной темы;
- **на стадии осмысления** – обучаемые работают с аудио-, видеоматериалом или печатным текстом, одновременно выписывая основные идеи и устанавливая связи между ними. В данном случае кластер помогает понять и усвоить содержание; хорошо способствует развитию умения выделять главную информацию в тексте, анализировать её и запоминать; даёт возможность графически изобразить новые представления и закрепить их в сознании в определённом порядке;
- **на стадии рефлексии** – принцип то же, только на этом этапе кластер используется после ознакомления с текстом в качестве средства для закрепления темы и подведения итогов того, что студенты изучили; а также для самоконтроля студентов и в помощь преподавателю при проверке степени усвоения студентами нового материала.

Различны варианты использования метода «Кластер» в учебной работе: «классические кластеры»; «бумажный кластер»; кластер с нумерацией слов – для составления рассказа;

кластер с использованием отдельных или серии сюжетных картинок вместо записи слов; групповые кластеры с использованием в каждой группе разных фрагментов одной темы с целью составления коллективного рассказа; «обратный кластер»; «грамматический кластер».

1.1Классический кластер

В начале занятия преподаватель записывает в центре доски тему (ключевое слово), просит студентов сделать то же в тетрадях, подумать и записать вокруг данного слова (словосочетания) всё, что приходит на ум в связи с этой темой. Через несколько минут можно предложить студентам обменяться своими идеями в парах, затем поделиться ими всей группой и записать их на доске.

1.2. Бумажный кластер

Кластер может служить средством развития навыков не только письменной речи, но и чтения. В таком случае студенты получают меленькие карточки с отдельными словами, предложениями или даже с текстом на заданную тему, читают их, располагают (в случае необходимости приклеивают) на листе в определённом порядке вокруг ключевого слова. Затем кластеры обсуждаются, проверяются и оцениваются – на усмотрение преподавателя.

1.3. Кластер с нумерацией слов

Подобный кластер целесообразно использовать в том случае, когда необходимо определить последовательность событий при составлении рассказа или устном изложении темы. Этот метод хорошо подходит для работы со студентами, которые изучают иностранный (неродной) язык, поскольку именно для них наибольшую трудность представляет определение очередности предложений в тексте: с чего начать изложение событий, как его развивать и каким образом закончить.

Кластер с нумерацией слов составляется **коллективно** следующим образом: в центре доски записывается тема (ключевое слово), затем студенты называют все слова и словосочетания, которые приходят на ум в связи с данной темой. Когда вся предлагаемая студентами лексика написана на доске, группа приступает к обсуждению последовательности событий в данном рассказе. Преподаватель помогает наводящими вопросами (например: *С чего начинается день рождения? Как развиваются события дальше? Чем заканчивается праздник?*) и вместе со студентами

проставляет номера очерёдности возле записанных на доске слов: рядом со словами, которые надо будет использовать в первом предложении, ставится номер один, во втором – номер два и т.д.

1.4. Групповой кластер

Групповой кластер подразумевает распределение по группам фрагментов одной темы и составление коллективного рассказа.

Сочиняется рассказ, например о студенте Рустаме: одна группа составляет на большом плакате кластер «Внешность и характер Рустама», вторая группа – «Рустам в институте», третья – «Свободное время и друзья Рустама», четвёртая – «Семья Рустама». На доске в центре записывается тема «Самадов Рустам в институте и дома», готовые кластеры на больших листах приклеиваются вокруг главной темы. Каждая группа рассказывает часть рассказа по своему кластеру (или по чужому кластеру другую часть – на усмотрение преподавателя) о студенте Рустаме, пользуясь кластерами на доске.

1.5. Обратный кластер

Данный вид кластера используется на стадии вызова для пробуждения интереса студентов, их активизации и определения темы занятий или на других стадиях для лексической работы и как способ выделения основной мысли, сути содержания, идеи (на стадии рефлексии – как обобщение, резюме, подведение итога).

Составляется следующим образом: записываются дополнительные категории или составные компоненты, в центре ставится знак вопроса или оставляется пустая рамка для определения и записи ключевого слова, основной темы, предмета обсуждения.

На других стадиях студенты сами могут составлять обратные кластеры по ходу чтения текста или по памяти. Это поможет им повторить и закрепить тему, активизировать лексику, а дальнейшее использование кластеров поможет преподавателю проверить знание содержания темы студентами и их словарный запас.

Важнейшие формы внеаудиторной работы: беседы, лекции, устные журналы, конкурсы и даже вечера русского языка, проводимые разрозненно, в отрыве одно от другого, не так эффективны, как постоянно действующие (лекторий, кружки русского слова и т.п.).

Для того, чтобы связать несколько эпизодических форм внеаудиторной работы одной общей идеей, предлагается провести целую неделю, как путешествие в страну Русского Языка.

Начинаем путешествие с объявления о том, что на факультетах с такого-то числа путешествие по стране русского языка, а в это время студенты могут побывать в городе Алфавите, в пещере Архаизмов, на плоскогорье Знаков препинания, на архипелаге Междометий и в других интересных местах. А пока каждая группа самостоятельно выбирает средство передвижения, устанавливает маршрут путешествия, во время путешествия ведет бортжурнал, выпускает газету-бюллетень, участвует в конкурсе любителей русского языка и заключительном вечере.

До начала недели каждая группа выработала маршрут путешествия, в который входило обязательное посещение 2-3 пунктов, день самостоятельных путешествий и отчет о нем, веселый привал и заключительный вечер русского языка. Разработанная преподавателями программа путешествия для всех групп произвела большое впечатление на студентов.

Дальнейшее совершенствование обучения и воспитания студентов нацеливает на неуклонное повышение эффективности и качества воспитательной работы, на развитие познавательных интересов студентов и приобретение ими навыков самостоятельного пополнения знаний, на тесную связь изучения основ наук с жизнью.

Неделя русского языка – общевузовское мероприятие. Это оказывает большое влияние на отношение студентов к своему вузу, факультету, сокурсникам.

Несомненно, главная организующая роль принадлежит преподавателю. Его энтузиазм, желание заинтересовать своим предметом окажут плодотворное воздействие на студентов. Организационный комитет Недели может выполнять все необходимые действия, связанные с организацией тех или иных мероприятий, но научная и методическая консультация о способах проведения их может быть дана только преподавателем.

Эффективными формами деятельности являются открытые заседания лингвистических кружков. Проведенные в дни Недели русского языка такие заседания непременно привлекут внимание студентов и, возможно, некоторые из них станут постоянными участниками кружка.

Декада русского языка отличается от Недели, как видно, только по объему. Для того чтобы провести викторину, конкурс во всей параллели времени понадобится больше, поэтому Декада русского языка оказывается здесь более эффективной.

День русского языка – это особая форма внеаудиторной работы. Она эффективна только в том случае, если работа ведется систематически, если в течение года студенты участвуют в конкурсах, викторинах, проводят утренники, вечера, изучают дополнительную литературу по лингвистическим

дисциплинам. В этом случае День русского языка может стать праздником, итогом внеаудиторной работы, проведенной за год.

Чтобы День русского языка прошел успешно, необходимо долго и тщательно его готовить. Начинается подготовительная работа с составления плана, определения круга участников, форм работы. Такие мероприятия, как конкурс лингвистических газет, Олимпиада, конкурс сочинений на лингвистическую тему, проводятся заранее, чтобы в День русского языка можно было подвести итоги и наградить победителей.

Здесь немаловажно суметь на первоначальном этапе вызвать у студентов большой интерес к данному мероприятию. Это зависит от подготовки и желания преподавателей воспитать в своих подопечных любовь к русскому языку. Методическая литература, опыт работы и фантазия руководителя кружка сделают данное мероприятие образовательным и увлекательным для студентов.

В процессе обучения русскому языку в национальных группах особое значение приобретает внеаудиторная работа. Внеаудиторная работа дает преподавателю возможность применять самые разнообразные средства и формы работы для совершенствования русской речи студентов в условиях естественной коммуникации, так как при проведении занятий во внеурочное время создаются реальные ситуации общения, полнее раскрываются творческие возможности студентов. Она имеет также большое воспитательное значение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виды внеаудиторной работы по русскому языку / Сост. М.М. Морозова – М. Просвещение, 2008. – 237 с.
2. Кружковая работа по русскому языку. Пособие для учителей / Н.Н. Ушаков. – М.: Просвещение, 2009.-349 с.
3. Текучев А.В. Методика русского языка в средней школе / А.В. Текучев. –М.: Просвещение, 2000. -114 с.
4. Ушаков Н.Н. и др. Внеурочная работа по русскому языку / Н.Н. Ушаков, Г.Н. Суворов. – М.: Просвещение, 2005. - 241с.
5. Шанский Н.М. Педагогическое содержание и лингводидактический характер внеклассной работы по русскому языку в нерусской школе /Н.М.Шанский // Русский язык за рубежом. – 2002. - №2.
6. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности в учебном процессе/Г.И.Щукина. - М.: Просвещение, 2006. -126 с.
7. Азимов, Э.Г. Методическое руководство для преподавателей по использованию дистанционных технологий в обучении русскому языку как иностранному. / Э.Г. Азимов. - М.: МАКС Пресс, 2004. - 112 с.
8. Андреева, Л.С. Русский язык в школе: опыт, проблемы, перспективы. / Л.С. Андреева. // Русский язык в школе. - 2001. - №4 - с.106 - 108.

АКТУАЛЬНЫЕ МЕТОДЫ И ФОРМЫ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ СО СТУДЕНТАМИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Данная статья анализирует формы внеаудиторной работы в вузе при обучении русскому языку. Особое внимание в статье уделяется методическим рекомендациям проведения внеаудиторных мероприятий.

Автор статьи акцентирует на то, что в процессе обучения русскому языку в национальных группах особое значение приобретает внеаудиторная работа. Внеаудиторная работа дает преподавателю возможность применять самые разнообразные средства и формы работы для совершенствования русской речи студентов в условиях естественной коммуникации, так как при проведении занятий во внеурочное время создаются реальные ситуации общения, полнее раскрываются творческие возможности студентов.

Ключевые слова: *беседы, лекция, внеаудиторное занятие, участники, кружок, мероприятие, кластер, критическое мышление, стадия, информация.*

ACTUAL METHODS AND FORMS OF EXTRACURRICULAR WORK WITH THE STUDENTS IN THE TEACHING OF RUSSIAN LANGUAGE

This article analyzes forms of extracurricular work in high school at training to Russian. Special attention is paid to the methodological recommendations of the extracurricular activities.

The author of the article emphasizes that in the process of teaching the russian language in national groups, extracurricular work is of particular importance. extracurricular work gives the teacher the opportunity to use a variety of tools and forms of work to improve the russian language of students in the conditions of natural communication, as when conducting classes in extracurricular time, real communication situations are created, students ' creative abilities are more fully revealed.

Keywords: *discussions, lecture, extracurricular lesson, participants, groups, activity, claster, critical thinking, stage, information.*

Сведение об авторе:
Кайсова Ш.А. *- ассистент кафедры русского языка Таджикского государственного финансово экономического университета.*
About the author:
Kaisova Sh.A. *- Assistant of the Department of Russian Language, Tajik State Financial and Economic University.*

УДК: 72.7277
ББК: 85,1

НАҚШИ ОСОРИ ҲУНАРМАНДИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР РУШДИ МИНБАЪДАИ САНЪАТИ МЕЪМОРӢ

Ёқубов А.А.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ҳақиқати муосири таърихи тамаддуни тоҷикон рӯҳияи худшиносии миллӣ ва шавқу ҳавас ба педагогикаи мардумӣ, масъалаи муҳими тарбияи шахси ташаккулёфтаро эҳё кард. Тарзи ҳаёти имрӯза бешубҳа, ин баландшавии ҳисси худшиносии миллӣ ва таваҷҷӯҳ ба маърифати мардуми ва пеш аз ҳама ин тарбия шахсиятҳои ҳаматарафа рушдёфта аз лиҳози дониш ва малакаҳо мебошад.

Дар марҳилаи муосир талабот ба намудҳои гуногуни санъати халқӣ афзудааст, ки онҳо яке аз арзиштарин омилҳои тарбия ба ҳисоб меравaнд. Нигоҳ доштани арзишҳои аҷдоди, ки тули қарнҳо сохта шудаанд, бешубҳа омили муҳими тарбияи маънавии шахсият мебошанд. Инсоне, ки гузаштаи хешро намедонад, ҳеҷ гоҳ меҳри ватандорӣ, маданияту бузургии аҷдодони худро намефаҳмад. Ингуна ашхос ҳар зарраи хоки диёрашро азиз намедонад, бешубҳа анъана, маданият ва ҳисси миллии дигаронро пос намедорад ва аз худ намекунад.

Таваҷҷӯҳ ба эҷодиёти халқӣ, ки он аз таҷрибаҳои чандинасра андухта шудааст, ифодакунандаи бадеият ва шаклҳои хоси ақидаҳои ин мардум буда, боиси дар одам бедор гаштани ҳисси миллӣ мегардад. Бинобар ин, нигоҳ доштани мероси маданӣ ва эҷодиёти халқӣ ва ҳамчунин аз нав эҳёгардони ва мукамалсозии вай ба ҳаёти имрӯза фаъолияти эҷодкоронаро дар ин ҷода тақозо мекунад.

Ҳаёти ҳар як халқият бо ҳама ифодаҳои вай, бо ҳама тобишҳои тули инкшофи таърихияш ташаккулёфта бештар дар санъати ӯ инъикос мегардад. Дар мафҳуми «санъат» ҳама он санъатҳою суннатии мардум дарҷ ёфтаанд: мусиқӣ, рақс, эҷодиёти даҳонии халқ, қаламкашӣ, асарҳои ороишӣ ва косибӣ меъморӣ, ки ҳамаи онҳо ба одамон дар кору пайкор ва фаъолияти меҳнатии онҳо хизмат мекунанд. Афсонаю сурудҳо ва рақсҳо, маҳсулотҳои ҳунарҳои мардумӣ ва косибӣ, меъморӣ хусусиятҳои махсуси ҳаёти ҳар як халқро ошкор месозанд. Бешубҳа, онҳо дарки ақлонӣ ва шавқу рағбати бадеъият гашта, шоҳиду ифодакунандаи арзишҳои маданию маънавӣ ва ҷисмонӣ мегарданд.

Хусусятҳои санъати ин ё он мардум аз рӯи шароитҳои иҷтимоию иқтисодӣ, фаъолияти корӣ ва маишӣ, нчунин бо хусусиятҳои шароитҳои табии, ки онҳо дар он зндагӣ мекунанд, муайян мегардад. Муносибатҳои байни халқҳо, савдову тиҷорат, бешубҳа ба таъсиррасонии байни ҳамдигарӣ, маданияти бадеии онҳо боиси сабаб мегардад. Лекин, новобаста аз н омилҳои таъсри байниҳамдигарӣ, хусусиятҳои хоси ҳар як халқият боқи мемонад, ки санъати миллии вайро таҷҷасум намуда, ӯро аз дигарон фарқ мекунонад [1].

Санъати мардуми меҳнаткаш, ки инъикосгари фаъолияти ҳамарӯзаи вай ва ормонҳои ӯ мебошад, яке аз ҷабҳаҳои муҳими таъсир ва инкишофи санъати касбӣ-амалӣ мегардад. Устоҳои машҳури ҳама шаклҳои санъат ҳамеша дар эҷодиёти худ такя ба асосҳои санъати мардумӣ мекарданд.

Маънии вуҷуд доштани санъат чун омили ҷамъиятӣ дар он мебошад, ки онро ҷамъиятӣ мегардонад, яъне он аз як насл ба насли дигар мерос монда, ҳамчунин аз таҷрибаи андухтаи маънавӣ аз ҳаққати рӯзгор ва фаъолияти ӯ дар тули зиндагонӣ дарак медиҳад. Санъат ҳамчун роҳи махсуси алоқа вазифа дорад, ки ба воситаи вай мубодилаи фикру хотирот, ҳиссиёт, ормонҳои одамон ба амал меояд, ва инчунин дар ин фаъолият ҷамъяткунонии ҳаёти шахсии маънавӣ ба бор меояд. Дар фаъолияти бадей-зебопарастӣ одам на танҳо мавқеъи худро меёбад, балки худашро мешиносад, ҳаёт, моҳияти худро дарк мекунад ва ҳаматарафа онро таҷассум мекунад [2, с.215-218].

Дар меҳнат одам худашро таҷрибави ифода мекунад, дар санъат бошад – руҳан, бадеиву-маънавӣ, ва малакаи маънавӣ, бадеи-зебопарстиро соҳиб мегардад. Ин шакли «тақсимоти» худи инсон ба он вобаста аст, ки инсон ҷустуҷуи ҳақиқати хешро мекунад, ки он аз ҷабҳаҳои иҷтимоӣ ва таърихӣ вобаста мебошад. Ҳар як шакли зоҳиршавии инсон ва ё чизе, на танҳо дар боигарии гирду

атроф, ки инсон эҷод мекунад, балки бо назардошти хештаншиносӣ ва моҳияти худ, таҷҷсумгари моддии қувваҳои руҳии вай мегардад [3].

Дар мақолаи илмӣ бисёр тарафҳои таъриху инкшофи шохаҳои санъат, ба монанди меъморӣ, нақшпартоӣ ва кандакорӣ дар чӯб дар Осиёи Марказӣ омӯхта шуда, қисмати зиёди маъхазҳои таърихӣ, китобатӣ ва ҷуғрофи оиди ин маъсала коркард шудаанд. Ҷамъулҷамъ беш аз 270 адабиёт, рисолаҳои илмӣ ва мақолаҳо оиди ин масъала дар тадқиқот истифода шудаанд. Ғайр аз ин, дар ин кори илмӣ зинаҳои инкшофу ба вуҷуд омадани нақшпартои, меъмори ва кандакори дар чуб бо назардошти шакл ва гуногунии онҳо қайд шудааст. Инчунин дар ин рисола роҳҳо ва усулҳои истифодабарии таърихи санъат, алалхусус меъмори, нақшпартои ва кандакори дар чуб дар дарсҳои «Технология» муфассал нишон дода шудааст. Албатта, ин рисолаи илмӣ тамоми паҳлуҳои ба вуҷуд омадани таърихи санъат ва ин масъалаи муҳимро дар бар нагирифта, онро ба шакли умуми ҳаллу фасл намудааст. Боз дигар ҷабҳаҳои гуногуни ин масъалаи рузмара вуҷуд доранд, ки бояд омӯхта шуда, мушаххасан арзёби карда шаванд.

Қонунҳои объективии инкишофу ташаккулёбии бадеи ва субъективии зебопарастӣ дар дохили ҷараёни томи рушди қувваҳои бадеиву-эстетикии руҳии инсон ба вуҷуд меоянд, ва муқобилияти ягонагии онҳо бо он асос ёфтааст, ки ҳам шуури эстетикии инсон ва ҳам шуури бадеии ҷомеа инъикоси ҳаёти модии иҷтимоии одамон мебошанд. Ормонҳои инсонӣ, дар ҷараёни фаъолияти бадеӣ-зебопарастӣ бо шаклҳои гуногун ва пурра дарҷ ва таҷассум меёбанд [4].

Ҳамаи ин ва дигар гуфтаҳо дар таъриху ривоҷи меъмории халқҳои Осиёи Марказӣ таҷассум меёбанд. Арзишнокии меъморӣ ва бадеии ёдгориҳои меросии мадании асрҳои V-XVIII бешубҳа дар муддати асрҳои зиёде услуб ва шаклҳои меъмории ташаккулёфтаи санъат, ҷузъиётҳои вайро муайян кардааст. Махсусан, бояд қайд кард, ки бо ҳама таъсири пурра ва назарас дини «Ислом» ба инкишофу рушди меъморӣ, анъанаҳои минтақавии тоҷикон нуқта нагузошт, балки хусусиятҳои хоси меъмории бадеии Мовроунаҳру Хуросонро дар худ таҷассум кард. Ғайр аз ин, ислом барои мубодилоту муносибатҳои маданию маънавии байни халқҳои гуногуни давлатҳои исломӣ монеа нашуд, балки вайро бо мазмуни худ пурраю ғанӣ гардонид.

Махсусан мо қайд мекунем, ки хусусиятҳои хоси усулу шаклҳои меъмории тоҷикон, ки дар эҷодиёти ҳунармандони маҳҳалии меъморон ифода ёфтаанд, принсипи асосӣ ақидаи такмилдиҳӣ буд, ва он меъёри қариб тамоми ҷабҳаҳои ҳаёт ва фаъолияти инсониро дар замони Сомониҳо ташкил медод. Маҳз, ақидаҳои инсондустии ҷомеаи тоҷикон маҳаки асосии ташаккули созандагӣ дар меъморӣ, санъат ва шаҳрсозии асрҳои V-XIX гардид.

Ин ҷо қайд кардан ба маврид аст, ки ҳамаи паҳлуҳои ҳаёти ҷомеа, алалхусус бинокорӣ, санъати монументалӣ ва ороишоту-амалӣ дар асоси озодии эҷодкоронаи меъморон, рассомон, катибанависон ба даст оварда шуда буданд. Маҳз, ҳамин озодии эҷодии ҳунармандон боиси руй овардан ба давраҳои гузаштаҳои таърихии хеш, ки дар он пеш аз ҳама арзиши бузург маданияти Сосониён, дохиланд, гардид.

Чуноне, ки маълум аст, маданияти моддиву маънавии инсон паҳлуҳои гуногуни фаъолияти уро дар бар мегирад, натиҷаҳои вай аз насл ба насл мерос мемонанд. Хонаҳои истиқоматӣ, лавозимотҳои маишӣ, биноҳои, меъморӣ, маданияти сохтмони, шаҳрсози, косиботи, олотҳои меҳнат, либосҳо, зару зеҳвар, достонҳо, ақидаҳои динӣ, мусиқи, асарҳои мусиқи ва дигар арзишҳои маданӣ ҷузъи асосии маданияти маишиву маънавии миллати тоҷикро ташкил медиҳанд. Онҳо чи дар алоҳидагӣ ва чи дар маҷмуъ поя в маҳаки инкишофу рушди ҷомеа мебошанд.

Дар натиҷаи кофтуковҳои бостошиносие, ки аз тарафи олимону бостоншиносони шуравӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла, олимони эронӣ ба амал оварда шудаанд, бисёр маводҳо ва ашёҳое дастрас гардидаанд, ки ин нишонаи маданияти замонҳои гузашта мебошанд. Ғайр аз ин, нақшпартоиҳои деворӣ, кандакориҳо, порчаҳои асбобҳои мусиқӣ, ки дар ёдгориҳои меъмории монументалӣ дарёфт карда шудаанд, имконият додаанд, ки маданияти бою ғании рӯҳии халқҳои Мовароунаҳру Хуросон муайяну ошкор гардад, ки ба онҳо асотирҳо, ривоятҳо, қиссаҳо, асарҳои мусиқӣ ва дигарон мансуб мебошанд [5].

Муаллифи мақолаи илмӣ бори дигар ба он ақидааст, ки ҳатман ба қайд гирифтани маъхазҳои маданӣ, маълумотҳо дар бораи инкишофи маънавию маданӣ, маданияти оммавӣ ва косиботи халқӣ, ҷо ба ҷо гузории маводҳои дар адабиётҳо вуҷуд дошта, мафҳуму номҳои ашёҳо ва истилоҳотҳо ва ғайра ҳатмӣ аст. Бешубҳа, миқдори зиёди чунин маълумотҳоро метавонем аз асарҳои бадеӣ, ҷуғрофи, илмӣ ва ҳатто дар эҷодиёти шоирон дастрас намоем.

Таҳқиқи ёдгориҳои қадимаи меъморӣ, бинокорӣ, санъати монументалӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳокимони давлати Сомониён ба дастовардҳои беҳтарини давраҳои тоисломӣ такя мекарданд, ки он анъанаҳои давраи ибтидоии асримёнагии давлатҳои антиқии Суғд, Бохтар, Марғилон, Тохаристон мебошанд. Меъмории давраи исломии давлати Сомониён бешубҳа, дараҷаи баланди рушди мадании тоҷикон (ирониён)-ро дар Осиёи Марказӣ, Шарқи Миёна ва умуман ҷаҳони исломи инъикос мекунад. Махсусан дар меъморӣ, мақбараи Сомониҳо дар Бухоро, дар Тим,

мақбараи Мирсаид Баҳром дар наздикии Кирмон, Хоҷа Машҳад, Хоҷа Дурбад, Хоҷа Халаҷи дар Қубодиён, Ҳоҷа Нақшрон дар ноҳияи Турсунзода, Амир Ҳамза дар Чоркуҳ, Ҳазрати Шоҳ дар Истаравшан ва дигар бинову сохтумонҳои асрҳои IX-XI осори беназири таърих мебошанд. Сабаби нашъунамо ва рушди шаҳрсозӣ дар асрҳои IX –X пеш аз ҳама ин истиқлолияти маъмурии вилоятӣ буд, ки ба ташаккулёбии марказҳои иҷтимоиву-иқтисодӣ ва маданӣ дар тамоми сарзамини халқҳои эроннажод мусоидат кард.[6, с.87-88]

Ин давра бо маданияти хоси худ дар санъати монументали ва меъмори, бо услуби нави бадеии худ ба инкишофи ояндаи маданияту санъати тоҷикон таъсири бузург расонид. Асрҳои IX-X ва XI-XII дар ҳудуди Мовароунаҳр ва Хуросон бо густариши анъанаҳои бадеиву меъмори бо ташаккулёбии услуби ягона хусусиятнок карда мешавад. Ба рушди бештари шаҳрҳои давлати Сомониён (тақрибан 200 шаҳр) вуҷуд доштани шароитҳои мусоиди иҷтимоиву-иқтисоди, ҷойгиршавии ҷуғрофи, вуҷуд доштани заминҳои обёрии ҳосилхез, чарогоҳо, канданиҳои фоиданок ва ғайра мусоидат кардааст [7].

Дар таҷриба ва назарияи меъмории тоҷикони давраи асрҳои V-XIX ва то даврони мо бисёр масъалаҳои гуногунранги иҷтимоӣ, вазифаҳои муҳим аз гузашта ҳаллу фасл гардидаанд, қонуниятҳои сохтмони мустаҳкам ва ошкор шуданд, бисёрпаҳлугии якдигар таъсиррасонии санъати меъмори ва монументали-амали муайян шудаанд. Таъсиррасонии орнаменти - меъморӣ бо истифодаи ҷузҳои милливу-анъанави яке аз қисмҳои муҳими меъмории хоси асрҳои миёна мебошад.

Масъалаи омӯзиши ороишу орнаменти меъморӣ дар таърихи инкишофи меъморӣ аз қадимулаём то замони муосир воқеъияти муҳимро аз лиҳози илми пайдо мекунад, ки он тарз ва услуби орнаменти меъмориро дар деворҳо, пештоқҳои биноҳо ва сохтумонҳо, роҳҳои ташаккулёбии таркиби вай, бо назардошти ифодаи лавҳаҳои бадеи, ки ба шуури одамон таъсир мерасонад, таҷҷасум мекунад. Орнаменти меъмори вобаста аз ин ва ё он маводу конструксияҳо, ки бо техникаи сохтмони аз худ шудаанд ташаккулу ривоҷ ёфтааст. Ба нақшпартоиву орнаменти меъмори чунин намуди маводу лавозимотҳои сохтумони дохил мешаванд: мозаика, майолика, шиша, фаянс, фарфор, керамика, чуб, оҳан, мис, пластика ва дигар, ки ҳамаи ин ба рассомон ва ҳунармандон имконият медиҳад, ки пештоқу деворҳои биноҳоро ороиш дода, дар композитсияҳо усулҳои орнаментали ва симоиро истифода баранд [8].

Дар асарҳои ҳунармандони маҳали хусусияти хос на танҳо тобиши анъанави, ки аз гузаштагон то замони мо мерос мондааст, балки тахайюли бадеи ҳам дохил мешавад, ки аз маданияти қарнҳо то замони муосири мо симоҳои зинда ва пайкарсозиро пешниҳод мекунанд. Аз насл ба наслгузарии анъанаҳо – ин алоқаи нав бо куҳан дар раванди рушду инкишоф мебошад. Ин пеш аз ҳама, боиси нигоҳ доштани арзишҳои милли буда, маданияти бадеии мардумро ташаккул медиҳад, касбияти ҳунармандии халқиро дастгири мекунад. Масъалаҳои мероси бадеи, анъанаҳо ва навовариҳо, коркарди ояндаи шакли миллии орнаменти меъмори хело ҳам воқеъи буда, яке аз масъалаҳои рузмара ба ҳисоб рафта, тақозои аз ҷиҳати илмӣ омухтаро талаб менамояд.

Меъморон ва нақшофарони муосир мутаасифона ба орнаменти милли рӯякӣ аҳамият медиҳанд, услуби анъанавиро ба назар намегиранд, ранг, тарҳ ва ҷо ба ҷо гузории орнамент ва расмро нодуруст ифода ва баён мекунанд. Мукаммалгардонии муқароротҳои меъморӣ-нақшавӣ ва ҳаҷмӣ бе назардошти таъсирнокии хусусиятҳои хоси миллӣ, рангуборпартоӣ, нақш ва мақоми орнамент, инчунин ошкор намудани роҳу усулҳои ташаккулёбии вай дар меъморӣ номумкин аст. Усулҳои коркарди назариявии ташкили пурраи шароит, инчунин истифодаи орнамент дар фазои меъморӣ тақозои замонанд. Адабиёти гуногуне, ки ба меъмории Осиёи Марказӣ бахшида шудаанд, нишондихандаи муосирии ин тадқиқотҳо мебошанд. Маълумотҳо ва тадқиқотҳо дар ин ҷода, ки оиди ҳаллу фасли ин масоили рузмара, инкишофи орнамент дар меъморӣ, ки зебоӣ ва муназамии нақшофаринҳои бинову сохтумонҳоро баён кунад, хело кам ба назар мерасад [9].

Зарурияти тадқиқотҳои ҳамаҷонибаи орнамент дар меъмории Тоҷикистон бо он ифода меёбад, ки ҳар як давраи фаъолияти меъмории бадеӣ оиди ташкили фазои мусоид бо ҷустуҷуи фаъоли эҷодӣ азнавсози шудааст. Натиҷаҳои ин ҷустуҷӯйҳо дастовардҳои назарраси асарҳо бо истифодаи ҷузвҳои мавзунӣ ва конструксияҳо дар бинову сохтмонҳо мебошад. Дар тадқиқот ошкоркунии таъсири якдигарии анъанаҳо ва навовариҳо дар орнаменти Осиёи Марказӣ дар асоси омӯзиши назарияи умумии мерос дар илми меъморӣ, ҳамчун сарчашами инкишофи меъмории муосир ба назар гирифта шудааст [10].

Муаллиф ташхиси ташаккулёби ва алоқаи орнамент дар шароитҳои дигаргуниҳои иҷтимои дар Осиёи Маркази, хусусиятҳои хоси сохтумони биноҳо, бо ҷустуҷуи истифодаи шаклу анъанаҳои миллӣ ба амал овардаст. Ёдгориҳои меъмории Тоҷикистон ин шаҳодати гуногунуслубии сохтмон, орнаменти меъморӣ, нақшпартоӣ ва дигар шаклҳои эҷодиёти бадеӣ мебошад.

Меъмории Тоҷикистон, рушд ва таъсиси он таърихи дуру дароз дорад. Ин давраҳо гарчанде бо пешравӣ, пастиву ва рукудро аз сар гузаронидааст, аммо дар умум, меъмории халқӣ, мероси бадеӣ ва фарҳангӣ тамоюли афзоянда дошт.

Ҳамин тавр, мумкин аст оид ба нақшпартоӣ гуфт, қисми таркибии намуди меъмории биноҳои истиқоматӣ, маъмурӣ ва ҷамъиятӣ дар давраҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик сохта шудаанд. Муайян кардани вижагиҳои нақшпартоӣ дар меъмории Тоҷикистон, пайгирӣ кардани рушди он дар як муддати дароз (аз асри V то асрҳои XX), муайян кардани хусусияти ҳақиқӣ, минтақавӣ ва муосирро дар Осиёи Марказӣ, дар асрҳои миёна, дар давоми ташаккули миллати тоҷик ва давлат, адабиёт ва фарҳанг яке аз масъалаҳои муҳими замони муосир аст.

Дар асоси омӯзиши пажӯҳиш ва тадқиқ муаллиф чунин нуқтаҳои муҳимро ба ҳайси хулоса пешниҳод мекунад:

1. Марҳилаҳои (V-XX в.) инкишофи нақшпартоӣ ва санъати тасвириро метавон ҳамчун марҳилаи рушд дар фарҳанги миллӣ ва азхудкунии суннатҳои тағйирнопазири маданияти миллӣ, анъанаҳо ва симоҳои услубии нав тавсиф намуд [11];

2. Дараҷаи баланди рушди нақшпартоӣ дар аввали асрҳои миёна (V-X в.) ба амал омад, ки бештар ба сохтори банақшагирӣ ва ташкили муҳити фазои биноҳои истиқоматӣ ва иншооти динӣ, қалъаву ва қасрҳои Шаҳристон, Панҷакент, Варахша ва Афросиёб хос аст. Ифодаёбии тасвирӣ баъзе аз ороиши дохилӣ ва берунӣ дар биноҳои санъати ороишӣ ва тасвири (кандакорӣ дар чӯб ва гач, хобонидани хишти ороишӣ, сафолҳо ва рангубори бемайлон) буданд [12];

3. Дар асрҳои XI-XVIII дар меъморӣ ва санъати тасвирӣ ҳам рушду ва ҳам танозулро мушоҳида кардан мумкин аст. Ҳамаи ин дар сохтмон ва нақшпартоии корҳои сохтмонӣ аз мақсадҳои гуногун инъикос ёфтааст, ки аҳамияти бардавом барои омӯзиши ин шакли санъат барои наслҳои оянда дорад. Дар робита ба пешрафт ва беҳтар намудани илми муосир ва технология бо назардошти идомаи анъанаҳои меросӣ, бисёр аз ёдгориҳои меъмории машҳури санъати ҷаҳон, аз қабили мақбараи Сомониён дар ансамблҳои Бухоро аз Регистон, Шоҳи Зинда дар Самарқанд, мақбараи Муҳаммад Бошаро, Хоҷа Машҳад, Хоҷа Нақшрон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ва бисёри дигар кишварҳо, ки ба таври васеъ унсурҳои зинати меъморӣ ва санъати бемайлон истифода бурда мешуданд. Ҷои назаррасро дар сохтмони амалӣ объектҳои зинати меъморӣ ва санъати бемайлони миллӣ ишғол мекунанд [13];

4. Дар ҳар як минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшпартоӣ дорои хусусиятҳои услубии худро дорост, ки ба фарқият аз кори намунаи таркибии расм, принсипи ороишӣ, рангуборкунӣ тафовут доштанд, ва бо анъанаҳои чандинасра таҳия шудаанд ва дар меъмории муосир қабул шудаанд.

5. Рушди меъморӣ асосан бо сабаби рушду азхудкунии таърихӣ ва амиқи назариявӣ аз мероси фарҳангӣ, аз ҷумла меъморӣ халқӣ ва санъат, ки тайи солҳо аз таҷрибаи худ таҳия шудаанд вобаста аст; Рассомони мардумии муосир дар корҳои эҷодии худ аз анъанаҳои беҳтарини санъати қадим, баъзе унсурҳои аз шаклҳои қадимаи миллӣ ва орнамент, бо назардошти талаботи ҷории муосир ба усулҳои бадеӣ дар меъморӣ истифода мебаранд;

6. Баланд бардоштани сатҳу сифати меъморӣ ва сохтмон, шаҳрсозӣ ва бунёди ҷойҳои деҳот дар Тоҷикистон, такмили минбаъдаи пластикӣ ва кашшофӣ таркибии иншоотҳои истиқоматӣ ва биноҳои ҷамъиятӣ вазифаи асосии эҷодиёти меъмори аст. Хоҳиши ошкор кардани ҳамаи хусусиятҳои муҳити зист дар ин ягонагӣ бо анъанаҳои маҳаллӣ ва хусусиятҳои услубӣ ба мазмуни идеологӣ ва бадеии меъморӣ мусоидат менамояд.

7. Дар айни замон, ҷустуҷӯи асолати услуби зинату нақшпартоӣ дар меъморӣ бо истифодаи масолеҳи сохтмонии нав ва технологияи пешқадам равона карда шудааст.

Эҷодкорӣ ва кӯшишҳои мутахассисон, ҳунармандони миллӣ дар масъалаи дарёфти симои меъмории шаҳрҳо ва деҳот, ташаккули ансамблҳо, марказҳои ҷамъиятӣ, таъсиси асолати услубӣ дар муҳити меъморӣ ва фазоӣ бо ороиши ва санъат бемайлон дар меъмории биноҳо ва рушди шаҳрҳо равона карда шудааст. Метавон қайд намуд, ки мӯҳтавои меъморӣ ва бадеии биноҳои истиқоматӣ ва ҷамъиятӣ, биноҳои хусусӣ бо анъанаҳои мардумӣ сабабу хусият пайдо мекунанд. Ин усулҳои анъанавии рушдёбанда дар меъмории муосир, муваффақона бо меъморони маҳаллии Тоҷикистон рушду равнақ меёбанд [14].

Мақсад аз истифодаи зинату орнаменти меъморӣ ва санъати бемайлон дар берун ва дохили биноҳои истиқоматӣ, ҷамъиятӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ (корҳо аз чӯб, сафол, шиша, филизӣ) ба ҳалли мушкилоти ташкилоти мураккаби фазои услубӣ, таъсири мутақобила ва дар ҷустуҷӯи муайян намудани хусусиятҳои функсионалии ороишӣ ва санъати бемайлони нав мусоидат мекунад.

Имрӯз аз ҳама муҳим дар якҷоягӣ идомаи анъанаҳои гузашта ва муосир ва ҷамъоварии ҷисмии меъморӣ ва ороишот, ба суръат ва таъсиси нави симои шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Мо пурра боварӣ ҳосил кардаем, ки «На танҳо бо нон инсон зинда аст», балки «бо як санъат ҳам мумкин аст қонеъ нашавӣ». Дар баробари ин, фаъолияти бадеӣ ва эстетикӣ, ки «модели шаклдори

ҳаёту фаъолияти инсон» аст, бо фарогирии тамоми паҳлӯҳои ҳастии инсон, имкон медиҳад, ки ба таври махсус барои қонеъ кардани ниёзҳои асосии инсон, ҳама қобилиятҳои инсон, ба сифати шакли универсали баён намудани ваколатҳои асосии одам, татбиқ ва такмил ёбад [15].

Ҳамин тавр, мо метавонем дар бораи кандакорӣ дар чӯб ҳукм намоем. **Кандакорӣ** дар чӯб ҳамчун шакли фаъолияти бадеӣ ва эстетикӣ хусуситяи сирф дошт ва тадриҷан ранги маънавӣ ва назариявиро ба даст овард. Он ягонагии органикӣ аз моддӣ ва фаъолияти амалӣ, маънавӣ ва назариявиро дар бар мегирифт.

Кандакорӣ дар чӯб ҳамчун як навъи санъат хусусиятҳои ҷуғрофӣ ва миллӣ-этникиро дорост, аммо дар айни замон, метавонем як қатор хусусиятҳои умумии онро интихобу ҷудо кунем:

• бо вуҷуд доштани пайванд миёни шаклҳо ва хусусиятҳои санъат ва хосиятҳои техникӣ, усулҳои коркарди чӯб;

• риояи ягонагии шаклҳои бадеӣ ва расо ва мақсади амалии объект;

• ягонагии манфиати бадеӣ ва моддӣ ба ниёзҳои рӯҳонии одамон, ки офарандаанд ва барои онҳо объектҳо ва ашёҳои кандакорӣ меофаранд;

• таносуби шакли ашёҳои кандакориҳо бо объектҳо ва ашёҳои дигар, намуди дохилии биноҳо, мақсадҳо ва талаботҳои ҷиҳати маънавӣ ва афзалиятҳои эстетикӣ;

• ошкор намудани симои бадеии ашёҳои кандакориҳо дар сатҳи болои (тарҳрезӣ ва шакли иншоот, техникаи моддӣ ва коркард, баён ва принсипи пешкашкунии зинату ороишот), ва дар сатҳи дохилӣ, ки изҳори маънавию мазмуни иншоот ва ашёҳоро ифода мекунад;

• муносибати наздикии як банди алоҳидаи кандакорӣ бо ансамбл дар маҷмӯъ ба сохтани тасвири бадеӣ имкон медиҳад, ки тарҳи меъмории бино ё ансамбл муайян карда шавад;

• моддӣ, ашёгӣ будани шакли ороишӣ (дар тафовут бо дигар намудҳои санъат), ки мақсади он якҷояшавии органикӣ ба муҳити зист (ба меъмории атроф, манзараи маҳҳалла, фазои дохили) аст;

• забони махсуси санъати тасвирӣ, ки ба маҳдуд кардани як қатор мавзӯъҳо ва симоҳо (ба истиснои панелҳои кандакорӣ) равона шудааст, роҳнамоӣ намудани сохтмони шакли бадеӣ дар асоси мақсади функсионалӣ, муҳити меъморӣ, муҳити фазоӣ, шароити дарк ва ғайра;

• услубият дар кандакорӣ дар чӯб ҳамчун воситаи асосии ифода дар офариниши тасвири бадеӣ баромад мекунад.

Нақши махсуси чӯбро дар раванди рушд ва ташаккули ҳаёти инсонӣ бояд таъкид кард. Дар робита ба ин, чӯб ҳамчун ҷавоби ифтитоҳӣ баромад мекард, ки дар он одам инсон буданро меомӯхт. Дар чӯб инсон аз худ кардани малакаҳои заруриро барои баъдтар аз худ кардани маводҳои нав пайдо ва рушд медод. Маҳз дар чӯб изҳори фикру ҳиссиёти худро меомӯхт. Ҳамин тавр, фароҳам овардани шартҳо барои пайдоиши санъат ба амал меомад.

Дар омӯзиш тамоюли алоқаи дараҷаи кандакорӣ дар чӯб ва сатҳи рушди иҷтимоии гурӯҳи қавмӣ вуҷуд дорад. Дар айни замон, номувофиқии рушди санъати касбӣ ва мардумии кандакорӣ дар чӯб ба мушоҳида мерасад. Дар рисолаи мазкур таҳлили интиқоди санъат аз баъзе кандакориҳои муосир гузаронида шуд, ки баъзе аз хусусиятҳои фарққунандаи санъати муосири кандакориро муоина намудем. Хулосаи асоси ин аст, ки дар таърихи кандакорӣ дар чӯб, ҳамчун яке аз намудҳои қадимтарини санъат, густариши достони ваколатҳои асосии одам дар ҳаёту фаъолияти вай муаррифӣ карда шуд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев С. Сомониён ва ҳёи тамаддуни форсии тоҷикӣ. / С. Абдуллоев - Душанбе, 1997.
2. Спиркин А.Г. «Асосҳои фалсафа» дастури таълими барои мактабҳои олӣ» / А.Г. Спиркин М. 1991-544 с.
3. Абдуллоев Т.А., Ҳасанова С.А. Либоси ӯзбекон. / Т.А. Абдуллоев, С.А. Ҳасанова-Тошканд: Нашриёти «Фан», 1978.
4. Абдуллозода Х.Ф. Таърихи риёзиёт дар Осиёи Миёна ва Шарқи наздик (асрҳои VIII-XV).
5. Абросимова А.А. Санъати кандакорӣ дар чӯб, устухон ваш ох. / А.А. Абросимова, Н.И. Каплан, Т.Б. Матлянская М.: «Мактаби олӣ», 1984.
6. Каримов М. “ Мақбараҳо ва иншоотҳои меъмории Осиёи Марказӣ”, / М. Каримов Душанбе, АИ ҶТ 2007.
7. Абӯалӣ ибни Сино ва замони вай. Муҳаррири масъул: Негматов Н.Н. Душанбе: Дониш, 1980. - 280 с.
8. Авдиев В.И. Истеҳсолот ва касбҳои санъатӣ дар Мисри Қадим. / В.И. Авдиев М., 1930.
9. Аведова Н.А. Маълумотҳо дар бораи техникаи санъати тасвирӣ дар нсиклопедияи Вахдати Алӣ. / Н.А. Аведова М.: Наука, 1963. -192с.
10. Азаматова М.К. Нақпартоии халқии / М.К. Азаматова Адыгея. Муакоп, 1960.
11. Азизов А.А. Методикаи таълими хонандагони синфҳои VIII-IX оид ба кандакорӣ дар чӯб (аз рӯи маводҳои ҳунарҳои мардумии шимоли Тоҷикистон). / А.А. Азизов // Диссертатсияи номзадӣ. Брянск, 1995.-333 с.
12. Андреев М.С. Тоҷикони водии Хуф (болои Амударё). / М.С. Андреев - Нашри II. -Сталинобод. Нашриёти АИ ҶШСТ, 1958.-22с.
13. Барабанов А.Г., Техническое творчество школьников. / А.Г. Барабанов, В.Е. Гурин Краснодар, 1981.

14. Азизов А.А., Абдуллозода Х.Ф., Файзиев И.Д. Асосҳои инкишофи техника ва эҷодиёти техникии халқҳои Осиёи Миёна (қадиму асримиёнагӣ). / А.А. Азизов, Х.Ф. Абдуллозода, И.Д. Файзиев Душанбе: «Ирфон», 2011.-С. 21-33.
15. Александрова Л.А. Таърихи чӯби Руссия. / Л.А. Александрова Қасрҳои чӯбин. 2003.-47с.

РОЛЬ СРЕДНЕАЗИАТСКИХ РЕМЕСЕЛ В ДАЛЬНЕЙШЕМ РАЗВИТИИ АРХИТЕКТУРЫ

На протяжении всего своего существования человек занимался различными видами искусства, в том числе архитектурной, декоративной, резьбой и так далее и в зависимости от исторических условий, и постоянно стремился улучшить и обогатить свою жизнь. Искусство стало частью философии жизни и положительно повлияло на развитие их культуры. В статье рассматриваются архитектурно-художественные ценности памятников культурного наследия V-XVIII веков, а процесс развития и совершенствования различных ремесел в этот период дает достоверную информацию, основанную на достоверных исторических свидетельствах. Многие изделия народных промыслов Средней Азии, особенно таджикской нации, были уничтожены на протяжении веков, иногда под влиянием политических беспорядков. В результате археологических исследований ученые и исследователи обнаружили культурные артефакты разных веков, отражающие ремесленное искусство. В статье рассматриваются лучшие достижения ремесел до VII века в Согде, Бактрии, Магилоне, Тохаристане, мавзолеи Саманидов в Бухаре, мавзолеи Мирсаида Бахрома, Ходжа Машхада, Ходжа Дурбад, Ходжа Накза, Амир Хам. XI, предоставлены точные доказательства.

В статье автор на основе своих исследований представляет некоторые свои научные выводы, связанные с классификацией развития ремесел и различиями между ними.

В статье также представлена информация об одном из важнейших ремесел - резьбе по дереву, а также подробно описаны виды резьбы по дереву. Уделено внимание общим особенностям резьбы в определенной форме.

Авторские исследования служат учебным материалом для лиц, имеющих отношение к данной отрасли, историков, культурологов и тех, кто интересуется искусством прошлого.

Ключевые слова: *искусство, архитектурная ценность, наследственные памятники, археологические раскопки, культурные источники, народные промыслы, развитие орнамента и архитектуры, декоративно-архитектурное искусство, резьба, рисунок, дизайн и форма строительства.*

THE ROLE OF CENTRAL ASIAN CRAFTS IN THE FURTHER DEVELOPMENT OF ARCHITECTURE

Throughout its existence, man has been engaged in various types of art, including architecture, decoration, carving and so on depending on the historical conditions, and constantly strived to improve and enrich his life. Art became part of the philosophy of life and positively influenced the development of their culture. The article examines the architectural and artistic values of cultural heritage monuments of the 5th-18th centuries, and the process of development and improvement of various crafts during this period provides reliable information based on reliable historical evidence. Many handicrafts of Central Asia, especially of the Tajik nation, have been destroyed over the centuries, sometimes under the influence of political disorders. As a result of archaeological research, scientists and researchers have discovered cultural artifacts from different centuries, reflecting handicraft art. The article examines the best achievements of crafts until the 7th century in Soughd, Bactria, Magilon, Tokharistan, the Samanid mausoleums in Bukhara, the mausoleums of Mirsaid Bakhrom, Khoja Mashhad, Khoja Durbad, Khoja Nakza, Amir Ham. XI and the precise evidence is provided.

In the article, the author, on the basis of his research, presents some of his scientific conclusions related to the classification of the development of crafts and the differences between them.

The article also provides information about one of the most important crafts - woodcarving, and also describes in detail the types of woodcarving. Attention is paid to the general features of the thread in a particular form.

Authors' research serves as educational material for industry insiders, historians, cultural scholars, and those interested in the art of the past.

Keywords: *art, architectural value, heritage sites, archaeological excavations, cultural sources, folk crafts, the development of ornament and architecture, decorative and architectural art, carving, drawing, design and form of construction.*

Сведения об авторе:
***Якубов Алишер Ашуралиевич** – ассистент кафедры методики преподавания физики и технологии материалов Кулябского государственного университета им. А. Рудаки, Тел.: (+992) 918273273;*
About the authors:
***Yakubov Alisher Ashuralievich** – assistant of the Chair of Method of Teaching Physics and Technology of Materials of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, Tel.: (+992) 918273273.*

ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ТАФАККУРИ ЭКОЛОГӢ АЗ ЗАМОНИ БОСТОН ТО ЗАМОНИ МО

Кузиева Р.М.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодӣ Тоҷикистон

Инкишоф додани фаъолияти экологӣ ва табиатдӯстдории талабагони синфҳои ибтидоӣ дар низоми чорабиниҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ, дар дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тарзи шавқмандии хонандагонро бо истифода аз технологияи навин дар раванди таълиму тарбия оиди дарки шууронаи табиат ва муҳити атроф яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи соҳаи таҳсилот дар замони муосир ба шумор меравад.

Муҳим он аст, ки дар хонандагон муносибати эҳтиёткорона намудан ба табиат ташаккул дода шавад, зеро фаъолияти марбут ба муҳофизати экологӣ дар соҳаи таҳқиқоти психологӣ-педагогӣ самти афзалиятнок ба ҳисоб меравад. Бешак тавассути таълиму тарбияи бефосила муттасилии омӯзиши ҷанбаҳои экологиро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ амалӣ кардан мумкин аст, зеро зимни омӯзиши фанҳои биологӣ-экологӣ асосҳои маърифати экологӣ ва фаъолияти ҳифзи табиат дар хонандагон ташаккул дода мешавад.

Навсозии низоми таҳсилот мутобиқи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2013), Консепсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тарбияи экологӣ (1996), «Консепсияи миллии тарбия» (2006) ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ-меъёрӣ ба роҳ монда шуда, муташшакил будани саводнокии экологӣ, фарҳанги таълимгирандагон ва муҳтавои низоми педагогии муассисаҳои таҳсилоти умумиро тақозо менамояд[7, 5, 6].

Зикр кардан бамаврид аст, методҳои анъанавии дар ҷумҳурии мо роиҷ ва мавриди истифодабуда, ки ба сохтор ва мӯҳтавои таълиму тарбияи экологӣ такя мекунанд, натиҷаи қонеъкунанда намедиҳанд. Шаҳодати ин гуфтаҳо дар ҷомеа равнақ ёфтани ангезаҳои масрафкунанда дар робита бо табиат, истифодаи ғайримантиқӣ аз манобеи он, поин будани сатҳи маърифати экологӣ барои қишрҳои мухталифи мардум, аз ҷумла талабагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таълимӣ мебошад. Дар ҳамин робита, мушкил гардидани хусусиятҳои актуалӣ барои беҳбуд сохтани низоми таълиму тарбияи экологӣ дар муассисаҳои таълимӣ, ки бояд мутобиқ бо шароити экологӣ мавҷуд бошанд, махсусиятҳои тағйироти иҷтимоӣ ва фарҳангии дар ҷумҳурӣ рухдодаро дар назар мегирад ва ҳамчунин мутаносиб бо равандҳои муосир дар рушди сиёсати маорифи кишвар мавзӯият пайдо мекунад.

Дар эҷод намудани шароити мукаммал барои ташаккул ёфтани маърифати экологии талабагони муассисаҳои таълимӣ роҳу усулҳои педагогии мутобиқ бо дастуруламалҳои навсозӣ ва таълимӣ, ки имрӯз дар аксар минтақаҳои кишвар ба таври фаъол мавриди истифода қарор доранд, нақши созандаро иҷро мекунанд. Ҳамзамон вазифаҳои муассисаҳои умумии таълимии ҷумҳуриро бояд дар мизони тавоноии онҳо барои ҳалли мушкилоти диалектикии таълиму тарбияи кӯдак дар тамоми низомҳои робита, аз ҷумла экология дар назар гирифтан шарти зарурӣ мебошад.

Дар ҳамин маврид, масъалаи исботи илмии усул, сохтор, мӯҳтаво, намудҳо ва равишҳои низоми таълиму тарбияи экологӣ ва табиатдӯстдории талабагон дар муассисаҳои муосири таълимии Ҷумҳури Тоҷикистон дар ҳар як сатҳи синнусолӣ ва муҳимтар аз ҳама дар муассисаҳои ибтидоие, ки дар ташаккули як шахсияти дорои маърифати баланди экологӣ марҳалаи таъйинкунанда доранд, махсусан мавриди таваҷҷуҳ аст. Зарурияти расидан ба ҳадафҳои омӯзиши масъалаҳои экологӣ дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таълимӣ бо хусусиятҳои рушди зеҳнии кӯдакони хурдсол вобаста аст. Дар талабагони хурдсол хусусиятҳои шахсӣ ба таври фаъол шакл гирифта, донишҳои муайян дар мавриди табиат ва муҳити атроф босуръат сурат мегирад ва робитаҳои чандҷониба бо муҳити табиию иҷтимоӣ рушд меёбад. Кӯдакони синни хурди мактабӣ тавассути фаро гирифтани донишу таҷриба ба як фарди мушаххас табдил мешаванд ва ҳамин ҷанбаи масъала ба мо имкон медиҳад, то дар мавриди имкониятҳои ташаккулёбии онҳо ва асосҳои эътимодбахши рафтори масъулонаашон дар муносибат бо табиат суҳбат кунем.

Аммо ҳалли мушкилоти таълиму тарбияи экологии талабагон ва хусусан талабагони синфҳои ибтидоӣ бидуни омӯзиши таърихи пайдоиш ва инкишофи тафаккури экологӣ ғайримумкин аст. Таълиму тарбияи экологӣ ба монанди дигар ҷанбаҳои дидгоҳҳои омӯзишӣ таърихи нисбатан қадимтар дорад ва бахши ҷудоинопазири таърихи рушди инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Таърихи таълиму тарбияи экологии мардумони ҷаҳон ба қарнҳо бармегардад ва умуман тақвими ташаккули экология ҳамчун илм ба таври зер аст:

Дар қарнҳои VI – Vто милод дар китобҳои назми эпикии ҳиндуёни қадим "Маҳабҳарата" ва "Рамаяна" оиди тарзи зиндагӣ, макони зист, дар боби намудҳои ҳайвоноту набототи он замон маълумот оварда шудааст.

Сипас Эмпидокл, файласуфи Юнони қадим (солҳои 490 – 430 то милод) дар навиштаҳои худ вобастагии олами набототро бо муҳити зист ошкор карда, пас аз ӯ Буқрот ҳам ба муфид будани олами наботот ва ҳайвонот таваҷҷӯҳ зоҳир намудааст. Дар солҳои 490 – 430 то милод Арасту низ вобаста ба табиат ва масъалаҳои ҳифзи он чанд осори хешро бахшидааст. Аз ҷумла вай дар навиштаҳои хеш афзоиши бештар аз 500 намуди ҳайвоноти ба худ маълумро зикр кардааст[10].

Дар осори Феофраст, файласуфи Юнони қадим, ки дар солҳои 370 – 285 то милод ҳаёт ба сар бурдааст, оиди гуногунии растаниҳо, нақши иқлим ва хок маълумот нишон дода шудааст[10].

Аз аҷдодони мо давраи салтанати Ҳахоманишиён давраи ибтидои нигариши масъулона ба табиат ва ҳодисаҳои он буда, сипас ин масъала ҷанбаҳои ҷадидеро дар замони салтанати Ашкониён ва Сосониён ба даст овардааст. Лозим ба зикр аст, ки нигариши фалсафӣ ба ҷаҳони воқеӣ ба таври куллӣ ва нигариши экологӣ ба табиат ва ҷомеа ба таври хос дар ин давраҳо на ба сурати иттифоқе зоҳир мешуд.

Бо нигоҳ ба устураҳои ориёӣ онҳо дар бораи Каюмарс, Ҷамшед, азамати ин подшоҳони ориёӣ, нигариши онҳо ба худои Яздон, дар мавриди ҷовидонагии инсон, дар бораи маънои зиндагӣ, дар мавриди ҳастии ҷаҳон ба таври куллӣ суҳбат мекунанд. Дар ниҳоят бо бархе ислоҳот ин идеяҳо ба шарофати таълимоти Зардушт моҳияти умумӣ пайдо карда, то ба дараҷаи тафаккуроти фалсафӣ бар мӯҳтавои экологии идеяҳои аҷдодони мо таъсир гузоштааст.

Дар Авасто навишта шудааст: "Аз ватани худ муҳофизат кунед, аз хонаи худ муҳофизат кунед, мардуми худро тарк накунед"[1, с.72]. Ҳамаи инҳо таъсири чашмгире дар рушди идеяҳои экологӣ дошт.

Дар Авасто бо идеяҳои дорои ҷанбаи психологӣ – педагогӣ дар мавриди таълиму тарбияи экологӣ ошно мешавем, ки ҳифзи тозагии замин, об ва муҳит зист дар онҳо нақши муҳиммеро иҷро мекунанд. Ин чунон маънoро дорост, ки рӯшноӣ, оташ, офтоб, об, замин ва ҳаво дар зиндагии инсон аҳамияти зиёд доранд ва гум кардани эҳтимоли истифодаи саҳеҳ аз онҳо метавонад сабаб ба ноҳамоҳангӣ, аз байн рафтани зот ва фард шавад[1].

Тадқиқоти олимону донишмандон собит мекунад, ки ҳатто дар замони сохти ибтидоӣ мардум боэҳтиёт ва таваҷҷуҳи хос ба табиат, олами ҳайвонот ва наботот рафтормекарданд, зеро зиндагии онҳо комилан ба нигариши дақиқ ба табиат ва ғановати он вобастагӣ дошт. Онҳо ба думболи афзоиши сарвати табиат буданд ва касонеро, ки онро нодида мегирифтанд, муҷозот мекарданд.

Дар Готҳо ва дигар қисматҳои Авасто мафҳумҳое монанди покизагӣ, зебоӣ ва манфиатҳои кишоварзию парвариши ҳайвонот, яънемуносибати этикӣ - эстетикии инсон ба табиат ишғол шудааст, ки бисёр қобили таваҷҷуҳ аст. Дар шиори "гуфтори нек, рафтори нек, пиндори нек" ҷойгоҳи бартарро меҳнат ва меҳнатдӯстӣ ишғол мекунад ва ҳифзи тозагии об, замин, ҷангалҳо, муҳити зист, таълим ва тарбияи экологӣ дар Авасто як амали хуб маҳсуб мешавад[1].

Бинобар ин, дини зардуштӣ дар даврони бостон ва ибтидои қарнҳои миёна дар Осиёи Марказӣ ва Эрон як таълимоти асосии педагогӣ ва динӣ маҳсуб меёфт, ки мунъакискунандаи масъалаҳои марбут ба ҳифзи покизагии об, замин, ҳаво, бадан, хона, масъалаҳои ҳимоят аз манбаъҳои маъданӣ, истифодаи оқилонаи об мебошад. Имрӯз низ, пас аз гузашти қарнҳо ин таълимот барои омӯзиши маърифати экологии насли ҷавон, махсусан талабагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таълими умумӣ бисёр омӯзанда ва муфид аст.

Таълимоти исломӣ тамоми навъҳои амалҳои харобиоварро, ки комилан ҳаракатҳои нобудгарона ба табиатро нишон медиҳад,маҳкум мекунад ва дар ҳама маврид бар интихоби роҳи ҳалли саҳеҳ ва оқилона бар мушкилотро исрор дорад. Дар яке аз ҳадисҳои паёмбари акрам (с) навишта шудааст: "Бидонед, чашм бинотарин чизе аст, ки ба аъмоли солеҳ ҳидоят мекунад"[8].

Тамоми аъмоли солеҳе, ки шахс дар робита бо табиат аз худ нишон медиҳад, аз ҳар назар шоистаи ҳимоят ва ташвиқ ҳастанд. Дар ҳар мазҳаби дини мубини ислом, муқарраротн комилан мустақиман вуҷуд доранд, ки ба таври мустақим ба мавзӯоти ҳифзи муҳити зист, ҳавзаи ҳаёту табиат, эҳтиром ба замин, об, наботот, ҷонварон ва ҳайвонот мепардозад [8].

Дар ояи 19-уми сураи Ҳиҷр, аз Қуръони карим чунин омадааст: "Ва Заминро густуронидем ва дар он кӯҳҳоро афгандем ва дар он аз ҳар чизи санҷидашуда рӯёнидем". Аз қисмати охири ояи мазкур маълум аст, ки дар Замин ҳар чиз бо меъёру андоза ва бо таносуби муайяну санҷидашуда

офарида шудааст. Ҳар махлуқе, хоҳ зинда бошаду хоҳ беҷон, дар Замин вазифаи махсуси муайяншударо иҷро мекунад. Онҳо дар якҷоягӣ ва бо меъёри муайян муҳити зист, яъне шароити мавҷудият, зиндагӣ, афзоиш ва таъминоти инсон ва дигар мавҷудоти зиндаро барпо мекунанд. Хулласи калом, тағйир додани таносуби муайяншуда ба сабаби вайроншавии муҳити зист, ҳалокати бани башар ва олами мавҷудоти зинда оварда мерасонад [8, с.394-395].

Аз шарҳи ин оя бароямон маълум аст, касоне, ки ба ин офаридаҳо ва нишонаҳо бо дидаи эътибор наменигаранд, мисли махлуққое ҳастанд,ки барои онҳо ақл лозим нест, танҳо гаштугузор мекунанду мехӯранду мехобанд.

Имрӯз набояд тарафи муқобили ин мушкилотро фаромӯш кунем. Ба унвони мисол, афроде, ки ба ҷониби минтақаҳои куҳистон ҳаракат мекунанд, рафтори ваҳшиёнае нисбат ба наботот ва ҳайвоноти чунин минтақаҳо нишон медиҳанд. Ба далели мушкилоти иқтисодӣ, мавҷуд набудани маводи сӯхт ва масолеҳи сохтмонӣ мардум маҷбур ҳастанд аз ҷангалҳои атроф ба унвони маводи сӯхт ва ҳамчунин масолеҳи сохтмонӣ истифода кунанд ва мутаассифона имрӯз ҳеҷ кас монеи ин амр намешавад. Мутобиқи дини мубини ислом ин амали гуноҳ аст: “Аз маводи мамнуъа (касиф) дар сохт ва созҳо истифода накунед, зеро ин калиди тахриб аст”[8].

Табиат ва муҳофизати он аз ибтидо то имрӯз ҳамвора яке аз хостгоҳҳо ва сарчашмаҳои ҳунар будааст. Маншаъ ва ташаккулёбии огоҳии миллӣ ва идеяҳои экологии тоҷиконро метавон ба равшанӣ дар рӯҳи ренесанси фарҳанг, одоб ва расму таомули миллии Сомониён мушоҳида кард. Ташаккули ҳуввияти миллӣ, нигариши боэҳтиромона ба табиат, ҷомеа ва забону адабиёти тоҷик ҷавҳар ва мӯҳтавои кори андешамандони бузурги давраи Сомониён буд, ки саҳми босазое дар эҳёи фарҳанги тоҷику форс доштанд. Намояндагони бузурги ин давра, классикҳои адабиёт ва илми тоҷик буданд. Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Берунӣ, Хайём, Хоразмӣ ва дигарон дар осори ҷовидонаи худ тамоюли мардуми тоҷикро барои эҳёи фарҳанг, забони модарӣ, одоб ва русуми худ, аз ҷумла зебоиҳои табиат ва муҳофизати он нишон доданд.

Дар адабиёти илмӣ ва бадеии андешамандони гузашта тавсифоте аз табиат, зебоиҳои фаромӯш нашудани он ҷойгоҳи аслиро ба худ ихтисос додааст. Ба унвони мисол, Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ тавсифи ҷаззобиятҳои табиат, таъкид бар эҳтироми сарватҳои он, эҳтиром ба як муҳити тозаро ба қалам кашидааст. Тавсифи табиат дар осори шоир бо ҷаҳонбинии ӯ, ишқ ба зиндагӣ ва чашмандози алоқаманд шудааст. Шарҳи табиат дар ашъори Рӯдакӣ табиӣ ва бисёр ҷаззоб аст. Шеъри ӯ дар боби манзараҳои табиат нағмаест,ки ҳар фарди ҳазинро ба нишот меоварад:

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯи тииб,
Бо сад ҳазор нузҳату ороиши аҷиб.
Дар ҷои дигар боз фармудааст:
Он саҳни чаман, ки аз дами дай,
Гуфтӣ дами гург ё паланг аст.
Акнун зи баҳори монавитабъ
Пурнақшу нигор ҳамчу Жанг аст [13].

Намунаҳои таълимоти муҳити зист дар осори Аттори Нишопурӣ низ мунъакис шуда, дар бархе аз ҳикоятҳои ӯ шафқат ва меҳрубонӣ ба мавҷудот ва ҳастӣ, дар нигаҳдорӣ аз дарахту ҳайвонот дида мешавад. Тамсилҳо дар осори Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ пур аст аз кӯҳу дашт, биёбон, осмон ва замин, дарё ва кӯл, дарахт ва ғайра.

Ҳамон тавр, ки ҳамчуншоири замони худ Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” нақл кардааст, шаҳрвандон, кӯдакон ва ҳокимон,ки бо ин кор рӯбарӯ ҳастанд, бояд назофат ва назму тартиби сарзамин ва оби ватани худро риоят кунанд. Вай бо тадвини мавзӯи аслӣ, масъалаи мубориза бо вайронкунандагон ва хmajобкорони табиат ва манобеи он, мушкилоти омӯзиш, ҳифзи муҳит зист, минтақаҳои ҳаёти инсон, саломатии мардумро башиддат матраҳ кард, ки бидуни шак эҳсоси ишқ ба табиат, ватан ва табиатро дар инсон эҷод мекунад [14].

Фарҳанги экологӣ яке аз маконҳои аслиро дар осори илмии Ибни Сино ишғол мекунад. Ба гуфтаи ин донишманди бузург, шахс аз рӯзи таваллуд бо табиат ва сарватҳои ғайриқобили муқоисаи худ рӯбарӯ мешавад. Ба ибораи дигар, худи шахс ба унвони маҳсули табиат ва муҳити зист дар раванди зиндагӣ батадриҷ ниёз ба муҳофизат ва ҳифзу ҳимоя аз назофати табиат, падидаҳои табиӣ ва муҳити ҳаётан муҳими атроф пайдо мекунад[2].

Фахруддини Розӣ дар боби фазилати инсон сухан ронда ва танҳо ӯро мавҷуди ҳимояткунандаи табиат медонад: «Агар ба ногоҳ ҳайвоне бо ягон инсон рӯ ба рӯ ояд, он ҳайвон ба ваҳшат афтода, ҳолаташ дигаргун мешавад, дар ҳоле ки ҷуссаи он ҳайвон аз инсон дида бузургтару бақувваттар аст. Ва ҳеҷ шубҳае нест, ки инсон афзалтару авлотар аз соири ҳайвонот аст. Ва ин афзалияту авлавият танҳо ба хотири қуввату савлати ӯ нест, балки афзалияти инсон ба хотири илм ва ақли худододӣ аст, ки ба ин неъматҳо мудрики ҳақоиқи ашё ва иттилое бар онҳо мегардад. Ҳар кӣ аз ин неъматҳо дуруст истифода кард, ӯ аз торикиҳои ҷаҳолату разолат берун шуд ва ҳақиқату ростиро дарёфт».

Ҷустуҷӯи равишҳои нави эҳёи худшиносии тоҷикон бештар мутафаккиронро водор кард, ки ватани худро тарк кунанд ва саргардон шаванд. Бинобар ин, Носири Хусрав, Камоли Хуҷандӣ, Саъдии Шерозӣ ва садҳо шоиру файласуфони дигар дар хориҷ аз сарзамини аҷдодии мо зиндагӣ ва кор карданд. Бо вуҷуди ин, бар асоси идеяҳои миллии худ онҳо осори фалсафии худро навиштанд, ки таҷрибаи зиндагӣ ва хиради ҳама наслҳои гузаштаро ба таври куллӣ ва инчунин ҷаҳонбинии экологиро дарбар мегирад.

Дар осори Носири Хусрав масъалаи маърифати экологӣ низ ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад, ки ҳалли он барои ӯ бисёр муҳим аст.

Мутафаккир қотеъона ба зеҳни инсон эътиқод дорад ва онро хеле тавсиф мекунад. Инсон ба шарофати донишу маърифати худ ҳама падидаҳои табиатро мефаҳмад, мутаваҷҷеҳ мешавад ва бо кӯмаки ин дониш бо онҳо созгор мешавад. Бо таваҷҷуҳ ба таълимоти Носири Хусрав раванди омӯзиш, тарбияи экологии фард, аз ҷумла насли наврас кафолатиояндаи зебо, нур барои рӯҳ ва равон, калиди ҳалли бисёре аз мушкилоти зиндагӣ, калиди фаҳми саҳеҳи ҳама масъалаҳо мебошад.

Умари Хайём, яке аз донишмандон ва шоирони машҳури тоҷик бо дастовардҳои илмии худ ба шӯҳрати ҷаҳонӣ расидааст. Дар эҷодиёти ин мутафаккири бузурги Шарқ мушкилоти маърифат ва таълиму тарбияи экологӣ дар мадди назар қарор гирифтааст.

Дар рубоиҳои худ Хайём бо ба тасвир кашидани зебоӣ ва назофати табиат ҷаззобиятҳои онро бо мероси як биҳишти олӣ ва оби табииро бо ҷараёни ҳавзи биҳиштии Кавсар муқоиса мекунад , ки дар имтидоди он шароби муаттар рехта мешавад.

Бад-ин тартиб шоир ба мардум дастур медиҳад, ки аз дунёи атрофи худ муроқибат кунанд, ба андозаи зиёратгоҳҳои як биҳишт муқаддас ва холис сарватҳои табиати атрофро дӯст дошта ва ба онҳо эҳтиром бигузоранд.

Ба ақидаи Саъдии Шерозӣ табиат хонаи башарият аст ва аз он бояд бо тамиз ва мураттаб тасмим гирифт, яъне ба ҳамин тариқ, ки онро аз ҳолату ҳодисоти пешбининашуда бояд ҳифозат намуд. Ӯ ба башар ҳушдор медиҳад, ки ин ҷаҳон оламе нест, онро низ метавон дар даст доштан ва онро метавон бо ақл идора намуд[16].

Масоили марбут ба маърифат ва таълиму тарбияи экологӣ дар осори бешуморе аз Абдурраҳмони Ҷомӣ, Камоли Хуҷандӣ, Низомии Ганҷавӣ ва дигарон низ ҷойгоҳи махсусро ба худ ихтисос медиҳад.

Бинобар ин, тақрибан ҳама классикҳои адабиёти форсу тоҷик аз мушкилоти таълиму тарбияи экологии насли ҷавон ҷудо нестанд ва ин амр боис мешавад иддао шавад, ки мушкили робитаи инсон ва табиат, ҳимоят аз сарватҳои он ва ҳифзи табиат барои наслҳои оянда масъалаи асосӣ дар корионҳост.

Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ҳам инсонро дар манзараҳои зебову дилкаши табиат дидан мехоҳад. Ба таври пурра эҳсоси он мекунад, ки табиати зебо ва бо гулҳои рангоранг ороста ба инсон натанҳо ҳаловат, балки боз нерӯ ҳам мебахшад. Ҳамин тавр, доим дар оғӯши табиат будан ва ба қадри он расиданро таъкид менамояд ва бо ин васила инсонро аз андешаи ноумед шудан ва ба худ боварӣ надоштану заифу нотавон будан ба канор бурданӣ мешавад:

Миёни лолаву гул ошён гир,
Зи мурғи нағмахон дарси фиғон гир.
Агар аз нотавонӣ гаштаӣ пир,
Насибе аз шабоби ин ҷаҳон гир.

Лозим ба зикр аст, ки дар ин баробар ҷанбаҳои мухталифи экологӣ дар навиштаҳои донишмандони Рим ва Юнону Чини бостон, аз ҷумла Эмпидокл, Буқрот, Арасту, Феофраст, Плинеии бузург ва дидгоҳҳои мазҳабии Конфутсий мунъакис шудааст[9].

Мутафаккирон ва бузургони давраҳои мухталиф (то қарни XVII ва XIX) дар мавриди бархе аз ҷанбаҳои экология суҳбат мекарданд, аммо ҳеҷ кас ҳозир нашудааст, ки зоти илмии онро комилан ошкор кунад ва як тасвири ҷомеи илмиро пешниҳод кунад.

Истилоҳи "экология" аз калимаҳои юнонии "oikos" ба маънии маскан, зистгоҳ, манзил ва "logos" илм,фан ё таълимот аст. Экология соҳаи илмест, ки муносибати организмҳои зиндаро байни худ ба бо муҳити сукунат, инчунин муносибати инсонро бо биосфера меомӯзад. Ин истилоҳ дар соли 1866 тавассути олим ва табиатшиноси олмонӣ Эрнест Геккел(1834-1919) дар корбурдҳои илмӣ муаррифӣ шуд. Ин вожа ба унвонификри комилан ҷадиде дар Аврупои он замон матраҳ шуд. Вай мавзӯи таҳқиқоти экологиро иртиботи мавҷудоти зинда бо муҳит донист. Популятсияи организмҳо, намудҳо, ҷамоатҳо, экосистемаҳо ва умуман биосфера мавзӯи тадқиқоти экология мебошад.

Аммо дар илми муосир мафҳуми "экология" фақат ба аҳамияти биологӣ маҳдуд намешавад. Дар робита бо ҷомеа ва инсонҳо ҷанбаи биологии ин мафҳум бо омилҳои иҷтимоӣ, муҳитӣ, техникӣ ва беҳдоштии зиндагии инсонҳо мушаххас мешавад. Бинобар ин, ҳамон тавр, ки қаблан гуфта шуд, экология ба намудҳои иҷтимоӣ, техникӣ ва тиббӣ ҷудо мешавад, ки ҳамроҳ бо экологияи

системаҳои табиӣ як экологияи ҷомеъро ташкил медиҳанд. Он ҳамчун барнома барои эҷоди як стратегияи муштарак барои рафториинсон дар табиат тарроҳӣ шудааст.

Дар марҳилаҳои аввал инкишофиэкологияи муҳити табиӣ бо дар назар гирифтани таъсири шахс бар он ва фаъолияти иқтисодии он мавриди таҳқиқ қарор гирифт.

Қаблан дар қарни XIX робитаи мустаҳками табиат ва инсонро дар тамоми марҳилаҳои ташаккул ва пешрафти инсоният қайд кардаанд:

“Ба моҳияти табиати атроф таъсир расонда, ӯ (инсон) дар айни ҳол моҳияти табиати худро тағйир медиҳад.”.

Таваҷҷуҳи бештар ба табиат мутафаккирони барҷаста, аз қабили Дюрер, Бюффон, Гёте, Дидро, Монтескё, ҳамчунин педагогҳои барҷаста Спенсер, В.Ф. Оденевский, К.Д. Ушинский, Е.И. Тихеев, Л.К. Шлягер, С.Т. Шатский ва Н.И. Крупскаяро бетараф нагузоштааст. Масалан, Ж. Бюффон дар китоби машҳури худ “Таърихи табиат” фикрҳои ҷолиби қабулро доир ба тағйирёбии намудҳо таҳти таъсири муҳит пешниҳод кардааст. Мутафаккир Шарл Монтескё бошад усулҳои таълиму тарбияи экологиро муайян карда, ду ақидаро пешниҳод мекунад: “лозим аст дар мавриди табиат ва ҷомеа маълумоти ҷолиб баён шавад, ки тавассути он инсон ахлоқи саҳеҳро аз худ карда, барои худ иқдомоти саҳеҳро интихоб кунад; табиатро эҳсос карда, чизҳои муфидро аз он бароящ ҷамъ оварад, то минбаъд битавонад ба он пайравӣ дошта бошад”.

Бо вуҷуди ин дастовардҳо дарзамири талабагон қабл аз инқилоби Октябр нигариши андешанок ба табиат шакл гирифт ва аввалин бор дар солҳои қудрати Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ педагогҳо маҷбур буданд бар ин камбудии таълиму тарбия ғалаба кунанд. Дар мактабҳои Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ муаллимони пешрафта саъй мекарданд аз беҳтарин дастовардҳои олимони соҳаи педагогика истифода баранд.

Крупская Н.К. таъкид кардааст, ки ташаккул ёфтани робита бо воқеият, аз ҷумла муҳити табиӣ, дар раванди ҳимоят аз табиат пеш меравад. Ин ишора ба ҳаракати ҳифзи муҳит зист, ки дар кишвари шӯравӣ тоза ривоҷ ёфта буд, марбут буд.

Дар мактабҳои Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ омӯзиши фанни экология аз ду ҷиҳат инкишоф ёфтааст: яке аз онҳо марбут ба омӯзиши мавзӯъҳои экологӣ дар дарсҳо ва экскурсияҳо, дигаре дар чорабиниҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ аст. Дар соли 1924 комиссариати маорифи мардумӣ вазифа гузошт, киминтақаҳои табиии кишвар омӯхта шуда, барои муҳофизати табиат барномаҳо муайян карда шаванд ва барои ин равиш аз усулитаҳқиқ истифода шуд. Пешниҳод шуд, то аз тариқи экскурсияҳо дар гӯшаҳои зиндаи табиии мактабҳо таъсири истеҳсолот бар муҳити зист кашф шавад.

Аммо, ҳамон тавр, ки медонем, дар даҳаи сеюми қарни XX саноатикунонии кишвари шӯравӣ оғоз шуд. Ҳама мардум аз дидани дудкашҳои қудратманди корхонаҳои истеҳсолӣ эҳсоси ғурур мекарданд. Дар тайи ин солҳо ба талабагон омӯзиши нигариши масрафкунанда нисбат ба табиатро инкишоф доданд. Омӯхта шуд, ки аз аз як дарахт чанд донагӯгирд истеҳсол кардан мумкин аст ва барои чӣ мардум ба ҷангал, замин, дарёҳо ва дигарвоситаҳои ба ин шабеҳ эҳтиёҷ доранд.

Аз соли 1945 то соли 1962 фанн табиатшиносӣ бо равиш омӯзиши тавзеҳӣ анҷом дода мешуд: кӯдакон ба таври содда навиштаҳоро дар мавриди табиат ва муҳофизати он мехонданд. Ин тарзи амал сабаб ба ин воқеият шуд, ки чандин насл дар рӯҳияи масрафгароӣ ва бетафовутӣ ба табиат парвариш ёфтанд. Ҳарчанд дар он замон педагогҳое вуҷуд доштанд, ки таълим ва тарбияро бар асоси асли иртибот дар байни ёдгирӣ ва табиат бино мекарданд.

Сухомлинский В.А. дар китоби “Ман қалби худро ба кӯдакон мебахшам!” ба педагогҳо тавсия мекунад: “Ба саҳро, ба боғҳои истироҳатӣ равед, то аз манбаъ андеша бинӯшед ва ин “оби зинда” боис мешавад фарзандони шуморо ба унвони муҳаққиқони мутафаккир, афроди кунҷков ва ҷустуҷӯгар, шоиру адиб табдил кунад.” Вай хотирнишон мекунад, ки “овардани бачаҳо ба чаманзор, боздид аз ҷангал ва боғҳо барои онҳо бисёр шавқовартар аз баргузории дарс аст”.

Мавзӯъҳои тарбияи экологӣ тавассути бисёре аз педагогҳо мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст. Академик Зверев И.Д. менависад: “Тезутунд шудани мушкилоти муосири муносибати байни ҷомеа ва табиат бисёр корҳои навро барои мактаб ва маориф матраҳ кардааст, ки бо мақсади тарбияи насли наврас тарроҳӣ шудаанд ва ин метавонад таъсироти манфии байни инсон ва табиатро пешгирӣ кунад, ки дар оянда нисбат ба он боэҳтиёт рафтор мекунад. Комилан возеҳ аст, ки наметавон корро бо равшанфикрии талабагони мактаб дар заминаи ҳифзи табиат маҳдуд намуд. Кулли маҷмӯаи мушкилотимасоили экологии мо андешаҳои файласуфонаи ҷадид, таҷдиди назари як силсила мавзӯоти иҷтимоӣ-экологӣ, ҷустуҷӯҳои илмии тоза ва бозтоби комилтар ва пайдарҳамро аз моҳияти чандҷабҳагии фанни экология дар таълимоти мактабӣ талаб мекунад”.

Таҳлили адабиёт нишон медиҳад, ки маърифати экологӣ ба унвони мушкилоти ҳар давраи хос ба таври давомнок ва густурда дар ҳоли густариш аст. Лозим ба зикр аст, ки экология ва ҳифзи муҳити зист як илми бисёрҷабҳа буда, бо география, биология, иқтисодиёт, тибб, ҳуқуқ, таърих, равоншиносӣ, педагогика ва фанҳои техникӣ пайванд аст. Аз як ҷиҳат ин илм талаботи ҷадидро барои ташаккулёбии талабагон фароҳам оварда, аз тарафи дигар маърифати экологӣ, тафаккури экологӣ ва огоҳӣ аз муҳити зистро дар онҳо ривоҷ медиҳад.

Дар солҳои охир, то ҳудуде тибқи як таҳлили сиёсӣ - иҷтимоӣ экология ва мушкилоти экологӣ дар кори бисёре аз нависандагон, аз ҷумла донишмандони кишварҳои дигар мунъакис шуда, теъдоди зиёде аз брошюраҳо, мақолаҳо ва осори зиёде перомуни назария ва амалияи омӯзиши муҳит зист интишор шудааст.

Пас аз истиқлолият ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар соли 1997 нахустин китоби дарсӣ бо забони тоҷикӣ бо унвони "Асосҳои экология ва ҳифзи табиат" бо қалами устодон Сафаров Ҳ., Дарвозиев М., Саидов М., Давлатов А., Ҳурматов Х. Ба табъ расид. Дар ҳудуди кишвар олимони мо аввалин маротиба чунин маводи таълимиро, аз қабили "Барномаҳои таълимии фанҳои ихтисоси экология" (2010), "Падидаҳои экологӣ ва гуногунии биологии Тоҷикистон" (2011), "Мушкилоти экологӣ ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ" (2012) ба нашр расонданд, ки дар роҳи таълиму тарбияимаърифати экологии талабагони муассисаҳои таълими ибтидоӣ низ саҳми бориз доранд.

Аз рӯи масоили ташаккул додани таълиму тарбияи экологӣ дар муассисаҳои таълими умумии Тоҷикистон таҳқиқоти зиёд амалӣ шудааст ва дар миёни онҳо заҳматҳои Ахмедова Т., Ғаниева Т.Б., Кабулова Б., Қодирова С.Н., Қурбонова З.Ш., Маликова В.С., Халимова А., Холбекова Н.О., Узакова Х. ва дигаронро метавон ном бурд, ки масъалаҳои умумии маърифат ва таълиму тарбияи экологӣ ба таври амиқ коркард шудааст.

Муаллифони дар боло зикршуда дар осори худ ба таври илмӣ масоили маърифати экологии талабагони муассисаҳои таълимиро мавриди таҳқиққарор додаанд. Бо ин вуҷуд теъдоде аз мавзӯъҳои бисёр муҳим, ки бояд ба онҳо таваҷҷуҳ шавад, боқӣ мондааст, ки яке аз онҳо мушкилоти муайян кардани мӯҳтаво,мақсад, ҳадаф ва ҷавҳари ахлоқии фаъолиятҳоиэкологӣ ва табиатдӯстдории талабагони синни хурди мактабӣ дар фаъолиятҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ аст.

Дар ҳоли ҳозир мушкилоти экологии таъсироти байниҳамдигарии инсон ва табиат, ҳамчунин таъсири ҷомеаи башарӣ бар муҳити зист бисёр тезутунд шудааст ва миқёси азимеро ҳам фаро гирифтааст. Дар шароити қарибулвуқӯи таркиши экологӣ таълиму тарбияи экологӣ ба унвони бахши ҷудоинопазири таълиму тарбияи ахлоқии шахс аз аҳамияти воло бархурдор аст. Акнун натанҳо дар Тоҷикистон, балки дар саросари ҷаҳон мушкилоти экологии зиёде вуҷуд дорад. Ин амр то ҳадди зиёде иттифоқ меафтад, зеро дар муассисаҳои таълимӣ таваҷҷуҳи чандон ба таълиму тарбияи ахлоқӣ ва экологии талабагони синфҳои ибтидоӣ зоҳир намегардад.

Бояд таъкид кард, ки ташаккулёбии тафаккури экологӣ ва шаклгирии маърифати ахлоқӣ ногузир бо таълиму тарбияи экологии фард дар тамос аст. Ҳангоми ташкил кардани таҳқиқот мо аз ин воқеият натиҷа мегирем, ки дарк, арзёбӣ, таҷрибаи эстетикӣ аз зиндагӣ ва табиат натанҳо як равиши муҳим барои барқарор шудани муносибати як фарди муосир бо табиат аст, балки як омили фаъоли муассир дар таълиму тарбияи ахлоқӣ, ташаккулёбии мавқеияти инсонӣ ва фарҳанги рафтори ӯ аст. Аз онҷо, ки таълиму тарбияи ахлоқӣ ва экологӣ ташаккулёбии ҷиҳатгирии талабагони муассисаҳои таълимиро ба фаъолияти экологӣ таҳрик мекунад, фарҳанги экологии онҳоро низ шакл медиҳад.

Аммо, мутаассифона, наметавон гуфт, ки дар ҷумҳурӣ, дар ҳама соҳаҳои ҳаёт як усули муосир ҷиҳати омӯзиши пайдарҳами экология эҷоду коркард шудааст. Бахусус, дар заминаи таълиму тарбияи ибтидоии экологӣ бобати норасоии дастурҳои методӣ барои гурӯҳи талабагони синфҳои ибтидоӣ камбудии адабиёти илмӣ – тарғиботӣ ҷой дорад.

Дар айни ҳол, ба масъалаи таълиму тарбияи насли наврас дар робита ба муносибати инсондӯстона ба табиат бояд талош кунем, то захираҳои мавриди истифода қароргирифтаро ошкор карда, онҳоро дарк кунем ва дар ҳалли мушкилоти масъалаҳои маърифати экологӣ ба таври амалӣ истифода кунем.

АДАБИЁТ

1. Авеста. Гимн Митры. XIX. 75. Душанбе, 1970. - С. 72.

2. Авиценна. Канон врачебной науки. Кн.-1 Душанбе. 1998. 380 с.
3. Амонашвили Ш А. Основы гуманной педагогики. Кн. 7. Легко быть садовником, трудно быть уроком семени / Шалва Амонашвили . – 2-е изд. – М.: Свет 2017. – 400 с.
4. Каримзода М.Б. Гузариш ба таҳсилоти босифат ва омӯзиши салоҳиятҳои калидии асри XX1 – омили асосии рушди устувори кишвар. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ бахшида ба рӯзи ваҳдати миллӣ, таҳти унвони «Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ», Душанбе, 29 июни соли 2018 - с.113 - 125.
5. Консепсияи милли тарбия дар ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2006, адабиёти электронӣ аз интернет: №94 https://www.google.com/search&sourceid=chrome&ie=UTF-8.
6. Консепсияи милли таҳсилот, адабиёти электронӣ аз интернет:http: // dushanbemaorif .tj /?p=191.
7. Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон дар барои Маориф-Нашриёти Шарқи Озод.Душанбе-2006.92с.
8. Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика Душанбе , «Маориф», 1988, - 304с.
9. Лункевич В.В. От Гераклита до Дарвина. / В.В. Лункевич Том 1. М.: Биомедгиз. 1936. – 413с.
10. Нуров А. Методикаи корҳои тарбиявӣ дар синфҳои ибтидоӣ / А. Нуров – Душанбе: 2021. - 222с.
11. Умари Хаём. Рубоиёт. Душанбе. 1970.-91 с.
12. Рӯдакӣ А. Осори Рӯдакӣ. Сталинобод: Таджикгосиздат, 1958.-180с.
13. Кайгородов Д.Н. Беседы о Русском лесе. / Д.Н. Кайгородов М.: Белый город, 2009.-303 с.
14. Фирдавси А. Шоҳнома. / А. Фирдавси -Тегеран: нашр. Бехзод, 1375.-824 с.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ С ДРЕВНИХ ВРЕМЕН ДО НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ

Следует отметить, что проблема конфликтных отношений с окружающей средой не нова и имеет тысячелетнюю историю.

История экологического образования народов мира уходит в глубь веков, и в целом календарь становления экологии как науки берет свое начало в Древней Греции.

Подчеркивается, что даже в религиозных книгах наших предков, таких как Зороастризм и Ислам, этому вопросу уделяется серьезное внимание.

Было отмечено, что проблема бережного отношения к элементам природы является одной из центральных тем классической персидской и таджикской литературы.

Опора на отечественную педагогику, богатую классическую и современную литературу в процессе экологического просвещения повышает его эффективность.

Ключевые слова: *экология, охрана природы, экологическое просвещение, классическая литература.*

FORMATION AND DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL THINKING FROM ANCIENT TIMES TO THE PRESENT

It should be noted that the problem of conflict relations on environment is not a new issue and has a thousand-year history.

The history of environmental education of the peoples of the world goes back centuries, and in general, calendar of the formation of ecology as a science originates in Ancient Greece.

It is emphasized that even in the religious books of our ancestors, such as Zoroastrianism and Islam and serious attention is paid to this issue.

It was noted that the problem of respect for the elements of nature is one of the central themes of classical Persian and Tajik literature.

Reliance on domestic pedagogy, rich classical and modern literature in the process of environmental education increases its effectiveness.

Keywords: *ecology, nature protection, environmental education, classical literature.*

Сведения об авторе:

Кузиева Раногуль Мирмухамадовна *- ассистент кафедры естествознания Таджикского государственного финансово-экономического университета, Тел: (+992) 919509586*

About the author:

Kuzieva Ranogul Mirmuhamadovna *– assistant of the natural science chair of Tajik State Finance and Economics University, Tel.: (+992) 919509586*

ЭКСПОЗИТСИЯ ШАКЛИ АСОСИИ ИЛМӢ-НАМОИШӢ ВА ТАРҒИБОТИИ ОСОРХОНА

Ҷалолов Б.Ф.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Осорхонаро китоби бошукӯҳи хотиравии инсоният мегӯянд. Аз ин рӯ мақоми ин даргоҳи фарҳангӣ ҳамчун муассисаи илмӣ-таҳқиқотӣ ва илмӣ-маърифатӣ дар ҷомеъаи имрӯза ҷойгоҳи хоссаро касб намудааст. Ҳамарӯза аз осорхонаҳо тамошобинони зиёди дохилию хориҷӣ дидан намуда бо таърих, фарҳанг, урфу одат, ҳунармандии як халқ ё миллат шинос мешаванд. Осорхона бо толорҳои намоишӣ, яъне экспозитсияи доимоамалкунандаи таърихи гузаштаву имрӯзаро бо нигораҳои пурарзиш инъикос мекунад ва ташкили .

Зери мафҳуми экспозитсия ин ҷойе дар назар дошта мешавад, ки дар он нигораҳо оид ба як мавзӯъ, аз рӯйи низоми муайян ҷо ба ҷо ва ба маърази тамошо гузошта шудаанд. Бе экспозитсия осорхона хазина ё бойгоние аст, ки дар он нигораҳо ҷамъ оварда шуда, танҳо омӯхта мешаванд, вале аз дидани онҳо бисёриҳо бенасибанд. Маҳз аз ҳамин сабаб экспозитсия яке аз ҷузъҳои асосии фаъолияти осорхона аст. Аз он муассисаҳое, ки дар онҳо экспозитсия вуҷуд дорад, ба монанди китобхона, фарқи экспозитсияи осорхона дар он аст, ки дар он танҳо нигораҳои аслӣ, ки таърихи онҳо илман исбот шудааст, гузошта мешавад. Ба таври дигар, экснозитсия ҷой ё маконест, ки на танҳо тамошобинон, балки роҳбаладон низ сабақи аввалини худро аз он меомӯзанд.

Аз нигоҳи инҷониб дар таҷрибаи муосир миёни экспозитсия ва хазинаи осорхона то андозае як ҳадди амиқ мавҷуд аст, ки маводи осорхонавиро ба ду гурӯҳ тақсим менамояд:

а) маҷмӯи ашёе, ки он дар хазинаи осорхона мавҷуд аст ва он танҳо ба мутахасисон дастрас аст;

б) маҷмӯи ашёе, ки дар толорҳо ба маърази тамошо гузошта шудаанду ҳамагон метавонанд аз он дидан намоянд;

Экспозитсияи осорхонавӣ мувофиқи фаҳмиши имрӯза на танҳо ба маънои маҷмӯи предметҳои барои тамошо гузошташуда фаҳмида мешавад. Дар фарқият аз экспозитсияҳои ғайриосорхонавӣ, аз қабили витринаҳои мағозаҳо ё намоишгоҳҳои истеҳсолӣ-тиҷоратӣ, экспозитсияи осорхона хусусиятҳои вижаи худро доранд:

1) экспозитсияи осорхонавӣ дар асоси нигораҳои аслӣ сохта мешавад, ки маводи мазкур бешубҳа хусусияти таърихӣ - фарҳангӣ доранд;

2) экспозитсияи осорхонавӣ мувофиқи мақсаду ғояи ягонаи пешакӣ таҳияшуда бунёд мегардад, ки мувофиқи он ашёи ба тамошо гузошташаванда муайян, ҷудо ва гирдоварӣ мешаванд;

3) экспозитсияи осорхонавӣ асари бадеӣ ба шумор меравад, ки барои кушодани моҳияту мавзӯи он дараҷаи олии санъати меъморӣ истифода мегардад.

Дар экспозитсияи осорхона маводи тасодуфӣ ё нолозим ба чашм намерасад. Ҳар як ёдгории ба намоиш гузошта шуда ба ашёи паҳлӯии худ дар пайвастагӣ қарор дошта, аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ба ҳам тавъаманд.

Экспозитсияи осорхона метавонад дар ниҳоди тамошобин шавқи донистани таърих, ташаккулёбии ҷаҳонбинии илмию сиёсиро ривоҷ дода, дар тарбияи ахлоқии шахс саҳмгузорӣ намояд. Вижагиҳои экспозитсияи осорхонавӣ чунинанд:

- дар экспозитсия на ҳама гуна ашё, балки маводе гузошта мешаванд, ки қиммати осорхонавӣ ва таърихӣ-фарҳангӣ дошта, ба тамошобин маълумоти гуногун дода тавонанд ва робитаи фикрии тамошобинро бо воқеаву равандҳои таърихӣ ба вуҷуд оварда, ба ӯ таъсири ҳиссиву зеҳнӣ расонанд;

- асоси экспозитсияи осорхонавиро консепсияи илмӣ ташкил медиҳад, ки он аз ҷониби кормандони осорхона таҳия шудааст. Консепсияи таҳияшуда мазмуни ғоявии экспозитсия, меъёри интихоби ашёи осорхонавӣ аз миёни маводи ҷамъоваришуда, гурӯҳбандии нигораҳо, ороиши меъморӣ ва бадеии толорҳои намоиширо дақиқ менамояд.

Аз ин рӯ, меъёри интихоби ашёи осорхонавӣ барои хазинаи осорхона аз ходимони ин даргоҳ масъулияти махсуси касбиро тақозо менамояд. Дар ин ҷода бамаврид аст, таъкид намоем, ки ашёи осорхонавии экспозитсия фарогири ду ҷанба мебошад:

- нигораи ба намоиш гузошташуда исботи факти таърихӣ буда, барои фаҳмидани ҳолати таърихӣ кӯмак менамояд. Аз дидани ашёи осорхонавӣ тамошобин барои худ маълумоти муайян пайдо намуда, дониши худро такмил медиҳад.

- бо дидани ашёи осорхонавии аслӣ тамошобин бо тамоми ҳиссиёт ба сайри олами таърихӣ меафтад. Ашёи осорхонавии аслӣ қудрати ба зеҳни тамошобин таъсир расониданро дорад.

Ҳамагуна экспозитсия чун рисолаи илмӣ аз қисмҳои ба ҳамдигар пайванд иборат аст, ки хусусан мавҷудияти сохтори мавзӯгии он имкон медиҳад, ки пайдарҳамии ба намоиш гузоштани нигораҳо риоя шавад. Таҳияи сохтори мавзӯӣ амали муҳим дар ташкили экспозитсия мебошад. Гуфтан мумкин аст, ки сохтори мавзӯӣ танҳо «қолаб»-и экспозитсия мебошад. Он бояд ба воситаи маводи экспозитсионӣ амалӣ шавад. Чун анъана, осорхонаҳо дар шароити муосири ҷаҳони имрӯза низ аз чунин навъҳои маводҳои экспозитсионӣ истифода мебаранд:

- ашёи осорхонавӣ (ёдгориҳои таърихӣ - фарҳангӣ, ҳамагуна манбаъҳои таърихӣ, ки ҳамчун нигора истифода бурда мешаванд, суратҳои ҳуҷҷатӣ низ ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд);
- маводи экспозитсионӣ - илмии ёридиҳанда (муляжҳо, харитаҳо, диораммаҳо, диаграммаҳо, нақшаҳо);
- матнҳо (матнҳои тавзеҳотӣ, зернавиштҳо), сабти овоз;
- аломатҳо (нақшаҳои ҷойгиршавии толорҳои намоишӣ, хатти сайри экспозитсия) [12, с.209-222].

Ашёи осорхонавӣ ва дигар маводи экспозитсионӣ мувофиқи сохтори экспозитсионӣ якҷо дар толорҳои намоишӣ ба маърази тамошо гузошта мешаванд, ки онҳо дар якҷоягӣ ифодагари як раванди таърихӣ ё инъикоси як соҳаи ҳунармандӣ мебошанд.

Ташкили экспозитсияи осорхонавӣ раванди мураккаб буда, дурустии он ба фаъолияти минбаъда таъсир мерасонад. Омодагии илмии экспозигсия диққати махсуси мутахассисони осорхона, маъмурият, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, Шӯрои илмии осорхона, донишмандони соҳаҳои мухталиф (таърихнигорон, иқтисодчиён, сиёсатшиносон ва ғ.)-ро талаб менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки омодагии экспозитсияи осорхона фарогири ду ҷанба аст: тарҳрезӣ ва ташкили экспозитсия.

Тарҳрезии экспозитсия ба се давра тақсим мешавад:

- дар давраи аввал вазифаи корманди илмии Осорхона таҳияи консепсияи илмии экспозитсия, вазифаи рассом - ороишгари осорхона таҳияи консепсияи бадеии экспозитсия мебошад. Аз нуқтаи назари тарҳрезӣ ин давраи аз ҳама муҳим дар ташкили экспозитсия буда, он пешзаминаи ташаккули фикрии экспозитсияи оянда аст. Ҳам корманди илмӣ (экспозитсионер) ва ҳам рассомро дар ин давра мебояд таҳқиқи зиёди илмиро барои пешниҳоди мавзӯи экспозитсияи оянда ба сомон расонанд.

Корманди илмӣ адабиёти марбут ба мавзӯи экспозитсия, ганҷинаи осорхона ва маводи осорхонаҳои дигарро, ки ба мавзӯъ наздикӣ доранд, омӯхта, вазъи фарҳангӣ-иҷтимоии шаҳру минтақа, категорияҳои асосии тамошобинони осорхонаро ба назар мегирад. Дар натиҷа экспозитсионер бояд ҷанбаи аслии мавзӯъро, ки ба соҳаи осорхона мувофиқ аст, пайдо намуда, ҷойгоҳи онро дар иртибот бо шабакаи осорхонаҳои дигар муайян намояд. Экспозитсияи дигар осорхонаҳоро дар ин раванд айнан нусхабардорӣ намудан лозим нест ва фақат аудиторияи осорхонаи худро бояд ба назар гирифт. Натиҷаи таҳқиқотҳо ва пешниҳоди мавзӯъҳои назариявӣ-ғоявӣ барои бунёди экспозитсияи осорхона ба он оварда мерасонад, ки консепсияи илмии экспозитсияи оянда дар шакли ҳуҷҷат матраҳ гашта, тибқи он асоснокнамоии ҳамаҷонибаи мавзӯъ, ғояҳои афзалиятнок, проблемаҳои экспозитсияи оянда, сохтори мавзӯӣ, сифати асосии маводи экспозитсионӣ, талаботҳои меъморӣ-бадеӣ ба назар гирифта шаванд.

Дар айни замон рассомро мебояд хазинаи осорхонаро омӯхта, маводҳоеро, ки имкон доранд диққати тамошобинро ба худ ҷалб намоянд, муайян намуда, ангора (эскиз)-и онҳоро тасвир намояд.

Баъд аз омӯзиши консепсияи илмӣ, рассом метавонад консепсияи бадеии экспозитсияро таҳия намояд. Агар консепсияи бадеии таҳиянамудаи рассом писанди кормандони илмии осорхона гардад, метавон ба давраи дуюми тарҳрезии экспозитсия шурӯъ намуд.

- дар давраи дуюми тарҳрезии экспозитсия усули тафсил (детализация)-и илмӣ ва бадеии экспозитсия амалӣ мегардад. Дар ин давра аз ҷониби кормандони илмӣ таҳия ва комил намудани сохтори мавзӯии экспозитсия ба анҷом расонида мешавад, ки дар он номгӯи бахшҳо, мавзӯъҳо,

зермавзӯъҳо дақиқ муайян мегарданд. Дар асоси он рассом ангораи экспозитсияи ояндаро тасвир менамояд.

- дар давраи сеюм масъалаҳои марбути техникӣ вобаста ба экспозитсия ҳал карда мешавад. Кормандони илмӣ нақшаи экспозитсионӣ-мавзӯиро бо нишон додани номгӯи аниқи нигораҳо, рақами осорхонавӣ, ҷойи нигоҳдорӣ, андоза, матнҳои тавзеҳотӣ мукамал менамоянд.

Рассом - ороишгар дар ин давра варақаи ҷобаҷонамоӣ (монтажный лист)-ро таҳия намуда, дар он ҷойгиршавии ҳар як нигораро дар экспозитсия нишон медиҳад.

Ҳангоми ташкили экспозитсия кормандони илмӣ ва рассомон чеҳраҳои асосӣ, дар омода намудани тарҳрезии экспозитсияи осорхона ба шумор мераванд. Аммо дар ин кор мутахассисони дигар соҳаҳо низ ширкат карда метавонанд. Агар ташкили экспозитсия вобаста ба сохтмони бинои нав, ё таҷдиди осорхона бошад, меъморони касбӣ низ метавонанд дар ин раванд ширкат намоянд. Дар он ҳолатхое, ки дар экспозитсия таҷҳизоти аудиовизуалӣ истифода мешавад, муҳандисон ширкат намуда метавонанд. Барои ташкили экспозитсияҳои мавзӯӣ, хусусан экспозитсияҳои осорхонаҳои наврасон метавон ҷомеашиносон ва равоншиносонро ҷалб намуд [13, с. 121].

Ҳамин тавр, лозим ба ёддошт мебошад, ки тарҳрезии экспозитсия аз се унсури бо ҳам пайванд: илмӣ, бадеӣ, техникӣ иборат мебошад. Омодагии илмии экспозитсияи осорхонавиро метавон ба бахшҳои зерин ҷудо намуд:

I. Тарҳрезии экспозитсия:
- таҳияи консепсияи илмӣ ва ғояи экспозитсионӣ;
- омӯзиши адабиёти илмӣ - оммавӣ;
- коркарди сохтори мавзӯӣ;
- таҳияи сохтори мавзӯии кушода ё нақшаи мавзӯӣ;
- ҷудонамоии маводи намоишӣ, таҳияи баргаҳо;
- таҳияи нақшаи меъморӣ - бадеии экспозитсия;
- навиштани нақшаи экспозитсионӣ - мавзӯӣ;
- омода намудани матнҳо ва маводи ёрирасон.

II. Ташкили экспозитсия:
- ҷамъоварии маводи намоишӣ, корҳои фондӣ, таҳкиму тармими ашёи намоишӣ;
- таҳияи варақаи ҷобаҷонамоии мавод;
- омода намудани роҳбаладон;
- таҳияи роҳнамо;
- таҳияи зернавиштҳо, матнҳои тавзеҳотӣ.

Албатта чунин амалҳо дар фаъолияти дастаҷамъии кормандони илмии осорхона, рассомон, дизайнерон, меъморон амалӣ мешаванд.

Аз ин хотир созмон додани экспозитсияи баландмазмун, экспозитсияе, ки ғайр аз мутахассисони соҳаи осорхонашиносӣ онро бояд тамошобини оддӣ низ фаҳмад, вазифаи асосии кормандони илмии осорхонаҳо мебошад. Дар ин раванд иҷрои амалҳои зерин зарур мебошанд:

- аз миёни он маводе, ки дар хазинаи осорхона ҷой доранд, нигораҳои беҳтарин ҷудо карда шуда, аз коркарди илмӣ гузаранд ва сари вақт тавсифи илмии онҳоро ба охир расонида, барои онҳо барга тартиб дода шавад;

- ҳангоми таҳияи нақшаи экспозитсионӣ-мавзӯӣ кӯшиш намудан лозим аст, ки аз миёни маводи ҷамъоваришуда дар намоишгоҳ ҳар чӣ зиёдтар нигораҳои аслӣ ҷой дода шаванд.

Зеро маҳз таъсири нигораҳои аслӣ ба тамошобин бештар буда, кас худро дар олами таърихӣ ҳис мекунад.

- экспозитсияҳои осорхонавӣ мувофиқи мазмун ба манбаъҳои хуби равшанию техникӣ ва мувофиқи замони ҳозира сохта шаванд. Инчунин ҳар нигорае, ки дар намоиш гузошта мешавад, ба нигораҳои дигар аз ҷиҳати пайдарҳамии таърихӣ ва дар робита ба мазмун наздикӣ дошта бошад. Барои исботи ин гуфтаҳо, метавон дар шуъбаи таърихи бостон ва асрҳои миёнаи Осорхонаи миллии Тоҷикистонро мисол овард, ки он ҷо диорамаи одамони ибтидоӣ мавҷуд аст. Дар ин диорамаи экспозитсияи осорхона аз одамони аввалин ва давраи зиндагии онҳо ҳикоят карда, сипас дар робита ба ин мавзӯъ бошишгоҳҳои онҳоро, яъне ғоре, ки дар он зиндагӣ мекарданд, тасвир карда шудааст. Ҳанчанд дар ин диорама нигораҳои аслӣ кам аст, лекин аз сабаби он ки экспозитсия дар сатҳи баланди бадеӣ сохта шудааст, тамошобинро бетараф гузошта наметавонад.

- ба таври зебо ва таъсирбахш ба намоиш гузоштани нигораҳо, яъне ороиши бадеии толорҳои намоишӣ ва гӯшаҳои экспозитсионӣ. Барои ин пеш аз ҳама ба осорхона мутахассисони рассом - ороишгар лозиманд.

- дар экспозитсияи доимоамалкунанда фақат як намуди нигораҳоро ҷамъ овардан дуруст нест. Кӯшиш намудан лозим аст, ки дар экспозитсия ҳам ҳуҷҷат, ҳам сурат, ҳам предмет, сару либос, диорамма оид ба як мавзӯъ нишон дода шавад. Ба маврид аст қайд намоем, ки агар 50 фисади

экспозитсияи баландмазмунро нигораҳои аслӣ ташкил диҳанд, 50 фисади дигари онро ороиши бадеӣ ташкил медиҳад.

- хатти сайр (машрути экспозитсия) яке аз омилҳои асосҳои экспозитсия аст ва ҳангоми тарҳрезӣ ба он бояд диққати махсус дод;

- дар сохтани экспозитсия пайдарҳамии таърихӣ, хронология бояд риоя шавад;

- экспозитсияи осорхонаро бе матнҳо ва зернавиштҳо тасаввур кардан мумкин нест. Тайёр кардани матнҳои кӯтоҳу пурмазмун низ ҳусни толорро меафзояд [11, с. 42-44].

- ғайр аз ин ҳар як экспозитсияи доимоамалкунанда ё намоиш роҳнамои худро дошта бошад. Вазифаи асосии ин китоби роҳнамо шинос намудани толорҳо, қисмҳои экспозитсия, нигораҳои беҳтарин ва хатти сайри экспозитсия бо тамошобин мебошад.

Ҳамин тариқ, созмон додани экспозитсия кори эҷодӣ аст, на ҷудо кардан ва ҷо ба ҷо гузоштани нигораҳо. Ин кор ба фаъолияти як нафар вобаста набуда, барои сохтани экспозитсияи пурмазмун якчанд нафар (сармуҳофиз, сардори шуъба, корманди илмӣ, рассом-ороишгар, дизайнер, роҳбалад) зарур ҳастанд. Ин мақсад танҳо дар он сурат амалӣ мегардад, ки кормандони осорхона, масъулияти касбиро дар мадди аввал гузоранд.

АДАБИЁТ

1. Ахбори Осорхонаи миллии ба номи Камолиддин Беҳзод. №6 – Душанбе, “Эҷод”. 2005. – 120 с.
2. Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. №1. – Душанбе, “ЭР-граф”. 2014. – 176 с.
3. Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. №2. – Душанбе, “ЭР-граф”. 2017. – 176 с.
4. Ахбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Беҳзод. №7 – Душанбе, “Нодир”. 2008. – 128 с.
5. Ахбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Точикистон ба номи Камолиддин Беҳзод. №8. – Душанбе, “Адиб”. 2008. – 160 с.
6. Ахбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Беҳзод. №9. – Душанбе, “Адиб”. 2011. – 232 с.
7. Бибикова И. Принципы музеной экспозиции. Декоративное исскуство / И. Бибикова – Москва. №3. 1961.–247 с.
8. Волькович А.Ю. Модель музейной коммуникации в концепциях зарубежных музееведов / А.Ю. Волькович // Музей в современной культуре : - М., 1997. - 140 с.
9. Грачев Я. Музейная экспозитсия. Основные принсипы художестаенное проектирования музейных экспозитсий. / Я Грачев, А. Михайловская Музееведение - Москава: Высшая школа. 1988 -31с.
10. Грегорова А.К. основным проблемам музееведения / А.К. Грегорова // Музееведение. Музеи мира. - М., 1991. – 228 с.
11. Закс А. Как составить этикетах / А. Закс // Советский музей. – Москва, 1987. № 1(92). - С. 42- 44. (1)
12. Левыкина К.Г. Музееведение. / К.Г. Левыкина В. Хербста Москва, «Высшая школа». 1988. - С. 209-222. (2)
13. Поляков Т.П. Как делать музей? (О мегодах проектирования музейной экспозиции). - Москва, 1997. - С. 121. (3)
14. Шарипов А. Экспозитяи ва экскурсияи осорхона. (Дастур оид ба тасвири илмии нигораҳои осорхонавӣ). / А. Шарипов Душанбе. «Адиб», 2012. - 136 с.

ЭКСПОЗИЦИЯ – ОСНОВНАЯ НАУЧНО-ВЫСТАВОЧНАЯ И ПРОПАГАНДИСТСКАЯ ФОРМА МУЗЕЯ

В статье рассматривается один из основных направлений пропагандистской деятельности музея, связанный с научно-выставочной экспозицией. Автор исследует основные пути и методы привлечения посетителей в музей и пропаганды музея с помошью представления научно-обоснованной экспозиции на основе теории музееведения.

Ключевые слова: *Экспозиция, артефакт, предмет, научная концепция, последовательность, муляжи, карты, диорамы, диаграммы, планы.*

EXPOSITION - THE BASIC SCIENTIFIC EXHIBITION AND PROPAGANDA FORM OF THE MUSEUM

The article discusses one of the main directions of the museum’s propaganda activities related to the scientific and exhibition exposition. The author explores the main ways and methods of attracting visitors to the museum and promoting the museum by presenting a science-based exhibition based on the theory of museology.

Keywords: *exposition, artifact, subject, scientific concept, sequence, models, maps, dioramas, diagrams, plans.*

Сведение об авторе:

Джалолов Бекруз Фарходович *- соискатель кафедры культурологии и музейоведении Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзода.* ***Адрес:*** *734032, Душанбе. Душанбе, проспект Борбад, 73.* ***E-mail:*** *Behruz_4747@List.ru, тел: (+992) 927854747*

About the author:

Jalolov Behruz Farhodovich *- aspirant of the Department of Cultural Studies and Museum Studies of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda. Address: 734032, Dushanbe. Dushanbe, Borbad Avenue, 73. E-mail: Behruz_4747@List.ru, tel: (+992) 927854747*

УДК 37.015.31

МУАММОҲОИ ПСИХОЛОГИЮ ПЕДАГОГӢ ДАР БАЛАНДБАРДОРИИ ФАЪОЛИЯТИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШҶӮЁН

Воҳидова З.Р.
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Яке аз вазифаҳои афзалиятноки таълим дар марҳалаи муосири рушди ҷомеа рушди шахсият мебошад, ки барои татбиқи ғояҳои эҳёи миллии кишвар пешбинӣ шудааст, ки қобилияти мутобиқшавӣ ба шароити зуд-зуд тағйирёбандаи ҷомеаро дорад.

Дар ҳар давру замон ба гурӯҳи мазкури табақаҳои гуногуни ҷамъият шахсони синну солашон гуногунро дохил мекарданд. Дар илмҳои иҷтимоӣ, психологӣ-педагогӣ нуқтаи назари ягона доир ба сарҳадҳои табиии синну соли ҷавонӣ, баробарии психологӣ, физиологӣ ва синну соли иҷтимоии шахсон ба назар намерасанд. Намояндагони мактабҳои илмӣ ақидаи ягона доранд, ки муайян намудани сарҳадҳои мазкур бо ибтидо ва интиҳои танзими пурраи худогоҳии шахсии ҷавонон алоқаи зич доранд [7, с.52].

Проблемаи баланд бардоштани фаъолияти маърифатии донишҷӯён на танҳо дар педагогика, балки вазифаи ҷиддии иҷтимоӣ низ мебошад. Масъала дар он аст, ки донишҷӯён дар ҷараёни таълими касбӣ, танҳо он донише меомӯзад, ки шавқи ӯро ба вуҷуд овардааст ва дар ҷараёни азхудкунии он шиддати зеҳнӣ ба амал омадааст. Донишҷӯ ҷомеаи оянда, намояндаи насли нави мутахассисон аст. Аз ин рӯ, ба фаъолияти маърифатии ӯ дар раванди таълим аҳамияти калон дода мешавад.

Натиҷаҳои таълимии донишҷӯён дар мактабҳои олӣ бо фаъолияти ӯ муайян карда мешаванд, ки вай на ҳамчун объекти ғайрифаъоли идоракунии педагогӣ амал мекунад, балки субъекти фаъолияти маърифатӣ мегардад, салоҳияти ӯро ташаккул медиҳад. Фаъолияти воқеии маърифатии донишҷӯён метавонад, нишондиҳандаи сифати раванди таълим дар донишгоҳ гардад. Самаранокии ташкили таълими бакалаврҳои оянда аз фароҳам овардани чунин шароит вобаста аст, ки дар онҳо фаъолияти маърифатии донишҷӯён зоҳир мешавад.

Проблемаи омӯзиши фаъолияти маърифатӣ барои муддати тӯлонӣ барои илми педагогика ҷолиб аст. Маълумоти мавҷудаи илмӣ исбот мекунанд, ки фаъолияти маърифатӣ сифати шахсиятест, ки аз ҷиҳати сохт ва вазифаҳояш мураккаб аст ва дар системаи ба таври возеҳ тавсиф ва таҳияшуда ташаккул наёфтааст [6, саҳ. 25].

Дар як қатор таҳқиқот олимон қайд мекунанд, ки фаъолияти маърифатӣ робитаи зичро дар бораи омодагии дохилии инсон ба кори зеҳнӣ ва нишондиҳандаи шадиди чунин омодагӣ нишон медиҳад (Л.П. Аристова, Л.И. Божович, Н.Ф. Добрынин, А.Н. Леонтьев, А.А. Смирнов ва дигарон).

Аз тарафи дигар, муҳаққиқон қайд мекунанд, ки фаъолияти маърифатӣ бояд ҳамчун нишондиҳандаи динамикаи ҳамкории шахс бо объектҳои дониш баррасӣ карда шавад, ки ба азхудкунии таҷрибаи фарҳанги иҷтимоӣ ва васеъ намудани системаи арзишҳои шахсӣ равона карда шудааст (И.Я.Лернер, Р.А. Низамов, Н.А. Половникова, М.И. Махмутов, Алимухаммедов М.Р., Т.И. Шамова ва дигарон). Дар ин фаҳмиши падидаи таҳқиқшаванда, таваҷҷуҳ ба ҳолати фаъоли шахс дар раванди таълим гузаронида мешавад ва ба он шароити педагогие, ки ин ҳолатро муайян мекунанд, таваҷҷӯҳ зоҳир карда мешавад.

Нуқтаи назари Л.П. Аристова фаъолияти маърифатии фардро ҳамчун зуҳуроти муносибати трансформатсионии ӯ ба падидаҳо ва ашёҳои атроф баррасӣ мекунад [8]. Набудани муносибати трансформатсионӣ дар таълимгирандагон боиси пайдоиши амалҳои маърифатии фаъол намегардад: «дар беҳтарин ҳолат онҳо танҳо дар бораи қобилияти ҳаракаткунанда ҳарф зада метавонанд, ки ин ба ҳеҷ ваҷҳ бо дарки фаъолияти маърифат шабеҳ нест» [8, с.98].

Тавре ки Т.И. Шамов, ҳангоми ташаккул додани дониш ва усулҳои фаъолият аз ҷониби донишҷӯён, фаъолияти мақсадноки дубора ба амал меояд, ки дар шакли донишҷӯ фаъол аст, аммо сатҳи фаъолияти он паст хоҳад буд [12, с.112].

Фаъолияти маърифатиро чунин ангезаҳо бармеангезанд, ки: кунҷковӣ; лаззате, ки аз раванди маърифат ё натиҷаҳои он ба даст омадааст; фаъолияти амалии одамон, мушкилот ва ниёзҳои онҳо, онҳоро маҷбур мекунад, ки роҳҳои ҳалли масъалаҳои таъхирнопазирро, ки дар ҷараёни рушд ва такмил ба миён меоянд, ҷустуҷӯ кунанд. Фаъолияти маърифатӣ ба вуҷуд оварда мешавад, ифода меёбад ва ба сифати фаъолияти маърифатӣ таъсир мерасонад. Ба донишҷӯёни гуногун шиддати мухталифи фаъолият дар маърифат хос аст. Гирифтани дониши назариявӣ натиҷаи фаъолияти маърифатӣ мегардад, ки танҳо дар ҷараёни фаъолият маъно пайдо мекунад [12, с.176].

Ду маъхази ба ҳам алоқаманд мавҷуданд, ки ба фаъолияти маърифатӣ таъсир мерасонанд. Ба

инҳо дохил мешаванд: 1) худи таъсири таълим, ки дар раванди татбиқи барномаи асосии таълимии касбӣ, таъсири китоби дарсӣ ва муаллим ба вуҷуд меояд; 2) таҷрибаи шахсии донишҷӯ, аз ҷумла таҷрибаи ҳамкории ӯ бо ҷаҳон ва натиҷаҳои таълим.

Роҳҳо ва воситаҳои рушди фаъолият дар маърифат ва мустақилияти донишҷӯён дар асарҳои дидактикаи бузурги ватанӣ М.И. Махмутова. Вай самтҳои зерини рушдро муайян кард [8]:

а) ташкили ҷустуҷӯ, вазъияти проблемавӣ дар синф;

б) истифодаи пайвастаи принсипи фардӣ дар раванди таълим;

в) истифодаи системаи кори мустақили донишҷӯён, истифодаи васоили мухталифи дидактикӣ ва аёнию-техникӣ, ташкили оқилонаи дарсҳо ва баланд бардоштани фаъолияти донишҷӯён;

г) таъмини робитаи омӯзиш бо ҳаёти воқеӣ;

ғ) инкишофи мустақилият ва фаъолияти амалӣ дар раванди таълим.

Д.В. Вилкеев усулҳои асосии фаъолияти маърифатиро муайян кард:

- озмоиши воқеӣ ва фикрӣ;
- моделсозии шабеҳ;
- фарзия [11].

Дар асарҳои ӯ муносибати наздики ин усулҳо нишон дода шудааст ва дар бораи таъмин намудани ягонагии сатҳҳои эмпирикӣ ва назариявӣ дар маърифат бо афзоиши нақши шинохти назариявӣ дар таҳқиқоти илмӣ хулоса бароварда мешавад.

Дыдыкин А.И. [13, саҳ.35-36]. Муаллиф тезисҳои асосии инъикоси мантиқи таҳқиқотро дар самти нишондодашуда таҳия кардааст: барои фаъолияти маърифатӣ, бозӣ ҳамчун фаъолкунандаи тавоно пайдо мешавад; мониторинги фаъолияти маърифатӣ бо истифодаи усулҳои таълимӣ, бозӣ бояд тавассути таҳияи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои фаъолияти маърифатӣ амалӣ карда шавад.

Фаъолияти маърифатӣ, ҳамчун як фаъолияти самти таҳқиқотӣ, ҳамчун ниёз ба таассурот, зеро фаъолияти эҷодиро С.А. Мышкин [16]. Муаллиф ду гурӯҳи донишҷӯёни миллатҳои русӣ ва удмуртиро таҳқиқ кардааст. Дар асоси маълумоти таҷрибавии С.А. Мышкина чунин хулоса баровард: намояндагони гурӯҳҳои мухталифи этникӣ хусусиятҳои услубии фаъолияти маърифатӣ доранд ва ин намунаҳо дар намунаҳои фарҳангии ҷомеаи этникӣ муаррифӣ мешаванд. Ба намояндагони этноси рус эътимод ба худ, мустақилият, мустақилият хос аст ва дар зуҳури фаъолияти маърифатӣ ба андешаи худ такя мекунанд. Намояндагони миллатҳои мухталиф бо сифатҳои гуногун, аз қабили садоқат, масъулият, эътидол, таваҷҷӯҳ ба ақидаи коллектив, нигоҳ доштани обрӯи оммавӣ зоҳир мешаванд [16].

Дар кори Э.И. Бергер [9] яке аз хосиятҳои фаъолияти маърифатии донишҷӯён - кунҷковиро баррасӣ мекард. Муаллиф тезиси кунҷковиро ҳамчун асоси бунёдии фаъолияти маърифатии фаъол, ки онро асосан фаъолияти шахсияти афзоянда, норозигии он аз он чӣ ба даст оварда шудааст, муайян мекунад. Дар натиҷаи таҳқиқот ба хулосае омаданд, ки дар раванди татбиқи дароз, мураттаб ва мақсадноки ҳавасмандгардонии дурнамои маърифатӣ ва дигар ангезаҳои ҳамроҳикунандаи педагогӣ, кунҷковии донишҷӯён афзудааст, ки ба афзоиши назарраси фаъолияти маърифатии онҳо таъсир расонидааст .

Фаъолияти маърифатӣ бо ҳадафҳо ва ниятҳои шахсӣ, ниёзҳои шахсӣ алоқаманд аст. Аз бисёр ҷиҳат маҳз худи онҳо муносибати эҳсосии интихобиро ба воқеият муайян мекунанд. Талабот ба дониши дахлдор шарти зарурии фаъолияти маърифатии донишҷӯён мегардад. Хоҳиши ҳалли мушкилот, баромадан аз вазъи душворӣ, ҳалли зиддияти байни донишҳои маълум ва маълумоти нав ниёзи маърифатиро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, фаъолияти маърифатӣ, ҳамчун посухи зеҳнӣ ва эҳсосӣ ба раванди шинохт, майли омӯхтан, иҷрои вазифаҳои шахсӣ ва муштарак, таваҷҷуҳ ба ҳамкорӣ бо муаллим ва дигар донишҷӯён, хоҳиш ба фаъолияти амалӣ ва зеҳнӣ мебошад, ки динамикаи пешрафтро дар дониш муайян кунад. Фаъолияти маърифатиро ҳамчун як ҳавасмандии амиқи ботинӣ, ки дар асоси табиӣ ба шинохти чизи нав сохта шудааст, баррасӣ кардан лозим аст. Раванди он дар байни донишҷӯён шарти асосии таъмини сифат ва далели ташкили дурусти ҷараёни таълим буда, набудани он нишондиҳандаи бесамарии ташкили таълим мегардад.

Чунин падидаи педагогӣ, ба монанди фаъолияти маърифатӣ, раванди дуҷониба мебошад: он шакли худшиносӣ ва худтанзимкунии донишҷӯён мебошад; натиҷаи саъйи омӯзгор дар ташкили фаъолияти таълимии хонанда.

Т.А. Гусева чунин сохтори фаъолияти маърифатиро пешниҳод мекунад, ки моҳияти фаъолиятро ҳамчун ҳаракат дар худ инъикос мекунад:

- сатҳи танзим;
- сатҳи фаъолияти эҳтимолӣ;
- сатҳи динамикӣ;
- сатҳи инъикосӣ ва арзёбӣ;
- сатҳи фаъолияти муассир [12, с.13].

Муаллиф хусусиятҳои асосии характерноки фаъолияти маърифатиро, ки ба хислатҳои асосии шахс дохил карда шудаанд, ки ба таъмини саъю кӯшиши иттилоотию маърифатӣ ва танзимию рефлексивии ӯ (масъулият, хушмуомилагӣ, ташаббускорӣ, матонат, ташкилотчигӣ) равона карда шудааст.

Дар чунин сохт [6, с. 14], фаъолияти маърифатӣ, ҳамчун ҳаракати худидоракунӣ, муаррифӣ мешавад: аз иқтидори ҳавасмандгардонӣ, тавассути танзими он ба нишондиҳандаҳои динамикӣ, сипас ба натиҷаи рефлексии арзёбишаванда, ҳар дафъае, ки потенсиали нав ба вуҷуд меорад ва аз ин рӯ, ҳар дафъа дар баробари спирали рушди худ.

Бо вуҷуди таваҷҷуҳи зиёди муҳаққиқон ба мушкилоти афзоиши фаъолияти маърифатӣ, он ҳанӯз ҳам ҳалношуда боқӣ мондааст [5]. Пассивии донишҷӯён дар таълими донишгоҳӣ яке аз мушкилоти ҷиддии раванди таълим боқӣ мондааст, масъалаи баланд бардоштани самаранокии рушди маърифатии бакалаврҳои оянда аксар вақт ба мушкилоти воқеӣ дар ҳаёт оварда мерасонад [4].

Ғайр аз ин, омӯзиши манбаъҳои назариявии мо дар адабиёти психологӣ ва педагогӣ мавҷуд набудани тавсифи муназзами моделҳои рушд ва фаъолсозии фаъолияти маърифатии донишҷӯёнро нишон дод [1].

Таҳияи системаи усулҳои баланд бардоштани фаъолияти таълимӣ дар донишгоҳ имкон медиҳад, ки мушкилоти фаъолияти маърифатии донишҷӯён ҳал карда шавад, ки он ҷустуҷӯи шароит ва воситаҳои самарабахши таълим, фаъолияти фаъоли худи омӯзгорро талаб мекунад [10] .

Барои фаҳмидани хусусиятҳои инкишофи ин раванд, мушкилоти дар ташкили раванди педагогӣ мавҷудбударо муайян кардан лозим аст.

Ташаккули салоҳиятҳои касбӣ бо сатҳи худтанзимкунии касбӣ ва фаъолияти фаъоли маърифатӣ, ки ба аз худ намудани дониш ва малакаҳои касбӣ равона карда шудааст, муайян карда мешавад ва ин ҳама сифати тайёрии бакалаврҳоро таъмин менамояд [2].

Агар таваҷҷуҳи маърифатӣ ва манфиати касбӣ пайваста ба мотивҳои бартаридошта табдил ёфта, азхудкунии фаъоли дониш, малака ва малакаҳое, ки барои фаъолияти муваффақонаи касбӣ заруранд, водор месозад, пас натиҷаи ҳамкории онҳо ташаккули самти касбии шахсият, сифатҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим мебошад.

Таҳлили адабиёти илмӣ имкон дод, ки се ҷузъи фаъолияти маърифатӣ таҳия карда шаванд: ҳавасмандгардонӣ, иродаи қавӣ ва мундариҷаи амалиётӣ; се сатҳи рушди фаъолияти маърифатиро ҳамчун як хислати шахсӣ баррасӣ кунед: репродуктивӣ, ҷустуҷӯи қисман ва таҳқиқот [18, с.15.].

Салоҳиятҳои касбӣ дар ду марҳала - дар давраи таҳсил дар донишгоҳ ва дар марҳалаи баъдидипломӣ ташаккул меёбанд. Дар ҷараёни таҳсил дар донишгоҳ ташаккули бакалаврҳо ҳамчун мутахассис тавассути фаъолияти маърифатии донишҷӯён таъмин карда мешавад. Марҳалаи баъдидипломӣ бо фаъолияти мустақили касбӣ алоқаманд аст, ки дар ҷараёни он салоҳиятҳои бакалавр бояд ба дараҷаи олии касбӣ рушд кунанд. Аммо, асоси чунин рушд фаъолияти маърифатии он мебошад, ки дар давраи тайёрии касбӣ дар донишгоҳ ташаккул ёфтааст. Таъсир ба ташаккули шахсияти бакалаври оянда, фаъолияти маърифатӣ, муносибати ӯро нисбат ба худ, ба одамони дигар, ба истеҳсолот ташаккул медиҳад. Дар баробари ин, фаъолияти маърифатӣ заминаи ташаккул додани омодагии донишҷӯён ба худмуайянкунӣ дар фаъолияти касбии оянда мегардад. Аз ин рӯ, фаъолияти маърифатӣ шарти муҳими таъмини сифати тайёрии донишҷӯён дар донишгоҳ, самаранокии ташаккули салоҳиятҳо, ноил шудан ба ҳадафҳои таълимию маърифатӣ мебошад.

Пас, дар шароити рушди фаъолияти маърифатии донишҷӯён мо инҳоро дар назар дорем:

- таваҷҷуҳи донишҷӯ ба гирифтани дониш;
- ташаккули дониш, малака ва малакаи донишҷӯ;
- равона кардани муносибатҳо дар гурӯҳ барои ба даст овардани дониш ва салоҳияти касбӣ;
- усули фаъол, эҷодӣ ва демократии устод дар раванди таълимии донишгоҳ;
- ташаккули афкори ҷамъиятӣ оид ба зарурати таълими босифат.

Ҳамин тариқ, омӯзиши ташаккули фаъолияти маърифатии донишҷӯён дар донишгоҳ ба мо имкон дод, ки як қатор муқарраროти муҳимро пешкаш намоем.

- Фаъолияти маърифатии донишҷӯ ду омилро дар бар мегирад: табиӣ, ки моро бо шахсе ҳамчун «созанда дар гӯш» муаррифӣ мекунад; фарҳангӣ, исбот кардани имконияти рушди мақсадноки ин сифат дар ҷараёни тарбияи шахсият.

- Фаъолияти маърифатӣ дар инсон дар тӯли тамоми ҳаёташ ташаккул меёбад, он бо тағйир ёфтани нақшаҳои ҳаёт ва муносибати шахсӣ тағйир меёбад, дар фаъолияти инноватсионӣ кӯмак мерасонад. Аз ин рӯ, фаъолияти маърифатӣ ҳам як шарти зарурӣ ва ҳам натиҷаи маҳорати касбии бакалавр мебошад.

Танзимгари рафтори иҷтимоии донишҷӯ, соҳаи арзишии ӯ мебошад, аз ин рӯ, фаъолияти маърифатии ӯ бояд дар раванди ташаккули фаъолияти маърифатӣ ҷои марказиро ишғол кунад.

Омӯзиши проблемаи ташаккули фаъолияти маърифатии донишҷӯи донишгоҳ бояд дар асоси

ҳадафҳо ва мундариҷаи таҳсилоти олӣ сохта шавад [19, с.99]. Салоҳияти касбии бакалавр дар ҳама самт се ҷузъро дар бар мегирад: назариявӣ, амалию равонӣ.

Ҷузъи назариявӣ ба ташаккули нуқтаи назари ҳамаҷонибаи кори оянда ҳамчун раванди фаъол равона карда шудааст.

Ҷузъи амалӣ, омодагии бакалаври ояндаро барои ҳалли масъалаҳои касбӣ таъмин менамояд.

Ҷузъи психологӣ бо он сифатҳои шахсӣ алоқаманд аст, ки дар фаъолияти касбӣ заруранд. Хатмкардаи донишгоҳ ба чунин хислатҳои шахсӣ, аз қабили мутобиқшавӣ ба шароити истеҳсолоти муосир, ҳавасмандии мусбӣ, талош барои рушди шахсӣ ва касбӣ ва малакаҳои муошират ниёз дорад.

Таъсиси муттасилии байни фанҳо имкон медиҳад, ки ташаккул ва рушди фаъолияти пайвастаи маърифатии донишҷӯён дар тӯли таҳсил дар донишгоҳ сурат гирад. Самаранокии ташаккули фаъолияти маърифатии донишандӯзон дар сурате ба даст оварда мешавад, ки агар шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои таълим ба ҳадафҳои таъмини ташаккули салоҳияти касбӣ мувофиқ бошанд. Вобаста ба ин, ба усулҳои ташаккули ҷузъҳои фаъолияти маърифатӣ диққат додан лозим аст. Барои аз худ кардани дониш аз ҷониби донишҷӯён тавсия дода мешавад, ки усулҳои иттилоотии қабулкунанда дар асоси истифодаи дониши махсуси интихобшуда, ташкили дарки иттилоот, намоиши намунаҳои фаъолияти касбӣ, ки ин маълумот дар фаъолияти касбӣ амалан истифода мешавад.

Барои аз худ кардани усулҳои фаъолияти фикрӣ ва амалӣ донишҷӯ бояд дониш ва малакаро дар чунин вазъ такроран татбиқ кунад, то онҳо комил шаванд.

Азхудкунии таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ дар байни донишҷӯён тавассути истифодаи усулҳои таълими проблемавӣ ба амал меояд. Дар раванди таълим ҷорӣ намудани шаклҳои омӯзиши проблемавӣ низ ба ташаккули фаъолияти маърифатӣ мусоидат мекунад. Ин метавонад дар шакли баён кардани мушкилот, фаъолияти қисман ҷустуҷӯӣ, фаъолияти тадқиқотӣ бошад. Ба рушди фаъолияти маърифатӣ муносибати мусбӣ ба раванди таълим, фаъолияти таълимӣ ва касбӣ, аз худ кардани малакаҳои амалӣ, ташаккули сифатҳои касбӣ ва шахсии донишҷӯён, ҳавасмандии онҳо, омодагии маърифатӣ ва ташкилотчигӣ ба худомӯзӣ мусоидат мекунад. Ҳамаи ин ба мо имкон медиҳад, ки услуби инфиродии фаъолияти касбии худро эҷод кунед, ҳаракатнокии касбии бакалаври оянда, омодагии ӯро ба фаъолияти инноватсионӣ таъмин намоед.

Ҳамин тариқ, фаъолияти маърифатиро ҳамчун як проблемаи руҳию - педагогӣ баррасӣ намуда, мо метавонем ба хулоса оем, ки мушкилоти фаъолияти маърифатии донишҷӯёни донишгоҳ дар марҳалаи муосири рушд муносибати мунтазамро дар ҳалли он талаб мекунад. Системаи воситаҳои ташаккули фаъолияти маърифатӣ инҳоро дар бар мегирад: а) мундариҷаи мавзӯъ; б) усулҳои таълим; в) шаклҳои ташкили таълими донишҷӯён. Истифодаи принсипи фаъолият дар таълими донишҷӯёни донишгоҳ, самаранокӣ, фаъолияти мақсадноки мустақилонаи инъикоскунандаи тағйирёбандаи донишҷӯёнро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Anderson J.R. Congnitive Styles and Multicultural Populations // Journal of Teacher Education. 1988. Vol. 39 № 1.
2. Gadamer H.-G. Education is Self-Education // Journal of Philosophy of Education. Vol. 35, No. 4, 2001, pp. 531-542.
3. Merzon, E.E., Nurgatina, I.E., Bakhayeva, G.M. The Technology of Teacher Reflexive Competence Development in Modern Conditions // Review of European Studies; Volume 7, Issue 4, 2015, pp. 112-117.
4. Raven J. Quality of Life, the development of Competence, and Higher Education. Higher Education, 1984.
5. While R.W. Motivation reconsidered: The concept of competence// Psychological review, 1959. №66.
6. Абульханова-Славская К.А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности. Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности. М.: Наука, 1989. 183 с.
7. Алимухамедов, М.Р. Принсипҳои асосии ташаккули қобилияти эҷодӣиҷтимоии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олӣ дар фаъолияти беруназсинфӣ [Матн] / О.А. Исломов, М.Р. Алимухамедов, З.З. Алимухамедова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. № 4. –2019, С. 282-286. ISSN 2074-1847.
8. Аристова Л.П. Активность учения школьника. М., 2001. 356 с.
9. Бергер Э.И. Стимул познавательной перспективы как средство развития любознательности учащихся в процессе обучения: Автореф. дис. ... канд. пед.наук. Казань: Каз. гос. ун-т, 1980. 19 с.
10. Бочкарева Т.Н. Влияние познавательной активности на формирование профессиональной компетентности студентов вузов: Монография. Набережные Челны: НГПУ, 2016. 180 с.
11. Вилькеев Д.В. Методы научного познания в школьном обучении. Казань: Татарское книжное издательство, 1975. 160 с.
12. Гусева Т.А. Стили познавательной активности личности студента: Автореф. дис. ... канд. псих. наук. Новосибирск: Новосибирский гос. пед. ун-т, 2009. 31 с.
13. Дыдыкина А.И. Игра как средство активизации познавательной деятельности учащихся музыкальной школы // Современные наукоемкие технологии, 2007. №7. С. 35-36.
14. Кочнев, А.О. Влияние личностно ориентированного подхода на познавательную активность обучающихся Текст.: Автореф. . дис. канд. пед. наук / А.О. Кочнев. Череповец: Череповецкий гос. ун-т, 2006. - 15 с.

15. Махмутов М.И. Развитие познавательной активности и самостоятельности учащихся. Казань: Татарское книжное издательство, 1963. 80 с.
16. Мышкина С.А. Ценности как культурные факторы этнотипических стилевых характеристик познавательной активности // Вестн. Удмуртского ун-та. Психология и педагогика, 2007. № 9. С. 125-134.
17. Платонова Т.А. Экспериментальное исследование процесса порождения познавательной мотивации: Автореф. ...канд. пед. наук. М., 1980. 23 с.
18. Рослякова С.В. Развитие познавательной активности учащихся подросткового возраста в учебном процессе: Автореф. ... дис. канд. пед. наук. Екатеринбург: Челябинский гос. пед. ун-т, 2007. 23 с.
19. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. М.: Педагогика, 1982. 208 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

В данной статье представлена информация по изучению проблемы повышения познавательной активности студентов, что является одной из важнейших задач педагогической и психологической науки. Автор статьи выражает мнение, что в процессе профессионального обучения студенты приобретают только те знания, которые вызвали у них интерес. В статье также делается акцент на задачах современной системы образования, которые заключаются в повышении качества общего и профессионального образования, выводе высшего образования на международный уровень, повышении конкурентоспособности и привлекательности инвестиций в высшее образование на мировом рынке труда. Отечественная система высшего образования наряду с подготовкой высококвалифицированных специалистов обеспечивает формирование широкой творческой личности студента.

В статье также представлена информация о результатах работы студентов и о том, как определяется их деятельность, а также сведения о формировании неактивных объектов педагогического управления, субъекте познавательной деятельности и их компетенции. Фактическая познавательная активность студентов может быть показателем качества образовательного процесса в вузе. Эффективность организации обучения будущих бакалавров зависит от создания таких условий, в которых осуществляется учебная деятельность студентов.

Ключевые слова: *познавательная активность; профессиональная компетентность; студенты вуза; системный подход; компоненты и уровни познавательной активности, формы организации учения, развития.*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEMS OF INCREASING THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF STUDENTS

This article provides information on the study of the problem of increasing the cognitive activity of students, which is one of the most important tasks of pedagogical and psychological science. The author of the article expresses the opinion that in the process of professional training, students acquire only the knowledge that aroused their interest. The article also focuses on the tasks of the modern education system, which are to improve the quality of general and vocational education, bring higher education to the international level, increase the competitiveness and attractiveness of investments in higher education in the world labor market. The domestic system of higher education, along with the training of highly qualified specialists, ensures the formation of a broad creative personality of the student.

The article also provides information about the results of students' work and how their activities are determined, as well as information about the formation of inactive objects of pedagogical management, the subject of cognitive activity and their competence. The actual cognitive activity of students can be an indicator of the quality of the educational process at a university. The effectiveness of the organization of training for future bachelors depends on the creation of such conditions in which the educational activities of students are carried out.

Key words: *cognitive activity; professional competence; university students; systems approach; components and levels of cognitive activity, forms of organization of learning, development.*

Сведение об авторе:

Вохидова Зебо Рустамбоевна *- ассистент кафедры информационно - коммуникационных технологий и программирования Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд, мкр-н. 17, дом 1, E-mail: zohidova_zebo@mail.ru, тел: (+992) 927157977*

About the autor:

Vokhidova Zebo Rustamboevna *- assistant of the information and communication technologies and programming department under the Tajik State University of Law, Business and Politics,*

Republic of Tajikistan, Sughd Region, Khujand, microdistrict. 17, building 1, E-mail: zohidova_zebo@mail.ru, tel: (+992) 927157977

МАФҲУМИ ШАХС, МАҚОМ, СОХТ, ВА ТАШАККУЛИ ОН ДАР МАРҲИЛАҲОИ ГУНОГУНИ ҶАМЪИЯТ

Назарова Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

«Дар соҳаи психология ва фалсафаи муосир нишон дода шудааст, ки мавқеи шахс дар рушди олами моддӣ ва тағир додани ҳаёти ҷомеа бағоят калон аст, зеро шахс дар тарзҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ, истеҳсоли неъматҳои моддию маънавӣ фаъолона иштирок мекунад», [2, с.109].

Шахс аз як тараф, мавҷудоти биологӣ, мавҷуде мебошад, ки дорои шуур қобилиятҳои беназир буда, имконияти тағири дунёи ҳастиро дорад, ки ин амал фақат ба мавҷуди беназири олам инсон хос аст. Зеро ки ягон мавҷудоти рӯи дунё ин қобилиятро надорад. Инсон аст, ки майнаи тараққикарда, забони ширину гуворо, ақли олӣ ва пои равонро дорост. Дар баробари мавҷуди биологӣ буданаш, ӯ намояндаи асосии хаёти иҷтимоӣ ба шумор меравад, чунки асос, пойдорӣ ва сарвати асосии ҳар як ҷамъият инсон мебошад, ба хотире, ки қобилияти дониста гирифтани дунёи ихотакарда ва фаъолона тағир додани онро дорад.

Гарчанде, ки инсон масъалаи марказии аксарияти илмҳо мебошад, зеро илми педагогика таълиму тарбияи инсонро меомӯзад, илми психология бошад, ҳолатои рӯҳию равонии шахсро ҳамчун инсони рӯҳи солим дошта дар ҷомеа ташаккул медиҳад. Дар илми психология 3 тавсифи психологии шахсро васф менамоянд, ки «1- устуворни хусусиятҳои шахс аст, 2 - юм ин ягонагии шахс мебошад, ки дар алоқаи зич ва вобастагии байниҳамдигарии протсессҳои психикӣ, ҳолатҳои психикӣ ва хусусиятҳои психикии ӯ ифода меёбад, 3 - юм ин фаъолии шахс мебошад. Фаъолӣ дар фаъолияти гуногуншакл ва ҳартарафаи шахс, ки ба тағир додан ва аз нав сохтани олами иҳотакарда, ба дигаргун намудани табиат ва сохти психикии худ равона карда шудааст, ифода меёбад», [1, с.40].

Пас нақши омили биологӣ ва ҷамъиятиро дар ташаккули шахс дида мебароем. Албатта, дар раванди ҳаёт ва ташаккули шахсият, нақши омилҳои биологӣ ва омилҳои иҷтимоӣ бо якдигар дар пайвастагии зич мебошанд. Ба омилҳои биологӣ аломатҳои модарзодӣ ва ба иҷтимоӣ бошад, он чӣ кӣ инсон дар раванди ҳаёт дастрас намудааст, нисбат медиҳанд. Ё ин ки ба омилҳои биологӣ ирсият ва ба омилҳои иҷтимоӣ муҳит вобаста мебошад. Вақте ки дар бораи табиати шахс сухан мегуем, хусусиятҳои фардии шахс ба монанди мизоҷ, характер, қобилиятро ба хотир меоварем, агар ба омилҳои биологӣ иртибот дошта бошанд, пас таввасути иҷтимоиёт, ё ин ки сотсиализатсия (иҷтимоишавӣ) рушд ва ташаккул меёбанд.

Масъалаи тарбияи шахс, табиати нотакрори ӯ, дар замони муосир мавзӯи мубрами ҷомеа ва аксарияти илмҳои ҷомеашиносӣ ба шумор меравад. Инсон дар баробари мавҷуди биологӣ буданаш, боз ба дигар аъзоҳои ҷомеа дар иртиботи қавӣ ва асосӣ аст. Новобаста аз андешаҳои мухталиф аз нигоҳи илми психология шахсияти замони муосир чунин таърифро дорост. «Одами қобили шуур ва дорои нутқи гӯё, ки ӯ аз ҷиҳати маънавию психологӣ солим буда, дар тарзҳои муошрати ҷамъиятӣ иштирок карда, неъматҳои моддию маънавӣ офарида, дар ҷомеа ягон нақшеро мебозад ва ба ғояҳои он содиқу вафодор аст, шахсият номида мешавад», [2, с.117]. Маҳз ҳамин гунна одами ҷамъиятӣ хусусиятҳои шахсро ташаккул медиҳанд. Одам қоидаҳои рафтор, одат ва меъёрҳои ахлоқии ба ҳамин ҷамъият хосро аз худ мекунад. Маълум аст, ки хусусиятҳои муайяни табиӣ, биологӣ барои тараққиёти психикии одам зарур аст. Барои ташаккули хусусиятҳои психикии одам маҳз майнаи сар ва системаи асаби ӯ кӯмак мерасонад. Хусусиятҳои табии одам заминаи муҳим , шарти зарурии тараққиёти психикӣ мебошад, вале онҳо худ аз худ характер, қобилият, шавқу ҳавас, идеалу эътиқодҳои ӯро муайян намекунад. «Майна ҳамчун ташкили биологӣ, заминаи ба вуҷуд омадани шуур, шавқу ҳавас, қобилият, эътиқод, маҳсули ҳастии ҷамъиятии одам ҳисоб меёбад. Системаи асаб, заминаҳои модарзодии органикиеро, ки онҳо барои дониста гирифтани олами иҳотакарда хизмат мекунанд, доро мебошад. Аммо фақат дар фаъолияти муайяни шароити ҳаёти иҷтимоӣ гузаронанда, дар протсесси таълиму тарбия, қобилияти мувофиқ ташаккул меёбад ва хусусиятҳои табиӣ ба тараққиёти психикӣ таъсири муайн мерасонад», [1, с.43].

Дар шароити ҷамъияти демократӣ, хуқуқбунёд ва ягона инсон ҳамчун шахс қадр ва манзалати хешро пайдо намудааст. Аз истисмор, зулми иқтисодӣ ва сиёсӣ озод шуда, ба меҳнат, истироҳат ва маълумот хуқуқ пайдо мекунад. Дар баробари низомнокӣ демократия гузаштан, афзӯдани фаровонии неъматҳои моддӣ ва маънавӣ имкониятҳои инкишофи ҷисмонӣ ва рӯҳии ҳар як одам, ҳамаи аъзоёни ҷамъият боз ҳам васеъ ва афзун мешавад. Ташаккули одами дар протсесси иштироки

фаъолонаи вай дар созиши демократӣ, зери таъсири тамоми системаи кори тарбиявии давлат ва ташкилотои ҷамъиятӣ мегузарад. Меҳнати якҷояи аъзоёни ҷамъият, тараққиёти муносибатҳои озодона, ҳамкории рафиқона ва ёрии байниякдигарӣ дар рӯҳияи сотсиализатсия ташаккул ёфтани шуури одамонро пеш мебарад. «Дар зери мафҳуми шахс маҷмӯи сифатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятноки одам, мақоми аввалро ишғол менамояд. Моҳияти иҷтимоии одам дар робитаи ӯ бо ҷомеа шакл гирифта, зоҳир мегардад. Ҳар як ҷомеа намунаи ба худ хоси шахсро муқаррар карда, намудҳои асосии психологии одамро муайян менамояд», [4, с.115].

Ҷиҳати асоситарини васфи шахс равияи ӯро дар бар мегирад, ки ба он дохил мешавад, мақсади шахс, саъю кӯшиши ӯ ва дигар сифатҳои иҷтимоиаш мебошад. Талаботҳои шахс дар раванди ҳаёт гуногун мебошад, пеш аз ҳама талаботҳои табииро дар бар мегирад. Ин талаботҳо ба хӯрок, либос, ҷои истиқомат ҳамчун воситаи аз хунукӣ ва гармӣ ҳимоя кардан мисоли талаботҳои табиӣ мебошанд. Талаботҳои инсон дар шакли умумӣ зоҳир мешаванд. Вақте ки рафтори конкретӣ, амали конкретӣ, фаъолияти конкретии одам, ки ниҳоят гуногуншакланд, дар назар дошта мешаванд. Сухан дар бораи маромҳо ё сабабҳои водоркунандаи ин рафтор амал ё фаъолияти конкретӣ меравад. Маромҳо зуҳуроти конкретии талаботҳо мебошанд.

Шакли асосии зоҳиршавии талаботи маърифатии инсон шавқу ҳавас мебошад. Шавқу ҳавас, чунин равияи фаъоли маърифатии одам аст, ки ба ин ё он чиз, ҳодиса ё фаъолият нигаронида шуда, бо муносибати мусбати эмотсионалӣ доштаи шахс алоқаманд аст. Шавқу ҳавас аҳамияти калон доранд. Онҳо одамро ба аз худ кардани дониш, васеъ намудани ҷаҳонбинӣ водор менамоянд. Шавқу ҳавас хонандаро водор менамояд, ки ӯ душворӣ ва монеаҳоро бартараф намуда, роҳҳо ва тарзҳои чуқур омӯхтани донишро фаъолона ҷустуҷӯ намояд. Шавқу ҳавасро ба намудҳои зерин васеъгӣ, амиқӣ, устуворӣ ва таъсирнокиаш тавсиф медиҳанд.

«Шавқу ҳавасро аз рӯи устуворӣ ва ноустувориашан фарқ мекунанд. Шавқу ҳавас дар раванди ҳаёт нақши асосӣ ва аввалиндараҷаро барои ба мақсад расидан меомӯзад ва хусусияти нисбатан мустаҳкамгардидаи шахс тавсиф меёбад. Шавқу ҳаваси ноустувор раванди нисбатан кӯтоҳмуддат буда, тез ба вуҷуд меояд ва зуд хомӯш мешавад. Одаме, ки шавқу ҳавасаш ноустувор аст, ба зудӣ завқ пайдо мекунаду, зуд дилсард мешавад», [1, с.46].

Хусусиятҳои психологии шахс дар зери таъсири таҷрибаи иҷтимоии одам, шароити ҳаёт ва фаъолият, таълим ва тарбияи ӯ шакл мегиранд. Тарбия ҳамчун протсесси таъсиррасонии бошуурона ва мақсадноки насли калонсол ба насли хӯрдсол нақши ҳалкунандаро иҷро менамояд. Мақсади тарбия аз он иборат аст, ки дар шахс сифатҳои муайяни ба талаботҳои ҷамъият мувофиқбуда ташаккул дода шаванд.

Шахс ҳеҷ вақт наметавонад танҳоӣ дар ҷамъият муваффақ шавад, балки дар коллектив амал ва зиндагӣ мекунад ва дар зери таъсири коллектив ҳамчун шахс ташаккул меёбад. Хусусиятҳои равия ва иродаи одам дар коллектив ва дар зери таъсири коллектив шакл мегиранд, фаъолият ва рафтори ӯ ташкил карда мешавад, барои тараққиёти қобилиятхои ӯ шароит фароҳам оварда мешавад. «Дар мавриди дурнамои зиндагӣ, тарҳрезии дастовардҳои фард танҳо ба маънию масоили ҷорӣ итоат карда, зиндагонии ӯ ба тарзи мукамал сурат намегирад, мазмуну мароми зиндагиаш паст рафта, талаботҳои рӯҳонӣ - маънавии ӯ маҳдуд мегардад, дараҷаи иддаою талаботаш паст мешавад», [4, с.117]. Коллектив воситаи амалитарини мубориза ба амалҳои номатлуб мебошад. Дар ташаккули шахсияти ҷавонони муосир нақши Истиқлолият ва Ваҳдати Милли бениҳоят бузург аст. Дар даврони Истиқлолият ва Ваҳдати миллӣ ҷавонони муосир барои ташаккули шахсият кӯшишҳои зиёде менамоянд, то ки мақоми хешро дар ҷомеа пайдо карда тавонанд.

АДАБИЁТ

1. Крутецкий В.А. Психология/ В.А. Крутецкий.-Москва:1974.- 317 с.
2. Мустафоқулов Т. Асосҳои психологияи синусоли ва педагогӣ/ Т. Мустафоқулов., М. Нарзуллоева. – Кулоб: 1993. – 200 с.
3. Алиев С.Н Хусусиятҳои психологӣ қафомонии талабагон дар таълим, Маҷалаи «Мактаби Советӣ», - №1 соли 1990 - С.7-11.
4. Давлатов М. Психология. –Душанбе «Собириён» 2010
5. Мустафоқулов Т., Давлатов М.,Мирзоев Р., Амиршоев Р., Иззатова М., Ҳалимов А., Абдулвоҳидов С., Ҳалимов Р. Асосҳои психологияи умумӣ. Душанбе «Империал-групп» 2012.
6. Маҳмудов Ш.К.,Абдурашитов Н. Психологияи омӯзгорӣ. Душанбе «Ирфон» 2011.
7. Расулов Д., Сайдахмадов Л., Ғаффоров А. Педагогика. Душанбе «Студент» 2010 .

8. Мустафоқулов Т., Қурбонов М.С., Шарипов А.А. Тарзу усулҳои омӯхтани психологияи мактаббачагон. Душанбе «Империал -Групп» с.2014.
9. Мирзоев А. ,Мустафоқулов Т. Сухандонон сухан санҷида гӯед. Рӯзномаи «Омӯзгор» с. 1992.
10. Мустафоқулов Т., Мирзоев А. Маҳбуби дилҳо. Рӯзномаи «Хатлон» 1992..

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ О ЛИЧНОСТИ, ЕЕ СТРУКТУРЕ И СТАНОВЛЕНИИ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА

Концепция личности и различные стадии её формирования в разных, обществах были в центре внимания мыслителей и ученых всех времен, и сегодня в большинстве наук ученые сосредоточили внимание на личности. Потому что невозможно представить прогресс и развитие любого общества без высшего и уникального существования.

В процессе жизни и становления личности значимо различие биологических факторов и социальных факторов друг с другом в тесной связи. К биологическим факторам относят врожденные и врожденные признаки, то, что человек достиг в процессе жизни. Или это зависит от биологических факторов наследственности и от социальных факторов. Когда речь идет о природе человека, приводим к запоминанию индивидуальных особенностей человека, таких как клиент, характер, способность, потому что клиент, характер и способность формировать совершенную личность, играет эффективную роль. Понятно, что человек – это целеустремленный и сложный мир, и к его составу относятся морально-психологические качества. Конечно, личность человека находится под влиянием социально - психологических целевых мероприятий. Воспитание также играет ключевую и важную роль в формировании личности человека. С этого момента воспитание как специальная деятельность от ранда много воздействия при наличии определенной программы, сознательные цели.

Ключевые слова: *психология, личность, общество, устойчивость, характер, внимание, единство личности, проявление, характер, психика, настойчивость, поведение, чувства, потребности и интересы.*

AN IDEA OF THE PERSONALITY, ITS STRUCTURE AND FORMATION AT DIFFERENT STAGES OF THE LIFE OF SOCIETY

The concept of the individual and the various stages of its formation in different societies have been the focus of attention of thinkers and scholars of all times, and today in most sciences, scientists have focused on the individual. Because it is impossible to imagine the progress and development of any society without a supreme and unique existence.

In the process of life and personal development, the difference between biological factors and social factors is significant in close connection with each other. Biological factors include innate and innate traits, what a person has achieved in the course of life. Or it depends on the biological factors of heredity and on social factors. When it comes to the nature of a person, we lead to the memorization of individual characteristics of a person, such as the client, character, ability, because the client, character and ability to form a perfect personality, plays an effective role.

It is clear that a person is a purposeful and complex world, and its composition includes moral and psychological qualities. Of course, a person's personality is influenced by socio-psychological targeted measures. Education also plays a key and important role in the formation of a person's personality. From this point on, education as a special activity from random exposure in the presence of a certain program, conscious goals.

Keywords: *psychology, person, individual, personality, person, society, stability, character, attention, unity of the person, manifestation, character, psyche, perseverance, behavior, feelings, needs and interests.*

Сведения об авторе:

Назарова Хосият *– докторант PhD кафедры психология Таджикский национальный университет Адрес: 734025, РТ, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17 Тел(+992) 981083142*

About the autor:

Nazarova Hosiyat *– Tajik National University doctorant PhD of psychological science. Adress: 734025. RT, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 981083142*

УДК 371.015
ББК – 74.00
Б – 74

НАЗАРЕ БА ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ КОНСЕПСИЯҲОИ ЗЕҲНИ ЭМОТСИОНАЛӢ

Бобоева С.Б.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Даҳсолаҳои охир дар илми психология консепсияҳои интеллекти эмотсионалӣ (ЭИ) ҳамчун назарияҳои имконпазири зеҳни анъанавӣ хеле маъмул гаштаанд. Тарафдорони ин консепсияҳо таъкид мекунанд, ки зеҳни эмотсионалӣ ба муваффақгардии фард дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти касбӣ таъсири калон мерасонад.

Маълум аст, ки зеҳн на танҳо ба ҷустуҷӯ ва дарёфти ахбор ҷавобгар аст, балки яке аз вазифаҳои асосии он мутобиқ намудани одам ба муҳити гирду атроф, яъне истифодаи ахбор дар амалия мебошад. Барои ин, соҳиби хотири хуб ва тафаккури фавқулодда будан нокифоя аст.

Аз лаҳзаи омӯзиш ва тадқиқи муаммои зеҳн, диққати асосӣ бештар ба ҷанбаи маърифатии интеллект, ба монанди, ба хотир гирифтан ва ҳалли масъалаҳо дода мешуд, ҳол он ки, бузургии зеҳни ғайримаърифатӣ, бахусус имконияти зеҳни эмотсионалӣ ва моҳияти махсуси он аз эътибор дур мемонд.

Ин нуктаро дар яке аз баромадҳои худ Д. Векслер чунин шарҳ додааст: “Ман кӯшиш намудам, нишон диҳам, ки иловатан ба омилҳои интеллектуалӣ ҳамчунин омилҳои махсуси ғайризеҳнӣ мавҷуданд, ки метавонанд рафтори оқилонаро зоҳир кунанд. Мо хиради умумиро чен карда наметавонем, агар тестҳои IQ меъёри баҳогузории омилҳои ғайрикогнитивиро надошта бошанд” [9, с.456].

Дар ҳамин радиф пажӯҳишҳое ба миён омаданд, ки алоқамандии тафаккурро бо ҳиссиёт собит сохтанд. Чунончи, тадқиқотҳои Л.С. Виготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтев, О.К. Тихомиров, И.А. Василев ва диг. Аз ҷумла Л.С. Виготский анъанаи дар психологияи ҳамондавра ба вуҷуд омадаи дар алоҳидагӣ дида баромадани унсурҳои когнитивӣ ва аффективии шуурро танқид намуда, арз намуд, ки дар чунин маҷрои омӯзиш“тафаккур аз тамоми мукаммалии ҳаёт ҷудо карда мешавад” [4, 19]. Ӯ чунин меҳисобид, ки ҳиссиёт сарчашма ва танзимкунандаи тафаккур мебошад, ҳар як фикри одам дорои муносибати эмотсионалии вай ба ҳақиқат аст, ба ҳар як давраи инкишофи тафаккур марҳилаи муайяни ташаккули аффект мувофиқ меояд. Илова бар ин, равандҳои зеҳнӣ ва аффективӣ ба воситаи шуур, ки низоми муҳаррики мазмуннок аст, муттаҳид мешаванд, тафаккур танҳо дар заминаи инстинктивӣ ва эмотсионалӣ пайдо мешавад ва бо қувваи онҳо равона карда мешавад. Виготский муддатҳо пеш ишора намуда буд, ки бо муваффақият амал намудан ва мутобиқ шудани фард ба муҳити гирду атроф ба василаи ҳамкории соҳаҳои зеҳнӣ ва эмотсионалию иродавии одам таъмин карда мешавад [4,283].

Мо андешаҳои Л.С. Виготскийро ҷонибдорӣ намуда, илова менамоем, ки ҷараёни донистагирии олами воқеӣ аз муносибат, муошират, дарки эмотсионалӣ оғоз мегардад. Мо ин падидаро дар инкишофи кӯдак аз рӯзҳои аввалини ба дунё омадани ӯ мушоҳида карда метавонем. Маҳз ҳиссиёт, муносибати мусбати эмотсионалӣ, заминаи тараққиёти дурусти вайро таъмин менамояд. Ҳамчунин раванди азхудкунии донишҳо а ҷониби инсон бо эмотсияҳои гуногун алоқамандии зич доранд.

Ақидаҳои Л.С. Виготскийро равоншиноси маъмули шӯравӣ С.Л. Рубинштейн пайгирӣ карда, менависад: “Протсесҳои эмотсионалӣ, иродавӣ ва маърифатӣ ягонаанд, лекин барои ҷараёнҳои мухталифи психикӣ, ки аз якдигар бо бартарияти яке аз ин се унсур фарқ мекунанд, заминаанд. Чунончи, дар ҳолати муқаррарии шуур, фаъолияти маърифатӣ аксуламалҳои эмотсионалиро маҳдуд ва равона мекунад, дар ҳолати аффект бошад, ҳиссиёт бар ақл “боло меояд”, ва рафтор пешгӯинашаванда мегардад”. Ҳамчунин, сӣ сол пеш аз муайян гаштани мафҳуми “зеҳни эмотсионалӣ”, соли 1960 Рубинштейн қайд кардааст, ки самаранокии фаъолияти одам аз дараҷаи ташаккули қобилиятҳои мухсуси соҳаи эмотсионалии вай, ки имконияти баҳогузории ҳақиқии фаъолият ва ҳолати дохилии худ ва атрофиёнро фароҳам меорад, вобаста аст [10, с.578].

Ин гуфтаҳоро А.Н. Леонтев низ тасдиқ намуда, мегӯяд: “Омӯзиши инсон бояд бо низом ташкил карда шавад, тафаккурро аз фаъолияти ҳиссӣ алоҳида дида баромадан хато мебуд. Хусусияти асосии эмотсияҳо, қобилияти ҷамъбасткунӣ ва муошират мебошад” [7, с.140].

Илова мекунем, зоҳиршавии эмотсияҳоро дар раванди фаъолияти одам ба таври хеле васеъ қайд намудан мумкин аст. Инсон ягона мавҷудотест, ки дорои ҳиссиёти праксикӣ мебошад, яъне эмотсияҳо бо фаъолияти ӯ робитаи ногусастанӣ доранд ва дар ҳамаи унсурҳои раванди фаъолият – мақсадгузорӣ, интихоби роҳи ҳал, баҳогузорӣ, натиҷагирӣ,ислоҳи камбудиҳо, самаранок гардонидани он ва монанди инҳо, равшан зоҳир мегарданд.

Дар ин радиф натиҷаи таҳқиқотҳои назариявӣ оиди таъсири ҳиссиёт ба фаъолияти фикрӣ, бо дастовардҳои таҷрибавӣ пурра карда шуданд. Муайян гардид, ки тамоми зуҳуроти эмотсионалӣ (эмотсияҳо, аффектҳо, ҳиссиёт) дар раванди тафаккур иштирок намуда, вазифаҳои эвристикӣ ва танзимиро ба амал меоранд, баҳогузории эмотсионалӣ қисми дохилии талаботи фикрронӣ аст, фаъолгардонӣ бо ёрии эмотсияҳо бошад, барои фаъолияти пурсамари фикрӣ хеле муҳим аст.

Яъне, раванди донистагирии инсон, бо ҳиссиёти ӯ алоқаманд аст ва дар ҷараёни донистагирӣ вай муносибатеро ба чизи донистагирифтааш ифода мекунад. Ин муносибат дар навбати худ маҷро, шиддат, дараҷаи равандҳои маърифатиро муайян менамояд. Дар ҷараёни бахотиргирӣ, дар хотир нигоҳдорӣ, бахотироварӣ, тасаввур намудани маводи дониста гирифташуда низ, протсесҳои эмотсионалӣ мавқеи махсус доранд. Алоқаи ҳолатҳои эмотсионалӣ ва равандҳои маърифатӣ, аз ҷумла зеҳн ҳартарафа мебошад.

Яке аз сарчашмаҳои инкишофи ақидаҳо доир ба зеҳни эмотсионалӣ – назарияи “зеҳни иҷтимоӣ” - и психологи амрикоӣ, Э. Торндайк маҳсуб меёбад. Ӯ интеллекти иҷтимоиро маҷмӯи қобилиятҳои менталие мешуморид, ки бо коркарди ахбороти иҷтимоӣ вобастаанд ва ба ҳамкории бомуваффақияти байнишахсӣ мусоидат мекунанд [11].

Г. Оллпорт, Ҷ. Гилфорд ва Г. Айзенк ин назарияро идома додаанд, чунончи, Г. Оллпорт зеҳни иҷтимоиро “истеъдоди фикрҳои муҳим баровардан дар бораи одамон”; Ҷ. Гилфорд – “низоми қобилиятҳои интеллектуалие, ки аз омили интеллекти умумӣ вобаста нестанд ва пеш аз ҳама бо дарки ахбори рафторӣ алоқамананд”; Г. Айзенк – “моҳияти иҷтимоӣ доштани ақл” - ро таъкид кардааст. Ҳамчунин, аз ҷониби Ҷ. Гилфорд, аввалин маротиба тестҳои ченкунии зеҳни иҷтимоӣ коркард шудаанд, ки дар замони муосир хеле маъмуланд [1; 6; 8].

Дар маҷмӯъ равоншиносон зери мафҳуми “зеҳни иҷтимоӣ” чунин қобилияти инсонро дар назар доранд – фаҳмидани рафтори атрофиён (маромҳо, мақсадҳо, муаммоҳо) ва маҳорати ҳамкорӣ бо одамони дигар, ки на дар ҳар як шахси алоҳида баробар ифода мегардад. Зеҳни иҷтимоии фард дар ҷараёни иҷтимоишавии вай дар зери таъсири маданият, маълумот, тарбия ва сабабҳои дигар ташаккул меёбад. Ҳамчунин дараҷаи зеҳни иҷтимоии шахсони алоҳида дар дохили ҷомеаҳои мухталиф фарқ мекунад ва ин фарқият бо омилҳои гуногун алоқаманд аст – касбу кор, нишондиҳандаи ҷаҳонбинӣ ва ғ.

Ба андешаи мо зеҳни иҷтимоӣ ҳамзамон яке аз унсурҳои сохтори шахсро ташкил медиҳад ва дар хусусиятҳои рафтори вай хеле равшан зоҳир мегардад. Дараҷаи баланди зеҳни иҷтимоӣ бо нишондиҳандаҳои креативнокӣ, зеҳни эмотсионалӣ ва таҳаммулпазирӣ робитаи зич дорад, зеро дар алоқамандӣ ин омилҳо нерӯи шахсии одамро ташкил медиҳанд ва тамоюли онро муайян мекунанд.

Олимон чунин ақида доранд, ки ақли инсон ду маҷро дорад (Г. Айзенк, Л.С. Виготский, Д. Векслер, Ҷ. Гилфорд, А.Н. Леонтев, Г. Оллпорт, С.Л. Рубинштейн, Э. Торндайк ва диг.) – ақле, ки бар зеҳн ва фикрҳо замина мегирад ва ақле, ки таҳкурсии он пурра ҳиссиёт/эмотсия/ мебошад. Бо вуҷуди ин, на типи ақли мантиқӣ ва на зеҳни эмотсионалӣ моҳияти фард буда наметавонанд, дар моҳияти ӯ, он ҳарду тавъаманд. Хиради солиму дурусти зеҳни мантиқӣ, усули дарки муаммоҳо дар асоси бомаърифатӣ, ҳуввият, қобилият, мушоҳида ва муоширот ташаккул меёбад.

Дар инкишофи консепсияҳои бо зеҳни эмотсионалӣ алоқаманд, назарияи интеллекти мултипликативӣ (сершумор) марҳилаи назаррас буд. Муаллифи он Г. Гарднер сараввал ҳафт шакли асосии зеҳнро ҷудо намуда баъдан боз як шакли онро илова намуд, ки чунинанд:

- вербалӣ/лингвистикӣ/ – қобилияти маҳсули нутқ, ки механизмҳои ҷавобгар ба таркиби фонетикӣ, синтаксисӣ, семантикӣ, прагматикии нутқро дар бар мегирад;
- мантиқӣ-математикӣ – қобилияти истифода бурдан ва баҳо додан ба мувофиқати байни объектҳо ва амалҳо;
- фазоӣ – қобилияти дарки амиқи олами воқеӣ, барқарор намудани таҷрибаи визуалӣ;
- мусиқӣ – қобилияти маҳсул, таҳвил ва фаҳмиши мазмунҳои бо овозҳо алоқаманд;
- ҷисми - кинестетикӣ – қобилияти ниҳоят хуби идоракунии тан (узвҳои бадан);
- дохилишахсӣ – қобилияти фарққунӣ ва баёни аломатҳои ҳиссиёти мураккабу печ дар печ, маром ва ваҷҳҳои худ;
- байнишахсӣ – ба одамони дигар равона карда шудааст, яъне муайян карда тавонистани фарқияти байни одамон;
- натуралистӣ (ё табиӣ) – ба муносибат бо табиат, фаҳмиши инстинктҳои табиии растаниҳо, ҳайвонот ва одам ҷавобгар аст.

Ба далелҳои мавҷуда такя намуда, Гарднер тахмин кард, ки зеҳни байнишахсӣ ва дохилишахсӣ, барои дар ҷомеа амал намудани шахс мисли интеллекти умумӣ хеле муҳиманд. Ӯ қайд кардааст – ашхосе, ки қобилияти идора намудани зеҳни ҳиссӣ доранд, одатан сиёсатмадорони бузург, ё ходимони намоёни давлатианд. Барои инкишоф додани чунин ҳиссиёт ва муайян намудани он, истифодаи равандҳои зеҳнӣ зарур аст. Мувофиқи ақидаи ӯ зеҳн, ин қобилияти ҳал намудани муаммоҳо, ба вуҷуд овардани маҳсуле, ки дар маданияти муайян ё якчанд савияҳо арзишмандаст.

Тибқи назарияи анъанавии “антропосентрикӣ” зеҳни одам дар сари вай мутамарказонида шудааст [5].

Одам чӣ қадаре, ки ҳиссиёти худашро нафаҳмад, ҳамон қадар эҳтимолияти побанди /қурбони/ дигарон шуданаш зиёд аст. Чӣ қадаре, ки одам ҳиссиёт, рафтори атрофиёнро нафаҳмад, хатогиҳои вай дар муносибату ҳамкорӣ бо онҳо бисёртаранд ва аз ин сабаб ӯ дар ҷамъият мақоми арзандаро ишғол карда наметавонад. Аз ин лиҳоз дар инсон бояд зеҳни ҳиссӣ ташаккулёфта бошад. Мо метавонем бо одамони дигар ҳамкорӣ намоем ва акси худамонро дар рафтору кирдори онҳо бубинем.

Гарднер чунин мешуморад, ки ҳашт шакли интеллектро дида баромада донишҳои гирифтаро ба таври зайл ҷамъбаст намудан мумкин аст. Шаклҳои “Объективи”- и зеҳн – фазоӣ, мантиқи - математикӣ, ҷисми -кинестетикӣ ба як навъи назорат тобеъ мегарданд: ин хусусияти сохтор ва функсияҳои предметҳои муайяне, ки одам бо онҳо муносибат мекунад. Намудҳои “Беобъект” - и интеллект – лингвистикӣ ва мусиқӣ – сабабияти моддӣ надоранд, балки аз сохтори забон ё мусиқии муайян вобастаанд. Ғайр аз ин, онҳо метавонанд хусусияти низоми шунавоӣ ва овозиро инъикос намоянд, гарчанде ки, ҳам нутқ ва ҳам мусиқӣ то ҳадди имкон, новобаста аз якдигар инкишоф мeёбанд. Билохира, зеҳнҳои шахсӣ аз як қатор шартҳои пурзӯр ва ба ҳам зид вобастагӣ доранд: мавҷуд будани шахсияти одам; мавҷуд будани одамони дигар; тасаввурот ва тафсири “МАН” - и дар ин маданият қабулшуда ва ғ.[5].

Бо вуҷуди ин, одамони гуногун, маданиятҳои мухталиф – ба инкишофи қобилиятҳои зеҳниашон ба таври гуногун муносибат мекунанд. Муаммои шавқовареро ба кӯдак пешниҳод намуда, имконияти барои дарёфти ҷавоб “майна об кардан” – усули беҳтарини баҳо додан ба қобилияти зеҳнии инсон мебуд, назар ба тестҳои дар тамоми олам паҳншудаи интеллект (IQ), яъне масъалаҳои стандартикунонидашудае, ки бояд дар ним соат бо ёрии қаламу қоғаз ҳал карда шаванд [5].

Нуқтаи назари Гарднер дар раванди таҳлили адабиёти психологӣ тасдиқи худро меёбад. Ба мисол Л.С. Виготский қайд намудааст, ки:“IQ - ҷории кӯдак дар бораи, инкишофи фикрӣ ва таълими минбаъдаи вай маълумоти кофӣ намедиҳад” [4, с.267].

Аз солҳои 90 асри XX дар илми психология истилоҳи “интеллекти эмотсионалӣ” /“зеҳни эмотсионалӣ”/ ба таври расмӣ ҷорӣ гардид, Онро олимони амрикоӣ Питер Саловей ва Ҷон Майер (1993) ворид намуданд. Ба ақидаи онҳо “зеҳни эмотсионалӣ” – ин як навъи зеҳни иҷтимоӣ мебошад, ки қобилияти мониторинги ҳиссиёти худ ва одамони дигарро барои муайян намудани фарқияти онҳо истифода мебарад ва ин маълумотро дар идора кардани тафаккур ва амалҳои худ татбиқ менамояд [2,89]. Мувофиқ ба таҳқиқотҳои Майер ва Саловей, одамони дорои дараҷаи баланди зеҳни эмотсионалӣ қобилияти рушди босуръат дар соҳаҳои муайян, истифодаи самараноктари қобилиятҳои худро соҳибанд. Зеҳни эмотсионалӣ имконияти фикрронии эҷодӣ, истифодаи эмотсияҳо ва эҳсосоти худро фароҳам меорад. Онҳо мутмаинанд, ки зеҳни эмотсионалӣ ҳамчун шакли зеҳни иҷтимоӣ қобилияти назорат намудани ҳиссиёти худ ва одамони дигарро дар бар мегирад. Бо вуҷуди он, ки зеҳн ва эмотсияҳо одатан дар ҳолати ба якдигар зид воқеъ ҳастанд, лекин дар асл алоқаманданд, робитаи ногусастанӣ доранд ва аксаран якҷоя амал мекунанд. П. Сэловей ва Ҷ.Майер унсурҳои зеҳни эмотсионалиро ба таври зайл муайян кардаанд:

- идрок, монандкунии эмотсияҳо;
- самараноккунии тафаккур;
- фаҳмиши эмотсияҳо;
- идоракунии эмотсияҳои худ ва ҳиссиёти дигарон.

Зеҳни эмотсионалӣ (ЗЭ) дар худ чунин қобилиятҳоро муттаҳид мекунад:

- аз ҳиссиёту эмотсияҳои худ ва дигарон воқиф будан;
- фаҳмидани эмотсияҳои худ ва дигарон;
- истифода бурдани ин фаҳмиш барои муайян намудани маҷрои фиккронӣ ва қабул кардани қарорҳо.

Ба ақидаи П. Сэловей ва Ҷ.Майер, муваффақияти шахс дар ҷанбаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолият маҳз аз ана ҳамин робита вобастагӣ дорад [2,98].

Яке аз консепсияҳои ҷолиб оиди муаммои зеҳни эмотсионалӣ ба равоншинос Р. Бар-Он таалуқ дорад. Ӯ мафҳуми “коэффитсиенти эмотсионалӣ”-ро пешниҳод кардааст. Тибқи ақидаи вай: “Зеҳни эмотсионалӣ аз маҷмӯи имкониятҳо, қобилиятҳо, маҳоратҳое, ки одамро барои мутобиқшавӣ ба муҳити гирду атроф, ноил гаштан ба муваффақият дар ҳаёт мусаллаҳ мегардонанд, иборат аст”. Ҳамчунин Бар-он қайд мекунад, ки “Зеҳни эмотсионалӣ – комплекси имкониятҳо, қобилиятҳо ва маҳоратҳои ирратсионалие мебошад ва ба имкониятҳои одам тавре таъсир мерасонанд, ки ӯ ба фишори муҳит зид баромада метавонад” [3].

Дар назарияи Р. Бар-Он Бар панҷ унсури зеҳни эмотсионалӣ ҷудо карда шудааст:

- интраперсоналӣ;

- ➢ интерперсоналӣ;
- ➢ идоракунии стресс;
- ➢ қобилияти мутобиқшавӣ;
- ➢ баҳодиҳии ҳолати рӯҳии умумӣ.

Р. Бар-Он ҳамзамон пурсишномаи ченкунии интеллекти эмотсионалӣ ЕС>-1 коркард намудааст. Ӯ ба ақидае омадааст, ки – калиди ягона ба муваффақият, омили асосии муайянкунандаи муваффақияти фард, танҳо зеҳни умумӣ буда наметавонад, зеҳни эмотсионалӣ низ дар ин раванд иштирок мекунад. Дар байни зеҳни эмотсионалӣ ва ҷанбаҳои мухталифи зеҳни умумӣ, вобаста ба он, ки кадом ҷиҳати он дар назар дошта мешавад, дараҷаи гуногуни коррелятсия мавҷуд аст [3].

Ҳамин тариқ, дар заминаи шароитҳои иқтисоди - иҷтимоии таркибёфтаи замони муосир, муҳимияти назариявӣ ва амалии мазмуни чуқури ин сохтор, бешубҳа тасдиқи худро меёбад. Зеҳни эмотсионалӣ ҳамчун шакли мураккаби рафтор ба вуҷуд омада, бо ин васила вазифаи танзимкунандаро дар ҳамкории байни одамон иҷро мекунад, зеро тайёр буданро ба таври муайян амал намудан нисбати одамони дигар, дар назар дорад. Ба фаъолии амалҳои эмотсионалӣ таъсири асосиро дараҷаи шиддатнокии ҳиссиёт ва эмотсияҳо, ҳамчунин қобилияти фаҳмидани онҳо дар худ ва дар одамони дигар, мерасонад. Дар фаъолияти касбии одам ба мавқеи зеҳни эмотсионалӣ ҷойгаҳи махсус бояд ҷудо карда шавад, зеро он маҷмӯи қобилиятҳои гуногуни фард аст, ки дараҷаи баланди амалияи ӯро дар ҷамъият таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Айзенк Г.Ю. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://psyfactor.org/hist/eysenck-theory-2.htm
2. Андреева И.Н. Азбука эмоционального интеллекта / И.Н. Андреева. – СПб.: БХВ-Петербург, 2012. – 288 с.
3. Бар-Он Р. [Электронный ресурс]. Режим доступа https://hr-portal.ru/varticle/model-socialnogo-i-emocionalnogo-intellekta-ruvena-bar-ona-esi
4. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – Изд. 5, испр. М.:Издательство «Лабиринт», 1999. – 352 с.
5. Д. Гарднер [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.psychologos.ru/articles/view/teoriya-mnozhestvennogo-intellekta-gardnera-vvp
6. Гилфорд, Дж. Три стороны интеллекта / Дж.Гилфорд// Психология мышления. /Под.ред.А.М.Матюшкина. Москва. Прогресс. 1965. 75с.
7. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1971. – 40 с.
8. Г. Оллпорт [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://psyera.ru/teoriya-lichnosti-gordona-olporta-1723.htm
9. Психология индивидуальных различий. Хрестоматия / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и В.Я. Романова. М.: ЧеРо, 2000. – 776с.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2006. – 712 с.
11. Торндайк Э. Электронный ресурс]. Режим доступа https://psyjournals.ru/authors/30938.shtmlhttps://www.livelib.ru/author/692117/top-e-torndajk

РАЗВИТИЕ КОНЦЕПЦИЙ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Понятие эмоционального интеллекта в современной психологии является относительно новым. Изучая познавательные процессы учёные обнаружили их взимосвязь с эмоциональной сферой человека. Наличие определённых эмоций предполагает специфику протекания когнитивных процессов, то есть эмоции непосредственно влияют на качество интеллектуальных решений. Взаимосвязь и взаимозависимость интеллекта и эмоций была отражена в понятии "эмоциональный интеллект", которое вошло в научный обиход в конце XX века. Под этим феноменом понимается способность к анализу своих эмоций и эмоций других людей, управление эмоциональными состояниями как в индивидуальном, так и в групповом поведении. Вместе с тем это поведение предполагает взаимопонимание и эффективную взаимодеятельность между членами общества. Высокий уровень эмоционального интеллекта подразумевает наличие конкретных знаний и навыков, которые помогают успешно вести себя в определенных ситуациях. Навыки такого рода аналогичны когнитивным и опираются на познание эмоциональной сферы, специфики выражения эмоциональных состояний разными людьми. Эмоциональный интеллект положительно влияет на процесс межличностного общения и взаимодействия в социуме. Он является залогом успешности личности в самых разных профессиях. Эмоциональный интеллект индивида формируется в процессе социализации под влиянием различных факторов – культуры, образования, воспитания итд. Также уровень эмоционального интеллекта отдельной личности зависит от социально-экономических условий, мировоззрения, менталитета, профессии. По данной проблеме существует множество концепций, взглядов. Разработаны опросники и тесты по определению уровня эмоционального интеллекта. Однако, несмотря на это, изучение эмоционального интеллекта в психологии остается актуальным.

Ключевые слова: *интеллект, психические процессы, универсальный разум, мышление, познавательная деятельность, эмоциональные реакции, эмоциональная деятельность, праксические чувства, целеполагание, эмоции, мультипликативный интеллект, социальный*

интеллект, структура личности, логическое мышление, эмоциональный интеллект, эффективное мышление.

THE DEVELOPMENT OF THE CONCEPTS OF EMOTIONAL INTELLECT

In modern psychology, the concept of emotional intellect is relatively new. Studying cognitive processes, scientists have discovered their relationship with the emotional sphere of a person. The presence of certain emotions implies the specifics of the course of cognitive processes, that is, emotions directly affect the quality of intellectual decisions. The relationship and interdependence of intellect and emotions was reflected in the concept of "emotional intellect", which came into scientific existence at the end of the twentieth century. This phenomenon refers to the ability of analyzing one's own emotions and those of others, controlling emotional states in both individual and group behavior. At the same time, this behavior implies mutual understanding and effective mutual activity between the members of society. A high level of emotional intellect implies to the presence of specific knowledge and skills that helps a person successfully behave in certain situations. Skills of this kind are similar to cognitive skills and based on the knowledge of the emotional sphere, the specifics of the expression of emotional states of different people. Emotional intellect has a positive effect on the process of interpersonal communication and interaction in society. It is the key to the success in different professions. The emotional intellect of a person is formed in the process of socialization under the influence of various factors - culture, education, upbringing, etc. In addition, the level of emotional intellect of an individual depends on socio-economic conditions, worldview, mentality, and profession. There are many concepts and views on this issue. Different questionnaires and tests have been dedicated to determine the level of emotional intellect. However, despite this, the study of emotional intellect in psychology wants a deep investigation.

Keywords: *creative thinking, creativity, intelligence, mental processes, emotional intelligence, individual characteristics, thinking, novelty, semantic flexibility, innovative thinking, effective thinking, creative activity, purposefulness, tolerance, behavior, tolerance, behavior, tolerance, behavior, behavioral factor, empathy, emotional sphere, individual reality.*

Сведение об авторе:

***Бобоева Сайёра Боборадж**абовна - доцент кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова, Тел: (+992) 927760797 E-mail:kpntolerans@mail.ru*

About the author:

***Boboeva Sayora Boborajabovna** – dotsent of the Department of Social and Professional Psichologi of the Khujand State University named after academician B Gafurov» Phone (+992) 927760797 E-mail: kpntolerans@mail.ru*

ТЕСТИ РАВЕН ВА ИМКОНИЯТҲОИ ОН ДАР ТАШХИСИ ҚОБИЛИЯТИ АҚЛИИ НАВРАСОН

Фаризаи Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Давраи наврасӣ маъмулан синнусоли 11-15- солагиро дар бар гирифта, дар ҳаёти шахс нақши ҳалкунанда дорад. Дар ин давраи синусолӣ дар наврас дигаргуниҳои куллии физиологию психологӣ ба вуҷуд омада, давраи мазкурро давраи ҳассос ва осебпазир мегардонад. Навовариҳои муҳимми давраи мазкур пайдо шудани «ҳисси калонсолӣ» дар наврасон мебошад, ки таъсири худро ба тамоми соҳаҳои ҳаёти психикии кӯдак мегузорад.

Рушди равандҳои маърифатӣ дар давраи мазкур ба зинае мерасад, ки наврасон ба иҷрои дилхоҳ фаъолияти фикрии барои калонсолон пешбинишуда омода мегарданд. Дар синни калони мактабӣ мафҳумҳои зиёди илмӣ аз худ мегарданд, маҳорати истифода намудани онҳо, мантиқан муҳокимаронӣ намудан рушд мекунад. Ин аз ташаккулёбии тафаккури назариявӣ ё худ нутқӣ-мантиқӣ дарак медиҳад. Дар баробари ин интелектуализатсия (зеҳнигардӣ)-и тамоми дигар равандҳои маърифатӣ ба мушоҳида мерасад.

Хонандагони синни калони мактабӣ метавонанд мантиқан фикр кунанд, муҳокимарониҳои назариявӣ ва худтаҳлилнамоиро анҷом диҳанд. Дар онҳо маҳорати муҳокимаронӣ намудан аз ҷузъ бу кулл ва баръакс (индуксия ва дедуксия) ба мушоҳида мерасанд.

Зимни намудҳои пешбари фаъолият: таълим, муоширaт ва меҳнат қобилиятҳои умумӣ ва хусусии наврасон рушди худро идома медиҳанд. Афзудани донишҳои фаннӣ ба рушди маҳорату малакаҳои наврасон мусоидат мекунанд. Давраи мазкур барои рушди анвои гуногуни қобилиятҳои мусоид аст.

Дар ин синнусол маромҳои нави таълим пайдо мегарданд, ки бо дарки дурнамои ҳаётӣ, мавқеи худ дар оянда, ниятҳои касбӣ, идеалҳо марбутанд.

Донишҳо барои рушди шахсияти наврас мазмуни махсус касб мекунанд. Онҳо ба сифати арзише баромад мекунанд, ки шуури наврасро тавсеа бахшида, барои ишғоли мавқеи муҳим миёни ҳамсолон мусоидат мекунанд.

Маромҳои устувори таълимӣ зимни талаботи маърифати ва рағбатҳои маърифатии наврас ташаккул меёбанд. Рағбатҳои маърифатии наврасон аз ҳамдигар тафовут доранд. Дар баъзеҳо он хусусияти номуайянӣ, тағйирёбандагӣ ва вазъиятиро дорад, дар дигарон бошад, он дар нисбати доираи маҳдуди фанҳои таълимӣ ташаккул меёбад.

Аз худ намудани маводи таълимӣ аз наврасон нисбат ба хонандагони синни хурди мактабӣ фаъолияти нисбатан баландтари маърифатиро талаб мекунад. Онҳоро зарур меояд мафҳумҳои илмиро аз худ кунанд, системаи аломатҳоро баллад гарданд. Ҳамаи ин биси рушди тафаккури назариявӣ ва зеҳнигардии равандҳои маърифатӣ мегарданд.

Гуфтаҳои боло ба он далолат мекунанд, ки давраи мазкур дар рушди қобилиятҳои зеҳнии шахс мавқеи хоссаро ишғол мекунад. Дар илми психология қобилият гуфта, хусусиятҳои фардӣ-психологии шахсро дар назар доранд, ки ба талаботи фаъолияти додашуда ҷавобгӯ буда, иҷрои бомуваффақияти онро таъмин мекунанд. Масъалаи қобилиятҳо дар таҳқиқоти олимони русӣ-шуравӣ ба таври муфассал ҳаслу фасл гаштааст. Б.М. Теплов се аломати қобилиятҳоро ҷудо мекунад:

Аввалан зери мафҳуми қобилият хусусиятҳои фардӣ-психологиеро мефаҳманд, ки якеро аз дигарӣ фарқ мекунонад.

Дуввум, қобилият гуфта, на ҳамаи хусусиятҳои фардӣ-психологиро дар назар доранд, балки танҳо онҳоеро, ки ба иҷрои бомуваффақияти ягон фаъолият ва ё фаъолиятҳои зиёд марбутанд.

Саввум, мафҳуми «қобилият» ба он донишҳо, малакаҳо ва маҳоратҳое, ки аллакай дар шахс вуҷуд доранд, дар айният нестанд, ҳарчанд боиси ба осонӣ аз худ гаштани онҳо мегарданд [7, с. 16].

Раҳёфти тестологӣ ва миқдориро ба масъалаи қобилиятҳо ва лаёқати ақлӣ зери тозиёнаи танқид гирифта, Б.М. Теплов қайд мекунад, ки «... масъалаи лаёқати пеш аз ҳама сифатӣ аст, на миқдорӣ» [7, с. 28], ва илми писхология бояд на зинаи инкишофи қобилиятҳо ва лаёқат, балки онро омӯзад, ки лаёқат ва қобилиятҳои шахс чӣ гунаанд ва ба кадом фаъолият равона гардидаанд.

Ба андашаи К.К. Платонов қобилият – ин қисмати сохтории шахс аст, ки дар фаъолияти мушаххас амалӣ гардида, сифати онро муайян менамояд. Дар инкишофи қобилиятҳо ӯ се хосиятро муайян мекунад: ***вақти ибтидои зоҳиршавии он; равшании зоҳиргардӣ; дараҷаи инкишофи минбаъда*** ва қайд менамояд, ки агар ду хусусияти аввала аз қобилиятҳои модарзодӣ вобаста бошанд, ки одатан онро лаёқат меноманд, пас хусусияти саввум бештар аз таъсири муҳит ва пеш аз ҳама педагоге вобастааст, ки кӯдаки болаёқатро ташаккул медиҳад [5, с.146].

Дар илми психология маъмулан ду намуди қобилиятҳоро фарқ мекунанд – қобилиятҳои умумӣ ва хусусӣ. Агар қобилиятҳои хусусӣ дар иҷрои самараноки фаъолиятҳои мушаххас зоҳир гарданд, қобилиятҳои умуӣ барои иҷрои босамари доираи васеъи фаъолиятҳо мусоидат мекунанд. Қобилияти умумиро маъмулан ***қобилияти ақлӣ*** низ ном мебаранд.

Ба андешаи З.И. Калмикова қобилиятҳои ақлӣ дар мустақилона ба даст овардан, «кашф»-и донишҳои нав, фаррохии интиқоли онҳо ба вазъиятҳои нав ифода меёбад. Ӯ қобилиятҳои ақлиро дар доираи таълимот оид ба тафаккури маҳсулнок баррасӣ менамояд. Ба андешаи З.И. Калмикова «...тафккури маҳсулноки хонандагон ба сифати ташаккулдиҳандаи сифатҳои ақли онҳо баромад мекунад ва дар сурати мавҷуд будани дараҷаи ибтидодии донишҳои зарурӣ, маромнокии мусбӣ ва дигар шароитҳои зарурӣ дараҷаи рушди қобилиятҳои ақлиро муайян месозад» [4, с.74].

Дар мавриди рушди қобилдиятҳои ақлӣ З.И. Калмикова мефармоянд: «рушди ақл – системаи мураккаби тағйироти сифатию миқдорӣ мебошад, ки бо гузашти синну сол дар фаъолияти ақлии шахс ва ғанигардии таҷрибаи ҳаётӣ ба вуҷуд меояд» [4, с. 74].

Ҳамин тариқ, З.И. Калмикова ба сифати нишондиҳандаҳои асосии рушди қобилиятҳои ақлӣ таҷрибаи ҳаётӣ, донишҳои бадастовардашуда ва хусусиятҳои тафккурро дар назар дорад.

Масъалаи ташхиси қобилятҳои ақлӣ яке аз масъалаҳои муҳимми илмҳои психология ва педагогика маҳсуб меёбад, зеро он бевосита ба масъалаи истифодаи оқилонаи зарфиёти зеҳнии ҷомеа алоқаманда аст. Дар раванди ташхиси қобилиятҳои ақлӣ ташхисгарро мебояд ба хубӣ аз асосҳои ташхиси психологӣ ба хубӣ огаҳӣ дошта бошад. Маъмулан дар раванди ташхиси қобилиятҳои ақлӣ аз тестҳое истифода мебаранд, ки хусусият ғайришифоҳӣ дошта, зарурати мутобиқгардониро ба шароити маҳал истисно мекунанд.

Яке аз тестҳои маъмули ташхиси қобилиятҳои ақлӣ, ки ба талаботи боло ҷавобгӯ мебошад, тести Равен ё худ Матритсаҳои погрессивии (афзоишёбандаи) Равен (*Raven Progressiv Matrices*) маҳсуб меёбад. Тести мазкур барои ташхиси қобилиятҳои ақлӣ пешбинӣ шудааст. Он аз ҷониби психологҳои амрикоӣ Л. Пенроуз ва Дж. Равен соли 1936 таҳия гаштааст. Матритсаҳои прогрессивии Равен вобаста ба анъанаи мактаби инглисии омӯзиши ақл коркард гаштаанд, ки мувофиқи он воситаи беҳтарини ташхиси ақли умумӣ (омили G) ошкор намудани муносибатҳо миёни фигураҳои абстрактиянд [1][2][6][7] [8].

Ба андешаи Равен [8] тести мазкур қобилияти идроки шаклҳои муайян, дарки хусусиятҳо, муносибатҳои байниҳамии онҳоро месанҷад.

Ҳар як қатори супоришҳо аз рӯи принсипи муайян тартиб дода шудаанд:

А – принсипи алоқамандиҳои байниҳамӣ дар сохтори матритсаҳо;

В – принсипи монандӣ (аналогия) миёни ҷуфти фигураҳо;

С – принсипи тағйироти прогрессивӣ дар фигураҳои матритсаҳо;

D – принсипи азнав гурӯҳбандӣ намудани фигураҳо; Е – принсипи тақсим гаштани фигура ба унсурҳо.

Қатори А. Аз озмудашаванда пурра гардонидани қисмати нопурраи тасвир талаб карда мешавад. Ҳангоми кор бо матритсаҳои қатори мазкур равандҳои фикрии зерин амалӣ мегарданд:

1) тафриқанамоии унсурҳои асосии сохтори матритса ва ошкор намудани алоқамандии миёни онҳо;

2) идентификатсияи (ёфтани) қисмати намерасидагии сохтори матритса ва муқоисаи онҳо бо намунаҳо.

Мазмуни психологӣ: ҳалли супориши мазкур аз дараҷаи диққатнокӣ, тасаввурот, тахайюл ва дараҷаи тафриқаи биноӣ (визуалӣ) вобастааст. ***Қатори В.*** Дар ёфтани монандӣ миёни ҷуфти фигураҳо ифода меёбад. Озмудашаванда принсипи мазкурро тавассути тафриқаи тадриҷии унсурҳо ошкор месозад. Ҳангоми ҳалли супориш қобилияти дарки мутаносибии миёни фигураҳо истифода мегардад.

Мазмуни психологӣ: қобилият ба тафриқанамоии мунтазам ва муҳокимаронӣ зимни алоқамандиҳои байниҳамӣ.

Қатори С. Супоришҳои қатори мазкур дар тағйироти мураккаби фигураҳо мувофиқи принсипи табаддулоти мунтазам ва инкишофи онҳо ба таври тулӣ ва арзӣ ва ҷамъбандӣ намудани ин унсурҳои нав дар фигураи ниҳоии намерасидагӣ ифода меёбад.

Мазмуни психологӣ: қобилият ба мушоҳидакории динамикӣ, ва пайгирӣ намудани тағйироти мунтазам, бодиққатӣ ва хаёлоти динамикӣ, қобилият ба тасаввурнамоӣ.

Қатори D. Аз рӯи принсипи ҷойивазнамоии фигураҳои матритса ба самтҳои арзӣ ва тӯлӣ мураттаб гаштааст. Ҳалли масъала пайдарҳамии қонуниятии фигураро дар сохтори том талаб мекунад.

Мазмуни психологӣ: ҳалли супориш аз қобилияти дарки тағйироти сифатӣ ва миқдорӣ дар тартиби фигураҳо, мувофиқ ба қонунияти тағироти истифодашуда вобастааст.

Қатори Е. Раванди ҳалли супоришҳо дар таҳлили фигураҳои тасвири асосӣ ва минбаъд ҷамъбандӣ намудани фигураи намерасидагӣ аз рӯи қисматҳо (фаъолияти таҳлилӣ-таркибии майна) ифода меёбад. Дар ин ҷо зарур аст, унсурҳои фигураҳо аз рӯи принсипи алгебравӣ кам ва зам карда шаванд, қисматҳои он омезиш дода шаванд. Унсури намерасидагии сохтор тавассути гузаронидани амалиёти алгебравӣ бо унсурҳои дигари сохтор ёфта мешаванд.

Мазмуни психологӣ: қобилияти мушоҳида намудани рушди мураккаби сифатӣ ва миқдории қаторҳо. Шакли олии абстраксия ва таркиби (синтези) динамикӣ.

Тести «Матрицаҳои погрессивии (афзоишёбандаи) Равен» ба қатори тестҳои ғайришифоҳии ақл дохил шуда, ба ду назарияи гешталтпсихологӣ асос ёфтааст: назарияи персепсияи шаклҳо ва назарияи ба ном «неогенез»-и Ч. Спирмен.

Мувофиқи назарияи персепсияи шаклҳо, ҳар як супориш метавонад ҳамчун ташкилаи томе дида баромада шавад, ки аз унсурҳои ба ҳам алоқаманд таркиб ёфтаанд. Тахмин меравад, ки дар ибтидо баҳогузории умумии супориш – матритса амалӣ мегардад, сипас персепсияи (идроки) таҳлилӣ амалӣ гардида, озмудашаванда тавассути он принсиперо ҷудо мекунад, ки ҳангоми коркарди қатори мазкур истифода гардидааст. Дар давраи ниҳоӣ унсурҳои ҷудокардашуда ба шакли образи мукаммал дароварда мешаванд, ки боиси ошкор гардидани унсури намерасидагии тасвир мегардад. Назаияи Ч. Спирмен мавқеъҳои дидабаромадашудаи назарияи персепсия шаклҳоро амиқтар мегардонад. Таҷрибаи таҳқиқоти бисёрсола нишон медиҳад, ки маълумоти тавассути тести Равен ба дастомада бо маълумоти тестҳои дигари маъмули ташхиси ақл, аз қабили тестҳои Векслер, Стенфорд-Бине, ШТУР ва амсоли ин мувофиқат мекунанд.

Тести Равен ғайришифоҳӣ буда, гузаронидани он бо намояндагони дилхоҳ забон ва маданият қобили қабул аст.

Аз таҳлили боло хулосаҳои зерин бармеоянд:

- қобилиятҳои ақлӣ чун дигар намуди қобилиятҳо дар фаъолияти мушаххас зоҳир мегарданд ва инкишоф меёбанд;
- такмил додани усулҳои таълим ва дуруст ба роҳ мондани раванди фаъолияти таълимӣ-маърифатии хонанда ба инкишофи қобилиятҳои ӯ мусоидат мекунад;
- таҷрибаи ҳаётӣ, донишҳои бадастовардашуда, хусусият ва сифатҳои тафаккур нишондиҳандаҳои асосии инкишофи қобилиятҳои ақлиянд;
- хангоми ташхиси қобилиятҳо дар баробари сифатҳои миқдорӣ ба хусусиятҳои сифатии он низ диққат додан зарур аст.

- тести Равен барои ташхиси миқдории дараҷаи инкишофи қобилиятҳои ақлӣ мувофиқ аст, зеро:

a) хусусияти ғайришифоҳӣ дошта, тарҷума ва чун натиҷа мутобиқнамоиро ба шароити маҳал талаб намукунад.

b) барои гузаронидан қулай буда, вақти зиёд ва маводи мураккабу душворро талаб намекунад.

c) ҳам ба тариқи фардӣ ва ҳам гурӯҳӣ гузарониданаш имконпазир аст.

d) дараҷаи баланди эътимоднокӣ ва валиднокиро соҳиб аст.

АДАБИЁТ

1. Анастази А. Психологическое тестирование. / А. Анастази Том 1. – М., 1982. – 688 с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. / В.А. Бодров – М., 2001. – 215 с.
3. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов - К., 1989.
4. Калмыкова З.И. К проблеме диагностики умственного развития школьников / З.И. Калмыкова // Вопросы психологии. 1982. №2.-С.74-79.
5. Платонов К.К. Проблемы способностей. [Текст] / К.К. Платонов. М., Наука, 1972. -187 с.
6. Равен Дж.К. Руководство к прогрессивным матрицам / Дж.К. Равена, Дж.Х. Курт, Дж. Равена и словарным шкалам. / Равен Раздел 3: Стандартные прогрессивные матрицы. – М., 1996.-75 с.
7. Теплов Б.М. Избранные труды. / Б.М. Теплов В 2-х т. Т. 1. М.: Педагогика, 1985. – 360 с.
8. Raven J., Shummers W.A. Raven's Progressive Matrices: The current U.S. norming exercise /Meeting of NASP. – NV., 1985.

ТЕСТ РАВЕНА И ЕГО ВОСМОЖНОСТИ В ДИАГНОСТИКЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ПОДРОСТКОВ

Статья посвящена важной проблеме психологии и педагогики – проблеме диагностики интеллектуальных способностей в подростковый период. Подростковый период рассматривается как как чувствительный и благоприятный для развития интеллектуальных способностей, так как в этот период осваиваются много научных понятий, развивается умение использовать их, думать логически, что является следствием развития теоретического или словесно-логического мышления. В то же время происходить интеллектуализация всех познавательных процессов и наблюдается умение дедуктивного и индуктивного рассуждения.

Проблема интеллектуальных способностей рассматривается с позиций выдающихся исследователей сферы способностей, таких как Б.М. Теплов, К.К. Платонов, З.И. Калмыкова и предлагаются конкретные выводы.

Анализируется и рассматривается Тест Равена и ее возможности в диагностики интеллектуальных способностей подростков.

В конце статьи предлагаются полезные выводы.

***Ключевые слова**: подростковый период, способности, интеллектуальные способности, развитие, диагностика интеллектуальных способностей, тест Равена.*

THE TEST OF RAVEN AND ITS POSSIBILITIES IN DIAGNOSTICING THE INTELLECTUAL ABILITIES OF ADOLESCENTS

The article is devoted to an important problem of psychology and pedagogy - the problem of diagnosing intellectual abilities in adolescence. The adolescent period is viewed as sensitive and favorable for the development of intellectual abilities, since during this period many scientific concepts are mastered, the ability to use them, to think logically develops, which is a consequence of the development of theoretical or verbal-logical thinking. At the same time, intellectualization of all cognitive processes occurs and the ability of deductive and inductive reasoning is observed.

The problem of intellectual abilities is considered from the standpoint of prominent researchers of the sphere of abilities, such as B.M. Teplov, K.K. Platonov, Z.I. Kalmykov and offers specific conclusions.

The Raven's Test and its possibilities in diagnosing the intellectual abilities of adolescents are analyzed and considered.

At the end of the article, useful conclusions are offered.

***Key words:** adolescence, abilities, intellectual abilities, development, diagnostics of intellectual abilities, Raven's test.*

Сведения об авторе:

***Фариза Файзизода** - соискатель кафедры психологии Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17). Телефон (+992) 905357700, E-mail bfaizizoda@mail.ru.*

About the author:

***Fariza Faizizoda** - post-graduate student of the Department of Psychology, Tajik National University (734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17). Phone 905 35 77 00, E-mail bfaizizoda@mail.ru.*

ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ ТАҲИЯКУНИИ ГРАФ-СХЕМА ДАР РАВАНДИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ МАТЕМАТИКАИ МАКТАБӢ

Раҷабов Т.Б., Фозилов С.М., Шомуродов Ч.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Яке аз сабабҳои бесамарии тамоили навин ба раванди ҳалли масъалаҳо дар он зоҳир мегардад, ки вақти методи масъалаҳоро ба зермасъала ҷудо намудан ошкор намешавад. Яъне, таълимоти «маводии» гуворои дарки ҷудокунии масъалаҳо ба зермаъсалаҳо мавҷуд нест. Ҳамзамон ҷудокунии масъалаҳо ба ҳалли зермасъалае, ки ҳалли масъалаи додашударо ифода мекунад барои ҳалли гурӯҳи масъалаҳои ба ҳамин намуд монанд нишондод пайдо мешавад, воситаю усулҳои зарурӣ лозим аст.

Чунин шакли ташкили гуворо дарки аёнии раванди ҳалли масъалаҳои алгебравӣ тақозои тамоили алгоритми таълимро пеш меоранд. Дар ҳақиқат, хонандагон бинанд, ки мо сари вақт масъаларо ҳал кардем. Яъне, алгоритми ҳалли онро дарёфт намудем. Барои ташкили чунин раванди методии ҳалли масъалаҳои алгебравӣ аз мавқеи таълими алгоритмӣ назар меафканем.

Мафҳуми алгоритм чун дигар мафҳумҳои асосии математикаи ҳозиразамон мебошад. Дар замони муосир, қоидаи иҷрои амалҳои арифметикӣ дар системаи даҳии ҳисоб алгоритмҳои одие мебошанд, ки онҳоро хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз худ менамоянд. Бисёре аз нишондодҳо, фармоишҳо, қоидаҳое, ки амалиёти моро идора мекунанд, алгоритмҳо мебошанд. Ҳатто баъди итмоми кор, мавриди истироҳат низ мо ба онҳо вомехӯрем.

Дар китобҳои дарсии математика мо бисёр маврид ба алгоритмҳои тайёр дар намуди формулаҳо, қоидаҳо инчунин ба нишондодҳои алгоритмӣ вомехӯрем. Ин ифодагари сатҳи пасти ташаккули фарҳанги алгоритмӣ мебошад. Ҳолати пасти ташаккули мафҳуми алгоритми иборат мебошад, ва мо барои беҳдошти он ба ду ҷабҳа бояд такя кунем:

1. Ҷудокунии масъала ба зермасъалаҳо ҳамчун воситаи «бонуфузи» навишти алгоритм буда, бештар ҷудокунии он боиси костагии аёнӣ ва тасвиркунии навишти алгоритм мешавад. Моҳияти методии ҷудокунии масъалаҳо ба зермасъалаҳо дар он аст, ки бо ёрии вай қисматҳои алоҳидаи алгоритми ҳалли зермасъалаҳо, ҳалли масъалаҳоро лоиҳасозӣ кардан мумкин аст. Дар ҳамин замина раванди ҷудокунии масъаларо ба зермасъалаҳо амалисозӣ мекунем. Бо назардошти ҳадафҳои таълимии усул ба зарурати бедушворӣ таҳия намудани алгоритми ҳалли масъалаҳои мураккаб мусоидат менамояд. Ҳамзамон ба хонандагон имконият медиҳад, ки ба таври гуворо донишҳои азбаркардаашон ва масъалаҳои пештара ҳалкардаашонро барои ҳалли масъалаҳои пешомада истифода кунанд. Яъне, дар ин ҷода мафҳуми алгоритми тобеъ пеш меояд. Алгоритме, ки дар дохили алгоритми додашуда дохил буда, барои шахси иҷрокунанда маълум бошад, алгоритми тобеъ меноманд.

Масалан, алгоритми ҷамъи касрҳои даҳӣ дар китоби математикаи мактабӣ чунин аст:

«Барои он ки касрҳои даҳӣ ҷамъ карда шаванд, бояд:

1. Миқдори аломатҳои даҳӣ баъди вергул дар ҷамъшавандаҳо баробар карда шаванд.
2. Ҷамъшавандаҳоро зери якдигар чунон нависем, ки вергул зери вергул ояд.
3. Ададҳои пайдошударо ҳамчун ададҳои натуралӣ ҷамъ кунед.
4. Дар суммаи ҳосилшуда вергулро зери вергулҳои ҷамъшавандаҳо гузоред.

Бояд гуфт, ки ба ин алгоритм алгоритми тобеъ (зермасъала) алгоритми ҷамъи ададҳои натуралӣ нигаронида шудааст.

Барои он ки якузваро ба якузва тақсим кунем, агар ҳамаи ҳарфҳои ба тақсимшаванда дохилбуда ба тақсимкунанда ҳам дохил бошанду нишондиҳанҳояшон хурдтар бошанд, лозим аст:

1. Коэффитсентҳои якузваи тақсимшавандаро ба коэффитсентҳои якузваи тақсимкунанда тақсим кардан лозим аст.
2. Ҳарфҳои дар тақсимшаванда ворид буд бо нишондоди калон нисбати тақсимкунанда, дар натиҷа бо нишондиҳандаи фарқи нишондиҳандаҳои мувофиқи тақсимшаванда ва тақсимкунанда.
3. Ҳарфҳоеро, ки бо тақсимшаванда дохил асту бо тақсимкунада дохил нест, дар натиҷа бо ҳамон нишондиҳандаҳояш навиштан лозим аст.
4. Ҳарфҳоеро, ки ба тақсимшаванда ва тақсимкунанда бо як хел нишондиҳанда вориданд, истисно кардан лозим аст.

Барои он ки бисёрузваро ба ҳамзарбҳо ҷудо намоем, зарбшавандаи умумиро аз қавс мебарорем. Дар ин сурат лозим аст, ки:

1. Ин зарбшавандаи умумиро ёбем.

2. Онро аз қавс барорем.

Ин нишондоди алгоритмӣ аз ду қисмат иборат аст, ки ҳар кадомаш дар марҳилаҳои муайяни таълим дар шакли нишондоди алгоритмӣ тасвир шудаанд.

Дар ҳама маврид бо назардошти самти алгоритмии курси алгебраи синфҳои 7-9 мусоидати дар хонандагон ташаккули нишондодҳои алгоритмиро ҳидоят намудан лозим меояд. Баъзан мавридҳо нишондодҳои алгоритмии дар шакли қоидаҳо, намунаҳои пайдарҳамии амалиётҳо ҷадвалҳо, схемаҳо, графикҳо, нақшаҳо ва расмҳо баён мешаванд.

Нишондодҳои алгоритмӣ, чунончи аз таҳлили бисёри китоби дарсӣ бармеояд, дар курсҳои алгебраи 7-9 вомехӯранд, лекин оҳиста – оҳиста дар китобҳои дарсии ҳозира кам шудаанд, чунки дар нақшаи таълимии фан ба ҳадафи ин кам нигарон шудааст.

Ҳадафи асосии «Технологияи информатсионӣ» ворид шудан аст, баъд самти алгоритмии предметҳои таълимии муассисаҳои миёнаи таҳсилот вогузоштаанд. Аммо дар ташаккули фарҳанги алгоритмии хонандагон бо назардошти имкониятҳояш бояд ҳиссагузор бошанд.

Масалан, ба сифати мисол амалиётҳое, ки асоси нишондоди алгоритмиро мавриди таълими тақсими бисёраъзогиҳо муоина мекунем, яъне барои якузваро ба якузва тақсим намудан кифоя аст, ки:

1. Коэффитсиенти тақсимшавандаро ба коэффитсиенти тақсимкунанда тақсим кардан лозим аст.

2. Натиҷаи ҳосилшудаи ҳамзарбро зери ҳар як ҳарфи тақсимшаванда бо нишондиҳандаи фарқи нишондиҳандаҳои тақсимшаванда ва тақсимкунанда навиштан лозим аст.

Агар ягон ҳарф факат ба тақсимшаванда ворид бошад, он гоҳ вай ба ҳосили тақсим ворид мешавад.

Агар нишондиҳандаи ягон ҳарф ҳам дар тақсимшаванда ва тақсимкунанда баробар бошад, вай ба ҳосили тақсим ворид намешавад.

Акнун раванди ташаккули фарҳанги алгоритмиро тавассути ҳалли мисолҳои мушаххас намоиш медиҳем.

Мисоли 1. Амалҳоро мувофиқи граф-схема иҷро намоед ва ифодаи ададиро тартиб диҳед:

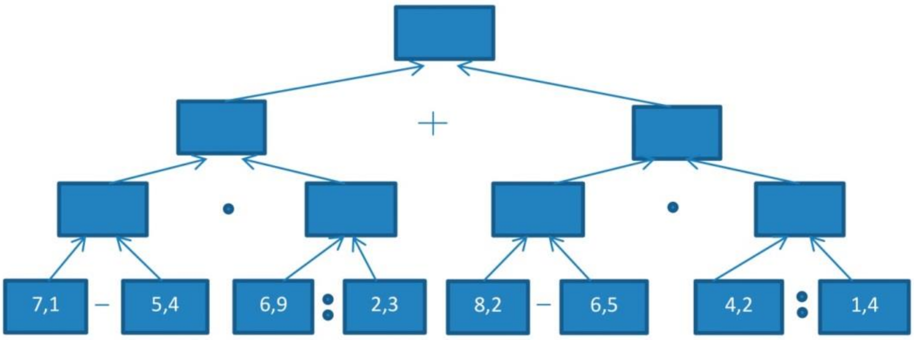

Мисоли 2. Аз рӯи граф-смеха ифодаи ададӣ тартиб диҳед ва қимати онро ҳисоб кунед.

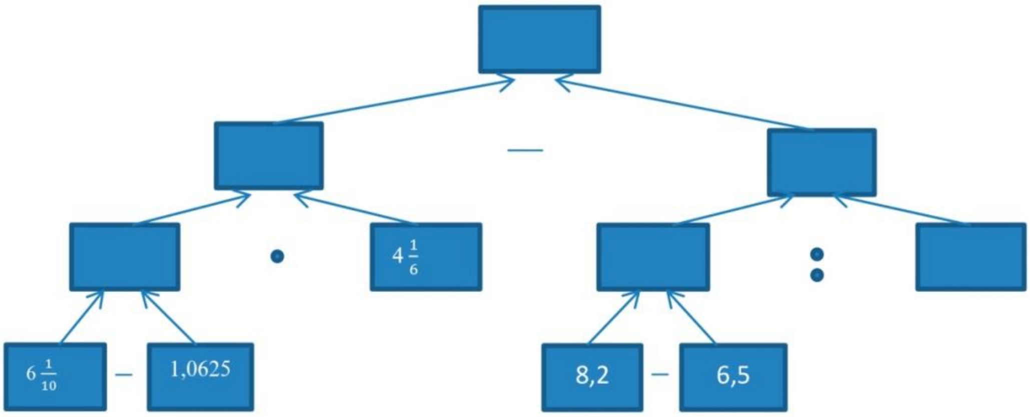

Мисол, барномаи ҳисобкунии қимати ифодаи

(8,14+3,6•2,7):(10,1-20,52:3,8) аз қисматҳои фармоиши зерин тартиб меёбад:

1. Ададҳои 3,6 ва 2,7-ро зарб намоед.

2. Натиҷаро, ки мувофиқи фармоиши 1 ҳосил шуд, бо адади 8,14 ҷамъ намоед.

3. Адади 20,52-ро ба 3,8 тақсим намоед.
4. Аз натиҷаи фармоиш 3-ро аз адади 10,1 тарҳ намоед.
5. Натиҷаи фармоиши 2-ро ба натиҷаи фармоиши 4 тақсим намоед.
Ин барномаи ҳисобкунии қимати ифодаро дар намуди граф-схема чунин тасвир менамоем:

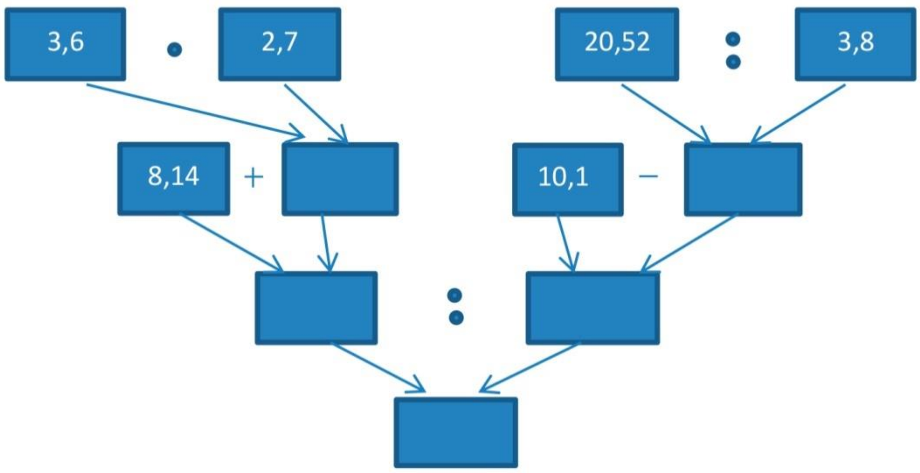

Ифодаро мувофиқи барномаи ҳисобкунии иҷрои амалҳо таҳия намоед.
1. Ададҳои 21,5 ва 7,48-ро ҷамъ намоед.
2. Аз адади 5,91 адади 3,18-ро тарҳ намоед.
3. Натиҷаҳои фармоишҳои 1 ва 2-ро зарб намоед.
Қимати ин ифодаро ёбед.
Амалҳоро мувофиқи граф-схема иҷро кунед:

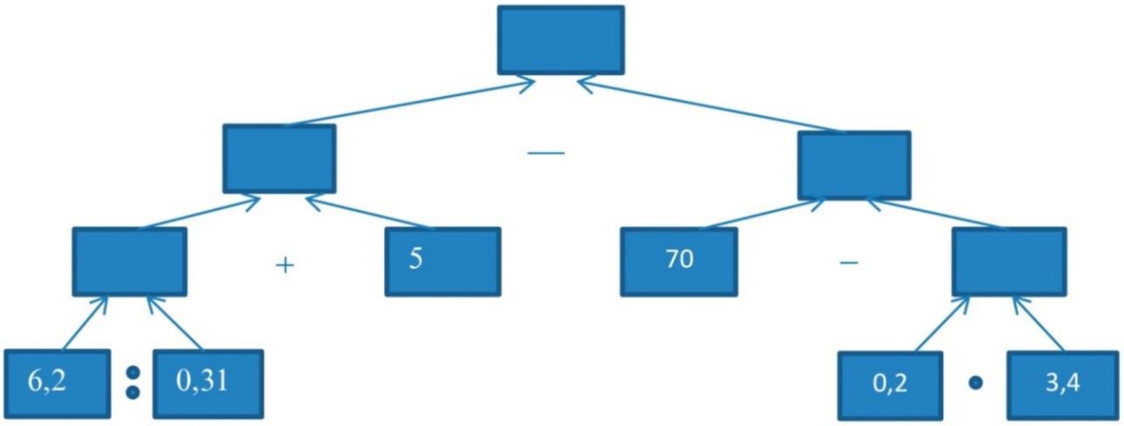

Граф-схемаи ҳисобкунии ифодаро таҳия кунед ва қимати онро ёбед:
а) 8,6•1,2:0,8+14,14:1,4
б) (3,2•1,5-2,5):4,6+(1,8:1,2-0,8)•9
Ифодаро мувофиқи граф-схемаи додашуда таҳия кунед. Барномаи иҷрои онро таҳия намуда, қимати онро ёбед:

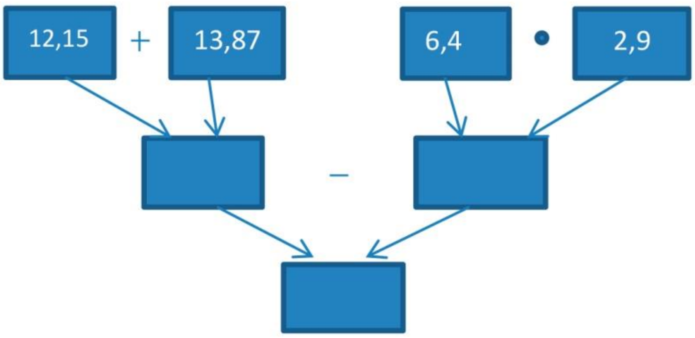

Мисолҳои дар боло зикр шуда тақозои онро менамояд, ки китобҳои дарсии мавҷударо аз диди алгоритмӣ таҳлил ва баррасӣ намоем.

АДАБИЁТ

1. Алиев Б. Алгебра. Китоби дарсӣ барои синфи 8-ум. / Б. Алиев Душанбе, «Собириён», 2017-320 с.
2. Блох А.Ш., Граф-схемы и алгоритмы. / А.Ш. Блох – Мн.: Выш.шк., 1987.- 143 с.
3. Блох А.Ш., Граф-схемы и их применение. / А.Ш. Блох – Мн.: Выш.шк., 1975.- 302 с.
4. Касторнов А.Ф. Учебные задания для учащихся по применению блок-схем в курсе алгебры 7 классов. 1978.
5. Комилов Ф.С. Технологияи иттилоотӣ. / Ф.С. Комилов, Д.С. Шарапов Китоби дарсӣ барои синфи 9-ум. Душанбе, 2013.
6. Колягин Ю.М., Методика преподавания математики в средней школе / Ю.М. Колягин – М.: 1974.
7. Криницкий Н.А. Алгоритмы вокруг нас. / Н.А. Криницкий – М.: Наука, 1984. – 224с.
8. Кузнецов Э.И. НИТ и обучение математике / Э.И. Кузнецов // Математика в школе.-1990.
9. Маханов Р.Ю. Формирование общих алгоритмических умений учащихся с помощью использования языка блок-схем при изучении математики Текст: дис. канд. пед. наук / Р.Ю. Маханов. Душанбе, 1984.
10. Орлов В.А. Граф-схемы алгоритмов распознавания. – М.: Наука, 1982. – 116 с.
11. Усмонов Н., Пиров Р. Алгебра. Китоби дарсӣ барои синфи 9-и мактабҳои таҳсилоти умумӣ. 2013с. 224 с.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ РАЗРАБОТКИ ГРАФИЧЕСКОЙ СХЕМЫ В ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЯ ШКОЛЬНЫХ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

В статье рассмотриваются поняти алгоритм, алгоритмической культуры учащихся и их взаимосвязи в процессе обучения математики в общеоразователное средней школе. А также рассмотрение основние этапы формирования алгоритмической культуры школьников в процессе обучения математике в процессе обучения математике в 5-9 классах общеоразователное средней школе. Определено что один из его аспект это формирования составления граф-схема в процессе обучения математике.

Разработаны на примерах построения граф-схем решения задачи. Приведены методическое реализации по его реализации в практиках школьного обучения. Мы думаем что наши рекомендации помогает учителей математики в деле решения формирования алгоритмической культуры учащихся в процессе обучения математике в школе РТ.

Ключевые слова: *алгоритм, формирование алгоритмической культуры, граф-схемы, образование, школьная математика, основы современных технологий.*

DEVELOPING SKILLS IN THE SOLUTION OF SCHOOL MATHEMATICAL PROBLEMS

The article emphasizes about the means of algorithm, algorithmic cultures in the context of studying mathematics in middle school.

And also contributed the special levels of development of algorithmic cultures of schoolchildren in the context of studying mathematics in 5-9 forms of middle school. It is known that one of the main aspects in the context of studying mathematics is the development of pasting graph-diagrams.

In working out of the examples of building graph-diagrams is to count down the elements.

The methods of realization with its realization in practice of school education is brought up. We think that our recommendations help teachers in mathematics in work of development learners of algorithmic cultures in the context of learning mathematics in schools of Republic of Tajikistan.

Keywords: *algorithm, development of algorithmic cultures, graph-diagrams, education, school mathematics, mains of modern technology.*

Сведение об авторах:

Раджабов Тагаймурат Бобокулович *– доктор педагогических наук. Профессор кафедры методики начального образования Таджикиского государственного педагогического университета имени С. Айни.*

Фозилов Сухроб Мингбоевич *– кандидат педагогических наук. Заведующий кафедрой педагогики и психологии Таджикиского государственного педагогического университета имени С. Айни.*

Шомуродов Джамолиддин- *специалист отдела дистанционного обучения Таджикиского государственного педагогического университета имени С. Айни.*

About the autors

Radjabov Taghoimurod Boboqulovich *- Doctor of Pedagogical sciences. Professor of the Department methods of primary education of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ainy.*

Fozilov Suhrob Mingboevich *- Candidate of Pedagogical sciences. Chairman of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ainy.*
Shomurodov Jamoliddin- *specialist of the department of distance learning of Tajik state Pedagogical University named after S. Ainy.*

ОСНОВНЫЕ ЦЕЛИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ РЕЧЕВОМУ ЭТИКЕТУ В УСЛОВИЯХ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Сафарова М.Р.
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Одним из главных вопросов, который возникает перед учителем русского языка в национальной школе, это прежде всего, вопрос о целях его работы по обучению русскому речевому этикету в условиях межкультурной коммуникации. Каково воспитательно - образовательное значение его предмета? Какую роль играет русский язык в воплощении в жизнь общих задач, стоящих перед школой? Какова роль русского языка в процессе развития русской речи учащихся национальных школ? Как решается нравственное и эстетическое воспитание школьников на уроках русского языка? Как способствует оно в их практической подготовке к жизни, к общественно-полезной и трудовой деятельности?

Наиважнейшей особенностью русского языка является то, что она наряду с родным языком , не только нравственно воспитывает человека нового формата, новой стадии, но и обогащает и развивает речь учащихся. Усвоение и понимание русского языка имеет некоторые различительные аспекты в национальной школе в частности таджикской. Относительно эти аспекты можно разбить на пять групп.

Во-первых, русский язык изучается учащимися-таджиками в языковой манере, чужой от их родного языка. Чтобы образы художественного произведения были восприняты, понятны и закреплены в сознании учащихся во всей их идейно-нравственной и эстетической ценности, необходима особая словарно-фразеологическая работа над текстом, существенно различающаяся от аналогичной работы по родному языку.

Во-вторых, произведения русского языка отображают просвещённость, культуру, обычаи и нравы русского народа. Поэтому тексты нуждаются в дополнительных комментариях, которые должны помочь учащимися – национальных школ (таджикских) глубоко осмыслить связи литературного произведения с жизнью русского народа, одновременно с этим необходим также учёт культурно-исторических, национальных традиций родного языка для учащихся .

В-третьих, продолжительная совместная жизнь многих братских народов в приделах сначала царской России (до Октябрьской революции), а затем в Союзе Советских Социалистических Республик содействовало образованию культурных и литературных связей между русским и другими народами в частности с таджиками. Раскрытие этих связей и взаимоотношений на уроках русской литературы является действенным средством для пробуждения интереса учащихся к учебному процессу, повышения воспитательного образовательного значения литературы.

В-четвёртых, в учебной программе таджикской школы имеется русский язык, дисциплина, аналогичная по значению русского языка. Это обязывает учителя русского языка к слаженности своей работы с работой преподавателя родного языка (устранения копирования, совместная организация внеклассных и внешкольных мероприятий, раскрытия связей и взаимоотношения русского и родного языков, согласования планов письменных упражнений и пр.).

В-пятых, произведения русского языка в таджикской школе используются в довольно большом объёме, чем в русской школе как способ развития и обогащения русской речи [3с. 44-51].

Повышения высоко эффективности преподавания русского языка в таджикской школе, как и других национальных школах, неделимо связанно с необходимостью работы учителя – русиста в тесной взаимосвязанности с преподавателями родного языка и литературы. Взаимосвязанность является эффективным средством для формирования знаний, укрепления мастерства, умений, играет значительную роль в воспитании и обучении учащихся – таджиков. Согласованная деятельность преподавателей обеих дисциплин создаёт единое направление в преподавании, идейном, нравственном эстетическом развитии школьников, способствует формированию системы теоретико-литературных понятий, приучает разбираться в художественных особенностях искусства слова.

Опыт работы методистов по преподаванию русского языка в национальных школах показывает, что активное взаимодействие в работе учителей русского и родного языка, это совокупный анализ изучаемого программного материала способствует более углублённому постижению произведений,

совмещения знаний учащихся, их авторизации на уроках и во внеплановое время. Определённая форма в работе учителя русского и таджикского языка, ядром которой является опора на имеющиеся знания, навыки, умения, приобретённые в процессе их изучения, использование русско-таджикских литературных контекстов, отождествлении героев произведений обеих языков сопутствует умению разбираться в причинно-следственных связях между реальными событиями описываемыми в произведениях, и имеет исключительно важное значение для вырабатывания навыков анализа текста.

Процесс восприятия русского языка в таджикской школе в значительной мере осуществляется через изучения учащимися явления действительности, художественных образов родного языка. Овладение навыками работы над литературно-художественным текстом, способность разбираться в идейном содержании произведений, в оценке героев – представленное приобретается сначала в таджикском языке. При усвоении русского языка необходимо базироваться на эти навыки, знания и способности. Возвышенные, высокоидейные и художественные ценности русского языка сделали её мощным средством для воспитания подрастающего поколения. Повышения плодотворного преподавания русского языка в таджикской школе учитель добьётся при условии использования координации русского и родного языка. Привлечение такого материала на уроках, внеклассных занятиях способствует стимулированию интереса учащихся к урокам по русскому языку, помогает решать задачи идейно – нравственного, интернационального и патриотического воспитания школьников. Учащиеся познают прогрессивное значение того или иного русского писателя в развитии многонациональной литературы, знакомятся с материалами характеризующими глубокий интерес родного языка учащихся, что имеет большое значение для воспитания чувства глубокого уважения как самому писателю, так и к русскому языку в целом [4, с.29-30].

ЛИТЕРАТУРА

1. А.Д. Жижина. Д.А. Клумбите., Т.Ф. Курдюмова и др. Под ред. М.В. Черкезовой и А.Д. Жижиной Методика преподавания русской литературы в национальной школе: пособие для студентов нац.отд. пед.ин-тов по спец. №2101 «Русь яз. И лит.в нац.школе» и «Рус.яз. и лит.»С доп. Спец. «Педагогика»\- Л. Просвещение, 1984.-311с.

2. М.А. Зальдинер., Л.В. Тодоров, Ф.И. Губина. Методика преподавания русской литературы в старших классах национальной (узбекской) школы. Ташкент , 1980- 294 с.

3. К.В. Мальцева, М.И. Стаменова. Методика преподавания русской литературы в таджикской школе: Пособие для учителей и студентов Vвузов - 2-е изд., испр. И доп. - Душанбе «Маориф» (Ч.1: IV – VII) классы (Липаев А.А., Мальцева К.В., Журавлёва А.Ф. и др.). 1986- 304 с.

4. К.В. Мальцева., Стаменова. Методика преподавания русской литературы в таджикской школе : Пособие для учителей и студентов вузов 2-е изд., испр.доп.- Душанбе «Маориф» 1988.- Ч-2: VIII- X классы 288с.

ОСНОВНЫЕ ЦЕЛИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ РЕЧЕВОМУ ЭТИКЕТУ В УСЛОВИЯХ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Данная статья посвящена основной цели обучения русскому речевому этикету в условиях межкультурной коммуникации. Автор статьи исследует вопросы обучения русскому речевому этикету в условиях межкультурной коммуникации.

В статье автор показывает процесс восприятия русского языка в таджикской школе который в значительной мере осуществляется через изучения учащимися явления действительности, художественных образов родного языка. Овладение навыками работы над литературно-художественным текстом, способность разбираться в идейном содержании произведений, в оценке героев – представленное приобретается сначала в таджикском языке. При усвоении русского языка необходимо базироваться на эти навыки, знания и способности. Возвышенные, высокоидейные и художественные ценности русского языка сделали их мощным средством для воспитания подрастающего поколения. Повышения плодотворного преподавания русского языка в таджикской школе учитель добьётся при условии использования координации русского и родного языка. Привлечение такого материала на уроках, внеклассных занятиях способствует стимулированию интереса учащихся к урокам по русского языка, помогает решать задачи идейно – нравственного, интернационального и патриотического воспитания школьников.

Ключевые слова: *русский язык, условия, межкультурная коммуникация, родной язык, преподавания русского языка.*

MAIN OBJECTIVES OF LEARNING RUSSIAN SPEECH ETIQUETTE IN THE CONDITIONS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

This article is devoted to the main goal of teaching Russian speech etiquette in the context of intercultural communication. The author of the article examines the issues of teaching Russian speech etiquette in the context of intercultural communication.

In the article the author shows the process of perception of the Russian language in the Tajik school is largely carried out through the study of the phenomenon of reality by students, artistic images of the native language. Mastering the skills of working on a literary and artistic text, the ability to understand the ideological content of works, in assessing heroes - what is presented is acquired first in the Tajik language. When mastering the Russian language, it is necessary to base on these skills, knowledge and abilities. The sublime, highly ideological and artistic value of the Russian language made it a powerful tool for educating the younger generation.

The teacher will achieve an increase in the fruitful teaching of the Russian language in the Tajik school, provided that the coordination of the Russian and the native language is used. The use of such material in the classroom, extracurricular activities helps to stimulate the interest of students in lessons in the Russian language, helps to solve the problems of ideological, moral, international and patriotic education of schoolchildren.

***Key words**: Russian language, conditions, intercultural communication, native language, teaching Russian.*

Сведение об авторе:

***Сафарова Мавжигуль Рахимовна** - Зав. кафедрой методики преподавания русского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Тел. (+992) 987285882*

About the author:

***Safarova Mavchigul Rakhimovnau** - Head Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Tel. (+992) 987285882*

УСУЛҲОИ ФАЪОЛГАРДОНИИ ОМӮЗИШИ ДОНИШҶӮЁН АЗ ФАННИ МАТЕМАТИКА ДАР ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВИИ МАКТАБИ ОЛӢ

Шарипов Н.З.

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Мирзоева М.С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ҳанӯз аз курсии мактабӣ ба ҳамагон маълум аст, ки «Математика -шоҳи фанҳост». Ин гуфтори шоёни диққати ҳама ба олими машҳури олмонии қарнҳои XVIII - XIX Карл Фридрих Гаусс таалуқ дорад. Мате матика дар ҳама давру замонҳо ҳамчун сардафтари ҳамаи илмҳо буд, ҳаст ва мебошад, ва нақши он дар ҷомеа меафзояд. Дар замони муосир таҳсилот аз рӯи риштаи сурхи боғча- мактаби миёна- мактаби олӣ-курсҳои баландбардории ихтисос- худмаълумотгирӣ тамоми ҳаёти инсонро дарбар мегирад.Чуноне дар урфият мегӯянд: аз гавҳора то гӯр биомӯз. Бе таҳкурсии тайёрии математикӣ ягон тои ин зинаҳо вуҷуд дошта наметавонанд. Махсусан, тайёрии босифати математикӣ барои мутахассисони оянда дар соҳаҳои математика, физика, иқтисодиёт, молия ва ғайраҳо рӯзмарра аст. [1, с. 214]

Агар мо ба стандартҳои муосири таҳсилот барои ихтисосҳои тех никӣ ва иқтисодии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ назар андозем, ме бинем, ки миқдори соатҳои аудитории барои фанни математика ҷудо кардашуда нисбат ба стандартҳои таҳсилоти солҳои пешина пасттар мебошад. Чӣ бояд кард, чӣ гуна донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо миқдории минималии соатҳои аудиторӣ бояд тайёрии сифатноки математикиро ҳосил намоянд? Чӣ бояд кард, агар одам хоҳад, ки дар мактаби олӣ таҳсил намояд, вале ҳар рӯз иштирок карда на тавонад, бо сабаби он ки бемор бошад ё ки кор дошта бошад?.

Дар ин маврид таълими фосилавӣ ба ёрӣ меояд. То ба наздикӣ дар кишвари мо таҳсилоти ғоибона маъмул буд, вақте ки донишҷӯён ва устодон ду маротиба дар як сол дар сессияҳои имтиҳонӣ вомехӯрданд. Донишҷӯён курси начандон калони лексияро аз устодон шунида, маводи нашркардашударо барои мавзӯъҳои дидабаромадашаванда барои омӯ зиши минбаъда мегирифтанд, аммо баъд дар зарфи ним сол мустақилона меомӯхтанд. Ҳоло бошад, бо инкишофи технологияи компютерӣ, баъди васеъ паҳншавии шабакаи Интернет дар қатори таҳсилоти ғоибона, таҳсилоти фосилавӣ ба вуҷуд омад.

Таълими фосилавии математика – технологияи нави муосире мебо шад, ки барои омӯзиши бештар босифат ва дастрас мадад мерасонад. Сохтани таълими фосилавии математика моҳиятан рӯзмарра аст, аҳамияти васеи амалӣ дорад.Таълими фосилавӣ аллакай дар бисёр мак табҳои олии кишвар ба вуҷуд омада, амал мекунад.

Имрӯзҳо элементҳои омӯзиши фосилавии таълими математикаро инчунин дар шӯъбаи рӯзона ҳам дохил кардан мумкин аст, бинобар ин дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ҳоло порталҳои маълумотгирӣ дохил карда шудааст, омӯзгорон маводи назариявӣ ва амалии худро барои до нишҷӯён ба воситаи онҳо онлайн-маслиҳатҳо мегузаранд, бо дониш ҷӯён аз рӯи мавзӯъҳои омӯхташаванда дар чатҳо муносибат менамоянд.

Таълими фосилавии муосир бисёр бартариҳо дорад:

1. Паст намудани сарфи маблағҳо барои таҳсил (барои ба иҷора гирифтани ягон манзил, сафар ба ҷои омӯзиш, ҳам ба донишҷӯ, ҳам ба омӯзгор ва ғайра)

2. Сарфаи вақт барои таҳсил (сарфаи вақт барои роҳ) аз тарафи донишҷӯ.

3. Донишҷӯ метавонад мустақилона вақт, ҷой ва давомнокии онро барои таҳсил ҷудо намояд.

4. Ба таҳсил фаро гирифтани бисёрии донишҷӯён.

5. Баланд бардоштани сифати омӯзиш аз ҳисоби татбиқи воситаҳои муосир, китобхонаҳои электронии ҳаҷмдор ва ғайраҳо.

6. Муҳити ягонаи таҳсилотӣ сохтан (махсусан барои таҳсили кор поративӣ).

Ин батариҳо ба воситаи чунин шаклҳои таълими фосилавӣ ба монанди: чат-дарсҳо, Веб-дарсҳо, телеконференсияҳо, интернет амалӣ карда мешаванд.

Аммо таълими фосилавӣ ҳам аз норасоиҳо низ холӣ нест. Аз ҳама муҳимтаринаш он аст, ки таълими фосилавӣ танҳо ба одамони ҷавони мақсаднок мувофиқ меояд, зеро ки онҳоро лозим меояд, ки бисёр мустақилона машғул гарданд.

Дар ислоҳоти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбӣ вазифа гузошта шудааст, ки «имконияти муаллимон дар интихоби *усулу шакл ва воситаҳои беҳтарини таълим* зиёд карда комёбиҳои илми педагогӣ дар амалия далеронатар истифода шаванд».Принсипи опти мизатсия–имконияти интихоби вариантҳои беҳтарини фаъолият дар шароити мушаххас, яке аз принсипҳои муҳими ташкили илмии меҳнат мебошад.Он талаб менамояд, варианти беҳтарини мазмун, усул, восита ва шаклҳои таълим хоста гирифта,меъёри сарфи вақт ,кушишу ғайратба дараҷаи оптималӣ расад. Ҳамаи инро ба назари мо танҳо дар вақти ташкили таълими фосилавӣ амалӣ намудан мумкин аст.

Ақидаи оптималият ҳатман тақозо менамояд, ки бо машқу супоришҳои таълимӣ аз ҳад зиёд банд будани донишҷӯён ва устодонро бартараф карда, дараҷаи имконпазири душворӣ,суръати беҳтарини таълими фосилавӣ, ҳаҷми оптималии кори хонагӣ таъмин карда шавад. $[3, \text{с}. 3 - 4]$

Нисбат ба раванди таълими фосилавӣ тафриқаро ҳамчун омиле бояд фаҳмид, ки вазифаи он ҷудокунии донишҷӯён ба гурӯҳҳои алоҳида дар ҷараёни омӯзиш барои азхудкунии мақсади асосии таълими фосилавӣ равона карда мешавад.

Мақсад меъёрест, ки шахс дар назди худ мегузорад ва барои расидан ба он мекӯшад. Вобаста ба ҷараёни таълими фосилавӣ мақсад ин банақшагирии пешакии натиҷаҳои омӯзиш, инкишоф ва тарбия мебошад. Яъне мақсад натиҷаи чашмдошти фаъолият аст. Мақсад на танҳо натиҷаро нишон медиҳад, балки шахсро барои расидан ба ин натиҷаҳо ҳидоят менамояд.

Таҳияи мақсад марҳилаи аввалин ва муҳими ҷараёни таълими фосилавӣ мебошад. Он равиши дарс, усул ва воситаҳои таълимро муайян мекунад. Мақсад бояд *мушаххас*, *иҷрошаванда*, *ченшаванда*, ба донишҷӯ *нигаронидашуда* ва бо *феъл* дарҷ шавад.

Мақсади омӯзиши тафриқа дар таълими фосилавӣ аз нуқтаи назари дидактика ҳалли проблемаҳои бамиёномадаи мактабҳо бо роҳи сохтани системаи нави таълими тафриқавии донишҷӯён, ки бо ёрии мотиватсияи нав асоснок карда мешаванд, бо истифодаи воситаҳои айёнии муосир ба ҳисоб меравад.

Барои расидан ба мақсади омӯзиши тафриқа аз нуқтаи назари дидактикӣ методикаи татбиқи яке аз вариантҳои имконноки системаи қонуниятҳои психологӣ-дидактикиро дида мебароем. Дар ин қонуниятҳо алоқамандии байни равандҳои дохилӣ, ки аз шуурнокии донишҷӯён бармеоянд ва равандҳои берунӣ, шартҳои дидактикие ки фаъолияти таълимӣ мегузарад, кушода мешаванд. Аз ҳамин сабаб ҳам худи ин қонуниятҳо психологӣ-дидактикӣ номида мешаванд. Ба шартҳои берунӣ мазмуни машқҳо, пайдарпайии онҳо, усулҳои ташкили дарс, ба шартҳои дохилӣ бошад - фаъолияти фикррони донишҷӯён, ҷараёни бахотир гирии онҳо таалуқ доранд.

Азбаски дар қонуниятҳо алоқамандии байни ҷараёнҳои дохилии фаъолияти донишҷӯён ва берунӣ, шартҳои дидактикӣ инъикос меёбанд, пас, ба ин қонуниятҳо такя намуда, омӯзгор метавонад бо роҳи шакл ди гаркуниҳои шартҳои берунӣ ҷараёнҳои дохилиро, ки дар шуури донишҷӯён ҷорӣ мегарданд, таҳти назорат қарор диҳад.

Ҳамин тариқ, дар омӯзгор ҳангоми тадриси математика имконияти мақсаднок идоракунии фаъолияти фикррони донишҷӯён дар таълими тафриқа пайдо мегардад.

Дар баробари ин омӯзгор метавонад, усулҳои омӯзишеро интихоб намояд, ки ба шартҳои кори худ наздик бошанд,ояндабин бошад, оқибатҳои имконноки татбиқи онҳоро пешгуӣ карда тавонад,

аз душвориҳои сершумор, ки дар амалия вомехӯранд, баромада тавонад, баъдан ба таври амалӣ хулосаҳои худро санҷида барояд.

Акнун, чунин қонуниятро ба сифати мисол дида мебароем: "Фаъолияти фикрронии фаъоли донишҷӯён афзун мегардад, агар вай бо равиши шиносшавӣ бо мавод супоришҳои аниқро, ки барои фаҳмидани ин мавод равона гардидаанд, иҷро намояд".

Ҳамин мавод таҷрибаи таълими математика ва таҷрибаи истифодаи равоншиносиро дар дарс умумӣ мегардонад. Татбиқи чунин қонуниятро бо истифода аз методи тафриқа нишон медиҳем.

Ба донишҷӯёни гурӯҳи қобилияташон миёна аз китоби дарсии Математикаи олӣ хондани чунин таърифро супориш додан мумкин аст: " Ҷои геометрии нуктаҳое, ки фарқи масофаҳо аз ҳар яки онҳо то ду нуқтаи додашуда, ки фокусҳо ном доранд, бузургии доимӣ аст, гипербола номида мешавад", дар бораи ин таъриф бояд андеша кард. Даъвати "андеша кунед!" барои бисёрии чунин донишҷӯён бефоида мебошад. Барои он ки дар ҳақиқат хонандагон барои хондани бофикрона бедор карда шаванд, беҳтараш ба қонунияти нишондодашуда такя намуда, ба онҳо супориши аниқ дода шавад. Дар он лозим меояд, нишон дода шавад, ки хонандагон бояд чӣ гуна рафтор намоянд,масалан:"Дар китоби дарсии Математикаи олӣ таърифи гиперболаро хонед ва оё онро чунин шаклдигаркунӣ карда метавонем, Маҷмӯи ҳамаи нуқтаҳои ҳамворӣ, ки суммаи масофаҳо аз ҳар яки онҳо то ду нуқтаи додашуда (фокусҳо) бузургии доимӣ аст, гипербола ном дорад"?

Маълум, ки чунин супоришро донишҷӯён бе бофикрона хондани таъриф, таҳлил ва муқоиса намудани он бо таърифи китоб иҷро карда наметавонанд Дар чунин ҳолат мувофиқи қонунияти нишондодашуда беҳтараш донишҷӯён таърифро дар хотир мегиранд, аз оне ки ба онҳо ҳан гоми хондан супориши аниқ дода мешавад.

Дар байни равандҳои дохилӣ ва шартҳои берунаи фаъолияти таълимӣ маҷмӯи зиёди алоқамандиҳо мавҷуд аст. Барои он ки истифодаи амалии фаъолияти таълимӣ ошкор гардад, азбаски ҳангоми таҳлили ҳолатҳои дидактикӣ мо ба кулли қонуниятҳо, ки ба ин вазъият татбиқ мегарданд, такя менамоем, пас ҳамаи алоқамандиҳои зарурӣ бояд ба инобат гирифта шаванд.

- Таҳлили адабиётҳои назариявӣ ва омӯзиши тафриқии математика дар мактабҳои олӣ водор месозанд, ки шаклҳои самарабахштари ташкили таълими тафриқиро дида бароем. Гумон дорем, ки 3 шарти пешниҳод мешуда боиси беҳтар гаштани сифату самараи ташкили таълими тафриқа мегарданд. Ба ин шартҳо дохил кардан мумкин аст: шарти характери ташкилӣ дошта, шарти дидактикӣ, шарти психологӣ.
- Ба шарти аввал чунин воситаҳоро дохил намудан мумкин аст: ба нақша даровардани маводи таълими дарси донишҷӯён аз тарафи кафедраҳо ва деканат; аз тарафи муаллимон ба нақша даровардани маводи таълими дарси донишҷӯён ба ҳаҷм ва мӯҳлати иҷрои онҳо; ба нақша; мавҷуд будани базаи таълимӣ-лабораторӣ барои ташкили корҳои мустақилонаи донишҷӯён; мавҷуд будани ҷои нишаст ва адабиётҳои зарурии таълимӣ дар китобхона, залҳои хониш, кабинетҳои таълимӣ; дар байни донишҷӯён паҳн кардани ахборот доир ба гигиенаи меҳнати фикрӣ.
- Шарти дидактикӣ инҳоро дар бар мегирад; азнавсозии методикаи хондани лексия бо мақсади баланд бардоштани фаъолияти даркнамоии донишҷуён. Ба муаллим лозим аст, ки доир ба ҳар як лексия нафақат материалро ҷудо карда ба донишҷуён диҳад, балки дар онҳо ҳисси завқмандиро нисбат ба материали таълимӣ бедор карда, талаботи донишҷуёнро ба мустақилона аз худ кардани маълумотҳои нав инкишоф диҳад. Бо ин мақсад аз методи проблемавии таълим истифода бурдан айни муддаост. Аз тарафи муаллим кор карда баромадани дастури махсуси таълимӣ-методӣ /программиронидашаванда, дар машғулиятҳои аудиторӣ зиёд кардани *таносуби* вақт барои корҳои мустақилона, гузориши дурусти масъалаҳои таълимӣ ва ғ-ра аз оғози дурусти ҳар гуна фаъолияти дарккунӣ дарак медиҳанд. [4, с. 76]

Дар шароити имрӯза шавқи омӯзгорони фанни математика дар таълими фосилавӣ ба донишҳои психологӣ-дидактикӣ бисёр пурқувват гардидаанд. Маълум, ки мукаммалгардонии маҳорати омӯзгор бештар аз он вобаста аст, ки ба ин донишҳо такя намуда, метавонад ба таври танқидӣ ба таҷрибаи анъанавии таълими математика, ақидаҳои нави дидактика, таҷрибаи омӯзгорон-навоварон назар намояд.

Дар омӯзиши фосилавии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ яке аз самтҳои мукаммалгардонии омӯзонидани фанни математика таҳия ва омода намудани чунин усулҳое мебошад, ки он имкон медиҳад роҳҳои фаъолияти фикрронии донишҷӯён ташаккул ёбад. Ин усулҳо дар адабиёти психологӣ-педагогӣ ба таври назариявӣ бо пуррагӣ оварда шудаанд, вале чун қоида мисолҳои истифодабарии онҳо дар таълим нишон дода нашудаанд.

Аз тарафи дигар баъзе аз омӯзгорони мактабҳои олӣ дар раванди таълими фосилавӣ чунин усулҳои алоҳидаро истифода мебаранд. Вале на ҳамаашон кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки донишҷӯён низ ин усулҳоро истифода бурда тавонанд.

Дида мебароем, ки бо кадом усулҳои мақсаднок дар донишҷӯён ҳангоми фаъолияти таълими фосилавӣ иҷроиши амалиётҳои фикрии гуногунро ташаккул додан мумкин аст. Баъзе аз онҳоро дида мебароем:

Яке аз ин усулҳо ҳавасмандгардонӣ мебошад. Моҳияти ин усул чунин аст: бигзор, дар байни донишҷӯён саволҳои А ва В-ро ташаккул додан зарур бошад. Дар баробари ин, бояд фаҳмиши саволи А дарҳол ба амалиётҳои фикрии муайян биоварад ва ба саволи В ҷавоб бидиҳад.

Ин ҳолатро бо роҳи такроркунии якчанд каратаи пай дар пайи ин саволҳо, ё ин ки ба байни онҳо дохилкунии нишондодҳои мобайни раванди фикрронӣ, ки иҷроиши он ва фаҳмидани маводро осон мегардонанд, ба даст овардан мумкин аст. Масалан, графики вобастагии координатаи у-ро аз х, сохтан лозим аст. Барои ин амал якчанд амалиёти фикриро тартиб дода, нақшаи кор ва иҷроиши ҳар як банди онро таҳти назорат гирифтан лозим аст.

Омӯзгор дар якҷоягӣ бо донишҷӯён алгоритми корро тартиб дода, намунаи истифодабарии онро донишҷӯён тартиб медиҳанд ва инчунин ба ёд меоранд, ки чӣ гуна дар дарсҳои математика график месохтанд. Донишҷӯён дар дафтар ин амалҳоро дар ду сутунча менависанд: дар тарафи чап қадамҳои алгоритмро, дар тарафи рост мисоли истифодабарии онро дар мисоли мушаххасе, ки дар боло оварда шудааст, аз рӯи ин алгоритм ва намуна, ҳар як банди амалиётро пай дар пай иҷро карда, донишҷӯён масъалаҳои монандро ҳал мекунанд.

Ба нуқтаҳои зерин диққат додан лозим аст: бе алгоритм баъзе донишҷӯён кори пурмаҳсул карда наметавонанд ё ин ки амалҳои худро возеҳ шарҳ дода наметавонанд, аммо ҳамаашон метавонанд аз рӯи намуна иҷро намоянд. Мунтазам донишҷӯён малака ҳосил мекунанд ва ҳалли масъалаҳои минбаъда ба онҳо фаҳмо шуда, аз ҷиҳати мантиқӣ асоснок мегарданд.

Ин усул ба алоқамандкунии қисмҳои алоҳидаи маводи нав бо донишҳои пешина ба якдигар асос ёфтааст, ин усул имкон медиҳад, ки мантиқан маводи нав ба сохти донишҳои пешина пайвандад, алоқамандии байни ҳодисаҳо ва қонунҳо нишон дода шавад. Татбиқи он пеш аз ҳама бо гузориши саволи «Барои чӣ?» Дар кадом асос? Инро чӣ гуна дар асоси донишҳои доштаи шумо исбот намудан мумкин аст?. Ба амал оварда мешавад. Ба ин саволҳо ҷавоб дода истода, хонандагон малака ҳосил мекунанд, ки дақиқ бо мисолҳо, иқтибос овардан аз ни шондодҳои маълум, қоидаҳо, қонунҳо, фикрҳои худро баён намоянд. Фаҳмиши мавод чуқуртару аниқтар шуда ба ёд гирифтан мустаҳкамтар мегардад. Аз рӯи ақидаи мо, усули муносибати муайянкунӣ дар дарсҳои математика, бояд ба таври васеъ истифода бурда шавад. Масалан, дар дарси «Ҳосилаи функсияи мураккаб» ба хонандагон пешниҳод кардан мумкин аст, ки як қисми маводи навро ба таври мустақилона аз рӯи китоби дарсии «Математикаи олӣ » омӯзанд. Матнро хонда донишҷӯён бо ду тасдиқот вомехӯранд:

1. Аввал бояд маънои ҳосилагириро донанд.

2. Баъдан аз дохили функсия бояд боз ҳосиларо гиранд, ин метавонад, якчанд бор такрор шавад.

Баъд ба донишҷӯён пешниҳод мегардад, ки ин тасдиқотро бо мисолҳо фаҳмонанд. Агар вазифа мушкилӣ пеш орад, саволҳои ёридиҳандаро пешниҳод менамоянд: «Оё аз аргумент ҳосила гирифтан мумкин аст?», «Моҳияти ҳосилаи мураккаб аз чӣ иборат аст?» ва ғайра [2, с. 132].

Пешгӯӣ. Проблемаҳои дилхоҳро дарк карда истода одам мунтазам бо пешбинии рафти ҳодисаҳо вомехӯрад. Ҳолати ба амал омадаро таҳлил карда истода, инсон дар ҳисобгирии таҳлил кӯшиш мекунад, натиҷаро пай барад ва амалҳои худро ба танзим дарорад. Чунин усули фаъолияти фикрии мувофиқ пешгӯӣ номида мешавад.

Машқи истифодабарии онро дар дарсҳои математика гузаронидан мумкин аст. Вале барои ин методикаи мавҷудбударо каме тағйир додан лозим аст аз ҷумла методикаи гузаронидани таҷрибаҳои таълимиро. Барои ин кифоя аст, ки пеш аз намоиш додани бисёр таҷрибаҳо проблемаҳои навъи «Чӣ ба амал меояд, агар …? Барои чӣ?», «Чӣ мешавад?, вақте ки…? Барои чӣ?», гузошта шаванд. Масалан:

1. «функсия тригонометрӣ буда аргументи он дар шакли решаи квадратӣ дода шуда бошад,чӣ?»

2. «дар таҳти реша бисёраъзогӣ бошад, масалан $2x^2$-3х-6 чӣ бояд кард?»

3. «Яъне ин ба монанди лухтаки «матрёшка» аст, ки дар дарунаш боз лухтакчаи дигар дорад, ҳамин тавр не?». Ва бигзор донишҷӯён фикр кунанд, як ду дақиқа фантазияи худро нишон дода пешгӯии худро ба ягон роҳ шарҳ диҳанд.

Ин дақиқаҳо беҳуда сарф намешаванд, чунки равоншиносон муайян кардаанд, ки дар донишҷӯён пешбинии рафти ҳодисаҳо нисбати му ҳокимаи натиҷаи ҳодисаҳои гузашта шавқи зиёдтар ба амал меоранд. Дар синфхонаи дарсӣ қариб диққати ҳама пуршиддат гашта, хушҳолии махсус ба амал меояд, дар ҳолате, ки таҷриба пешгӯии донишҷӯёнро тасдиқ мекунад, шодии пурҷӯшу хурӯши донишҷӯён низ зоҳир мегардад.

Моҳияти он ба ҳама маълум аст: Қонуну қоидаи умумӣ бо мисол шарҳ дода мешавад. Вале гап дар он аст, ки бисёр омӯзгорон бо он қонеъ мегарданд, ки ҳангоми ҷавоб додан донишҷӯён ба ҳамон

мисолҳои овардаи омӯзгор такя мекунанд, ки ин дониш аз худкуниро ба вуҷуд меорад. Хеле муфидтар аст, агар омӯзгор мунтазам талаб кунад, то ки донишҷӯён ҳангоми ҷавоб додан мисолҳо биёранд, ки ба онҳо аз ҳаёт, таҷриба ё ин ки адабиёти иловагӣ бошанд. Дар ин ҳолат донишҷӯ кӯшиш мекунад, ки дониши худро дар шароитҳои нав истифода барад.

Ба мақсад мувофиқ аст,ки мисолҳои хато оварда шаванд, агар донишҷӯён маводи назариявии сиёсиро хуб аз худ накарда бошанд. Чунин хатоҳо дар вақти таълим он қадар хатарнок нестанд, чунки онҳоро дарҳол таҳлил кардан мумкин аст, бо шавқ рафти таҳлилро гӯш мекунанд ва дар оянда кӯшиш мекунанд, бодиққаттар бошанд. Ин гуногунрангии усули мушаххаскунонӣ инчунин таълим медиҳад, ки донишҳои аз худ карда дар шароитҳои нав истифода бурда шаванд.

Моҳияти ин усул дар он аст, ки дар раванди аз худкунии мавод онро таҳти тағйирёбии эквиваленти дилхоҳ қарор медиҳанд. Ин усул одатан дар якҷоягӣ бо дигар усулҳо: тасниф, конкретикунонӣ ҷамбаст ва ғайра истифода бурда мешавад.

Яке аз роҳҳои татбиқи ин усул тартиб додани конспект мебошад, вале на кӯчонидани «қисматҳои матн» аз китоб. Дар марҳилаи якум, малакаи коспектнависиро дида баромада, истифодабарии нақшаҳои ҷамъбастии ҷавобҳоро оиди қонун, ҳодиса, назарияи математикиро, ки Р. Акбаров пешниҳод намудааст, дида баромадан мумкин аст. Дар ин ҳолат донишҷӯён матни параграфи додашударо рӯбардор накарда, балки нақшаи ҷамбастиро ба назар гирифта конспект менависанд. Дар оянда имконият пайдо мегардад, ки конспекти параграфи китоб аз рӯи тасаввуроти ҳар як донишҷӯ навишта шавад, вале мафҳумҳои асосии мавзӯъ бояд ба таври возеҳ нишон дода шаванд. Дар баробари ин дар дарсҳои минбаъда конспектҳои аз тарафи донишҷӯён тартиб дода шуда, нақшаи онҳо муҳокима гардида, муқоиса карда ислоҳ дароварда шавад. [2, с. 214]

Дар охир қайд мекунем, ки ҳангоми таълими фосилавӣ додан усулҳои дар боло овардашударо истифода бурда, дар ҳолати татбиқи онҳо қобилияти донишҷӯён ва фаъолияти фикррониашон инкишоф ёбанд, дарсҳо шавқовар ва пурмаҳсул мегузаранд, мунтазам дар донишҷӯён қобилияти мустақилона бо адабиёти таълимӣ ва илмӣ-оммавӣ кор кардан пайдо мегардад, ки хеле муҳим аст.

АДАБИЁТ

1. Андреев А.А. Введение в дистанционное обучение: учебно-методи ческое пособие. / А.А. Андреев-М.: ВУ,1997
2. Акбаров Р. Математикаи олӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ. / Р. Акбаров -Душанбе: Ирфон,1986.
3. Бабанский Ю.К. Оптимизацияи процесси педаго гӣ (саволу ҷавобҳо). / Ю.К. Бабанский, М.М. Поташкин - Д.:Маориф,1987.-191с.Саҳ.3-4
4. Зайченко Т.П. Основы дистанционного обучения: теоретико-прак тический базис: учеб.пособие. / Т.П. Зайченко – СПб.:Изд.-во РГПУ им. А.И. Гер цена, 2004,-167с.
5. Груденов Я.И. Совершенствование методики работы учителя математики: / Я.И. Груденов // Кн.для учителя.-М: Просвещение,1990.-224с.
6. Коменский Я.А. Великая дидактика. / Я.А. - Коменский СПб.1893, С. 326
7. Голант Е.А. Дидактические основы дифференцированного обучения в советской школе. В.кн.: / Е.А. Голант // Актуальные проблемы индивидуализации обучения. Тарту,1970.–153с.
8. Приказ Министерство образование и науки РФ от 27.06.2000., № 1924, «Об эксперименте в области дистанционного образования».
9. Приказ Министерство образование и науки РФ от 27.06.2000., № 1924, «Об использовании дистанционных образовательных техно логии ».
10. Сергеева, Е.В. Интеграция проектного и компетентностного подходов в математическом образовании студентов технических университетов. / Е.В. Сергеева // Вестник ПГЛУ. – 2010. – № 2, С. 281-285.
11. Сергеева, Е.В. Критерии, определяющие уровень развития математической компетентности студентов. – [Электронный ресурс] / Е.В. Сергеева // Мир науки: Интернет – журнал. – 2016. – Т.4. – № 1.–
12. Режим доступа: http://mir-nauki.com/PDF/37PDMN116.pdf
13. Сиденко, А.С. Метод проектов: история и практика применения / А.С. Сиденко // Завуч. – 2003. –№ 6. - С. 96-111.
14. Полат Е.С. Педагогические технологии дистанционного обучения/ Е.С. Полат, М.В. Моисеева, А.Е. Петров: под ред. Е.С. Полат.-М.: Академия, 2006.
15. Теория и практика дистанционного обучения.Учеб.пособие для студ. Высш.пед. учебн.заведений: Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, под ред. Е.С. Полат//-М.:Академия,2004.- 416с.
16. Хусяинов Т.М. История развитияи распространения дистанционно го образования // Педагогика и просвещение .-2014.-№4. С.30-34.
17. Хуторский А.В. Научно- практический предпосылки дистанцион ной педагогики // Открытое образование.-2001, №2, С.30-35.
18. Хуторский, А.В. Современная дидактика. Учебник для вузов /А.В. Хуторской // Современная дидактика. Учебник для вузов серия: учебник нового века. – М., 2017.

19. Чечель, И.Д. Исследовательские проекты в практике школы / И.Д. Чечель // Управление исследовательской деятельностью педагога и учащегося в современной школе. – М.: Сентябрь, 1998. –С. 83-128.

20. Dewey, J. How we think: a restatement of the relationship of reflecting thinking to the educative process // The later works of John Dewey. Vol. 8. Carbondale, 1933.

21. 20.. Kilpatrick, W.H. Dewey's Influence on Education // P.A. Shipp & L.E. Hahn (eds.) The Philosophy of John Dewey. Illinois, 1989.

ПРИЁМЫ АКТИВИЗАЦИИ ИЗУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПО МАТЕМАТИКЕ В ДИСТАНЦИОННОЙ ОБУЧЕНИЕ ВУЗЕ

В стать речь идет о приёмы активизации изучения студентов по математике в дистанционной обучение Вузе. Дистанционное образование по математике – новая, современная востребованная технология, которая помогает сделать обучение более качественным и доступным. Создание дистанционного обучения математике актуально, имеет широкое практическое значение. Дистанционное образование появилось уже во многих вузах страны. Сегодня элементы дистанционного обучения необходимо вводить и на очном обучении, поэтому в вузах сейчас появились образовательные порталы, где преподаватели выкладывают лекционный и практический материал для студентов, проводят онлайн-консультации, общаются со студентами по изученным темам в чатах. Современное дистанционное образование имеет много преимуществ, но есть и недостатки. Самый существенный из них заключается в том, что дистанционное образование подойдет только для целеустремленных, мотивированных на учебу молодых людей, так как им приходится много самостоятельно заниматься.

Ключевые слова: *дистанционное обучение, умственное деятельность, дистанционное образование, оптимизация, принципы оптимизация, математика, дидактические условия, электронный образовательный онлайн-консультации, электронная библиотека и др.*

TECHNIQUES FOR ENHANCING THE STUDY OF STUDENTS IN MATHEMATICS IN DISTANCE LEARNING AT THE UNIVERSITY

The article deals with the methods of enhancing the study of students in mathematics in the distance learning of the University. Distance education in mathematics is a new, modern, in-demand technology that helps to make education better and more accessible. The creation of distance learning in mathematics is relevant and has broad practical significance. Distance education has already appeared in many universities in the country.

Today, elements of distance learning must be introduced in full-time education, so educational portals have now appeared in universities, where teachers post lecture and practical material for students, conduct online consultations, and communicate with students on the topics studied in chats. Modern distance education has many advantages, but there are also disadvantages. The most significant of them is that distance education is suitable only for purposeful, motivated young people to study, since they have to study a lot on their own.

Key words: *distance learning, mental activity, distance education, optimization, principles of optimization, mathematics, didactic conditions, electronic educational online consultation, electronic library, etc.*

Сведение об авторах:

Шарипов Нусратулло Зайдуллоевич *– кандидат педагогических наук, доцент кафедры* «Высшая математика и естественные науки» Таджикского государственного коммерческого университета, *тел: (+992) 985538930*

Мирзоева Малохат Саидмуродовна *- ассистент кафедры Математика и её преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки, тел: (+992) 918972991*

About the authors:

Sharipov Nusratullo Zaydulloevich *- Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics and Natural Sciences of the Tajik State Commercial University, tel: (+992) 985538930*

Mirzoeva Malokhat Saidmurodovna *- Assistant of the Department of Mathematics and its Teaching, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki, tel: (+992) 918972991*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ОСНОВАНИИ КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО ПОДХОДА ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Ходжаева М.Дж., Ишматова Ш.А.
Таджикский государственный университет права бизнес политика

Разнообразные процессы развития государства в экономическом, политическом и социальном аспекте всегда непосредственно отображаются в инженерном образовании, влияя на особенности его концепции, структуры, содержания и способствуя появлению нового отношения к формированию личностных характеристик будущего инженера. Инженер может определяться в качестве той личности, которая создает новые практические знания и умения [2].

Были определены современные приоритеты профессии инженера: молодой специалист, который является успешным, уверенным в своих силах и готовым к принятию в различных ситуациях социально ответственных решений стал идеалом инженерной компетенции.

Культура инженеров, а также другие их ценностные ориентиры являются самыми важными в инженерном образовании. Все большую роль играет владение культурой общения, осуществляемого на профессиональном уровне, готовность к применению профессионально значимых качеств, компетенций (языковедческой, культуроведческой, коммуникативной). [2].

Формирование компетенции речи в нынешнем обществе представляет огромный интерес, что обусловлено наличием большой проблемы по недостатку языкового воспитания, а также низкому уровню языковой компетенции большинства людей.

Таким образом, человек должен приобрести главные навыки: уметь мыслить в самостоятельной форме, искать наиболее рациональные пути преодоления преград; владеть определенным объемом словарного запаса, развивать в себе коммуникабельность, постоянно работать над собою.

Поэтому перечень требований при обучении русскому языку состоит из формирования как лингвистической, так и речевой компетенции студентов, проходящих обучение, относящейся к культуре речи в самых различных формах, правилам и методам применения языка в разнообразных ситуациях.

Итак, основная цель педагогической работы заключается в том, чтобы сформировать языковую и речевую компетенции на основании коммуникативно-деятельностого подхода к процессу обучения, которые дают возможность овладения языком на практике. [4].

Научиться грамотному и эффективному выстраиванию собственной речи можно при наличии понимания и знаний способов отражения окружающего нас пространства и выражения наших чувств и мыслей при использовании различных языковых инструментов.

Составляющими коммуникативной компетенции являются знания нужных языков, вариантов взаимного сотрудничества с находящимися рядом людьми и событиями, навыки групповой работы, владение разнообразными коллективными ролями.

Студенту нужно научиться орудовать способами представления себя, написания писем, анкетных вопросников, заявлений, а также составлению вопросов, проведению бесед. В рамках языковой компетенции необходимо знать сам язык, его отличительные особенности, правила орфографии и пунктуации, а также другие его нормы.

Коммуникативная компетенция – это потенциальная способность понимать чужие высказывания и выстраивать свои личные, вместе с речевым поведением, которое должно соответствовать ситуациям, целям и сферам общения. При этом она сочетает в себе основные знания речеведческих понятий, заключающихся в стилистических особенностях, речевых типах, выстривании описаний, методов связи текстовых предложений, умения делать анализ текста. [3].

Следовательно, в рамках рассматриваемого подхода требуются новые варианты и инструменты обучения и т.д. Также данный подход характеризуется изучением единиц языка с учетом их особенностей.

Владение языком определяется в качестве умения действовать при соблюдении положений русского языка и норм речевой культуры.

Студенты инженерных специальностей допускают в речи характерные ошибки, главные из которых проявляются в следующем: [6].

1. Лексические ошибки:

- смешиваются паронимы;
- неточно выбираются синонимы;
- нарушаются нормы сочетаемости в лексике;
- проявляется многословие (тавтология, плеоназм);

- отсутствует понимание значения слова;
- высказывания характеризуются лексической неполнотой;
- употребляются просторечные слова, жаргонизмы;
- неправильно употребляются фразеологические обороты.

2. Грамматические ошибки:
- нарушаются нормы образования форм тех или иных частей речи;
- нарушаются нормы согласования и управления в процессе построения словосочетаний;
- нарушаются правила согласования между такими частями предложения, как подлежащее и сказуемое;
- нарушаются правила построения предложений односоставного типа.

3. Произносительные ошибки:
- проявляются недочеты в постановке ударения;
- нарушаются нормы произношения гласных и согласных звуков.

Языковая компетенция является способностью обучающихся к употреблению слов, словоформ, синтаксических структур согласно с положениями литературного языка, использованием синонимических структур на основании положений литературного языка, использованием его синонимических инструментов, а в результате – владением языковым богатством в качестве условия успешности функционирования речи.

Для решения данных задач, как правило, вводятся новые лексические пласты, пополняются фразеологические запасы, происходит обогащение речевого строя обучающихся в грамматическом аспекте: усвоение морфологических норм согласования, управленческого процесса, построение предложений различных типов, обогащение речи студентов конструкциями синонимов.

Умения и навыки коммуникабельного общения формируются именно при использовании языковой и коммуникативной компетенций, что, в свою очередь, требует создания на каждом занятии условий для речевого общения. Развитие речевой деятельности производится в самых различных ее видах, таких как чтение, пересказ, письмо, аудирование. Урок не состоится без определенных условий, выражаемых тем, что обучаться общению можно в процессе общения.

Процесс образования коммуникативной компетенции интерпретируется в качестве достаточно долгого и непростого. Определяющее значение имеют уроки русского языка. Сопоставление между курсом предмета и существующим речевым опытом студента, а также некие процессы, в рамках которых студент приобретает необходимые знания о языке и овладевает языком, определяются в качестве особо сложных в преподавании русского языка. [5].

Развитие коммуникативной компетенции с самого начала производится при создании лучших условий для продвижения всех обучающихся в образовательной сфере. Это делает необходимым наличие знаний учебного потенциала студентов. Большой акцент на уроках нужно ставить на коммуникативных компетенциях на основе работы с текстовым контентом.

Коммуникативная компетенция является понятием, которое подразумевает овладение требуемым перечнем языковых и речеведческих знаний, формирование умений в сфере практического применения языка в ходе речевой работы. Это имеет соотношение и с внедрением в практическую плоскость задач воспитательного характера, при которых личность должна формироваться в социально активном аспекте.

В данном случае коммуникативная компетенция становится неким элементом культурной компетенции, она способствует повышению общей личностной культуры в гуманитарном плане, формированию у нее высоких качеств творческого, мировоззренческого и поведенческого характера, без которых она не может быть включена в различные виды деятельности.

Следует также учитывать условия, в рамках которых формируется коммуникативная компетенция. Для создания оптимальных условий нужно принять во внимание возможности учащихся данной возрастной категории. Благодаря работе в парах, а также определенной групповой деятельности можно решать и воспитательные задачи, которые проявляются в желании и умении работать в группе с однокурсниками.

Главное в рабочем процессе заключается в возможности свободного общения между студентами, которые спорят и отстаивают свою позицию, осуществляют поиск вариантов решения возникающих проблем, а не просто ожидают готовых ответов.

Деятельностный подход позволяет обеспечивать творческую работу каждого в отдельности студента, поэтому именно на его основании формируется коммуникативная компетенция. Основание подхода заключается в теории П.Я. Гальперина относительно того, что творческая работа каждого обучающегося должна основываться на переходе от практических действий внешнего характера к теоретическим, абсолютным по уровню действиям внутреннего характера. То есть, в рамках обучения предполагается на первой стадии совместный вид деятельности, направленный на учебно-познавательную составляющую, под руководством педагога, после чего

осуществляемая работа уже носит самостоятельный характер. Здесь говорится об «области самого ближнего развития», учитываемой в процессе образования коммуникативной компетенции.[4]

В рамках языковой компетенции предполагается знание языка, его особенностей, норм орфографии и пунктуации и др.

Существует мнение, что именно благодаря использованию коммуникативной компетенции на занятиях по русскому языку создаются условия, в рамках которых развивается интеллектуальная, творчески одаренная и нравственная личность, которая имеет способность к общению во всех культурных пространствах. [1].

Конкурентоспособность и толерантность личности формируется при развитии коммуникативной компетенции, процесс обучения предполагает формирование у обучающихся практических навыков:

1. Умение перефразировать мысли (объяснения «другими словами»); подбор и использование выразительных языковых источников и разные графических иллюстрированных средств (таблицы, схемы, аудиовизуальный ряд и т.п.) в зависимости от ситуации и задачи общения.

2. Решение коммуникативных и познавательных задач с использованием разнообразных источников данных, в том числе энциклопедий, словарей, Интернет-площадок и иных источников.

На уроках русского языка студентам предлагают разные задания, которые дают возможность связанно и адекватно выражать свои мысли, выстраивать устные и письменные адекватные понятные высказывания в процессе коммуникаций, используя необходимые языковые средства с учетом содержания речи, а также условий, в рамках которых производится общение.

То есть существует необходимость в выработке чувства языка, развитии аналитических и творческих способностей у студентов, причем на уровне не только содержания, но также и языковых средств, это имеет тесную взаимосвязь между собой.

Главная цель при обучении русскому языку – это добиться практической грамотности, развивая языковую и речевую компетентность у студентов. Совместить практические навыки письменной грамотности и речевого развития помогает работа с текстом, как важная дидактическая единица.

Благодаря развитию коммуникативной компетенции на уроках русского языка у студентов формируются необходимые практические навыки и создаются условия для формирования творческой конкурентоспособной личности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арефьева С.А. Стилистика современного русского языка. / С.А. Арефьева – М.: Академия, 2008.

2. Белоновская, И.Д. Инженерная компетентность специалиста: теория и практика формирования. / И.Д. Белоновская Монография. – М.; ЗАО «Дом педагогики», 2005. – 241 с.

3. Введенская, Л.А. Культура речи. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001 – 448 с. Вербицкий, А.А. Контекстно-компетентностный подход в модернизации образования // Высшее образование в России, № 5, 2010 - С. 32 – 37.

4. Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. И.Р. Гальперин - М., М.: Академия, 2015. - 287с.

5. Капинос, В.И., Сергеева Н.Н., Соловейчик М.С. Развитие речи: теория и практика обучения. – М., 1991. Малакшинова, О.А. Речевые ошибки и пути их преодоления. – Улан-Удэ, 2009.

6. Мамушин, В.Е. О характере и причинах речевых ошибок и об «ошибках контроля». – М.: Просвещение, 1986.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ОСНОВАНИИ КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО ПОДХОДА ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Формирование компетенции речи в нынешнем обществе представляет огромный интерес, что обусловлено наличием большой проблемы по недостатку языкового воспитания, а также низкому уровню языковой компетенции большинства людей. Языковая компетенция студентов инженерных направлений является способностью обучающихся к употреблению слов, словоформ, синтаксических структур согласно с положениями литературного языка, а в результате – владением языковым богатством в качестве условия успешности функционирования речи.

Умения и навыки коммуникабельного общения формируются именно при использовании языковой и коммуникативной компетенций, что, в свою очередь, требует создания на каждом занятии условий для речевого общения. Деятельностный подход позволяет обеспечивать творческую работу каждого в отдельности студента, поэтому именно на его основании формируется коммуникативная компетенция. Развитие речевой деятельности производится в самых различных ее видах, таких как чтение, пересказ, письмо, аудирование. Главная цель при обучении русскому языку – это добиться практической грамотности, развивая языковую и речевую компетентность у студентов.

Ключевые слова: *учебный процесс, компетенция, специальность, информация, русский язык, профессиональные качества.*

FEATURES OF THE FORMATION OF LINGUISTIC PROFESSIONAL COMPETENCE ON THE BASIS OF A COMMUNICATIVE-ACTIVITY APPROACH WHEN TEACHING RUSSIAN TO STUDENTS OF ENGINEERING SPECIALTIES

The formation of the competence of speech in today's society is of great interest, which is due to the presence of a large problem on the lack of language education, as well as the low level of language competence of most people. The language competence of engineering students is the ability of students to use words, word forms, syntactic structures in accordance with the provisions of the literary language, and as a result - possession of linguistic wealth as a condition for the successful functioning of speech.

Skills and skills of communicative communication are formed precisely when using linguistic and communicative competencies, which, in turn, requires the creation of conditions for verbal communication at each lesson. The activity-based approach allows to ensure the creative work of each individual student, therefore, it is on its basis that communicative competence is formed. The development of speech activity is carried out in its most diverse forms, such as reading, retelling, writing, listening. The main goal in teaching the Russian language is to achieve practical literacy, developing language and speech competence in students.

Keywords: *educational process, competence, specialty, information, Russian language, professional qualities.*

Сведение об авторах:

Ходжаева Мубина Джалоловна *– доктор педагогических наук, профессор Таджикского государственного университета права бизнес политика (Худжанд, Таджикистан), E-mail: mubinakhon@inbox.ru*

Ишматова Шоира Абдуганиевна *– кандидат педагогических наук, доцент Таджикского государственного университета права бизнес политика (Худжанд, Таджикистан) (Худжанд, Таджикистан) E-mail: Shoira-510@mail.ru, тел. (+992) 927066555.*

About the autors:

Khodjaeva Mubina Jalolovna *- Doctor of Pedagogy, Professor of the Tajik State University of Business Policy Law (Khujand, Tajikistan), E-mail: mubinakhon@inbox.ru*

Ishmatova Shoira Abduganievna *- Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Tajik State University of Business Policy Law (Khujand, Tajikistan) (Khujand, Tajikistan) E-mail: shoira-510@mail.ru, tel. (+992) 927066555*

АСОСҲОИ ДИДАКТИКИИ ТАЙЁРИИ КАСБИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДА ЗИМНИ ИСТИФОДАБАРИИ САЛОҲИЯТНОКӢ ДАР ДАРСҲОИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ БИОЛОГИЯ

Баротзода К.А., Хидиров Ғ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Талошҳои пайвастаи имрӯзаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илм ба он нигарон шудааст, ки низоми таълими кишварро бо стандартҳои ҷаҳонии муосир мутобиқ гардонида, ба ин васила тадриҷан дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ корбурди усулҳои гуногуни фаъолгардонии хонандагон ҷорӣ мешавад. Аз ҷумла, соли 2012 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» -ро ба тавсиб расонид. Тибқи ин ҳуҷҷати ҳуқуқӣ то соли 2020 стандарту барнома ва китобҳои таълимӣ таҷдиди назар шуда, дар асоси таълими салоҳиятнокӣ таҳия карда шудаанд.

Дар паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси миллӣ соҳаи маориф ҳамчун омили муҳими таъминкунандаи ҳадафҳои асосии рушди иқтисодию иҷтимоии давлату ҷомеа таъкид шуда, ислоҳоту пешрафти он барои беҳбудии ҷомеа ва инкишофи фарҳанги миллӣ тавсиф ёфтааст. Аз ин рӯй, омӯзгоронро зарур аст, ки дар ҷараёни таълим ташаббускорӣ, навоварӣ ва масъулиятшиносиро пеша карда, шогирдони бомаърифату баркамолро тарбия намоянд, то ки онҳо дар асоси маълумоти андӯхтаи худ роҳи ҳал ва дурнамои масъалаҳои муҳимми ҷомеаро дарк карда тавонанд.

Ҳоло, вобаста ба шароиту талаботи рушди муносибатҳои бозоргонӣ, аз ҷумла доимо таъғйир ёфтани бозори меҳнати корхона ва ширкатҳои хусусӣ ба наврасону ҷавонон бояд ғайр аз андӯхтани дониш, ҳамзамон роҳу воситаи андӯхтан ва корбурди минбаъдаи он дар таҷрибаи корӣ низ таълим

дода шавад. Ба қавли педагоги машҳури олмонӣ А. Дистервег (1790-1866) " Муаллими шоиста ба ҷои тақдими ҳақиқат ба шогирдони худ роҳи расидан ба онро таълим медиҳад".

Дар низоми таълими салоҳиятнокӣ омӯзгор масъулияти роҳбаладиро иҷро карда, бештар талош мекунад, ки қобилияти мустақилона андеша ва амал кардани хонандагонро рушд диҳад. Ин низоми таълиму тарбия ба табиати инсон ва қонунҳои инкишофи он мутобиқат карда, амалан ҳисси кунҷковӣ ва кӯшишҳои мустақилона амал кардани шогирдонро тадриҷан, рушд медиҳад. Албатта, дар татбиқи ин назария сатҳи дониш, таҷриба, маҳорат, ирода ва муҳаббати муаллим нисбати касби интихобкардааш таъсири муҳим дорад. Муаллими фанни биология ҳам, бояд дар низоми салоҳиятнокӣ уҳдадории худро аз рӯи барномаи таълимӣ иҷро карда, табиати зиндаро муаррифӣ намояд.

Маҷмӯан, салоҳиятнокии таҳсилотӣ ифодакунандаи таносуби матлуб байни донистан ва тавонистан, маҷмӯи талаботи ба тайёрии таҳсилотии хонанда, ба донишандӯзӣ, малака, маҳорат, таҷрибадории ӯ пешниҳодшаванда мебошад.

Салоҳият – маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои ба ҳам пайванде мебошанд, ки ба мақсади ҳалли масоили мушаххаси ҳаётӣ (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ), маърифатӣ ва касбӣ равона карда мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки дар баъзе адабиёти илмӣ мафҳуми салоҳият, қобилият, малака ва маҳорат муштарак истифода мешаванд. Бо такя бар ташреҳи мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки шахси босалоҳият амалеро хуб, қобилиятнок ва боэътимод иҷро карда метавонад. Таваҷҷуҳи асосӣ дар таълими босалоҳият ба ташаккули малакаҳои амалӣ (ҳаётӣ, воқеӣ, вазифавӣ) нигаронида мешаванд. Таълими босалоҳият ба саволҳои: “Шогирд (толибилм ё донишҷӯ) чӣ кор карда метавонад?”, “Шогирд (толибилм ё донишҷӯ) кадом амалҳоро иҷро карда метавонад?” ҷавоб медиҳад [1, с.7].

Донистан ё дониш дар таълими босалоҳият ҷузъи таркибии малака ҳисоб шуда, барои санҷидан, бо намуна муқоиса кардан ва ислоҳи ғалатҳо истифода бурда мешавад. Салоҳиятро таълим намедиҳанд, балки салоҳият дар натиҷаи азхуд кардани дониш, малака ва маҳоратҳо ташаккул меёбад. Босалоҳиятӣ натиҷаи амалии дониш, малака ва маҳорат аст.

Дар баъзе адабиёти илмӣ мафҳумҳои салоҳият, қобилият, малака ва маҳорат баробар истифода мешавад.

Салоҳиятро дар низоми маориф метавон маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои ба ҳам пайванде, ки ба мақсади ҳалли масъалаҳои таълимӣ, амалӣ нигаронида шудааст, номид.

Омӯзгор ҳангоми гузариш ба низоми таълими салоҳиятнокӣ бояд донад, ки “салоҳият”-ро таълим намедиҳанд, салоҳият дар натиҷаи азхуд кардани дониш, малака ва маҳоратҳо дар хонанда ташаккул меёбад, салоҳият натиҷаи амалии дониш, малака ва маҳорати аз худнамуда ё гирифтаи хонанда дар раванди таълим мебошад [2, с.8].

Бояд қайд кард, ки низоми таълими салоҳиятнокӣ муносибатҳо ва раванди таълим хусусиятҳои ба худ хос дорад. Ин хусусиятҳо дар муносибати хонанда ба таълим, нақши омӯзгор дар раванди таълим, муносибати омӯзгору хонандагон, хонандагону маводи таълим ва муносибат байни ҳамдигар таҷассум меёбад. Донистан ва дар амал татбиқ кардани ин хусусиятҳо ба омӯзгор имконият медиҳад, ки сатҳи азхудкунии малака ва салоҳиятҳоро баланд бардошта, ҳамзамон барои ташаккули шахсияти мустақил, озодандеш ва маърифатнок замина гузорад. Дар низоми таълими салоҳиятнокӣ раванди ташаккули салоҳиятҳо вақт ва муносибати мураккабро талаб мекунад. Дар муқоиса бо низоми таълими ба дониш асосёфта (анъанавӣ), низоми нав иҷрои амалҳои дараҷаҳои гуногуни мураккабӣ ва давомнокии номуайянро талаб мекунад.

Дар низоми таълими салоҳиятнокӣ аввал намунаи натиҷаи таълим (малака) таҳлилу баррасӣ мешавад. Сипас ба хонандагон имконияти мустақилона (ё бо роҳнамоии омӯзгор) машқ кардани малака дода мешавад.

Ҳамин тавр, омӯзгор бояд донад, ки низоми таълими салоҳиятнок, чунин низомест, ки дар татбиқи он диққати асосӣ ба ташаккули малакаҳои амалӣ (ҳаётӣ, ҳақиқӣ, функсионалӣ) равона мешавад.

Қисмати муҳими низоми таълими салоҳиятнокӣ ба арзёбии натиҷаҳои таълим нигаронида шудааст, яъне дар низоми таълими салоҳиятнокӣ ба мақсади муайян кардани дониш, малака ва маҳорати заминавии хонандагон; муайян кардани раванди азхудкунии малака ва маҳорати нав; муайян кардани сатҳи ниҳоии натиҷаҳои таълим арзёбӣ гузаронда мешавад ва он бояд воқеӣ ва инъикоскунандаи дониши амалии хонанда бошад.

Ҳамин тавр, ҳар як омӯзгор бояд ба ҳисоб гирад, ки дар низоми таълимии ба салоҳиятнокӣ нигаронидашуда амалӣ намудани зинаҳои зерини таълим ҳатмӣ ва муҳим аст: дар хотир гирифтан, фаҳмидан, истифода бурдан, таҳлил ва арзёбӣ намудан [3, с.10].

Дар тадбиқи салоҳиянокӣ дар таълими фанҳои табиатшиносӣ вазифаи омӯзгорони кафедраи методика калон аст. Омӯзгорон ва методистон бояд дар дарсҳои амалии фанни методикаи таълими

биология ба ҷиҳати дарсдиҳии шогирдони бо усули салоҳиятнокӣ диққат диҳанд, то ин ки донишҷӯён зимни таҷрибаи омӯзгорӣ дар муассисаҳои таълимӣ мушкилӣ накашанд

Ҳамаи ин омӯзгорони кафедраи методикаро водор месозад, ки ба дарсгузарии донишҷӯён зимни дарсҳои амалии фанни методика бо истифода аз таълими салоҳиятнокӣ диққати ҷиддӣ диҳанд. Ҳоло дар зер истифодаи як соат дарси ботаникаро дар синфи 5-ум бо тарзи салоҳиятнокӣ пешниҳод менамоем [5, с.6].

Мавзӯъ: Сохти берунии барг– 1 соат

1. Салоҳиятҳо:

- сохт ва вазифаҳои баргро донанд;
- баргҳоро тасниф ва тавсиф карда тавонанд;
- шаклҳои рагронии баргро шарҳ дода тавонанд;
- аз рӯи рагбандӣ рустаниҳоро фарқ карда тавонанд.

Мақсадҳо (натиҷаҳои интизоршаванда).

Тибқи омӯзиши мавзӯъ хонандагон метавонанд:

– сохти берунии баргро шарҳ диҳанд;
– фарқи барги содаро аз мураккаб бо мисолҳо шарҳ диҳанд;
– барги думчадор ва нишастаро бо мисолҳо шарҳ диҳанд;
– рагбандии баргро бо мисолҳо шарҳ диҳанд.

Барнома. Сохти берунии барг. Кор бо матн, расм ва таҷрибаҳо. Мушоҳида, муқоиса ва таҳлил.

Таҷҳизот: коғаз, қалам, ҷадвалҳо, расмҳо, овезаҳо ва ғайраҳо.

Методҳо: пурсиш-посух, ангезиши зеҳн, суҳбат, кор бо матн ва воситаҳои навишторӣ, корҳои фардӣ, дунафарӣ, чорнафарӣ ва гурӯҳӣ.

РАФТИ ДАРС:

I. ВОДОРКУНӢ

Фаъолияти 1. Ҷиҳати ташкилии дарс – 2 дақиқа.

Санҷиши давомоти хонандагон ва омода намудани онҳо ба дарс.

Фаъолияти 2. Гузориши савол ва пур кардани кластер – 3 дақиқа.

Савол:

- Оид ба аз муғча инкишоф ёфтани навда чӣ медонед?

Намунаи «Чархи ақидаҳо»

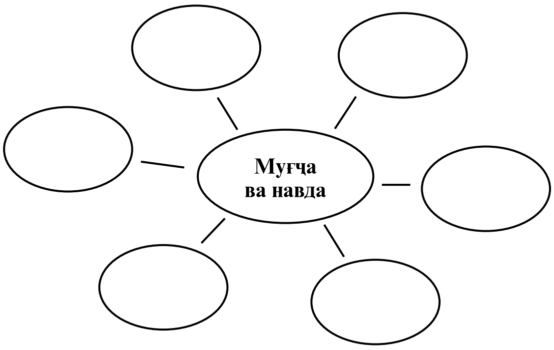

II. ДАРКНАМОӢ

Фаъолияти 3. Аз муғча инкишоф ёфтани навда дар кори дунафара – 5 дақ.

Хонандагон ба дунафарӣ ҷудо карда мешаванд. Онҳо аз матн, расмҳо ва овезаҳо истифода бурда, аз муғча инкишоф ёфтани навдаро шарҳ медиҳанд.

Интихобан ҷавоби якчанд дунафара шунида мешавад.

Фаъолияти 4.Сохти берунии барг, лексияи хурд – 5 дақиқа.

Омӯзгор бо истифодаи расму тасвирҳо ва таҷрибаҳо хонандагонро бо сохти берунии барг шинос мекунад.

Мазмуни мухтасари лексияи хурд:

- ✓ сохти берунии барг;
- ✓ барги нишаста ва думчадор;
- ✓ барги сода ва мураккаб;
- ✓ рагронии барг.

Фаъолияти 5. Кори гурӯҳӣ бо истифодаи ҷадвал – 20 дақиқа.

Хонандагон дар гурӯҳҳо муттаҳид карда мешаванд. Тарзи гурӯҳбандӣ ба ихтиёри омӯзгор.

Супориш ба гурӯҳҳо:

Гурӯҳи 1.

Кор бо матни китоби дарсӣ. Бо истифода аз матн ва овезаҳо сохти берунии баргро шарҳ диҳед.

Гурӯҳи 2.

Кор бо матни китоби дарсӣ. Бо истифода аз матн ва овезаҳо барги нишаста ва думчадорро бо мисолҳо шарҳ диҳед.

Гурӯҳи 3.

Кор бо матни китоби дарсӣ. Бо истифода аз матн ва овезаҳо фарқи барги сода ва мураккабро бо мисолҳо шарҳ диҳед.

Гурӯҳи 4.

Кор бо матни китоби дарсӣ. Бо истифода аз матн ва овезаҳо шаклҳои гуногуни рагронии баргро дар рустаниҳои гуногун бо мисолҳо шарҳ диҳед.

– *Аз матни китоб ва дигар сарчашмаҳо истифода бурда, оид ба сохти берунии барг маълумот омода намоед;*

– *Фикрҳоятонро дар ҷадвали зер нависед;*

– *Коратонро ба ҳамсинфон муаррифӣ намоед.*

Намунаи ҷадвал:

Номгӯи рустаниҳои дорои барги сода	Номгуи рустаниҳои дорои барги мураккаб	Номгуи рустаниҳои дорои рагронии баргашон туршакл	Номгӯи рустаниҳои дорои рагронии баргашон камоншакл

III. МУЛОҲИЗАРОНӢ

Фаъолияти 6. Мустаҳкамкунӣ тавассути матни китоб – 5 дақиқа.

1. Барг чӣ гуна сохт дорад ?
2. Баргҳои сода аз мураккаб бо чӣ фарқ мекунанд ?
3. Дар барг рагҳо кадом вазифаро иҷро мекунанд ?
4. Аз рӯи рагбандиашон рустаниҳои якпалларо аз дупалла чӣ тавр фарқ мекунанд?.

Кор бо тестҳо

1. Дар барг кадом равандҳои муҳим мегузарад?

A) фотосинтез, ҷудо намудани энергия, моддаҳои эфирӣ;

B) оббухоркунӣ, мубодилаи газҳо,тақсимшавӣ;

C) фотосинтез, мубодилаи газҳо, оббухоркунӣ;

D) ҳаракат, мубодилаи газҳо, ҷалб намудани ҳайвонот;

2. Аз расм истифода бурда, барги сода ё мураккабро дар ҷадвал нишон диҳед.

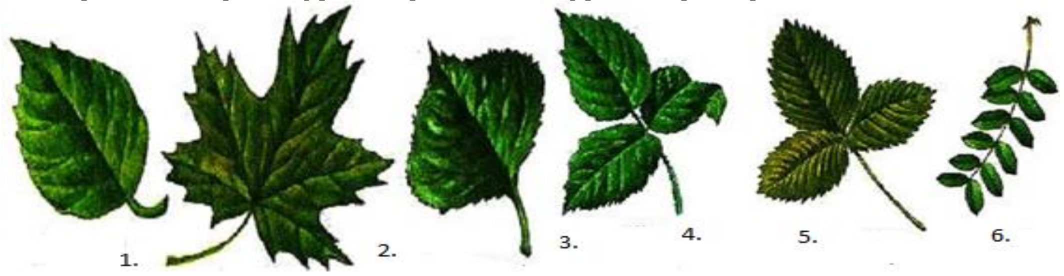

Фаъолияти 7. Хулосабарорӣ ва ҷамъбаст – 2-3 дақиқа.

Хулосаҳои дарс якҷоя бо хонандагон бароварда мешавад.

Фаъолияти 8. Арзёбӣ – 1 дақиқа.

Меҳнати хонандагон қадр карда мешавад. Омӯзгор бо ин мақсад аз суханони рӯҳбаландкунанда истифода мебарад: “Ба ҳамаатон ташаккур!”, “Дар ин дарс шумо фаъолона иштирок намудед!”, “Ман аз фаъолияти шумо хеле хурсанд шудам” ва ғайра.

Фаъолияти 9. Супориши вазифаи хонагӣ – 2 дақиқа.

Оид ба мазмуни мавзӯъ, ***интихобан*** тартиб додани:

– 4 мисраъ шеър ё як чистон;

– Иншои хурд;

– Харитаи хирад;

– Ҷавоб додан ба саволҳои охири китоб.

АДАБИЁТ

1. Гришанова Н.А. Развитие компетенности специальный как важнейшее направление реформирования профессионального образования. Десятый симпозиум. Квалиметрия в образовании методология и практика/Под.науч.ред.Н.А.Селезневаой и А.И. Субетто.Кн.6.М.,2002.
2. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной прорамме / В.А. Болотов //Педагогика-2003-№10.
3. Селевко Г.К. Педагогические компетенции и компетентность / Г.К. Селевко // Сельская школа:рос.пед.журн.-2004,-№3.-С.29-32.
4. Смолянинова О.Г. Компетентностный подход в педагогическом образовании в контексте использования мультимедиа. / О.Г. Смолянинова Красноярск, 2006
5. Сафин Д.В. Наставничество и методическая поддержка для учителей. / Д.В. Сафин, Р.Г. Мусина и др. Учебное пособие.-Душанбе, 2010.-145с.
6. Султонов С. Ботаника барои синфи 5, / С.Султонов, С. Давлатзода, М. Нигмонов, К.А. Баротов, М. Ғайратов-Душанбе, 2018
7. Султонов С. Роҳнамои ботаникаи синфи 5, / С.Султонов, С. Давлатзода, М. Нигмонов, К.А. Баротов, М. Ғайратов-Душанбе, 2018
8. Муносибати салоҳиятнокӣ ба таълим. Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Мухтори Қ., Қурбонов С.
9. 8. Мединцева И.П. Компетентностный подход в образовании / И.П. Мединцева // Педагогическое мастерство: материалы II междунар. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2012 г.). — М.: Буки-Веди, 2012.

10. Методика дар низоми таълими салоҳиятнокӣ (Дастур барои омӯзгор). Модули 3. Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева м., Зиёев Қ.- Душанбе: - 2016.-141с.

11. Мирсеитова С. Обучение как поиск и поиск для обучения: формы и методы развития критического мышления обучающихся. –КазАЧ - 2011.

12. Низоми таълими салоҳиятнокӣ (Дастур барои омӯзгор). Модули 1. Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ.- Душанбе: - 2016.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ КОМПЕТЕНЦИЙ НА УРОКАХ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ

В статье представлена информация о его компетенции и использовании на уроках методика обучения биологии.

В целом образовательная компетентность - это выражение желаемого баланса между знаниями и способностями, совокупность требований к учебной подготовке ученика, его знаниям, навыкам, способностям и опыту.

Компетенция - это совокупность взаимосвязанных знаний, навыков и умений, направленных на решение конкретных вопросов жизни (социальных, экономических, политических), образовательных и профессиональных.

Следует отметить, что в некоторой научной литературе понятия компетентности, способности, умения и умения используются как взаимозаменяемые. На основании этого объяснения можно сделать вывод, что грамотный человек может выполнить действие хорошо, грамотно и надежно. Акцент в грамотном обучении делается на развитие практических навыков (жизненно важных, реальных, функциональных). Грамотное преподавание отвечает на вопросы: «Что умеет ученик?», ответит.

Знания или компетентность в компетентном обучении являются неотъемлемой частью навыков и используются для проверки, сравнения и исправления ошибок. Компетентности не учат, но компетенция формируется в результате приобретения знаний, навыков и умений. Компетентность - это практический результат знаний, навыков и умений.

В некоторых научных публикациях термины «компетенция», «способность», «умение» и «навык» используются как синонимы.

Ключевые слова: *компетентность, обучение, оценки, связь, учащиеся, урок, традиционный, педагог, навык, способность, знание, заведение, направление, показатели и т.д.*

DIDACTIC FOUNDATIONS OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE APPLICATION OF COMPETENCIES IN THE LESSONS OF BIOLOGY TEACHING METHODS

The article provides information on his competence and the use of biology teaching methods in the classroom.

In general, educational competence is an expression of the desired balance between knowledge and abilities, a set of requirements for the student's educational training, his knowledge, skills, abilities and experience.

Competence is a set of interrelated knowledge, skills and abilities aimed at solving specific issues of life (social, economic, political), educational and professional.

It should be noted that in some scientific literature the concepts of competence, ability, skill and skill are used interchangeably. Based on this explanation, it can be concluded that a competent person can perform an action well, competently and reliably. The emphasis in competent teaching is placed on the development of practical skills (vital, real, functional). Competent teaching answers the questions: "What can a student do?", "What can a student do?" answers.

Knowledge or competence in competent teaching is an integral part of the skill and is used to test, compare and correct mistakes. Competence is not taught, but competence is formed as a result of acquiring knowledge, skills and abilities. Competence is the practical result of knowledge, skills and abilities.

In some scientific publications, the terms "competence", "ability", "skill" and "skill" are used interchangeably.

Keywords: *competence, training, evaluation, communication, students, lesson, traditional, teacher, skill, ability, knowledge, direction indicators, etc.*

Сведения об авторах:

Баротзода Камолиддин Ашур *– доцент кафедры общая биология и методика препадавание биологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 934050446.*

Хидиров Голиб-*асисстент кафедры общая биология и методика препадавание биологииТаджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 934060621.*
Ашуров Далер *- асисстент кафедры общая биология и методика препадавание биологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 934060621.*
About authors:
Barotzoda Kamoliddin Ashur *- Associate Professor of the Department of General Biology and Teaching Methodology Biologists of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel.: (+992) 934050446.*
Khidirov G.*- Assistant of the Department of General Biology and Methods of Teaching Biology at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel:*
(+992) 934060621
Ashurov Daler*- Assistant of the Department of General Biology and Methods of Teaching Biology at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: (+992) 934060621.*

УДК 372. 854
ББК 18.707

МУЛОҲИЗАҲО ОИД БА ҲАЛЛИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МУШКИЛ АЗ ХИМИЯИ ОРГАНИКӢ

Бобоҷонов А.А., Бердиева П.И.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Ҳалли масъалаҳо ва иҷрои машқҳои гуногун шакли муассир ва шавқовари раванди таълим буда, барои беҳтар азхуд кардани маводи назариявии курси химия мусоидат мекунад. Он барои баланд бардоштани сифати таълим, мустаҳкам намудани дониши гирифташуда, ташаккули дониш ва истифодаи онҳо дар мавқеъ ва вақти зарурӣ, алоқаи дохилифаннӣ ва байнифаннӣ, рушди хусусиятҳои шахсият ёрӣ мерасонад. Дар раванди ҳалли масъалаҳо тафаккури хонанда рушд ёфта, қобилияти аз тарафи онҳо азхудшавии донишҳо ташаккул дода мешавад. Мақсади асосии ҳалли масъала ба хонандагон додани дониши химиявӣ ва тараққӣ додани тафаккури мантиқӣ ҳангоми омӯзонидани ҳодисаи химиявӣ мебошад.[1]

Қобилияти ҳалли масъалаҳои химиявӣ на танҳо дар таълим, балки дар фаъолияти илмӣ ва истеҳсолӣ низ зарур аст. Протсессҳои химиявӣ асоси бисёр соҳаҳо мебошанд, ки дар онҳо ҳисобҳои муфассали тавозуни моддӣ заруранд: масрафи ашёи хом ва энергия, миқдори маҳсулоти гирифташуда ва талафоти истеҳсолот. Дониши амиқ дар бораи тағйирёбии моддаҳои органикӣ ва азхудкунии усулҳои ҳисобкунии равандҳои химиявӣ барои банақшагирӣ ва татбиқи онҳо, ҳам дар шароити лабораторӣ ва ҳам дар шароити корхона ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, дар омӯзиши химия ба ҳалли масъалаҳое, ки ба системанокии дониш ва рушди тафаккури мантиқӣ мусоидат мекунанд, диққати махсус дода мешавад.[2]

Ҳалли масъалаҳои химиявиро ба ду категорияи асосӣ тақсим кардан мумкин аст: миқдорӣ ва сифатӣ.

Барои ҳалли масъалаҳо донистани:

- ➢ хосиятҳои пайвастагиҳо ва қобилияти татбиқи мафҳумҳо ва қонунҳои асосии химия
- ➢ ёфтани усулҳои оқилонаи ҳисобкунӣ бо истифодаи методҳои математикӣ (системаҳои муодилаҳо бо якчанд номаълум, нобаробарӣ, функсияҳои логарифм ва ғ.) талаб карда мешавад.

Масъалаҳои сифатӣ ба қобилияти истифодаи дониш дар бораи сохту хосиятҳои пайвастагиҳо, усулҳои ба даст овардани онҳо, шароити реаксияҳои химиявӣ асос ёфтаанд ва одатан бо амалҳои математикӣ алоқаманд нестанд. Баръакс, масъалаҳои миқдорӣ бо истифодаи сохту хосиятҳои пайвастагиҳо, тарзҳои ба даст овардани онҳо, шароити гузаштани реакияҳои химиявӣ асос ёфта, бо истифодаи усулҳои матемактикӣ ҳал карда мешаванд. Таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки баъзан хонандагон ба мазмуни масъала сарфаҳм нарафта кӯшиш мекунанд, ки масъаларо механикӣ бо истифодаи усули азхудкардаашон ҳал намоянд. Барои бо осонӣ ҳал намудани масъала, бо навбат иҷро намудани марҳилаҳои зерин муҳим аст:

- шиносоӣ бо шарти масъала;
- муайян намудани моддаҳои ибтидоӣ;
- тартиб додани модели математикии ҳалли масъала;
- ҳал намудани масъала;
- санҷидани дурустии ҷавоби ҳосилшуда.

Аксари омӯзгорон масъалаҳои химиявиро ба таври худ ҳал мекунанд. Яке бо роҳи осон истифода аз методҳои маъмул, дигаре бо роҳи мушкил аз тарзҳои гуногун. Ҳалли масъалаҳо аз химия (махсусан химияи органикӣ) барои хонандагон, чӣ дар гузашта ва чӣ дар замони ҳозира як мушкилии гароне ба ҳисоб меравад. Зеро барои намуди мухталифи масъалаҳо усули умумии ҳалли онҳоро ҷустуҷӯ намудан ғайримкон аст. Вобаста ба намуди масъалаи химиявӣ омӯзгор метавонад усулҳои математикиро васеъ ба кор барад, ки дар омӯзиши курси химия ва алоқаи байнифаннӣ хеле самаранок хоҳад буд. Барои исботи фикр масъалаҳои зеринро мавриди баррасӣ қарор медиҳем(2)

Масъалаи №1. Ҳангоми деҳидратацияи байнимолекулавии омехтаи ду спирти якатомаи сохташ номаълум 10,8 грамм об ва 36 грамм омехтаи се пайвастаи органикии нисбати моляриашон баробар ҳосил шуд, ки ба як синфи пайвастаҳои органикӣ мансубанд. Сохти спиртҳои авваларо муайян намоед? [3]

Ҳал:

1. Дар натиҷаи деҳидратацияи байнимолекулавии спиртҳои якатома эфири содда ҳосил мешавад. Ҳаднок ё беҳад будани спирт маълум нест, аз

$$ROH + R_1OH \xrightarrow{140^0C,\,H_2SO_4} R-O-R_1 + H_2O \quad (3)$$

2. Миқдори (бо мол) оби ҳосилшу

$$\upsilon = \frac{m}{M}\,;\quad \upsilon_{H_2O} = \frac{10{,}8}{18} = 0{,}6\text{мол}\ \ H_2O$$

Дар реаксияҳои (1), (2), (3) муво

$$ROH + R_1OH \xrightarrow{140^0C,\,H_2SO_4} R-\overset{c}{\underset{x+16+y}{O}}-R_1 + \overset{0,2}{\underset{1}{H_2}}O \qquad c=0{,}2x+0{,}2y+3{,}2$$

$$R-O-R$$
$$\int R_1-O-R_1$$

Массаи омехтаи нав $R-O-R_1$ ба 36 грамм баробар аст. (a+ b +c)

5. Мувофиқи қонуни бақои массаи моддаҳо массаи моддаҳои ба реаксияи химиявӣ дохилшаванда ба массаи моддаҳои дар натиҷаи реаксия ҳосилшуда баробар аст.

m(омехтаи аввала)= m(омехтаи нав)+ m(об)

0,4x+3,2+0,4y+3,2+0,2x+0,2y+3,2+10,8=46,8

0,6x+0,6y+20,4=46,8

0,6x+0,6y=46,8-20,4

0,6x+0,6y=26,4 (÷0,6)

x+y=44

Суммаи массаи ду радикалҳо ба 44 баробар аст. Ин маънои онро дорад, ки шумораи карбон дар ҳарду радикал на зиёда аз 3 то аст.

Шумораи карбон дар спирти якум ба n=1 ва дар спирти дуюм ба n=2 баробар аст.

Аз суммаи ду радикалҳо (44) массаи карбонро (36) тарҳ мекунем, ки дар натиҷа шумораи атомҳои гидроген маълум мешавад:

44-36=8 атомҳои гидроген

Чунин шумораи гидроген ба радикалҳои беҳад рост намеояд, барои ҳамин радикалҳои спирт ҳадноканд:

– CH_3 (радикали ме

$$CH_3OH + C_2H_5OH \xrightarrow{140^0C,\,H_2SO_4} CH_3-O-C_2H_5 + H_2O \quad (6)$$

Ҷавоб: Спирти метил ва спирти этил

Масъалаи №2. Ҳангоми гидролизи 7,42 грамм эфири мураккаби номаълум 3,22 грамм кислотаи якасосаи карбонӣ ва 6,72 грамм спирти якатома ҳосил шуд. Формулаи эфирро муайян кунед?(3)

Ҳал:

Дар натиҷаи гидролизи эфирҳои мураккаб кислота ва спирт ҳосил мешавад. Ҳаднок ё беҳад будани кислота ва спирт номаълум аст, бинобар ин радикалҳоро бо воситаи R ва

$$R-\overset{7,42}{COO}-R_1 + H_2O = R-\overset{3,22}{COOH} + R_1-\overset{6,72}{OH}$$

m(H_2O) = m($R-COOH$) + m(R_1-OH) – m($R-COO-R_1$) = 6,72

$$\overset{2,52}{R-COO-R_1+\underset{18}{H_2O}}=R-\overset{3,22}{\underset{x+45}{COOH}}+R_1-OH$$

2,52x+113,4=57,96

2,52x= –55,44

$$x=\frac{-55,44}{2,52}$$

x= – 22

Азбаски қимати x манфӣ аст, чунин кислота мавҷуд нест. Аз ин бармеояд, ки чунин формулаи эфир дуруст нест.

Бинобар ин формулаи умумии эфири мураккаб ч

$$R-C(OR_1)_3+2\overset{2,52}{\underset{36}{H_2O}}=R-\overset{3,22}{\underset{x+45}{COOH}}+3\overset{6,72}{\underset{3y+51}{R_1-OH}}$$

2,52x+113,4=115,92

2,

$R-COOH$ = $H-COOH$ – кислотаи формиат

7,56y+128,52=241,92

7,56y = 241,92 – 128,52

7,56y = 113,4

$$x=\frac{113,4}{7,56}$$

x= 15 –

R_1-OH = CH_3-OH спи

$R-C(OR_1)_3$ = $H-C(OCH_3)_3$ эфири муракк

$$H-C(OCH_3)_3+2H_2O=H-COOH+3CH_3-OH$$

Ҷавоб: $H-C(OCH_3)_3$ эфири мураккаби триметилформиат

Хулоса, мунтазам ҳал кардани масъалаҳо имкон медиҳад, ки дониши омӯхта мукаммал гардад ва он дар амалия истифода шавад. Муаллим бо ёрии ҳалли масъалаҳо ва супоришҳо бо роҳи мустақилона ҳал кардан, на танҳо тафаккури мантиқии хонандагонро ташаккул медиҳад, балки мустақилона мутолиа кардани китобҳо, интихоб ва ҳал кардани масъалаҳо, таҳлилу тадқиқ кардани моддаҳоро тарбия мекунад.

АДАБИЁТ

1. Зубайдов У.З. Методикаи таълими химия. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. / У.З. Зубайдов С. Холназаров - Душанбе-2011. – 384 с.
2. Космодемьянская С.С. Методика обучения химии (учебное пособие). / С.С. Космодемьянская С.И. Гильманшина – Казань: ТГГПУ, 2011. – 136 с.
3. Свитанько И.В. Алгоритмы решения нестандартных химических задач. / И.В. Свитанько, В.В. Кисин, С.С. Чуранов – Москва: ФИЗМАТЛИТ, 2012. – 253 с.
4. Гудкова А.С., Ефремова К.М., Магдесиева Н.Н., Мельчакова Н.В. 500 задач по химии (на таджикском языке). – Душанбе: Маориф, 1989. – 168 с.

РАЗМЫШЛЕНИЕ О НЕКОТОРЫХ РЕШЕНИЯХ СЛОЖНЫХ ЗАДАЧ ПО ОРГАНИЧЕСКОЙ ХИМИИ

В статье рассматривается использование различных методов (например, математических) при решении химических задач. Авторы отмечают, что химические задачи способствуют повышению качества обучения, укреплению полученных знаний, формированию и применению знаний в нужном месте и в нужное время, междисциплинарному общению, развитию мышления и других качеств личности.

Ключевые слова: *химические задачи, спирт, эфир, карбоновые кислоты, предельный и непредельный.*

SOME CRITICAL DECISION OF CHEMICAL TASK IN ORGANIC CHEMISTRY

The article discusses the use of various methods (for example, mathematical) in solving chemical tasks. The authors note that chemical problems contribute to improving the quality of education, strengthening the knowledge gained, the formation and application of knowledge in the right place and at the right time, interdisciplinary communication, the development of thinking and other personality traits.
Key words: *chemical tasks, alcohol, ether, carbon acid, saturated and unsaturated.*
Сведение об авторах:

Бободжонов Анвар Акбарович *– докторант (PhD) кафедры органической и прикладной химии, факультета биологии и химии* ***ГОУ*** *«Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Ғафурова" (Республика Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: bobojonov_anvar @mail.ru*

Бердиева Парвина Иномджановна- *кандидат химических наук, заведующий кафедрой органической и прикладной химии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Ғафурова" (Республика Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: berdieva_parvina @mail.ru*

About the autors:

Bobojonov Anvar Akbarovich *– PhD doctoral student Department of Organic and Applied Chemistry, Faculty of Biology and Chemistry, Khujand State Univercityby name Academic Bobojon Gafurov, (Tajikistan Republic, Khujand), E-mail: bobojonov_anvar @mail.ru.*

Berdieva Parvina Inomjanovna- *Candidate of Chemical Sciences, Head of the Department of Organic and Applied Chemistry, Khujand State Univercityby name Academic Bobojon Gafurov, (Tajikistan Republic, Khujand), E-mail: berdieva_parvina @mail.ru.*

ТАЪЛИМИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ МАКОН БО ИСТИФОДА АЗ УСУЛҲОИ ҲАМФАЪОЛ ДАР СИНФИ 9

Аҳадов З. Бобоев С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Донишманди бузург И. Ҳёте ҳанӯз дар замони худ гуфта буд: «Касеро, ки мо аз ӯ меомӯзем, омӯзгор меноманд, вале на ҳар омӯзгор шоистаи ин ном аст». [1]. Оре, омӯзгори асил дар ҷараёни ҳар як дарс аз роҳу усулҳои гуногун ва шавқовар истифода менамояд, то ин ки ба ҳадафҳои дар назди худ гузоштааш бирасад ва бад-ин васила чароғи муҳаббати дили шогирдонро фурӯзон гардонад. Иҷрои ин амал ба омӯзгоре муяссар мегардад, ки пайваста аз пайи омӯзишу эҷод аст. Омӯзгорро танҳо ҷустуҷӯву эҷодкорӣ ба қуллаи мақсад мерасонад. Ба қавли педагоги барҷастаи рус К.Д. Ушинский «Омӯзгор то даме зиндааст, ки меомӯзад, ҳамин ки мутолиаро қатъ кард, дар ӯ симои омӯзгорӣ мемирад». [2]. Аз ин диди назар, месазад, ки шоҳбайтҳои Калими Кошониро бори дигар пеши назар орем;

Дарси муаллим ар бувад замзамаи муҳаббате,
Ҷумъа ба мактаб оварад тифли гурезпойро.

Тибқи талаботи барномаи таълимии забони тоҷикӣ таълими ҷумлаи пайрави макон дар синфи 9 ба роҳ монда шудааст ва мавзӯи мавриди назарро бо истифода аз усулҳои ҳамфаъол гузаронидан ба мақсад мувофиқ аст. [3]. Талаботи усулҳои ҳамфаъол он аст, ки дар ҷараёни дарс хонанда бояд фаъол бошад, на омӯзгор. Бо истифода аз усули зикргардида омӯзгор таваҷҷуҳи хонандагонро ба худ ҷалб намуда, дар ибтидо ба шогирдон бо мақсади дуруст дарк намудани мавзӯъ аз дарсҳои пешина якчанд саволу супоришҳо медиҳад. Инак, намунаи варақчаҳое, ки дар онҳо саволу супоришҳо дарҷ гардидааст:

Варианти якум

Ҳар кӣ бошад соҳиби ақлу тамиз,
Модарашро доимо дорад азиз.

.Сарҷумлаашро ёбед ва хели ҷумлаи пайравашро муайян намоед.

Варианти дуюм

Байтро нависед, мазмунашро шарҳ диҳед ва таҳлили сарфӣ намоед:

Эй бародар, хоки поят тӯтиё,
Гар ту моро дӯст медорӣ, биё.

Варианти сеюм

Мазмуни байтро шарҳ диҳед ва таҳлили наҳвӣ кунед:

Дар ҷавонӣ дор пиронро азиз,
То азизи дигарон бошӣ ту низ.

Истифода аз вариантҳои саволномаҳои тестӣ низ қобили қабул аст.

Варианти якум

Ҷумлаи пайрави маайянкунанда кадом қисмати сарҷумларо шарҳ медиҳад?

а) хабари сарҷумларо; б) исми сарҷумларо; в) пайрави ҳолро: г) тамоми сарҷумларо.

Варианти дуюм

Хели ҷумлаи пайрав чӣ ном дорад?

Вақте ки мо омадем, ӯ хушҳолона аз ҷояш хест.

а) пайрави замон; б) пайрави хабар;в) пайрави мубтадо; г) пайрави пуркунанда.

Варианти сеюм

Аз калимаҳои зерин ибораҳо созед:

А) ақл 1.серҳосил

Б) китоб 2. гузаро

В) умр 3. расо

Г) замин 4. шавқовар

Варианти чорум

Ҷумлаҳои мураккаби зеринро ба ҷумлаи сода баргардонед:

Бачаҳое, ки дар атрофи мактаб бозӣ мекарданд, таваҷҷуҳи моро ба худ ҷалб намуданд.

Падарам пурсид, ки ба куҷо меравам.

Пас аз иҷрои ин амалҳо омӯзгор ба баёни мавзӯи нав гузашта, мефаҳмонад, ки ҷумлаи пайрави макон ҷойи воқеъ шудани амалу ҳолати сарҷумларо эзоҳ дода, ба саволҳои куҷо?, дар куҷо? ҷавоб мешавад.

Ҷумлаи пайрави макон ба сарҷумла бо пайвандаки **ки** вобаста шуда, аксаран якҷоя бо таркибҳои **ҳар куҷо, ҳар ҷо, дар он ҷо, дар ин ҷо** ва ғайра меояд.

Баъдан ҷумлаҳои зеринро, ки қаблан дар тахтаи синф навиштааст, таҳлил намуда, ақидаҳояшро доир ба мавзӯъ асоснок менамояд:

Он ҷо ки намак хӯрдӣ, намакдон нашикан. Ҳар ҷо ки бошӣ, иззати худро нигаҳ дор. Мо, дар куҷое ки бошад, ба ҳамон ҷо ҳозир мешавем.

Дар ҷумлаҳои зикргардида қисматҳои «намакдон нашикан», «иззати худро нигаҳ дор» ва «Мо ба ҳамон ҷо ҳозир мешавем» сарҷумла буда, таркиб ва ифодаҳои «Он ҷо ки намак хӯрдӣ», «Ҳар ҷо ки бошӣ»ва «дар куҷое ки бошад» ҷумлаи пайрави макон мебошад.

Ҷолиби диққат аст, ки баъзан барои қувват додани вазифаи пай-вандак ва таъкиди маънон макон таркибҳои пешояндии монанди **дар он ҷо, о н ҷ о, ба он ҷо** ва ғайра дар дохили сарҷумла меоянд ва вазифаи ҳоли маконро низ адо мекунанд:

Дар ҷое ки зулму ситам ҳаст, он ҷо хароб мешавад (Айнӣ). Дар ҷое ки обу офтоб ҳаст, дар он ҷо ҳаёт ҳаст (Зарб.). Балки ба замми ин, ба ҷое роҳ меёбад, ки дар он ҷо бо паризодагон умр ба сар мебарад (Айнӣ). Онҳо роҳ гашта, чакалакро миёнбур карда, ба ҷое баромаданд, ки он ҷо дашти васее сар мешуд ва даромадгоҳи қишлок намоён мегардид (Раҳим Ҷалил) [4].

Дар лаҳзаи мустаҳкамкунӣ аз китоби дарсӣ шарти машқи 107-ро иҷро кардан мувофиқи матлаб аст, Шарти машқ чунин аст: «Ҷумлаҳоро нависед, аломатҳои китобатро гузоред ва гӯед, ки ҷумлаи пайрав ба кадом савол ҷавоб мешавад.

Намуна: Дар ҳар ҷо ки об ҳаст дар он ҷо ҳаёт месабзад.(Иҷроиш: Дар ҳар ҷо ки об ҳаст, дар он ҷо ҳаёт месабзад. Сарҷумла «дар он ҷо ҳаёт месабзад» буда, «Дар ҳар ҷо ки об ҳаст» ҷумлаи пайрав мебошад ва ба саволи «дар куҷо?» ҷавоб мешавад ва ҷумлаи пайрави макон мебошад).[5]

Таъкид кардан бамаврид аст, ки тахтаи синф ҷойи ҷавлонгоҳи хонандагон аст. Аз ин хотир, ҳар як ҷумла бо ёрии худи хонандагон таҳлил карда мешавад. Ин лаҳза худи хонандагон имкон доранд, ки ҷумлае навишта, хели ҷумлаи пайравашро муайян намоянд. Ё худ ҷумлаҳои мураккабро ба ҷумлаи сода баргардонанд.

Хулоса, методи салоҳиятнокӣ тақозо менамояд, ки хонанда чизи аз омӯзгор гирифтаашро донад ва сарҷумларо аз ҷумлаи пайрав ҷудо карда тавонад, яъне донишҳои назариявии гирифтаашро дар амал татбиқ карда тавонад.

Дар интиҳо омӯзгор ҷавобҳои хонандагонро ба инобат гирифта, ба ҳар кадоме аз онҳо баҳогузорӣ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Баҳодиҳии дониши хонандагон дар муҳити ҳамфаъол. Душанбе, 2007.1.с.36
2. Асосҳои назариявии таълим ва омӯзиши хамфаъол 3- (Дастури таълимӣ) – Душанбе : 2007- С. 44-45.
3. Барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11. -Душанбе: Маориф, 2007.-с.3
4. Рустамов Ш. Забони тоҷикӣ барои синфи 9. / Ш. Рустамов, А. Каримов, С. Аминов –Душанбе: Маориф, 1992.-21 с.
5. Раҳимов .Х. Педагогика / .Х.Раҳимов, А. Нуров -Душанбе: Маориф, 2011.-116 с.

ОБУЧАЮЩИЕ ПРИГОВОРЫ В 9 КЛАССЕ АКТИВНЫМИ МЕТОДАМИ

В данной статье рассматривается об изучении наречия места предложений с помощью используемого метода деятельности. В обосновании следует отметить, что используется метод обучения деятельности учителей с целью и именно этим будет способствовать развитию качеств воспитания. Отмечается, что школьная доска - это место для прогулок. Поэтому каждое предложение анализируется с помощью самих читателей. На этом этапе у читателей есть возможность написать предложение и определить тип предложения, которому следует следовать. Или возвращайте сложные предложения к простым.

Метод оценки компетенций также требует, чтобы учащийся знал, что он узнал от учителя, и уметь отличать резюме от следующего, то есть уметь применять теоретические знания на практике.

Ключевые слова: *предложение, основная часть предложения, подчиненный, место, программа, читатели, вариант, язык, совместная деятельность, методы, обучение, обучение, информация.*

LEARNING VERDICATIONS IN CLASS 9 BY ACTIVE METHODS

This article discusses the study of the adverb of the place of sentences using the used method of activity. In the substantiation, it should be noted that the method of teaching the activities of teachers is used for the purpose and this will contribute to the development of the qualities of education. It is noted that the blackboard is a place for walking. Therefore, each sentence is analyzed with the help of the readers themselves. At this point, readers have the opportunity to write a sentence and determine the type of sentence to follow. Or revert complex sentences to simple ones.

The competency assessment method also requires the student to know what he has learned from the teacher and to be able to distinguish a resume from the following, that is, to be able to apply theoretical knowledge in practice.

Keywords: *sentence, the main of sentence, subordinate, place, program, readers, variant, language, co-activity, methods, learning, educate, information.*

Сведение об авторах:

Ахадова Зайниддин *– кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры обшей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 931699932*

Бобоев Сохиб*- соискатель кафедра теории и практики языкознания обшей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: 937006037*

About the authors:

Akhadova Zainiddin *- Ph.D., Senior Lecturer of the Department of General Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: (+992) 931699932*

Boboev Sohib *- Applicant for the Department of Theory and Practice of Linguistics of General Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: (+992) 937006037*

СИСТЕМАТИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УЧЕБНОГО СЛОВАРЯ

Мирзоева Ш.И.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В работе в аудитории при использовании словаря преподаватель создает творческую атмосферу поиска пословиц и поговорок на различные темы, открывает перед студентами их значения, предлагая при этом использование пословиц и поговорок в различных ситуациях.

Чтобы обращение к словарю было сознательным и продуктивным, необходимо привить студентам не только любовь к русскому языку, но и выработать умения и навыки самостоятельной работы со справочной литературой, в том числе с учебным словарем пословиц и поговорок.

Васильев А.Н. писал: «Материал словарных статей при умелом использовании словаря является весьма удобным и для самого преподавателя, который, как известно, тратит много времени при отборе дидактического материала к занятиям в нерусской аудитории» ” [2, с.43].

Упражнения, знакомящие студентов со словарными статьями, очень полезны в познавательном отношении и вызывают у них большой интерес к русским пословицам и поговоркам.

Упражнения и задания, выполняемые с помощью «словаря», уточняют мысли студентов, делают их речь гибкой и выразительной, пробуждают интерес к пословицам, поговоркам русского и таджикского народов.

Систематическое использование учебного словаря пословиц и поговорок способствует также зрительному запоминанию написания пословиц и поговорок и сокращает тем самым число грамматических ошибок.

«Перед лексикографами нашей страны, - писала Е.А. Быстрова, - стоит задача, - разработать теорию учебную лексикографии, определить ее научные – лингвистические, лингводидактические, психологические – основы, создать отвечающие требованиям современной лингвистической и методической науки словари. Специфика целей и условий обучения русскому языку в национальной школе, особенности учебного процесса требуют создания цельной системы учебных словарей, которая при значительном сходстве с системой учебных словарей русского языка для иностранцев должна иметь свои характерные особенности» ” [1, с.57].

В настоящее время для национальной школы разработаны и созданы различные типы словарей: одноязычные, двуязычные; активные и пассивные; аспектные и комплексные, словари-справочники.

Интенсивно ведется работа по составлению учебных фразеологических словарей русского языка для национальной школы. В 70-е годы опубликован ряд таких словарей, например, «Русско-узбекский фразеологический словарь» М. Садыковой (Ташкент, 1972); «Русско-азербайджанский фразеологический словарь» М.Т. Тагиева (Баку, 1974); «Русской - киргизский фразеологический словарь» (для учащихся 4-8 классов – составители Н. Хмельницкая, А. Биялиев (Фрунзе, 1977) и другие. В 1984 году опубликован «Школьный русско-таджикский фразеологический словарь». Составители: И.Л. Николаев, Раупов.В).

В 1983-84 гг. в НИИ ПРЯНШ АПН СССР подготовлен и издан «Учебный фразеологический словарь русского языка». Пособие для национальной школы (Е.А.Быстрова, А.П. Окунаева, Н.М. Шанский, Л. Просвещание, 1984).

Вопрос об изучении фразеологических единиц русского языка студентами таджикских групп вузов имеет большое значение.

Важная роль в процессе обучения русскому языку принадлежит работе Б.А. Тахохова «Изучение фразеологических единиц русского языка в таджикских группах факультета русского языка и литературы». Пособие для преподавателей . Пособие имеет большое практическое значение при обучении русскому языку студентов-таджиков” [3, 88].

Чтобы сделать русскую речь студентов содержательной и выразительной, наряду со словарем фразеологизмов целесообразно создать также учебный словарь пословиц и поговорок, материалом которого будут являться русские и таджикские пословицы и поговорки. Пословицы и поговорки дают представление о народной мудрости, воспитывают вдумчивое отношение к жизни. Они учат, как жить, как относиться к труду, к своим обязанностям, хвалят трудолюбивых, смелых, честных, добрых, осуждают недостойное поведение, высмеивают жадность и т.п. Меткое применение пословиц и поговорок помогает исправлению недостатков.

Будущие учителя русского языка должны быть знакомы с пословицами и поговорками не только для того, чтобы самим практически владеть ими в речи, но и чтобы суметь объяснить русские пословицы и поговорки учащимся-таджикам.

Окунаева А.П. писала «Нельзя говорить о грамотности речи, особенно о языковой культуре студентов, имея в виду только обогащения их лексического запаса. Однако такой однострочный подход к оценке речи студентов нередко наблюдается, в частности, при обучении русскому языку в таджикской аудитории»” [4, с.88].

Как показали наши наблюдения. У большинства преподавателей отсутствует учет и система работ по пословицам и поговоркам. Многие преподаватели недооценивают роль пословиц и поговорок в становлении речи студентов и повышении их общего уровня. Преподаватели ограничиваются сведениями из учебника из-за отсутствия дополнительного методического материала, в результате знания студентов по усвоению русских пословиц и поговорок являются неглубокими и поверхностными. Многие преподаватели не смогли конкретно ответить на вопрос: какую именно работу по пословицам и поговоркам они проводят со студентами на занятиях и какие словари используют.

В процессе занятий необходимо указать на сложность работы над пословицами и поговорками. Иногда, объясняя студентам пословицы или поговорки, преподаватели не доводят до конца содержание той или иной разбираемой единицы.

Таким образом, бессистемное проведение работы с пословицами и поговорками является одним из недостатков, тормозящих развитие речи студентов.В связи с этим на данном этапе представляется необходимым ликвидировать имеющийся разрыв между реальными и необходимыми.

ЛИТЕРАТУРА

1. Быстрова Е.А. Современный русский язык. / Е.А. Быстрова - М.: Наука, 2007.- 243 с.
2. Васильев А.Н. Особенности русского языка. / А.Н. Васильев - М. Высшая школа, 2008.-354 с.
3. Тахохова Б.А. Изучение фразеологических единиц русского языка в таджикских группах факультета русского языка и литературы. / Б.А. Тахохова // Пособие для преподавателей.- Душанбе, 1974.- 243 с.
4. Окунаева А.П. Учебный фразеологический словарь русского языка. / А.П. Окунаева - Пособ" [1, 57].ие для национальной школы М.: Просвещание, 1984.-263 с.

СИСТЕМАТИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УЧЕБНОГО СЛОВАРЯ

В этой статье автор исследует изучения пословиц и погорок в современной школе. Автор статьи на основе обширного материала показывает развитие пословиц и поговорок в современном языкознании.

Надо отметить, что пословицы и поговорки наряду с другими видами народного творчества составлений самостоятельную область филологии – паремиологию занимающуюся разработкой проблем афористических жанров – пословиц, поговорок, афоризмов. Он пытался разработать теоретические вопросы паремиологии и паремиографии, изучая пословиц поговорки в трех аспектах – лингвистическом, логика – семиотическом и предметно-образном. Он исходил из того положения, что «….пословицы и поговорки при своей видимой простоте представляют собой весьма непростые образования.

Фразеологизм-идиома – застившее словосочетание, не переводимое на обычный язык по сумме лексем. В структурном отношении фразеологизм-одночленнаяпразема. В роли самостоятельным фразы он выступать не может. В этом коренное отличие фразеологизма от молвушки, которая выступает лишь в роли самостоятельной

***Ключевые слова** : пословица, погорок, образование, школа, изучение, русский язык.*

ETYMOLOGICAL COMMENTARY ON PROVERBS AND SAYINGS

In this article, the author explores the study of proverbs and pogorka in the modern school. The author of the article, on the basis of extensive material, shows the development of proverbs and sayings in modern linguistics.

It should be noted that proverbs and sayings, along with other types of folk art, are an independent field of philology - paremiology, which deals with the development of problems of aphoristic genres - proverbs, sayings, aphorisms. He tried to develop theoretical questions of paremiology and paremiography, studying proverbs and sayings in three aspects - linguistic, logic - semiotic and subject-figurative. He proceeded from the position that ".... The words and sayings, with their apparent simplicity, are very complicated formations.

Phraseologism-idiom is an obscured phrase that cannot be translated into ordinary language by the sum of lexemes. Structurally, the phraseological unit is a single-term prasema. He cannot act as an independent phrase. This is the fundamental difference between a phraseological unit and a gossip, which acts only as an independent

***Keywords**: proverb, pogorok, education, school, study, Russian*

Сведение об авторе

***Мирзоева Шамигул Идибековна** - Преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного университета имени С. Айни, Тел:.(+992) 902558591*

About the author

***Mirzoeva Shamigul Idibekovna** - Lecturer at the University-wide Department of the Russian Language of the Tajik State University named after S. Aini, Tel: (+992) 902558591*

ТДУ 372.851

ИСТИФОДАИ ОМОДАГИИ МАТЕМАТИКИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ МАВРИДИ ҲАЛЛИ МУСТАҚИЛОНАИ МАСЪАЛАҲОИ МАТНӢ

Буриев Ф.К.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Мақсади таълими математика дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо омӯзонидан ва исти фодаи ташаккули омодагии математикии хонандагон мавриди ҳалли масъалаҳои матнӣ додани маҳорату малакаи татбиқи ин донишҳо дар амал мебошад.

Вобаста ба талаботи имрӯза, хонандагони синфҳои ибтидоӣ бояд на танҳо элементҳои асосии донишро омӯзанд, балки тарзҳои донишандӯзӣ ва усулҳои фаъолиятро азхуд карда, тавассути он

дониши нав гирифта, маҳорату малакаи худро дар раванди ҳалли масъалаҳои матнӣ инкишоф диҳанд.

Ҳалли масъалаҳои матнӣ қисми таркибии аксари дарсҳои мате- матика, алалхусус дарсҳои математика дар синфҳои ибтидоӣ мебошад. Дар бештари намуди дарсҳо ҳалли масъалаҳои матниро ҳам дар аввали дарс барои санҷиши дониши хонандагон ва ҳам дар охир барои такрор ва мустаҳкамкунии маводи омӯхташуда, инчунин барои кори муста- қилона истифода мебаранд. Дар робита бо вазифаи хонагӣ ва иҷрои кори мустақилона ба хонандагон дар бораи ҳалли масъалаҳо матнӣ маълумоти алоҳида дода мешавад. Дар раванди дарси математика барои ҳалли масъалаҳои матнӣ боз бештар вақт ҷудо карда мешавад. Ҳатто як қисми дарс, махсус ба ҳалли масъалаҳои матнӣ бахшида мешавад. Дар қатори омӯзиши маводҳои назариявию амалии дарс, инчунин қисми муҳимми вазифаи хонагӣ ва истифодаи омодагии математикии хонанда- гон мавриди ҳалли мустақилонаи масъалаҳои матнӣ аз фанни мате- матика мебошад [8, с. 54-56].

Айни замон дар дастурҳои таълимӣ ва методӣ шумораи ниҳоят зиёди масъалаҳои матнӣ гирд оварда шудаанд, лекин то ҳол ягон хулосаи онҳо вуҷуд надорад. Таснифоти масъалаҳои матнӣ ҳам барои назария ва ҳам барои амалияи таълими математика мавриди ҳалли масъалаҳои матнӣ ниҳоят муҳим аст, зеро ин ба омӯзгор имкон медиҳад, ки ӯ имко- ниятҳои ҳам таълимӣ ва ҳам тарбиявии масъалаҳоро ба эътибор гирифта аз як тараф ба як мақсад истифода намудани онҳо худдорӣ намояд.

Азбаски масъалаҳои матнӣ аз якдигар ҳам аз рӯи мазмун ва ҳам аз рӯи мақсадҳои дидактикӣ ба куллӣ фарқ мекунанд, онҳоро чунин тасниф намудан мумкин аст: а) аз рӯи мазмун; б) аз рӯи ифодаи шарт; в) аз рӯи методикаи ҳал.

Албатта, чунин таснифоти масъалаҳои матниро пурра ва то охир пайи ҳам шуморидан нашояд, чунки баъзан ҳамон як масъаларо вобаста ба аломатҳое, ки аз рӯи онҳо таснифот мегузаронанд, ба гурӯҳҳои гуно- гун шомил кардан мумкин аст.

Маълум аст, ки воситаҳои таълимӣ аз математикаи ибтидоӣ дар синфҳои гуногуни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гим- назияҳо аз ҳамдигар ба куллӣ фарқ доранд. Воқеан ҳам, агар хонанда- гони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо дар байни маводҳои назариявӣ ва амалии математика фарқи муайянеро аниқ карда тавонанд. Дар зинаҳои ибтидоии таълими мате- матика дарки ин гуна фарқият барои хонандагон басо мушкил аст, зеро дар синфҳои ибтидоӣ таълими маводи номбурда раванди ягонаи бо ҳам ҷузъан пайвандеро ташкил медиҳанд.

Пайдост, ки дар таълими курси ибтидоии математика барои ҳосил намудани мафҳумҳои математикӣ, муқаррар кардани хосиятҳо, таъриф- ҳо, теоремаҳо, ошкор сохтани робитаи байни компонентҳо ва ғайра, ки ба масъалаҳои матнӣ мансубанд, аксар мавридҳо аз методи индуксияи нопурра истифода мебаранд.

Бо ин мақсад омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ силсилаи масъалаҳои матнии махсус интихобшударо ҳал намуда, хонандагонро водор ме- созад, ки далелҳои дар шарти онҳо инъикосёфтаро муоина намуда, алоқамандии байнашонро ошкор карда, моҳият ва қонунияти мате- матикиро фаҳманд ва хулосаҳои зарурӣ бароранд. Аз ин рӯ, муайян намудани мавқеи масъалаҳои матнӣ дар системаи таълими математика аз масъалаҳои хеле муҳим ба ҳисоб меравад [1, с.276].

Агар масъалаҳои матнӣ аз як тараф, барои пайдоиши маҳорату малакаҳои зарурӣ хизмат расонад, аз тарафи дигар, вай асосҳои назария- виро ба вуҷуд оварда, барои ба амалия татбиқ намудани онҳо низ имконияти фароҳам меоварад. Аз ин ҷост, ки дар таълими курси ибтидоии математика аз методҳои гуногуни ҳалли масъалаҳои матнӣ ҳаматарафа истифода кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Мувофиқи талаботи нави методи таълими математика мазмуни масъалаҳои матнӣ дар таълими хонандагони синфҳои ибтидоии муасси- саҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо як қадар тағийр дода шудааст. Дар ҳар як мисолу масъалаҳои матнии пешниҳодшуда, дар қатори мустаҳкамкунии маводи назариявии пештара, боз проблемаҳо гузошта мешавад. Аз ин рӯ, истифодаи омодагии математикии хонанда- гон мавриди ҳалли мустақилонаи масъалаҳо матнӣ бояд сабабгори фикркунии хонандагон гардида, барои ҳосил намудани мафҳумҳои нав замина гузоранд. Он бояд боиси кашфи мустақилонаи қоидаву қонунҳои нав, вобастагиҳои байни бузургиҳо гашта, ба таълими ҳамгиро асоси боэътимод гузорад. Ва ниҳоят, ҳалли масъалаҳои матнӣ бояд барои якҷоягии табии раванди азхудкунии назария ва ба вуҷуд овардани маҳо -рату малакаҳои зарурии амалӣ бевосита хизмат карда тавонад.

Ин талабот омӯзгорро вазифадор менамояд, ки дар навбати аввал ҳар як масъалаҳои матнӣ ва машқҳои китобҳои дарсиро аз нуқтаи назари танқидиву эҷодӣ дида баромада, ба кадом мақсад гирифта шудани онҳо- ро хубтар фаҳмида гирад. Аз тарафи дигар, омӯзгор бояд донад, ки дар таълими курси ҳозираи математикаи синфҳои ибтидоӣ афзоиши мавқеи назарияи (мафҳуми маҷмӯъ, элементҳои мантиқи математикӣ, вобастаги- ҳои байни бузургиҳо, истифодаи методҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ангезиш, хулосабарорӣ, таҳлил, пайвасткунӣ, беруноварӣ, мушаххасгардонӣ ва ғайра) ба

сифати методи таълим истифода кардани намудҳои гуногуни масъалаҳои матнӣ нақши муҳимеро мебозад. Ба ин гуна масъалаҳои матнӣ, дурустар сарфаҳм нарафта дар давраи ҳозира проблемаи аз системаи муайяни масъалаҳои матнӣ беҳтар истифода бурданро дуруст ҳал кардан аз имкон берун аст.

Мо таҳти мафҳуми ҳалли мустақилонаи масъалаҳои матнӣ ба хонан дагон чунин масъалаеро мефаҳмонем, ки онро хонандагони хурдсол бо супориш ва зери назорати омӯзгор бе иштироки ӯ дар вақти муқаррар- гардида иҷро менамоянд. Дар ин маврид хонандагони синфҳои ибтидоӣ кӯшишу ғайрати расидан ба мақсади гузошташуда намуда, қобилияти фикрӣ, натиҷаҳои амалиёти фикрӣ ва ҷисмонии худро дар ин ё он шакл (ҷавоби шифоҳӣ ва хатӣ) ифода менамоянд[3, с.185].

Истифодаи омодагии математикии хонандагон мавриди ҳалли мус- тақилонаи масъалаҳои матнӣ амалиёти фаъоли фикриро, ки ба ҷусту- ҷӯйи тарзҳои нисбатан иҷро гардидаи супоришҳои пешниҳод намудаи омӯзгор ва ба таҳлили натиҷаи корҳои иҷрошуда алоқаманданд, ифода менамояд. Албатта, ба таври содда иҷро кардани ин ё он амалиёт, рӯй- бардор намудани матн аз тахтаи синф бо маънои пуррааш ҳалли масъ- алаи матнӣ ҳисоб меёбад, аммо сатҳи гуногуни мустақилиятнокӣ ва дониши хонандагонро ба инобат гирифтан зарур аст.

Дар таълими математикаи синфҳои ибтидоии муассисаҳои таълимӣ масъалаҳалкунӣ нақши махсусеро мебозад. Инро ба назар гирифта, тақ- рибан сеяки вақти ба таълими математика додашуда барои масъала- ҳалкунӣ истифода карда мешавад, зеро ҳал кардани масъалаҳои матнӣ дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ функсияҳои дидактикии таълимӣ, тарбиявӣ, инкишофӣ ва санҷиширо иҷро менамояд [4, с.5].

Амалӣ гардонидани функсияҳои дидактикии масъалаҳои матнӣ ба тайёрии муаллими синфҳои ибтидоӣ ва самаранокии раванди ҳалли масъалаҳои матнӣ вобаста аст. Дар раванди таълими математика чунин масъалаҳои матниеро интихоб намуда, ҳал бояд кард, ки матни онҳо ҷиҳатҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофӣ дошта бошад. Аз назарияи таълим маълум аст, ки функсияҳои масъалаҳои матнӣ на танҳо аз дуруст интихоб намудани маводи назариявӣ, балки аз омӯзиши ҳалли муста- қилонаи масъалаҳои матнӣ низ иборат аст. Бо ибораи дигар гӯем, бо донишҳои мустаҳкам мусаллаҳ гардонидани ҳар як хонандаи синфҳои ибтидоӣ, функсияи асосии масълаҳалкунӣ дар раванди таълими мате- матика ин мустақилона ҳал кардани масъалаҳои матнӣ мебошад. Воқеъ- ан ҳам, ҳар як масъалаи матниро бо мақсади муайян, дар мавриди муво- фиқ ҳал кардан мебояд, вале мушоҳидаҳову таҷрибаҳои гузаронидаамон шаҳодат медиҳанд, ки аксари муаллимони синфҳои ибтидоӣ ҳангоми таълими математика функсияҳои дидактикии масъалаҳои матниро ба эътибор намегиранд. Дар натиҷа хонандагони хурдсол мазмун ва мақ- сади масъалаҳои матниро намефаҳманд ва ниҳоят ба моҳияти омӯзиши математика сарфаҳм нарафта, майлу рағбати масъалаҳалкунии онҳо коҳиш меёбад.

Бо мақсади боз ҳам муфассал, зиёдтар, мукаммалтар муқаррар кар- дани моҳияти ҳалли масъалаҳои матнӣ муҳокимаи онро дар адабиёти гуногун дида мебароем. Муайян кардани моҳияти ҳалли масъалаҳои матнӣ – ин нишон додани сохтори таркибии он, раванди ҳалли масъ- алаҳои матнӣ ва хусусиятҳои алоҳидаи ҳар як марҳилаи он мебошад. Гуфтан ба маврид аст, ки дар адабиёти методии муосир оид ба таркиби ҷараёни ҳалли масъалаҳои матнӣ дар синфҳои ибтидоӣ фикри ягонаи мушаххас вуҷуд надорад. Таҳлили дастурҳои методӣ оид ба ҳалли масъ- алаҳои матнӣ инро собит мекунад. Як қатор муаллифон методистон рӯирост қайд мекунанд, ки раванди ҳалли масъалаҳои матниро ба қисмҳои алоҳида ҷудо кардан табиатан маънои наздикшавии онҳоро дорад.

Агар дар раванди ҳалли масъалаҳои матнӣ чи тарзе ки хубтар таҳқиқ карда нашуда бошад ҳам, баъзе хонандагони хурдсол онро ба қадри кифоя хубтар нафаҳмиданашон мумкин аст.

Ҳангоми ҳалли ибтидоии масъалаи матнӣ баъзе хонандагон ба маъ нои он кам сарфҳам мераванд, сабабаш дар он аст, ки дар ин ҷо барои ҳисобкуниҳои шифоҳӣ ва хаттӣ нисбатан зиёдтар фикр кардан лозим меояд. Машғулиятҳои техникаи ҳисобкунӣ дар вобастагии байни бузур- гиҳо, ки дар шарти масъалаҳои матнӣ дар бораи он сухан меравад, нокифоя фикр карда мешавад, ки ин ба хубтар нафаҳмидани тарзи ҳалли масъалаҳои матнӣ сабаб мешавад. Бинобар ин, мувофиқи мақсад аст, ки баъди навиштани нақша ва амалҳо хонандагон масъаларо такроран дида мебароянд, чунки онҳо ҳисобкуниҳоро тамом карда ба дарк кардани тарзи ҳалли он машғул мешавад[13, с.207].

Хусусияти хоси истифодаи омодагии математикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди ҳалли мустақилонаи масъалаҳои матнӣ дар он аст, ки мавриди ҳалли ин намуд масъалаҳо қиматҳои зарурӣ барои ҳосил кардани ҷавоби масъала, инчунин усулҳои ҳосил кардани ин қиматҳо ҷустуҷӯ карда мешаванд. Аз ин лиҳоз, мавриди таҳлили масъала ва тартиб додани нақшаи ҳалли он ба саволҳои зерин ҷавоб ёфтанро дар мадди аввал гузоштан лозим аст: барои ҳалли масъалаи мазкур кадом қиматҳо заруранд?; бо истифодаи таҷриба онҳоро чӣ тавр ҳосил намудан мумкин аст?; воҳиди ин қиматҳо дар кадом системаи воҳидҳо бояд ифода шаванд?; чӣ гуна чекуниҳо ва бо кадом саҳеҳият гузаронидан лозим аст? ва ғ. Аз сабаби он ки ин кори хонандагон характери эҷодӣ дорад, бино- бар он ин зинаи ҳалли мустакилонаи масъалаҳои матнӣ бояд бодиқ- қатона иҷро карда шавад.

Методисти машҳури рус Ю.М. Колягин қайд менамояд, ки масъ- алаҳо дорои функсияҳои таълимӣ, инкишофдиҳандагӣ, тарбиявӣ ва назо- ратӣ мебошанд. Ба фикри ӯ функсияи таълимии масъалаҳо муҳимтарин ба шумор меравад. Масъалаҳои математикӣ дар таълим нақши ду- тарафаро мебозанд. Аз як тараф, масъала мақсади таълим ва аз тарафи дигар воситаи таълим мебошад. Аз ин лиҳоз, ҳангоми муайянкунии функсияҳои масъалаҳои матнӣ ҳарду ин нақшҳоро бояд ба инобат гирифт. Барои таҳлили муфассали нақши дутарафа, бо мақсад мувофиқ аст, ки ин нақшҳо дар алоҳидагӣ дида баромада шаванд, лекин дар ҷараёни таълим онҳо бо якдигар зич алоқамананд. Барои масъалаҳо чун воситаи таълим истифода карда мешаванд, бояд онҳоро хонандагон ҳал карда тавонанд[12, с.124].

Ҳамин тариқ, ҳалли масъалаҳои матнӣ боиси инкишофи фикррониии хонандагон мегардад, ба бештару хубтар азхудшавии муносибатҳои функсионалӣ, ривоҷи маданияти ҳисобкунии онҳо мешавад. Дар ҷараёни ҳалкунии масъалаҳои матнӣ дар хонандагон маҳорат ва малакаи модели- ронии объектҳо ва ҳодисаҳо ташаккул меёбад. Роҳу усулҳои ҳалли масъ- алаҳои матнӣ мавриди истифодаи маводҳои дода шуда оид ба ёфтани ададҳо аз рӯи амалҳои ҷамъ, тарҳ, зарб ва тақсим, ки дар арифметика истифода бурда мешавад, бо тарзу усулҳои гуногун ҳал намудан мумкин аст. Масалан:

Масъалаи 1. Пиёла 4 сомонӣ арзиш дорад, 9-то ҳамин хел пиёла чанд сомонӣ арзиш дорад?

Ҳал: 9×4=36 сомонӣ. Ҷавоб: 36 сомонӣ.

Масъалаи 2. 12 табақ 96 сомонӣ меистад. Барои 8-то ҳамин хел табақ чанд сомонӣ додан лозим меояд?

Ҳал: 1) 96:12=8 сомонӣ нархи як табақ.

2) 8×8=64 сомонӣ нархи 8-то табақ. Ҷавоб: 64 сомонӣ.

Масъалаи 3. Хома 20 дирам меистад. Ба 1 сомонӣ чандто ҳамин хел дафтар харидан мумкин аст?

Ҳал: 10 сомонӣ:50 дирам=1000 дирам:50 дирам=20 хома. Ҷавоб: 20 хома.

Масъалаи 4. Барои 8 китоби забони модарӣ 120 сомонӣ доданд. Ба 180 сомонӣ чандто китоби забони модарӣ харидан мумкин аст?

Ҳал: 1) 120:8=15 сомонӣ нархи як китоб.

2) 180:15=12 китоб. Ҷавоб: 12 китоб.

Масъалаи 4. Дӯзанда атлас ва адрас харид. Нархи 8 м атлас ба нархи 6 м адрас баробар аст. Ӯ 320 м атлас харид. Бо ҳамин маблағ вай чанд метр адрас харида метавонад?

Ҳал: 1) 320:8=40 –то атласи 8-метра харидааст.

2) 40×6=240 м атрас харида метавонад. Ҷавоб: 240 м атрас.

Масъалаи 5. Омӯзгор 9 китоб ва баъд 12 китоб харид. Ба ҳамаи харид 420 сомонӣ дод. Як китоб чанд сомонӣ арзиш дорад?

Ҳал: 1) 9+12=21 китоб.

2) 420:21=20 сомонӣ. Ҷавоб: 20 сомонӣ.

Масъалаи 6. Ду хонанда якҷоя бо 180 дирам қалами ранга хари- данд. Хонандаи якум 5 қалам ва хонандаи дуюм 7 қалам харид. Ҳар як хонанда ба чанд дирамӣ қалам хариданд?

Ҳал: 1) 5+7=12 қалами ранга ҳарду хонанда харид.

2) 180:12=15 дирам нархи як қалами ранга.

3) 15×5=75 дирам хариди хонандаи якум.

4) 15×7=105 дирам хариди хонандаи дуюм.

Ҷавоб: 75 дирам ва 105 дирам.

Масъалаи 7: Ду баста матоъи навъи якхела хариданд. Дар ҳарду баста 36 метр матоъ ҳаст. Барои харидани бастаи якум 72 сомонӣ ва барои матоъи бастаи дуюм 48 сомонӣ доданд. Дар ҳар як баста чанд метрӣ матоъ буд?

Ҳал: 1) 540 сомонӣ +720 сомонӣ =1260 сомонӣ нархи ҳарду баста.

2) 1260:36=35 сомонӣ нархи 1 м матоъ.

3) 540:35=15,5 м матоъ дар басти якум.

4) 720:35=20,5 м матоъ дар басти дуюм.

Ҷавоб: 15,5 метр ва 20,5 метр.

Масъалаи 8: Ба ду фабрикаи дӯзандагӣ 720 метр сатинро чунон тақсим намуданд, ки 8 ҳиссаи сатини фабрикаи дӯзандагии якум ба 12 ҳиссаи сатини фабрикаи дузандагии дуюм баробар аст. Ҳар як фабрика чанд метрӣ сатин гирифтааст?

Ҳал: 1) 8+12=20 ҳисса.

2) 720:20=36 м дар як ҳисса.

3) 36×8=288 м сатин барои фабрикаи якум.

4) 36×12=432 м сатин барои фабрикаи дуюм.

Ҷавоб: 288 м ва 432 м.

Масъалаи 9. Ду баста матоъи навъи якхела хариданд. Дар бастаи якум 24 метр матоъ ва дар бастаи дуюм 18 м матоъ буд. Барои бастаи якум назар ба бастаи дуюм 240 сомонӣ зиёд маблағ доданд. Ҳар як бас- таи матоъ чанд сомонӣ нарх доранд?

Ҳал: 1) 24 м-18 м =6 метр матоъ дар бастаи якум назар ба дуюм зиёд буд.

2) 240:6=40 сомонӣ нархи 1 метр матоъ.

3) 24×40=960 сомонӣ нархи матоъи бастаи якум.

4) 18×40=720 сомонӣ нархи матоъи бастаи дуюм.

Ҷавоб: 960 сомонӣ ва 720 сомонӣ.

Масъалаи 10. Ду коргар якҷоя рӯзҳои баробар кор карданд. Кор- гари якум дар як рӯз 2480 сомонӣ, коргари дуюм 2420 сомонӣ маблағ мегирифтанд. Агар коргари дуюм дар тамоми муҳлати корӣ назар ба коргари якум 420 сомонӣ кам маблағ гирифта бошад, он гоҳ ҳар як кор- гар чанд сомонӣ маблағ гирифтанд?

Ҳал: 1) 2480-2420=60 сомонӣ дар як рӯз коргари якум назар ба дуюм зиёд гирифтааст.

2) 420:60=7 рӯз коргарон кор карданд.

3) 2480×7=17360 сомонӣ маблағи гирифтаи коргари якум.

4) 2420×7=16940 сомонӣ маблағи гирифтаи коргари дуюм.

Ҷавоб: 17360 сомонӣ ва 16940 сомонӣ.

Масъалаи 11. Дар китобхонаи мактаб 180-то китоби бачагона буд. Барои хониши беруназсинфии як синфи 4-ум 60-то, синфи дигари 4-ум 15-то камтар китоб гирифтанд. Якҷоя ҳар ду синф аз китобхона чандто китоб гирифтанд?

Масъалаи 12. Хонандагон дар мавсими ҷамъоварии гиёҳҳои шифо- бахш 450 грамм пудина, 130 грамм гули хайрӣ, 160 грамм барги зулф ва назар ба ин 6 маротиба зиёдтар райҳон ҷамъ намуданд. Онҳо ҳамагӣ чӣ қадар гиёҳҳои шифобахш ҷамъоварӣ карданд?

Масъалаи 13. Баъди майда кардани юнучқа 8 фоизаш кам мешавад, ки вай 400 килограммро ташкил мекунад. Вазни боқимондаи юнучқаро ёбед?

Масъалаи 14. Аз 120 килограмм ангур 30 килограмм мавиз ҳосил кардан мумкин аст. Барои ҳосил кардани 400 килограмм мавиз чӣ қадар ангур лозим аст?

Масъалаи 15. Хоҷагии ҷангалпарвар аз як майдон 680 сентнер писта ҷамъоварӣ кард, ки ин аз пистаи майдони дуюм ҷамъоварӣ карда 90 сентнер кам аст. Хоҷагии ҷангалпарвар аз ду майдон чӣ қадар писта ҷамъоварӣ кардааст?

Масъалаи 16. Дар як анбор нисбат ба дигараш 10 маротиба зиёд ҷав буд. Баъди оне, ки аз анбори якум 1200 тонна ҷавро бурда ба анбори дуюм 360 тонна ҷав оварданнд. Миқдори ҷави ду анбор буда баробар шуд. Аз аввал дар ҳар як анбор чӣ қадар ҷав дошт?

Масъалаи 17. Мактаб барои хонандагони синфҳои 3-юм ва 4-ум 120 дона китоби бачагона харид. Дар синфҳои 3-юм 80 нафар хонанда ва дар синфҳои 4-ум 64 нафар хонанда таҳсил мекунад. Ин китобҳоро байни хонандагон чӣ тавр тақсим кардан мумкин аст?

Масъалаи 18. Ба 90 сомонӣ чанд китоби нархаш 4 сомонӣ ва чанд китоби нархаш 6 сомонӣ харидан мумкин аст?

Масъалаи 19. Зайнаб 4-дона себ чинд, ки назар ба себҳои Олим чиндагӣ 8 дона камтар буд. Олим чанд дона себ чиндааст?

Масъалаи 20. Муаллим 60-то китобро ба талабаҳо 4-тоги тақсим карда доданд. Чанд талаба китоб гирифт?

Ҳамин тавр, ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди мустақилона омӯзонидани ҳалли масъалаҳои матнӣ, онҳоро мустақилона фикр кар- дан, ба онҳо ҳаматарафа асосноккунии ташкилу гузаронидан ва исти- фодаи мафҳуми масъала, сохтори масъала, намудҳои масъала мавриди омӯзиши фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ имконият фароҳам меоварад. Фаъолияти меҳнатии хонандагони синфҳои ибтидоиро аз нуқтаи назари педагогию психологӣ ва методӣ тайёр намудан ба ҳалли масъалаҳои матнии математикӣ, инчунин алоқаманд намудани таълим бо ҳаёт аҳамияти ҳамин қисми математикиро бо истифодаи дониш, маҳорат ва малакаҳои мустақилона ҳалли масъалаҳои матниро боз ҳам зиёд менамояд.

АДАБИЁТ

1. Бантова М.А., Бельтюкова Г.В. Методика преподавания математики в начальных классах. / М.А. Бантова -М., 1984. - 335 с.
2. Бегимов Ҳ. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. / Ҳ. Бегимов, Т.Б. Раҷабов, И.Д. Сайёдов // (Дастури таълимӣ-методӣ). – Душанбе, 2013. – 98 с.
3. Бегимов Ҳ.Х. Методикаи таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ. / Ҳ. Бегимов, С. Рабиев, Т.Б. Раҷабов, А.Н. Наҷмиддинов –Душанбе, 2020. -233 с.
4. Бегимов Ҳ.Х. Ҳалли масъалаҳои математикӣ дар синфҳои ибтидоӣ. / Ҳ.Х. Бегимов, А. Разоқов, Д. Акбаров- Маърифати омӯзгор. 2007-№10. – С. 45-49.

5. Бурҳонов Қ.Т. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. (Дастури таълимӣ). / Қ.Т. Бурҳонов, С. Рабиев, Р.Н. Султонов, Ш.А. Турдиева –Хуҷанд, 2010. – 56 с.

6. Зайцев Г.Т. Теоретические основы обучения решению задач в началь- ных классах. / Г.Т. Зайцев - Л.: 1983. - 98 с.

7. Иззатуллоев К. Таълими ҳалли масъалаҳои матнӣ аз математика дар синфҳои ибтидоӣ. / К. Иззатуллоев, А. Пирназаров, Т. Давлатов, Д. Муродова – Душанбе, 2016. – 167 с.

8. Колягин Ю.М., Оганесян В.А. Учись решать задачу. / Ю.М. Колягин, В.А. Оганесян -М.: 1980-124 с.

9. Осимов Қ.У. Методҳои ҳалли масъалаҳои мате- матикӣ. (Дастур барои муаллим). / Қ.У. Осимов, Л.М. Фридман – Душанбе, 1987. – 207 с.

10. Демидова Т.Е. Теория и практика решения текстовых задач. / Т.Е. Демидова А.П. Тонкых -М., 2002. -288 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ В САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ НАД ТЕКСТОВЫМИ ЗАДАЧАМИ

В этой статье говорится о математических готовности учеников в про- цессе обучения математики начальных классов в самостоятельном решении текстовых задач. Следовательно, текстовые задачи можно разделить на три группы:

а) задачи приведённые предложениями, называются текстовыми;

б) текстовые задачи, в которых выражаются количество каких-либо явлений, называются сюжетными задачами; в) задачи в которых нужно найти не- известную величину и выявить сумму, называются задачи на вычисление.

При обучении математики начальных классов, уходит очень много времени, то есть более половины уроков математики тратится на решение текстовых задач. Это связано с тем, что использование текстовых задач у учащихся начальных классов развивается математическое мышление.

Например, точная цель решения арифметических действий с числами, свойствами этих действий и, главное, формирование навыков моделирования путем решения текстовых проблем.

При способности различных методов решения математических текс- товых задач не следует торопится, чтобы не сбить мысль школьников при решении текстовых задач.

Решение математических задач по математике в начальных классах имеет очень огромное значение. способность решение задачи является показателем степени развития в математике, обогащает учебный предмет. математику в основном любят те дети, которые могут решать задачи. Сле- довательно, обучение школьников решению задач приводит к заинтересован- ности изучения данного предмета, помогает развить свой интеллектуал.

Ключевые слова: *образование, учёба, воспитание, анализ, знание, усвоение, мастерство, задача, структура задачи, виды задач, решение текстовых задач, самостоятельные работы, математика начальных классов, учитель начальных классов, начальные учебные учреждения.*

USING THE MATHEMATICAL READINESS OF SCHOOLCHILDREN IN INDEPENDENT WORK ON TEXTUAL TASKS

This article refers to the mathematical readiness of students in the process of learning the mathematics of primary classes in the independent solving textual tasks. Consequently, text tasks can be divided into three groups:

a) The tasks given by proposals are called text b) text tasks, which express the number of any phenomena, are called plot tasks c) tasks in which you need to find an unknown value and identify the amount called the tasks for calculating.

б) When learning the mathematics of primary classes, a lot of time leaves, that is, more than half of the lessons of mathematics is spent on solving text tasks. This is due to the fact that the use of text challenges in primary school students is developing mathematical thinking. For example, the exact purpose of solving arithmetic actions with numbers, properties of these actions and, most importantly, the formation of modeling skills by solving text problems.

в) With the ability of various methods for solving mathematical text tasks, it should not be in a hurry, so as not to knock down the thought of schoolchildren when solving text tasks.

The solution of mathematical tasks in mathematics in primary classes is very important. The ability to solve the problem is an indicator of the degree of development in mathematics, enriches a learning subject. Mathematics are mostly loved by those children who can solve problems. Consequently, the training of schoolchildren to solve problems leads to the interest of studying this subject, helps to develop their intellectual.

***Keywords**: education, study, education, analysis, knowledge, assimilation, skill, task, problem structure, types of tasks, solving textual tasks, independent abates, elementary class mathematics, primary school teacher, primary educational institutions.*

Сведения об авторе:

Буриев Фирдавс Комиджонович *– старший преподаватель кафедры методика начального образования Таджикский государственный педа гогический университет имени Садриддина Айни. г. Душанбе, проспект Рудаки. Тел: (+992) 904132606. E-mail: firdavs.buriev.list.ru*

About the autor:

Buriev Firdavs Komildjonovich *- Senior Lecturer of the Department of Primary Education Methods, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Dushanbe, Rudaki Avenue. Phone: (+992) 904132606. E-mail: firdavs.buriev.list.ru*

БАЪЗЕ ШАКЛҲОИ ФАЪОЛГАРДОНИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАННИ ФИЗИКА ДАР НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

Бобохонова Ш.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Усулҳои омӯзиши ҳамфаъол дар назди ҳар як омӯзгор вазифа мегузорад, ки баҳри баланд бардоштани сатҳу сифати дониши шогирдон пайваста аз пайи омӯзиш бошад ва роҳу воситаҳои фаъолгардонии шогирдонро ҷустуҷӯ намуда, дарёб намояд. Роҳу васоити фаъолгардонӣ зиёд аст, аммо мавриди истифода қарор додани он аз муаллим малакаву маҳорати баланди касбиро тақозо дорад. Ба пиндори мо, ҳарчанд ки методи таълими тадқиқотӣ таърихи чандинасра дорад ва пайдоиши он ба давраи Эхё рост меояд, дар фаъолгардонии донишҷӯён нақши мондагор мебозад. Бояд тазаккур дод, ки дар асри XVIII педагогҳои пешқадам шогирдони худро ба «мушоҳидаи мулоҳизакунанда», инчунин мустақилона мушоҳида кардан ва омӯхтани факт - на истифодаи суханон ва фикри дигарон (аз китоб, ҳикояҳо), на ҷадвалҳои каси дигар, маҳз далелҳои аслӣ аз воқеияти атроф таълим медоданд... Гуфтаҳои педагоги машҳури олмонӣ А. Дистервег: «Муаллими бад ба хонандагон ҳақиқати тайёрро медиҳад, муаллими хуб роҳҳои пайдо кардани онро таълим медиҳад» нақши муаллими он замонро равшан таҷассум мекунад.[1, с.15].

Бояд гуфт, ки методи тадқиқотӣ аввал дар таълими илмҳои табиӣ (биология, физика, химия), истифода шуда буд, зеро усулҳои таълими онҳо табиатан бо истифодаи мушоҳида, таҷриба, озмоиш алоқаманд аст.

Дар оғози асри XX методи тадқиқотӣ чун системаи педагогӣ ташаккул ёфт, ин хеле пеш аз пайдоиши назарияи омӯзиши проблемавӣ буд. Минбаъд дар назди олимон саволе пайдо шуд, ки оё методи тадқиқотӣ дар фанҳои дигар татбиқшаванда аст ё не. Гурухе дар он ақида буданд, ки ин метод танҳо хоси фанҳои табиӣ аст, гуруҳи дигар мегуфтанд, ки он бояд барои ҳамаи фанҳои дар донишгоҳ таълимдодашаванда баробар хизмат кунад.

Рушди тасаввуроти минбаъда дар бораи моҳият, вазифа ва методикаи омӯзиши тадқиқотӣ дар таълим бо пайдоиши назарияи омӯзиши проблемавӣ вобастагӣ дорад. Ба мисли ин, ки суҳбати эвристикӣ чи гуна пайдо шуд (яке аз қадимтарин усулҳои таълим), методи тадқиқотӣ чун қисми таркибӣ ба системаи методҳои омӯзиши проблемавӣ ворид гардид[2, с.51-52].

Ба ин тариқ, методи тадқиқотии таълим «сохта» нест, он оҳиста-оҳиста дар ҷараёни рушди ақидаҳои педагогӣ ривоҷ ёфт ва воқеан решаҳои таърихӣ дорад.

Дар мақола як шакли фаъолгардонӣ, кори лабораториро дар мавзӯи «Муайян кардани масофаи конунӣ бо ёрии оинаи фурӯхамида» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки ин кори лабораториро омӯзгорон метавонанд дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии педагогӣ дар барномаю силлабус ҷой диҳанд.

Муайян кардани масофаи фокуссӣ (конунӣ) бо ёрии оинаи фурӯхамида

Асбоб ва лавозимоти зарурӣ: мизи оптикӣ, лампаи электрикӣ, предмет, экран, оинаи фурӯхамида.

1. МУҚАДДИМА

Масофаи фокусии оинаи фурӯхамида F аз формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$\frac{1}{F} = \frac{1}{a_1} + \frac{1}{a_2} \quad (1)$$

дар ин ҷо a_1-масофа аз оинаи фурӯхамида то предмет, a_2 -масофа аз оинаи фурӯхамида то тасвири предмет мебошад.

Барои муайян кардани масофаи фокусии аз оинаи куравии фурухамида истифода мебаранд. Оинаи куравӣ аз сатҳи сайқалдодашудаи сегменти куравӣ иборат мебошад. Оинаҳои куравӣ фурухамида ва барҷаста мешаванд. Барои оинаҳои куравии фурухамида расми 1 сатҳи дохилии сигменти куравӣ ва барои оинаҳои куравии барҷаста расми 2 сатҳи берунии сигменти куравӣ сайқал додашуда.

Маркази сатҳи куравӣ C, маркази оптики оина вақуллаи сигменти куравӣ O, қудби оина номида мешавад. Хаттӣ росте, ки аз маркази оптики оина C мегузарад, меҳвари оптики оина C ва қутби оина O мегузарад, меҳвари оптики асосӣ CO номида мешавад.

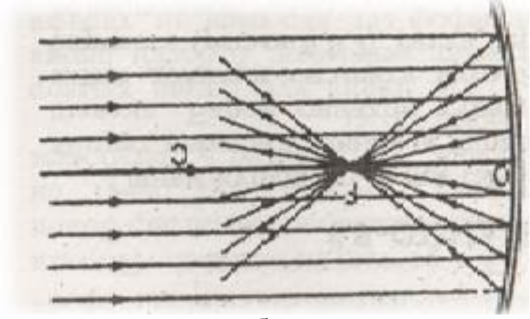

Нурҳое, ки аз наздикии меҳвари оптики асосӣ ба он паралел мегузаранд, нурҳои марказӣ ё назди меҳварӣ меноманд. Агар ба оинаи фурӯхамида дастаи нурҳои ба меҳвари оптики асосӣ паралелро равона намоем, онҳо аз оина инъикосгардида, дар нуқтаи тақрибан дар миёнаи радиуси оинахо банда якдигарро бурида мегузаранд расми 3. Ин нуқтаро бо F ишора менамоянд ва онро конуни асосии оина меноманд.

Яъне дастаҳои ба меҳвари оптики асосии оина параллели рӯшноӣ, дар конуни асосии оина ҷамъ мегарданд, бинобар он оинаҳои фурӯхамидаро оинаҳои ҷамкунанда меноманд. Масофаи OF масофаи конунии оина номида мешавад ва бо F ишора карда мешавад .[3, с. 21-22]

Ҳамворие, ки ба меҳвари оптики асосӣ перпендикуляр буда, аз конуни асоси оина мегузарад, ҳамвории конунӣ номида мешавад. $F = \frac{1}{2}R$

Аз оинаҳои фурӯхамида дар амалия ва сохти асбобҳои оптикӣ ба таври васеъ истифода мебаранд. Масалан да паси лампаҳои чароғи автомобилҳо , фонусҳои проексионӣ ва кисагӣ, дар масофаи конуниашон , оинаи фурӯхамида гузошта шудааст.

Сохти прожекторҳо ба оинаи фурӯхамида асос карда шудааст ва аз онҳо барои равшанкунии майдончаҳои сохтумонӣ, стадионҳо ва ғайраҳо истифода мебаранд.

Сохтани тасвири манбаи нуқтавии рӯшноиро , дар оинаи куравии фурӯхамида дида мебароем . Нуқтаи рушноидиҳанда дар пеши оинаи куравии фурӯхамида гузошта шуда аст.

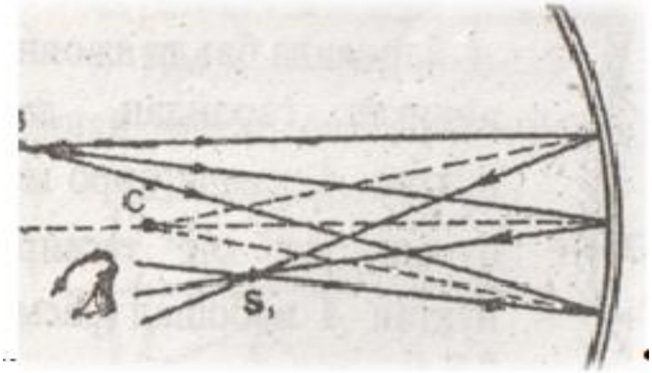

Расми 3

Барои сохтани тасвири нуқтаи рӯшноидиҳанда, аз он ба оина се нур мегузаронем ва мувофиқи қонунҳои инъикосшавӣ, нурҳои инъисосшударо месозем.

Нурҳои инъикосгардида дар нуқтаи S_1, ҳамдигарро бурида мегузаранд.

Нурҳои дигари аз нуқтаи бароянда низ S бароянда низ, дар нуқтаи S_1 , ҳамдигарро мебуранд. Бинобар ин, нуқтаи S_1 тасвири нуқтаи рӯшноидиҳанда S мебошад. Агар чашмро мисли дар расми 3 нишон диҳанда гузорем, он гоҳ дар нуқтаи S_1 нуқтаи рӯшноидиҳандаро мебинем.[4, с. 151]

Ҳамин тариқ, нурҳои назди меҳварие, ки аз нуқтаҳои гуногуни ҷисми нурафкан мебароянд, баъди аз оинаи фурӯхамида инъикос гардиданашон, дар нуқтаҳои мувофиқ ҳамдигарро мебуранд ва маҷмӯи онҳо тасвири ҷисмро медиҳанд.

Алоқамандии масофа аз предмет то қуллаи оина бо формулаи зерин ифода карда мешавад: $\frac{1}{F} = \frac{1}{a_1} + \frac{1}{a_2}$ Баробарии (1) формулаи оинаи куравии фурӯхамида номада мешавад.

Аз формулаи 1 маълум мешавад, ки агар манбаи рӯшнои S-ро ба нуқтаи S_1гузаронем он гоҳ тасвир дар нуқтаи S ҳосил мешавад расми 3.

Вобаста ба масофа аз предмет то оина, андоза ва мавқеъи тасвири он низ тағйир меёбад

Аз расми 6 дида мешавад:

1) Предмет дар масофаи $d > 2F$ҷойгир бошад, тасвир ҳақиқӣ, чаппа, нисбат ба предмет расми 6. хурд ва дар байни маркази оптикӣ ва конуни оина ҳосил.мешавад.

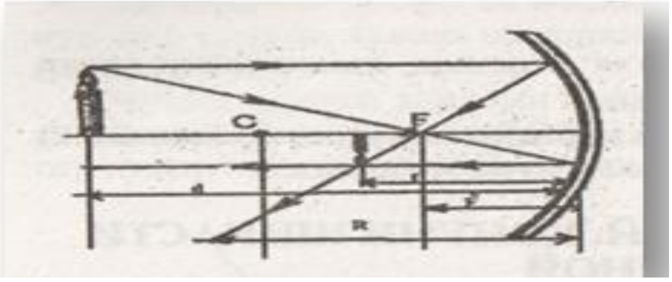

расми 6

2) Предмет дар байни маркази оптикӣ қонуни оина ҷойгир бошад, тасвир ҳақиқӣ, чаппа калонкардашуда ва баъди маркази оптикӣ ҳосил мешавад.

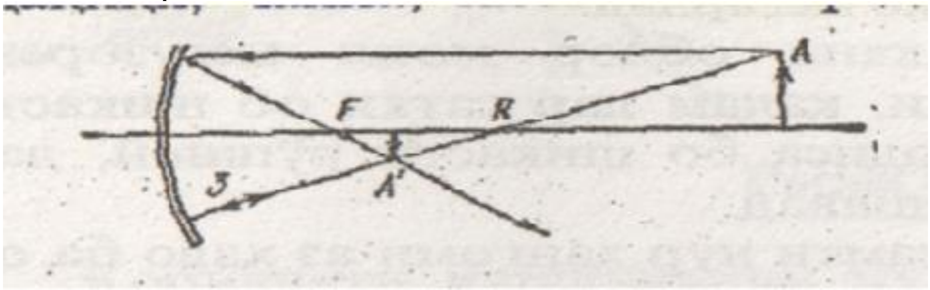

3) Предмет дар байни оина ва масофаи конунӣ $d > F$, ҷойгир бошад, калон ва дар паси оина ҳосил мегардад (f <Инчунин мувофиқи формулаи 1 мавридҳои хусусии зерин ҷой доранд.

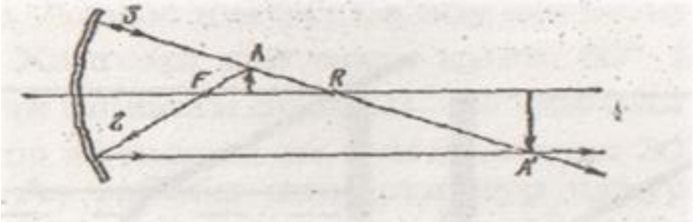

а) Агар $d > \infty$ бошад, $f = F$ мешавад, яъне тасвир дар конуни оина ҳосил мешавад.

б) Агар $d > 2F$ бошад, $f = 2F$ мешавад, яъне тасвир ҳақиқӣ ва чаппа мебошад.

в) Агар $d = F$ бошад $f = \infty$ мешавад, яъне тасвир ҳосил намешавад ва ба беохирӣ мекӯчад.[5, с.80-81]

ТАРТИБИ ИҶРОИ КОР

Машқи 1.

1. Асбобҳоро аз рӯи нақша (расми 2, λ- лампа, П-педмет, $\lambda_1 -$ оина, Э- экран) дар болои мизи оптикӣ ҷойгир кунед, экранро дар параллели предмет гузоред.

2. Лампаро фурӯзон кунед ва ҷои оинаи фурӯхамида тағйир дода тасвири хурдшуда ва аниқи предметро дар экран ҳосил кунед.

Масофаҳои a_1 ва a_2- ро чен кунед. Ин корро як чанд маротиба такрор намоед ва қиматҳои миёнаро ҳисоб кунед. F –ро аз формулаи (1) ҳисобкунед.[6, с. 122]

2. Пункти 2-ро барои як чанд вазиъиятҳои экран иҷрокунед.

Расми 2

3. Пунктҳои 2 ва 3-ро барои тасвири калонкардашудаи предмет низ иҷро кунед.

САВОЛҲОИ САНҶИШӢ

Рафти нурҳоро дар оинаи фурухамида тасвиркунед.

Масофа аз предмет то экран доимӣ аст: а) барои ҳосил намудани тасвири аниқ чанд ҳолати оина фурухамидаро ёфтан мумкин аст? Дар ин мавридҳо калонкунӣ чи гунна мешавад? Инро графикӣ нишон диҳед: б) оё тасвирро ҳамеша ҳосил кардан мумки наст?[7, с. 210]

Натиҷаи иҷрои кор:

Додашудааст: Ҳал. Масофаи фокусии оинаи фурухамида F

$a_1 = -12$см аз ин ҷо $\frac{1}{a_1} + \frac{1}{a_2} = \frac{1}{F}$

$a_2 = -31$см $F = \frac{a_1 . a_2}{a_{1+}}$; $F = \frac{a_1 . a_2}{a_1 + a_2} = \frac{(-12см)\cdot(-31см)}{(-12см)+(-31см)} = \frac{372см^2}{43см} = -8{,}65см$

$R = \frac{F}{2} = \frac{8{,}85см}{2} = 4{,}42см$

F−?R-?

№р/т	a_1	a_2	F	R
1	-12см	-31см	-8,85см	4,42см

АДАБИЁТ

2. Усулҳои талим ва омӯзиши ҳамфаъол. Дастури таълимӣ. Модули 5. – 15 с.
3. Баҳодиҳии допиши хонандагон дар муҳити ҳамфаъол. Душанбе, 2007.-С.51-52
4. Калашников С.Г. Электричества / С.Г. Калашников М. 1977 – С.21-22
5. Матвеев А.Н. Электричества и магнетизм. / А.Н. Матвеев Высшая школа М., 1983 – 151 с.
6. Маҷидов Ҳ. Асосҳои электродинамика, оптика ва физикаи квантӣ, / Ҳ. Маҷидов Душанбе, 2007 - С.80-81
7. Волькенштейн В.С. Сборник задач по общему курсу физики, / В.С. Волькенштейн М., 1990 – 122 с
8. Саъдуллозода Ҳ. «Электрик ва магнетизм», / Саъдуллозода Ҳ. Аҳдодов -ДМТ., 2013-210с.

НЕКОТОРЫЕ ФОРМЫ АКТИВАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ФИЗИКА В КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ

В статье отмечается, что исследовательские методы обучения играют важную роль в активизации учащихся. Следует отметить, что в XVIII веке ведущие педагоги учили своих учеников «критически мыслить», а также самостоятельно наблюдать и изучать факты, а не использование слов и мнений других (из книг, рассказов), чужих.диаграммы, реальные доказательства действительности преподают.Слова известного немецкого педагога А. Disterweg: «Плохой учитель учит студентов истине, хороший учитель учит тому, как ее находить», - наглядно иллюстрирует роль учителя того времени.

Далее идет форма активации в виде лабораторной работы по теме «Определение юридической дистанции с помощью зеркала», которую можно разместить в программе учителей среднего и высшего педагогического образования.

Ключевые слова: *образование, исследования, наблюдение, наблюдение, зеркало, сияние, отражение, пик, сегмент, метод, активация.*

SOME FORMS OF ACTIVATING THE LEARNING PROCESS PHYSICS IN THE CREDIT SYSTEM OF EDUCATION

The article notes that research teaching methods play a lasting role in activating students. It should be noted that in the XVIII century, leading educators taught their students to "think critically", as well as to independently observe and study the facts - not the use of words and opinions of others (from books, stories), other people's charts, the real evidence of reality taught.The words of the famous German pedagogue A. Disterweg: "A bad teacher teaches students the truth, a good teacher teaches ways to find it" clearly illustrates the role of the teacher of that time.

Then a form of activation in the form of laboratory work on the topic "Determining the legal distance with the help of a mirror" was considered, which can be placed in the syllabus of teachers of secondary and higher pedagogical education.

Keywords:*education, research, observation, obscurity, mirror, light,reflection, peak, segment, method, activation.*

Сведения об авторе:

Бобохонова Шарифа Назруллоевна *- старший преподаватель кафедры экспериментальной физики Таджикского государственного педагогического университета им. СадириддинАйни. Тел: (+992) 933636260*

About the author:

BobokhonovaSharifaNazrulloevna *- senior lecturer of the Department of Experimental Physics, Tajik State Pedagogical University named after SadiriddinAini. Phone:(+992) 933636260*

СТРАНОВЕДЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЫ

Ашурова Т.М.
Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Еще в 70-е годы прошлого столетия проблема обучения русскому языку в контексте культуры актуализировалась в лингвострановедении - науке, смежной методике обучения иностранным языкам и русскому как иностранному. Суть данного предмета является совокупность знаний - экономических, социально-политических, исторических, географических и др. о стране изучаемого языка для включения в учебный процесс (Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, Е.И. Пассов, Ю.Е. Прохоров и др.). Было доказано, что благодаря своей способности отражать в языковых единицах культуру народа, язык обладает большим развивающим и воспитательным потенциалом, оказывает влияние на формирование ценностных ориентаций обучаемых.

В процессе обучения русскому языку учащимся прививаются уважение и приверженность к традициям национальной, русской культур в контексте общемировой. Посредством изучения русского языка учащиеся знакомятся с ценностями общечеловеческой культуры, усваивают лучшие образцы культуры речевого поведения. Это способствует решению важных направлений поликультурного и многоязычного образования в республике.

В этой связи разработка эффективных методик, технологий и средств обучения русскому языку в *школах с таджикским языком обучения требует* усиления его страноведческого аспекта, предполагающего усвоение учащимися культурно-ценностной информации, совмещенной с языковым значением и представленной в единицах языковой системы. Важное место в этой системе занимает *работа с лингвострановедческим материалом, на основе которой формируются культурологические знания, навыки и умения, обеспечивающие межкультурную коммуникацию субъектов обучения.*

В содержание обучения русскому языку в школах с таджикским языком преподавания входит страноведческий материал, в котором заключены национально-культурные понятия, слова-реалии, отражение российской действительности средствами учебного текста.

Под учебным страноведческим текстом понимается материал культурологического развития личности школьника. Тексты рассматриваются как речевые произведения устной или письменной формы, продукт речевой деятельности, представляют собой дидактический материал, который служит для решения учебных и воспитательных задач.

В ходе исследования мы выбрали в качестве единицы лингвострановедческого (россиеведческого) материала учебный текст, который более точно и ясно представляет собой уровень владения языковым материалом в социокультурном окружении (информационная функция текста).

Текст, содержащий лингвострановедческий материал, знакомит учащихся с национально-культурными особенностями жизни русского народа, определенными компонентами культуры, способствует реализации межкультурной коммуникации на уроках русского языка. Внимание к содержанию текста, членение текста, выделение главной мысли, основных компонентов содержания обеспечивает развитие коммуникативной компетенции учащихся в условиях дву и многоязычия.

Текст в учебном процессе не изучается без выполнения заданий к нему (об этом мы убедились в ходе анализа действующих учебников по русскому языку для таджикской школы). Отсюда, текст является компонентом упражнения, где последнее - форма единения материала и действий с ним, заданных потенциально (Кодухов), а также средство взаимодействия между учителем и учащимися.

Для текстов, содержащих лингвострановедческую информацию, существуют критерии их отбора. Это информационная насыщенность и новизна материала, степень его доступности, воспитательная направленность, объем. Мы полагаем, что в лингвострановедческом тексте можно выделить следующие текстовые ситуации:

1.Элементы фоновых знаний (фоновые ситуации).

2.Черты общественной жизни (социальные ситуации).

3. Речевые действия, обусловленные узусом (узуальные ситуации).

4. Элементы речевого этикета (этикетные ситуации).

5. Мотивацию поступка героя, обусловливающую его видение мира, характер как представителя народа (психологическая ситуация).

6. Ситуации, определяемые сюжетом произведения - «уникальные ситуации».

Все эти ситуации помогают понять особенности речевого и неречевого поведения носителей языка, что и представляет для нас страноведческий интерес. Одновременно с этим тексты служат для овладения умениями и навыками чтения, слушания, говорения.

При отборе текстов для предъявления лингвострановедческого материала существенное внимание уделяется содержательным критериям. Обычно, учебные тексты выполняют две функции: познавательную и воспитательную. Отсюда следует воспитывать у учащихся понимание жизни русского народа, говорящего на этом языке. Позитивная установка к российской действительности - это необходимое условие для успешного изучения русского языка в таджикской школе.

Верещагин Е.М., Костомаров В.Г., рассматривая критерии оценки содержательного плана учебных текстов, руководящим и самым существенным критерием считают их учебно-методическую целесообразность.

Данный критерий определяет важные лингвострановедческие ценности. Так:

1. Содержательная ценность текста определяется его страноведческим наполнением. Чем больше текст содержит страноведческих сведений, чем существеннее они для определенной культуры, чем легче они воспринимаются и запоминаются, тем выше его содержательная ценность. То есть чем эффективнее в познавательно-воспитательном отношении текст, тем он лучше (независимо от объема).

2. Страноведческая ценность текста определяется также степенью его современности.

3. Необходимо уделять серьезное внимание принципу актуального историзма, поскольку совершенно очевиден исторический накопительный характер культуры. Актуальный историзм подразумевает те исторические сведения, которые сегодня известны всем носителям языка и которые помогают лучше понять и усвоить черты современного образа жизни русского народа.

4. Важным принципом отбора текстов с точки зрения их содержания является требование типичности, т.е. необходимо отражать типичные для данной культуры факты и явления (Верещагин, Костомаров, 1990, 115-117).

При подборе и составлении учебных текстов, содержащих лингвострановедческий (россиеведческий) материал, необходимо учитывать принцип сопряжения двух культур: родной культуры учащихся и культуры народа-носителя изучаемого языка. Важен принцип учета межпредметных и внутрипредметных связей, где содержание текста охватывает сведения, связанные с изучением других предметов.

Для подачи лингвострановедческого материала можно использовать обращенный текст, т.е. сознательно адресованный другому лицу. Обращенный текст состоит в передаче информации, которая нова дня адресата. Новая информация может быть сообщена принципиально разными путями, способами, приемами. Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров для передачи новой информации выделяют два типа текстов: проективный и прагматический. «Если речевая интенция переведена в рационально-логическое, прямое и самодостаточное высказывание (для его понимания умозаключения не требуется), то соответствующий текст назовем прагматичным» (Верещагин, Костомаров, 1990, 112).

Следует отметить, что прагматичные тексты входят в учебники, учебные пособия, словари, справочники, официальные сообщения, юридические документы, сводки и т.п. Подобными текстами насыщена художественная литература, публицистика, разговорная речь.

При отборе и составлении прагматических текстов мы использовали предложенные процедуры, учитывали объем текстов в зависимости от целей, для которых они использовались. Уделяли внимание отработке лексико-грамматических средств, отражающих национально-культурную специфику русского языка.

Примером прагматического текста может служить текст об этнокультурной реалии. Так, в качестве примера возьмем текст «Хлеб-соль», который входит в компонент культуры «Народные традиции».

Хлеб-соль. Человек теплом своих ладоней согрел зерно, уронил его во вспаханную землю, полил своим потом, взрастил, собрал урожай, испек хлеб, чтобы были сыты его жена, дети и другие люди. Разве не священен этот хлеб?

Соль тоже священна. Слеза боли и радости солона. Соль утоляет жажду. Соль - никогда не стареющее лекарство. Там, где ее нет, все портится, пропадает, но где слишком много - умирает. Древние римляне, разрушив Карфаген, посыпали развалины солью.

Хлеб-соль - это и приветствие, и пожелание добра. Хлебом-солью Нерусский человек встречает гостя на пороге своего дома. Хлебом-солью он приветствует молодоженов, вернувшихся домой из дворца бракосочетания.

Хлеб-соль несут на подносе, покрытом белым полотном, несут торжественно, как нечто дарующее жизнь. Получивший этот дар целует хлеб, отламывает кусочек, макает в соль и съедает, как величающую ценность. Когда вручают хлеб-соль, все очень серьезны. Это священный акт дружбы. Лишь после него начинается шумное веселье: приветствия, знакомства, объятия, поцелуи. Такой обычай пришел из глубины веков, из глубин человеческих сердец (Александрова, 1988, 127).

При отборе текстов для подачи лингвострановедческого материала большое внимание должно уделяться подтексту. При изучении русского языка в таджикской школе мы рекомендуем подбирать тексты короткие, содержащие чаще контактный контекст с уже известным вариантом, или же, легко объяснимым затекстом. По мере усвоения тексты постепенно усложняются и укрупняются.

Рассмотрим в качестве примера отрывок из произведения А.С. Пушкина «Станционный смотритель», который изучается в 11 классе:

Кто не проклинал станционных смотрителей, кто с ними не бранивался? Кто, в минуту гнева, не требовал от них роковой книги, дабы вписать в оную свою бесполезную жалобу на притеснение, грубость и неисправность? Кто не почитает их извергами человеческого рода, равными покойным подьячим, или, по крайней мере, муромским разбойникам? Будем, однако, справедливы, постараемся войти в их положение и, может быть, станем судить об них гораздо снисходительнее. Что такое станционный смотритель? Сущий мученик четырнадцатого класса, огражденный своим чином от побоев, и то не всегда (ссылаюсь на совесть моих читателей). Какова должность сего диктатора, как называет его шутливо князь Вяземский? Не настоящая ли каторга? Покоя ни днем, ни ночью. Всю досаду, накопленную во время скучной езды, путешественник вымещает на смотрителе. Погода несносная, дорога скверная, ямщик упрямый, лошади не везут - а виноват смотритель. Входя в бедное его жилище, проезжающий смотрит на него, как на врага; хорошо, если удастся ему скоро избавиться от непрошенного гостя; но если не случится лошадей? ... боже, какие ругательства посыплются на его голову! В дождь и слякоть принужден он бегать по дворам; в бурю, в крещенский мороз уходит он в сени, чтоб только на минуту отдохнуть от крика и толчков раздраженного постояльца. Приезжает генерал; дрожащий смотритель отдает ему две последние тройки, в том числе курьерскую. Генерал едет, не сказав спасибо. Через пять минут - колокольчик! ... и фельдъегерь бросает ему на стол свою подорожную! ... Вникнем во все это хорошенько, и вместо негодования сердце наше исполнится искренним состраданием.

Приведенный текст является проективным, поскольку речевой замысел автора спроецирован на прагматический семантический план, но адекватно этот текст можно понять, только опираясь на подтекст и затекст.

Подтекст в данном случае несет в себе субъективную информацию: автор стремится привлечь внимание читателей к жизни «маленького» человека. Подтекст именно в таком понимании реализуется при помощи контактного контекста и затекста. Затекстной информации в данном отрывке много. С самого начала для изучающих русский язык как неродной возникает трудность восприятия в связи с большим количеством незнакомых или малознакомых реалий: станционный, смотритель, покойный подьячий, муромский разбойник, служащий четырнадцатого класса, ямщик, крещенские морозы, сени, тройка, колокольчик, фельдъегерь, подорожная.

Даже после тщательного разбора представленных реалий возникают трудности при восприятии смысла текста из-за недостатка затекстной информации. У школьников (11 класс) могут возникать вопросы: «Почему проклинают станционных смотрителей?», «Почему их называют диктаторами?», «Почему на станции может не быть лошадей?» и т.п. Для понимания подтекста учащимся не хватает определенных сведений: о работе почты и почтовых станций в России в XIX в., о способе путешествий в это время, о дорогах, о том, почему путешественники обычно бывают злы, о жизни, жилье станционных смотрителей. Только после того как учащиеся знакомятся с затекстной информацией, они могут адекватно воспринять подтекст данного отрывка и замысел автора. Таким образом, проективный текст не может быть полностью понят без сведений лингвострановедческого и этнокультурного характера.

Поскольку школьникам необходима живая языковая среда, то в учебном процессе используются неадаптированные публицистические и художественные тексты, а также тексты, отражающие живую разговорную речь. Естественно, у учащихся возникают различные трудности при чтении таких текстов. Е.М. Верещагин и В.Г.Костомаров считают, что для

снятия таких трудностей в неадаптированных текстах необходимо использовать лингвострановедческий комментарий (Верещагин, Костомаров, 1990, 134-140).

Лингвострановедческий комментарий к тексту - это краткая справка, построенная в виде ответа на вопрос: что есть что, кто есть кто. Источники таких справок - это словари, энциклопедии, различные справочные пособия. В процессе комментарии толкуются понятия, раскрываются имена (идентифицируются личности, географические объекты), отождествляются исторические события и социальные явления, равно как сообщаются и другие сведения, необходимые для понимания текста (Верещагин, Костомаров, 1990, 136).

К приведенному выше отрывку из произведения А.С. Пушкина «Станционный смотритель» прагматический комментарий будет следующим:

*- **ямщик:** возница, кучер на ямских, почтовых лошадях;*

*- **сени:** помещение между жилой частью дома и крыльцом в деревенских избах и в старинных городских домах;*

*- **тройка:** три лошади, запряженные рядом в один экипаж;*

*- **фельдъегерь:** военный или правительственный курьер для доставшей особо важных, преимущественно секретных, документов;*

*- **подорожная:** письменное свидетельство для проезда куда-либо, удостоверяющее право пользоваться определенным количеством почтовых лошадей, и т.д. Отметим, что в учебнике русского языка для 11 класса в таджикской школе авторы часто применяют прагматический комментарий.*

*Для реалия **«станционный смотритель»** прагматический комментарий следующий: служащий, осуществляющий смену лошадей на почтовой станции в России XIX века. Страноведческий комментарий с ориентацией на контекст позволяет учащимся узнать о том, какое социальное положение станционный смотритель занимал в обществе, и об отношении к нему в этом обществе. В «табеле о рангах», принятом в то время в России, станционный смотритель имел самый низкий гражданский чин. Это в свою очередь позволяло лицам, занимающим более высокое положение, пренебрежительно относиться к нему и к его обязанностям.*

Например для адекватного восприятия данного текста учащиеся должны знать сведения о работе почты и почтовых станций того времени. Почту перевозили на лошадях. Но из-за больших расстояний на одних и тех же лошадях доехать до конечного пункта назначения быстро было невозможно. Езда на одних и тех же лошадях до конечной почтовой станции называлась ездой на долгих, от слова долго. Поэтому на протяжение всего пути были почтовые станции, которые назывались ямы (отсюда - ямщик), на которых меняли лошадей. Если лошади предоставлялись почтой - государственным учреждением, осуществлявшим тогда регулярные перевозки почтовых грузов и пассажиров, это называлось ездой на почтовых. Если на станции меняли не только лошадей, но и экипаж, т.е. вещи перекладывались в другой экипаж, то называлось ездой на перекладных.

Если на почтовой станции собиралось много путешествующих, то свежих лошадей на всех не хватало, и чем ниже по социальному положению был путешественник, тем дольше приходилось ему ждать лошадей. На станции всегда должна была быть особая курьерская тройка, которую мог взять только фельдъегерь.

Данные комментарии помогают учащимся выработать навыки страноведческого чтения, т.е. понимать говорящие детали, косвенную информацию, замысел автора. Необходимо научить школьников извлекать из текстов и анализировать лингвострановедческие сведения.

В учебном процессе текст не существует без упражнений заданий к нему. Это не случайно, ибо текст охватывает *информации, которые помогают восприятию культуры народа-носителя изучаемого языка. В результате формируется коммуникативная компетентность, которая способствует использованию страноведческих знаний в конкретной ситуации общения. Работа со страноведческим текстом должна быть направлена на приобретение фоновых знаний, усвоение экстралингвистических сведений, лексического, фразеологического, афористического фона языковых единиц, снятие трудностей при восприятии «текстов культуры», формирование у учащихся ассоциаций, свойственных носителям данного языка.*

Учебные тексты, содержащие лингвострановедческий материал, в комплексе с заданиями способствуют формированию как коммуникативной, так и лингвистической компетенций, обеспечивают речевую практику учащихся, осуществляют связь изучения языка и культуры народа-носителя изучаемого в школе языка (в нашем случае – русского языка в таджикской школе).

Существенную роль для работы со страноведческим материалом играют задания к тексту. Они обычно располагаются в определенной последовательности, по принципу нарастания сложности:

1) *предтекстовые задания;*
2) *текст - этнокультуроведческий комментарий;*
3) *послетекстовые задания:*

а) беседа по тексту с целью закрепления полученных знаний;
б) задания на усвоение и выяснение семантики этнокультурных реалий по тексту;
в) задания на сопоставление реалий русской и родной для учащихся культур;
г) условно-речевые;
д) речевые (творческие).

В зависимости от характера вводимого материала, его объема задания могут варьироваться.

Соотнесение учебного текста с каким-либо конкретным языковым материалом по программе представляет некоторые трудности из-за специфики лингвострановедческого материала. Нам представляется целесообразным использовать лингвострановедческий материал по усмотрению преподавателя.

Из всего изложенного выше можно сделать следующие выводы:

1.Учебные тексты являются наиболее удобной формой усвоения лингвострановедческого материала.

2. При отборе и создании учебных текстов необходимо учитывать учебно-методическую целесообразность, которая определяется содержательной ценностью текста.

3.Учебные тексты, содержащие лингвострановедческий материал, делятся на прагматические и проективные. Это деление обусловливает специфику работы с каждым из этих видов текстов.

4. При работе с текстом, содержащим этнокультуроведческий материал, особое значение имеет этнокультуроведческий комментарий, помогающий учащимся адекватно воспринять информацию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова О.М. Россиеведческая лексика в курсе русского языка для национальных школ: дис. … канд. пед. наук / О.М. Александрова. - М., 1988. – 166 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. - М., 4-е изд. перераб. и доп. 1990. - 247 с.
3. Кодухов В.И. Лингвострановедческий принцип описания языка и методика обучения лексике и фразеологии / В.И. Кодухов // в кн.: Лингвострановедческий аспект преподавания русского языка как иностранного. - Воронеж, 1984. - С.45-51.
4. Лингвострановедческий аспект в преподавании русского языка как иностранного // Сборник статей / под ред. А.И. Попова. - Воронеж, 1984. - 188 с.
5. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. - М., 2000. - 346 с.
6. Фелицина В.П. Из лингвострановедческого словаря русских пословиц / В.П. Фелицина // Русский язык за рубежом , № 4. – М., 1979. - С. 10-12.
7. Шейман Л.А. Проблемы этнокультуроведческого обеспечения русскоязычной литературной коммуникации в национальной школе / Л.А. Шейман // Русский язык и литературы в киргизской школе. - М., 1983. - С.2-17.

СТРАНОВЕДЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЫ

В статье рассматривается проблема обучения русскому языку на основе страноведческого материала, отражающего в языковых единицах культуру русского народа, имеющего огромный познавательный потенциал, способный оказывать позитивное влияние на формирование навыков межкультурного общения. Посредством изучения русского языка учащиеся-таджики знакомятся с ценностями общечеловеческой культуры, усваивают лучшие образцы культуры речевого поведения. Это способствует решению важных направлений поликультурного и многоязычного образования в республике.

Ключевые слова: *русский язык, обучение, лингвострановедение, аспект, формирование, речь, культура, традиция, обычай, межкультурное общение, полилингвальное образование, поликультурное образование, ценности.*

COUNTRY-SPECIFIC MATERIAL ON THE RUSSIAN LANGUAGE FOR STUDENTS OF THE TAJIK SCHOOL

Russian language teaching is considered in the article on the basis of country-specific material that reflects in language units the culture of the Russian people, which has a huge cognitive potential that can have a positive impact on the formation of intercultural communication skills. By studying the Russian language, Tajik students get acquainted with the values of universal culture, learn the best examples of the

culture of speech behavior. This contributes to the solution of important areas of multicultural and multilingual education in the republic.

Keywords: *Russian language, teaching, linguistics, aspect, formation, speech, culture, tradition, custom, intercultural communication, multilingual education, multicultural education, values.*

Сведение об авторе:

Ашурова Тахмина Махкамовна *– кандидат педагогических наук, и.о. доцент кафедры методики преподования русского языка и летературы Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддин Айни Тел: (+992) 981024218 E-mail: ashurova.takhmina@inbox.ru*

About the author:

Ashurova Takhmina Makhkamovna *- Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Methods of Teaching the Russian Language and Letters of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Tel: (+992) 981024218 E-mail: ashurova.takhmina@inbox.ru*

ОРГАНИЗАЦИИ РОЛЕВОЙ ИГРЫ И ЕЕ ВНЕДРЕНИЕ В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Кодирова Б.А.

Таджикский государственный финансово - экономический университет

Русский язык занимает устойчивое положение в современном обществе и мотивирует современное студенческое поколение к его глубокому познанию и изучению. Наблюдения показывают, что молодежь видит существенную пользу от знания русского языка, так они понимают востребованность знаний и умений по русскому языку в профессиональной деятельности.

В рамках учебной дисциплины «Русский язык» одной из основных задач является активизация интереса и внутренней мотивации к данному языку как «аккумулятору, носителю и транслятору знания», решаются проблемы, связанные с формированием языковой личности студента. Последнее характеризуется именно как речевая личность, поскольку обеспечивает подход к русскому языку с позиции использования языка как средства общения. Студент должен свободно говорить и писать, выражать свои мысли по-русски, понимать устную и письменную речь», обладать достаточной коммуникативной и языковой компетенцией, чтобы обеспечить свои речевые потребности (общение, получение и передачу необходимой информации) в профессиональной, общественно-социальной и культурной сфере.

Особое место отводится принципу развития личности в процессе формирования и развития интереса у студентов экономического вуза. Такая постановка вопроса подразумевает собой умение переносить знания и умения в новую ситуацию общения, применение давно устоявших привычек решения проблемы и выработки совершенно иного продуктивного подхода. Формирование у студентов экономического вуза соответствующих знаний и умений дает возможность совершенствовать их познавательную способность к творческому процессу. Студентам по душе работы, которые предоставляют возможность самостоятельного поиска и нахождения способов решения проблемы, проявления эрудиции и новаторства.

Особой частью работы является формирование у студентов ответственного и профессионального отношения к изучению русского языка. В этих целях преподаватель старается выявить для себя личность студента, его способности в когнитивно-познавательном плане, желание и готовность к педагогическому сотрудничеству.

Безусловно, большая роль принадлежит известным принципам обучения русскому языку и способам их использования. Так, согласно принципу самодеятельности задача заключается в выработке у студентов стремления к самовыражению, которое проявляется в ходе выполнения ими творческих упражнений и заданий, в том числе, участия в ролевых играх. Обычно организационные формы игр на первых порах охватывает как небольшую группу студентов, так и полной академической группы. Каждая группа получает конкретные задания от ассистента и в течение установленного времени работает с преподавателем.

В соответствие с принципом самоорганизации задача состоит в том, чтобы формировать у студентов умения и навыки программированной деятельности с усилением индивидуализации обучения в академической группе. В процессе реализации данного принципа предварительно

намечаются цели, степень самостоятельной деятельности студентов, выполнение ими практической работы по заранее отобранной теме и языкового материала.

При подготовке к ролевой игре предусматривается большая подготовительная работа преподавателю русского языка в экономическом вузе:

1. Обозначить круг тем, обсуждаемых в ролевой игре.
2. Конкретизировать тему или проблему, подвергаемую в ходе рассмотрения в игре.
3. Разработать реальную ситуацию обсуждения соответствующей проблемы в ролевой игре.
4. Распределить роли между участниками игры.
5. Предоставить дополнительную информацию, которую могут использовать студенты - участники игры;
6. Рассмотреть возможность поощрения наиболее ярких участников игры.

Ролевые игры должны направляться на формирование дополнительного интереса, стимулировать мотивационный аспект обучения русскому языку в экономическом вузе, вызвать у студентов огромное желание выступить в качестве участника дискуссии в той или иной роли, хорошо подготовиться к ней, участвовать в условиях спонтанной речевой ситуации. Также, нужно продумать единство формы и содержания ролевой игры, чтобы каждый ее элемент был ориентирован на формирование у студентов чувства уверенности и компетентности.

Целевое назначение ролевой игры, её соответствие мотивационным задачам участников мероприятия, заинтересованность группы в её проведении.

Следует отметить, что ролевые игры обязаны проводиться в условиях благоприятности, доброжелательности, творческой атмосферы, вызывать чувство удовлетворения, радости. От того, как студенты будут вести себя в ролевой игре, тем продуктивнее будет общий процесс выработки интереса и мотивации на занятиях по русскому языку в экономическом вузе.

Специфика ролевой игры требует от преподавателя максимальной эффективности использования не только усвоенного ранее языкового материала в активном речевом общении, но и знание культуры страны изучаемого языка.

Большую значимость приобретает умение организатора ролевой игры установить контакт с участниками мероприятия. Он ведет игру, помогает активно включиться в неё студентов, пробуждает чувство уверенности им. В ходе игры преподаватель старается не мешать её участникам, исправлять какие-то ошибки, всего лишь дав намек на некоторые языковые и речевые издержки.

Вся ценность ролевой игры обусловлена формированием стимулирования и создания мотивационного фона в изучении русского языка, вызывая тем самим должный интерес к предмету и адекватной реальной ситуации общения.

В ролевой игре должно принять максимальное количество студентов. Перед началом игры преподаватель ознакомит участников игры с целью, задачами, предлагает план и сценарий мероприятия, адекватное участие студентов в ней. Также распределяются роли, атрибутика (оформление, карта, перестановка мебели) и пр.

Ролевые игры повышают мотивационную эффективность изучения русского языка в экономическом вузе. Актуальность игрового мероприятия значительно выше традиционного, его образовательная ценность покрывает все организационные и материальные затраты. Ролевые игры, прежде всего, повышают качество обучения, как метод проблемного обучения представляют собой важным инструментом, пробуждающим интерес студентов к изучению русского языка, совершенствования форм самостоятельной поисковой работы в нужном направлении.

Для того чтобы научиться русскому языку как средству общения, нужно создавать обстановку реального общения, наладить связь преподавания русского языка с жизнью, активно использовать русский язык в живых, естественных ситуациях. Все это облегчает, в известной мере, ролевая игра, которая создаёт имитацию естественной языковой среды.

Ролевая игра позволяет учитывать индивидуальные особенности студентов, мотивации и интересы, расширяет их культурное пространство, выступает в качестве эффективного средства снятия различных психологических барьеров в общении, как вербальными так и не вербальными средствами. Она также способствует реализации деятельного подхода в обучении русскому языку, когда в центре внимания находится студент со своими интересами и потребностями. Ярко выраженный творческий характер игровой деятельности помогает создавать обучающую языковую среду, вовлекая в новое культурно-языковое пространство всех студентов. [4].

Получив большое количество информации необходимо не только отработать навыки овладения языком, но как бы «пропустить через себя», проиграть её в реальном мире, пусть и в рамках аудиторных занятий. Тем самым опыт, приобретённый в деятельности, гораздо прочнее усваивается студентами, чем автоматизм приобретенного навыка.

Все расхождения языков и культур выявляется при их сопоставлении и активном их использовании при конкретных речевых ситуациях. В ролевой игре обучающиеся получают навык решать некоторые проблемы, осложняющие коммуникацию вообще, на русском языке в особенности. Каждое слово языка имеет свой, присущий данному языку масштабы значения, объемы понятия, законы сочетаемости.

У каждого слова своя лексическая сочетаемость, или валентная ценность. Она глубоко специфична (а не универсальна) в том смысле, что присуща только данному конкретному слову в данном конкретном языке. И насколько студент владеет этим навыком, становится, очевидно, только при неподготовленном высказывании, подобно тому, как родная культура выявляется при столкновении с чужой.

Изучая русский язык, нужно не заучивать слова в отдельности, по их значениям, а применять в естественных, наиболее устойчивых сочетаниях, присущих данному языку, а так же знать, как употреблять словосочетания в той или иной речевой ситуации. Даже обозначение цвета, такого, казалось бы «общечеловеческого» понятия, вызывает большие сомнение в плане его абсолютного лексического соответствия, поскольку наличие определенных метафорических и стилистических коннотаций не может не влиять на значении слова, а эти коннотаций различны в разных языках.

Вуз готовит студентов не только к тому или иному объёму получаемой информации, но и тому, чтобы применить эти знания на практике. Это самая трудная и ответственная задача – быть подготовленным для соответствующего применения полученных знаний в реальной ситуации профессиональной деятельности. Именно умение использовать игровые технологии для успешной творческой и профессиональной деятельности будущего специалиста в сфере экономики в условиях свободного владения русским языком является краеугольным камнем образовательного процесса в вузе.

В настоящее время экономические вузы страны учебный процесс направили в сторону усиления методической организации педагогической деятельности, которая призвана развивать индивидуальные способности, профессиональное отношение и творческий подход каждого студента. В свою очередь, профессорско-преподавательский состав не отстает от внедрения современных инновационных технологий в обучении, реализации принципа гуманизма и когнитивно-коммуникативного подхода к личности студента. [6].

Ныне наблюдается насыщенность информационного канала и потока поступающих разных сведений не только в Таджикистане. Неизмеримо расширяется предметно-информационное пространство. Средства массовой информации (телевидение, видео, радио, компьютерные сети) бросают в сторону современных субъектов образования громадный объем различного рода информаций. Кстати, это происходит во время теледебатов, круглых столов, семинаров и прямых передач. Задача вузов состоит в том, чтобы выработать умения оценки и отбора нужной информации, нужной передачи для выработки интереса студентов к проблемам русского языка и экономической жизни страны.

Проблема игровой деятельности в психолого-педагогической науке была объектом исследования многих ученых (К.Д.Ушинский, П.П. Блонский, С.Л. Рубинштейн, Д.Б. Эльконин, З. Фрейд, Ж. Пиаже и мн. др.). Ими были разработаны основы использования ролевой игры в профессиональном становлении личности, развитии психического состояния обучаемого, его самоуправления и саморегулирования.

Игровая технология впервые внедрялась в связи с разработкой теории сенсорного воспитания (Л.А Венгер, А.П. Уорф, В.Н. Авенесова и др.) Исследователями (З.М Богуславская, О.М. Дьяченко, Н.Е. Веркаса, Е.О. Смирнова и др.). Учеными было представлено обоснование игровых ситуаций по развитию когнитивной возможности студентов, их интеллектуального потенциала. По мнению большинства ученых, игровые элементы характеризируется «гибкостью, инициативностью мыслительных процессов, переносим сформированных умственных действий на новое содержание»[1].

Внедрение ролевых и других подобных им игр всегда сопровождалось с неохотой на занятиях по русскому языку в учебной деятельности вуза. Практика работы показывает, что в условиях активизации и интенсификации учебного процесса можно применить игровую технологию обучения русскому языку в целях выработки интереса и мотивации студентов. В частности:

- как эффективная технология обучения для восприятия новой информации (слова, словосочетания, терминологии, темы, разделы учебного предмета);

- в качестве неотъемлемого компонента разнообразия занятий по русскому языку и привития интереса к профессиональному усвоению данного языка;

- как фактор проведения системной работы в условиях внеаудиторной среды (коллективные творческие дела).

Используя игровые технологии преподаватель имеет возможность интегрировать важные принципы обучения (индукция, дедукция) с элементами творческой активности студентов.

Если рассматривать суть понятия «игровые педагогические технологии», то она представляет собой применения достаточно широкого наименования методов и приёмов организации учебного процесса по русскому языку в масштабе разнообразных педагогических игр. Содержание педагогической игры совмещает в себя, прежде всего, реализацию основной цели обучения, которая имеет ценностно-содержательную и обоснованную линию, выделяется в конкретном виде и обусловлена когнитивно-коммуникативной направленностью.

Применение игровой технологии связано с условиями реальной речевой ситуации, выступает как важное средство выработки у студентов мотивации и интереса, побуждения и стимулирования на занятиях по русскому языку. К слову, относительно каждой теме подбираются игровые задания, помогающие внедрить лингвистическую и коммуникативную функцию языка. Так, можно назвать следующую классификацию игровой технологии:

1. Фонетические игры.
2. Лексико-фразеологические игры.
3. Игры по морфемике и словообразованию.
4. «Я знаю правила орфографии».
5. «Пунктуация помогает стать мне грамотным».
6. «Синтаксис содействует стройности моей речи» .

Безусловно, любая игровая технология применяется в условиях обязательного соблюдения определенных условий. В частности, игры должны соответствовать учебно-воспитательным целям и задачам обучения русскому языку в экономическом вузе. Они должны становиться доступными в плане восприятия для обучаемых, иметь характер закрепления и активизации усвоенного материала, формировать чувства мотивации при помощи заданий и упражнений игрового характера.

Использование игровых технологий в занятиях по русскому языку убедило, что возрастает активность студентов, появляется интерес к выработке культуры русской речи, желание пробовать себя в роли модератора КВН, лингвистической викторины, игры «Король словарного пространства» и пр.

Систематическое применение игровых технологий на занятиях по русскому языку в экономическом вузе способствует формированию высокого уровня владения языком и русской речью, воспитывает такие качества личности студента, как гуманистический настрой, интернациональность, толерантность, убежденность, ответственность, любознательность, стремление к когнитивно-познавательной активности. Примечательность использования игровых технологий состоит еще в том, что она содействует выработке самостоятельного поиска и нахождения творческих элементов в процессе изложения своих мыслей, идей и точек зрения, укрепляет позитивный настрой студентов, улучшает морально-психологическую атмосферу в аудитории для развития языковой личности.

По мнению А.А. Леонтьева «мотивация, создаваемая игрой (игровой мотивацией), должна быть представлена в учебном процессе наряду с коммуникативной, познавательной и эстетической. Всё это вместе взятое составляет мотивацию обучения» [3].

Наблюдение за процессом обучения русскому языку в экономическом вузе с использованием игр и игровых ситуаций показывает, что применение их даёт возможность привить студентам интерес к языку, создаёт положительное отношение и естественную мотивацию к его изучению.

Игровая постановка урока по справедливому утверждению Л.С. Выготского привлекательна в контексте познавательного развития обучаемого. Ученый отмечает, что развивающее значение игры изначально является главным её стержнем. Она порождает положительные эмоции, содействует познавательной активности студентов, тренирует внимание, влияет на воображение, задействует мышление.

На основе вышеизложенного можно резюмировать, что игра – это, прежде всего, когнитивная деятельность; ценностная мотивированность; индивидуализированная личностно-качественная деятельность; обучение и воспитание в коллективе и через коллектив; развитие психических функций и способностей; “учение с увлечением”.

Игра направляет студентов к профессиональному контакту с окружающими, в том числе с преподавателем, создаёт одинаковые условия в речевом акте, ликвидирует искусственную преграду между преподавателем и студентом. Этому способствуют различные по содержанию игры на грамматическом, лексическом, фонетическом и орфографическом уровне, имеющие цель формированию коммуникативной компетенции. Так, изучение грамматического аспекта языка создаёт неограниченные возможности для выработки продуктивной речи студентов. Стремление студентов к правильному употреблению грамматических конструкций, неоднократное их повторение в речи влечет за собой формирования лингвистической компетентности студентов.

За грамматическими играми следуют лексические игры, цель которых состоит в построении правильной русской речи студентов экономического вуза. А фонетические игры преследуют собой корректировку произносительных навыков студентов на этапе формирования коммуникативной компетенции.

Вызвать интерес студентов экономического вуза в изучении русского языка осуществляется в рамках гуманитарного подхода к процессу обучения, который не прибегает к мерам давления на субъекта образования, а находит возможные стимулы в познавательном мире студента к учению, в стремлении развивать когнитивный потенциал.

Исследуя проблему формирования познавательного интереса, учёные выделяют следующие разные его уровни. Это, прежде всего, отсутствие самого интереса, безразличие и негативное отношение к процессу изучения предмета. Далее можно рассмотреть позитивную реакцию на нечто новое, касающееся конкретных языковых фактов.

Следует отметить, что в процессе формирования и развития интереса студентов экономического вуза при изучении русского языка важной частью работы субъектов обучения является их любопытство. Оно позволяет выяснить степень положительной реакции и интереса студента относительно изучаемого языкового материала. Исследование показало, что студенты активно принимают участие в ходе получения новой информации, выполнения заданий и упражнений ситуативного и коммуникативного характера.

Устойчивый интерес к предмету «Русский язык» возникает на базе кропотливой самостоятельной работы, поиска дополнительного материала и источника развития общего лингвистического кругозора студентов с использованием современной технологии, методов и приемов обучения.

Несмотря на то, что знания в области русского языка имеют огромную познавательную и воспитательную ценность в формировании личности студента, его успешной социализации и профессионализации. Занятия по русскому языку пробуждают интерес студентов к познанию русского языка и русской культуры, расширяют кругозор и мировоззрение студентов – будущих специалистов в сфере экономики. Безусловно, центральной фигурой в познавательном аспекте обучения является преподаватель русского языка, его опыт и умение выстраивать эффективную линию изучения русского языка, формирование интереса студентов к данному предмету. Умелая организация работы со стороны преподавателя по внутреннему (психологическому) побуждению студентов к действию, возрастанию мотивов, стремления к получению знаний, любознательность, занимательность и прочее являются предпосылками формирования интереса к учению.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выгодский, Л. С. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / Л.С. Выгодский. – М.: МПУ, 1980. – 242 с.
2. Выгодский, Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выгодский. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
3. Леонтьев, А.А. Принципы коммуникативности и психологические основы интенсификации обучения иностранным языкам / А.А. Леонтьев // Русский язык за рубежом. – 1982. - №4.
4. Лихачев, Б.Т. Педагогика: Курс лекций. Учебное пособие для студентов педагогич. уч. заведений и слушателей ИПК и ФПК.-4-е изд., и доп / Б.Т. Лихачев. – М.: Юрайт, 2000. – 523 с.
5. Ходжаева, М.Д. Проблема методов активного обучения и воспитания в процессе формирования деловых качеств личности / М.Д. Ходжаева // Сборник статей международной научно-практической конференции «Подготовка конкурентно способных специалистов рынка труда в условиях интеграции высших учебных заведений зарубежных стран и Республики Таджикистан». 17-18 мая 2013 года. – Куляб, 2013. – С.355-361.
6. Рахматуллин, А.М. Организация обучения русскому языку в таджикском вузе. – Душанбе, 1987.

ОРГАНИЗАЦИИ РОЛЕВОЙ ИГРЫ И ЕЕ ВНЕДРЕНИЕ В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В данной статье автор исследует один из эффективных методов в обучении русскому языку, с учетом развития индивидуальных способностей студентов экономических специальностей, потому что русский язык для студентов национальных групп экономического факультета вузов служит средством общения, получения научной информации, фактором активного включения в сферу науки производства и общественной жизни. Поэтому одним из ключевых требований к подготовке специалистов является овладение русским языком.

Успешность обучения русскому языку в экономическом вузе определяется содержанием и обучение на языке специальности, которое должно носить профессионально-направленный и коммуникативно-ориентированный характер.

Ключевые слова: *ролевая игра, студенты, русский язык, эффективный метод, информация, поток, современное общество, цель.*

ORGANIZATION OF ROLE-PLAYING GAMES AND ITS IMPLEMENTATION IN THE LEARNING PROCESS FOR THE DEVELOPMENT OF INDIVIDUAL ABILITIES OF STUDENTS OF ECONOMIC SPECIALTIES

Russian is one of the most effective methods of teaching the Russian language, taking into account the development of individual abilities of students of economic specialties, because the Russian language for students of national groups of the Faculty of Economics of universities serves as a means of communication, obtaining scientific information, a factor of active inclusion in the sphere of science of production and social life. Therefore, one of the key requirements for training specialists is the mastery of the Russian language. the success of teaching Russian in an economic university is determined by the content and training in the language of the specialty, which should be professionally-oriented and communicative-oriented.

Keywords: *role-playing game, students, Russian language, effective method, information, flow, modern society, goal.*

Сведение об авторе:

Кодирова Бунафшамох Азизуллоевна *– кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедрой русского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета Адрес: город Душанбе, ул. Нахимова 64 Тел****:*** *(+992) 937753636 E. - mail: bunafcha@mail.ru*

About the author:

Kodirova Bunafshamoh Azizulloevna *- Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Department of Russian Language, Tajik State Financial and Economic University Address: Dushanbe, st. Nakhimov 64 Mob .: +992 937753636 E. - mail: bunafcha@mail.ru*

ХУСУСИЯТҲОИ ДИДАКТИКИИ ТЕХНОЛОГИЯ ИТТИЛООТӢ ВА КОММУНИКАТСИОНӢ (ТИК) ДАР ТАЪЛИМИ БИОЛОГИЯ

Алиназарова М.Р.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Яке аз тамоюлҳои ҷаҳонии рушд ва муосиркунонии соҳаи маориф ва ҷавобгуй будани он ба талаботи замон- ин ҷорӣ намудани истифодаи фаъолонаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) дар раванди таълим мебошад, ки он дар навбати худ омили асосии беҳтаршавии сифати таълим ба ҳисоб меравад. Ҳамин аст, ки бештари муҳаққиқон дастрасӣ ба технологияи иттилоотиро ҷавобгӯ ба талаботҳои мубрам ва дурнамои шахсият, ҷомеа ва давлат, меноманд. Умуман, технологияи компютерӣ ва телекоммуникатсия ба тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон амиқ ворид шуда, қисми ҷудонашавандаи он гардиданд. «Аз ин рӯ, -ба тавре муҳақиқи рус Воройский Ф.С. (муаллифи яке аз мукаммалтарин донишномаи луғавии соҳаи информатика) мегӯяд-, аз худ кардани миқдори зиёди донишҳо дар соҳаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва воситаҳои таъмини онҳо барои ҳама мисли саводи ибтидоӣ зарур аст». [1. с. 11].

Бебаҳс аст, ки оқилона ворид намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба раванди таълим, ташаккул ва рушди фарҳанги иттилоотию коммуникатсионӣ, на танҳо барои намояндагони улуми дақиқ ва техникӣ, балки барои илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва табиатшиносӣ, аз он ҷумла зистшиносиву биология зарурат дорад. Барои ин раванди муносиботи улуми муосир, муҳимтарин омил ин хусусияти фарққунандаи рушди илм дар нимаи дуюми асри XX буда метавонад, зеро ҳамгироии афзоянда ва мураккабии таҳқиқот дар ин марҳилаи ҳасос ба дараҷае расиданд, ки сарфи назар аз аҳамияти пешрафти техникаву технология ҳамчун унсури асосии рушди ҷомеа, иттилоот ва зистшиносии (биологияи умумӣ) умумӣ мустақилият онҳоро зери шубҳа мегузорад. Рушди технологияи иттилоотӣ ва ҳаёт, ҳамчун як ҷузъи раванди васеътари рушди ҷомеаи муосир дар маҷмӯъ баррасӣ карда мешаванд, ки қувваи пешбарандаи онҳо афзоиши ниёзҳои моддӣ ва маънавии одамон, яъне ниёзҳои иқтисодиёт ва амалияи саноатӣ аз як тараф ва такмили низомҳо бо «зеҳни сунъӣ» («искусственный интеллект») аз тарафи дигар, ба ҷомеа имкон медиҳад, то шахс аз амалиётҳои маъмулии равонӣ раҳо карда ва ба воситаи иттилоот барои ҳалли масъалаҳои эҷодӣ вақти бештаре пайдо мекунад. Ҳамин тариқ, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ҳамчун воситаи техникӣ вазифаи автоматикунонии фаъолияти зеҳниро иҷро мекунад. Агар ч= дар солҳои 70-ум. асри XX, хусусан дар низоми улуми собиқ шуравӣ, пешрафтҳои назаррас дар рушди технологияҳои компютерӣ ақидаеро ба вуҷуд оварданд, ки «зеҳни сунъӣ» метавонад вазифаи табиии инсонро комилан иваз кунад. Барои мисол, Ю. Давыдов вазъи рӯҳонии фарҳанги он давраро

мавриди таҳлил қарор дода «бегонасозии экзистенсиалии одамон» -ро ба худписандӣ табдил дода, зеҳни сунъӣ ва инсонро бегона меномад. Вай умуман ин равандро ба бемори шабоҳат дода, онро аз марг ҳам шадидтар тасвир мекунад ва менависад «он (инсон) ба музмин табдил мeёбад ё боиси пажмурда шудани тамоми хосиятҳои руҳии инсон мегардад». [2, с.31].

Имрӯз бошад, мо такмили низомҳоро бо зеҳни сунъӣ имконияти бузургтарин ва фарҳанги пешрафтатаре меномем, ки шахсро аз амалиётҳои маъмулии равонӣ раҳо мекунад ва барои ҳалли масъалаҳои эҷодӣ вақти бештаре мегузорад. Худи ҳамон фаъолияти эҷодӣ ва ҳисси зеҳнӣ бо қисми беҳуши менталӣ (равонӣ) алоқаманд аст, механизми онҳо асосан тасодуфӣ, ғайримантиқӣ ва ғайри алгоритмӣ мебошад, ки маънои онро пурра моделсозӣ кардан мумкин нест, вале бе он ҳам тасаввур карданаш намешавад. [ниг. С.62-68]

Ба ғайр аз ин, пешрафти ҷомеаи имрӯзаи иттилоотӣ инчунин аз омилҳои ғайриқтисодӣ: табиати муносибатҳои иҷтимоӣ, хусусиятҳои низоми сиёсӣ, идеология, фарҳанг ва анъанаҳо, вобаста аст. Далели эътимодноки ин раванд бояд аз таърифи информатика оғоз ёбад, ки моҳияти байнисоҳавии онро нишон медиҳад. Дар ташаккули он назарияи низомҳои умумӣ, кибернетика, назарияи коммуникатсия, назарияи иттилоот нақши ҳалкунанда доштанд. Аммо, мо барои иттилооти бештари ин масъала, дар оянда мақолае интишор хоҳем кард, зеро ин консепсисияи (масъала) муайяни муосир тадқиқоти амиқтареро талаб мекунад. Акнун ба баррасии масъалаи "Методикаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таълими биология" бармерагдем, ки ба рушди салоҳиятнокӣ дар соҳаи иттилоотонии таълими биология равона шудааст. Муҳимтарин вижагиҳои ин масъала: мафҳумҳо, принсипҳо, муқаррароти методологияи умумии таълими биология буда, мазмуни онҳо ба таҷрибаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таълими биология, ки дар солҳои охир асос мeёбад.

Мафҳуми «информатика» дар луғати кибернетика таърифи зеринро дарбар мегирад: информатика- илмест, ки равандҳо ва низомҳои иттилоотиро дар муҳити иҷтимоӣ, нақши онҳо, усулҳои сохтани оныо, механизми таъсиррасонӣ ба амалияи инсон, таҳкими ин таъсирро бо ёрии технологияҳои иттилооти мефаҳмонад. Информатика ҳамчун илова ва конкретикунонии назарияи иттилоот буда, аз ниёзҳои автоматикунонии равандҳои иҷтимоӣ ва коммуникатсионӣ ба миён мебиёяд, ки ҳамчун асосҳои илмии истифодаи компютерҳои электронӣ дар идоракунӣ, илм, тарроҳӣ, таълим, хизматрасонӣ ва ғайра дар солҳои 70-ум ташаккул ёфтааст. [4. с.4].

Мисли ҳар як соҳаи нисбатан нав ва босуръат рушдёбандаи дониш, информатика на танҳо бо соҳаи иҷтимоӣ алоқаманд аст, балки дар он улуми табиатшиносӣ ба таври васеъ низ истифода мешавад. Дар солҳои охир информатика дар контексти илмҳои дигар тафсирҳои зиёдеро дарёфт кард ва на ҳамаи онҳо якранганд. Барои мисол, дар назарияи коммуникатсия мафҳуми сигнал ҳамчун интиқолдиҳандаи иттилоот таҳия карда шудааст, ки баъзе параметрҳои он ба тариқи муайян рамзгузорӣ карда мешаванд. Нақшаи умумии интиқоли сигнал низ таҳия карда шуда, дониш дар назарияи иттилоотӣ боз ҳам инкишоф мeёбад.

Ба мазмуни он, ки таҷрибаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таълими биология, барои мо имрӯз зарурати актуалӣ будани онро нишон медиҳад. Бояд иқрор шуд, ки дар илми муосири тоҷик ин мавзуъ то ҳол сарфи назар мешавад, вале омӯзиши мавзӯъ маҳз дар ҳамин контекст мубрамияти худро дар адабиёти илмии хориҷа, Россияв пурра нишон додааст. Мо дар инҷо танҳо низоми маориф ва илми давлатҳои хориҷаеро ба инобат мегирем, ки бо ягонтае аз шароит ва тартиботашон ба низоми илми тоҷик наздикӣ доранд. Таҳлили чунин адабиёт нишон медиҳад, ки олимони хориҷӣ, ба монанди: Ила Ҷеронен (Eila Jeronen), Сирпа Антила-Муилу (Sirpa Anttila-Muilu), Юуха Ҷеронен (Juha Jeronen) (намояндагони илму маорифи Финляндия), Мариана Ланку (Mariana Iancu) (Руминия), Снежана Ставрев Веселеновска ва Снежана Кирова (Snezana Stavreva Veselinovska ва Snezana Kirova) (Сербия), Мурниза Муҳамад (Murniza Muhamad) (Малайзия) ва дигарон бо мақсади равшан ва асоснок кардани хусусиятҳои асосии дидактикии технологияҳои коммуникатсионии иттилоотӣ дар таълими биология дар марҳилаҳои муаяни донишомӯзӣ (синфҳои миёнаи муассисаи таҳсилоти умумӣ, техникуму литсейҳо ва муасиссаҳои олии таълимӣ (ВУЗ), мавзӯъро ҳаллу фасл намудаанд. Аз нишон додани адабиёти илмии иттилоот дар илми биологияи Россия ва собиқ давлати шурав= ба хотири маҳдудияти ҳаҷми мақола худдорӣ намуда, танҳо мақсаду вазифаҳои чунин равандро нишон медиҳем.

Бо омӯзиши мавзӯъ муносибатҳои зерин шакл мегиранд:

- воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи ҳалли вазифаҳои касбии ташкилию методӣ ва таълимии илми биология ва омӯзиши он, истифода мешаванд;

- маълумотҳои сифатан аъло, ки дар манбаъҳои гуногуни иттилоот мавҷуданд (мутахассисон, ашёи биологӣ, нармафзори таълимӣ, видео, интернет), муайян карда мешаванд;

- ҳамчун корбари воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ барои фаъолияти бомуваффақияти касбии зистшиносӣ ва биология, хизмат мерасонад;

- ҳамкорон (муаллимон, методистон, муҳаққиқони биологӣ) ва донишомӯзон (талабаҳои мактаб, гушкунандагони техникумҳову литсейҳо, донишҷӯёни макотиби олӣ) ҳамчун манбаъи арзишманд ва манбаи иттилооти аз ҷиҳати касбӣ муайян карда мешаванд.(5с.55-68)

Тавре, ки дар боло қайд кардем намояндагони илми биологияи Финландия, хусусан Ила Ҷеронен, Сирпа Антила-Мюл, Юха Джеронен таъсири махсуси воситаҳои таълими фосилавиро ба баланд бардоштани самаранокии омӯзиши биология аз ҷониби донишомӯзон қайд мекунанд. Онҳо мегӯянд, ки бояд барномаи таълимии маҷозӣ сохта шавад, ки бояд маводи илмиро дар шакли видео ва презентатсияҳо дар бар гирад; китобхонаи маводҳои илмӣ оид ба биология; тестҳо барои санҷиш ва санҷиши дониши донишҷӯён, муошироти фаврӣ бо муаллим барои маслиҳат ва ғ вуҷуд дошта бошад. [5.с. 55-68]

Ҳамин тавр, тибқи талаботи муосири стандарти таълим, шакли анъанавии дарс наметавонад ба донишомӯзон чунин ҳаҷми маълумотро, ба мисли дарс бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ диҳад. Тавре гуфтем, наслҳои нав ба технология барои ба шаклҳои нави пешниҳоди маводи таълимӣ ниёз доранд.

Омӯзгори биология бояд қодир бошад, ки дар шакли технологияи муосири компютерӣ ба донишомӯзон мафҳумҳо ва истилоҳоти гуногунро, ки дар омӯзиши мавзӯи муайян калимаи илмӣ мебошанд, ошкор созад, зеро фаҳмиши мафҳуми биология душвор аст, алахусус барои макотиби умумӣ. Мавзӯъҳоро бо унсурҳои навоварӣ мутобиқ намудан зарур аст, ки дар шакли анъанавӣ пешниҳоди маводи биология барои донишомӯзон на ҳамавақт ҷолиб буд.

Биология ҳамчун соҳаи илми омӯзишӣ мавзӯъҳоеро дабар мегирад, ки дар омӯхтани онҳо дастгирии компютерӣ ва махсусан истифодаи технологияҳои мултимеди нақши бениҳоят муҳим мебозад, ки ташаккули самараноки нуқтаи назари ҳамаҷонибаи донишомӯз ба манзараи илмии муосир, нақш ва ҷойгоҳи инсон дар табиат. Омӯзандагони салоҳиятҳои асосӣ, ки ҳаёти муосир ба онҳо ниёз дорад. Иттилоотонии курси биология асосан дар шакли татбиқи технологияҳои нави иттилоотӣ, аз ҷумла дастурҳои мултимеди сурат мегирад. Ҳамин тариқ, мо асос дорем чунин шуморем, ки проблемаи истифодаи технологияҳои компютерӣ дар таълими биология дар ҳамаи марҳилаҳо актуалӣ аст.

Имрӯзҳо истифодаи технологияҳои компютерӣ дар таълими биология дар муасиссаҳои таълимӣ, дар самтҳои зерин амалӣ карда мешавад: назорати компютерии дониш, истифодаи барномаҳои мултимедиявӣ ё барномаҳои таълимии компютерии намудҳои гуногун, истифодаи барномаҳои компютерӣ барои лаборатория ва кори амалӣ. Иловатан мисол овардан мумкин аст, ки компютер ва ТИК қоидахои мушаххаси ҳисобкунии арзиши аслии воқеиро дар сиёсати баҳисобгирӣ нишон медихад ва ғ. [Ниг.: 6]

Истифодаи технологияҳои мултимеди дар дарсҳо як қатор афзалиятҳоро фароҳам меорад: донишом\зон маводро беҳтар дарк мекунанд, шавқ зиёд мешавад, омӯзиши инфиродӣ, қобилиятҳои эҷодии хонандагону донишчуён ташаккул меёбанд. Намудҳои коре, ки донишом\зонро хаста мекунад ба воситаи гуногуни аудиовизуалии (мусиқӣ, графика, аниматсия) шавқовар гардонида барои ғанӣ ва ҳавасманд кардани омӯзиш истифода мешаванд. Намоиши динамикии мавод, ташаккули худогоҳии донишомӯз ва фароҳам овардани шароит барои кори мустақилона бевосита зиёд мегардад.

Ҳамин аст, ки таҳқиқотчӣ Марианна Ланку дар истифодаи ТИК дар раванди таълими биология дар баробари нармафзори анъанавии таълимӣ вазифаҳои зеринро ба назар мегирад:

- муаррифии мундариҷаи нави илмии биология ба воситаи маводи электронӣ;
- назорати азхудкунии маълумот аз ҷониби ҳамдонишомӯзон ва ҳам волидайни онҳо;
- моделсозии равандҳо, падидаҳо барои қонунҳои мураккаб дар биология;
- намоиши тасвирҳои системаҳои биологӣ (растаниҳо, ҳайвонот ва ғ.) дар муҳити воқеӣ, ки онро ба воситаи видеофилмҳои махсус ташкил кардан мумкин аст (дар воқеъ дар синф лаборатория муҳити назди муасиссаи таълимӣ ба воситаҳои анъанавии таълим онҳоро ба хонандагон пешкаш кардан ғайриимкон аст);
- амалияи бозиҳои дидактикӣ, ки ба воситаи ТИК ба роҳмонданаш мушкиле надорад, тафаккури эҷодӣ, мушоҳида, диққат, қобилиятҳои эҷодии талаб намуда, фаъолияти зеҳнии омӯзиши мавзуъҳои биологиро дучанд зиёд мекунад ва ғ.. [ниг.7]

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ метавонанд бо роҳҳои гуногун, мувофиқи талабот ба намуди муайяни дарс, сатҳи азхудкунии барномаҳои гуногун ва мавҷудияти барномаҳои тасдиқшуда дар системаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба амал оянд.

Воситаҳои электронии мавҷуда кӯмаки муассир ба омӯзгор дар омодагӣ ба дарс мебошанд. Аммо мо мекӯшем, ки мустақилона дарс ташкил кунем, маводи ҷолиберо интихоб кунем, ки китоби дарсиро такрор накунад, аз ин рӯ, барои истифода дар дарсҳои маводи аслии дар Интернет ҷойгиршуда имкониятҳои назаррас мавҷуданд.

Олимон қайд мекунанд, ки қайд мекунанд, ки ҳангоми истифодаи ТИК, алахусус захираҳои интернетӣ, донишомӯзон имкон доранд: маълумоти заруриро ёбанд; ба омӯхтани масъалаҳои гуногун дастрасӣ пайдо намоянд; дар инкишоф додани қобилияти ҷустуҷӯии илмӣ ва ҷамъоварии иттилоот барои татбиқи лоиҳаҳои таълимӣ фаъол гарданд; бо дигар донишомӯзон оид ба лоиҳаҳои таълимӣ бо истифода аз Интернет ва ғайра ҳамкорӣ ва имконият пайдо мекунанд. Онҳо ба хулосае омаданд, ки ҳамгироии ТИК дар таълими биология имкон медиҳад, ки мундариҷаи мавзӯъро ба донишҷӯён наздик намуда, омӯзишро осон намоем, тамошои мувофиқ ва зудро қабул намуда аз истифодаи оқилонаи маводи зарурӣ ва муҳимтар аз он боз таълим бо омезиши технологияҳои анъанавӣ ва ТИК (омӯзиш / омӯзиши омехта) бартариҳои зиёд пайдо мекунанд. Донишомӯзон мустақилона низ ташкил ёфта банақшагирии фаъолии таълимии худро сайқал медиҳанд, имкони зиёд кардани супоришҳо барои азхудкунии маводи таълимӣ аз ҷониби донишомӯзон бо истифодаи оқилонаи ТИК фаъолияти эҷодкорона ва истифодаи усули таҳқиқотӣ одатҳои ба кори коллективӣ табдил додани кори инфиродии худро пайдо мекунанд [8.].

Ҳамин тариқ, муайян кардани хусусиятҳои асосии дидактикии ТИК, ки дар таълими биология муҳиманд, имконпазир аст:

- ҳавасмандгардонӣ, ки тавассути кумак ба ҳавасмандгардонии донишҷӯён ба фаъолияти омӯзишӣ таъмин карда мешавад;
- иттилоотӣ, ки аз ҷониби донишҷӯён ба даст овардани самаранокии ҷустуҷӯ, ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, пешниҳод, интиқоли маълумотро дар назар дорад;
- таҳқиқоте, ки ба рушди малакаҳои эҷодӣ ва таҳлилии донишҷӯён, омезиши дониши биологии онҳо дар бораи таҷрибаи ҳаётӣ ва фаъолияти касбии оянда ва ғайра мусоидат мекунад;
- намоиш, ки визуализатсияи маводи таълимиро тавассути истифодаи презентатсияҳо, видеоҳо ва ғайра дар бар мегирад;
- назорат, ки истифодаи намудҳои гуногуни супоришҳои тестӣ, корҳои лабораторӣ ва ғайраро барои санҷиши дониш, малака ва малакаи донишҷӯён дар бар мегирад;
- баҳогузорӣ, ки мувофиқи вазифа ва меъёрҳо додани шумораи муайяни холҳоро ба донишҷӯ барои иҷрои супоришҳои тестӣ, корҳои лабораторӣ ва ғайра пешбинӣ мекунад.

Хулоса, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар дарсҳои давраи табиӣ самаранокии омӯзишро ба таври назаррас баланд мебардорад, ташаккули шахсияти эҷодкор, ташаккули ҳаёт ва салоҳияти иҷтимоии донишомӯзонро таъмин мекунад, ки барои муваффақият дар фаъолияти мустақилонаи оянда шароит фароҳам мегардад. Истифодаи ТИК дар дарсҳои биология метавонад сифати раванди таълимро тавассути визуализатсияи гуногун (муаррифии тасвирҳои ранга, видео, диаграмма, график ва ғ.) баланд бардорад, ки омӯзиши биологияро ба истифодаи шаклҳои нави кор ҳавасманд мекунад, ташкил ва тақвият додани фаъолияти таълимӣ тавассути истифодаи шаклҳои ҷолиби пешниҳоди маводи таълимӣ, такмили раванди арзёбии дастовардҳои таълимӣ ва ғайра. Дурнамои таҳқиқоти минбаъда тарроҳӣ ва фароҳам овардани чунин муҳити омӯзиши виртуалиро омода намояд.

АДАБИЁТ

1. Воройский Ф.С. Информатика. Энциклопедический словарь-справочник: введение в современные информационные и телекоммуникационные технологии в терминах и фактах. М.: ФИЗМАТЛИТ, 2006. - 768 с. - ISBN 5-9221-0717-8.
2. Давыдов Ю.Н. Этика любви и метафизика своеволия: Проблемы нравственной философии / Ю.Н. Давыдов. - М.: Молодая гвардия, 1982. - 287 с.
3. Murniza Muhamad, Halimah Badioze Zaman, Azlina Ahmad.Virtual Biology Laboratory (VLab-Bio) International Conference on Education and Educational Psychology (ICEEPSY 2012): Scenario-based Learning Approach / Procedia - Social and Behavioral Sciences 69 (2012) 162 - 168
4. Словарь по кибернетике: Под. ред. акад. В.С. Михалевича. — 2-е изд., перераб. и доп. —Киев: Гл. ред. Укр. Сов. энцикл., 1989.— 751 с.
5. Eila Jeronen, Sirpa Anttila-Muilu, Juha Jeronen. Problems and challenges in the usage of ICT in biology and geography in schools and teacher education in Finland / PROBLEMS OF EDUCATION IN THE 21st CENTURY - Volume 5, 2008. - 55-68 гг.
6. Дорошенко Ю.А. Биология и экология с компьютером / Ю.А. Дорошенко, Н. Семенюк, Л.П. Семко. - М .: Изд. дом "Школ. Мир ": Изд. Л. Галицина, 2005. - 128 с.
7. Mariana Iancu. Assessing the role of new information and communication technologies (ICT) in the potentiation of the didactical methodologies applied in the study of biological disciplines / The 6thInternational Conference Edu World 2014 "Education Facing Contemporary World Issues", 7th - 9th November 2014. Procedia - Social and Behavioral Sciences 180 (2015). 1498 - 1506 гг.
8. Snezana Stavreva Veselinovska and Snezana Kirova. Application of ICT in teaching biology(Example of a lesson) / TECHNICS AND INFORMATICS IN EDUCATION. 6th International Conference, Faculty of Technical Sciences, Čačak, Serbia, 28-29th May 2016

ДИАЛЕКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ИКТ) В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ

В статье рассматриваются различные стороны применения средств информационных технологи на занятиях по биологии; уроках, экскурсиях, кружках и т.д. среди обучающихся в общеобразовательных школах, слушателей лицеев и техникумов, студентов ВУЗ. Автор, на примерах показывает некоторые способы и формы использования компьютеров, информационно-коммуникативных технологий (ИКТ), цифровых лабораторий и микроскопов , фото- и видео аппаратур, электронных досок и мобильных устройств, обсуждаются условии и некоторые возможности средств ИКТ в процессе обучения биологии.

В начале статьи автор также уделяет внимание мировоззренческим установкам информатики и биологии, где коротко останавливается на понятиях.

Ключевые слова: ИКТ, *информатика, биология, методика, дидактика, аудио, видео, электронные ресурсы, Интернет и т.п.*

DIALECTICAL FEATURES OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES (ICT) IN TEACHING BIOLOGY

The article discusses various aspects of the use of information technology tools in biology classes; lessons, excursions, circles, etc. among students in secondary schools, students of lyceums and technical schools, university students of high educational institutions. The author, by examples, shows some ways and forms of using computers, information and communication technologies (ICT), digital laboratories and microscopes, photo and video equipment, whiteboards and mobile devices, discusses the conditions and some of the possibilities of ICT tools in the process of teaching biology.

At the beginning of the article, the author also pays attention to the worldview attitudes of computer science and biology, where he briefly dwells on concepts.

Key words: *ICT, informatics, biology, methodology, didactics, audio, video, electronic resources, Internet, etc.*

Сведения об авторе:

Алиназарова Муҳаббат Раматназаровна - *старший преподаватель кафедры общей биологии Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, тел : (+992) 933143286. Email: pizroj17@mail.ru*

About the author:

Alinazarova Mukhabbat Ramatnazarovna - *senior lecturer of the Department of Biology, Khorog State University named after M. Nazarshoev, tel: (+992) 933143286. Email: pizroj17@mail.ru*

АСОСҲОИ ДИДАКТИКӢ ВА МЕТОДҲОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ИННОВАТСИОНӢ, ИТТИЛООТӢ ВА КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ОМӮЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР МАКТАБҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ТОҶИКИСТОН

Асқарова У.Ҳ.

Донишкадаи тиббӣ- иҷтимоии Тоҷикистон

Вазъи имрӯзаи муносибат ба забон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои омӯзиши забонҳои англисӣ дар низоми муассисаҳои таҳсилоти олӣ шароити мусоид фароҳам овардааст. Асосгузори сулҳу Вахдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон пайваста таъкид мекунанд, ки муносибати сиёсӣ ба забон дар кишвар дар баробари забони тоҷикӣ ба дигар забонҳо низ ҳуқуқи фаъолияти баробарӣ фароҳам меорад ва имкон медиҳад, ки онҳо низ омӯхта шаванд.[1]

Таълими забони англисӣ дар мактабҳои таҳсилоти олии кишварамон хуб ба роҳ монда шудааст. Омӯзиши забони англисӣ дар сурате самара мебахшад, ки агар дар раванди таълим ҳам аз методҳои анъанавии таълим ва ҳам аз тарзу усули нави таълим, ки мақсад дар ҳарду самт махз ба ташаккулу такмили салоҳиятҳои коммуникатсионии забони хориҷӣ равона карда шуда, ҳампоя истифода бурда мешавад.

Имрӯзҳо бидуни воситаҳои техникии таълим ва ё интернет дар машғулиятҳои забони англисӣ комилан ғайримкон аст, ба ҳаёти тақрибан ҳар як инсон пайванди ногусастанӣ дорад. Аксари донишҷӯён имрӯза дар ҳаёт ва таҳсилот аз компютер ва интернет фаъолона истифода мебаранд.

Асри XXI – асри технологияҳо ва навовариҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон мебошад. Ҳар як омӯзгорро зарур аст, ки аз воситаҳои истифода бо воситаҳои технологияҳои муосири

инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсиониро дар машғулиятҳои забони англисӣ васеъ ва самаранок истифода мебаранд. Дар раванди таълим шахси асосӣ ва пешбаранда дар дарс омӯзгор аст. Истифодаи аз воситаҳои технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, бояд ҳамчун яке аз усулҳои самаранокии ташкили раванди таълиму тарбия баррасӣ кард ва дар марҳилаи нисбатан баландтар дар сурати истифодаи дурусту оқилона ва эҷодкорона он метавонад барои омӯзонидани забони англисӣ воситаи муфид ва зарурӣ гардад.

Баррасии хусусиятҳои дидактикӣ ва вазифаҳои методии технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар раванди таълим омӯзиши забони англисиро дар асоси технологияҳои мултимедӣ инъкиос мекунад ва хусусиятҳои дидактикӣ ва вазифаҳои методии технологияҳоро барасӣ мекунад.

Технологияҳои рақамии замонавӣ имкон медиҳанд, ки барои бозёфтҳои таҷҳизоти аудиовизуалӣ (матнҳо, овозҳо, тасвирҳои видеоӣ, графикӣ ва ғайра) ба даст оварда шуда, истифода аз компютер махсус таъкид ва татбиқ мегардад. Медиа (мултимедияи англисӣ) - мазмун ва мундариҷаи шаклҳои гуногуни таълиму омӯзиши забони англисиро тавассути графика, аниматсияҳои компютерӣ, пайдарпаии видео ва амсоли он роҳандозӣ мекунад.

Имрӯз таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар бисёр мактабҳои таҳсилоти олии кишварамон таваҷҷӯҳ бештар ба проблемаи информатизатсия ҳамчун самти асосии модернизатсияи низоми таҳсилот равона мегардад ва он ҳамчун яке аз проблемаҳои асосии стратегияи рушди тамаддун баррасӣ ва арзёбӣ мешавад. Дар робита ба ин дар солҳои соҳибихтиёрии чумҳурӣ дар соҳаи сиёсати давлатӣ оид ба таҳсилот якчанд барномаҳои давлатӣ, қонунҳою стратегияҳо ва консепсияҳо қабул карда шуданд.

Масалан, самтҳои асосӣ ва вазифаҳои таҳсилоти иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар «Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» чунин омадааст: « Ворид намудани дар ҷараёни таълим моделҳои дурнамои воситаҳои таълими инноватсионӣ ва иттилоотӣ, воситаҳои муосири техникӣ, васоити аёнӣ ва таҷҳизот барои таълими забонҳои русӣ ва англисӣ таъмини муассисаҳои таҳсилот бо таҷҳизоти компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ, гузаронидани корҳои илмӣ-методӣ оид ба вориднамоии технологияҳои нави компютерӣ дар раванди таълим ва тарбия, омоданамоӣ ва бозомӯзии кормандони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ доир ба истифодабарӣ ва вориднамоии технологияҳои нави иттилоотӣ- коммуникатсионӣ ва пайваст намудани муассисаҳои таҳсилоти олии кишварамон ба шабакаи Интернет ва дар ин замина воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилотӣ (системаи кредитӣ) эҷоди низоми ягонаи идоракунии иттилоотӣ ва таъмини манфиатҳои шахсият, давлат ва ҷомеа дар раванди вориднамоии технологияҳои нави компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилот [1, с.4-5].

26 январи соли 2021 Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон таҳаввулоти ҷиддиро, ки дар ҷомеа рӯй медиҳад, таъкид карда, чунин зикр карданд: «Оид ба тарбияи насли наврас сухан карда набояд фаромӯш кард, ки онҳо бояд дар мактабҳое таҳсил кунанд, ки бо таҷҳизоти муосир, аз ҷумла, компютерҳо, муҷаҳҳаз бошанд»[2]

Технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар раванди таълим тарзи пешниҳоди иттилоот дар компютер бо имконияти дар як вақт истифодабарии матн, графикҳо, овоз, видео, ва эффектҳои аниматсиониро фаро мегирад. Истифодаи чунин технология дар ҷараёни таълим барои васеъ намудани ҷаҳонбинии донишҷӯён, мустақилона фикр кардан ва дар ниҳоят инкишофи шахсияти донишҷӯён мебошад. [3, с.44].

Технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар раванди таълим мазмун ва мундариҷаест, ки ҳамзамон бо шаклҳои гуногун интиқол дода мешавад, ки графика, аниматсияҳои компютерӣ, намоиши видеоӣ ва ғ. Масалан, як объект метавонад маълумотҳои матнӣ, аудиоӣ, графикӣ, видеоӣ ва инчунин роҳу усулҳоеро, ки бо он алоқаманд аст, дар бар гирад. Ин ҳама бо истифода аз маҷмӯи махсуси сахтафзор ва нармафзор ба даст меояд.

Истилоҳоти «технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ» барои истифода бурдани воситаҳои ахбори омма истифода мешавад, ки имконияти нигоҳ доштани миқдори зиёди маълумотро фароҳам меорад ва дастрасии онҳоро ба таври одилона таъмин мекунад (аввалин воситаи чунин намуд дискҳо буданд).

Дар ин ҳолат мафҳуми «Технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ» маънои онро дорад, ки компютер метавонад васоити ахбори оммаро истифода барад ва маълумотро ба истифодабаранда тавассути ҳамаи намудҳои имконпазир, ба монанди аудио, видео, аниматсия, тасвирҳо ва ғ. дастрас намояд [5 с.67].

Воситаи технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар раванди таълим метавонад ба таври қобили мулоҳиза ё ба таври дақиқ тасвири сатрӣ ва ғайримаъмулӣ дошта бошад.

Таҳлили хусусиятҳои дар боло зикршудаи таҷҳизоти омӯзиши технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ва вазифаҳои методии дар омӯзиши забони англисӣ дар раванди таълим метавонад се усулҳои омӯзиширо амалӣ намояд:

1. Дастгирии раванди омӯзиши забони англисиро бо тарзи анъанавӣ, истифода бо воситаҳои технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ.

2. Омӯзиши пурра бо истифодаи технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар ҷараёни омӯзиши забони англисӣ.

3. Модели (омехта) омӯзиши технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ.

Мо бояд дарк кунем, ки чи тавр дар дарси забони англисӣ ҳар як модели омӯзиши истифода аз воситаҳои технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ мавриди баррасӣ қарор бидиҳем. Масалан:

Модели 1. Дастгирии раванди омӯзиши забони англисиро бо тарзи анъанавӣ, омӯзиши истифода бо воситаҳои технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ.

Дар дохили модули аввалин донишҷӯён дар давраи машғулиятҳои аудиторӣ метавонанд аз захираҳои Интернет, инчунин захираҳои шабакавӣ, оид ба сервери ташкилот, бо мақсади минбаъд тароҳии забони англисӣ истифода кунанд. Ба ин захираҳо дохил мешаванд: иттилоот ва захираҳои маълумотӣ (луғатҳо, энсиклопедияҳо, маводи маҷозӣ (виртуалӣ), сайри осорхонаҳо, галереяҳо ва ғ.), захираҳои интернетӣ (трэжахантҳо, веб- квестҳо) санҷишҳои шабакавӣ барои идоракунии малакаҳои забонӣ ё рушди малакаҳои суханварӣ. Ба ибораи дигар, дар доираи модели ҳамгироии технологияҳои сайёр ба раванди таълимӣ, технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ замонавии омӯзиши анъанавии забонҳои муҳассилинро ғанӣ мегардонад.

Модели 2. Омӯзиши пурра бо истифодаи технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ пурра. Хусусияти фарққунандаи ин намуди таълим аз он иборат аст, ки он танҳо дар асоси технологияи муосир гузаронида мешавад. Донишҷӯён супоришҳоро ба анҷом мерасонанд, бо муаллим тавассути почтаи электронӣ сӯҳбат мекунанд, дар мубоҳисаи онлайн иштирок мекунанд. Тамосҳои шахсӣ бо муаллим ё байни донишҷӯён дар чаҳорчӯбаи ин модел таъмин карда мешаванд.

Донишҷӯён дар муҳити таблиғотии санъати виртуалӣ таҳсил мекунанд. Платформа барои амалисозии модели омӯзиши истифода аз воситаҳои технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ. пурра ба мизоҷон бояд, яъне ба донишҷӯён бо дастрасии ваколатдор ба бахши дахлдори муҳити таълимӣ (ба таркиби махсуси таълимӣ ё маҷмӯи фанҳои дар як давраи муайян таҳқиқшуда), захираҳои омӯзишӣ дар шакли маводи таълимӣ ва иҷрои вазифаҳои амалӣ ва лабораторӣ ҳамчун як таркиби муаррифии мавод ба назар гирифта шудааст), платформа барои мубоҳисаи шабакавӣ оид ба масъалаҳои омӯзиш (блог ё форум), санҷишҳои шабакавӣ барои пешгӯӣ ва назорати ниҳоии малакаҳо ташаккул меёбад. Пайвандҳо ба захираҳои иловагӣ дар бораи Интернет ва ё маводи курси иловагӣ таҳия мешавад. [6 с.33].

Модели 3. Модели (омехта) омӯзиши технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ.

Ин модел аз тариқи анъанавии раванди таълимӣ тавсиф меёбад. Фарқ аз аввалин модели тренингӣ ин аст, ки донишҷӯён як қисми барномаи таълимиро бо истифода аз шаклҳои анъанавии таҳсилот (пурра ё қисман) ва қисми дигарро тавассути технологияҳои сайёр аз худ мекунанд.

Албатта, ҳамаи ин се модели омӯзиши технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ метавонанд вобаста ба шароитҳои мушаххаси омӯзиш муваффақона амалӣ карда шаванд, талабот ба муҳассилин, инчунин имконият барои донишомӯзон муҳайё мегардад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир, шумораи кофии таҳқиқоти диссертатсионӣ ва монографӣ дар бораи истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ва тренингҳо барои донишҷӯёни риштаҳои забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷанбаи забонӣ ва ғайризабонӣ дошта афзоиш ёфта, . махсусан, масъалаҳои зерин ҳал карда шудаанд, ки барои мисол, масъалаҳои методологию иттилоотии забони англисӣ, истифодаи захираҳои онлайнии таълим дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ, истифодаи технологияҳои (почтаи электронӣ, вебсайт) дар ташаккули иҷтимоию фарҳангӣ ва салоҳиятҳои фарҳангӣ, технологияҳои (блог-технология, вики- технология, зеркастҳо) дар рушди малакаҳои суханварӣ ва ташаккули иҷтимоию фарҳангии донишҷӯён навъҳои гуногуни лингвистикӣ дар ташаккули малакаҳои луғавӣ ва сарфунаҳвии донишҷӯёнро таҳлил карда шудааст.

Ба ҳамин тахриқ, натиҷаҳои омӯзиши корҳои таҳқиқотӣ оид ба рушди усулҳои дар асоси технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ нишон медиҳанд, ки ҳамаи се модули омӯзиши дар таълими забонҳои хориҷӣ мавриди истифода қарор ёфта метавонад.

Мисли ҳар як васоити омӯзишӣ, технологияи мултимедӣ баъзе хусусиятҳои ғайримаъмулӣ ва функсияҳои методиро дорост, ки аз онҳо дар раванди омӯзиши забон ва фарҳанги хориҷӣ истифода бурдан мумкин аст. Ба андешаи мо, ҷанбаҳои табиии технологияҳои мултимедӣ бояд «бо хусусиятҳои асосӣ ва технологияҳои иттилоотӣ аз дигар намудҳои технология фарқ мекунанд. Функсияҳои додашуда бояд ҳамчун зуҳури берунии технологияҳои мулитмедӣ фаҳмида мешаванд.

Якумин технологияи **муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ** маъмултарин - почтаи электронӣ мебошад. Хусусиятҳои ғайрифаъоли почтаи электронӣ метавонад ба як ё якчанд истифодабарандагон интиқол додани матн ва дигар маълумот (ҳамчун замима) иттилоотро, қобилияти нигоҳ доштани иттилооти дастрасшуда (матн, графика, аудио, видео)-ро дар диски сахт тақозо мекунад. Дар асоси ин хусусиятҳои дидактикӣ, лоиҳаи телекоммуникатсионӣ дар мубодилаи иттилоот байни донишҷӯён имконпазир аст. Имкониятҳои почтаи электронӣ методҳои амалисозии лоиҳаҳои телекоммуникатсиониро, ки барои рушди малакаҳои тарҷумаи муҳассилин ва ташаккули малакаҳои иҷтимоию фарҳангии онҳо таҳия намуда шудааст.

Дар айни замон, тақрибан ҳамаи провайдерҳои умумӣ хизматрасониҳои почтаи электронӣ, аз ҷумла ҳисобҳои почтаи электронӣ, версияи сайёри барномаҳо *(gmail..com, mail.ru. ва ғайра.)* таҳия шудаанд. Ин барномаҳо ба истифодабарандагон имкон медиҳанд, ки паёмҳои электрониро донишҷӯён аз компютери доимӣ гиранд ё аз компютерҳо ва планшет барои кор гиранд. [6 с.34].

Технологияи дуюм **муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ,** ки хеле васеъ густариш ёфтааст, блог-технология мебошад. Блог-технология саҳифаи шахсии як корбар дар Интернет дар шакли рӯзнома ё маҷалла мебошад. Дар таълифоти методии солҳои охир адабиёти фаровоне оварда шудааст, ки истифодаи блог-технологияҳоро дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ тавсиф ва баррасӣ мекунад. Хусусиятҳои дидактикии блог-технологияҳо ҳамчун оммавият (дастраснокӣ) (блогҳо ба ҳамаи иштирокчиёни лоиҳа, ки дар масофаи дур ҷойгиранд, дастрас мебошад) -хаттият (тағйирот ва иловаҳо бо тартиби хронологӣ дар поён аз тарафи дигар ҷойгиранд); - муаллифӣ ва модератсия (мӯътадилнокӣ) (муаллифони ягона дар блогҳо мавҷуданд, мӯҳтавои блог бо муаллифи он алоқаманд мебошад); -сайёру мултимедӣ будан (имконияти истифодаи матнҳои шаклҳои гуногун барои таҳияи муҳтавои блогҳо матн, графика, аксу тасвир (фото) видео, аудио)

Функсияҳои додашудаи блог-технология чунинанд: ҷойгиркунии матн ва графика, маводҳои аудиоӣ ва видеоӣ; қобилияти баррасии маълумот дар бораи дастаҳо (пакетҳо); в) рушди малакаҳои худкомавӣ; рушди фаъолияти донишҷӯён; рушди малакаҳои омӯзишӣ дар ҳамкорӣ малакаҳои хаттии муҳассилин ва малакаҳои иҷтимоӣ метавонанд дар асоси блог-технология таҳия карда шаванд. Бо ёрии браузерҳои компютерҳои сайёр ва ғайрисайёр донишҷӯён метавонанд хизамтрасониҳои зеринро ба қайд гиранд ва истифода баранд.

Технологияи сеюм **муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ** вики-технология мебошад. Вики-технология - ин яке аз технологияҳои муосири интернетӣ аст, ки имкон медиҳад як шахс ё гурӯҳи одамон дар масофаи номаълум аз ҳар як коре, ки барои эҷоди як навъ (мултимедиа) таъйин гаштаанд, истифода кунанд. Як аз хусусиятҳои дидактикии вики-технологияро чунин аст, ки - оммавият - вики-ҳуҷҷат барои ҳамаи иштирокчиёни лоиҳаи Интернет, ки дар масофаи дур ҷойгиранд ғайрихаттият - тағйироту иловаҳо ба ҳуҷҷати бевосита ворид карда мешаванд, аз мавқеи хронологӣ зери якдигар ҷойгир карда намешаванд (мисли блог ва ё веб-форум), ҳар як иштирокчии лоиҳа метавонад ба нусхаи пештараи ҳуҷҷатгузориҳо тағйирот ворид кунад; - қобилияти дастрасӣ ба таърихи офариниши ҳуҷҷатҳо (ҳама нусхаҳои ҳуҷҷат ва ҳама тағйиротҳо дар сервер сабт мешавад, агар зарур бошад, ҳар як иштирокчии лоиҳа метавонад ба нусхаи қаблии ҳуҷҷат, ҳамчунин пайванде, ки иштирокчиёни лоиҳа ва ҳангоми тағйири ҳуҷҷат тағйирот ворид мекунанд) бармегардад -имконпазирии истифодаи маводҳо аз шаклҳои гуногун - матн, графика, фото, видео, аудио, сохтори гиперматни (қобилияти эҷоди гиперматнии дохилӣ ва берунӣ) ҳангоми эҷоди вики-ҳуҷҷатҳо мебошанд.

Функсияҳои вики-технология инҳоянд: ҷойгиркунии матн ва графика, маводи аудио ва видео; қобилияти донишҷӯён барои коркарди мундариҷаи якум; в) рушди донишҳои муҳассилин; рушди малакаҳои омӯзишӣ дар ҳамкорӣ. [7 с.12].

Технологияи чоруми **муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ** таълими инҳо мебошанд, ки метавон дар таълими забони англисӣ омӯзгорон аз онҳо истифода намуда, ба тариқи умумӣ сабтҳои аудиоӣ ва видеоиро меноманд, ки барои шунидан ва ё дидан дар шабакаи интернет истифода мешавад ва ҳар як инсон метавонад аз он баҳравар гардад. Хизматрасонии технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ яке аз хизматрасониҳое мебошад, ки дар заминаи он метавон маълумот дарёфт намуд, зеркастҳои ҷойгиршударо дидану баррасӣ намуд, ҳамчунин зеркасти шахсии худро сабт ва ҷойгир намуд. Дар шабакаи Интернет теъдоди фаровони хизматрасониҳои талимӣ ва ғайритаълимӣ

(аутентӣ)-и зеркастҳо мавҷуданд, ки метавон барои рушди малакаҳои истеъмои муҳассилин истифода кард. Ҳамчунин хизматрасониҳое мавҷуданд, ки онҳо имкон медиҳанд зеркастҳои истифодабарандагон ҷойгир карда шаванд, ҳамчунин муҳокимаи шабакавии зеркастҳо дар микроблогҳо ва ё дар форум ташкил карда шаванд.

Ҳамин тариқ, метавон натиҷагирӣ намуд, ки дар асоси хизматрасонии зеркастҳо рушди малакаҳои суҳбату муколама ва истимоъ имконпазир аст, ҳамчунин метавон салоҳиятнокии иҷтимоӣ-фарҳангии муҳассилин ва донишҷӯёнро муваффақ шуд.

Дар шакли таълими **технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ** мобилии забони англисӣ чунин хизматрасониҳои зеркасти мавриди истифода қарор гирифта метавонанд. [8 с.7].

Технологияи панҷуми **муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ**, ки дар таҳқиқоти мазкур мавриди баррасӣ қарор мегирад, веб-форум мебошад. Таҳти мафҳуми веб- форум бахши сомонае фаҳмида мешавад, ки барои ташкили муҳокимаи шабакавии дилхоҳ масъала коркард гаштааст. Новобаста ба густариши кофии веб-форум дар адабиёти илмӣ таълифот оид ба истифодаи он зимни омӯзиши забони англисӣ кофӣ намебошад. Ба хосиятҳои дидактикии веб-форум метавон инҳоро мансуб донист: оммавият; хаттият; имкони ҷойгирнамоии шарҳи баҳраварон; муаллифии ягонаи баҳраварон.

Ба вазифаҳои дидактикии веб-форум инҳо мансубанд имкони ташкили муҳокимаи шабакавии масъалаҳо рушди малакаҳои мустақилона пеш бурдани фаъолияти таълимӣ, рушди фаъолияти маърифатию зеҳнии омӯзандагон, -рушди малакаҳои омӯзиш дар ҳамкорӣ ва дар заминаи хосиятҳои мазкури дидактикӣ, ташкили муҳокимаи шабакавии масъалаҳои омӯхташаванда мебошанд.

Технологияи шашуми **технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ** васоити видеоинтернет- коммуникатсияи синхронӣ мебошад, ки мо бояд ба «технологияҳое мансуб донем, ки имкони муошират дар вақту замони воқеиро дар заминаи барномаҳои итернетӣ фароҳам меоранд, алоқаи видеоӣ ва аудиоиро таъмин мекунанд. Ин воситаҳо бо хосиятҳои фарққунандаи худ тафовут доранд, ки ба онҳо мансубанд, ки-имкони ташкили видеоалоқа байни истифодабарандогони хизматрасонӣ (сервер) дар вақту замони воқеӣ; имкони гузоштани видео - ва аудиохабарҳо дар реҷаи онлайн ва оффлайн; -имкони сабти гуфтугӯҳои аудиоӣ ва видеоӣ, ки баъдан онҳоро метавон ба дигар истифодабарандагон фиристанд, имкони фиристодани хабар дар чат дар реҷаи вақту замони воқеӣ (то 6 нафар ҳамзамон) ва оффлайн имкони интиқолу пахш_намудан аз мизи корӣ доранд.

Технологияи ҳафтуми **технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ** луғату фарҳангҳои электронӣ мебошанд. Онҳо бо дастраснокӣ, бисёрзабонӣ (монолингвӣ ва билингвӣ) фарқ мекунанд, имкони ҳудуди маҳдуди ҷустуҷӯӣ доранд (маҳдудият аз рӯи соҳаи фаъолият, масалан, тиб, соҳаи техникӣ, иқтисод, ҳуқуқшиносӣ). Дар асосу заминаи луғату фарҳангҳои электронӣ метавон корҳои ҷустуҷӯӣ-тадқиқотии муҳассилинро зимни хониш ба роҳ монда, фаъолияти зеҳнии онҳоро рушд дод ва таълимро дар ҳамкорӣ ба роҳ монда луғату фарҳангҳои элктронӣ барои ташаккули малакаҳои луғавии нутқи муҳассилин ва ташаккули салоҳияти тарҷумонии онҳо мусоидат мекунад.

Технологияи ҳаштуми **технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ** маҷмӯаи лингвистӣ мебошад, ки онро метавон зимни таълими забонҳои хориҷӣ истифода кард. Таҳти мафҳуми маҷмӯаи (корпуси) лингвистӣ маҷмӯаи матнҳои ноқилони электронӣ фаҳмида мешаванд, ки аз рӯи аломатҳои муайян гурӯҳбандӣ шудаанд (хронология, муаллиф, минтақа ва ғайра). Маҷмӯаи лингвистӣ дорои хосиятҳои мазкури дидактикӣ мебошад: бисёрзабонӣ (маҷмӯаҳо дар забонҳои гуногун мавҷуданд); қаринавӣ (контекстӣ) будани натиҷаҳои ҷустуҷӯ ва имкони маҳдудгардонии соҳаи истифодаи забон мебошанд. [8 с.12].

Ба ҳамин тариқ, таҳлили хусусиятҳои дидактикӣ, вазифаҳои методии технологияи технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ дар асоси технологияҳои мултимедӣ нишон дод, ки дар самаранокии коркардҳои мутобиқи методӣ шароитҳои психологӣ-педагогӣ мусоидат мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020. Душанбе., 2015.
2. Раҳмон, Э. Масъулият барои ояндаи миллат. Паёми Маҷлиси Олии
3. Тоҷикистон / Э. Раҳмон [Матн].- «Азиа Плюс»: 2012.
4. Сысоев, П.В. Вики-технология в обучении иностранному языку / В.П. Сысоев [Текст] //Язык и культура. 2013. № 3 (23).- С. 140-152.
5. Сысоев, П.В. Информационные и коммуникационные технологии в обучении иностранному языку: теория и практика: монография / П.В. Сысоев -М.: Елосса- пресс, 2012.-252 с.
6. Сысоев, П.В. Методика обучения иностранному языку с использованием новых информационно-коммуникационных Интернет- технологий: Учебно-методическое пособие / П.В. Сысоев, М.Н. Евстигнеев [Текст]. - М.:Глосса-Пресс,Ростов н / Д: Феникс, 2010.-182 с.
7. Шомуродов Х.Р. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва мултимедӣ барои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар дарсҳои забони англисӣ. Ҷ. Педагогика. №1 М., 2004-С. 120 -128
8. Шомуродов Х.Р. Ҷой ва мавқеи технологияҳои муосири инноватсионӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарси забони англисӣ .Душанбе, 2019.-55 с.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ, ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются использование современных инновационных, информационных и коммуникационных технологий в процессе обучения английскому языку в ВУЗах. Анализ и изучение нескольких научно- методических сборников, характеризующие модели обучения и использование современных, инновационных, информационных и коммуникационных технологий в преподавании английского языка в ВУЗах страны, определены дидактические и методические задачи данных технологий. Следует подчеркнуть, в статье используются три модели и восемь новейших технологий. Также в статье в различных формах передаётся значение и содержание современных инновационных, информационных и коммуникационных технологий в процессе обучения.

Ключевые слова: *современные инновационные, информационно-коммуникационные технологии, дидактические задачи: информирование учебного процесса; формирование информационной культуры учащихся, компьютерная анимация, коммуникативные компетенции английского языка.*

DIDACTIC BASES AND METHODS OF USING MODERN INNOVATIVE, INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF TAJIKISTAN

The article discusses and evaluates the use of modern innovative, information and communication technologies in the process of teaching English in universities. Analysis and study of several scientific and methodological publications that allowed to describe educational models and the use of modern, innovative, information and communication technologies in teaching English in higher education in our country, identified didactic and methodological tasks of its technologies. It should be emphasized that the article uses threeeducational models and eight modern technologies. Modern innovative, information and communication technologies in the educational process are the content that is conveyed simultaneously with the various forms discussed in the article.

Key words*: modern innovative, information and communication technologies, didactic tasks, informing the educational process, formation of information culture of students, computer animations, the communicative competencies of the English language*

Сведение об авторе:

Аскарова Угилдон Хайдаровна *- ассистент кафедры языков НОУ «Медико-социальный институт Таджикистана» E-mail: askarova_77@bk.ru Тел: (+992) 555055677*

About author:

Askarova Ugiljon Haidarovna *- assistant of the Department of Languages of the NGI «Medico - Social Institute of Tajikistan» E-mail: askarova_77@bk.ru, Тел: (+992) 555055677*

УДК 37.0

МОҲИЯТИ МУКАММАЛИ РАВИШҲОИ ИЛМӢ БА ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ДИДАКТИКО – ФИЛОЛОГИИ ОМӮЗГОРИ ОЯНДА

Одинаев К.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Омӯзиши проблемаи ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда бо муайян намудани муносибатҳо ба ташаккули он алоқаманд аст.

Вақтҳои охир мафҳуми «равиш» дар илм ва таҷрибаи педагогӣ мустаҳкам гаштааст. Дониши равишҳои ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда вазифаи методологиро дар таҳқиқоти мушаххаси илмӣ иҷро менамояд.

Асоснок будани худро он дар сатҳҳои фалсафӣ, илми умумии методология, ки он ба объекти таҳқиқот нигаронида шудааст, тавсиф менамояд. Равиш, ҳамчун мафҳум ё принсип, идоракунандаи стратегияи умумии таҳқиқот дар илмҳои махсус нақши эъҷодиро иҷро менамояд. [1, с.68-69]

Дарки ғояҳои Э.Г. Юдин дар бораи категорияи «равиш» нишон медиҳад, ки аввалин бархӯрдҳои муайяне, ки самти методологии таҳқиқоти илмиро тавсиф менамоянд, дар пажӯҳиши махсуси илмӣ бояд ба объекти илм, ба мавзӯи таҳқиқот мувофиқат кунанд. Сониян, моҳият ва мундариҷаи онҳо тавассути дастгоҳи консептуалии ин илм (дар мавриди мо, илми педагогика) тавсиф карда шавад, ки ин боиси аз байн рафтани ашё ва мавзӯи он нахоҳад гашт.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки равишҳое мавҷуданд, ки дар раванди омода намудани омӯзгори оянда ба фаъолияти педагогӣ дар маҷмӯъ истифода мешаванд. Мо чунин равишҳоеро интихоб менамоем, ки аввалан ба муқаррароти назариявӣ, дар бораи моҳияти салоҳияти дидактикӣ-филологӣ «мувофиқат» кунанд; дуввум, дар бораи салоҳияти дидактикӣ-филологӣ ҳамчун таълими системавии шахсӣ, ки мундариҷаи он маърифатӣ, коммуникатсионӣ салоҳияти лингводидактикӣ, шахсӣ ва тадқиқотӣ мебошад, мувофиқат кунад.

Чунин равишҳо, аз нигоҳи мо, равишҳои салоҳиятнок, аломатӣ-контекстӣ, гуманистӣ, интегратсионӣ, системавӣ, филологӣ, фаъолият, фарҳангӣ ва коммуникативӣ мебошанд.

Мундариҷаи ин равишҳоро ошкор намуда, дар ин робита тавзеҳоти зарурӣ хоҳем дод. Мо муқаррароти илмиро оид ба бархӯрди мушаххас пурра ифшо наменамоем, зеро равишҳое, ки мо истифода мекунем, дар илми педагогика асосҳои кофӣ ба даст овардаанд. Дар баробари ин, ба ақидаҳои олимоне, ки ин ё он равишро таҳия кардаанд, такя намуда, шахсонеро интихоб менамоем ки дар омӯзиши масъалаи “Ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда” фаъолият мекунанд ва дар асоси мавзӯи таҳқиқотии мо моҳияти онҳоро мушаххас менамоянд.

Пеш аз ошкор намудани моҳияти мукаммали равишҳо ба ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда, мо истилоҳи «комилият»-ро, ки дар кори илмии мо дар якҷоягӣ бо истилоҳи «муносибат» ё алоҳида истифода шудааст зарур мешуморем. Дарҳол қайд менамоем, ки ибораҳои “муносибатҳои мукаммалии равишҳо” ва “мукаммалии равишҳо” сараввал аз ҷониби мо ба як маъно истифода мешаванд. Дувум, мукаммалӣ дар кори мо принсип набуда, балки падидае мебошад. Ҳамчун як падида, мукаммалӣ тавассути консепсияи мувофиқ таъин карда мешавад. Саввум, дар бораи моҳияти ин ё он равиш сухан намуда, мо онро дар назар дорем, ки моҳияти ҳар як падида, мафҳумҳо, маънои хулосаи асосӣ, пешбаранда, хусусияти падида, консепсияи додашуда ва ғ. ошкор карда шавад.

Ҳангоми ошкор намудани маънои комилият ҳамчун падида мо ба ғояҳои Н. Гартман [2, с.334-336] ва М.С. Каган такя менамоем [3, с.98-100].

Такмили байни равишҳо ба ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда дар он ҷода ба миён меоянд, ки хусусиятҳои ин ё он равиш дар равиши дигар “такрор” мегарданд ё аз ҷиҳати маъно ба якдигар шабеҳанд. Ин маънои онро дорад, ки ин ё он равиш, ба маънои пурмазмун хоси баъзе равишҳои дигар, дар равобити мутақобила бо равиши дигар аст. Хусусиятҳои “умумӣ” имконпазир будани чунин дурнаморо нишон медиҳанд, ки [2, с.494-496] равобити мутақобилаи равишҳо ва равишҳои сатҳи олӣ, ки бо мафҳумҳои мушаххас ифода ёфтаанд “дар худ категорияҳои онтологиро (таълимот дар бораи мавҷудот) ошкор мекунанд” [2, с.493 -495].

Тавре ки Н. Хартман таъкид менамояд, такмили равишҳо ҳамчун падида маънои онро дорад, ки муносибати мукаммал дар ҳама гуна иттиҳодияи иҷтимоӣ, ки дар асоси манфиатҳои умумӣ муттаҳид шудаанд, дар ҳама гуна зуҳуроти ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла дар робита бо шахсони алоҳида арзи вуҷуд доранд [2, с.519-521].

Манфиатҳои умумӣ дар байни омӯзгорони донишгоҳҳо мавҷуданд, ки ҳангоми омода намудани донишҷӯён ба фаъолияти омӯзгорӣ усулҳои мувофикро интихоб менамоянд, ки ба шарофати муносибати мукаммали байни онҳо параллелӣ набуда, балки ба ҳам алоқаманд мебошанд.

Фаъолияти омӯзгор гуногунҷабҳа ва фарҳангӣ мебошад, ки ӯ донишҷӯёнро тавассути равишҳои мушаххас тавассути татбиқи ҷузъи фарҳангии мундариҷаи таълимӣ шинос менамояд. Вай донишҷӯёнро бо фарҳанг шинос намуда, салоҳияти дидактикӣ-филологии онҳоро ташаккул медиҳад. Омӯзгор на танҳо воқеияти педагогиро инъикос менамояд, балки "инъикоси пешгӯишавандаро" тавассути "тағироти идеалӣ-лоиҳавӣ " амалӣ менамояд [2, с.82-84]. Ба таври оддӣ, тавре ки М.С. Каган таъкид мекунад, маърифати иловагӣ ва дарки мавҷудият (воқеияти педагогӣ - ММ), зеро онҳо дар бораи объектҳои якхела (равишҳо) маълумоти мухталиф ва алтернативӣ мегиранд ва онро ҳангоми ҳалли масъалаҳои гуногуни фаъолият ба даст меоранд. Дар муносибати якхелаи фаолият, намудҳои гуногуни қарорҳо ва сипас шаклҳои гуногуни арзёбӣ ба вуҷуд меояд [2, с.84-85].

Робитаҳои мукаммали байни равишҳо барои ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии донишҷӯён дар байни онҳо мавҷуданд, зеро ҷалби омӯзгор аз як тараф ба яке аз равишҳои ташаккули салоҳият, аз тарафи дигар бошад, ба истифодаи равишҳои дигар ё гуногун равона мегардад. Дар ҳолати охир, мукаммалии равишҳо ба ҳама шаклу усулҳои ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии донишҷӯён дахл дорад. Аммо ҳар як равиш дар раванди ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии донишҷӯён мушкилоти худро ҳал менамояд. Вазифаи мо аз он иборат аст, ки қабл аз ҳама, мо бояд дар бораи мукаммалии салоҳият, аломатҳои контекстӣ, гуманистӣ, интегратсионӣ, системавӣ, филологӣ, фаъолият, фарҳангӣ ва коммуникатсионӣ дарки хуб дошта бошем.

Вақтҳои охир таҳсилоти салоҳиятнок дар соҳаи педагогика самти муҳиме гаштааст, ки эҷоди муҳити таълимиро дар бар гирифта, метавонад ташаккули салоҳияти касбии омӯзгори ояндаро дар асоси ҳамгироии салоҳиятҳо таъмин намояд.

Усули салоҳиятнок дар як вақт бо як қатор ҷанбаҳо: шахсӣ ва фаъолият тавсиф карда мешавад, ки он самти гуманистӣ дошта, ҳам назариявӣ ва ҳам амалӣ мебошад.

Салоҳият ва салоҳиятнокӣ, ки дар раванди татбиқи усули салоҳиятнок ташаккул меёбанд, ҳамчун сифатҳои бадастомада ба назар мерасанд. Онҳо дорои заминаи фаъолият мебошанд. Салоҳият ҳамчун як самти муносибатҳои байни дониш ва амал дар таҷрибаи инсонӣ ҷойдошта амал намуда, муносибатҳои мазмуни фаъолиятеро ташкил медиҳанд, ки дар он омӯзгори оянда таҳти роҳбарии омӯзгори донишгоҳи омӯзгорӣ шомил карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дониш дар ҳамаи вазъият ҳамчун салоҳият зоҳир карда намешавад. Афзалият дар доираи татбиқи усули салоҳиятнок ба ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологӣ ,ташаккули дониши донишҷӯён дар бораи моҳият ва мундариҷаи он ҳамчун салоҳият арзёбӣ мегардад, зеро таълим додани донишҷӯён барои ҳалли мушкилот аз омӯзгор салоҳиятнокиро талаб менамояд. Дар кори мо ин маънои онро дорад, ки омӯзгорон тарзи истифодаи дониши дидактикаро барои татбиқи ҷузъи филологии раванди таълим барои донишҷӯён истифода намоянд. Чунин омӯзиш шомил намудани донишҷӯёнро ба фаъолиятҳои маърифатӣ, табдилдиҳӣ, коммуникатсионӣ ва ғайра дар бар мегирад.

Салоҳият ва салоҳиятнокии омӯзгор дар ҳолати ҳозираи (ташаккулёфтаи) худ на танҳо ҷанбаи моддӣ, балки ҷанбаи ҷараёнии фаъолияти омӯзгорро инъикос менамояд. Ин маънои онро дорад, ки онҳо ҳам дар фаъолиятҳо пайдо мегарданд ва ҳам ташаккул меёбанд, ки дорои мундариҷаи хоси худ мебошанд. Аз ин бармеояд, ки мазмуни таркибии салоҳияти дидактикӣ-филологии салоҳият натиҷаи на танҳо таълим, омӯзиш, балки таҷрибаи педагогии омӯзгорро низ дар бар мегирад, ки шарти асосии он таҷрибаест, ки омӯзгори оянда дар раванди таҳсил дар донишгоҳи омӯзгорӣ азхуд менамояд. Дар ин фаҳмиш, таълими салоҳиятнок метавонад заминаи рушди фазои таълимӣ гардад, ки дар он салоҳиятҳо рушд мекунанд. Яке аз шартҳои омӯзгорӣ дар ин ҳолат азхуд намудани таҷрибаи педагогӣ, шинос намудани донишҷӯён бо фарҳанг, забон ва аз ин рӯ суханронӣ ба ёдгориҳои фарҳангие, ки дар адабиёти ватанию хориҷӣ дар раванди таълими онҳо ба нақша гирифта шудаанд, ба ҳисоб меравад.

Яке аз ҷанбаҳои мукаммали ин равишҳо дар он мебошад, ки ташаккул додани салоҳиятҳо дар фаъолияти донишҷӯёне, ки онро омӯзгор ташкил менамояд, сурат мегирад, ки онҳо на танҳо хусусияти мавзӯъӣ доранд, балки хусусияти шахсӣ низ доранд. Огоҳии донишҷӯён аз хусусияти шахсии фаъолиятҳо нуқтаи ибтидои ташаккули сифатҳои шахсӣ мегардад, ки мазмуни салоҳияти шахсиро ташкил медиҳанд. Дар назари аввал, мукаммалии равишҳои бар салоҳият асосёфта як изҳороти ночизест. Вақте ки дар татбиқи онҳо иловаҳо ба назар мерасад, ки моҳияти онҳо рушди муносибатҳо мебошад, чунин нофаҳмиҳо бартараф карда мешавад. Иловаҳои назаррас дар татбиқи ин равишҳо дар сурате имконпазир мегарданд, ки омӯзгор на танҳо дониш ва малакаеро ташаккул диҳад, ки ташаккули салоҳиятҳо ё салоҳиятнокиро дар маҷмӯъ таъмин намояд, балки муносибатро ба салоҳият ташаккул диҳад. Такмили равишҳои ба салоҳият асосёфта ва ба фаъолият асосёфта дар ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологӣ муносибати донишҷӯён ба дониш, малака, салоҳиятҳо, ки инкишофи онҳо дар фаъолиятҳое ба амал меояд, ки мундариҷаи он муносибатҳоро ташкил

медиҳад, таъмин карда мешавад. Ба туфайли рушди муносибатҳо, ба салоҳият ва равишҳои фаъолият иловаҳои назаррас мавҷуданд, зеро муносибатҳои ғанишуда, аз ин рӯ муносибатҳои қаблиро «такрор» намекунанд, балки ин муносибатҳоро илова мекунанд. Аз нигоҳи мо, ин ба моҳияти мукаммали равишҳои салоҳиятнок ва фаъолият вобаста аст.

Усули салоҳиятнок, ки аз ҷониби олимон асоснок карда шудааст, бо ақидаи тарбияи ҳамаҷонибаи шахс, на танҳо ҳамчун мутахассис, балки ҳамчун як шахс ва узви як гурӯҳ ва ҷомеа алоқаманд аст.

Хусусияти мурофиавии салоҳиятҳое, ки мундариҷаи салоҳияти дидактикӣ-филологиро ташкил медиҳанд, дар доираи татбиқи омӯзгор (омӯзгори донишгоҳи омӯзгорӣ) муносибати гуманистӣ ба шахсияти донишҷӯ ва ба мавзӯи таълимии такмилёфта зоҳир мегардад. Ин равиш бо ҳамин тарз ва бо ҳамон роҳ дар раванди ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда амалӣ карда мешавад.

Татбиқи муносибати гуманистӣ ба ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда, ки моҳияти он дар асоси муқаррароти ахлоқи гуманистӣ [4, с.25 - 40] муайян карда мешавад, ва дар он донишҷӯ ҳадафи рушди худ мебошад, на воситаи расидан ба ҳадафи омӯзгори донишгоҳи омӯзгорӣ, аз ҷумла ҳадафи ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии ӯ, дар доираи роҳбарии педагогӣ барои ташаккули салоҳиятҳое, ки мундариҷаи салоҳияти дидактикӣ-филологиро ташкил медиҳанд, амалӣ карда мешавад. « В.П. Бездухов - менависад, барои муносибати гуманистӣ, - доштани донише, ки ба шахсияти омӯзгори оянда нигаронида шудааст, муҳим мебошад, зеро онро дар фаъолияти амалии худ азхуд намуда, онро ба номи шахсияти донишҷӯён истифода хоҳад бурд» [5, с.30-32].

Нақши роҳбарикунанда дар ин робита ба зимаи забон ва адабиёт вогузор карда шудааст, ки таълими онҳо бо амалисозии нерӯи гуманистии онҳо алоқаманд мебошад ва тавре ки С.Г. Вершловский таъкид кардааст, вазифаи инкишофёбанда, ташаккулёбандаи инсон ба миён гузошта мешавад, на балки сифатан дигаргун намудани функсияи мутобиқшавӣ ба роҳ монда мешавад [6, с.6-8].

Мақсади асосӣ дар татбиқи муносибати гуманистӣ ба фанни таълимӣ дар доираи ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда усулҳои гуногуни таълими маърифатӣ, коммуникатсионӣ, хониш ва дигар салоҳиятҳо ба шумор мераванд, зеро ташаккули муносибат ба ин салоҳиятҳо, ба вазъияти педагогӣ вобаста мебошад, ки аз онҳо талаб карда мешавад. Салоҳияти коммуникативӣ дар ҳолатҳои коммуникатсионӣ талаб карда мешавад ва бинобар он, ки ин салоҳият универсалӣ мебошад он фаъолияти педагогиро дар маҷмӯъ фаро гирифта, дар ҳама гуна шароити педагогӣ усулан талаб карда мешавад. Ба ин монанд, дар ҳама гуна вазъияти педагогӣ салоҳияти шахсӣ низ талабот дорад, зеро сифатҳои шахсии омӯзгор дар мадди аввал гузошта шуда, ҳалли мушкилотро дар сатҳи фаъолият таъмин мекунанд. Салоҳияти дидактикӣ-филологӣ, ки системаро ташкил медиҳад, дар асоси моҳияти муносибати гуманистӣ салоҳияти шахсӣ номида мешавад. Сифатҳои шахсӣ, тавре ки А.В. Петровский таъкид намудааст, дар шакли падидаҳои муносибатҳои байни одамон ба вуҷуд меоянд [7, с.223-225].

Дар асоси назарияи А.В. Петровский, пайвастагӣ дар муносибатҳои байни одамон сифатҳои шахсӣ мебошад, ки дар фаъолият зоҳир мегардад. В.П. Бездухов, менависад “Мавҷудияти чунин пайвастагӣ,” - ба кас имкон медиҳад, ки аз доираи ташаккулёбии шахсӣ ба олами фаъолият, ки ин ташаккулҳоро тавлид мекунад, наздиктар шавад. Ин аллакай меъёри иштирок, яъне ширкат дар фаъолиятҳо ва аз ин рӯ, дар рушди донишҷӯ мебошад» [5, с.32-34].

Усули гуманистӣ самти фаъолияти омӯзгор (муаллим) -ро барои татбиқи дониш ба номи дигарон, барои рушди ӯ таъмин менамояд. Дар асоси ин фаҳмиши моҳияти муносибати гуманистӣ, омӯзгор на танҳо азхудкунии донишҳоро ба донишҷӯён таъмин менамояд (салоҳияти маърифатӣ), балки онҳоро ба татбиқи муносибат ба дониш, салоҳият ба донишҷӯ, ба фаъолиятҳо равона мекунад. Дар ин муносибатҳо сифатҳои шахсӣ (салоҳияти шахсӣ) зоҳир мегарданд.

Усули гуманистӣ, ки диққати худро ба татбиқи дониш ва малакаҳо барои донишҷӯ равона мекунад, ба такмил додани дониш, малака ва ташаккули сифатҳои шахсии омӯзгори оянда равона карда мешавад. Такмили равишҳои гуманистӣ ва салоҳиятнокӣ, вобаста ба фаъолияти ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда дутарафа нахоҳад шуд, масалан, аз нуқтаи назари дониш “барои худ” ва “дониш барои дигаре” (бо қиёс бо арзишҳои “барои худ” ва бо арзишҳои “барои дигаре” [8, с.58-60], аммо метавонад гуногун паҳлӯ бошад.

Усули аломатӣ-контексталӣ (контекстӣ), ки муқаррароти асосии онро А.А. Вербицкий таҳия кардааст, ба эҷоди контексте равона карда шудааст, ки мазмуни таркибии салоҳияти дидактикӣ-филологиро дар бар мегирад. Бо ёрии системаи шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои дидактикӣ, мундариҷаи фаъолиятиояндаи педагогӣ дар қисми марбут ба салоҳияти дидактикӣ-филологӣ ба назар гирифта мешавад ва дар ин замина дониш ҳамчун системаи аломатҳо ҷойгир карда мешавад.

Муқаррароте, ки моҳияти усули аломатӣ-контексталиро тавсиф менамоянд, чунинанд:

- фарқияти ниёзҳо, ҳадафҳо, ангезаҳо, воситаҳо, мавзӯъҳо, натиҷаҳои фаъолияти таълимӣ ва касбӣ, дар амалҳои донишҷӯён ва мутахассисон зарурати ташкили омӯзишро ба қадри имкон ба касби омӯзгорӣ фароҳам меорад;

- татбиқи усули аломатӣ-контексталӣ истифодаи усулҳои фаъоли таълимро дар бар мегирад [9, с.38-40].

Бидуни таҳлили муфассали консепсияи омӯзиши контексталии А.А. Вербицкий [9, с.38-44], мо як қатор муқарраротро ҷудо мекунем, ки бевосита ба проблемаи ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда дахл доранд ва онҳоро мушаххас мекунанд.

Якум, донишҷӯ дар шароити омӯзиши контекстӣ гузариши дуҷониба мекунад: аз иттилоот ба фикр ва аз фикр ба амал [9, с.55-58]. Гузариш аз иттилоот (масалан, дар лексияҳо, семинарҳо, ҳангоми амалия ва ғайра дар заминаи татбиқи принсипи пайвастагиҳои байнисоҳавӣ, принсипи консентризм) ба истифодаи он тавассути миёнаравӣ сурат мегирад, ки ин маълумотро дониш пурмазмун мегардонад. Дар ин ҳолат, фикри контекстикии омӯзгор дар бораи фаъолияти худ, дар бораи донишҷӯ, муносибатҳо, сифатҳо, фаъолиятҳои ӯ ва ғайра омезиш меёбад.

Дар ҳар як вазъият, ба ақидаи А.А. Вербицкий, мундариҷаи иҷтимоии фаъолияти касбии омӯзгори оянда ба ин ё он дараҷа пешниҳод карда мешавад [9, с.91-93].

Мазмуни мавзӯи дониш, малака, муносибат ба салоҳият, салоҳиятнокӣ, муносибат ба ҳолатест, ки ин ё он салоҳият талаб карда мешавад, сарфи назар аз он, ки он ба намуди муайяни фаъолият мувофиқат намекунад. Мазмуни иҷтимоӣ фарҳангест, ки ба донишҷӯён дар ҷараёни омӯзиши онҳо дар мавзӯъҳои гуногуни таълимӣ интиқол дода мешавад. Асоси эҷодиёт дар раванди таълим мавзӯи умумии муҳокима, баробарии мавқеъҳои субъектҳои таълим мебошад.

Сониян, мавқеи "мутақобилаи" донишҷӯ агар фаъол бошад, агар вай ҳангоми қабули қарор интихоби рефлексивии усулҳои интиқоли фарҳангро тавассути мундариҷаи таълим гузаронида бошад, унсурҳои он, тавре ки дар боло нишон дода шуд, ба унсурҳои фарҳанг мувофиқ хоҳанд шуд. Дар ин қисмат муносибати контекстӣ на танҳо бо усули фарҳангшиносӣ ба ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда пайваст карда мешавад, балки он ихтиёрӣ мебошад. Моҳияти мукаммалии контекстӣ ва фарҳангии равишҳо аз он иборатанд, ки дониш, малака ва муносибатҳо, ки мундариҷаи мавзӯии вазъи фаъолияти педагогӣ, мавзӯи фаъолият (равиши фаъолият) -ро тавсиф мекунанд, унсурҳои мундариҷаи таълим мебошанд, ки донишҷӯён онҳоро таҳти роҳбарии омӯзгор аз худ мекунанд: равишҳои иловагии контекстӣ, фарҳангӣ ва гуманистӣ: мундариҷаи мавзӯии вазъи фаъолият ҳамчун ҷузъи мундариҷаи таълим ба ном ва ба манфиати донишҷӯ (гуманистӣ) амалӣ карда мешавад муносибат), на ба хотири ҳадафҳо.

Мазмуни предметии вазъияти фаъолияти педагогӣ мукаммалии ин равишҳоро бо равишҳои фаъолияту гуманистии ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда таъмин менамояд.

Мавзӯи фаъолияти донишҷӯ (омӯзгор) мавзӯи «муносибати фаъол» -и ӯ мебошад [10, с.50-52]. Фаъолияте, ки муносибати омӯзгориояндаро бо дониш, салоҳият, салоҳиятнокӣ, донишҷӯ ва фаъолияти ӯ амалӣ мекунад, аз рӯи мавзӯи он муайян карда мешавад. Вобаста аз фаъолият (маърифатӣ, коммуникатсионӣ ё дигар), муносибатҳои танҳо ба он хос, ки мавзӯи онро ташкил медиҳанд, амалӣ карда мешаванд. Дар ин муносибатҳо ин ё он унсури мундариҷаи таълим собит карда мешавад. Дар муносибатҳои байнишахсӣ, ки дар фаъолияти коммуникативӣ амалӣ мегарданд, муносибати шахсӣ, арзишӣ ба назар мерасад.

Маданияти одам, ки онро М.С. Каган таъкид кардааст, дар малакаҳое ифода меёбад, ки такрористеҳсолкунӣ ва истеҳсолотро таъмин менамоянд, чизи ба даст овардашударо азхуд мекунанд ва фарҳанги навро ба вуҷуд меоранд [11, с.171 - 172].

Нашри дубора азхудкунӣ ба таҷрибаи фаъолият, дар ихтиёри усулҳои маълуми фаъолият асос ёфтааст, ки «дониш дар бораи он дар унсури якуми фарҳанг мавҷуд аст» [12, с.49-52]. Истеҳсол ва эҷоди нав ба таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ асос ёфтааст.

Моҳияти мукаммалии равишҳои контекстӣ, фарҳангӣ ва гуманистӣ ба ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологӣ дар он аст, ки муносибатҳое, ки мавзӯи фаъолиятро ташкил медиҳанд, аз ҷониби омӯзгор ба ном ва ба манфиати донишҷӯ иҷро карда мешаванд.

Татбиқи усули контексталӣ фароҳам овардани заминаи филологии фазои таълимиро таъмин менамояд, ки дар он салоҳияти дидактикӣ-филологӣ, ки мундариҷаро ташкил медиҳад, рушд мекунад. Мазмуни филологиро мазмуни таълим дар сатҳи чунин фанҳои таълимӣ, аз қабили "Забони русӣ" ва "Забони хориҷӣ" ба вуҷуд меорад, ки азхудкунии онҳо рушди дониши лингвистӣ ва адабӣ, малака, шавқи хониш ва ғайраро таъмин менамояд, ки дар раванди таълим додани донишҷӯён дар муассисаи таълимии омӯзгорон, дар маҷмӯъ ва дар нақшаи фаъолияти ояндаи педагогии онҳо, ки татбиқи ҷузъи фарҳангии мундариҷаи таълимро таъмин мекунад, баррасӣ карда мешавад. Донишҷӯ дар заминаи филологӣ «аз ибтидо худро ҳамчун субъекти татбиқи психологӣ дарк мекунад[9, с.42-44].

Аз ин бармеояд, ки заминаи филологии фазои таълимӣ ва фаъолияти омӯзгорӣ на танҳо тавассути равиши контексталӣ, балки тавассути равияи фарҳангӣ низ эҷод мешавад.

Равиши фарҳангшиносӣ, тавре ки Н.Б. Крилова таъкид мекунад, маҷмӯи усулҳои методологӣ мебошад, ки таҳлили ҳама гуна соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ ва рӯҳӣ (аз ҷумла соҳаи маориф ва педагогика) -ро тавассути консепсияҳои фарҳангшиносии система (фарҳанг, меъёрҳо, арзишҳо, фаъолияти фарҳангӣ ва ғ.) Таъмин менамояд.) [13, с.63-65].

Чунин фаҳмиши равиши фарҳангшиносии олимон ба пешниҳодҳои мо асос ёфтааст, ки аввалан, он бо татбиқи мундариҷаи таълим алоқаманд мебошад, ки унсурҳои онро И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин ва В.В. Краевский асоснок кардаанд. Дуввум, ин ки ҷузъи фарҳангии фанҳои таълимии "Забони русӣ" ва "Забони хориҷӣ" дар ҷузъи дониш дар шакли дониш дар бораи табиат, ҷомеа, тафаккур, усулҳои фаъолият (дониш ҳамчун унсури фарҳанг), дар ҷузъи фаъолият дар шакли малакаҳои гуногун ҳузур дорад. Усули фарҳангӣ ба ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологӣ ба ташаккули таҷрибаи муносибати донишҷӯён ба ҷаҳон, ба одамон ва нисбат ба худ равона карда шудааст (унсури чоруми мундариҷаи таълим), ки дар он (таҷриба) ҷузъи филологӣ бо забонҳои русӣ ва хориҷӣ, адабиёт, ки ҳамчун фанҳои таълимӣ, дорои иқтидори назарраси гуманистӣ буда, мукаммалии равишҳои фарҳангӣ ва гуманистиро таъмин мекунанд. Ин потенсиал тавассути воситаҳои дидактикии мувофиқ ба ҳам усулҳои забоншиносӣ (салоҳияти лингвистӣ, нутқ) амалӣ карда мешавад ва ҳам мукаммалии ин равишҳоро таъмин мекунад. Бо ёрии охирин, омӯзгор муносибати арзиширо ба донишҷӯ ва фаъолияти ӯ ва ғайра баён мекунад, таҷрибаи муносибатҳои арзишии худро ба ҷаҳон, ба одамон, нисбат ба худ, ба шаклҳои фарҳанги азхудкардааш ташаккул медиҳад (унсури чоруми мундариҷаи таълим). Ҳамин тавр, мукаммалии равишҳои фарҳангӣ ва гуманистӣ тавассути василаҳои лингвистӣ таъмин карда мешавад. Татбиқи муносибати контекстӣ ба ташаккули салоҳияти дидактикӣ-филологии омӯзгори оянда тавассути моделсозии ҳолатҳои педагогӣ дар шаклҳои гуногуни таълим чунин контексти фаъолиятеро пешбинӣ мекунад, ки дар он салоҳиятҳое, ки мазмуни салоҳияти дидактикӣ-филологиро ташкил медиҳанд, ба таври системавӣ ба ҳам пайванд буда, рушди онҳо (ва татбиқи минбаъда дар педагогикаи амалӣ) дар раванди таълим ва ҳам дар давраи таҷрибаи педагогӣ ба таври мунтазам амалӣ карда мешаванд.

Равиши системавӣ, тавре ки И.В. Блауберг таъкид мекунад, дар муқоиса бо равиши таҳлилӣ, ҳаракатро на аз ҷузъ ба кулл, балки аз кулл ба ҷузъ пешбинӣ мекунад [14, с.154-156]. Ҳангоми ифшои мундариҷаи дидактикии салоҳияти филологӣ, дар маҷмӯъ, ки он салоҳият мебошад, ва қисматҳои он, ки салоҳиятҳои маърифатӣ, коммуникатсионӣ, лингводидактикӣ ва тадқиқотӣ мебошанд таҳлилу омӯзишҳо ба роҳ монда шуд.

Раванди ҳамгирой, ба гуфтаи Ю.Н. Кулиуткин, барои барқарор намудани сохтори ҷудонашавандаи падидаҳои таҳқиқшаванда, барқарор намудани робитаҳо ва муносибатҳои мунтазами байни гурӯҳҳо аз ҷиҳати таҳлилӣ нигаронида шудааст [15, с.10-12].

АДАБИЁТ

1. Юдин, Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность [Текст] / Э.Г. Юдин. - М.: Эдиториал УРСС, 1997. - 444 с.

2. Гартман, Н. Этика [Текст] / Н. Гартман. - СПб.: Владимир Даль, 2002. - 707 с.

3. Каган, М.С. Философская теория ценности [Текст] / М.С. Каган. - СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. - 205 с.

4. Фромм, Э. Психоанализ и этика [Текст] / Э. Фромм. - М.: Республика, 1993.-416 с.

5. Бездухов, В.П. Гуманистическая направленность учителя [Текст] /

6. В.П. Бездухов. - Самара - Санкт-Петербург, 1997. - 172 с.

7. Вершловский, С.Г. Социально-педагогические проблемы непрерывного образования учителей [Текст] / С.Г. Вершловский // Проблемы интеграции и дифференциации подготовки и повышения квалификации педагогических кадров. Сборник научных трудов. - Самара: СамГПИ, 1993. - С. 3-10

8. Петровский, А.В. Личность. Деятельность. Коллектив [Текст] /

9. А.В. Петровский. - М.: Политиздат, 1982. - 255 с. - (Над чем работают, о чем думают философы).

10. Баранников, А.В. О введении иностранного языка во II классах

11. начальной школы в условиях эксперимента по обновлению структуры и содержания общего образования в 2002/2003 учебном году [Текст] / А.В. Баранников // Иностранные языки в школе. - 2002. - № 2. - С. 4-10.

12. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход [Текст] / А.А. Вербицкий. - М . : Высшая школа, 1991. - 204 с.

13. Леонтьев, А.Н. Проблемы развития психики [Текст] / А.Н. Леонтьев.-М.: МГУ, 1981.-584 с.

14. Каган, М.С. Философия культуры [Текст] / М.С. Каган. - СПб.: Петрополис, 1996. - 416 с.

15. Дидактика средней школы. Некоторые проблемы современной дидактики [Текст] // Под ред. М.А. Данилова и М.Н. Скаткина. - М.: Просвещение, 1975.-303 с.

16. Крылова, Н.Б. Культурология образования [Текст] / Н.Б. Крылова.М.: Народное образование, 2000. - 272 с.

17. Блауберг, И.В. Проблема целостности и системный подход [Текст] / И.В. Блауберг. - М.: Эдиториал УРСС, 1977. - 448 с.

18. Кулюткин, Ю.Н. Интеграция знаний учителя как психологическая проблема [Текст] / Ю.Н. Кулюткин // Проблемы интеграции и дифференциации подготовки и повышения квалификации педагогических кадров: Межвузовский сборник научных трудов. - Самара: СамГПИ, 1993. - С. 3 - 12.

ПОЛНАЯ СУЩНОСТ НАУЧНЫХ ПОДХОДОВ К ФОРМИРОВАНИЮ ДИДАКТИКО – ФИЛОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

В ходе анализа и исследования подготовленных материалов автор постарался использовать глубокие научные источники и аргументы, чтобы внести свой вклад в прояснение этой науки. В частности, автор отмечает, что в последнее время в науке и педагогической практике усилилось понятие «подход». Знание методов формирования дидактической и филологической компетентности будущего учителя выполняет методологическую функцию в конкретных научных исследованиях».

При анализе своей научной работы автор широко использует научную литературу, отмечая, что «Анализ научной литературы показывает, что существуют подходы, которые используются в процессе подготовки будущих учителей к педагогической деятельности в целом. Мы выбираем такие подходы, которые в первую очередь «соответствуют» теоретическим положениям, о сущности дидактико-филологической компетентности; во-вторых, согласовать дидактико-филологическую компетенцию как систематическое личностное образование, содержание которого - познавательная, коммуникативная, лингводидактическая и исследовательская компетенция».

В процессе изучения и анализа данной статьи констатируется, что «Деятельность учителя многогранна и культурна, он знакомит студентов с учащимися через конкретные подходы, через реализацию культурной составляющей содержания образования. Он знакомит студентов с культурой и развивает их дидактико-филологические компетенции. Педагог не только отражает педагогическую реальность, но и реализует «предсказуемое отражение» через «изменение идеального проекта».

Ключевые слова: *подход, многогранный, дидактический, филологический, познание, профессиональная компетентность, компетентность, педагогическое образование, специальная компетентность, индивидуальная компетентность.*

THE FULL ESSENCE OF SCIENTIFIC APPROACHES TO THE FORMATION OF DIDACTIC AND PHILOLOGICAL COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER

The author has tried to use in-depth scientific sources and arguments to contribute to the clarification of this science in the analysis and research of the prepared materials. In particular, the author notes that "recently the concept of «approach» in science and pedagogical practice has become popular. Knowledge of the methods of formation of didactic and philological competence of the future teacher fulfills the methodological task in specific scientific research".

In the analysis of his scientific work, the author makes extensive use of scientific literature, noting that "Analysis of the scientific literature shows that there are approaches which are used in the process of preparing future teachers for pedagogical activities in general. We choose such approaches that first "conform" to the theoretical provisions, on the essence of didactic-philological competence; secondly, to agree on the didactic-philological competence as a systematic personal education, the content of which is cognitive, communicative, linguodidactical and research competence".

In the process of studying and analyzing this article, it is stated that "Teacher's activity is multifaceted and cultural, he introduces students to study through specific approaches, through the implementation of the cultural component of the educational content. It acquaints students with culture and develops their didactic-philological competence. The teacher not only reflects the pedagogical reality, but also implements the "predictable reflection" through "ideal-project change".

Keywords: *approach, multifaceted, didactic, philological, cognition, professional competence, competence, pedagogical formation, special competence, individual competence.*

Сведения об авторе:

Одинаев Комрон *– Докторант(PhD) 2-го курса кафедры методика преподавания английского языка Таджикского Государственного Педагогического Университета имени С. Айни.* ***Адрес:*** *734003, РТ, г.Душанбе, ул. Рудаки - 121* ***Тел:*** *(992)987657262*

About the author:

***Odinaev Komron**– 2nd Doctor Degree (PhD) of the chair of teaching methodology of English Language Tajik State Pedagigical University named after S. Ayni. **Address:** 734003, RT, Dushanbe, p.Rudaki,-121 **Phone:** (992) 987657262*

ВНЕКЛАССНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШКОЛЬНИКОВ КАК ВАЖНЕЙШЕЕ УСЛОВИЕ ВЫЯВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СВОИХ СПОСОБНОСТЕЙ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ

Хабибова О.М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Аини

Можно отметить, что внеклассная работа предусматривает очень важную цель - формирование и развитие творческой личности ученика. Цели внеклассной воспитательной работы требуют решения задач, к которым ученые относят: формирование познавательного интереса к предмету; сочетание материала школьного предмета с жизнью; углубление и расширение содержания изучаемого; развитие способностей учащихся; осуществление индивидуального подхода; профессиональная организация внеклассной воспитательной работы; совершенствование умений и навыков использование различных источников информации. Однако, конечная цель и задачи внеклассной воспитательной работы могут быть конкретизированы и изменены учителем в соответствии со спецификой и возможностями. При анализе были выделены общие принципы внеклассной воспитательной работы, которые характерны для всех видов внеклассной деятельности - добровольности (принцип, принимает во внимание желание школьников участвовать во внеклассной воспитательной работе), учет индивидуальных особенностей учащихся.

Учебными планами общеобразовательной школы предвиденные факультативные занятия по различным предметам, так же как и внеурочные занятия, они не обязательны для всех учащихся. От внеурочного факультативного занятия отличаются тем, проводимых по определенным и стабильным программам. По форме они близки к обычному уроку. Содержание этих занятий не может полностью соответствовать различным запросам отдельных учащихся.

Следует подчеркнуть еще одну очень важную сторону внеурочной работы. В.А. Сухомлинский писал: "Логика учебного процесса таит в себе опасность замкнутости и обособленности, потому что в школе на каждом шагу подчеркивается: достигли успеха собственными усилиями, не надейся на других, потому что результаты умственного труда оцениваются индивидуально. чтобы школьная жизнь была проникнута духом коллективизма, оно не должно иссякать уроками". Внеурочная работа объединяет учащихся в дружные коллективы, связанные общими интересами. Она помогает преодолевать такие черты личности, как замкнутость, эгоизм, недисциплинированность. Работа в коллективах, секциях воспитывает учащихся в духе товарищества, целенаправленности, глубокого и активного интереса к труду и науки [1].

Следует отметить, что вопросам организации, методики и содержания отдельных форм внеурочной работы в последние годы уделялось значительное внимание.

Внеурочная воспитательная работа опирается на помощь со стороны школьного руководства и общественных организаций. Следует учитывать большие возможности организации внеурочной работы в школе, возникающих благодаря различным мероприятиям, которые выходят за рамки школьной работы, а именно участие в соревнованиях, конкурсах, творческих выставках, экскурсиях.

Внеклассную воспитательную работу необходимо планировать: перспективно на учебный год и более подробно на полугодие. Планы внеурочной работы, как по отдельным предметам, так и школы в целом, обсуждаются с ученическим активом, утверждаются директором школы и доводятся затем до сведения всего школьного коллектива в специальных графиках, афишах, объявлениях.

В качестве демонстрации приведём одну организации сценарии внеклассной работы.

Тема: «Радужный мир»

Место проведения: Национальная библиотека

Цель: Ознакомление учащихся по историческому письмам и книгам. Особенности книг, воспитательное влияние книги, детские газеты и журналы, труды писателей и поэтов. Изучить способ правильного чтения книги и отношение к ней. Воспитать любовь учащихся к чтению книг.

Средство обучения: книги, портреты, совместные работы учащихся в составление книги, детские газеты и журналы, сканворд, кроссворд, ребусы.

Подготовка: Высказывание писателей и поэтов о книге: «Милее книги в мире друга нет», «Чтения книг повышает уровне интеллекта человека». «Чтения книг развивает познавательные способности и формирует научное мировоззрение».

Ход урока: Библиотекарь: здравствуйте, дорогие ученики! Перед тем как мы начинаем урок, будем читать, и слушать одну отрывок рассказ о книгу.

Правильно ли такое отношение к книгам?

Я очень люблю читать книгу. В своем свободное время я проведу с чтением книг. С друзьям мы часто встречаемся в саду в школе и занимаемся чтение стихов. Что-то привело к сору Собира и Шокира. Шокир и Собир кидались книгой друг в друга. В это время книга порвалось на мелкие куски. Разве правильно ли такое отношение к книгам?

Но я недоволен собой тем, что не смогла спасти книг из рук плохих товарищей.

Библиотекарь: Давайте ребята будем беседовать от поступков ребят. В чем заключается смысл этого рассказа?

Ученики: о книге.

Библиотекарь: что любил мальчик безгранично?

Ученики: Книги.

Библиотекарь: что означает любовь?

Ученики: любить что- то и чего-либо: заботится о ней, думать о ней, подражать ему.

Библиотекарь: вы, можете сказать, что мальчик любил книгу?

Ученики: если любил, защитил бы. Не позволил бы книге впасть в такое состояние.

Библиотекарь: было ли поведение этих мальчиков правильным? Ученики: их поведение было неправильным.

Библиотекарь: задумывались ли вы когда-нибудь об истории происхождения книг и каллиграфии в творчестве писателей и поэтов? Вы хотите и отвечать на всех эти вопросы? Так давайте послушаем.

Люди древнего времени между собою рассказывают о интересных приключениях, но они не смогли писать, потому что сначала у них не было грамотность. Первоначально виды грамотности были в геометрических формах и картинках. Древнейший персидское- таджикская книга — это Авеста- свешенная книга зороастризма, которая написано на авестийском языке. С начало его передавал из уст в уста зороастрийский монах.

Впервые Авестийский был отредактирован издан во времена шаха Дора 1. В конце правления шаха Хусрова Парвиза вышла новая редакция Авесты, которая получила название Зонда.

Ранее, в 4 веке, для авестийского письма был изобретен специальный сценарий, названный авестийским. Он был написан 44 буквами и тремя формами из двух пар букв и похож на арабский шрифт. Но сегодняшние книги сильно отличаются от книг прошлого. Их рисунки красочные, буквы легкие, и они радуют глаз. Они печатаются на качественной бумаге на пишущих машинках. Хотя печатать и писать книги легче, чем раньше, писатели, поэты, художники и другие сотрудники должны приложить немало усилий, чтобы написать книгу. Когда мы открываем книгу и читаем ее, мы полагаем, что тяжелая работа сотрудников в этой области была потрачена на каждую книгу. Итак, дорогие дети, мы должны ценить их труд, относиться к книге как к лучшему и самому уникальному другу. Если есть вопросы по этой теме, задавайте. (Библиотекарь отвечает на вопросы читателей).

Библиотекарь: А теперь послушаем информацию читателей о газетах и журналах. Внимательно слушайте.

Читатель 1: Газета — это периодическое издание, в котором публикуются материалы о повседневных событиях. Газета занимает большое место в жизни людей планеты. Газеты и журналы являются большим подспорьем в культивировании и развитии мировоззрения. Разнообразие и обилие материалов, публикуемых на страницах газеты «Пайрав», помогает нам в работе и учебе. При необходимости мы можем их эффективно использовать.

Читатель 2: Газеты - одно из основных средств коммуникации и массовой пропаганды. Публикуют материалы по ежедневным вопросам и комментируют их. В наше время газета охватывает самые разные жанры: от официальных новостей до статей, репортажей и интервью, репортажей о событиях в стране и мире.

Читатель 3: Журнал также является периодическим изданием, но он охватывает более серьезные и важные темы в очень широком диапазоне. Это освещает важные для нас вопросы. По своему периодическому изданию журнал делится на несколько типов: еженедельный (т.е. раз в неделю), полумесячный, ежемесячный, двухмесячный, полугодовой.

Читатель 4: В Таджикистане журнал «Машал» издается с 1950 года и привлекает читателей своим богатым содержанием. Разнообразные и обильные материалы, опубликованные на страницах газет «Анбоз», «Пайрав» и журнала «Чашма», помогают нам в работе и учебе. Советуют читать правильно, рассказывают о прекрасной жизни и творчестве наших сверстников, знакомят с новыми книгами.

Читатель 5: Каждый читатель должен подписаться на газеты и журналы или читать их в библиотеке, привыкнуть к их чтению с раннего возраста и быть в курсе всех событий. Мы можем

создать уголок из материала для вырезания и использовать его при необходимости для внеклассных занятий и уроков.

Библиотекарь: Дорогие дети, спасибо. Не стесняйтесь комментировать, что говорят ваши одноклассники. А теперь поговорим о том, как читать книгу. Дорогие ребята! Вы полностью понимаете, что значит, когда читаете тексты, сказки, рассказы? (Библиотекарь выслушивает ответы читателей и продолжает.) Чтобы понять смысл необходимо внимательно прочитать книгу, не отвлекаясь. Если вы не понимаете отрывок, вам следует прочитать отрывок 2–3 раза. Если вы встретите сложные слова, поищите их в словарях, описаниях внизу страниц и на обратной стороне книг. Дорогие дети, не забывайте повторять про себя любимые отрывки во время чтения. Дорогие дети, если вам нужно знать какой-либо материал, проблемы, исторические деятели, воспользуйтесь книгами по культуре, энциклопедиями и словарями. Энциклопедия — это греческое слово, означающее «круг познания», «энциклопедия». Изучение нового слова, нового значения порадует вас, отточит вашу речь и обогатит ее новыми выражениями. Это был краткий отчет о происхождении, использовании и образовательном воздействии книги на человека. Если у вас есть какие-либо вопросы, пожалуйста спрашивайте. (Библиотекарь задает читателям вопросы по предыдущей теме).

Библиотекарь: Дорогие дети, теперь у нас с вами есть игра «Кто быстрее». Условия игры таковы: в этой таблице в одной части написаны имена главных героев, а в другой - имена сценаристов. Имена персонажей пронумерованы, а имена писателей обозначены буквами. Вам нужно найти ответы. (Библиотекарь вешает флипчарт, на котором он подготовил двухстраничный дневник, и говорит читателям: победит тот, чьи ответы верны.

1. Корииикамба А. Джалол Икроми.
2. Рики Тикки Тави Б. Акобир Шарифи
3. Лейле и Маджнун В. Сказки таджикского народа
4. Юсуф и Хашим Г. Садриддин Айни
5. Фируза Ғ. Азизи Азиз
6. Анвар и Милиса Д. Киплинг Джозеф Редьярд
7. Нахудак Е. Абдулкасима Фирдоуси
8. Мир Или. Ё. Абдурахмони Джоми
9. Бежан и Манижа Ж. Кароматуллохи Мирзо
10. Махмуд З. Пулод Толис
Ответы: 1Г. 2Д. 3Ё. 4З. 5А. 6Б. 7В. 8Ғ. 9Е. 10Ж.

Библиотекарь: спасибо, дорогие ребята. Теперь мы разделены на три группы. Страницы, которые вы видите у меня в руке, содержат по три стихотворные строки. Каждая группа находит и записывает четвертую строфу, название стихотворения и имя поэта.

Группа 1. Лишь ветерок из Бухары ко мне примчится снова,

Жасмина запах оживет и мускуса ночного.
Воскликнут жены и мужья: - То ветер из Хотана,
Благоуханье он принес цветенья молодого!
Правильный ответ: стихотворение А. Рудаки.
Группа 2. Чуждайся корысти, живя меж людей,
О доброй лишь славе и чести радей.
Стяжательства жаждой весь век не томись,
Стяжать лишь бессмертную славу стремись!
Правильный ответ: «Шахнаме» А. Фирдоуси.
Группа 3: К чему различие меж существами мира.
Когда ты создал все и для всего- судья?
Но доля богача бескрайна, словно море,
А доля бедняка – лишь утлая ладья.
Правильный ответ: Стихи Н. Хисрава.

Библиотекарь: перейдём к следующей части нашего урока. Следующая игра называется «Найди смысл». (Библиотекарь делит предварительно написанные советы на листах формата А4 на три группы. (Они должны объяснить и представить рекомендации в своих группах).

Группа 1: 1. Хорошая книга лучше большого сокровища. 2. Нет сокровища дороже образования.3. Тьма, как бесплодный дом. Уважайте библиотеки как священные места и книги.

Группа 2: 1. Самое ценное сокровище — это знания, а ключ — это книга. 2. Книга - сокровищница. 3. Лучший верный спутник — это книга.

Группа 3: 1. Слушайте величайшие изречения великих из книги. 2. Мера страдания указана в книге. 3. Знания из науки, науки из книг. Чтобы познать науку, поспешите. (Ученики объясняют наставления по истечении отведенного времени).

Библиотекарь: (Библиотекарь вешает флипчарт с надписью «Выходная карта»). Дорогие дети, в конце урока мы соберем ваши мысли в этой таблице. «КАРТА МУДРОСТИ»

1. Что вы узнали из урока?
2. Что ты понял?
3. Что мы можем использовать?
4 Что ты не понимаешь?

Библиотекарь: Уважаемые читатели. Спасибо вам всем. Наша сегодняшняя сессия окончена. Спасибо всем за ваши старания. Я всегда жду вас в этом месте науки и образования. Помните, что каждый раз, приходя в библиотеку, каждая книга открывает вам новые секреты. Поэтому максимально используйте это драгоценное сокровище.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лутфуллоев М. Современная дидактика. / М. Лутфуллоев - Душанбе, 2001. – 112с.
2. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива. В.А. Сухомлинский - Просвещение, 1981. – 117 с.
3. Рамазонова Р. Классификация нетрадиционных внеклассных и внешкольных работ в творчестве учащихся. / Р. Рамазонова - Душанбе, 2006. - 120 с.
4. Волков И.П. Приобщение школьников и творчеству. / И.П. Волков М.
5. Просвещение, 1982- 136с.
6. Яременко Н. И учимся, и развлекаемся. Формы внеклассной воспитательной работы / Н. Яременко // Школьный мир. - № 10. - 2008.
7. Хмель В. Внеклассная воспитательная работа на основе жизнедеятельности объединения-игры /В. Хмель // Нача. школа. - 2004. - №12. - С. 39-40.

ВНЕКЛАССНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШКОЛЬНИКОВ КАК ВАЖНЕЙШЕЕ УСЛОВИЕ ВЫЯВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СВОИХ СПОСОБНОСТЕЙ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ

В статье автор на конкретных примерах показала роль и значение внеклассной работы с учащихся в различных видах, формах, которые оказывают большое влияние в повышение роли обучения, способствуют активному применению имеющихся знаний, стимулируют к приобретению новых знаний. Автор в своей статье показала роль и значение групповых, массовых и индивидуальных форм. Учитель должен подбирать такие формы работы, во внеклассной, внешкольной, которые соответствуют уровню развития учащихся, подготовленности и заинтересованности. Следует подчеркнуть еще одну очень важную сторону внеурочной работы.

Внеклассная деятельность школьников, проводимые в системе всего процесса преподавания, развивают многосторонние интересы учащихся, самостоятельность в работе, практические навыки, их мировоззрение и мышление. Формы таких занятий весьма разнообразны, но по содержанию и методам осуществления они связаны с уроком; на уроке у учащихся возникает интерес, который находит свое удовлетворение в той или иной форме внеклассных занятий и снова получает развитие и закрепление на уроке.

Ключевые слова: *познавательный, коллективизм, каллиграфия, зороастризм, интеллект, индивидуальность, внеклассная работа, авестийский.*

EXTRACURRICULAR ACTIVITIES OF SCHOOLCHILDREN AS THE MOST IMPORTANT CONDITION FOR IDENTIFYING AND DEVELOPING THEIR ABILITIES AND CAPABILITIES

In the article, the author, using specific examples, showed the role and importance of extracurricular work with students in various forms, forms that have a great impact on enhancing the role of learning, contribute to the active use of existing knowledge, and stimulate the acquisition of new knowledge. The author in her article showed the role and significance of group, mass and individual forms. The teacher must select such forms of work, in extracurricular, extracurricular, that correspond to the level of development of students, preparedness and interest. Another very important aspect of extracurricular work should be emphasized.

Extracurricular activities of schoolchildren, carried out in the system of the entire teaching process, develop the multilateral interests of students, independence in work, practical skills, their worldview and thinking. The forms of such classes are very diverse, but in terms of content and methods of implementation, they are associated with a lesson; in the lesson, students develop an interest that finds its satisfaction in one form or another of extracurricular activities and again receives development and consolidation in the lesson.

Key words: *cognitive, collectivism, calligraphy, Zoroastrianism, intelligence, individuality, extracurricular activities, Avestan.*

Сведения об авторе:

Хабибова Оишамо Муродовна *– старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини, тел.: (+992) 907310630, E-mail: oisha ddo@mail.ru*

About the author:

Habibova Oishamo Murodovna *– Senior Lecturer at the Department General Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, tel.: (+992) 907310630, E-mail: oisha-ddo@mail.ru*

ВЫЯВЛЕНИЕ КОЭФФИЦИЕНТА ТРУДНОСТИ ТЕСТА И ТЕСТОВЫХ ЗАДАНИЙ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Мансурова Л.Б.

Национальнный центра тестирования при Президенте Республики Таджикистан

Оценка учебных достижений осуществляется, как правило, стандартизированными процедурами, при проведении которых все учащиеся находятся в одинаковых условиях. Такую стандартизированную процедуру можно создать при помощи тестовых технологий [1].

Правильно составленный тест представляет собой совокупность сбалансированных тестовых заданий. Количество заданий в тесте должно быть подобрано таким образом, чтобы пропорционально отразить основное содержание предмета. Комбинации тестовых заданий различных трудностей должны обеспечить равносложность различных вариантов тестов.

Результаты теста можно анализировать после проведения экзамена, тематического теста или итогового теста. Тестовыми заданиями можно считать только те, которые обладают хорошими статистическими характеристиками. Процесс выявления статистических характеристик тестового задания называется *анализ заданий* (Item Analysis) [2]. При анализе теста или тестового задания оцениваются некоторые статистические характеристики. Самой важной статистической характеристикой является трудность (difficulty) теста или тестовых заданий.

Трудность является основным свойством тестовых заданий, и самого теста. Поскольку любой тест может состоять из очень простых заданий и из очень сложных.

Поэтому трудность теста и тестовых заданий невозможно оценить исходя из того, что экзаменуемый справился с 80% заданий в тесте или он выполнил только 11% заданий, до тех пор, пока не будет сделан анализ теста по статистическим характеристикам.

Оценивание трудности тестовых заданий проводится по разным методам обработки результатов выполнения теста. В классической теории тестов [3] оценка трудности j-го задания, можно получить, по формуле:

$$P_j = \frac{R_j}{N} \qquad (1)$$

где P_j – доля правильных ответов на j-е задание, R_j – количество тестируемых, выполнивших j-е задание правильно, N – число тестируемых в группе, j – номер задания теста.

Тест по английскому языку состоит из 20 заданий, где j принимает значения j = 1, 2,...,…20. Трудность задания обычно выражают в процентах, тогда формула для оценки трудности имеет вид:

$$P_j = \frac{R_j}{N} \cdot 100\% \qquad (2)$$

где P_j – трудность в процентах.

В данной работе интерпретируется тест, который сдавали 2528 абитуриентов на централизованных вступительных экзаменах в 2019 году. Все эти абитуриенты сдавали тест по английскому языку для поступления в ВУЗы по таким направлениям и специальностям как: экономика и география; филология, педагогика и искусство; обществоведение и права человека. Тест по английскому языку состоял из 20 тестовых заданий. В тесте применялись два формата тестовых заданий: ТЗ с ответами на выбор, ТЗ на установления соответствия [4].

В таблице 1 приведены форматы тестовых заданий, соответственно их номерам в тесте.

Результаты экзамена обрабатывались с помощью компьютерных программ.

Таблица 1. Количество ТЗ соответственно форматам

Формат ТЗ	Номер ТЗ

С ответами на выбор	1, 2, 3,4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12,13, 14. 15, 16
На установления соответствие	17, 18, 19, 20

По полученным результатам учитывая правильные ответы абитуриентов построена гистограмма, показывающая частотное распределение баллов.

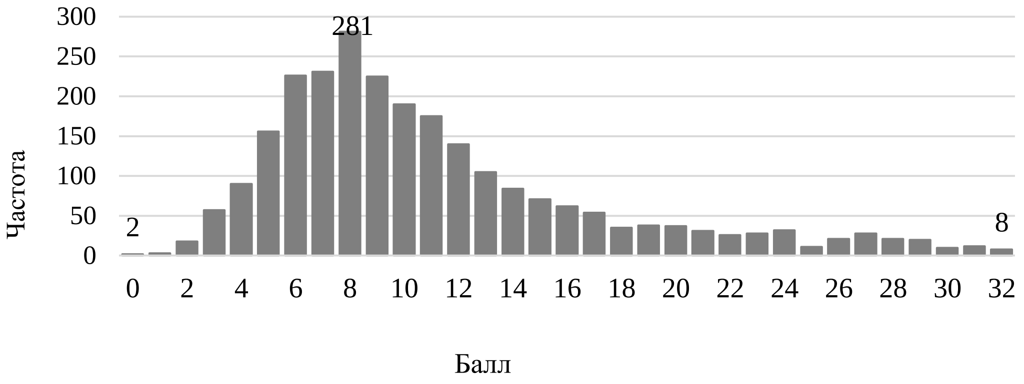

***Рис.1.* Гистограмма распределения баллов**

Это гистограмма показывает частотное распределение статистических результатов теста.

Как видно из рисунки 1 два абитуриента не справились с выполнением теста, т.е. не получили ни одного бала, а 8 абитуриентов получили максимальные 32 балла.

Надо обратить внимание на то, что это распределение результатов теста от теоретического (нормального) распределения (график 2) отличается смешением результатов в сторону меньших балов (рис. 2.) (график 1).

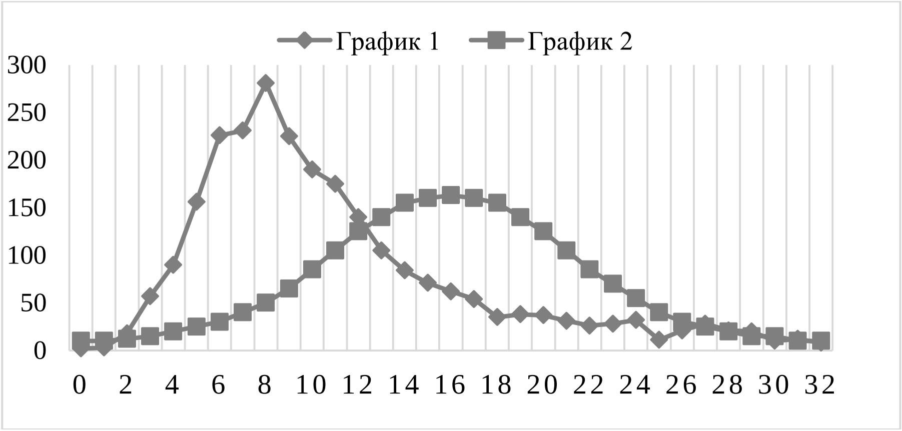

Рис 2. Статистическое распределение полученных результатов (график 1) и статистическое распределение баллов на основе классической теории тестов (график 2)

Из рисунка 2 становится ясно, что кривая распределения результатов тестирования полученная нами смещается в сторону меньших баллов. Это говорит о том, что для данной группы тестируемых тест является относительно трудным.

Используя формулы 1 и 2, мы оценили трудность каждого тестового задания. В качестве примера рассмотрим ТЗ №1. Так как, общее число тестируемых составило 2528, из них на ТЗ №1 смогли ответить только 935 экзаменуемых, то по формуле 1,

$$P_1 = \frac{R_1}{N} = \frac{935}{2528} = 0{,}37$$

Трудность задания в процентах,

$$P_1 = \frac{R_1}{N} = \frac{935}{25285} \cdot 100\% = 0{,}37 \cdot 100\% = 37\%$$

Таким образом для каждого ТЗ (табл.1.) был выявлен коэффициент трудности P_j (p -value). Полученные результаты приведены в табл.2.

Таблица 2. Результаты абитуриентов и трудность тестовых заданий

Номер ТЗ	Число абитуриентов, правильно выполнившие ТЗ (N)	Проценты абитуриентов, правильно выполнившие ТЗ, %	Трудность ТЗ (P_j)
01	940	37	0,37
02	633	25	0,25
03	1402	55	0,55
04	809	32	0,32
05	809	32	0,32
06	809	45	0,45
07	1131	30	0,30
08	766	32	0,32
09	799	27	0,27
10	672	27	0,27
11	681	29	0,29
12	658	26	0,26
13	734	25	0,25
14	589	23	0,23
15	1114	44	0,44
16	893	35	0,35
17	681	29	0,29
18	1188	47	0,47
19	809	32	0,32
20	961	38	0,38

На рис. 3. показана графическая интерпретация трудности тестовых заданий.

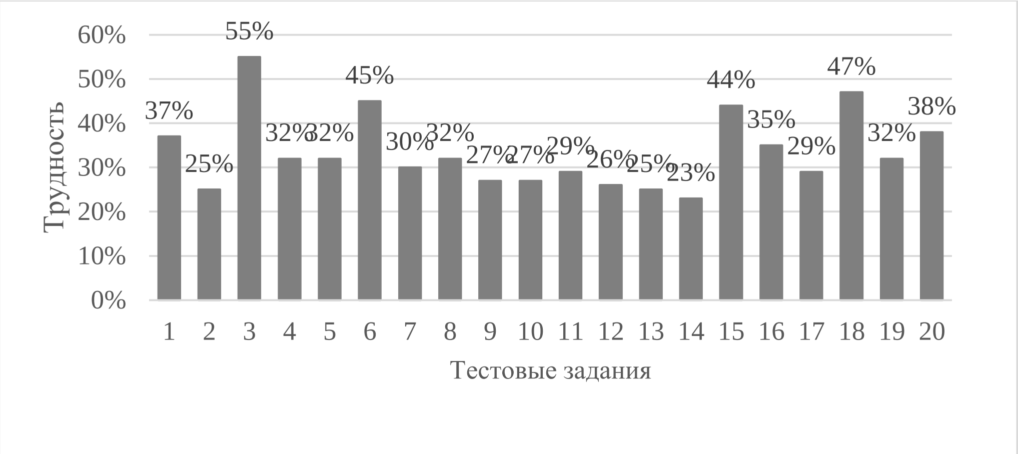

Рис.3. Гистограмма трудности заданий теста.

Как видно на рис. 3, ТЗ №3 является заданием средней трудности. Из 2528 абитуриентов 55 % смогли правильно выполнить данное задание, что в сумме составляет 1402 абитуриента. ТЗ №2 более трудное, его выполнили 25% абитуриентов. ТЗ №14 – трудное, его правильно выполнили 23% абитуриентов и т.д.

Из рис. 3. и таблицы 2 видно, что 60% тестовых заданий имеют средний уровень трудности, на которые правильно ответили от 30 до 55% абитуриентов, т.е. P_j = 0,30 до 0,55. Повышенный уровень трудности имеют 35% тестовых заданий, на которые правильно ответили от 23 до 29% абитуриентов, т.е. P_j = 0,23 до 0,29. В тесте нет лёгких заданий для которых P_j = 0,7 до 0,89% и очень лёгких заданий, для которых P_j = 0,9 до 1%.

По полученным результатам можно прийти к выводу, что тест не состоит только из легких заданий со значениями P_j = 0,9% - 1, или только из трудных заданий, со значениями P_j = 0,2% - 0. В тесте есть разные по трудности задания.

В хорошо сбалансированном по трудности тесте должно быть несколько очень трудных ТЗ со значениями $P_j \rightarrow 0$, и несколько очень лёгких ТЗ со значениями $P_j \rightarrow 1$. Остальные задания по значениям P_j занимают место между этими значениями и имеют в основном трудность 60-

70%. Большее число заданий по трудности должны приближаться к середине распределения, в соответствии с существующим законом [5].

Самым простым показателем трудности задания является количество абитуриентов, справившихся с заданием. Например, при анализе теста с выборкой 2528 абитуриентов с ТЗ №3 справились 1402 абитуриентов, а ТЗ №14 смогли правильно выполнить только 589 абитуриентов. Это говорит о том, что ТЗ №3 – легче, чем ТЗ №15.

Статистическая трудность позволяет определить место задания в тесте. Так, если задание решает большинство абитуриентов, то его, как лёгкое, помещают в начале теста. В случае, когда с заданием справляется незначительный процент абитуриентов, то его, как трудное, помещают в конце теста. Итогом распределения заданий по степени их трудности должна стать «лестница» усложняющихся заданий, каждая ступень которой представлена процентом абитуриентов, решивших соответствующее задание.

В своей работе Аванесов В.С. [6] предлагает задания с трудностью более 80% и менее 20% вообще не считать тестовыми. Однако не все авторы соглашаются с таким подходом. Во-первых, потому что значения 80% и 20% являются достаточно условными. Вполне подходящими могут оказаться и задания с трудностью 18% и 85%. Во-вторых, что самое главное, логика отбраковки этих заданий заключается в простом утверждении: задания, с которыми справляются все или не справляется никто, не информативны, поскольку за первые из них все тестируемые получают по 1 баллу, а за вторые никто не получает баллов. Однако это верно в случая, когда основной целью тестирования является оценивание (ранжирование) абитуриентов, то есть преимущественно для нормативно-ориентированных тестов.

Критерии трудности теста даны в таблице 4.

Трудность , P, %	**Качество тестового задания**
0 – 0,19	Очень трудное
0,2 – 0,3	Трудное
0,31 – 0,69	Средней трудности
0,70 – 0,89	Лёгкое
0,9 – 1	Очень лёгкое

Таблица 4. Критерии трудности тестовых заданий

Если трудность задания для нормативно-ориентированных тестов меньше 20% и больше 80%, такое задание необходимо переработать или удалить из теста.

Однако если целью тестирования является анализ материала, выяснение вопроса о том, насколько экзаменуемые овладели материалом, то задания, с которыми справляются все или не справляется никто, становятся очень информативными. Важно знать, какой материал освоен всеми экзаменуемыми, а какой не освоен никем. Таким образом, для критериально-ориентированных тестов, как мы отмечали, статистическая трудность заданий не столь существенна. Н. Гронлунд [7] отмечает: «В случае, когда целью тестирования является определение того, какие из учебных задач студент может решить, а не распределение студентов по результатам обучения, диапазон тестовых баллов не является значительным. В этом случае степень сложности вопроса определяется, исходя из сложности учебной задачи, степень освоения которой тестируется, и не делается попытка манипулирования степенью сложности вопроса с целью получения широкого разброса оценочных баллов».

Из результатов анализа можно прийти к выводу, что разработанный нами тест имеет средней уровней трудности. Как видно из таблицы 2 в тесте нет очень легких заданий со значениями P_j = 0,9% - 1, и очень трудных заданий, со значениями P_j = 0,2% - 0. В нём есть различные по трудности задания.

Трудность теста и тестовых заданий играет очень значительную роль в педагогических тестированиях и очень важно, чтобы разработчики тестов оценивали важность учёта трудности тестовых заданий и её роль при составлении тестов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Майоров А.Н. Теория и практика создания тестов для системы образования. / А.Н. Майоров М.: Интеллект-центр, 2001.
2. Kennedy Quaigrain., Ato Kwamina Arhin. Using reliability and item analysis to evaluate a teacher-developed test in educational measurement and evaluation, Quaigrain & Arhin, Cogent Education (2017), 4: 1301013
3. Ким В.С. Тестирование учебных достижений. Монография. - Уссурийск: / В.С. Ким Издательство УГПИ, 2007. - 214 с.

4. Сборник тестовых заданий по английскому языку. Национальный центр тестирования при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, – 2019. –125 с.
5. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: / Л.Ф. Бурлачук Учебник для вузов. 2-ое изд. – 2015. – 384 с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»)
6. Аванесов В.С. Основы теории педагогических заданий. / В.С. Аванесов-Педагогические Измерения №2, 2006- С.26- 62.
7. Gronlund N. Measurement and Evaluation in Teaching: / N. Gronlund Second edition. New York: Macmillan, 1971. 545 pp.

ВЫЯВЛЕНИЕ КОЭФФИЦИЕНТА ТРУДНОСТИ ТЕСТА И ТЕСТОВЫХ ЗАДАНИЙ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

В статье проведён анализ трудности теста и тестовых заданий по английскому языку. Была выявлена трудность тестовых заданий и теста в целом. Получена кривая распределения результатов, которая смещается в сторону меньших баллов. На основе кривой распределения баллов абитуриентов было установлено, что для данной выборки абитуриентов тест является более трудным.

Ключевые слова: *оценка, трудность заданий, тест, тестовые задания, абитуриенты, кривая распределения.*

IDENTIFYING OF DIFFICULTY COEFFICIENT OF THE TEST AND TEST ITEMS OF ENGLISH LANGUAGE

In article the analysis of difficulty of the test and test items of English language is carried out. Difficulty of test items and the test as a whole has been revealed. The curve of distribution of results which is displaced towards smaller points is taken. On the basis of a curve of distribution of points of entrants it has been established that for the given sample of entrants the test is more difficult.

Keywords: *estimation, difficulty of items, test, test items, entrants, distribution curve.*

Сведение об авторе:

Мансурова Лола Бобоевна *- главный специалист по английскому языку Национального центра тестирования при Президенте Республики Таджикистан, г. Душанбе; E-mail: lola.mansurova@list.ru*

About the autor:

Mansurova Lola Boboevna *- chief specialist in English at the National Testing Center under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe; E-mail: lola.mansurova@list.ru*

ЗНАЧЕНИЕ ФОРМ ВНЕКЛАССНЫХ РАБОТ В РАЗВИТИИ СПОСОБНОСТЕЙ САМООЦЕНКИ УЧАЩИХСЯ ПУТЁМ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ ПРЕДМЕТНЫХ КОНКУРСОВ

Хабибова О.М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Аини

В Законе Республики Таджикистан «Об образовании» отмечается: «Цель образования заключается в формирование всесторонне развитой личности, высоким уровнем нравственности, богатым внутренним миром, развитой физически и духовно и вносит свой вклад в социальное, экономическое, духовное и культурное развитие Республики Таджикистан».

В образовательные учреждения внеклассные работы, как одной из основных частей образования организуется с целью развития и формирования творческих способностей и склонностей учащихся.

Особенно внеклассные работы выступают как средства воспитания школьников. Основная задача внеклассных работ заключается в формирование у учащихся различные мотивационные сферы знания, воспитыватьобщественную деятельность, поощрять к различным видам деятельности, развивать творческие способности, выбор профессию, и таким образом последовательно воспитывать учащихся к всестороннему развитию.

Внеклассные работы имеют воспитывающий и развивающий характер, так как активное участие учащихся в олимпиадах, конкурсах и викторинах непосредственно способствуют в развитии познавательных и интеллектуальных способностей учащихся.

Одним из основных путей повышения творческих способностей учащихся является организация внеклассных работ, т.е. проведение кружков. Особенно участие учащихся в таких кружках как «Юные литературоведы», «Юные языковеды», а также формы воспитательных работ как внеклассные чтение создают благоприятные условиядля развития в образовательные учреждения.

Участники в процессе конкурса проверяют, анализируют свои знания, умения и навыки.

Суть организации внеклассных работ, т.е. кружков состоит в том, что стимулирует и побуждает учащихся к чтению книг, любовь книгам, к родине и в целом формируются у них творческие, познавательные, интеллектуальные способности, развиваются умственные способности, как пытливость, любознательность, критичность.

В последние годы в нашей стране организовываются и проводятся различные конкурсы, которые способствуют в развитии творческих и познавательных способностей подростков и молодёжи.

Следует отметить, что одной из таких конкурсов является «Фуруги субхи донои…», который был организован под руководством и инициативы Глава нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон и подписал распоряжение о проведении в 2019 году в честь празднования 30-летия Государственной независимости Республики Таджикистан.

Конкурс проводилось с целью привития любви к чтению книг, укрепления культурной памяти, нахождения новых талантливых лиц – златоустов и словотворцев, почитания национальных и культурных ценностей, развития творческих способностей, чувства самопознания и самосознания, обогащения словарного запаса, расширения нравственного мира различных слоев общества.

С целью поощрения победители конкурса награждаются почётными наградами. Значимость этого мероприятия заключался, в том, что конкурс будет проведён среди различных слоев общества, в том числе учащихся и студентов всех ступеней образования и населения страны.Особенно большое значение имеет тот факт, что в процессе проведения этих мероприятий возрождается искусство, литература, художественная проза и поэзия таджикского народа и других народов. Очень важен тот момент, что через эти конкурсы проявляется интерес и любовь к произведениям таджикского народа и других народов, воспитывает их в духе патриотизма, гуманизма, нравственности, упрочения чувства самопознания, активизации знатоков языка среди населения страны.

Конкурс в соответствии Положения (Приложение 1к Распоряжению Президента Республики Таджикистан от 9 февраля 2019года, № РП-1165, состоит из 10 параграф) состоит из четырёх этапов. Каждый этап продолжалось (первый этап на второй половине июня, второй этап в июле, третий этап в ноябре и четвертый, т.е. заключительный этап конкурса проводилось до 20 декабря 2019 г. в городе Душанбе и других подчинённых областей и районы республики). Начиналась с января 2019 г. продолжалось до декабря 2019г.

Каждый участник участвовал в соответствии следующих номинаций конкурса:

1. Номинация изучения наизусть и декламации произведений таджикских классиков литературы.

2. Номинация изучения наизусть и декламации произведений современных таджикских литераторов.

3. Номинация изучения наизусть и декламации детских стихов, сказок и преданий таджикского народа.

4. Номинация изучения наизусть и декламации произведений мировой литературы.

Состав комиссии и жюри конкурса,изучив ответы дали оценку за знание, умение и способности, а также за находчивость и остроумие участникови в соответствии следующих критерий был установлен 10 балльная шкала:

За декламацию лучшего поэтического произведения с разъяснением словарного запаса будет выставлено – 10 баллов,за ответ выше хорошего -8 баллов, за хороший ответ – до 6 баллов, за ответ

вышесреднего -4 балла, за ответ среднего уровня – 3 балла, за слабый ответ -1 или 2 балла и за неудовлетворительный ответ балл не выставляется.

Таким образом, мы наблюдали участие учащихся образовательных учреждений города Душанбе. На первом этапе количество участников было больше, но по условиям конкурса 67 человек получили направление на следующий этап. На городском этапе конкурса участники из лицея «Рохнамо», общеобразовательные школы №81,№ 35, № 1 города Душанбе награждались почётными наградами и получили направление на республиканском этапе конкурса.

Наблюдения показали, что победители трёх этапов состоялась (на первом номинации -36 человек, на втором номинации – 34 человека, на третьем номинации- 28 человека, на четвёртом номинации 23 человека) после они получили, направление на заключительном этапе конкурса и в целом составляло 127 участников победителей, которые участвовали из всех регионов республики.

Заключительный этап конкурса «Фуруги субхи донои…» по перечисленным номинациям проводилось в Национальном библиотеке города Душанбе.

Итог конкурса: в номинации «Номинация изучения наизусть и декламации произведений современных таджикских литераторов»: первое место Шукрона Хочамкулова; второе место Рухшона Нурова; третья места МосумаШохмуродзода.

В номинации «Номинация изучения наизусть и декламации детских стихов, сказок и преданий таджикского народа»: первое место Мухаммад Рахнамо; второе место ЗебунисоиАзизиён; третья места БиняминиИлхом.

В номинации «Номинация изучения наизусть и декламации произведений мировой литературы»: первое место Шабнам Одинаева; второе место Насиба Азизова; третья место Шобегим Маликшоева.

Также Министерство образования и науки Республики Таджикистан сиротам-участникам конкурса Азизмох Панчшанбезода, Озодаи Саид, Джурахон Тошев, Лайло Рузибоева, Хумайни Кароматуллох, Аджикуллох Хусейнов и Сайрам Файзова за знания, познавательные способности и умения были вручены призы и денежные вознаграждения.

Мы в своих исследованиях подвели итог о способностях самооценки каждого победителя конкурса. Лучшую награду присвоил Бунёд Рахнамо – ученик 10 класса образовательного учреждения лицея «Рахнамо». В беседе с ним он отмечал, что «Я на городском этапе конкурса присвоил почётное место и участвовал в четырёх номинациях. Требование жюри конкурса были очень сложными. Успех, который я сегодня присвоил, безусловно, инициатором, является Глава нации. Особенно организация этого конкурса стал стимулом для подрастающего поколения к чтению книг».

Другой участник-победительница конкурса Рухшона Нурова отметила, что «Я в других этапах конкурса удостоилась награды, но я думаю, что в этом конкурсе со стороны жюри наблюдалось очень жёсткая требование. Я очень старалась и занимала второе место. В нашей стране впервые состоялась этот конкурс по приказу Президента страны. Очень занимательно, что это инициатива обязывает подрастающего поколения, чтобы они были осведомлены о своей и мировой литературе, культуре, воспитывались в духе гуманизма, патриотизма, самосознания, почитать общечеловеческие ценности и верно служить своему народу и родине».

Беседа с Зебунисои Азизиён победительницей второго место. «Я счастлива, что участвовала на этом конкурсе и занимала второе место в «Номинации изучения наизусть и декламации детских стихов, сказок и преданий таджикского народа».Ознакомившись и изучив детскую литературу, получила большое удовольствие. Если в дальнейшем такие конкурсы будут часто организовывать во всех регионах республики,несомненно,каждый будет проявлять больше интерес к чтению книг. Я думаю, что роль школы в организации таких конкурсов очень значимо, так как я участвовала в предметных кружках и в результате проявляла больше интерес и любовь к книгам».

Таджикский народ с древних времён уделял большое внимание к чтению книг, знание и науке.

Следует отметить, что все эти слова свидетельствуют о том, что писатели и поэты как Рудаки, Фирдоуси, Сино, Мавлави, Хайём, Саади, Хофиз, Турсунзаде стремились, чтобы посредством слов и произведения обогащатьмировую сокровищницу, и представлять таджикскую нацию всему миру. Бессмертные труды мудрецов, учёных являются путеводителем человечества, который направляет

человечество творить добро и благодеяние. Примером и обоснованием этих слов отражается в стихах А. Джами.

Милее книги в мире друга нет,
В этой обители скорбей
Нашего времени утешителя нет.

Говоря о книге как источнике знания, Джами говорит и о живом посреднике между старшим и молодым поколением. Он считал её самым близким другом человека и стремился воспитать у молодёжи читательский интерес и любовь к книге.

Книга является светом сердца человека, наставником и путеводителем его жизни, её свет указывает, где добро и зло, пользу и вред.

Следует отметить, что в настоящее время народ мало заинтересован к чтению книг. Особенно кстати было бы организовать такие конкурсы. Конкурсы выступают средством побуждения и формирования поисково-познавательной мотивации учащихся к чтению книг.

Одним из особенностей конкурса заключается в том, что учащиеся поверят в своих знаниях, умениях, творческих способностях, которые в результате у них развиваются способности самооценки. Они в дальнейшем могут оценивать не только свои творческие, познавательные способности, умения, но и других товарищей.

Организация и проведения таких воспитательных мероприятий способствует к тому, что народ будет, уделят внимание к изучению литературы, искусство и культуре таджикского народа и других народов.

Таджикский народ изначально был венценосцем и творцомвысокой культуры, искусство и науки.

Очень важно чтобы нынешние и будущее поколение продолжали вести и развивать эту высокую миссию предков. Их задача почитать и оберегать их бессмертные наследия, обогащать и постоянно стремится к знаниям и науке.

Таким образом, цель организации конкурсов заключался, в том, что чтение и сочинение книг в обществе преимущественно развивалось, и оно служила духовно-нравственному обогащению внутренней жизни человечество, возвышению смысла его жизни и деятельности, и создаёт тем самым предпосылки для дальнейшего прогресса человечества.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф».- Душанбе, 2013.
2. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. Низомнома. 9 –феврал. - Душанбе , 2019, та{ти № АП-1165.
3. Т. Миров, Қ. Хоҷаев, Ш. Исломов. Методикаи таълими адабиёти тоҷик. – Душанбе «Маориф», 1991.
4. Абдураҳмони Ҷомӣ. Осори мунтахаб. – Душанбе , 1976.
5. Мирзоев А.М. Биноӣ.– Сталинобод, 1958.

ЗНАЧЕНИЕ ФОРМ ВНЕКЛАССНЫХ РАБОТ В РАЗВИТИИ СПОСОБНОСТЕЙ САМООЦЕНКИ УЧАЩИХСЯ, ПУТЁМ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ ПРЕДМЕТНЫХ КОНКУРСОВ

В данной статье автор расскрывает роль и значение самооценки участников в развитии мышления и способностей учащихся путём проведения конкурса. Суть организации внеклассных работ, т.е. кружков состоит в том, что стимулирует и побуждает учащихся к чтению книг, любовь к книгам, родине и в целом всесторонне развивается личность учащихся.

Особенно в статье автор указывает на то что, внеклассные работы выступают как средства воспитания школьников. Основная задача внеклассных работ заключается в формирование у учащихся различные мотивационные сферы знания, общественную деятельность, поощряет к различным видам деятельности, развивает творческие способности, и правильному выбору профессии.

Особенно в статье рассматривается воспитывающий и развивающий характер внеклассных работ, которые непосредственно способствуют в развитии познавательных и интеллектуальных способностей учащихся.

В процессе проведения конкурса для повышения самооценки участников использовали различные методы как: наблюдение, беседа, опросники, интервью. Следует отметить, что автор показывает что путём использования методов у участников конкурса развиваются творческие, познавательные, интеллектуальные, умственные способности, как пытливость, любознательность, критичность.

Ключевые слова: *таджикский народ, чтения книг, духовно-нравственный, декламация, конкурс, художественные произведения, образовательные учреждения, номинация.*

THE IMPORTANCE OF THE FORMS OF OUTSTANDING WORKS IN THE DEVELOPMENT OF THE ABILITIES OF SELF-ASSESSMENT OF STUDENTS BY ORGANIZING AND CARRYING OUT SUBJECT COMPETITIONS

In this article, the author reveals the role and importance of self-esteem of participants in the development of thinking and abilities of students through a competition. The essence of the organization of extracurricular activities, i.e. circles is that stimulates and encourages students to read books, love of books, homeland and, in general, comprehensively develops the personality of students.

Especially in the article, the author points out that extracurricular activities act as a means of educating schoolchildren. The main task of extracurricular activities is to form students in various motivational areas of knowledge, social activities, encourages various types of activities, develops creativity, and the right choice of profession.

Especially the article examines the upbringing and developmental nature of extracurricular activities, which directly contribute to the development of cognitive and intellectual abilities of students.

In the course of the competition, various methods were used to increase the self-esteem of the participants: observation, conversation, questionnaires, and interviews. It should be noted that the author shows that by using the methods, the participants of the competition develop creative, cognitive, intellectual, mental abilities, such as inquisitiveness, curiosity, and criticality. The value of the forms of extracurricular work in the development of students' self-assessment abilities, by organizing and conducting subject competitions.

In this article, the author reveals the role and importance of self-esteem of participants in the development of thinking and abilities of students through a competition. The essence of the organization of extracurricular activities, i.e. circles is that stimulates and encourages students to read books, love of books, homeland and, in general, comprehensively develops the personality of students.

Especially in the article, the author points out that extracurricular activities act as a means of educating schoolchildren. The main task of extracurricular activities is to form students in various motivational areas of knowledge, social activities, encourages various types of activities, develops creativity, and the right choice of profession.

Especially the article examines the upbringing and developmental nature of extracurricular activities, which directly contribute to the development of cognitive and intellectual abilities of students.

In the course of the competition, various methods were used to increase the self-esteem of the participants: observation, conversation, questionnaires, and interviews. It should be noted that the author shows that by using the methods, the participants of the competition develop creative, cognitive, intellectual, mental abilities, such as inquisitiveness, curiosity, and criticality.

Key words: *Tajik people, reading books, spiritual and moral, recitation, competition, works of art, educational institutions, nomination.*

Сведения об авторе:

Хабибова Оишамо Муродовна *– старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини, тел.: (+992) 907310630, E-mail: oisha ddo@mail.ru*

About the author:

Habibova Oishamo Murodovna *– Senior Lecturer at the Department General Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, tel.: (+992) 907310630, E-mail: oisha-ddo@mail.ru*

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи чопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациям на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть пристатейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2021. № 2(6)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 39,25 усл. п.л.40
Подписано в печать 19.04.2021 г. Заказ №186
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.